MAGYARORSZÁG FELSZABADÍTÁSA

ÍRTA

GAZSI JÓZSEF · KIS ANDRÁS · NAGY GÁBOR

M. MALAHOV · ÖLVEDI IGNÁC · SZÁVA PÉTER

TÓTH SÁNDOR · VÁRADI GYÖRGY

MAGYARORSZÁG FELSZABADÍTÁSA

Tanulmányok
hazánk felszabadításának történetéből

HARMADIK KIADÁS

ZRÍNYI KATONAI KIADÓ
KOSSUTH KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST, 1980

SZAKMAILAG ELLENŐRIZTE

NAGY GÁBOR · ÖLVEDI IGNÁC · TÓTH SÁNDOR · V. FOMIN

SZERKESZTETTE

SZÁVA PÉTER

(A tartalomjegyzékben a fejezetcímek után közöljük írójuk nevének kezdőbetűit)

ISBN 963 326 277 1 Zrínyi
ISBN 963 09 1503 0 Kossuth

ZRÍNYI KATONAI KIADÓ
A KIADÁSÉRT FELEL: DR. SZABÓ EGON IGAZGATÓ
KOSSUTH NYOMDA, 79.0494
FELELŐS VEZETŐ: MONORI ISTVÁN VEZÉRIGAZGATÓ
BUDAPEST, 1980.
FELELŐS SZERKESZTŐ: ESZES MÁTÉ
MŰSZAKI VEZETŐ: DARVAS ISTVÁN
MŰSZAKI SZERKESZTŐ: HÁMORI IMRE
A VÉDŐBORÍTÓ ÉS KÖTÉSTERV VERSECI MIKLÓS MUNKÁJA
TERJEDELEM: 37,1 (A/5) ÍV + 3 ÍV MELLÉKLET
PÉLDÁNYSZÁM: 15000
45(238) ZI 616-k-8081

MEGJELENT HAZÁNK FELSZABADÍTÁSÁNAK
HARMINCÖTÖDIK ÉVFORDULÓJÁRA

ELŐSZÓ

Harmincöt éve, hogy hazánk területén elhallgattak a fegyverek. A világtörténelem eddigi legnagyobb és legkegyetlenebb háborújának befejező szakaszában a diadalmasan előretörő szovjet hadsereg véglegesen kiűzte Magyarországról a német fasiszta megszállókat és hazai csatlósaikat.

Harmincöt év egy nép történetében nem nagy idő. Következményeit tekintve azonban az 1945. április 4-ével kezdődő új történelmi szakasz a legjelentősebbé vált hazánk életében. Népünk visszanyerte nemzeti függetlenségét, megnyílt előttünk a fejlődés, a társadalmi felszabadulás és a szocializmus építésének útja. Az elmúlt három és fél évtized évszázadokkal ér fel.

Az esztelen, szovjetellenes háborúba kényszerített, a fasiszta német- és a nyilasterror alatt nyögő magyar népnek – mint Európa annyi más népének is – a szovjet hadsereg hozta el a szabadságot. Ezért mély és el nem múló hálát érzünk a Szovjetunió népei és katonafiai iránt. Kegyelettel gondolunk azokra a bolgár, jugoszláv és román harcosokra is, akik szovjet bajtársaikkal együtt a legdrágábbat, életüket áldozták szabadságunkért.

A váltakozó hevességű és szünet nélküli harcok több mint fél évig dúltak hazánk területén, pusztítva az embert és az általa alkotott, gyakran pótolhatatlan értékeket.

A hadműveletek során a szovjet hadseregnek mintegy 150 ezer katonája halt hősi halált. Súlyos veszteségeket szenvedett a Magyar Kommunista Párt, a magyar antifasiszta és ellenállási mozgalom. Sok vért áldoztak a hazánk felszabadításában részt vett bolgár, jugoszláv és román csapatok, valamint a szovjet hadsereg oldalán harcoló magyar alakulatok is.

Hazánkban és határainkon kívül is szakadatlan, szorgos kutatómunka folyik, hogy megismerjük és feldolgozzuk a harmincöt év előtti események történetének minden részletét. Megkönnyíti munkánkat, hogy ma már a könyvészeti és az egykorú összefoglaló anyagokon, az azóta megjelent monográfiákon, a mind gazdagabb emlékiratokon kívül hadtörténészeink rendelkezésére áll a szovjet és a német hadműveleti és harcászati okmányok sokasága is.

Ez utóbbiak tanulmányozása, elemzése és összevetése lehetővé tette egyrészt, hogy nyomon követhessük a katonai eseményeket, másrészt, hogy megismerhessük

a harcokat és hadműveleteket irányító parancsnokok és parancsnokságok roppant erőfeszítést igénylő munkáját. Ma már módunk van megvilágítani a szemben álló felek ténykedésének mozgatórugóit.

A háborúk és a hadművészet történetével foglalkozó magyar és szovjet kutatók hazánk felszabadításával kapcsolatban bőven élnek e lehetőségekkel.

A Magyarország felszabadítása című kötet is ennek a szorgos tudományos kutatómunkának az eredménye.

A műben közölt tanulmányok szerzői a legújabb források felhasználásával, számtalan eddig ismeretlen részletet tártak fel. S ennek gondos elemzésével mutatják be a szovjet hadsereg és a német fasiszta csapatok életre-halálra menő küzdelmét, a magyar antifasiszták harcát és a magyar ellenállási mozgalom fasizmus elleni tevékenységét.

A kötet annak a hat hónapnak a hadműveleteit elemzi, amely döntő fontosságúvá vált a magyar nép jövője szempontjából. Ugyanakkor emlékeztet mindenkit, a kortársakat és a fiatal nemzedéket arra a felelősségre, amellyel a felszabadító Szovjetuniónak, hadseregének és mindazoknak tartozunk, akik megtisztították hazánkat a német fasisztáktól és a nyilas hordáktól.

Ezekkel a gondolatokkal ajánlom e jelentős tanulmánykötet második, javított kiadását az Olvasó szíves figyelmébe.

DR. NAGY GÁBOR vezérőrnagy

ELSŐ FEJEZET

A NÉMET–MAGYAR KATONAPOLITIKAI VISZONY ALAKULÁSA A SZOVJETUNIÓ ELLENI HADBA LÉPÉSTŐL MAGYARORSZÁG NÉMET MEGSZÁLLÁSÁIG

A VEZÉRKAR ÉS A SZOVJETUNIÓ ELLENI HADBA LÉPÉS

Magyarország hadba lépését a Szovjetunió ellen nem tekinthetjük véletlennek. Nem olyan szükségszerűség, melynek hatása alól nem vonhatta volna ki magát, annak ellenére, hogy Horthy azt írja: „...akaratunk ellenére kényszerítettek bele bennünket..." Nem annak a veszélye okozta, amire Bárdossy hivatkozott, „...ha nem csatlakozunk, belekényszerítenek és úgy járunk, mint Jugoszlávia", hanem a magyar ellenforradalmi rendszer belső természetének, szélsőséges szovjetellenességének és annak a félelemnek törvényszerű következménye volt, hogy lemaradnak Németország kiszolgálásában s elveszítik Hitler bizalmát. Nem a kényszerűség, nem a véletlen és nem a fenyegetés, hanem a Horthy-rendszer katonapolitikai céljai vitték a vezérkart, a kormányt és az országot Németország szolgálatába, a második világháború katasztrófájába.

Vajon úgy van-e, ahogy Horthy, Bárdossy és a rendszer többi képviselői állítják? A tények és a dokumentumok azt bizonyítják, hogy a Szovjetunió elleni hadba lépés nem volt végzetszerűen elkerülhetetlen. A német hadvezetés Magyarországgal kapcsolatos tervei 1941 nyarán a távolmaradást is lehetővé tették. Ha az ország politikai vezetői nem engednek a militarista klikk nyomásának és kitartanak a minisztertanács június 14-i határozata mellett, Magyarország 1941-ben kimaradhatott volna a Szovjetunió elleni hadjáratból.

A német vezetés a „Barbarossa"-tervben csak Románia és Finnország aktív részvételével számolt. Magyarországról a terv mellékleteiben van ugyan említés, de ezekben sem a részvételt illetően; mindössze arra találunk utalást, hogy Magyarországot fel kell kérni a szovjet–magyar határ megerősítésére, ott adott esetben védelmi feladatok ellátására és ha szükséges esetleg kérik a kormány hozzájárulását, hogy a német „Dél" hadseregcsoport egy része magyar területen gyülekezzék. Magyar csapattestek bevonását a hadműveleti terv nem vette számításba. Hitler 1941. július 3-án Oshimának, Japán berlini követének kijelentette: „Csak azoknak az államoknak a segítségére számítok, amelyeknek területi követeléseik vannak a Szovjetuniótól" – Romániára és Finnországra célzott. „Magyarországra egészen más feladat vár" – közölte a követtel.

A nürnbergi per publikált anyagában a Szovjetunió elleni agresszióról közölt

okmányokból kitűnik, hogy Németország előre szövetséget kötött Romániával és Finnországgal szovjet területek ellenében.

A magyar politikai és katonai vezetés ezzel szemben „önként", saját elhatározásából lépett be a háborúba. Bár a kormányt nem avatták be Hitler terveibe, az ország politikai és katonai vezetői általában mégis ismerték őket. A Jugoszlávia elleni hadjárat után a vezérkarnál is napirendre került a Szovjetunió elleni háborúba lépés kérdése. Werth Henrik altábornagy, vezérkari főnök, a kezdeményezést magához ragadva, lázas tevékenységbe kezdett. Bár Németország és Magyarország között nem volt katonai szövetség, egyre szorosabbra igyekezett fűzni kapcsolatait a német vezérkarral és a kormányt is ebbe az irányba nyomta.

Werth számára nem az ellenfél gazdasági és katonai potenciáljának, lehetőségeinek a számbavétele volt a lényeges, hanem a merészség és a saját szándék. „Az a vezető – mondja – aki csak teljesen tisztázott ellenséges helyzet alapján akar cselekedni... elkésik..., a felső vezetőnek korán kell határoznia..." El kell ismerni, hogy a vezérkari főnök elég korán meghozta elhatározását, s merészen hozzálátott annak megvalósításához. Szándéka világos és félreérthetetlen volt: hadba lépni, rábírni a kormányt, hogy Németország oldalán bátran vállalja a háború kockázatát.

Állandóan ostromolta a politikai vezetést, hogy önként és azonnal, még a támadás megindulása előtt csapatokat ajánljon fel a Szovjetunió elleni háborúhoz. A Szovjetunió feletti győzelmet biztosra vette. 1941. május 6-án benyújtott memorandumában arról igyekezett meggyőzni a kormányt, hogy Németország a balkáni háború befejezése után tisztázni fogja viszonyát a szovjet állammal. „... Olyan értelemben, hogy Anglia elleni döntő harcában a Szovjetunió felől meglepetések ne érhessék". Félreérthetetlenül kimondta, ha háborúra kerülne sor, ebben Magyarországnak is részt kell vennie. Követelte, hogy a kormány kössön „... Németországgal garanciális és segélynyújtási politikai és katonai szövetségi szerződést".

Véleménye szerint Németország a Szovjetunió elleni háborúban Magyarországra is számít. Ismételten kérte, hogy a kormány időben jusson elhatározásra magatartását illetően. Bárdossy miniszterelnök Werth előterjesztésére ekkor még kitérő választ adott és kilátástalannak ítélt minden felajánlkozást.

A magyar katonai klikk elégedetlen volt a kormány várakozó álláspontjával. Kevésnek tartotta az országnak szánt kisegítő szerepet, és a maga vonalán lázasan folytatta a hadba lépés előkészületeit. Werth május 31-én felhatalmazást kért a német–magyar katonai együttműködés előkészítésére, arra, hogy az illetékes német vezetőkkel katonai vonalon tárgyalásokat folytasson. A kormány nem adta meg a hozzájárulást, Werth mégis felvette a kapcsolatot a német vezérkar képviselőivel.

A horthysta vezérkar munkáját jelentősen megkönnyítette, hogy a német szárazföldi haderő főparancsnokságának – Oberkommando des Heeres (OKH) – egyes képviselőitől nem állt távol a magyar hadsereg bevonásának gondolata, és ennek

érdekében lépéseket is tettek. A német fasiszta diplomaták, katonák a különböző tárgyalásokon, megbeszéléseken komoly erőfeszítést fejtettek ki az önkéntes csatlakozás előkészítésére. Ígérgettek, elmondották az illetékes szervek magyar képviselőinek baráti tanácsként, hogy a csatlakozás elmaradása kérdésessé teheti a Dél-Erdélyre, Bánátra vonatkozó magyar igények támogatását. Hitler ebben az esetben a románokat részesítheti előnyben, akik igen nagy erővel készülnek a Szovjetunió elleni hadjáratra. Különösen aktívan tevékenykedtek a bekapcsolódás érdekében a magyar vezérkar mellé rendelt OKH törzs beosztottai, és parancsnokuk Himer tábornok.[2]

A német véderő főparancsnoksága – Oberkommando der Wehrmacht (OKW) – nem feledkezett meg tehát a magyarokról. Úgy látszik, hogy a hitlerista politikai és katonai vezetés Magyarországgal kapcsolatban a Szovjetunió elleni háborúban való részvétel kérdésében két tartalmában egymástól teljesen eltérő, de német érdekeket szolgáló vonalat vitt:

– Magyarországot nem vonják be a Szovjetunió elleni katonai akcióba, ettől a szövetségestől nem fegyveres, hanem gazdasági segítséget várnak, azt, hogy teljes termelőkapacitását a Harmadik Birodalom szolgálatába állítsa;

– semmit nem kérnek, nem ígérnek, de ha Magyarország önszántából be akarna lépni, azt nem akadályozzák meg. Sőt a katonai vonalon – szemmel tartva és hangsúlyozva az „önkéntességet" – megengedhető az ügy előmozdítása.

Paulus vezértábornagy – aki beosztásánál fogva jól ismerte a német hadászati elgondolásokat – Nürnbergben tett vallomásában megerősítette, hogy Hitler számított Magyarország közreműködésére is. Politikáját azonban úgy irányította, hogy a magyar uralkodó osztályok ne csak akkor legyenek hálásak, ha kapnak valamit, hanem akkor is, ha ők adnak és azt Németország elfogadja.

A német összekötő törzs parancsnoka május végén a magyar hadsereg idejében történő előkészítésének szükségességéről megbeszéléseket folytatott a vezérkar néhány vezető beosztású tisztjével és a vezérkar főnökével. Ezeken – a napló szerint – javasolta, hogy foganatosítsanak megfelelő intézkedéseket a mozgósítás gyors végrehajtására. Himer tevékenysége, aki a tárgyalások során hangsúlyozta, hogy megbízást erre senkitől nem kapott, s csak a személyes véleményét juttatja kifejezésre, arra enged következtetni, hogy a német katonai vezetés bizonyos formában számított a horthysta hadsereg igénybevételére, illetve biztosak voltak abban, hogy a magyarok akkor is jelentkeznek, ha nem kérik őket erre.

A honvéd vezérkar az OKH összekötőjével folytatott beszélgetések szellemében intézkedett a mozgósítás előkészítésére, a csapatok anyagi ellátásának kiegészítésére. 1941. május végén valamennyi hadtestparancsnok megkapta Bartha honvédelmi miniszter titkos parancsát, amelyben elrendelte, hogy a központi raktárak készleteiből mindenekelőtt a Kárpát-Ukrajna (Kárpátalja) területén elhelyezett csapattesteket kell ellátni. Ez félreérthetetlenül bizonyítja, hogy a katonai klikk

tisztában volt a helyzettel, számolt a Szovjetunió elleni háborúba való közeli belépéssel, és ezért már május végén lépéseket tett a „Kárpát csoport" megalakítására is.

Ugyancsak május utolsó napjaiban került sor a hadtestparancsnokok titkos értekezletére. Ezen Werth altábornagy katonapolitikai helyzetértékelést adott, jelezte, hogy küszöbön áll a Szovjetunió elleni támadás, melyben Németország oldalán Románia és Magyarország is aktívan részt vesz. Majd ismertette a hadseregparancsnokokkal a mozgósítás tervét. A vezérkari főnök tehát önállóan cselekedett, a kormány döntése és jóváhagyása előtt elhatározta a háborúba lépést Németország oldalán.

Ezután elkészítette a hadba lépés szükségességét indokló júniusi emlékiratát.[3]

Ebben Werth Henrik politikai és katonai érveket sorakoztatott fel, hogy a kormányt cselekvésre bírja. Bárdossynak felrótta: „...május 31-én kelt 10 509/K–1. vkf. 1941. sz. alatt a német–magyar katonai együttműködés érdekében – mivel a kormány nézete szerint politikai vonalon ez az út nem járható – felhatalmazást kértem, hogy katonai vonalon vehessem fel az érintkezést az illetékes német katonai vezetőkkel. Ezt a felhatalmazást mindezideig nem kaptam meg, illetőleg javaslatomra válasz még nem érkezett." Elmondta, hogy Németország eddig 100 hadosztályt összpontosított a Szovjetunió határain, és hogy Románia, Finnország mozgósított, és megkezdték csapataik felvonultatását. Arra hivatkozott, hogy a magyar kárpáti arcvonal nem maradhat üresen, mert ez esetben „...a hadműveletek alatt vagy még inkább az előtt magunkra zúdítanánk az orosz betörést". Evvel rés nyílna, mely az egész német arcvonal felgöngyölítésével járhatna. A katonai érveket folytatva azt írta: „...ha mi nem vállaljuk a Kárpátok védelmét, akkor Kárpátalján a németek fognak felvonulni, amit mi semmi esetre nem fogunk tudni megakadályozni. És ez ugyanúgy ki fogja váltani Szovjet-Oroszország ellenünk való haragját és bosszúját, mint ha mi magunk is részt vennénk a háborúban." A katonapolitikai helyzetet úgy értékelte, hogy az országnak nincs más választása, mint a háborúba való belépés, mert a háborút egyébként sem kerülheti el. Befejezésül a keresztény nemzeti világnézetet, a bolsevizmussal való szembenállást emlegette, és hogy „...annál is inkább csatlakoznunk kell, mert Románia máris lekötelezte magát a ... részvételre...", és ha Magyarország távol marad, azzal nemcsak a további revíziós igényeket veszélyezteti, hanem az eddigi „országgyarapítást" is. „Éppen ezért újólag javaslom, hogy a kormány haladéktalanul lépjen érintkezésbe a német kormánnyal, és tegyen formális ajánlatot a német–orosz háborúhoz való önkéntes csatlakozásunkra". A vezérkari főnök tehát minden katonapolitikai érvet felsorakoztatott, hogy a kormányt cselekvésre bírja.

Az 1941. június 14-i emlékiratban benne van az egész ellenforradalmi Horthy-rendszer katonapolitikája. Ez ellen nem emelhetett senki kifogást, a megvalósítására irányuló törekvésekkel a politikai vezetés is egyetértett. Ezekben a kérdésekben egyesíteni lehetett a német és nem német barátokat.

Werth felelősségét azonban jelentősen növeli, kalandorságát és a németek min-

den áron való kiszolgálását bizonyítja, hogy a vezérkar felderítő osztályához befutott jelentéseket a Szovjetunió katonapolitikai törekvéseiről, helyzetéről, a magyar határ mentén összpontosított erők számáról eltitkolta.

A VKF 1. oszt. Eln. 5078. sz. 1941. április végén lezárt tájékoztató jelentésében a Szovjetunió szándékáról a következőket írták: „Miután az orosz hadsereg a jelenlegi állapotában egy nagyszabású háború viselésére nincsen felkészülve, a szovjet kormány mindenképpen el akarja kerülni a Németországgal való fegyveres konfliktust. Orosz támadó szándék tehát nem áll fenn ...

Az összes orosz katonai intézkedéseket a nyugati határok mentén, tehát Magyarországgal szemben is védőleges óvintézkedéseknek lehet tekinteni... Közvetlen háborús veszély az orosz katonai intézkedésekkel kapcsolatban nem áll fenn."[4] Az 1941. május végén és június közepén keltezett jelentések ismételten ezeket erősítik meg. „A Szovjetuniótól távol áll minden támadó szándék és Sztálin személyileg áldozatok árán is a békés megegyezésre törekszik." Werth ezeket elhallgatta a kormány előtt, meghamisította az adatokat és mindenáron szovjet támadó szándékot igyekezett bizonyítani. Hasonlóan elhallgatta a minisztertanács előtt Homlok Sándor ezredes, berlini magyar katonai attasé június 13-án hozzá érkezett jelentését is: „Magyarország részvételét illetően – írja az attasé – német részről eddig lépés nem történt, inkább az a benyomás kezd bennem kialakulni, hogy ...Magyarország támadólagos közreműködése nem terveztetik."[5]

Az 1941. június 14-i vezérkari főnöki emlékiratot a minisztertanács megtárgyalta, a határozatról Bárdossy tájékoztatta Werthet. A kormány úgy döntött, nem kíván önálló vállalkozásokba kezdeni, hanem abból indul ki, hogy ha a német kormány a részvételt szükségesnek vagy kívánatosnak tartja, ezt kétségkívül közölni fogja. Ebben az esetben a kormány napirendre tűzi a kérdést.

A német kormány június 16-i kérésére, hogy Magyarország készüljön fel a szovjet–magyar határ lezárására, a minisztertanács megadta a felhatalmazást a határvédelem megerősítésére, és hozzájárult a VIII. hadtest mozgósításához. Bárdossy Werth figyelmébe ajánlotta, hogy a katonai előkészületek komolyan akadályozzák az aratást, ami nemhogy nem kívánatos Németország szempontjából, hanem egyenesen káros.

Werthhez hasonlóan Sztójay Döme Magyarország berlini követe is állandóan követelte az önkéntes felajánlkozást a Szovjetunió elleni háborúra. Érvei megegyeztek a vezérkari főnökével. Azt hangsúlyozta, hogy Romániával szemben lemaradnak és elveszítik Hitler kegyeit. A közreműködést, illetve a katonai akcióhoz való önkéntes csatlakozást sürgetve ugyanakkor elismerte, hogy politikailag mértékadó német részről egyenesen elkerülni kívánják Magyarország részvételét, és hogy az országnak más szerep jut, mint Finnországnak és Romániának. De nyomban azt is hozzátette, hogy ez határozottan hátrányt jelenthet, mert Románia a katonai akcióban részt vesz. Ugyanakkor a 210/Biz. számú táviratában azt jelentette, hogy

bennfentes német külügyi tisztviselő szerint „...Magyarországnak nem szabad részt vennie".

A miniszterelnök felismerte az ellentmondásokat a követ jelentéseiben és azt is tudta, hogy gazdaságilag értékesebb segítséget nyújthatnak Németországnak, mint katonailag. A „...Führer saját kijelentése szerint nekünk adott esetben más szerepet szánt. Gazdasági érdekek mai rendkívüli fontossága miatt ezt csak úgy értelmezhettük – írta Bárdossy –, hogy feladatunk defenzív jellegű." „Termelés biztosításával és múlt év december óta magyar vasúti hálózat rendelkezésre bocsátásával különben is jóval nagyobb szolgálatot teszünk Németországnak, mintha a hadműveletekbe bármilyen erővel mindenáron bekapcsolódni akarnánk. Ezzel kétségtelen a Führer is tisztában van."[6]

Németországnak valóban a gazdasági segítségre volt nagyobb szüksége. A „Magyarországra más feladat vár" – hitleri kijelentést a Wehrmacht vezetői így fogalmazták meg: a német csapatok gyors felvonulásának elősegítése és aktív részvétel az anyagi ellátás biztosításában.

Németország 1941 nyarán katonai erejének csúcspontján volt. A második világháború első időszakának hadi eseményeiből a hitlerista stratégák azt a következtetést vonták le, hogy nincs olyan katonai erő és hatalom, amely a Wehrmacht hadigépezetének ellenállhatna, biztosak voltak a keleti villámháborúban is. A „Barbarossa"-terv végrehajtásához ezért csak azokat az államokat vonták be, amelyeknek követeléseik voltak a Szovjetuniótól, területük nélkülözhetetlen volt a német csapatok felvonultatásához és a támadó hadműveletek megindításához.

Horthyék korszerűtlen haderejére Németországnak nem volt szüksége. Sőt, a német csapatok csoportosításához Magyarország területe is csak feltételesen jött számításba, mindössze a vasútvonalakat vették igénybe. A háború első időszaka viszont megnehezítette Németország élelmezési ellátását. A polgári fejadagokat már nem lehetett tovább csökkenteni. Ezért kénytelenek voltak hozzányúlni a hadsereg zsír- és húsadagjához. Ezt bizonyítja a berlini magyar katonai attasé 1941. július 5-én keltezett jelentése: „Lelkesedés nincs... főzelékkel és burgonyával teli gyomorral nehezen lehet lelkesedni. A hús-, főleg azonban a zsírhiány mind nagyobb méretű, aminek következtében a haderő tagjainak húsadagját 25%-kal, a szovjet-orosz hadjárat megkezdése előtt közvetlenül, le kellett szállítani." 1941. május 6-i emlékiratában Werth is a gazdasági nehézségeket állította központba, ezzel indokolta a Szovjetunió elleni háború szükségességét.

A súlyos gazdasági helyzet megoldásában a fasiszta hadvezetés aktív szerepet szánt az agráripari Magyarországnak, amely már 1937-től fokozta mezőgazdasági termékeinek exportját Németországba. A német birodalom élelmezési helyzete tehát szükségszerűen követelte, hogy azt az államot, amelynek katonai ereje nélkülözhető, ne vonják be a háborúba, hanem a német hadigazdasági problémák megoldásában foglalkoztassák.

Van még egy figyelemre méltó ok. Hitlernek az volt a felfogása, hogy káros lenne, ha a keleti kérdés megoldásánál sok partnerrel kellene egyezkedni. Sztójay szerint a német vezetők a magyar–német követel-tartozik problémát általában kiegyenlítettnek tekintették és nem óhajtottak lehetőséget adni újabb igények benyújtására. Hitler egyébként Antonescunak elkötelezte magát, amikor kijelentette, hogy a háború után a második bécsi döntést megváltoztatja Románia javára. Hasonló ígéretet nem adhatott Horthyéknak is. Biztos volt abban, ha kérik a magyarokat a részvételre, ők Románia kárára jelentenek be újabb területi igényeket, vagy legalábbis kérni fogják az Erdélyt kettéosztó bécsi döntésben megvont határok módosítását Magyarország javára. Különösen zavarta és érzékenyen befolyásolta a Wehrmacht működését az olajhiány. Németország hadigazdaságának legkényesebb pontja az üzem- és kenőanyag biztosítása volt. Ez a föld mélyéből feltörő barnás folyadék a háborúk gépi korszakában döntő nyersanyag lett. Azt a régi katonai közmondást, hogy a háborúhoz mindenekelőtt „Pénz, pénz és harmadszor is pénz" kell, a gépek korszakában felváltotta az „Olaj, olaj, olaj" jelszó. Mivel Németországban csak kevés olajat bányásztak, és az import korántsem fedezte a szükségletet, megkezdték a műbenzin gyártását. A német fegyverkezési és hadiipari minisztérium adatai szerint 1941-ben Németországban és az általa megszállt országokban az ásványolaj-termelés 1,9 millió tonna volt, emellett 4,1 millió tonna szintetikus üzemanyagot állítottak elő. Németország nyersolajtermelése a Szovjetunió elleni agresszió megindulása előtt – a megszállt területek hozamát és a behozatalt is számítva – 8 120 000 tonna volt. Ez nem fedezte a hadigépezet üzemanyag-szükségletét. Az antifasiszta koalíció és az őket támogató államok kőolajtermelése viszont 1941-ben megközelítette a 250 millió tonnát. Ebből 31,1 milliót a szovjet kutak adtak. A román olaj tehát létkérdés volt a Wehrmacht számára. Ez szabta meg Németország viszonyát Antonescuhoz, a több mint 7 000 000 tonna nyersolajat termelő Romániához. Ezért nem akarták a román–magyar ellentéteket tovább élezni, különösen nem a magyaroknak tett ígéretekkel.

A miniszterelnök nemcsak a Magyarországnak szánt feladatokat értékelte tárgyilagosabban, mint Werth és Sztójay, hanem a német–román kapcsolatok alakulását is. Az volt a véleménye, hogy ha a német kormány igénybe veszi Románia katonai közreműködését a Szovjetunió ellen, még abban az esetben sem ad újabb területeket Magyarországnak Dél-Erdélyben, ha csatlakoznak is a szovjetellenes háborúhoz.

Bárdossy Werth tájékoztatása után Sztójayt is informálta a június 14-i minisztertanács üléséről és döntéséről. Arról is szólt, hogy a német kormány határozott kérésére a határvédelmi intézkedéseket megtették.

Tulajdonképpen Bárdossy sem ellenezte a csatlakozást a Szovjetunió elleni háborúhoz. Mi oka is lett volna rá? Az egész Európát hatalma alá gyűrő Németország most azt az államot készült megtámadni, amelynek puszta fennállása is rettegésben

tartotta a Bárdossyak rendszerét. A miniszterelnök katonapolitikai célkitűzései végső fokon azonosak Werthével, és ő is a náci Németország segítségével akarta megvalósítani. Ennek érdekében az ország külpolitikáját Németországhoz igazította, de Werthtel, Barthával, Sztójayval ellentétben Bárdossy nem akarta teljesen alárendelni a német birodalom érdekeinek. Bizonyos önállóságot, szabad rendelkezést akart magának biztosítani, Magyarországot Németország szövetségesének képzelte el és nem csupán Hitler kiszolgálójának. Ezért nem akart „önként" belépni. Arra várt, hogy felkérjék erre és dönthessen. Ebben – tehát a belépés módjában – különbözött egymástól a katonai és a politikai vonal. El kell ismerni, hogy Bárdossy sokoldalúbban elemezte a gazdasági, politikai és katonai helyzetet, mint vezérkari főnöke. Előbb vázolt politikai elképzelései miatt azonban Bárdossy nem tudott megmaradni a minisztertanács június 14-i határozatánál. A háború megindulása után képtelen volt arra a német vonalra építeni politikáját, amely nem kérte fegyveres közreműködésüket. Az államfő úgy vélekedett – vallotta Bárdossy –, hogy a Szovjetunió elleni háborúból „...nem maradhat ki ő, akinek személye az ellenforradalomból emelkedett fel". Rettegtek, hogy lemaradnak, elveszítik Hitler bizalmát. Ezért végül is nem elégedhettek meg a németek által szabott „más feladattal", a gazdasági szereppel.

Romániából visszatérőben, Halder vezérezredes június 19-én Budapesten megszakította útját, és megbeszélést folytatott Werth altábornaggyal. Az OKH vezérkari főnöke Werthnek célzásokat tett a várható fejleményekről és nagyon meglepődött, hogy jobban informált, mint sejtette. Halder ezen a találkozón továbbra is fenntartotta a német politikai és katonai vezetésnek azt az álláspontját, hogy nem kérik a magyar hadsereg részvételét.

Werth a megbeszélésről a következőket jelentette Bárdossynak:

„Halder nézete szerint a németek az orosz kérdést fegyveresen fogják elintézni. Ez... rövid időn belül (kb. egy hét) megtörténik.

Jó lett volna, ha Magyarország a Kárpátok vonalát jobban biztosította volna, de most már Magyarország ne tegyen semmi olyan rendszabályt, ami az oroszokat alarmírozná, vagy ami a Magyarországon át történő német szállításokat befolyásolhatná.

Magyarország készüljön fel arra, ha a német hadműveletek következtében az oroszok tömegesen átlépnék a magyar határt, azokat lefegyverezhesse.

Ha a németeknek szükségük volna a Kárpátalján át vezető vasútvonalakra, azokat Magyarország bocsássa a németek rendelkezésére és engedélyezze német rádióállomások telepítését.

Ha Magyarország részéről mégis szükségessé válnának bizonyos katonai rendszabályok, akkor Himer tábornok útján a vezérkar főnökét arra külön fel fogja kérni."[7]

Ez volt a két vezérkari főnök között a Szovjetunió elleni agresszió megindítása

előtti utolsó hivatalos találkozó. Ez újra megerősíti, hogy az OKH nem számolt a horthysta hadsereg aktív közreműködésével.

Bárdossy Halder tartózkodó magatartásával és azzal a kijelentésével, hogy ha mégis magyar katonai intézkedések válnak szükségessé, erről a vezérkari főnököt értesítik, a maga politikai vonalvezetését látta igazolva, amit június 20-án Sztójaynak küldött táviratában úgy fejezett ki, hogy Németország méltányolja Magyarország álláspontját.

Werth éppen ellenkezőleg értékelte a hallottakat. Halder közlése megnyugtatta a katonai klikket, lehetőséget látott a háborúban való részvételre. Érthető tehát, hogy a Szovjetunió elleni támadás megindulása előtt a vezérkar türelmetlenül várta az újabb fejleményeket.

1941. június 22-én hajnalban Németország és szövetségesei minden különösebb előzetes követelés nélkül megindították csapataikat a Szovjetunió ellen. Hitler megkezdte azt a háborút, amelynek „. . . nyilvánvaló és meggyőző okát még szövetségesei sem értették".

A támadás napján a kormányzó levelet kapott Hitlertől. Erdmannsdorff követ pedig Bárdossynak tett jelentést a helyzetről. Hitler köszönetet mondott a Kárpát-Ukrajnában foganatosított katonai intézkedésekért és kifejezte azt a meggyőződését, hogy lépésével Magyarországon feltétlen egyetértenek. Horthy állításával ellentétben Hitler nem kérte magyar csapatok részvételét és nem kívánta, hogy Magyarország hadat üzenjen a Szovjetuniónak. Erdmannsdorff jelentése szerint a kormányzó nagyszerűnek nevezte a hírt. Kijelentette, hogy 22 éve sóvárogva várta ezt a napot és most boldognak érzi magát. Bárdossy viszont „. . . azt válaszolta, hogy a magyar kormány, a bolsevista fenyegetés veszélyével szemben régen közismert beállítottságánál fogva nemcsak teljes megértéssel fogadja a német elhatározást, hanem az egyben a legnagyobb megelégedéssel tölti el, . . . és egy pillanatig sem kételkedik a német fegyverek teljes sikerében."[8]

A követ kifejezte azt a meggyőződését „. . . hogy Magyarország ebből az elhatározásból levonja a konzekvenciákat".

Másnap június 23-án összeült a minisztertanács. A kormány meghallgatta a vezérkari főnök jelentését, mely azonnali hadüzenetet és hadba lépést követelt.

A kormány elvetette Werth altábornagy javaslatát, Bárdossy előterjesztésére viszont elhatározta, hogy megszakítja a diplomáciai kapcsolatokat a Szovjetunióval. Magyarországot erre – Bárdossy beismerése szerint – semmilyen szerződés nem kötelezte, „minthogy a támadó világosan Németország volt" és a németek sem követelték, csak úgy nyilatkoztak, hogy ez a legkevesebb, amit Magyarország megtehet. Midőn a miniszterelnök közölte a magyar kormány határozatát, Erdmannsdorff kifejezte meggyőződését, hogy Berlin a magyar részről vállalt szolidaritást örömmel fogadja. A diplomáciai viszony megszakítása félreérthetetlenül azt igazolja, hogy a politikai vezetés felhagyott várakozó álláspontjával. A kormány

lépése felbátorította a háborús párti katonai klikket, amely ekkor már a belépés tervén munkálkodott.

1941. június 22-én hajnalban az OKW Abwehr III. (elhárító) osztály közölte a honvéd vezérkar mellett működő összekötő törzzsel, hogy a határzár hajnali 4 órától érvénybe lépett, továbbá „. . . .hogy a magyar vezérkarral folytatandó tárgyalások útját szabaddá tette".[9]

Arról, hogy milyen tárgyalások útját tették szabaddá, nincs említés. Himer tábornok és Werth tevékenységét vizsgálva arra a következtetésre juthatunk, hogy a közlést adó szerv a törzsnek engedélyt adott, hogy a magyar vezérkarral közösen lépéseket tegyen honvéd csapatok bekapcsolására.

A vezérkar különösen nyugtalankodott Magyarország kimaradása miatt. Werth sehogyan sem tudta beleélni magát Halder vezérezredes legutóbbi közlésébe, amelynek az volt a lényege, hogyha katonai beavatkozásra mégis szükség lenne, akkor ezt közlik. Nem adta fel a küzdelmet. Himer tábornokkal karöltve lázasan keresték, kutatták a bekapcsolás lehetőségét.

Jodl tábornok, az OKW hadműveleti osztályának vezetője – a napló szerint – 22-én este a német összekötő törzs vezetőjének arra a jelentésére, hogy Magyarország utasításokat vár, a következőket válaszolta: „Minden segítséget bármikor elfogadunk a magyaroktól. Nem akarunk semmit sem követelni, de köszönettel veszünk mindent, amit önként felajánlanak. Szó sincs arról, hogy Magyarország esetleges részvétele elől elzárkóznánk."

Himer Jodl közlését még aznap eljuttatta László vezérőrnagyhoz, aki azonnal jelentette Werthnek. László ezután újra felkereste Himert és közölte vele, hogy az új fejlemények ellenére sem tehetnek semmit, mert a kormányzó már háromszor is felajánlotta támogatását, de mindig azt a választ kapta, majd közlik, mikor és milyen mértékben óhajtják igénybe venni a segítséget. Lászlónak ezt a kijelentését okmánnyal bizonyítani nem lehet. Minden valószínűség amellett szól, hogy László tábornok ezzel akarta rábírni német kollégáját olyan cselekvésre, amelynek a kormányra is hatása lesz. Ez a beszélgetés, amennyiben ténylegesen így történt, arra enged következtetni, hogy a katonák valamilyen formában nyomást igyekeztek gyakorolni a – szerintük még mindig nem eléggé határozott – politikai vezetésre.

A problémát Himer is megértette. Felkereste a német követet és az iránt érdeklődött, hogy politikai vonalon nem lehetne-e valamilyen formában előremozdítani az ügyet? A követ úgy nyilatkozott, hogy a kezdeményezés a tábornokot illeti meg.

A katonai klikk további agresszív munkájához döntő lökést adott Halder közlése. Június 23-án 11.50-kor Magyarország részvételével kapcsolatban felhívta a német összekötő törzset és közölte, hogy a magyarok részvételét elfogadják, de az a fontos, hogy maguktól ajánlkozzanak. Az idézett naplóban Halder közléséből a következőket jegyezték fel: „. . . .most azon múlik a dolog, hogy a magyar katonai fórumok mozgásba tudják-e hozni a politikai vezetést, hogy ezek maguktól ajánl-

kozzanak." Ez világos és félreérthetetlen taktikája a német katonapolitikának. A következő bejegyzés arra is választ ad, hogy miért fontos a kérdés ilyen rendezése: „...Nem támasztunk követeléseket, mert ezekért fizetni kellene, azonban minden támogatásért – különösen gyorscsapatokért köszönet."[10] Természetesen a magyar csapatmozgások nem akadályozhatják a német vasúti szállításokat és a magyar egységeket a „Dél" hadseregcsoportnak (Heeresgruppe „Süd") rendelik alá. Végül pedig az iránt érdeklődött, hogy mit tudnak adni a magyarok.

Jodlnak és Haldernek ezek a szavai bizonyítják, hogy Magyarország Szovjetunió elleni háborúba bevonásának gondolata a német hadvezetés számára sem volt idegen. Kihagyása a „Barbarossa"-tervből német politikai és katonai sakkhúzás volt. Ezzel elérték, hogy a horthysta Magyarország minden különösebb követelménytámasztás nélkül, önként belépett Hitler szovjetellenes háborújába.

Himer tábornok a kapott utasításnak megfelelően 23-án éjjel megbeszélést folytatott a magyar vezérkari főnökkel. Werth kérte, hogy a politikai vezetés is felhívást kapjon a cselekvésre. Az összekötő törzs vezetője azt válaszolta, „a katonáké a szó", és Magyarország még mindig kiveheti részét a bolsevizmus elleni küzdelemből.

Werth tájékoztatót küldött a miniszterelnöknek a megbeszélésről: „Ma délelőtt a német legfelsőbb hadvezetőségtől Magyarországra kirendelt összekötő törzs vezetője, Himer tábornok a legfelsőbb német főparancsnokság, valamint Halder vezérezredes nevében közölte, hogy Németország Magyarország részéről mindennemű katonai közreműködést hálásan venne. Értesítést kér, hogy Magyarország közreműködése esetén mennyi erő részvételével és mikorra számíthatnak."[11]

Ugyanezen a napon Magyarországgal kapcsolatban Moszkvában is volt egy történelmi tárgyalás, amit a magyar kormány még csak tanulmányozásra sem méltatott. A szovjet kormány a rendkívül nehéz helyzet ellenére lehetőséget talált arra, hogy kinyilvánítsa békés szándékát és jóindulatát Magyarország iránt. Molotov szovjet külügyminiszter június 23-án fogadta Kristóffyt – az ország moszkvai követét – és kifejezte azt a reményét, hogy Magyarország semleges marad. Majd kérte a követet, hozza a kormánya tudomására, hogy a Szovjetuniónak „nincs követelése, vagy támadó szándéka Magyarországgal szemben, és nem volt észrevétele, hogy magyar követelések Románia kárára megvalósuljanak, e tekintetben a jövőben sem lesz..."[12]

A nyilatkozatot a követ a Moszkva–Ankara–Budapest távíróvonalon haladéktalanul továbbította Budapestre. Bárdossy azonban a sürgönyt nem ismertette a minisztertanácson, sőt még a kormányzó elől is eltitkolta. A szovjet kormány jóindulatát figyelemre sem méltatták. A horthysta ellenforradalmi rendszert nem lehetett a lejtőn megállítani.

Bárdossy június 24-én magához kérette a német követet, és ismertette vele a vezérkari főnök jelentését. Határozott választ kért, vajon a tábornok közlését hi-

vatalos német kérésnek kell-e tekinteni? Biztosította a követet, hogy amennyiben ez határozott kívánság, megvizsgálják és a hadba lépés kérdését a kormányzó elé terjeszti. Kérdéseit azzal zárta: „...kéri annak közlését, kívánatos-e magyar hadsereg részvétele és ha igen, milyen erőkkel."[13] Szerette volna, ha erre határozott választ kap. A követ megígérte, hogy jelentést tesz kormányának. Válasz azonban Bárdossy sürgetése ellenére sem érkezett. Mivel Németország nem kérte hivatalosan Magyarország katonai közreműködését a Szovjetunió elleni háborúban, politikai vonalon nem volt miről tárgyalni.

A Bárdossy és a német követ megbeszélése során felvetődött kérdésekből arra kell következtetnünk, hogy Werth félrevezette Bárdossyt. Ismerve álláspontját, hogy szeretné, ha nyomatékosan felkérnék a részvételre, a vezérkari főnök úgy tálalta az ügyet, mintha a közreműködést a német hadvezetés óhajtaná. Jelentését a diplomácia finom nyelvén fogalmazta, amiből csak azt lehet érteni, hogy a német hadvezetés szeretné a közreműködést és hálás lenne, ha ez bekövetkezne. Werth hallgatott Jodl és Halder kitételéről, hogy „semmit nem kérnek", „de minden önkéntes felajánlást hálásan vesznek".

A vezérkari főnök taktikája sikerült. Bárdossy nem tiltakozott a részvétel ellen, mindössze azt akarta tudni, hogy konkrétan mit kérnek és mire számíthat. A kezdeményezés továbbra is a katonák kezében maradt, akik egyre aktívabban készítették és szervezték a hadba lépést.

A vezérkar kidolgozta a terveket, felvonultatta a csapatokat, már csak ürügyet kellett találni, hogy a magyar nép előtt megindokolhassák annak az országnak a megtámadását, amelynek nem volt sem követelése, sem támadó szándéka Magyarországgal szemben. Nehéz volt elfogadható ürügyet találni, még csak területi követelésekkel sem hozakodhattak elő. Halder viszont úgy nyilatkozott, hogy a katonák hozzák mozgásba a politikai vezetést. A vezérkar hadműveleti osztálya ezt is előkészítette.

Kassa felett 1941. június 26-án 13 órakor megjelent három (egyes jelentések szerint négy) repülőgép. A felállított figyelőőrsök észlelték őket, és a tengelyhatalmak közös sárga jelzését ismerték fel rajtuk. Így a gépeket „saját"-nak minősítették – írja a Légoltalmi Közlemények 1941. június 1-i száma. A 2. számú figyelőőrs ennek ellenére figyelmeztetni kívánta a központot, de műszaki hiba miatt nem tudott jelentkezni. Máthé tábornok (VIII. hadtestparancsnokság) június 26-án 21 óra 40 perckor az eseményeket összefoglalva a következőket jelentette: „Az első légiriadó 13 h 08-kor volt, amikor is 3 ellenséges repülőgép jelent meg a város felett, és kb. 14 bombát dobott le a város különböző részein. Találat érte a Bethlen Gábor laktanyát (VIII. lgv. tü. oszt.), a Görgey Arthur laktanyát (23. táb. tü. oszt.), a postapalotát, valamint a fentebb említett laktanyák szomszédságában levő polgári lakóházakat. Több szemtanú állítása szerint a repülőgépek DK irányból jöttek és a honvédségnél újonnan bevezetett sárga színezéssel voltak ellátva."[14] A sárga csíkot

több jelentés is említi. Érdekes, hogy a magyar hadi- és futárgépek sárga festéssel való ellátását a honvéd légierők parancsnoka 1941. június 19-én rendelte el.[15] Ezért hivatkozik Máthé tábornok az újonnan bevezetett sárga színre.

Kassa bombázásáról az MSZMP KB Párttörténeti Intézetének archivumában található az a dokumentum mely igazolja Krudy Ádám repülőszázados jelentését. „Csejthey alezredes, a kassai lgv.csop.pk-a, Krudy rep. szds. és Csirke rep. fhdgy. egybehangzóan a következőket jelentették: – írja a jelentéstevő: „A támadó rep. gépek felségjele a kedvezőtlen időjárás miatt nem volt felismerhető, ellenben látható volt a rep. gépek törzsén a magyar és szövetséges rep. gépekéhez hasonló sárga gyűrű. A felségjelek valószínűleg be voltak mázolva. A rep. gépek typusát illetően Csirke fhdgy. jelentette, hogy azok 2–3 motorosak voltak, erősen visszahajló szárnyakkal és általában a Ju-52.-höz hasonlítottak. Krudy szds. ezzel szemben azt jelentette, hogy a támadó rep. gépek a saját Savoya típusú nehéz bombázókhóz hasonlítottak."[16] A jelentést Budapesten, a Honvédelmi Minisztériumban 1941. VI. 27-én 11 h 15-kor vették.

Figyelmet érdemel még, hogy a szolgálati úton érkezett jelentések egy része ismeretlen repülőgépekről tesz említést, hogy a támadás nem a pályaudvarok és a német csapatok utánpótlását biztosító vonatszerelvények és vasútvonalak ellen irányult. A fel nem robbant bombát, amelyen kétfejű cári sas és „Putyilovszkij závod" felirat volt, csak június 28-án ásták ki. Tehát első világháborús gyártmányú, és minden bizonnyal valamelyik múzeumból hozták el koronatanúnak. A tervezők elgondolása nem a legjobban sikerült. A hadüzenet még a kiásás előtt megtörtént, a „tanúra" nem volt szükség, ezért nem szellőztette a propaganda, képét a pesti újságok sem közölték.

Werth vezérkari főnök és Bartha Károly honvédelmi miniszter csak a hír Budapestre érkezését várták, és azonnal akcióba léptek. Ez a provokáció – annak ellenére, hogy még ma sem tudjuk, honnan szálltak fel, és hová tértek vissza a repülőgépek, és milyen nemzetiségű pilóták vezették őket – a német és magyar vezérkar legjobban sikerült második világháborús együttműködése volt. Annyi bizonyos, hogy a gépek a fasiszta blokkhoz tartozó sárga csíkot viselték, s nagyon vigyáztak a német csapatokat és hadianyagot szállító vasútvonalak épségére, hogy a működés egy percre se álljon meg.

Röviddel a kassai légitámadás hírének megérkezése után Bartha Károly honvédelmi miniszter megjelent Bárdossynál. Figyelmeztette a miniszterelnököt, hogy ha a kormány még e bombázás következményeit sem hajlandó levonni, ő és a vezérkari főnök is azonnal beadja lemondását, aminek a hadseregre igen súlyos következménye és kedvezőtlen visszhangja lesz. Horthyt Werth tájékoztatta. A kormányzó nem sokat tétovázott, és a katonák javaslatára parancsot adott a megtorlásra, a Szovjetunió megtámadására. Végső fokon tehát a katonai klikk és a hadúr pár

perc alatt eldöntötték a hadba lépés kérdését. Néhány órával ezután összehívták a minisztertanácsot, hogy szentesítse a döntést.

A TASZSZ is cáfolta a magyar kormány állítását. Moszkva tiltakozott, azonban a horthysta háborús klikk figyelemre sem méltatta. Bárdossy hallgatásra intette Krúdyt és levelével a zsebében a külügyminisztérium sajtó osztálya vezetőjének arra a kérdésére: biztos-e benne, hogy szovjet gépek bombázták Kassát, a következőket válaszolta: ha a vezérkari főnök – nyilván egyetértésben a németekkel – orosz gépeket állapított meg, s a kormányzó ezt elhiszi, akkor ez így van, és ez elég. Bárdossyt sem a szemtanúk jelentése, sem Moszkva tiltakozása nem befolyásolta. Úgy vélekedett: ha a gépek németek voltak, akkor még inkább indokolt Magyarország hadba lépése, mert ez a németek kívánsága. A bombázás után közölte a német követtel, hogy a 24-i fejtegetései és kérdései az új helyzetben tárgytalanná váltak.[17]

Németországnak 1941 nyarán politikailag fontos volt, hogy minél több európai állam csatlakozzon a bolsevizmus elleni háborúhoz, különösen elvárták ezt a Szovjetunióval határos országoktól. Ismerve a magyar ellenforradalmi rendszer eredetét, antikommunista jellegét, Berlinben nyilván arra számítottak, hogy Magyarország, ha nem kérik, önként is jelentkezik, illetve megvannak az erők, amelyek ezt a lépést kikényszeríthetik. Ezért a fasiszta vezetők úgy gondolkodtak, hiba lenne lehetőséget nyújtani arra, hogy a magyar kormány az együttműködésért valami újabb kompenzációt kérhessen. Németországnak az felelt meg, ha a belépésért sem politikai, sem katonai kötelezettséget nem kell vállalnia Magyarországgal szemben. Jól ismerték a horthysta hadsereg tábornokait, különösen a vezérkart. Tudták azt, hogy az ő révükön mindent elérhetnek. Ezért nem a politikai vezetőkkel, hanem a katonákkal tárgyaltak. A hadba lépés kérdésében tehát a hadászat, a politikát megelőzve, a kezdeményezést magához ragadva cselekedett, és mozgásba hozta a kormányt is. Ez természetesen nem volt nehéz, mert a kormány is csak a felhívásra várt. Horthy mélységesen fájlalta, hogy nem kérték fel a bolsevizmus elleni fegyveres harcra. A politikai vezetés is gyors és könnyű győzelmet remélt, a „nyugati dicsőség" megismétlődéséről álmodoztak. Az volt a meggyőződésük, hogy a háború a németek javára kedvezően fog eldőlni. Annak a kérdésnek a mérlegelését, hogy a hadba lépés katasztrófát is jelenthet, hogy a háborút nemcsak megnyerni, hanem elveszíteni is lehet, a kormány ugyanúgy figyelmen kívül hagyta, mint a katonai klikk. Bárdossy az 1941. június 26-i minisztertanácson bejelentett hadüzenettel történelmünk legtragikusabb fejezetét nyitotta meg: Magyarország belépett a második világháborúba.

A HADBA LÉPÉSTŐL MAGYARORSZÁG NÉMET MEGSZÁLLÁSÁIG

A hadi események elég gyorsan bebizonyították, hogy a háború a hadviselő országok politikai rendszerének, gazdasági, katonai potenciáljának nagy próbatétele, hogy minden vonatkozásban óriási erőfeszítéseket követel és sokoldalú megpróbáltatásnak teszi ki az államok anyagi, politikai, erkölcsi és katonai erejét, és hogy a harccselekmények befolyásolják az egyes országok politikai és gazdasági életét. Más szóval, hogy nemcsak a háború függ az adott ország társadalmi rendszerétől, gazdasági erejétől, politikai erősségétől, hanem a háború hadászati eredményei, az arcvonalak helyzete is döntő hatással van a hadviselő állam bel- és külpolitikájára.

A Szovjetunió megtámadásával a második világháború eseményeinek központja Keletre tevődött át. Itt alakult ki a második világháború fő arcvonala. A fasiszta főparancsnokság szárazföldi haderejének általában kétharmadát a Szovjetunió ellen vetette be, és mindvégig a keleti hadszíntéren tartotta. Keleten zajlottak le a legnagyobb anyagi, technikai és emberi erőt igénylő csaták, hadműveletek, amelyekben felőrlődtek a fasiszta Németország és csatlósainak főerői.

A Szovjetunió elleni háború arcvonalának eseményei kezdettől érzékenyen érintették a résztvevő feleket, nagy hatást gyakoroltak Németország és szövetségeseinek katonapolitikai viszonyára. A fasiszta blokkba tömörült államok és Németország kapcsolatai kibékíthetetlen ellentéteket idéztek elő, amelyek meggyorsították a hitlerista tömb széthullását.

Az ország hadba lépése után katonapolitikáját és viszonyát Németországhoz alapvetően a szovjet–német arcvonal eseményei határozták meg. Ezek hatására változtak a miniszterelnökök, a vezérkari főnökök, a honvédelmi miniszterek, valamint az egyes kormányok politikai és katonai céljai is.[18] Bár már 1941-ben megmutatkoztak a szovjetellenes háború nehézségei, a kormány és a hadvezetés, a magyar sajtó, valamint a rádiópropaganda a német hadsereg biztos győzelmét jósolta, annak ellenére, hogy a parádés moszkvai bevonulást a szovjet csapatok meghiúsították és a német „Közép" hadseregcsoportot 400 km-re visszavetették. A villámháború megbukott és Németország akarata ellenére hosszú, elhúzódó háborúra kényszerült.

A Wehrmacht 1941–1942 telén elszenvedett vereségének hatására a fasiszta hadvezetés fokozta követeléseit szövetségeseivel szemben.

A magyar kormány is engedett a német igényeknek és kötelezettséget vállalt, hogy a már Ukrajnában levő hat megszálló gyalogdandáron kívül 9 gyalog- és 1 páncéloshadosztályból álló hadműveleti magasabbegységet bocsát a német hadvezetés rendelkezésére. Így került sor 1942 tavaszán a 2. magyar hadsereg megalakítására és kiszállítására hadműveleti területre.

A magyar politikai és katonai vezetés ezt a megajánlást még a biztos német győzelem hitelében tette. Annyira hatása alatt álltak a saját propagandájuknak, hogy még a vezérkar tárgyilagos megállapításait is teljesen figyelmen kívül hagyták. Az 1941 decemberében készült magyar vezérkari összefoglaló helyzetjelentés következtetése pedig az volt, hogy „a háború okozta nagy területi veszteségek és a Vörös Hadsereg súlyos vereségei ellenére a Szovjetunió belpolitikai helyzete nem borult fel. A nép széles rétegeinek szovjetellenes megmozdulásával számolni nem lehet... A Szovjetunió behódolásáról és a szovjet különbékéről szó sem lehet. A hadsereg harctéri sikerei december havában alkalmasak voltak, hogy a vezető réteg erkölcsi színvonalát emeljék és a megrendült önbizalmat a jövőt illetően ismét helyreállítsák... A szovjet hadvezetés legfelsőbb vezetése jobbnak bizonyult, mint ahogy azt általában egész Európában megítélték".[19] A kormány és a vezérkar képtelen volt ebből az értékeléséből megfelelő következtetéseket levonni és a hadi eseményeket tárgyilagosan szemlélni. A jelentés szerint a szovjet hadseregnek 1941 végén 286 harcászati magasabbegysége volt, tehát nem semmisült meg, mint ezt a sajtópropaganda hirdette.

A haladó magyar közvélemény azonban kezdte felismerni, hogy a Szovjetunió elleni háború kizárólag a németek érdekeit szolgálja. Ennek tudatosításában nagy szerepe volt az illegális kommunista párt tevékenységének, mely a brutális rendőr- és csendőrterrortól megtizedelve is hősies erőfeszítéseket tett a néptömegek felvilágosításáért. A párt központi bizottságának 1941. szeptemberi ülése elhatározta, hogy minden munkáját és akcióját a döntő, fő feladat alá rendeli, amely Magyarország felszabadítása a német imperializmus igája alól és a Szovjetunió elleni indokolatlan háború megszüntetése.

Hasonlóan a magyar haladó közvélemény hangját hallatta Bajcsy-Zsilinszky Endre is. Bárdossyhoz címzett – 1942. január 19-i – levelében a következőket írta: „Nem védhetünk német érdekeket... Nem adhatunk egyetlen katonát sem olyan háborúba, amely ellentétes Magyarország történelmi céljaival... Németország már most véglegesen és megmásíthatatlanul vesztett, el fog bukni." Ugyanakkor volt bátorsága szót emelni a délvidéki vérengzések ellen is.

1942 tavaszán hazánkban is erősödött a háborúellenes antifasiszta mozgalom. Az illegális kommunista párt minden munkáját, akcióját a fasizmus elleni küzdelemnek és a háború megszüntetésének rendelte alá, s megkezdte egy szélesebb antifasiszta front kialakítását. Erre az időre számos antifasiszta erő kész volt támogatni a háború elleni harcot. Ennek következményeként 1942 februárjában kommunisták, demokratikus németellenes politikusok, írók, művészek, közéleti személyiségek részvételével megalakult a Magyar Történelmi Emlékbizottság, a függetlenségi mozgalom legális vezető szerve.[20]

A kormány a magyar közvélemény fokozódó német- és háborúellenes hangulatának ellensúlyozására a baloldali és haladó személyek elleni brutális megtorló

intézkedésekkel párhuzamosan aktív propagandatevékenységet kezdett. Igyekeztek bebizonyítani, hogy a hadba lépés szükséges volt, hogy ez „magyar háború", dicsőítették Horthynak és kormányának előrelátó politikáját, s a győzelem érdekében minden áldozatvállalásra késznek mutatkoztak. Horthy, hogy a vállalt háborús kötelezettségek végrehajtását gördülékenyebbé tegye, a hadba lépést előkészítő Werth vezérkari főnök távozása után 1942. március 7-én a miniszterelnöki poszton levő Bárdossy helyére Kállay Miklóst nevezte ki.

A miniszterelnök változott, de a katonapolitikai célok maradtak. A helycsere a háborúhoz szükséges újabb emberi és anyagi erőfeszítések biztosítása érdekében történt. Kállay egyik feladatának tekintette az uralkodó osztályok nyugati orientációs csoportjának a megnyerését a szovjetellenes háború folytatásához, vagyis az ország minden anyagi és erkölcsi erőit a háború szolgálatába kívánta állítani. A Szovjetunió elleni háborút „mint nemzeti öncélt" állította be. A háborút „magyar háborúnak" tüntette fel. A magyar ügyre és a nemzet érdekeire való hivatkozással igyekezett a német győzelem érdekében minden eszközt igénybe venni, az országot újabb erőfeszítésekre kényszeríteni.

A kormányváltozás tehát csak megerősíti, hogy 1941–1942-ben a magyar uralkodó osztályok a német győzelem reményében és hitében cselekedtek. Horthynak és kormányának fő katonapolitikai célja a tárgyalt időben minden eszköz mozgósítása és igénybevétele volt a németek támogatására. Új vonás a rendszer katonapolitikájában az 1941-eshez viszonyítva, hogy a kormány a katonai és a gazdasági kérdésekben már nem önként, hanem a német követelések figyelembevételével cselekszik, amelyek a keleti hadszíntér eseményeinek hatására egyre fokozódtak.

Az 1942-es nyári hadjárat, melynek megvívásához a hitlerista hadvezetés kénytelen volt segítséget kérni szövetségeseitől, a precíz előkészítés és a mindenoldalú erőfeszítés ellenére kudarcba fulladt. A szovjet csapatok a sorozatos balsikerek ellenére 1942 novemberében Sztálingrád körzetében és a Kaukázus előterében megállították a német támadást. Az ellenségnek súlyos veszteségeket okoztak, csapásmérő csoportjait meggyengítették és megfosztották a támadó képességtől, erőt gyűjtöttek és kedvező feltételeket teremtettek a Wehrmacht Don menti támadó csoportosításának szétzúzására. A szovjet hadsereg 1942 november 19-én ellentámadásba ment át, melynek eredményeként bekerítette és megsemmisítette a német „Dél" hadseregcsoport főerőit. Az olajforrások megszerzésének és a szovjet fegyveres erők megsemmisítésének terve megbukott. A Wehrmacht a volgai csatában kiheverhetetlen vereséget szenvedett. A hadászati kezdeményezés átment a Vörös Hadsereg kezébe. A győzelem világraszóló volt: fordulatot indított el nemcsak a szovjet nép honvédő háborújában, hanem a második világháború menetében is.

Az 1942. téli ellentámadás eredményeként gyökeresen megváltozott a hadászati és hadműveleti helyzet. Széles arcvonalon kibontakozott a szovjet hadsereg

általános támadása, kezdetben az Észak-Kaukázusban és ezzel szinte egyidejűleg a Don felső vidékén is. Magyarországot ez utóbbi közvetlenül érintette. A szovjet csapatok az osztrogozsszk–rosszosi támadó hadműveletben szétverték a 200 000 fős 2. magyar hadsereget. Az összveszteség megközelítette a 150 000 embert.

Horthyra, Kállayra és a magyar uralkodó osztályok angolbarát csoportjára – a keleti hadszíntér nem várt és egyáltalán nem kellemes eseményeivel párhuzamosan – lelkesítőleg, bátorítólag hatottak az angol–amerikai csapatok észak-afrikai sikereiről érkező hírek. A 8. angol hadsereg Montgomery tábornok parancsnoksága alatt 1942 szeptemberében ellentámadást indított és szétverte Rommelnek 4 német és 11 olasz hadosztályból álló seregét. A győzelmi sorozatot folytatva 1942. november 8-án megkezdődött a szövetséges csapatok partraszállása Algír, Orán és Casablanca kikötőben. Ezek az események reményeket ébresztettek Kállayékban. Arra számítottak, hogy következik majd egy esetleges olaszországi vagy egy balkáni partraszállás, és akkor a szövetségesek előbb érik el Magyarországot, mint a Vörös Hadsereg. Úgy vélték, lehetővé válik a Teleki-féle koncepció feltámasztása és a rendszer átmentése.

A németek hadászati veresége, a 2. magyar hadsereg katasztrofális pusztulása és a szövetségesek észak-afrikai sikerei a német–magyar katonapolitikai viszonyban változást, elhidegülést idéztek elő, még a tisztikarban is elindították a differenciálódást. A vezérkar aktív tevékenysége és a hivatalos állami propaganda hatására a hadseregben a Wehrmachthoz való viszony úgy alakult, hogy a magasabb-parancsnokok és a tisztek csaknem valamennyien – még azok is, akik a nyilas és más szélsőséges jobboldali pártokkal, eszmékkel nem szimpatizáltak – a németbarát politika, a németekkel való szoros együttműködés hívei voltak és támogatták a hitlerista politikát. Ebben a vonatkozásban a horthysta tiszti állomány a háború fordulatáig és a 2. magyar hadsereg Don menti vereségéig általában egységes volt. Sztálingrád után a gyors győzelembe vetett hit szertefoszlott. Tudomásul kellett venni, hogy a háború elhúzódik és hogy a német gazdasági, katonai erőforrások fokozatos kimerülése és elégtelensége következtében Németország ezt a háborút nem nyerheti meg. Horthy erre az időre utalva a következőket írta: „A Sztálingrád előtti nehézségekből és az el-alameini vereségből nyilvánvalóvá vált, hogy a német fölénynek vége. Magában Németországban, de még inkább határain kívül, eltűnt a német győzelembe vetett hit." Ezenkívül azt is el kellett ismerniük, hogy rosszul értékelték a Vörös Hadsereget. A szovjet csapatok csapásmérő ereje, manőverezőképessége a háború kezdetéhez viszonyítva lényegesen megnövekedett. A harcmezőn egyre nagyobb számban jelentek meg a harckocsi- és gépesített hadtestek, amelyek a hadműveletek szervezésében és végrehajtásában gyökeres változást idéztek elő. Szombathelyi Ferenc vezérezredes a Don menti katasztrófa után a német főhadiszálláson tett látogatásáról visszatérve, a katonai helyzetről február 12-én memorandumot nyújtott be a kormányzónak. Ebben a szovjet hadseregről így írt: „Csak annyit aka-

rok röviden megjegyezni, hogy a szövetségesek részéről a sikertelenség fő okát én abban látom, hogy a németek az oroszok erejét – dacára az 1941. év és 1941/42. év téli időszak kemény harcainak, még mindig nem ismerték fel teljes mértékben, még mindig nem vonták le a helyes következtetéseket az orosz hadsereg ütőképességére. Sőt Keitel vezértábornagy arról nyugtatott meg minket, hogy az orosz már le van gyengülve, a hadosztályainak már alig van tüzérsége. Csak a tavaly novemberében megindult hatalmas offenzíva hatott e tekintetben kijózanítólag..."

Egy másik figyelmet érdemlő megállapítása, hogy „számolni kell ugyanis azzal, hogy az angolszász hatalmak a tavasszal a Balkánon partraszállást kísérelnek meg... Hogy... mikor... azt nem tudjuk. Én azt hiszem, hogy a partraszállás már március végétől kezdve lehetséges".[21] A vezérkari főnök véleménye tehát, és ezt a kormány is magáévá tette, hogy a jövőt illetően Magyarország hadászati helyzete, földrajzi adottságai miatt megváltozik. Úgy vélték, hogy a háborús erőfeszítések súlypontja keletről valószínűleg a Balkánra fog áttevődni, ahol várható az angol–amerikai csapatok közelgő partraszállása. Szombathelyi következtetése szerint a jövendőre ezek figyelembevételével kell készülni, a honvédséget átszervezni, korszerűsíteni, úgy hogy Magyarország lehetőleg minél nagyobb erőt képviseljen.

Az 1942. év telén történtekből a magyar politikai és katonai vezetők meszszebb látó képviselői levonták azt a következtetést, hogy Németország elvesztette a háborút. A kormányzó a miniszterelnökkel együtt számolni kezdett a tengely összeomlásának kellemetlen gondolatával és következményeivel. Ezért 1943-ban lépéseket tettek a magyar–német kapcsolatok bizonyos mérvű lazítására, a külpolitikai visszavonulásra, az új hadászati helyzetnek megfelelően a katonapolitika bizonyos finomítására, de nem felülvizsgálására. A kormány délkelet felé irányította figyelmét és úgy nyilatkozott, hogy Magyarország a nyugati szövetségesek elleni küzdelemben teljesen érdektelen, a Szovjetunió elleni háborúban is csak megszálló csapatokkal óhajt a továbbiakban részt venni. Így indult meg a Kállay-féle „hintapolitika". A miniszterelnök a képviselőház külügyi bizottságának 1943. február 19-i ülésén így fogalmazta meg új koncepcióját: „Magyarország a Nyugat elleni háborúban nem érdekelt, a hangsúly Magyarország számára a Keleten folytatott háborún van... Magyarország kétfrontos harcot vív, mégpedig Oroszországban és a belföldön... a bolsevista aknamunka nyomán..." A Szovjetunió elleni háború folytatásában Horthy és Kállay még akkor is a legteljesebb mértékben egyetértettek, de úgy vélték, elérkezett az idő, hogy lazítsák kapcsolataikat Németországgal és ösvényeket építsenek ki a nyugati szövetséges hatalmak felé.

A Kállay-kormány 1943 tavaszán a fasiszta blokk államai közül elsőként vette fel a kapcsolatot a nyugati szövetségesekkel. Horthy 1943 áprilisában visszautasította Hitlernek azt a követelését, hogy „...Kállaynak a német barátság érdekében távoznia kell".

Csökkentették a „nagy német szövetségesről" és a „győzelemről", az „önkéntes"

hadba lépésről hozsannákat zengő hivatalos kinyilatkoztatásokat. A rádióban a 2. hadsereg szétverése után nem hangzott el többet az „Ismét harcol a magyar" fasiszta szólam. A hadsereg folyóirata a „Magyar Katonai Szemle" Hadi események szovjet földön címmel rendszeresen tájékoztatókat közölt. Az 1942-es téli szovjet sikerek után ezt is megszüntették. A harccselekmények menetéről az 1943. évi februári számban közölték az utolsó híradást. Ehelyett a szerkesztőség kísérletett tett a Volga menti események, Rommel visszavonulása és az angolszászok észak-afrikai partraszállása okainak megmagyarázására és értékelésére. A Magyar Katonai Szemle 1943. márciusi számában közli dr. Deseő László vezérőrnagy Az orosz meglepetés című tanulmányát. Ebben a hivatalos állami propagandával ellentétben, többek között a következőket állapította meg: „... meglepetés volt mindenkire az az erkölcsi erő, amelyet a Szovjetunió minden ténykedése, a Vörös Hadsereg harca és a polgári lakosság soha nem látott partizánharcai bizonyítanak, mert ehhez nagy erkölcsi erő kell, ehhez a politrukok kegyetlenkedése kevés..."

A szovjet–német és az észak-afrikai arcvonal eseményei nemcsak a hitlerista hadigépezet verhetetlenségébe vetett hitet oszlatták el, hanem fokozták a katonapolitikai ellentéteket is. A német és a magyar kormánykörök elhidegültek egymástól, a viszony megromlott. A magyar politikai vezetés igyekezett hangsúlyozni, nyomatékot adni Németországtól való függetlenségének. Az amerikai–angol csapatok partraszállása Szicíliában és a „tengelytörés", azaz Olaszország kiválása a fasiszta blokkból, erősítette a magyar–angol baráti körök vonalát és azt a tényt, hogy megkezdődött a „tengely" széthullása. Ezért a kormány az 1942 végén megindított „béketapogatózásokat" – melyekre az angol, illetékes szervek szövetségeseik hozzájárulásával korrekt választ adtak és a szükséges tennivalókat is kollégáik tudomására hozták – tovább folytatta. A béketapogatózások 1943 őszén előzetes megállapodáshoz vezettek. (A magyar béketapogatózásokra vonatkozóan lásd: Juhász Gyula: Magyar–brit titkos tárgyalások 1943-ban. Kossuth Könyvkiadó 1978.)[22]

Az egyezmény, amely a Kállay-kormány diplomáciájának eredménye volt, és melynek tartalmával a legmesszebbmenően egyet lehet érteni és csak sajnálni tudjuk, hogy csupán írásos dokumentáció maradt – két jelentős katonapolitikai problémát takar.

Először is félreérthetetlenül azt mutatja, hogy a Kállay-kormány a háborúban beállott fordulatból megértette, hogy Németország elvesztette a háborút. Csodákban nem bízott, nem akarta, hogy a hitleri fasizmus pusztulása magával rántsa Magyarországot. Ezért a Horthy-rendszer átmentésére a nyugatiaktól igyekezett idejében megfelelő biztosítékot szerezni.

Horthyt, Kállayt és a magyar uralkodó osztályok angolbarát csoportját is mélységesen aggasztotta, hogy a szövetségesek győzelme egyben a Szovjetunió győzelme is. Ebben az ellenforradalmi rendszer propagandája által oly sokat emlegetett „bolsevik veszély" elterjedésének újabb lehetőségét látták. Úgy vélték, hogy az új hely-

zetben Magyarországot ettől csakis az amerikai–angol csapatok menthetik meg. Ezt tükrözi az egyezmény is. Az egyezménnyel, ha nem is mondták ki – az volt a tervük, hogy ezzel nemcsak Németország ellen, hanem az ország határai felé rohamosan közeledő Vörös Hadsereggel szemben is biztosítják magukat. Abban reménykedtek, hogy a Kárpátok gerincén – az angolszász diplomácia támogatásával – megállíthatják a szovjet csapatok további előnyomulását.

A Kállay-kormány katonapolitikájában a szövetséges haderők sikereinek hatására néhány új vonást fedezhetünk fel. Ezt röviden így fogalmazhatjuk meg: mennyiségileg és minőségileg is növelni a haderőt, minden eszközzel fenntartani a belső rendet, melytől a horthysta állam léte vagy nemléte függött. Erős hadsereg – véleményük szerint – a néptömegekkel szemben is biztosíthatja a rendszer átmentését, segítséget nyújthat az angolszászoknak a Balkánon, és a Kárpátokban feltartóztathatja a szovjet hadsereg előnyomulását, míg a nyugati szövetséges csapatok elérik Magyarországot. Ezt úgy képzelték el, hogy a szovjet előretörés esetén a megszálló csapatokat fokozatosan visszavonják, az országban levő haderőt mozgósítják, felvonultatják a Kárpátokra és az angol–amerikai csapatok megérkezéséig feltartóztatják a szovjet hadsereget. A Vörös Hadsereg előnyomulásától különösen rettegtek. Érezték, hogy ennek nemcsak katonai, hanem messzemenő politikai következményei lesznek. Annak még a gondolatától is viszolyogtak, hogy esetleg a Szovjetunióval is össze kell fogni a németek ellen. Ennek a teljes figyelmen kívül hagyása és az ettől való húzódozás eredményezte az egyezmény bukását.

Ez volt a fő oka annak, hogy a Kállay-kormány a fordulat évében lényegében csak fél fordulatot tett, és inkább csak a várakozás álláspontjára helyezkedett. Bizonyos német követeléseket visszautasított, igyekezett a haderőt az országban tartani, foglalkozott a megszálló csapatok hazahozatalának gondolatával, de a szovjetellenes háborút a továbbiakban is támogatta, és az angolszászok vezetésével új szovjetellenes blokk kialakításáról álmodozott.

Kállayék felismerték, hogy a németek elvesztették a háborút, megértették, hogy Magyarországot a szövetségesek közül elsőként a Szovjetunió éri el. Tudomásul kellett venniük, hogy a szövetségesekkel 1943 szeptemberében kötött előzetes megállapodás egyelőre nem nyújt támogatást aktív szovjetellenes tervükhöz. Ezért az angolszászokkal megkötött egyezmény végrehajtása érdekében semmit sem tettek. Mindössze annyi történt, hogy a tengelyhatalmakhoz való változatlan hűség kinyilatkoztatása mellett nagyobb hangsúlyt kapott a „független ország vagyunk", és elmaradtak a nyugati szövetségesek elleni kirohanások, de ugyanakkor fokozták a terrort, az üldözést a háború és a kormány politikájának bírálóival szemben. Képtelenek voltak az új hadihelyzetnek megfelelően átértékelni katonapolitikájukat.

A keleti hadszíntér harccselekményei a háború fordulatának évében a vártnál gyorsabban peregtek és nem a Kállay-kormány elgondolásai szerint alakultak.

A kurszki csata után Velikije Lukitól a Fekete-tengerig kibontakozott a Vörös Hadsereg általános hadászati támadása. Meghiúsult a német hadvezetésnek az a feltételezése, hogy ezt a Dnyeperre támaszkodva kiépített védelemmel – az ún. „Keleti fallal" – megállítja. A szovjet csapatok szeptember végén, október elején mintegy 750 km-es arcvonalon elérték a Dnyepert, átkeltek és több hídfőt foglaltak; előnyomulásukat folytatva felszabadították Ukrajna fővárosát. Ezzel az arcvonal 400–500 km-re megközelítette a magyar határt és újabb nagyszabású támadó hadműveletek kibontakozásának képét vetítette előre.

Az új támadó hadműveletekre 1944 első hónapjaiban került sor. Ezek a németek két nagy csoportosításának a „Dél" és az „A" hadseregcsoportoknak a szétverését és a jobb parti Ukrajna felszabadítását eredményezték. A német hadvezetés kísérlete e jelentős területek megtartására kudarccal végződött. Az 1., a 2. és a 3. Ukrán Front nagy erejű csapásainak következményeként a szovjet csapatok március végére elérték Romániát, átkeltek a Dnyeszteren, a Pruton, és hídfőket foglaltak újabb hadműveletek megindításához. Ezek a hadműveletek a német–magyar katonapolitikai viszonyban új fejleményeket hoztak. Az arcvonal közeledése a Kárpátokhoz arra késztette a hitlerista politikai és katonai vezetést, hogy az önállóságukat fenntartani akaró, a háborútól húzódozó, kivezető ösvényeket kereső szövetségeseknél katonai erőszakkal szerezzen érvényt követeléseinek. Ez különösen jól mutatkozott meg Magyarország és Németország viszonyában 1944 kora tavaszán.

A kedvezően alakult hadműveleti helyzetet kihasználva az 1. Ukrán Front erői március 28-án birtokba vették Kolomiját, 29-én Csernovcit, majd Kutit, Gyelatyint és több más lakott helységet és ezzel kijutottak a Kárpátok előterébe. Az 1941-es szovjet–magyar határt március végén 25–50 km-re közelítették meg.

1944 márciusában a Manstein-féle „Dél" hadseregcsoportot szétverték. Ez a vereség gyökeresen megváltoztatta a hadászati helyzetet a délnyugati irányban. A hitlerista főparancsnokság kénytelen volt erőben és eszközökben meggyengült csapatait visszavonni Romániába, illetve a Kárpátoktól északra. Ennek következményeként a két német hadseregcsoport között egy 200–250 km-es rés keletkezett. Betömésére a fasiszta hadvezetés nem rendelkezett tartalékokkal. A hadműveleti helyzet veszélyes volt. A rés kiváló lehetőséget teremtett a Kárpátoktól északra mérendő csapásokhoz. Nyitott kaput jelentett a Kárpátokon át Magyarország felé is. De ami még ennél is jelentősebb volt, a kialakult helyzet újabb támadó tevékenység távlatát nyitotta meg Románián keresztül a Balkánra. Közvetlen veszély fenyegette a német hadigépezetet tápláló, a közel tízmillió tonnát adó román olajforrásokat. Az összeköttetés Románia és a Balkán felé az új hadászati helyzetben csak Magyarországon keresztül volt lehetséges. Az ország 1944 első felében Németország számára stratégiai fontosságúvá vált.

Hazánk szerepe mint gazdasági erőforrásé is megnövekedett. 1943-tól közel egymillió tonna bauxitot és mintegy 60 ezer tonna mangánércet adott a német hadi-

iparnak. A 842 000 tonna nyersolajból 400 000 tonnát – zömében finomított formában – Németországba szállítottak. A németek bizonyos kötelezettségek vállalása – egyes hadianyagok szállítása, tervrajzok, gyártási eljárások átadása stb. – fejében a magyar ipari kapacitás nagy részét lefoglalták. A Fegyvergyár termelésének kb. 80, a MÁVAG tüzérségi anyag- és lőszergyártásának 50, az újonnan létesült hadiüzemek termelőképességének 60–90%-át lekötötték a Wehrmachtnak. Jagow német követ szerint a magyar hadiipar 60%-ban a németeknek termelt.[23] Nagy fontosságú volt a magyar gabona, 5–600 000 tonnát vittek évenként Németországba. Veesenmayer Magyarország politikai helyzetéről 1943. december 10-én keltezett jelentésében azt írta: „Magyarország a tér és az adott gazdasági lehetőségek folytán értékes tényező, és a birodalom nem mondhat le arról, hogy a legmesszebbmenően be ne vonja a létért folytatott küzdelembe. Az ukrajnai értékes területek elvesztésével Magyarország a további hadviselés szempontjából főleg mint mezőgazdasági ország fokozott jelentőséggel bír. A birodalom erről a területről ellátására az eddigi mennyiségek kétszeresét vagy még annál is többet kihozhat, ha az ehhez szükséges előfeltételeket megteremti.

A birodalomnak törekednie kell arra is, hogy Magyarország közlekedési lehetőségeit az eddigihez képest lényegesen nagyobb mértékben hasznosítsa hadicéljai érdekében. A jelenlegi állapotok a lehető legkevésbé sem kielégítőek...

Magyarország természeti kincseinek feltárását (olaj, bauxit és kőszén), valamint ipari teljesítőképességét jelentősen és különösebb nehézségek nélkül fokozni lehet.

Nem utolsósorban a magyar emberanyag nyújt lehetőséget segítség és sok irányú tehermentesítés szempontjából. Sajnálatos volna, ha az angoloknak azt az alapelvét, hogy helyettük mások dolgozzanak, harcoljanak és vérezzenek, nem alkalmaznánk legnagyobb mértékben éppen Magyarországgal szemben. Minden magyar paraszt, munkás vagy katona, akinek bevetése bennünket tehermentesít, erősíti a birodalomban a Führer tartalékait. Minden értünk vérző magyar a mi véráldozatunkat csökkenti, erősíti tartalékainkat a további hadviseléshez, és segít abban, hogy erőinket megőrizzük a háború utáni nagy feladatok megoldására."[24]

Magyarország jelentőségét ezenkívül az is nagymértékben növelte, hogy földrajzi fekvésénél fogva előtere, védőbástyája volt három: a csehországi, az ausztriai és a dél-németországi hadászati jelentőségű német hadiipari központoknak. Ezekhez is az út Magyarországon keresztül vezetett. A német vezetés számára egyéb kellemetlen jelek is mutatkoztak Magyarország belső életében... A fasiszta hadvezetés nagyon félt attól, hogy egy esetleges németellenes fordulat, ami a szovjet csapatok előtt kaput nyithatott volna, a Balkán és az ott levő csapatok elvágását eredményezi és megnyitja az utat a német hadiipari bázisokhoz. A Hitler–Horthy találkozóra összeállított feljegyzésben ilyen mondatok olvashatók: „Kállay úr... baloldali ellenzék vezetőivel folytatott tárgyaláson megígérte, határozottan fellép a nemzeti szocializmussal szimpatizáló újságok ellen... és egyidejűleg enyhíti... a cenzúrát.

Múlt év november 16-án a képviselőház költségvetési tárgyalásán kifejtette, hogy a német, az orosz és az angolszász világ katonai ereje felvonult Magyarország körül, amely a maga részéről nem veheti fel a harcot ezekkel a hatalmas kolosszusokkal... Múlt év december 31-én (1943.) a Magyarország című újság a magyar tanácstalanságnak adott hangot, mikor azt írta, hogyan adja meg magát feltétel nélkül az az ország, mely befejezné a háborút, de nincsenek határai közelében szövetséges hadseregek! F. év február 17-én (1944-re utalnak) Magyarország a következő formákban mutatta meg a magyarok élénk érdeklődését a finn különbéke lehetőségeinek taglalásával kapcsolatban: „Ha Moszkva hajlandó humánus megállapodást kötni, az sok irányban kelthet reményt és az első lépést továbbiak követhetik. Magyarország egyébként elhatározta, nem küld több katonát az ország határán túl. Sőt arról is hír érkezett a birodalmi kormányhoz, hogy Szokolin úr útján magyar–szovjetorosz kapcsolat létesült Svájcban." Hasonlóan többször utalnak Hatz alezredesnek, a szófiai magyar katonai attasénak Törökországban az angolokkal folytatott tárgyalásaira. A hitlerista vezetők nagyon jól ismerték Horthyék, Kállayék szovjetellenességét és a Vörös Hadseregtől való félelmét. Mégis az 1944 márciusára kialakult, Németországra nézve súlyos hadászati helyzetben a magyar uralkodó osztályok szovjetellenességét nem tartották kielégítő biztosítéknak a háború folytatásához. Veesenmayer, a már hivatkozott jelentésében azt írja, hogy „annál groteszkebben hat, ha a birodalomtól való félelemtől Kállay és társai készek arra, hogy Magyarországot kiszolgáltassák Anglia vagy Oroszország akaratának..." Még a román diktátor, Antonescu is arra kérte Hitlert 1944. február végén, hogy lehetőleg gyorsan avatkozzon be Magyarországon, „mert, ha a szovjet–német arcvonalon a helyzet rosszabbodik... egy bizonytalan Magyarország az arcvonal mögött igen veszélyessé válhat". Egymillió román katonát ígért a Szovjetunió elleni további harcra, ha a magyar veszélyt kiküszöbölik. Hajlandónak mutatkozott a megszállásban való részvételre.

A Balkánon is nagyon súlyos volt a helyzet. Tartani kellett attól, hogy bármelyik pillanatban, bármelyik állam megmozdulhat. Magyarország nélkül pedig elveszhet a Balkán és a román olaj is.[25]

A volt hitlerista vezetők is beismerik, hogy a szovjet csapatok előretörése fokozta a német–magyar katonapolitikai viszony éleződését. Ennek következtében veszélybe került a Kárpátok vonala, a Balkán és a Magyarországon keresztülhaladó kommunikációs vonalak. Attól tartottak, hogy a megváltozott bonyolult helyzetben egy esetleges magyar ellenállás teljesen lehetetlen helyzetbe sodorná Németországot. Ezért, hogy elhárítsák a fenyegető veszélyt, továbbá, hogy a magyar fegyveres erők felett szabadon rendelkezhessenek, elhatározták az ország megszállását. Stratégiai szempontból nézve a kérdést ebben a helyzetben az ország megszállása a németek számára katonai szükségszerűség volt. Ez is bizonyítja, hogy Németország és

Magyarország katonapolitikai viszonyát a szovjet–német arcvonal eseményei nemcsak befolyásolták, hanem döntően meghatározták.

Az 1944. március 19-i német megszállás oka nem elsősorban Kállay magatartásában és politikájában keresendő, ez a legjobb esetben csak ürügyül szolgált. A történet megértésének kulcsa Ukrajna harcmezején keresendő. A német hadászati tervek sorozatos csődje a halálosan megsebzett, de még erős ragadozót arra kényszerítette, hogy a visszavonulót fújó és a háborút a továbbiakban a saját elképzelései szerint folytatni szándékozó szövetségese ellen katonai erőszakot alkalmazzon.

A viszony megromlása, az elhidegülés Németország és Magyarország között már 1943-ban bekövetkezett. Hitler mégsem szállta meg az országot, pedig az olasz kiugrás után tartott a szövetségesek balkáni partraszállásától. A magyar kormány a megromlott barátság ellenére igyekezett maximálisan kielégíteni a német gazdasági igényeket. Továbbra is ügyelt arra, hogy a németekhez fűződő szálak megmaradjanak, és jottányit sem változtatott szovjetellenes álláspontján.

1944. január 12-én az angolok Barczával, Magyarország volt londoni követével azt üzenték, hogy a magyar kormány hallgasson a józan eszére, és ne várja meg, amíg a szovjet csapatok elérik az ország határait, vagy „ami még rosszabb, ne kövessék el azt a hihetetlen baklövést, csaknem bűnt, hogy a szovjet hadsereggel szemben megkísérlik a fegyveres ellenállást. Az ilyen »vakmerő kalandorság« nem csupán a magyar hadsereg teljes megsemmisítéséhez vezethet, de politikailag a németekkel egy kategóriába helyezné az országot". Kállay a figyelmeztetés ellenére sem változtatott álláspontján. Nem a szövetségesekkel kötött szerződés végrehajtásán, hanem a szovjet hadsereg feltartóztatásán munkálkodott. Február 12-én Barczának a következő választ küldte: „Ha nekünk választani kell – míg más tényező nem jelentkezik – egy lényegében defenzív Németország és egy expanzív Oroszország között, mi nem tehetünk mást, mint kitartunk, Németország mellett."[26]

Történt-e ezekben a kérdésekben változás 1944 tavaszára? Kállay talán határozottabb lett, szakításra készült? Nem. Sőt, 1943 végétől – amint erre már utaltunk – egyre kevesebbet tettek a nyugati hatalmakkal kötött egyezményért. Tévedés lenne tehát azt hinni, hogy Horthyék 1944 elején aktív tevékenységbe kezdtek a háború megszüntetésére, a kiugrás előkészítésére és ez váltotta volna ki Magyarország megszállását. Ellenkezőleg, a kormány és a hadvezetés is intézkedéseket foganatosított a Kárpátok megerődítésére, késznek mutatkozott arra, hogy a Kárpátok ormain folytassa a harcot.

Kállayhoz nemcsak nyugatról jött jószándékú figyelmeztetés. Ullein-Reviczky Antal, Magyarország stockholmi követe tárgyilagosabban szemlélte a hadi eseményeket, mint a miniszterelnök, számolt azzal, hogy az országot a szovjet hadsereg éri el elsőnek, és ebből igyekezett reális következtetéseket levonni. Kapcsolatba lépett Kollontaj asszonnyal, a Szovjetunió svédországi követével. Erről a beszélgetés-

ről 1944. március első napjaiban Kádár Gyula ezredeshez, a vezérkar felderítő főnökéhez a következő üzenetet küldte: „Madame Kollontaj a legnagyobb jóakarattal van a magyar ügy iránt. Ha a magyarok szembefordulnak a németekkel, a Szovjetuniótól minden támogatást megkapnak. Az ország fennálló társadalmi rendjébe beavatkozni nem kívánnak, az ország területi épségét – a magyar lakta területeket is beleértve – biztosítják." Az üzenetet Kádár ezredes személyesen adta át Ghyczy Jenő külügyminiszternek. „Ez olyan szép, hogy erre még gondolni sem mertem" – felelte a külügyminiszter. Kállayék azonban ezt a jóindulatú hírt is figyelmen kívül hagyták.

A kormány 1943-ban kialakított katonapolitikai koncepciója arra épült, hogy az amerikai–angol csapatok a szovjet hadsereget megelőzve érik el Magyarországot. 1944-ben azonban, amikor Bécs környékén már gyülekeztek a Wehrmacht hadosztályok az ország megszállására, az 1. Ukrán Front erői 50–100 kilométerre voltak csak az ország északkeleti határától. Az amerikai–angol csapatok olaszországi arcvonala viszont Rómától délre húzódott. Ez a magyar határtól légvonalban is több mint 500 kilométer, szárazföldön viszont meghaladja a 900 kilométert. Kállay Miklós 1944. március 1-én a követekhez küldött körlevelében beismerte, hogy az a feltételezés, miszerint „Közép-Kelet-Európa jövőjét az angol–amerikai politika... fogja meghatározni", már nem aktuális, mert az „orosz hadsereg közelebb van határainkhoz". A miniszterelnök azonban képtelen volt az új hadihelyzet figyelembevételével tervezni, még kevésbé cselekedni, katonapolitikai koncepcióját módosítani. Szűk látókörű volt, nem értette meg a történelem szavát, nem ismerte fel a nemzet és az állam valódi érdekeit. Horthy és Kállay az uralkodó osztályok érdekeit mindvégig a nemzet és az állam összérdekei fölé emelték. Ezt bizonyítják említett levelének következő sorai, melyben a régi katonapolitika folytatását támasztja alá: „Magyarországnak... időt kell nyernie, mert az idő segíteni fog helyzetünkön... Meg vagyok győződve, hogy meg tudjuk védeni a Kárpátokat, természetesen, ha az oroszok nem akarnak minden áron áttörni a Keleti-Kárpátokon."[27]

Ez utóbbival bővült az 1943-ban kialakított Kállay-féle koncepció.

Horthy Hitlerhez, Szombathelyi pedig Keitelhez írt levelében kifejtette, hogy a magyar csapatok felveszik a harcot a Kárpátokban az előretört szovjet hadsereggel, hogy a határokat feltétlenül védelmezni fogják. Tegyük hozzá, hogy ezt a horthysta állam vezetői nem taktikai lépésnek szánták. Nem módosították álláspontjukat, és megkezdték a szovjetellenes háború folytatásához szükséges intézkedések végrehajtását. Kérték Hitlert, engedje vissza Ukrajnából a megszálló magyar hadosztályokat. Azt ígérték, mozgósítanak, és a német arcvonalon keletkezett rést lezárják, azaz folytatják a harcot a szovjet hadsereg ellen, de nem engednek német csapatokat az országba, és a gazdasági támogatást is megvonják. Azt is hozzátették, hogy nem kérnek fegyverszünetet a Szovjetuniótól, és Németországgal sem szakítják meg a szövetséget. Ezeket a nevetségesen naiv elgondolásokat a miniszter-

elnök közölte a nyugati összekötőkkel, akik közvetítésével a szövetségesek ismételten józan belátásra és határozott pozitív lépésre biztatták Kállayt: fegyverszünetre, olyan hadihelyzetben, amikor a szovjet hadsereg közeledett Magyarország határaihoz.

A hadihelyzet elemzését nélkülöző kalandorelgondolás és az ígéretek nem elégítették ki Hitlert. Kállayék szovjetellenességében és abban, hogy a Kárpátokban a harcot őszintén folytatni akarják, nem kételkedett. A bekövetkezett kedvezőtlen körülmények miatt azonban Hitler nem engedhette, hogy Horthy alkudozzon a harctérre küldendő csapatok mennyiségében és alkalmazásuk kérdésében. Németországnak az eddig kapott gazdasági és katonai segítség nem volt elegendő. Az új viszonyok között nem elégedett meg azzal, hogy Magyarország gazdasági és katonai erejének csak egy részével járuljon hozzá a szovjetellenes háborúhoz. Különösen kedvezőtlen volt, hogy újabb csapatok határon túlra küldését Horthyék megtagadták és csak a Kárpátokban akartak harcolni, de ott is önállóan. A gazdasági szállításoknál is egyre több nehézséggel találkoztak. Mindezekből arra kellett következtetniük, hogy a szovjet hadsereg megjelenése a Kárpátok előterében fokozhatja a magyar önállóság törekvését, ami előre nem látható bonyodalmakat idézhet elő. *Németországnak az új hadihelyzetben* az ország egész területére, teljes gazdasági és katonai erejére szüksége volt. Azt azonban a német hadvezetés is látta, hogy ezt már csak abban az esetben biztosíthatja, ha az országot megszállja és katonai erőszakkal kényszeríti Horthyékat a gazdasági és katonai erő totális bevetésére.

Kállay elképzeléseit és tervét a kiugrásra – *mint erre rámutattunk* – az angolszász csapatoknak a Balkánon és Közép-Európában történő megjelenésére építette. A balkáni partraszállás elmaradt. Helyette Magyarország határaihoz 1944 márciusában a szovjet csapatok közeledtek. Ez kedvező helyzetet teremtett a magyar katonapolitika átértékeléséhez. Erre viszont Kállay alkalmatlannak, szűk látókörű politikusnak bizonyult, szovjetellenessége megakadályozta a dolgok tárgyilagos értékelésében. Magyarország német katonai megszállása ezért nem tekinthető kikerülhetetlen történelmi szükségszerűségnek. 1944 márciusában a külső katonapolitikai feltételek alkalmasak voltak a németek elleni katonai szembefordulásra. Kállayék azonban félelmükben és rettegésükben a Szovjetuniótól és a saját népüktől figyelmen kívül hagyták ezt a lehetőséget. Akkor sem tettek semmit a megszállás ellen, amikor a vezérkar felderítő szervei konkrét adatokat szereztek arra, hogy Hitler döntött ebben a kérdésben. A miniszterelnök úgy vélekedett, hogy „nem is szabad beszélni róla", nehogy a németek fülébe jusson, hogy „mi magunk is gondolunk ilyenre". A vezérkari főnök – hangulata szerint – hol lehetségesnek, hol kizártnak tartotta a német akciót. A magyar felderítő szervek rendelkezésére álló bőséges információ ellenére sem a politikai, sem a katonai vezetés nem tett semmit az elhárítás érdekében.

1944. február elején a magyar vezérkari főnök a kormány megbízásából a német

főhadiszállásra utazott. Ismertette Hitlerrel azt a magyar tervet, hogy ha a szovjet csapatok közelednek a Kárpátokhoz, mozgósítanak és a haderőt felvonultatják az előre elkészített állásokba és ott védelemre rendezkednek be. Biztosította a német hadvezetést, hogy Magyarország minden körülmények között folytatja a háborút Németország oldalán, azt is előadta, hogy a magyar kormány elképzelése szerint a Kárpátok védelme megköveteli, hogy a teljes magyar haderő ott összpontosuljon. Ezért kérte Hitlert, engedélyezze a magyar megszálló csapatok visszavonulását a Kárpátokba. A fasiszta fővezér szövetségese kérését kategorikusan elutasította. „Ez a magyar kishitűség, hiszen ha én a Kárpátokig engedném az oroszokat, elveszíteném a háborút" – jelentette ki. Megnyugtatta Szombathelyit, hogy 50 hadosztálya van tartalékban, kiképzés alatt és tavasszal offenzívát indít, melynél magyar csapatokra nem is lesz szüksége. A küldöttség más tagjai, Kádár Gyula ezredes és Homlok tábornok, a berlini magyar attasé jelentették főnöküknek, hogy ők egészen más információt szereztek. A német főhadiszálláson találtak olyan német vezérkari tisztet, aki őszintén beismerte, hogy „az erők elégtelenek, semmi optimizmus, semmi végső győzelem". Szombathelyi, bár elgondolkozott beosztottai jelentésén, itthoni beszámolójában mégis a Hitlertől hallottakat adta elő. Ezután még kevésbé hitte el, hogy Németország Magyarország megszállására készül. A honvédséget tehát a szovjetellenes háború folytatására készítette.

Pedig 1944 tavaszán az ország politikai és katonai függetlensége még megvolt. Német kötelékek Magyarországon ekkor még nem találhatók. A horthysta haderőt – ha szűk keretek között is, de – erre az időre újjászervezték. A hadsereg március elején megkezdte a részleges mozgósítást, a politikai és a katonai vezetés elgondolása alapján felvonulni készült a Kárpátokba. „Elérkezett az idő az átállásra és az alkalom is, mert az orosz haderő az ország határaihoz közeledik..." – vallotta Szombathelyi a háború után. Sajnos, 1944 márciusában nem az átállásra, hanem a szembeállásra készítette a hadsereget, teljes egyetértésben Kállay Miklóssal.

Történelmi kérdésekkel foglalkozó kiadványokban, még a tudományos igénnyel írt munkában is gyakran úgy mutatják be az ország német megszállása előtti katonapolitikai helyzetet, hogy a társadalom és a hadsereg is alkalmas volt a németekkel való szembefordulásra. Ezt azzal szokták bizonygatni, hogy erre az időre a hadseregben is erőteljesen kifejlődött a németellenes hangulat és az ellenállási mozgalom sikerei megérlelték a németek elleni függetlenségi harc feltételeit.

A kérdés nem ilyen egyszerű. Az ellenállás nem azon múlott, hogy a csapatok nem kaptak erre parancsot, hanem azon, hogy nem voltak meg a belső szubjektív feltételek. Akik ezeket megteremthették volna, katonapolitikai meggondolásaiktól indíttatva nem tették meg. Hazánkban 1944 márciusára nem bontakozott ki nagy tömeget átfogó háború- és németellenes mozgalom. A kormány az ilyen jelenségeket tűzzel-vassal elnyomta. Minden háború- és németellenes kijelentést kommunista propagandának minősítettek és üldöztek. Az illegális kommunista párt és az

ellenállási mozgalom még nem heverte ki a kormány 1942. tavaszi és nyári brutális terrorakcióját, a letartóztatásokat. A kommunisták és a haladó baloldali beállítottságú személyek többsége börtönben vagy a harctéren az ún. különleges munkásszázadokban volt.

Háború- és németellenes hangulattal, kijelentésekkel nemcsak a haladó értelmiségi körökben, a munkások és a parasztok között, hanem még a hadseregben is találkozunk. A doni katasztrófa után a tisztikarban is sokasodott a háború elvesztését felismerők száma. A harcteret jártak elbeszélései nem maradtak hatás nélkül. 1944 márciusában, a német megszállás napjaiban, a mozgósított és a harctérre induló 33. hegyizászlóalj 2. századának a doni katasztrófát túlélt parancsnoka a felsorakozott személyi állomány előtt a háborút „német háborúnak" nevezte. Ilyen kiállás azonban még csak egyesekre volt jellemző. A tisztikar nagy általánosságban még 1944 tavaszán is német beállítottságú volt, egyetértett az állam hivatalos propagandájával. A hadseregben ekkor még csak keletkezőben van a németellenes hangulat. A magyar haladó közvélemény többségének magatartását, de a dolgozókét is a politikától való távolmaradás, a várakozás jellemezte. Az ellenállási mozgalom gyenge, a társadalom csak nagyon kis rétegét fogta át. Az országban nem voltak háborúellenes tüntetések, sztrájkok, még németellenes megmozdulások sem. A háború- és németellenes hangulat alapvetően a megszállás után vált a tömegek jellemzőivé.

1944 márciusában nálunk nem voltak meg a németekkel való szembefordulás belső feltételei sem a tömegekben, sem a hadseregben.

A fegyveres ellenállás és szembefordulás a németekkel csakis Horthyval az élén és a hadseregre alapozva lehetett volna eredményes. Ezt a harcot, ha előkészítik, és a kormány őszintén az élére áll, a tömegek minden bizonnyal támogatták volna. Ennek érdekében a hadsereg élére, de legalábbis a hadtest- és hadosztályparancsnoki beosztásokba olyan személyeket kellett volna kinevezni, akik a szembefordulásra kiadott parancsot végre is hajtatják.

Vörös János altábornagy – a megszállás után Szombathelyi vezérezredest felváltó vezérkari főnök – 1944 januárjában memorandumot adott át elődjének, amelyben felszólította, hogy vesse latba befolyását a németbarát politikában észlelhető lanyhulás ellen. Nem Vörös János volt az egyedüli tábornok, aki így gondolkodott. Kállay Miklós meg sem kísérelte, hogy a szövetségesekkel kötött előzetes megállapodásban vállaltak szerint megtisztítsa a hadsereget a feltétlen németbarát tábornokoktól és vezető beosztású tisztektől.

Veesenmayer jobboldali tiszti és tábornoki kapcsolatai alapján azt jelentette, hogy: „. . . egyetlenegy dolog biztos – és ezt különböző magas katonai körök önként és nyilvánvalóan szándékosan, nyomatékosan hangsúlyozták: egyetlen magyar katona sem fordítaná fegyverét, még parancs esetén sem, német katona ellen." Ez a megállapítás azt bizonyítja, hogy a kormányzó és a hadsereg vezetői részéről semmi

nem történt annak érdekében, hogy a honvédséget alkalmassá tegyék az ország függetlenségének megvédésére, ha szükséges még a Wehrmacht ellen is. Kállay Miklós, Csatay és Szombathelyi vezérezredesek még akkor sem hitték el az ország német megszállásának előkészületeit, amikor a vezérkar felderítő osztálya már konkrét adatokkal rendelkezett. Sem a megszállás ellen, sem a szakítás érdekében nem tettek semmit. A kérdés tehát nem március 19-én dőlt el. A felkészítést jóval ez előtt kellett volna megkezdeni és végrehajtani. Március 19-én már késő volt az ellenállás gondolatával foglalkozni. Ha a miniszterelnök erre parancsot adott volna, a hadsereg akkori vezetői ezt nem teljesítik.

Itt van a nagy ellentmondás, amit az ellenforradalmi rendszer kormánya nem tudott megérteni, még kevésbé feloldani. A külső feltételek soha nem voltak olyan kedvezőek a németek elleni függetlenségi harcra, mint 1944 márciusában. Fordulatot lehetett volna elindítani a magyar történelemben. Először alakult a helyzet úgy, hogy a magyar nép németellenes függetlenségi harcához aktív szövetségesre talált volna. A szovjet kormány politikáját és Kollontaj asszony üzenetét ismerve, minden alapunk megvan annak a feltételezésére, hogy a szovjet főparancsnokság páncélos- és gépesített csapataival azonnal a magyar kormány segítségére siet, ha azt kérik. Ez az a döntő tényező, ami biztosította volna az ellenállás sikerét. Ez a megoldás azonban ellenkezett Horthy és Kállay Miklós közismert „hintapolitikájával".

Teljes mértékben elfogadható Kiss János altábornagynak az a megállapítása, hogy a német megszállást nem az ellene való felkészülés, hanem éppen a teljes felkészületlenség provokálta.

Ellenállásra nem került sor. Horthy helyén maradva biztosította a német csapatok és a Gestapo bevonulását. Tábornokai teljesítették parancsát, fegyvert „lábhoz" téve barátságosan fogadták a megszállókat. Miután kézhez kapták Szombathelyi utasítását, hogy az országot megszálló Wehrmacht egységeket barátságosan kell fogadni, még azok a parancsnokok is lemondtak szándékukról, akik az ellenállás gondolatával foglalkoztak. A német főparancsnokság naplójába erről azt jegyezték be, hogy „ellenállásra sehol sem találtak".

Mivel magyarázható, hogy Horthyék a kedvező helyzet ellenére lemondtak az ellenállásról?

Horthy és Kállay is megértette, hogy abban a pillanatban, ahogy szembefordulnak a németekkel, szövetségesüknek kell tekinteniük az antifasiszta mozgalmat, és kormányszintre kell emelni a háború-, fasizmus- és németellenes propagandát, amit eddig csak az illegális kommunista párt hirdetett. Az ellenállás feltétlen sikere érdekében fegyverszünetet kellett volna kérni a szövetséges nagyhatalmaktól: a Szovjetuniótól, Angliától és az Amerikai Egyesült Államoktól. Ez egyben a Szovjetunió elleni háborúból való azonnali kilépést követelte. Horthy és Kállay valószínűleg

megértette, hogy a német megszállással szembeni harc csak akkor járhat eredménnyel, ha a fegyverszünet bejelentésével egyidőben katonai segítséget kérnek a Szovjetuniótól. A hadihelyzetből kifolyólag csakis az ország határai felé közeledő szovjet hadseregtől várhattak katonai támogatást a németek ellen, de ez is csak abban az esetben lehet hathatós, ha a szovjet csapatokat beengedik az országba. Ilyen akarat és szándék Horthynál és Kállaynál nem volt. Egy ilyen lépést sehogyan sem tudtak összeegyeztetni katonapolitikai elképzeléseikkel. A Horthy-rendszer bukásától való rettegés, a Szovjetuniótól való félelem és a kommunistaellenesség megfosztotta őket a cselekvéstől. Attól tartottak, hogy a szovjet hadsereggel való összefogás meggyorsítja, újjáéleszti az 1919-ben eltiport forradalmat.

Ezek voltak azok a kérdések, amelyektől Kállay nem tudott szabadulni. „Nyílt kiállás a bolsevizmussal szemben... Ez az én legkomolyabb gondolatom, amelyet kimondhatok." A Horthy-rendszer bel- és külpolitikája erre épült. Inkább vesszen az ország, minthogy fegyverszünetet kössenek a Szovjetunióval. Kállay emlékiratában ezt beismeri. Elmondja, hogy a nyugati szövetségesekkel való kapcsolat felvételével a Szovjetuniót akarták távol tartani, és abban reménykedtek, hogy az angolok esetleges kérésére a szovjet hadsereg a magyar határokon megáll.

A magyar uralkodó osztályok tehát a Szovjetunió elleni háborút tartották alapvetőnek, és 1944 márciusában is mindent ennek rendeltek alá. A háború folytatásában Horthy és Hitler március 18-án is egyetértett. Horthyék ennek érdekében még az ország német katonai megszállását is eltűrték.[28]

MÁSODIK FEJEZET

MAGYARORSZÁG A FELSZABADÍTÓ HADMŰVELETEK MEGINDÍTÁSA ELŐTT

A NÉMET-MAGYAR KATONAI VISZONY ALAKULÁSA AZ ORSZÁG MEGSZÁLLÁSÁTÓL A LAKATOS-KORMÁNY MEGALAKULÁSÁIG

A háború, amelyhez a magyar uralkodó körök – 1941. június 26-án – a gyors győzelem reményében mérlegelés nélkül könnyelműen csatlakoztak, negyedik évében elérte Magyarországot is.

Németország Duna menti szövetségeseinek: Romániának, Bulgáriának és Magyarországnak a háború menetét, a két koalíció gazdasági és katonai lehetőségeit tárgyilagosan szemlélő és értékelő vezetői a fordulat évében megértették, hogy Hitler elvesztette a játszmát. Megkezdődött a fasiszta szövetséghez fűződő kapcsolatok lazítása és a kilépés lehetőségeinek latolgatása. Szakítással azonban – a szövetségesek 1944. május 13-i felhívása ellenére – egyik állam sem próbálkozott. Ennek kierőszakolására a háborúval és a fasizmussal szemben álló demokratikus mozgalmaik gyengéknek bizonyultak.

Hazánk 1944. március 19-i megszállásával az ország függetlensége de facto megszűnt. A németekkel kollaboráló államból Hitler vazallusa lett. Főbb gazdasági, bel- és külpolitikai, valamint katonai ügyeit is a német hadigépezet igényeinek és szükségleteinek megfelelően Németország budapesti követségén döntötték el. A Sztójay-kormányt, melynek az volt az alapvető katonapolitikai célja, hogy Magyarország „. . . a német hadigépezet egy igen fontos, jól működő szerve legyen", Hitler teljhatalmú megbízottja, Veesenmayer irányította. A kinevezést szentesítő okmányban feladatáról többek között a következőket írták: „A birodalom teljhatalmú megbízottja felelős a magyar politika minden fejleményéért... Gondoskodjék arról, hogy az ország teljes közigazgatását – a német csapatok ott-tartózkodásának idején is – az ő irányítása alatt álló kormány intézze, azzal a céllal, hogy az ország minden erőforrását, elsősorban gazdasági lehetőségeit, a közös hadviselés érdekében maximálisan kihasználja."

Gyökeres változás következett be katonai vonatkozásban. A Sztójay-kormány készségesen a német hadvezetés rendelkezésére bocsátotta a magyar haderőt és teljes szabad kezet engedélyezett alkalmazásában. Az OKW vezető törzse által benyújtott katonai követeléseket hiánytalanul teljesítette. A dolgok gyakorlati irányítója a német kérésre kinevezett új vezérkari főnök, Vörös János vezérezredes volt.

A megszállás után a fasiszta hadvezetés elsőként a katonai kérdést óhajtotta

rendezni. Ezt úgy kívánták megoldani, hogy a magyar haderő továbbra is fegyvertárs maradjon. Hitler nemcsak politikai okokból alkudozott Horthyval és kereste a viszonylag békés megoldás módszerét, hanem katonai kényszerből is. Németországnak nemcsak Magyarország termelőképességére, nyersanyagára, hanem katonai erejére is szüksége volt a Galíciában keletkezett rés betömésére. Ezért keresték az utat, amely lehetővé teszi Magyarország teljes katonai igénybevételét, legalábbis keleten a Szovjetunió ellen. A megszállás első napjaiban a hitlerista vezetők a magyar hadsereg kérdését központi ügyként kezelték.

A német külügyminisztérium azon az álláspontón volt, hogy a haderőt át kell szervezni és csak azután fokozatosan mozgósítani. A hadsereg azonnali mozgósítását és felvonultatását a Kárpátokba nem tartották kívánatosnak. Ezért kezdetben SS-alakulatok létrehozására gondoltak, elsősorban magyarországi svábokból. A katonai vezetés és Veesenmayer más véleményen volt. A gyakorlati helyzet alapján a legcélszerűbb megoldást a hadsereg mozgósításában és a Kárpátokba történő gyors felvonultatásában látták. A vita eldöntését a szovjet–német arcvonal újabb eseményei meggyorsították. Az 1. Ukrán Front március 15-én a Proszkurov és Tarnopol szakaszon áttörte a németek arcvonalát és a támadást Kolomija, Csernovci irányokban fejlesztette ki, azaz a magyar határ felé. Ezzel a Kárpátok előterében a helyzet kritikussá vált. Az OKH nem rendelkezett olyan tartalékokkal, amelyeket azonnal ütközetbe vethetett volna a szovjet csapatok előnyomulásának megállítására. A megvert „A" hadseregcsoport hadosztályai Romániába, a „Dél" hadseregcsoporté pedig a Kárpátoktól északra vonultak vissza. Hitler a súlyos helyzetre való tekintettel március 25-én utasítást adott, hogy a Magyarországot megszálló erőkből két hadosztályt dobjanak át Lvov körzetébe.

Az 1. Ukrán Front március végi előretörése meggyorsította a hadsereggel kapcsolatos vita eldöntését. Hitlernek katonára volt szüksége, hogy a Galíciában keletkezett rést betömje. A megszállás utáni első napokban kialakult viszony alapján a „Margarethe I" tervet irányító politikai és katonai vezetők is elég gyorsan felismerték, hogy az adott helyzetben a legcélszerűbb nem a hadsereg lefegyverzése és újbóli megszervezése, hanem az azonnali mozgósítása és alkalmazása német hadműveleti vezetés alatt, lehetőleg a német hadtestek és hadosztályok közé beékelve.

Ezzel kettős feladatot óhajtottak megoldani. Egyfelől, Magyarország erőinek igénybevételével stabilizálni a Kárpátok előterében az arcvonalat és közvetlen német hadműveleti ellenőrzés alá helyezni a honvédség jelentős részét; másfelől mielőbb szabaddá tenni az ország megszállásában részt vevő Wehrmacht erők nagy részét.

„A legfontosabb feladatomat abban látom – írta Veesenmayer –, hogy a jelenleg Magyarországon állomásozó német csapatok szabaddá tételét messzemenően lehetővé tegyem. Előfeltétel azonban, hogy a tervezett intézkedések katonai és politikai téren ne veszélyeztessék az általános helyzetet... Nagyon jól tudom, hogy

nincs veszíteni való időnk, de úgy gondolom, fontosabb Magyarországot nyugalmi állapotban tartani, és erejét önkéntes közreműködéssel a végsőkig kiaknázni, mint veszélyes rendszabályokkal új és radikális helyzetet teremteni. Biztos vagyok afelől, hogy a közös hadviselésből adódó szükségszerűségre hivatkozva mi itt az összes, még a legsúlyosabb követeléseinket is keresztül tudjuk hajtani..."[1] Ehhez a honvéd vezérkar aktív tevékenységet nyújtott. Március 25-én közölte, hogy ha szükséges, tíz nap alatt mozgósít és nyolc hadosztályt bocsát a német főparancsnokság rendelkezésére.

A javaslatot Berlinben is elfogadták és március 26-án már megérkezett az utasítás: „... a magyar hadseregnek lehetőséget kell adni, hogy az előző kormány bűneit jóvátegye." Hitler március 26-án Greiffenberg katonai attasé útján üzenetet küldött a honvéd vezérkarnak. Ebben hangsúlyozta, hogy „a keleti fronton a helyzet komoly döntéseket és gyors cselekvést kíván. Arról van szó, hogy az oroszokat minden erőbevetéssel megállásra kell kényszeríteni, zárt arcvonalat kell alkotni..." – írják az OKW hadinaplójában. Ennek alapján március 29-én egy német–magyar katonai konferencia megtárgyalta a szükséges intézkedéseket. Az értekezlet határozatának lényege: minden hadi feltöltött hadosztályt haladéktalanul a Kárpát-arcvonalra kell küldeni, a póthadosztályokat fel kell tölteni és a lehető leggyorsabban szintén a harctérre irányítani.

A hitlerista politikai és katonai vezetés a megszállás után abban reménykedett, hogy az ország gazdasági életének kézbevételével és a fegyveres erő feletti teljes hatalom megszerzésével Közép-Európának e stratégiai fontosságú térségében a helyzet stabilizálódott, és hogy a szovjet–német arcvonal eseményeinek további hatását a német–magyar katonapolitikai viszonyra véglegesen kiküszöbölték. Az eredménnyel valóban elégedettek lehettek. Horthy, a magyar uralkodó osztályok és a szélsőjobboldali elemek közreműködésével nemcsak a bevonulás történt meg zökkenő nélkül, hanem szabad kezet kaptak a haderő alkalmazására is. Különösen nagy önbizalmat adott az 1. magyar hadsereg gyors ütemű mozgósítása és felvonultatása, ami túlszárnyalta még a német elképzeléseket is.

A helyzetet annyira megszilárdultnak tekintették, hogy a megszállást követő egy hónapra megkezdték a német hadosztályok zömének kivonását. Weichs tábornagy Budapestről visszatért Belgrádba, és április 25-én a „Margarethe I" hadművelet hivatalosan befejeződött.

A helyzetet azonban csak ideiglenesen sikerült stabilizálni. A megszállás sem a Horthy-rendszer helyzetét, sem a német–magyar kapcsolatokat nem szilárdította meg. Az uralkodó osztályok és csoportok közötti ellentéteket nem szüntette meg. Élesedtek a nézeteltérések a kormánypárt és a különféle fasiszta csoportok között is. Egyik érdekessége a krízisnek, hogy még a fasiszta pártokat, csoportokat sem tudták egységes szervezetbe tömöríteni. Az antifasiszta koalíció 1944. nyári sikerei

tovább mélyítették a Horthy-rendszer belső válságát, és újból ingataggá tették a német–magyar katonapolitikai viszonyt.

1944 júniusában az amerikai–angol hadvezetés a normandiai partraszállással megnyitotta az európai második arcvonalat. Bekövetkezett az, amit a német vezérkar mindenáron szeretett volna elkerülni, Németország egyidejűleg két arcvonalas háborúra kényszerült. A Vörös Hadsereg 1944 nyarán két-három hónapos szünet után az ellenség arcvonalának feldarabolására, csoportosításainak szétzúzására négy egymást követő hadászati csapást mért: Dél-Karéliában, Belorussziában, Nyugat-Ukrajnában és augusztusban Iași–Kisinyov körzetében. Ezek közül Magyarországot közvetlenül a Nyugat-Ukrajnában és a Iași–Kisinyov körzetében lezajlott hadműveletek érintették.

Az 1. Ukrán Front Ivov–sandomierzi hadműveletének folyamán a bal szárny csapása (1944 júliusában) az 1. magyar hadsereget érte. Ez nagy veszteségeket szenvedett, és visszavonult a Kárpátokba, az „előre kiépített" védelmi állásokba. Ez a horthysta haderő második nagy veresége volt. A hadsereg április 17-től július végéig több mint 50 000 embert vesztett. Fokozódtak a szövetségesek légitámadásai is. Ezek nemcsak egyre több áldozatot követeltek a polgári lakosság köréből, hanem fokozták a háborúellenes hangulatot is.

A keleten elszenvedett újabb veszteségek és a nyugaton megnyílt második arcvonal meggyorsították Németország gazdasági és katonai erejének csökkenését. Ezt a helyzetet Horthy igyekezett kihasználni az országra nehezedő hitlerista katonai nyomás enyhítésére, politikai és katonai önállóságának bizonyos mérvű visszaszerzésére.

A hadi események, az 1944 nyarára rendkívül súlyossá vált magyar gazdasági helyzet, s minden bizonnyal az 1944. július 7-i jobboldali puccskísérlet hatására a kormányzó úgy döntött, hogy meneszti a Sztójay-kormányt és helyére katonai kabinetet állít. A javaslat Bethlen Istvántól – az ellenforradalmi rendszer egyik vezérétől – származott, aki 1944. június végén az államfőhöz intézett emlékiratában aggodalmát fejezte ki amiatt, hogy a Sztójay-kormány és a jobboldal korrupciójával, erkölcsi züllésével, a németek korlátlan kiszolgálásával „... a bolsevizmusnak vetik meg az ágyát Magyarországon... Legfőbb ideje volna – írja Bethlen –, helyéről elzavarni a jelenlegi kormányt... és egy lelkiismeretes, erős, az ország érdekeit a külfölddel szemben is megvédeni kész és képes kormányt kinevezni..."[2] Ezzel megjelölte az utat a rendszer átmentéséhez. Figyelmeztette Horthyt, hogy a német fasizmus és a Sztójay-kormány elkerülhetetlen bukása könnyen őt és rendszerét is elsodorja, ha nem tesz idejekorán megfelelő lépéseket. Ezt a gondolatot erősíti meg Hennyey Gusztáv – a Lakatos-kormány volt külügyminisztere is – Kölnben kiadott visszaemlékezésében. A „... kormányzó és tanácsadói arra a meggyőződésre jutottak, hogy a Sztójay-kormány által képviselt, kifejezetten a német nemzetiszocializmusra támaszkodó politikai irányzatot folytatni nem lehet, mert az országot a

katasztrófába viszi."[3] Bethlen emlékiratában azt is a kormányzó tudomására hozta, hogy „... csak nagy körültekintéssel és megfelelő előkészítéssel, a kellő időpont kivárásával szabad, de akkor meglepetésszerűen és villámgyorsan kell a rezsim kicserélését végrehajtani". Horthy ezt a tanácsot nem fogadta meg. Szándékáról – Hitlernek Klessheimben tett ígéretéhez híven – elsőnek a Német Birodalom teljhatalmú megbízottját informálta. Veesenmayer élesen tiltakozott a Sztójay-kormány leváltása ellen. A tervet kockázatosnak, árulásnak minősítette és figyelmeztette Horthyt, hogy ilyen nagy horderejű változásokat a Führer előzetes hozzájárulása nélkül nem hajthat végre. Azt is közölte, hogy a fasiszta „... politikai eszmékkel átitatott hadsereg, csendőrség és rendőrség" már nem áll rendíthetetlenül mögötte. Nyíltan fenyegetőzött, hogy a Sztójay-kormány leváltása esetén azonnali visszahívása várható, ami Magyarországra nézve súlyos következményekkel járhat. A birodalmi megbízott fejtegetései megdöbbentették a kormányzót. Elismerte, hogy a problémának ezt az oldalát nem vette kellően figyelembe és megígérte, hogy amíg személyes megbízottja nem tárgyal ezekről a kérdésekről Hitlerrel, visszavonja a már kiadott intézkedéseit és várakozni fog. Erre Veesenmayer közölte, hogy három-négy napon belül sor kerülhet a megbízott fogadására.

Valószínűleg ez az eszmecsere késztette Horthyt, hogy levelet írjon Hitlernek, amit Miklós Béla vezérezredessel szándékozott elküldeni. Ebben utalt arra, hogy ő eleget tett a német vezetés kívánságának, és kérte a Führert, hogy „... ígéretéhez híven vezényeltesse el innen az itt-tartózkodó megszálló csapatokat, SS-különítményeket és mindenekelőtt a Gestapót, amely napról napra teljesen értelmetlenül felesleges mártírokat teremt, önkényes rekvirálásokat hajt végre, és vagonszámra szállítja el a magyar értékeket... Visszatartom magam attól, hogy részletesen kitérjek arra, mi minden megy itt végbe napról napra a nagyközönség szeme előtt, ami természetesen igen súlyos teherpróbát jelent a német–magyar barátság számára". Majd tájékoztatta Hitlert, hogy a katasztrófa elhárítására a Sztójay-kormány helyett katonai kabinetet kíván alakítani és ehhez kéri hozzájárulását. Arra is hivatkozott, hogy az új kormány egy hajszálnyit sem fog eltérni a kiszabott iránytól és megoldja a zsidókérdést is.

Veesenmayer újabb kihallgatására július 17-én került sor. A birodalmi megbízott bevezetésként közölte, hogy a Führer hajlandó fogadni a kormányzó személyes megbízottját. Ezek előrebocsátása után ismertette a német külügyminiszter táviratát. Ribbentrop Hitler nevében kemény hangú üzenetet küldött a kormányzónak. „A Führer a tervbe vett intézkedésekben azoknak a mesterkedéseknek megismétlődését kénytelen látni – írja Ribbentrop –, amelyek március 19-én Németország magyarországi beavatkozásához vezettek." A hitlerista vezetés a Sztójay-kormány menesztésének tervét a március 19-i megállapodás felmondásának tekintette. Ezért utasította a megbízottat, hozza Horthy tudomására: ha változtat a Sztójay-kormány összetételén és katonai kabinetet létesít, a Birodalom teljhatalmú

megbízottját azonnal visszahívják, a szuverenitás március 19-e után meghagyott maradványait is megszüntetik és olyan rendszabályokat foganatosítanak: „... amelyek egyszer s mindenkorra lehetetlenné teszik ilyen események megismétlődését. A Führer nem hajlandó eltűrni olyan viszonyokat a harcoló csapatok mögött, amelyek azok harci erejét csökkenthetnék és még hátbatámadásukra is alkalmasak lennének." Veesenmayer ismét figyelmeztette Horthyt: „Elég barátunk van, hogy velük közösen olyan helyzetet valósítsunk meg, amely biztosítja a Führert, hogy Magyarország a helyes irányban marad."

Horthyt az üzenet és a fenyegetések annyira megdöbbentették, hogy visszakozott, és egyelőre lemondott nemcsak a Sztójay leváltásáról, hanem még Miklós tábornok kiutazásának jóváhagyásában is habozott, és csak Veesenmayer nyomatékos tanácsára járult hozzá. A találkozásra a Hitler elleni merénylet másnapján, július 21-én került sor.

A megbeszélésen a fasiszta vezér arról igyekezett meggyőzni Miklós tábornokot, hogy most a szó legszorosabb értelmében az élet vagy halál kérdése dől el, továbbá, hogy német összeomlás esetén Közép-Európára szörnyű sors vár. Kijelentette: „... teljesen érdektelenül szemlélné a magyarországi viszonyokat, ha azok Magyarország periferikus fekvése miatt nem érintenék Németország érdekeit. Nem avatkozik például Irak és Afganisztán ügyeibe. Magyarország esetében azonban más a helyzet. Az ott bekövetkező katasztrófa egyben az egész Balkán katasztrófáját jelentené. Ez esetben Németország el lenne vágva Romániától, annak olajmezőitől, valamint a többi balkáni országtól, melyek... fontos nyersanyagokat, mangánt, rezet stb." szállítanak.[4]

Végezetül nagyon sokat és nyomatékosan beszélt Miklós tábornoknak az új fegyverekről: a szárnyasrakétákról, új tengeralattjárókról, repülőgépekről stb., amelyeket nagy tömegben fognak bevetni. Nem szónokolt viszont győzelemről, még csak fordulatról sem, mindössze azzal biztatta Horthy katonai irodájának vezetőjét, hogy „... 1945-ben a maihoz viszonyítva valószínűleg ismét kedvezőbb kép fog kialakulni... Ezért elhatározta, hogy minden körülmények között tartani fogja közép-európai pozícióját. Nem riad vissza a legerélyesebb intézkedésektől sem, eltökélt szándéka, hogy ezt a pozíciót adott esetben idegen országban is olyan határozottan megvédi, mint ahogy a merénylet után saját hazájában jár el". Még arra is utalt, hogy ilyen körülmények között a hadvezetésben nincs helye érzelgősségnek. Ha árnyaltabban is, mint külügyminisztere, ő is Miklós Béla vezérezredes tudomására adta, hogy Magyarország területe Németország számára hadászati jelentőségű és megtartására minden eszközt igénybe vesznek. Miklós válaszában megnyugtatta a Führert, hogy mindezt Magyarországon is megértik és hogy a kormányzó sohasem lesz hitszegő. Igyekezett Hitler bizalmát újra visszaszerezni. „Horthy az a ‚fix pont', aki az egész magyar államszervezetet és a népet személyében egyesíti" – jelentette ki. De hogy valójában mit hitt el és hogyan értékelte idehaza a

náci vezér fejtegetéseit és helyzetelemzését, az a történelem számára titok marad. Az események menetéből arra kell következtetnünk, hogy beszámolójából Horthy megértette: tervével várnia kell addig, amíg az arcvonalon olyan nagy horderejű események történnek, amelyek esetleges német ellenintézkedések foganatosítását teljesen lehetetlenné teszik. Veesenmayer feljegyzése szerint a Hitler főhadiszállásáról visszatért Miklós Béla vezérezredes információjának hatására Horthy közölte Sztójayval, hogy a katonai kormány megalakításának tervét végleg elvetette. A miniszterelnököt megerősítette hivatalában és felkérte, tegyen javaslatot az ún. „nemzeti összefogás" kormány megalakítására.

Horthy tervének kategorikus elutasítása arról tanúskodik, hogy a fasiszta vezetés a Balkánon és Közép-Európában még mindig elég erősnek érezte magát, és nem alkudozott csatlósaival. A német hadászati elgondolásokban hazánkra továbbra is feltétlenül szükség volt a Balkán és a román olaj biztosítása miatt. „Inkább veszítsem el a belorusz erdőket, mint a román olajat" – jelentette ki Hitler. Ezt tükrözi Hitler 1944. július 31-i megbeszélése Alfred Jodl vezérezredessel és Hermann Fegelein SS-Gruppenführerrel. A „...keleti arcvonal megszilárdításától – jelentette ki Hitler – még valami más is függ: az összes kis balkáni állam: Románia, Bulgária helytállása és természetesen ettől függ Magyarország és Törökország magatartása is. Ezért bizonyos biztonsági intézkedéseket kell foganatosítanunk. A legfontosabb számunkra és marad is a magyarországi térség megtartása. Élelmezési szempontból az egyetlen lehetséges pótlása annak, amit másutt elveszítünk, nyersanyag szempontjából pedig értékes forrása a bauxitnak, a mangánnak stb. Közlekedésileg pedig ez a kulcsa délkeletnek. Ezért a magyar térség biztosításának létfontosságú jelentősége van, annyira döntő, hogy ezt egyáltalán nem lehet túlbecsülni. Éppen ezért nagyon megfontolandó, mit tudunk az újonnan létesített alakulatokból mindjárt odaküldeni vagy ott felállítani, hogy bármikor képesek legyünk, ha szükséges Horthy úr magyar államcsínyének elébe vágni, vagy azt megelőzni."[5]

Ezek a kijelentések július 31-én hangzottak el, olyan hadi események után, amelyek Magyarország földrajzi fekvésének, gazdasági és katonai erejének szerepét megnövelték. A Belorussziában (június 23-án), Nyugat-Ukrajnában (július 13-án) indított szovjet támadó hadműveletek után a német főparancsnokság is megértette, hogy a szovjet fegyveres erők következő nagy erejű támadó tevékenysége csakis a „Dél-Ukrajna" hadseregcsoport ellen, a Balkán felé irányulhat. Ez arra kényszerítette a német főparancsnokságot, hogy egyre nagyobb figyelmet fordítson a Kárpát-medencére. Magyarország hadászati jelentősége tehát elsősorban a német helyzet keleti arcvonalon bekövetkezett rosszabbodása miatt került ismét előtérbe. Ilyen körülmények között Németországnak nem volt közömbös, hogy abban az országban, amelynek magatartásától a román olaj és az egész Balkán függ, a németek minden kívánságát ellentmondás nélkül teljesítő vagy a szövetségesekkel a meg-

egyezést kereső kabinet van-e az állam élén. Ezért, amikor Horthy változtatni akart a fasiszta német háborús érdekeket ellentmondás nélkül kiszolgáló Sztójay-kormányon, Hitler tiltakozott és a megszállás kiterjesztésével fenyegetőzött.

A délkelet-európai hadihelyzetben döntő fordulatot hozott a „Dél-Ukrajna" hadseregcsoport veresége. 1944. augusztus 20-án Iași–Kisinyov körzetében megindult a 2. és a 3. Ukrán Front nagyszabású hadművelete. A szovjet csapatok pár nap alatt áttörték az ellenség védelmét, és megkezdték előnyomulásukat a Havasalföld felé.

Románia haladó erői felismerték, hogy a szovjet hadsereg iași–kisinyovi győzelmével kedvező feltételek keletkeztek a fasiszta diktatúra megdöntéséhez. A román uralkodó osztályoknak a hadihelyzetet reálisan értékelő része, I. Mihály királlyal az élen, elfogadta a kommunista párt, illetve a Hitler-ellenes Hazafias Arcvonal javaslatát, mely a háborúból és a fasiszta blokkból való kilépésre és a németek elleni harcra vonatkozott. Romániában új kormány alakult, amely szakított Németországgal, fegyverszünetet kért a Szovjetuniótól, és a főváros elleni német támadásra válaszolva augusztus 25-én hadat üzent Németországnak.

A szovjet hadsereg nemcsak a kedvező feltételeket teremtette meg a fasiszta szövetségből való kiváláshoz, hanem gyors ütemű, lendületes előnyomulásával mindvégig döntő szerepet játszott Románia felszabadításában, a fasiszta csapatok kiűzésében. A Románia felszabadításáért vívott harcokban a szovjet csapatok mintegy 50 000 halottat, 171 426 sebesültet, 2083 löveget és aknavetőt, 2249 harckocsit és rohamlöveget, valamint 528 repülőgépet vesztettek.

A „Dél-Ukrajna" hadseregcsoport szétverése és a román fordulat a németekre nézve súlyos, sőt katasztrofális helyzetet teremtett. A németekre mért újabb csapás gyökeresen megváltoztatta a hadászati helyzetet Délkelet-Európában. „Románia hadüzenete és Bulgária erősen közelálló kiugrása 1944. augusztus végén egy új keleti arcvonal létrehozását követelte meg a semmiből" – írják az OKW hadinaplójában.

A német hadvezetés a balkáni és a magyarországi hadászati irányok lezárására nem rendelkezett tartalékokkal, megvert hadseregcsoportjaitól nem tudott erőket elvonni. Még arra sem volt lehetősége, hogy lefékezze a szovjet seregek támadó lendületét. A iași–kisinyovi hadművelet eredményeként a szovjet csapatok előtt megnyílt az út Jugoszlávia és Magyarország felé.

A „Dél-Ukrajna" hadseregcsoport szétverése a horthysta Magyarország számára is előnyös feltételeket teremtett a fasiszta blokkból való kilépéshez. A magyar fegyveres erők létszáma 1944. szeptember elején az augusztus végi mozgósítás és szervezések után, a határőr-, valamint a csendőr- és rendőralakulatokkal együtt meghaladta a félmilliót. A honvédség több mint kétharmada – mintegy húsz hadosztálynyi erő – az 1. és a 2. hadsereg állományában Kárpát-Ukrajnában és Észak-Erdélyben összpontosult.

Az 1944. szeptember elején hazánk területén állomásozó német csapatokat két csoportra oszthatjuk: *a)* a megszálló erőkre; *b)* a Romániából visszavonult „Dél-Ukrajna" hadseregcsoport maradványaira. Összlétszámuk, a légierő kiképző és ellátó alakulatainak kivételével, megközelítette a 140 ezer főt.

A német megszálló csapatok száma 1944 júliusára nagyon lecsökkent. Az arcvonal helyzete 1944 tavaszán és nyarán arra kényszerítette a német főparancsnokságot, hogy a megszálló csapatok zömét kivonja az országból. Az OKW hadinaplója szerint a „Margarethe I" befejezése után Magyarországra olyan kötelékek jöttek, illetve itt olyanok maradtak vissza, amelyek szervezés alatt álltak, vagy éppenhogy felállították őket, de a kiképzést még nem fejezték be.

1944. augusztus végén és szeptember elején az ország belsejében a harcfeladatok végrehajtására alkalmas német erők összlétszáma az SS-rendőri és Gestapo-alakulatokkal együtt sem haladhatta meg a 65–70 000 főt. Hitler ekkor már nagyon szűkében volt a katonáknak, még oda sem tudott elegendőt adni, ahová feltétlenül szükséges lett volna. Tartalékait felemésztette a szovjet csapatok nyári támadása és a szövetségesek partraszállása. Nem volt lehetősége ennél több erőt Magyarországon állomásoztatni.

Magyarországon tehát 1944. augusztus végén, szeptember elején nem voltak számottevő, ütközetbe vethető német hadosztályok. A félmilliós német megszálló erőkre utaló kijelentések ellentmondanak a valóságnak. Ha a németek 1944. augusztus végén szabad, ütközetbe vethető 500 ezres tartalékkal rendelkeznek, a bukaresti fordulat után azonnal megszállják a Keleti- és Déli-Kárpátok átjáróit, új védelmi arcvonalat létesítenek, s a szovjet csapatok feltartóztatását nem Magyarország határai mentén kísérlik meg, hanem a védelemre kiválóan alkalmas Kárpátokban.

Hasonlóan gyengék, leharcoltak és aktív támadó feladatokra alkalmatlanok voltak a szétvert „Dél-Ukrajna" hadseregcsoport Észak-Erdélybe visszavonult maradványai. Az üldöző szovjet csapatoktól nem tudtak elszakadni. A 2. Ukrán Front jobbszárny-erői a visszavonuló német hadosztályok nyomában megkezdték a Keleti-Kárpátok leküzdését. Augusztus 31-én több helyen átlépték az akkori magyar határt, és közvetlen harcérintkezésbe kerültek a Székelyföldre időközben felvonultatott 2. magyar hadsereggel. A német hadvezetés abban reménykedett, hogy a Kárpátok természetes akadályai hadműveleti szünethez juttatják Észak-Erdélybe menekült csapatait és ezalatt rendezheti soraikat, feltöltheti és átszervezheti a „Dél-Ukrajna" hadseregcsoportot. Ezt a lehetőséget azonban a 2. Ukrán Front nem adta meg. Jobb szárnyával augusztus végén már a Kárpátokban küzdött. Balszárny-csapatainak tevékenysége azonban már sejtette, hogy Ploești és Bukarest után északra fordulnak, és megkezdik a Déli-Kárpátok leküzdését. Friessner kénytelen volt leharcolt hadosztályait még felfrissítés előtt a Keleti-Kárpátokban ütközetbe vetni a szovjet csapatok előnyomulásának megállítására, a feltöltést és átszervezést csak a védelemmel párhuzamosan végezhette.

A német főparancsnokság szeptember első napjaiban a visszavonult erők alacsony harcértéke és a bonyolult körülmények miatt kénytelen volt az ország belsejéből a 8. SS-lovashadosztályt az észak-erdélyi arcvonalra irányítani, azaz meggyengíteni megszálló erőit. Kedvezőtlenül hatott a német csapatok helyzetére, hogy a 2. magyar hadsereg is közvetlen harcérintkezésbe került a szovjet hadsereggel. Lehetőség nyílott arra, hogy egy átállási kísérlet esetén az 1. és a 2. magyar hadsereg azonnal kapcsolatot létesítsen a szovjet parancsnokságokkal és közös akciót indítsanak a németek ellen. Ehhez azonban a belső katonapolitikai feltételek még nem értek meg. Ugyanis a Szovjetunió felé való kezdeményezés, amit a szeptember elejére kialakult hadászati helyzet nemcsak lehetővé tett Magyarország számára is, hanem egyenesen követelt, ellenkezett a magyar uralkodó osztályok terveivel. Horthyékat a Iași–Kisinyov után kialakult hadászati helyzetben nem az országban állomásozó és nem a „Dél-Ukrajna" hadseregcsoport szétverése után Észak-Erdélybe érkezett német erők tartották vissza a kiugrástól, hanem katonapolitikai céljaik.

Az állam vezetői és az uralkodó osztályok is ebben a sorsdöntő időben két csoportra oszlottak. Egyfelől a németeket feltétlenül támogató szélsőjobboldalra (nyilasok, imrédisták és más fasiszta elemek, a háborút Hitler oldalán minden körülmények között továbbfolytatni szándékozókra, akik a „csodafegyverekben" reménykedve a biztos győzelmet hangoztatták, s már a Sztójay-kormány működésével is elégedetlenek voltak. Elképzeléseik és rögeszméik annyira fantasztikusak és annyira távol estek minden reális helyzetértékeléstől, hogy sok esetben még a Harmadik Birodalom képviselőit is megdöbbentették. Mindent erőszakkal és terrorral akartak elérni. Ezért a hivatalos német vezetés mindaddig, amíg más lehetősége volt, nem támogatta a nyilas diktatúrát. Szálasiékat tartalékban hagyta.

A másik táborban Horthyval az élen azok álltak, akik felismerték, hogy Németország elvesztette a háborút. A rendszert azonban át szerették volna menteni, valamilyen formában fenn akarták tartani, még némi demokratikus engedmények árán is. Ennek egyetlen lehetőségét az amerikai–angol megszállásban látták. A második arcvonal megnyitása, az 1944-es nyári olaszországi sikerek után a szövetségesek közelgő partraszállását várták a Balkánon is. Felcsillant annak a reménye, hogy ha sikerül a szovjet csapatok előnyomulását a Kárpátokban, az ország déli határain lefékezni, az Arad–Budapest–Bécs irányban megállítani, akkor a szövetségesek legalább a Dunántúl elérésében, megszállásában megelőzhetik a Vörös Hadsereget.

A romániai események után a nemzetközi közvélemény Magyarországtól is cselekvést, az eddigi háborús politika gyökeres megváltoztatását és a Németország elleni aktív fellépést várta. Az ankarai angol követ például kijelentette: „...most jelentkezik a pillanat Magyarországra nézve, hogy csatlakozzék a szövetségesekhez. Most még módjában állana... gyors cselekvéssel gyökeresen megváltoztatni háborús politikáját."[6] Horthy azonban a kibontakozást a régi koncepció alapján csakis

az angolszászokkal való megegyezés útján képzelte el, mégpedig olyan formában, hogy az a szovjet csapatok további előnyomulását is megállítsa. Más lehetőséget 1944. augusztus végén nem is mérlegeltek. Ebben a kérdésben mögötte álltak a rendszer hívei, az államot irányító apparátus, a tisztikar, az értelmiség nagy része, a vagyonos városi és falusi középrétegek és a kispolgárság is.

Kedvezőtlenül hatott, hogy a háború e döntő szakaszában a magyar nép többségének magatartását a passzív várakozás jellemezte. Még a háborúval és a fasizmussal minden vonatkozásban szemben álló körökben is sokan előítélettel és félelemmel tekintettek a Vörös Hadseregre, a szovjet megszállásra és az ennek nyomán keletkezhető új proletárforradalomra. A társadalom valamennyi rétegében, a munkásság körében is még 1944. augusztus végén is megvoltak a Horthy „kiugrása" iránti illúziók, a „kivárás" és a passzivitás.

Egyedül a kommunista párt és a Magyar Front volt az a szerv, amely a romániai eseményeket helyesen értékelte és az azonnali fegyverszünetet követelte a Szovjetunióval, az együttműködést a Vörös Hadsereggel és az országban állomásozó, a Romániából ide menekült fasiszta csapatok lefegyverzését, fegyveres harcot a németek ellen. A Magyar Front felajánlotta az együttműködést is. A háborúból való kiugrás biztosítása, az ország hadszíntérré válásának elkerülése végett késznek mutatkozott, hogy a demokratikus erőket felvonultassa Horthy mögött, ha vállalja a szembefordulást a németekkel. Az ezzel kapcsolatos terveket, elgondolásokat a kormányzóhoz eljuttatott memorandumaiban részletesen kifejtette.

Az ellenállási mozgalom propagandája, a kommunista párt és a Magyar Front megnövekedett tekintélye és tevékenysége sem tudta a néptömegeket a passzivitásból felriasztani. A fenyegető katasztrófát ugyan egyre többen látták. Azt is kezdték felismerni, hogy ezt csak abban az esetben lehet elkerülni, ha Magyarország Romániához hasonlóan leszakad Németországról. A passzív várakozás ellenére a közvélemény a kilépést, a fegyverszünetet – 1944. augusztus végén – a szélsőjobboldali politikusoktól és a nyilas csőcselléktől eltérően indokoltnak és szükségesnek tartotta. Ami megosztotta a nemzetet, az a leszakadás iránya, módja és a hogyanja volt. A kommunisták és a Magyar Front a kiugrást nyugat felé kereső, az angol–amerikai csapatok ideérkezését váró, óhajtó uralkodó rétegekre és az ezt támogatókra nem tudtak megfelelő hatást gyakorolni. Azt, hogy a romániai események után a háborúból való kilépés egyetlen reális útja az azonnali fegyverszünet a szövetségesekkel, a Szovjetunióval és szembefordulás a németekkel, nem sikerült megértetni. Az ország demokratikus és antifasiszta erőit egyesítő szervezet kis tömegeket fogott át, és még gyenge volt arra, hogy maga indította volna meg a harcot hazánk háborúból való kilépéséért. A féktelen terror, a lakosság nagymérvű passzivitása és várakozó magatartása miatt javaslatainak támogatására nem tudott tömegmegmozdulásokat szervezni, az ország politikai és katonai vezetésére nem tudott nyomást gyakorolni, a fordulatot nem tudta kikényszeríteni.

A szovjet hadsereg által a háborúból való kiugráshoz megteremtett külső, kedvező katonai feltételek ezért nem párosultak belső forradalmi tömegmegmozdulásokkal. A magyar nép többsége – ösztönös józansága alapján – az első perctől ellenezte a Szovjetunió elleni háborút, és Hitler háborújának tekintette azt. A nyilas pártokat elutasította, ellenszenvvel és gyűlölettel tekintett az országot fosztogató és erőszakoskodó fasiszta megszállókra, elítélte a zsidóüldözéseket, nagyon megelégelte a németekért hozott anyagi és véráldozatot, őszintén óhajtotta a háború végét. Arra azonban már nem futotta erejéből és öntudatából, hogy tömegesen fegyvert fogjon függetlenségének és szabadságának visszaszerzéséért, az óhajtott változás meggyorsításáért. Társadalmunk akkori eszmei, erkölcsi-politikai állapota egy széles Hitler-ellenes tömegmozgalom és a megszállók, valamint a magyar fasiszták elleni fegyveres harc kibontakozását nem tette lehetővé. Ennek a következménye, hogy önerőnkből csak kevéssel járultunk hozzá felszabadulásunkhoz.

A német főparancsnokság az OKW hadinaplója szerint úgy értékelte a katonapolitikai helyzetet, hogy Magyarország a totális hadviselésre még korántsem tette meg a legvégső erőfeszítéseket. A katonai együttműködést illetően különösebb nehézséget nem láttak. A belpolitikai helyzet alakulását azonban nem tartották kielégítőnek, sőt az véleményük szerint „augusztusban tovább rosszabbodott". Ezt azzal magyarázták, hogy a nyugati és a keleti események, különösen a Romániában „. . . bekövetkezett fejlemények . . . erős hatással voltak a lakosságra", ami tovább növelte a kapcsolatok lazulását. Megállapították, hogy a közös ügybe vetett bizalom hiánya fellelhető a polgári hatóságok és szervek munkájában is. A feljegyzés kitér arra is, hogy „. . . a pártok és az érdekközösségek egymás ellen acsarkodnak és a negatív (németellenes) erők lendületet kaptak". A honvédségből – véleményük szerint – hiányzik a harci kedv és „. . . a csökkenő elszántság elgondolkoztató jelei mutatkoznak". A vezérkarhoz való viszonyt akárcsak eddig, most is kitűnőnek tartották. Ezzel szemben elégedetlenek a honvédelmi minisztérium más szerveivel, mert „akadékoskodó kérdéseket tesznek fel és más nehézségeket támasztanak". Végső következtetésük, hogy már csak a „nemzeti szocialista" pártokban, elsősorban a nyilaskeresztesekben lehet teljesen megbízni.[7]

Figyelmet érdemel a napló feljegyzése a hadseregről, különösen a vezérkarról. A nyilasok mellett a német irányzat legodaadóbb szorgalmazója és sugalmazója Magyarországon a vezérkar volt és maradt. A háború éveiben a vezérkar őrködött azon, hogy Magyarország minden vonatkozásban a német hadigépezet jól működő szerve legyen, hogy a német–magyar katonai viszony – a nehézségek ellenére – megfeleljen Németország érdekeinek. Míg egyes politikai vezetők szerették volna fenntartani a magyar függetlenséget, az önálló cselekvés szabadságát, addig a vezérkar német orientációja töretlen irányzatot mutat.

A magyar ellenforradalom eszméi, katonapolitikai céljai, a vezérkar határozott

németbarát irányzata a tisztikarban jó talajra talált. Ez mindenekelőtt osztályhelyzetükkel és azzal magyarázható, hogy a horthysta tisztikar a korlátlan katonai hatalomnak és az ország militarizálásának, a katonai diktatúra alkalmazásának feltétlen híve volt.

Az a köztudat, hogy Hitler legfőbb törekvése az erős hadsereg és a fegyveres erő tekintélyének megnövelése, nagyon imponált a magyar tisztikarnak. Felemelkedésének, előmenetelének támaszát a német orientációban látta. A német katonai fejlődés lendülete a korszerűtlen horthysta hadsereg tisztikarát lenyűgözte, és a németimádat rabjává tette. „Csaknem kivétel nélkül a németekkel való együtthaladás hívei – írja a horthysta tisztikarról adott jellemzésében Kádár Gyula volt vezérkari ezredes. – Ezenbelül vannak, akik nyilas érzelműek – esetleg titokban párttagok is – és vannak olyanok, akik nem politizálnak, hanem a mindenkori parancsnoktól teszik függővé magatartásukat."[8]

Elősegítette a német befolyás erősödését az is – különösen a vezérkarban –, hogy az állomány idősebb generációjának nagy része a Monarchia katonai iskoláiban nevelkedett, továbbá hogy a tisztikarba sok német származású vettek fel. De a nem német ajkúak is, szinte valamennyien a német militarizmus hatása alatt álltak. A tisztikarban uralkodó légkört Nagy Vilmos vezérezredes, volt honvédelmi miniszter emlékirataiban a következő szavakkal jellemzi: „... itt éveken át a legszélsőségesebb propaganda folyt, egyrészt a németek szellemi, erkölcsi és katonai szupremációjának hirdetésére, másrészt a szocialista Oroszország elleni hangulatkeltésre. Ez a propagandahadjárat, mely tulajdonképpen a német faj elsőségét hirdette..., érthetetlen módon mégis megfertőzte a magyar hadsereget és töméntelen hívet szerzett a náci gondolatnak és az oroszellenes, minden alapot nélkülöző mendemondákra felépített beállítottságnak... A csapattisztek kevésbé politizáltak ugyan, de ezek közül is sokan lassan rácsúsztak a szélsőjobboldali politika lejtőjére, hiszen maga a polgári kormányzat is elkövetett mindent az irányban, hogy ez az eltolódás bekövetkezzék."

Nem véletlen tehát, hogy a tisztikar a német irányzat és a fasiszta eszme legerőteljesebb magyarországi hordozójává, Németország fenntartás nélküli kiszolgálójává vált. Különösen áll ez a honvéd vezérkarnál szolgálatot teljesítőkre. A vezérkart, a vezérkari tisztek nevelését, a háborút megelőző években és a háború során, olyan személyek kezébe adták, akik osztályhűségük mellett feltétlen németbarátok voltak. Csatay honvédelmi miniszter 1944. szeptember elején Huszton tett látogatása során a vezérkar tisztjeit német szolgálatban állóknak bélyegezte. A megszállás után – jelentette ki a miniszter – azokat a tiszteket, akik német szempontból nem voltak megbízhatóak, elhelyezték a vezérkartól.

A vezérkar aktív tevékenysége és a hivatalos állami propaganda hatására a hadseregben a Németországhoz való viszony úgy alakult, hogy a magasabb-parancsnokok és a tisztek legnagyobb része – még azok is, akik a nyilas párttal nem szim-

patizáltak – a németekkel való szoros együttműködésnek a hívei voltak. Ebben a kérdésben a tisztikar a Don menti katasztrófáig általában egységes maradt.

A Wehrmacht veresége és a 2. magyar hadsereg pusztulása 1942–43 telén a német–magyar katonai viszonyban is elhidegülést idézett elő. A gyors győzelembe vetett hit szertefoszlása után tudomásul kellett venni, hogy a háború elhúzódik és hogy a német győzelem kérdéses. A magyar politikai és katonai vezetők messzebb látó képviselői, a történteket tárgyilagosan értékelők eljutottak arra a következtetésre, hogy Németország elvesztette a háborút. Emellett azt is beismerték, hogy a szovjet hadsereget rosszul értékelték.

A németek sztálingrádi vereségéből, a 2. magyar hadsereg pusztulásából, a szovjet haderő 1943-as téli általános támadásából sokan megértették a tisztikarban is, hogy vége a német fölénynek. Az események hatására egyesekben már felvetődött a kétkedés a németek győzelmi esélyeit illetően. A kurszki csata, Olaszország kiválása a fasiszta szövetségből, Magyarország megszállása, a második arcvonal megnyitása, Románia, Bulgária, Finnország kiugrása, a szovjet csapatok rohamos közeledése hazánk határaihoz változást hozott a magyar tisztikar győzelembe vetett hitében, a háborúhoz és a németekhez való viszonyában. A történtek hatására egyre többen merték már kijelenteni, hogy Hitler elvesztette a játszmát. Megindult tehát, ha lassan is, a kiábrándulás a német katonai géniuszból. A Wehrmacht legyőzhetetlenségéről költött mítosz szertefoszlott. A horthysta tisztikart 1944 szeptemberében már nem tekinthetjük homogén testületnek. Többen – ha nem is hangoztatták – eljutottak arra a visszavonhatatlan következtetésre, hogy a háború elveszett és Magyarországnak is ki kellene lépni belőle. Az ezzel járó következményeket azonban nem merték végiggondolni. Nem látták a jövőjüket, különösen azt, mi lesz a tisztikarral a szovjet győzelem után? Olyan megoldást óhajtott ez a réteg is, ami visszahozza a megszakadt békés tiszti életet. Szervezkedés, ellenállás és cselekvés gondolata fel sem merült. Megnyilatkozás, véleménycsere, a háború elvesztésével kapcsolatos problémák megvitatása csak egészen bizalmas és szűk körben történt. Ezért sem tiszttársaikra, sem a katonatömegekre nem voltak hatással. A várakozás álláspontjára helyezkedtek. Osztályhelyzetük, kommunistaellenességük, idegenkedésük a néptől még a háború folytatását céltalannak ítélőket, a németektől való leszakadás szükségességét megértőket is megakadályozta abban, hogy a történtekből levonják a végső következtetéseket. A fegyveres ellenállás gondolata ezek körében is csak október 15-e után kezdett érlelődni.

Az eseményeket tárgyilagosan mérlegelők mellett még mindig jelentős volt azok száma, akik annyira magukba szívták a fasiszta eszméket, annyira beleélték magukat a németek katonai legyőzhetetlenségébe, hogy ezektől még 1944 augusztusában és szeptemberében sem tudtak megszabadulni. Ezek a harcterek eseményeit, Németország gazdasági és katonai helyzetét figyelmen kívül hagyva továbbra is az ígérgetések, jóslások, a „csodafegyver"-legenda megszállottjai. Még mindig bíznak a

hadiszerencse megfordulásában, a végső győzelemben. Ehhez a réteghez tartoztak a nyilasok, más szélsőjobboldali beállítottságúak és a német származásúak. Hatalmuk lényegesen nagyobb volt a hadseregben, mint részarányuk. A vezérkar és több más hátországi szerv, valamint a működő csapatok vezérkari vonala csaknem egészen kezükben volt. A német igényeket minden különösebb mérlegelés nélkül készek voltak teljesíteni, sőt parancs nélkül is cselekedtek. Sorsukat teljesen összekötötték a fasizmussal. Az 1944. nyári és a romániai események hatására megélénkültek, s további kitartást és a hatásosabb részvételt követeltek a németek oldalán. A háború folytatására tett központi intézkedéseket nem tartották kielégítőnek.

A tisztikar többsége a harmadik csoportba tartozott. Ezeknél tükröződött vissza legjobban a hadsereg sajátos nevelése. Mindig a hivatalos szólamokat hangoztatták, alkalmazkodók, a felülről jövő parancsokat igyekeztek ellentmondás nélkül teljesíteni, ezt a beosztottaiktól is megkövetelték. Ez a réteg is felismerte, hogy Németország elvesztette a háborút. Olyan megoldást óhajtottak és reméltek, amely a rendszert és az életükkel összeforrott hadsereget valamilyen formában átmenti. Vágyaik beteljesülését az angol–amerikai katonai segítségtől, a megszállástól remélték. „A tisztikar – mondja Kéry Kálmán vezérkari ezredes, az 1. magyar hadsereg volt vezérkari főnöke – a szovjet–angolszász szövetséget természetellenesnek tartotta. Általános volt az a vélemény, hogy a szövetségen belül, még a németek teljes leverése előtt olyan események lehetségesek, melyek az országot a háború pusztításától mentesíthetik, ha a hadsereg az ország határán őrt áll... A háborút már nem győzelmi kilátásokkal viselte, hanem esküje által kötelezve, egy teljes vereség elkerülése érdekében, tudatosan, vagy tudat alatt politikai megoldást..." várva, olyat, amely a Vörös Hadsereg bevonulását Magyarországra megakadályozná.

Egyben még ekkor is egységes volt a tisztikar: rettegett a szovjet megszállástól, egy új proletárforradalomtól, melynek előszelét érezte. A polgári értelmiség körében például az 1944. nyári, de különösen a romániai események hatására a Szovjetunió felé való útkeresés hívei megsokasodtak, a tisztek között viszont erről ekkor még beszélni sem lehetett. A tisztikar még augusztus végén és szeptember elején is szemben állt egy ilyen kezdeményezéssel. Abban az illúzióban reménykedett, hogy a nyugati hatalmak nem engedhetik meg a szovjet hadsereg benyomulását Közép-Európába, hogy az antifasiszta koalícióban előbb-utóbb törés következik be. Ezért szükségesnek tartotta a Szovjetunió elleni háború folytatását, és a kormányt támogatta ebben a kérdésben.

A magyar ellenállás egyik gyengesége éppen az volt, hogy nem tudta megnyerni a hadsereget a németek elleni fellépésre. A baloldali antifasiszta erők alig tartottak fenn kapcsolatot a tisztikarral. Ezen a Magyar Front igyekezett változtatni, 1944. augusztus 1-i felhívásában a hadsereghez is fordult: „a nemzet jó, vagy balsorsa ma a hadsereg kezében van. A magyar hadsereg előtt két út áll. Az egyik az, ame-

lyen... eddig haladt... a másik út: szembefordulni a német megszállókkal és kiverni őket a magyar földről. Ez a választás biztosítja egyedül a független Magyarország és annak zálogaként a magyar hadsereg fennmaradását."[9] A közvetlen kapcsolat azonban október 15-e előtt nem jött létre a Magyar Front és a hadsereg között. A tisztikar osztály és rendszer iránti hűsége erősebbnek bizonyult, mint németellenessége. Az uralkodó osztály németellenes csoportjának passzivitásba vonulása a hadseregben is éreztette hatását. Még a háború folytatását céltalannak ítélők sem közeledtek a függetlenségi szabadságharc gondolatához, hanem készségesen eleget tettek a parancsoknak, a katonai hierarchia vaskötelékének szabályait nem hágták át. Ezen már az sem segített, hogy a Magyar Front lépéseket tett a tisztikar egyes rétegeinek a németellenes harcba való bevonására. A próbálkozás, a felvilágosító munka a hadsereg egységének megbontására, egyes személyek megnyerésére kevés eredménnyel járt. A tisztikar háború- és németellenes része is még bízott az állam alkotmányos vezetésében és felülről várta a kezdeményezést.

HORTHY ÉS A LAKATOS-KORMÁNY KATONAPOLITIKÁJA

Magyarországon augusztus 24-én váltak ismeretessé a romániai események. Ezek Horthyt és az őt támogatókat fölöttébb kedvezőtlenül érintették. A szovjet hadsereg Iași–Kisinyov körzetében aratott győzelmével, Románia kilépésével a fasiszta blokkból hibásnak bizonyult Horthyéknak az az elgondolása, hogy nekik csak az 1. hadsereg 150–160 kilométeres arcvonalát kell tartani a Beszkidekben és a Máramarosi-havasokban. Románia kilépésével a magyar arcvonal 750 km-rel megnövekedett. A magyar állam politikai és katonai vezetői nem szándékoztak Románia példáját követni, hanem a szovjetellenes háborút mindenáron folytatni kívánták. Ezért a Bukarestből érkező hírek Budapesten kapkodást és bizonytalanságot idéztek elő.

A nyilasok és más fasiszta csoportok már a Sztójay-kormányt is támadták, és a hatalom megszerzése érdekében Veesenmayernél kilincseltek. Azt követelték, hogy a magyar kormány azonnal indítson támadást Románia ellen, rohanja le Dél-Erdélyt. „Románia elárulta Németországot, egész Erdély a miénk! Le kell rohanni a Kárpátokig, mielőtt belül kerül a Vörös Hadsereg!" – és ehhez hasonló nagybetűs címekkel uszított a fasiszta sajtó.

A kormányzó a németek zavarát, a katonapolitikai helyzetben bekövetkezett változásokat Hitler által elvetett tervének kierőszakolására használta fel. A kormány augusztus 24-én 3080/1944. M. E. sz. rendeletével feloszlatta az összes politikai pár-

tokat és megtiltott minden pártpolitikai tevékenységet. Horthy közölte Veesenmayerrel, hogy hűen kitart a német birodalom mellett, bármi következzen is, folytatja a háborút a Vörös Hadsereg ellen, és az új helyzet követelményeinek megfelelően új kormányt alakít a harc megszervezésére és irányítására. Horthy jól időzített. Júliusi lépésével ellentétben most nem kérte Hitler és Veesenmayer hozzájárulását, hanem egyszerűen közölte a birodalmi meghatalmazottal, hogy Sztójayt meneszti és Lakatos Géza vezérezredessel az élen új kormányt nevez ki.

Veesenmayernek az volt a véleménye, hogy Magyarország megtartása csökkenti Németország megterhelését, „véráldozatát" és növeli a birodalom tartalékait. A német hadvezetés rettegett attól, hogy Horthy is követi Mihály király példáját. Egy esetleges magyar kiugrás következményeként az arcvonalat a legjobb esetben is csak a Tátra, Fátra, a Kis-Kárpátok és a Stájer-Alpok vonalában lehet stabilizálni. Ennek beláthatatlan következményei lettek volna nemcsak Magyarországra nézve, hanem a háború további menetére is.

Magyarország 1944 szeptemberében Németország délkeleti stratégiai előterévé, az „Alpesi erőd" keleti bejáratának védőjévé vált. A német hadvezetés Magyarország hadszíntérré változtatásával akarta lefékezni a szovjet csapatok Csehszlovákiát, Ausztriát és Dél-Németországot fenyegető támadását. Továbbra is meg akarta szerezni – amíg lehetséges – a magyar mezőgazdaság termékeit, a magyar olajat, amely Románia kiugrása után a németek kezén maradt legjelentősebb nyersolajforrás volt.

Veesenmayer azt is felismerte, hogy az ország gazdasági és katonai lehetőségeinek kihasználását sem Sztójay, sem a nyilasok – bármennyire is akarják – nem tudják biztosítani. Nyilas hatalomátvétel 1944. augusztus végén nem segítette, hanem gátolta volna az ország még meglevő tartalékainak a háború szolgálatába állítását és megosztotta volna az erőket. Ezért a németek azt az irányzatot támogatták, amely nemcsak hajlandónak, hanem képesnek is mutatkozott arra, hogy a határok megvédésének jelszavával az ország teljes gazdasági és katonai erejét a szovjetellenes háború szolgálatába állítsa. Erre a kormányzó vállalkozott, sőt ehhez német segítséget is kért. Ezért engedtek és vele kísérelték meg a válság megoldását. Horthy erre utalva a következőket írta emlékirataiban: „Ekkor kínálkozott a régen várt alkalom beavatkozásra. Belső és külső körülmények egyaránt közrehatottak, hogy Sztójay számára a kormány továbbvitelét lehetetlenné tegyék... Engem is meglepett, de másokat szintén, hogy a birodalmi meghatalmazott részéről erre semmiféle lépés sem következett... a döntő azonban nyilván a németek általános politikai és katonai helyzete volt."[10]

Az új kormány – Lakatos Géza nyugalmazott vezérezredes miniszterelnöksége alatt – 1944. augusztus 29-én alakult meg. Az új kabinet még aznap éjjel minisztertanácsot tartott. Itt Lakatos, kormánya katonapolitikai céljait tömören így fogalmazta meg: „...a háború folytatása magyar becsületességgel határaink megvédé-

séért; a belső rend és a nyugalom minden körülmények között való feltétlen megtartása; termelésünk fenntartása; sőt lehető fokozása." Ugyanez volt a tartalma szeptember 2-i rádióbeszédének is. A parlamentben és a rádióban elhangzott nyilatkozat félreérthetetlen állásfoglalás volt a szovjetellenes háború folytatása mellett. Egyidejűleg 8-án német csapatokat kértek az országba a szovjet hadsereg előnyomulásának feltartóztatására.

Még a Lakatos-kormány megalakulása előtt, augusztus 26-án Bernből egy üzenet érkezett Horthyhoz. „Kérve-kérem rendelje el csapataink azonnali visszavonását hazai területünkre és ajánljon fel fegyverszünetet a szövetségeseknek. Ha más út nem áll rendelkezésre, közvetítésre vállalkozom. Ez az utolsó pillanat, amikor talán lehetséges a végpusztulást elkerülni."

A távirat feladója Bakách-Bessenyey György (az ország német megszállásáig berni magyar követ, ekkor állásáról lemondott), továbbítója Rakolczay vezérkari ezredes berni katonai attasé volt.[11]

Budapest két nap múlva válaszolt, Horthy Bakách-Bessenyeyt felkérte és megbízta, hogy az angolszászokkal felvegye az érintkezést és megbeszéléseket folytasson. A táviratban azt is közölte, hogy a fegyverszüneti tárgyalásokat illetően csak a nyugati szövetségesekre gondol.

A követ Horthy válaszának megérkezése után azonnal felvette a kapcsolatot a szövetségesekkel. Első megbeszéléseinek eredményeiről Rakolczay ezredes augusztus 29-én a következőket sürgönyözte: „B [Bessenyey] felvette az érintkezést. Minden félreértés elkerülése végett jelenti, hogy a fegyverszüneti tárgyalások angolszászokra való korlátozása lehetetlen. Minden kísérlet oroszok kizárására a tárgyalások azonnali csődjét jelenti." Horthy és Lakatos tehát a kormány megalakulásának napján már értesült arról, hogy Magyarország a fegyverszüneti tárgyalásokat nem folytathatja csak a nyugati szövetségesekkel, hanem azokba be kell vonni a Szovjetuniót is, mert különben minden kísérlet kudarccal végződhet.

A Bernből érkező táviratok tartalma azt bizonyítja, hogy az érintkezés felvételével megbízott Bakách-Bessenyey Magyarország fegyverszüneti kérését fölöttébb fontos ügynek tekintette, és a maga módján mindent elkövetett, hogy erről a kormányzót is meggyőzze. Augusztus 30-án küldött 152. sorszámú üzenetében javasolta határozott, hivatalos utasítás küldését, amelyben a magyar kormány a fegyverszünetet, illetve a fegyverszüneti feltételek közlését kéri. Tájékoztatta Horthyt, hogy a „... feltételek között szerepelni fog a német csapatok lefegyverzése". Azt is jelentette, hogy nézete szerint: „Ilyen módon lehetne csak elérni azt, hogy a háború befejezésekor fegyveres erők felett rendelkezhessünk." A Budapesten 31-én feladott választávirat szerint: „Angolszász kizárólagosság nem a tárgyalásokra, hanem mint megszálló csapatokra vonatkozik." A követ azonban reagált a kérdésre és szeptember 1-én feladott 154. sorszámú sürgönyében jelentette: „Angolszász kizárólagosság megszállásnál még kevésbé lehetséges, mint a tárgyalásoknál. Támadó

fellépés az oroszokkal és a románokkal szemben, valamint a jelenlegi magyar–román határ átlépése, feltétlenül elkerülendő. Újból kérek sürgős és kifejezett utasítást fegyverszünet felajánlására. Ha ez nem történik meg azonnal, az események túl fogják haladni. Egyébként túloldal semmiféle tárgyalásokra fegyverszünet kifejezett kérése nélkül nem hajlandó."

Idehaza a magyar politikai vezetők még mindig úgy tettek, mintha nem értenék, hogy miről van szó. Szeptember 3-án küldött táviratában Kuthy ezredes azt magyarázta, hogy a keletről fenyegető veszély „... támadásra kényszeríti Magyarországot. Célunk, hogy a Duna-medencét a teljes bolsevizmustól megmentsük. Felfogásunk szerint ez angolszász érdek is. B. [Bessenyey] ezt sürgősen közölje." Íme, mibe kapaszkodnak Horthyék. Szándékukhoz kétség sem fér. Fegyverszünetet csak az angolszászokkal szeretnének kötni, de ezt is abban az esetben, ha azt szavatolják, hogy a szovjet hadsereg beszünteti további előnyomulását a Duna-medencében.

Szeptember 1-én küldött táviratukban kérték az összekötőt, hasson oda, hogy az „... angolszászok gyakoroljanak nyomást az oroszokra, hogy a tárgyalások alatt ne támadjanak". Tárgyalások egyébként a nyugatiakkal sem kezdődtek, mert Horthyék az angolszászoktól sem kértek fegyverszünetet. Nyugat felé is csak taktikáztak.

Bessenyey követ szeptember 4-i válaszában még egyszer kísérletet tett megértetni Horthyékkal, hogy a szövetségesek közötti viszonyt rosszul ismerik és hogy az ügy nem tűr halasztást.

„Lakatos vezérezredes kijelentései a németekkel való további együttműködésről, valamint a Budapestről hozzám eljuttatott kívánságok azt bizonyítják, hogy úgy Magyarország jelenlegi helyzetét, mint angolszász–orosz viszony lényegét tökéletesen félreismerik."

Választ nem várva szeptember 5-én újabb sürgönyt küldött: „Amerikai követ ma este átadta... kormánya alábbi táviratát... Fegyverletételre vonatkozó ajánlat mindhárom fő szövetséges állam kormányához intézendő, nevezetesen: Szovjetunióhoz, Angliához és az Egyesült Államokhoz. Amennyiben a fegyverletételre vonatkozó óhaj őszinte, ... intézkedni kell egy megbízott vagy egy bizottság kiküldésére, mely teljhatalommal van felruházva a fegyverszünet megkötésére. Ha Magyarország vezetői nincsenek abban a helyzetben, hogy ilyen megbízottat vagy bizottságot küldjenek, keressenek utat és módot arra, hogy teljhatalmú megbízást juttassanak ki e célból egy olyan személyiségnek, aki már külföldön tartózkodik. Mihelyt a szövetségesek tudomására jut, hogy Magyarország ezt a lépést megtette, meg fogják jelölni, hogy a magyar delegáció hova menjen... hogy a szövetségesek megbízottjaival találkozzék."

A Lakatos-kormány még csak választ sem adott a szeptember 5-i sürgönyre, holott az konkrétan megjelölte a fegyverszünettel kapcsolatos tennivalókat.

Mi késztette Horthyékat arra, hogy abban a helyzetben, amit maguk is úgy jelle-

meztek, hogy elérkezett a vég, „menteni kell, ami még menthető", és amely alkalmas volt a németektől való leszakadásra, mégis a háború folytatása mellett döntsenek? Miért manővereztek még mindig, amikor tudomásuk volt arról, hogy a szövetségesek hajlandók a tárgyalásokra és a teljhatalmú megbízottat vagy a bizottságot várják? Ennek oka a következőkben rejlik. Az 1944. augusztus végén és szeptember elején Bernből érkezett táviratok tartalma és a nyugatiak magatartása nem felelt meg a Lakatos-kormány katonapolitikai elképzeléseinek.

Horthyékat megdöbbentette az, hogy a Szovjetuniótól is fegyverszünetet kell kérni, továbbá Bakách-Bessenyeynek az a közlése, hogy az ügy nem tűr halasztást és be kell kapcsolódni a németek elleni fegyveres harcba, valóságos tragédiát jelentett számukra. A nyugatról érkezett hírekben katonapolitikai elképzeléseik összeomlását látták, ezért nem éltek a kedvező lehetőséggel. Hennyey erről a következőket írta: „A helyzet megítélésénél döntő szerepet játszott az a körülmény, hogy a román kiugrás által a már úgy is súlyossá vált katonai helyzet teljesen felborult volna és a Vörös Hadsereg csapatainak kaput nyitott volna Magyarország elárasztására. Fenti mérlegelések alapján közölte a kormányzó Veesenmayerrel, hogy Magyarország változatlanul folytatja a Kárpátok védelmét, de kéri komoly német erők sürgős bevetését, mert különben a románok által teremtett nehéz katonai helyzet végzetessé válhat." Pár oldallal tovább már a Szovjetunió elleni háború folytatásának okát is kimondja. „A nyugati szövetségesek döntő sikerei folytán a magyar legfelsőbb vezetésnek az volt a törekvése, hogy egy általános katonai összeomlás esetén az országot az orosz erők beözönlésétől megóvja, s a megszállást mindhárom hatalom csapatai végezzék, és ha azt nem is lehetne elérni, az csak az angolszász erőkre korlátozódjék..."[12]

Azt az átmeneti lélegzetvételi szünetet, amit a rosszabbá vált német hadihelyzet idézett elő, csak akkor lehetett volna eredményesen kihasználni, ha huzavona nélkül fegyverszünetet kérnek, és megnyitják az arcvonalat a szovjet csapatok előtt. Tárgyalások, alkudozások a szeptember eleji helyzetben nem a háborúból való kilépés sikerét, hanem ellenkezőleg, a német ellenintézkedések foganatosítását segítették elő. A fő probléma nem a technikai előkészítés hiányában gyökerezett, hanem abban, hogy azokkal a külső feltételekkel, amelyek az átállásra 1944. augusztus végén és szeptember elején kialakultak, Horthy és a Lakatos-kormány nem értett egyet. Ha meglett volna a határozott szándék a fegyverszünetre, a technikai előkészítést is végre lehetett volna hajtani.

A német főparancsnokság Románia kiugrása után minden vonatkozásban érdekelt volt abban, hogy Magyarország teljes erőbevetéssel folytassa a küzdelmet. Bár itthon minden Veesenmayer tudtával és hozzájárulásával történt, Hitler mégis Budapestre küldte vezérkari főnökét, hogy beszélje meg a további együttműködést a magyar politikai és katonai vezetőkkel. Erre a német vezetést a 2. Ukrán Front gyors ütemű előnyomulása késztette.

A Kárpátoktól északra erre az időre a szovjet csapatok általában befejezték a nyár elején és közepén indított nagy támadó hadműveleteiket. A Visztula mentén ideiglenesen stabilizálódott az arcvonal. A fő erőkifejtés augusztus végén a szovjet–német arcvonal déli szárnyán bontakozott ki. A szovjet főparancsnokság augusztus 29-én a következő feladatokat adta a frontnak az elért sikerek továbbfejlesztésére: Jobbszárny-csapataival keljen át a Keleti-Kárpátokon és szeptember 15-re jusson ki Radna, Beszterce, Kolozsvár, Nagyenyed és Nagyszeben vonalára. A továbbiakban csapást kellett mérnie Szatmárnémeti irányába és segítséget nyújtani a 4. Ukrán Frontnak az Erdős-Kárpátok leküzdéséhez. A Bukarest felé előnyomuló erő: a 27., az 53. összfegyvernemi és a 6. gárda-harckocsihadsereg azt az utasítást kapta, hogy fejlessze ki a támadást Ploeşti–Slatina–Turnu Severin általános irányban és szeptember 7–8-ára jusson ki Cimpulung, Pitesti, Giurgiu vonalára. A továbbiakban a front balszárny-csapatainak el kellett érniük a Déli-Kárpátokat és Turnu Severint.

A 2. Ukrán Front csapatai a gyors ütemű előretörés eredményeként augusztus 30-án birtokba vették Ploeştit és 31-én bevonultak Bukarestbe. Tevékenységük iránya már sejtette, hogy pár napon belül megkezdik az átkelést a Déli-Kárpátokon, amit a német főparancsnokság mindenáron meg akart hiúsítani, ehhez azonban nem rendelkezett tartalékokkal. Ezért jött Guderian augusztus 30-án Budapestre. Az OKH vezérkari főnökének látogatása és tárgyalásai a magyar politikai és katonai vezetőkkel segítséget adnak a Dél-Erdély elleni támadás problémájának tisztázásához is. Horthy avval dicsekszik, hogy nem kötötte le magát Hitlernek és hogy teljes nyíltsággal feltárta elképzeléseit a jövőre. Guderian így emlékezik meg erről: „Miután helyet foglaltunk, a kormányzó első mondata így hangzott: »Nézze Uram, a politikában mindig több vasat kell a tűzben tartani«." A megbeszélés során a magyar vezetők ismertették elgondolásaikat a szovjet előnyomulás feltartóztatására, német csapatokat kértek és a magyar hadosztályok visszahozását Lengyelországból. Hennyey külügyminiszter idézett munkájában a Guderiannal folytatott tanácskozásról a következőket írja: „Magyarország súlyos helyzete közölve lett, vagyis hogy Magyarország csakis akkor képes feladatának eleget tenni, ha a német haderő északon és délen – Duklánál és Belgrádnál – az arcvonalat biztosan tartani tudja, továbbá, ha Németország Magyarországnak napokon belül megfelelő haderőt bocsát rendelkezésére." Guderian a magyar kormánykörök kérését „... teljes mértékben magáévá tette", sőt kilátásba helyezte, hogy Hitler beleegyezése esetén újabb hadianyagot, valamint légierőt küldenek ide, és hogy Magyarországot úgy fogják védeni, mintha saját területük lenne.

A kapott ígéretek a Lakatos-kormány előtt felcsillantották a szovjet csapatok megállításának reményét. Bakách-Bessenyey információit figyelmen kívül hagyták, és vállalták a háború folytatását. A fegyverszünet kérése jóformán lekerült a napirendről. Ezt igazolják Hennyey következő sorai: „Ez időben járt Budapesten Gude-

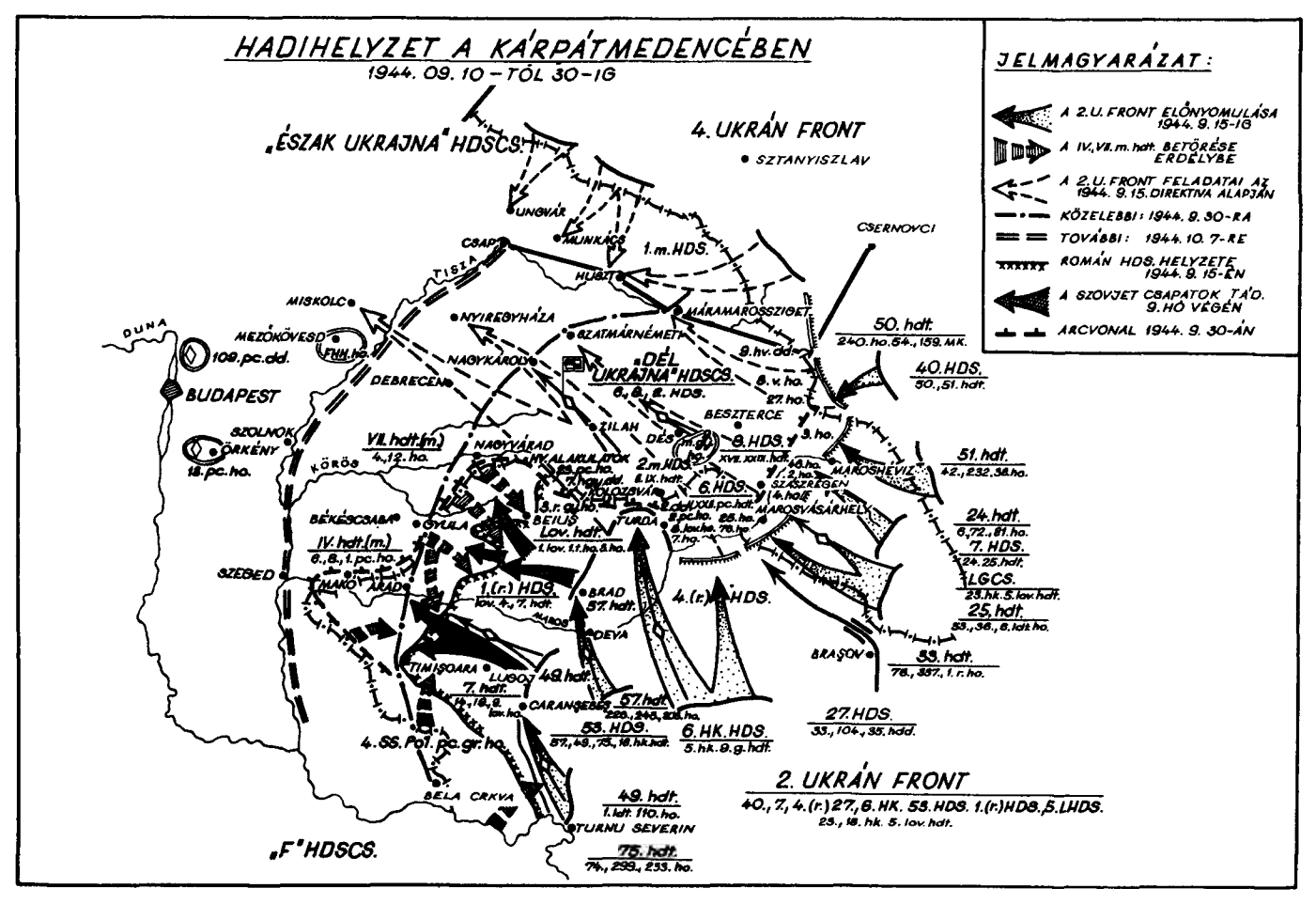
HADIHELYZET A KÁRPÁTMEDENCÉBEN
1944. 09. 10 – TÓL 30-IG
JELMAGYARÁZAT:
A 2.U. FRONT ELŐNYOMULÁSA 1944. 9. 15-IG
A IV., VII. m. hdt. BETÖRÉSE ERDÉLYBE
A 2.U. FRONT FELADATAI AZ 1944. 9. 15. DIREKTIVA ALAPJÁN
KÖZELEBBI: 1944. 9. 30-RA
TOVÁBBI: 1944. 10. 7-RE
ROMÁN HDS. HELYZETE 1944. 9. 15-ÉN
A SZOVJET CSAPATOK TÁD. 9. HÓ VÉGÉN
ARCVONAL 1944. 9. 30-ÁN
„ÉSZAK UKRAJNA" HDSCS.
4. UKRÁN FRONT
SZTANYISZLAV
UNGVÁR
MUNKÁCS
CSAP
1. m. HDS.
HUSZT
TISZA
MISKOLC
NYIREGYHÁZA
MÁRAMAROSSZIGET
CSERNOVCI
DUNA
MEZŐKÖVESD
FHH. ho.
109. pc. dd.
BUDAPEST
SZATMÁRNÉMETI
NAGYKÁROLY
„DÉL UKRAJNA" HDSCS.
6., 8., 2. HDS.
9. hv. dd.
8. v. ho.
27. ho.
50. hdt.
240. ho. 54., 159. MK.
40. HDS.
50., 51. hdt.
DEBRECEN
BESZTERCE
SZOLNOK
ÖRKÉNY
18. pc. ho.
VII. hdt. (m.)
4., 12. ho.
NAGYVÁRAD
ZILAH
DÉS
8. HDS.
XVII. XXIII. hdt.
3. ho.
KÖRÖS
NY. ALAKULATOK
23. pc. ho.
7. hgy. dd.
2. m. HDS.
6. IX. hdt.
6. HDS.
MAROSHÉVIZ
SZASZRÉGEN
4. ho.
51. hdt.
42., 232., 38. ho.
KOLOZSVÁR
3. r. gy. ho.
BEIUŞ
TURDA
MAROSVÁSÁRHELY
24. hdt.
6., 72., 81. ho.
7. HDS.
24. 25. hdt.
BÉKÉSCSABA
GYULA
Lov. hdt.
1. lov. 1. t. ho. 5. ho.
IV. hdt. (m.)
6., 8., 1. pc. ho.
SZEGED
MAKÓ
ARAD
1. (r.) HDS.
lov. 4., 7. hdt.
BRAD
57. hdt.
4. (r.) HDS.
LGCS.
23. hk. 5. lov. hdt.
25. hdt.
53., 36., 6. ldt. ho.
DEVA
BRAŞOV
33. hdt.
78., 337., 1. r. ho.
TIMIŞOARA
LUGOJ
49. hdt.
7. hdt.
CARANŞEBES
57. hdt.
53. HDS.
57., 49., 75., 18. hk. hdt.
6. HK. HDS.
5. hk. 9. g. hdt.
27. HDS.
33., 104., 35. hdd.
4. SS. Pol. pc. gr. ho.
BELA CRKVA
49. hdt.
1. ldt. 110. ho.
TURNU SEVERIN
„F" HDSCS.
75. hdt.
74., 299., 233. ho.
2. UKRÁN FRONT
40., 7., 4. (r.) 27., 6. HK. 53. HDS. 1. (r.) HDS., 5. LHDS.
23., 18. hk. 5. lov. hdt.

rian... aki Magyarország védelmét illetően biztató ígéretet tett. Ezeket közöltem Bakách-Bessenyeyvel, megújítva azt a kérésünket, hogy Magyarország csak a nyugati szövetségesekkel köthesse meg a fegyverszünetet."[13] Ez a válasz jól tükrözi a kormány manővereit a fegyverszünet kérésében. Elég volt a német csapatok küldésének megígérése és Horthyék máris elnapolták a fegyverszünetet. Megnyugodtak, újra kedvező feltételeket láttak elgondolásaik megvalósítására.

Úgy képzelték, hogy keleten újabb magyar hadosztályok bevetésével, német segítséggel, a Kárpátok terep adta lehetőségeinek jó kihasználásával feltartóztatják, a legrosszabb esetben lefékezik a szovjet csapatok előnyomulását, és ezzel biztosítják, hogy az ország nyugati részét, legalább a Dunántúlt angol–amerikai csapatok szállják meg. Ez volt a lényege a Lakatos-kormány katonapolitikájának, mindent ennek a célnak rendeltek alá. Ennek a szűk látókörű, illúziókra épült katonapolitikának a következménye, hogy Magyarország az utolsó órában sem tudott kilépni a fasiszta szövetségből. Terveiken csak akkor változtattak, és akkor küldték el képviselőjüket Moszkvába, amikor gyakorlatilag beigazolódott, hogy a 2. Ukrán Front csapatait német segítséggel sem tudják feltartóztatni és az angolszászok nem hajlandók Magyarországgal külön fegyverszünetet kötni.

A Lakatos-kormány katonapolitikai koncepciója nem új. Ez volt a magyar uralkodó osztályok reménye attól a pillanattól, amikor tudomásul vették, hogy Németország elvesztette a háborút. Ahogy a szovjet csapatok közeledtek az ország határaihoz, a magyar uralkodó körökben egyre erősödött ez az elképzelés és mint a rendszer átmentésének egyetlen lehetőségét latolgatták. Az elgondolás, mint erre már utaltunk, Kállay Miklóstól származik, és az angolok balkáni partraszállására épült.

Horthyék ezt az alternatívát Kállay bukása után is fenntartották, annak ellenére, hogy a semleges országokban működő magyar követekhez küldött levelében – 1944. március 1-én – a miniszterelnök is elismerte: az a feltételezés, hogy „... Közép- és Kelet-Európa jövőjét az angol–amerikai politika fogja... meghatározni, az adott helyzetben már nem aktuális... Ma az orosz hadsereg közelebb van határainkhoz és az orosz politika kezd behatolni Közép- és Kelet-Európába".

Horthyék ezt mégis teljesen figyelmen kívül hagyták. A hadműveleti területre vezényelt, nem kimondottan németbarát magasabb-parancsnokoknak elképzeléseikről mint egyetlen lehetőségről beszéltek. Kéry Kálmán vezérkari ezredes 1944 júniusában a harctérre indulás előtt Csatay honvédelmi minisztertől a következő útravalót kapta: „Az 1. hadsereg feladatát abban látom, hogy az orosz hadsereget a Kárpátok előtt, vagy a Kárpátokban addig visszatartsa, amíg az angolszászok délről és délnyugatról közelebb érnek. Akkor a német rendszabályok, melyek átállásunk ellen bevezethetők, már korlátoltak lehetnek és a németek ellen való fordulásunk sikert ígérő lesz."[14]

A vezérkari főnök általános helyettese, László Dezső vezérezredes, erről a prob-

lémáról a következőket vallotta: „Augusztus végén vagy szeptember elején Vörös vezérezredes úr közölte velem, hogy a Dunántúl lesz a magyarság végvára és hadműveleti alapja... mert az az elképzelés, hogy kelet felé az utolsó csepp vérig küzdve, meg kell akadályozni az orosz haderők további előnyomulását. Az elgondolás változatlanul az volt: kelet felé a végsőkig harcolunk és késleltetjük az orosz előnyomulását, a Dunántúlon pedig előkészítjük az angol–amerikai megszállást, mert kívánatosabb az angolszász megszállás, mint az orosz."[15]

Értékes dokumentum erről a korról Vörös János vezérezredes vezérkari főnök 1944. szeptember 4-i memoranduma, amelyben konkrét javaslatot tesz a rendszer átmentésére. A vezérkar azt a következtetést vonta le, hogy „... az európai harcot vezető német birodalom az egyre fokozódó ellenséges túlsúly következtében a további harc feladására kényszerül és fegyverszünetet kér. Sőt nem tartozik a lehetetlenségek birodalmába az sem – mondja a nyilatkozat –, hogy Németország ellenállása esetleg máról holnapra összeomlik".

Ez az első hivatalos okmány, amelyben megírják, hogy Németország elvesztette a háborút és az összeomlás bármelyik napon bekövetkezhet! Ez valóban az események tárgyilagos értékelése. Érthetetlen azonban a következtetés: „Haderőnk erejének és ütőképességének fenntartására irányuló törekvésünk csak akkor járhat sikerrel, azaz eme törekvésünk első és legfontosabb feltétele az, hogy a német birodalom oldalán továbbfolytassuk a harcot mindaddig, amíg a németek is hajlandók szövetségesi hűséggel határainkat megvédeni és erre képesek is."

Ennél többet Hitler sem várt, ez volt a döntő. Minden mást ennek rendeltek alá. A háború elvesztésére vonatkozó megjegyzések, előkészületek az angolszász megszállás biztosítására akkor már nem számítottak megbocsáthatatlan bűnnek. A vereséget a Wehrmacht főparancsnoksága is látta, és már csak a szövetségesek közötti esetleges ellentétekben reménykedett. Ettől várta a Németországot fenyegető feltétel nélküli kapituláció elodázását, bizonyos mérvű enyhítését.

Vörös vezérezredes kimutatja, hogy a hadsereg meglevő erejét fenntartani és a hosszú határokat megvédeni csakis német segítséggel lehet. „Ha azzal számolnánk is – fejezte be memorandumát –, hogy Németország a háborút elvesztette, akkor is végsőkig kell védeni a határainkat, nehogy a bolsevizmus martalékai legyünk, mert a legrosszabb esetben egy nemzeti tragédia esetén is csak úgy tudjuk nemzetünk fennmaradását biztosítani, ha az oroszokat távoltartjuk és egy gyászos megszálláshoz az angolszászoknak időt nyerünk."[16]

A Lakatos-kormány volt külügyminisztere 1945 nyarán erről a következőket írta: „... hivatalba lépésemkor, csak egy következtetést vonhattam le, hogy Németország a háborút már nem nyerheti meg és legyőzése csak idő kérdése. Mivel pedig Magyarország, mint Németország szövetségese a német győzelem vagy vereség függvénye volt, megítélésem szerint Magyarország helyzetén csak a háború befejezése, vagyis a fegyverszünet segíthet. Naponta kaptam a sürgönyök – mondhat-

nám – tömegét a külföldön akkreditált követeinktől, melyekben az azonnali fegyverszünetet nemcsak javasolták, de követelték... Mindezek ellenére – írja – ... a következő felfogás alakult ki bennem: amennyiben Németország megfelelő erőket rendelkezésünkre bocsát, a háborút folytatni kell azzal a céllal, hogy a Dél-Erdély visszafoglalásával az arcvonalat lehetőleg a Kárpátokig lehessen előrehelyezni."

A Lakatos-kormány volt politikai és katonai vezetőinek nyilatkozatai, korabeli dokumentumai bizonyítják: a magyar felső vezetés felismerte, hogy Németország elvesztette a háborút és hogy az összeomlás rövid idő kérdése. A következtetés ennek ellenére: folytatni a harcot, német segítséggel védekezni mindaddig, amíg az angol–amerikai csapatok megérkeznek.

Más lehetőséget a kormány szeptember elején nem is keresett. A diplomáciai úton érkezett fegyverszüneti javaslatot – mivel az nem az angol–amerikai csapatok ideérkezésére épült – figyelmen kívül hagyták. E katonapolitikai koncepció kialakításában minden bizonnyal jelentős szerepet játszhattak azok a Magyarországra érkező hírek is, hogy Nagy-Britannia miniszterelnöke lázasan tevékenykedik annak érdekében, hogy legalább Közép-Európában megelőzzék a szovjet hadsereget. Ezekre alapozhatták az angol–amerikai csapatok közelgő adriai partraszállását és azt a következtetést, hogy ha Magyarország német segítséggel keleten az arcvonalat tartani fogja, akkor az országot, de legalábbis a Dunántúlt angolszász katonaság szállja meg.

A hadműveleti helyzet és a német–magyar erőviszonyok alapján az országot megszállva tartó csapatok és a „Dél-Ukrajna" hadseregcsoport Erdélybe visszavonult maradványai az átállást semmi szín alatt sem hiúsíthatták volna meg, ha a kormány és a hadsereg vezetői erre vállalkoznak. Ha a Kárpát-Ukrajnában és Észak-Erdélyben felvonultatott 1. és 2. magyar hadsereg a szovjet csapatok előtt megnyitja a hegyvidék útvonalait és a németek ellen fordul, a kiugrás szeptember elején minden nagyobb zökkenő nélkül végbemegy. A németek ugyanis még nem tértek magukhoz a Romániában elszenvedett csapástól. A magyar hadsereg átállása, az arcvonal megnyitása pár nap alatt a déli szárny teljes széthullását eredményezi, ami jelentősen meggyorsította volna a háború befejezését. Ebben az esetben a Magyarország északkeleti, keleti és déli határai mentén tervbe vett új német védelmi arcvonal kialakítása meghiúsul, aminek felmérhetetlen katonai és politikai következményei lettek volna a háború egészére, s hogy mindez nem következett be, az nem az országot megszállva tartó és az ide menekült német hadosztályokon múlott, hanem a Lakatos-kormány katonapolitikáján.

A NÉMET–MAGYAR KATONAI VISZONY 1944 SZEPTEMBERÉBEN

A háború befejezését váró közvélemény gyorsan kiábrándult az új kormányból. A háborúellenes propagandát ugyanolyan terrorral nyomták el, mint azelőtt. A hadsereg és a tisztikar szempontjából a kormánycsere teljesen közömbös volt, semmi változás nem történt. A vezető beosztásokban megmaradtak a régi, a németeknek teljesen megbízható magasabbparancsnokok.

A hitlerista hadvezetés néhány kérdésben engedett, mert tisztában volt azzal, hogy a Lakatos-kormány keleten a háború folytatását nem taktikai lépésnek, hanem központi kérdésnek tekinti. A romániai események után, német szempontból igen súlyos hadihelyzetben, egy esetleges magyar átállás és az arcvonal megnyitása a Kárpátokban nagymértékben meggyorsította volna a szovjet csapatok folyamatos előnyomulását. A balkáni arcvonal szétesésének pillanatában a magyarországi kormányváltozás a németeknek is kedvezett. Az új hadászati védelmi terepszakasz létrehozása elképzelhetetlen volt magyar részvétel nélkül.

Az augusztus végi német–magyar megbeszélések ezért Guderiant is megnyugtatták. Meggyőződhetett arról, hogy Magyarországnak nincs szándékában követni a román példát, így a kiugrás közvetlen veszélye nem áll fenn. Ennek legdöntőbb bizonyítékát a német csapatok kérésében láthatta és elégedett lehetett, hogy a jövőben a hadosztályokat a magyar kormány kérésére irányíthatják ide. Közben, minden bizonnyal arra is gondolt: ha elegendő német erő van Magyarországon, akkor azok bármikor elfojthatnak egy esetleges kiugrási kísérletet. A megegyezés azt is bizonyítja, hogy a Lakatos-kormány katonapolitikai törekvései a keleti arcvonal stabilizálására jól beilleszkedtek a német hadászati elgondolásokba. A fasiszta hadvezetés a iași–kisinyovi vereség és Románia kiválása után, valamint Bulgáriának a várható közeli elszakadása következményeként kialakult súlyos katonai helyzetben felismerte, hogy már csak Magyarország hadszíntérré változtatásával fékezheti le és tarthatja távol – esetleg – még hónapokig a szovjet csapatokat hadifontosságú ipari területeitől.

Guderian a megbeszélések során nemcsak ígért, hanem kért is. Igyekezett Horthyékat megnyerni egy Dél-Erdély elleni támadáshoz. A német hadvezetés a jobb szárny stabilizálására, illetve megerősítésére a „Dél-Ukrajna" és az „F" hadseregcsoport arcvonalának összekapcsolását tervezte. Ezzel a Keleti- és a Déli-Kárpátok, valamint a Nyugati-Balkán vonalában tartós védelem kiépítésére törekedett. Ez azonban 1944. augusztus végén már csak abban az esetben volt elképzelhető, ha a németek a Déli-Kárpátok átjáróinak birtokbavételével megelőzik a 2. Ukrán Frontot. Hitler augusztus 27-én jóváhagyta a tervet. A főparancsnokság azonban nem rendelkezett azonnal ütközetbe vethető erőkkel. Egy lehetőség maradt: a ma-

gyarokkal megtámadtatni a fasiszta blokkból kilépett Romániát. Guderian Budapestre érkezésének ez volt a célja.

A magyar politikai és katonai vezetés először az augusztus 25-i minisztertanácson foglalkozott ezzel a kérdéssel. A hadihelyzetet elemezve Vörös János vezérezredes kijelentette, hogy a németek a Balkánt, ahol mindössze 21 hadosztályuk van, „... fokozatosan fel fogják adni". Rámutatott, hogy Németország helyzete nyugaton is „kritikussá vált". A jegyzőkönyv arról is tanúskodik, hogy a miniszterek a külföld véleményét is ismerték. Biztosak voltak benne, hogy Románia példáját Finnország és Bulgária is rövidesen követi. Megvitatták a stockholmi amerikai követ nyilatkozatát is, miszerint „... végzetes volna Magyarország részére, ha Románia átállása után most Dél-Erdély megszerzése céljából megtámadná Romániát és Dél-Erdélybe bevonulna". Azt is figyelembe vették, hogy az „... ellenséges, és a szövetségesekkel tartó semleges államok közvéleménye erős nyomást akar gyakorolni Magyarországra oly irányban, hogy aktívan lépjen fel Németországgal szemben".

A jelenlevők, bár abban egyetértettek, hogy a támadás Románia ellen kívánatos lenne, mégis két csoportra szakadtak: a helyzetet józanabbul megítélőkre és a szélsőséges kalandorokra. A honvédelmi miniszter és a vezérkari főnök kifejtették, hogy Magyarországnak Dél-Erdély lerohanásához nincs katonai ereje „... erre a célra nincs katonaságunk és nincsenek páncélosaink".

A minisztertanács a Dél-Erdély elleni támadást augusztus 25-én politikai és katonai indokok alapján elvetette.

A következő ülésre a vártnál előbb, augusztus 26-án került sor. Guderian kérését vitatták meg. Az OKH vezérkari főnöke határozott választ kért, hogy részt vesz-e Magyarország Dél-Erdély lerohanásában?

Az egybegyűltek a vitában az előző napihoz hasonlóan két csoportra szakadtak: a katonai vezetők ekkor is ellenezték a részvételt. Ezt újra az erőhiánnyal indokolták. Vörös vezérezredes a jelenlevőkkel azt is közölte, hogy a németeknek sincs elegendő katonájuk Dél-Erdély lerohanására. Adatokkal bizonyította, hogy a románoknak több erejük van, mint a magyaroknak. Ezért azt javasolta, hogy „... addig, amíg a román hadsereg kötelékei át nem lépik a bécsi döntés által meghúzott magyar–román határt, addig inkább egyesítsük, inkább vonjuk össze erőinket, addig ne támadjunk."[17]

A vita során a külügyi vonal most is támogatta a katonákat. A külügyminiszter helyettese végkövetkeztetésében leszögezte: „... ha mi erőkkel bírjuk, akkor igen, ha nem bírjuk, akkor ezt közölni kell a németekkel."

A másik csoportba tartozók nem mérlegeltek, hanem azzal érveltek, hogy itt a kedvező alkalom a revíziós törekvések valóra váltására, és hogy a könnyűnek ígérkező területi nyereség erősítené a kormány politikai bázisát és a szövetséget a németekkel.

Végül is Guderian követelésére az augusztus 26-i minisztertanács kompromisszumos választ adott. Hajlandók részt venni, de csak a csapatok felvonulása, felfegyverzése után, s csak akkor, ha ez nem jelenti az erők szétforgácsolását, és ha a németek is segítenek. A válasz az OKH vezérkarát nem elégítette ki. Kedvezőtlen volt, hogy a magyarok alkudozásokba kezdtek a részvételt illetően. Ebbe robbant bele az augusztus 29-i kormányváltozás. Azok a személyek, akik ellenezték a támadást (a külügyi és a katonai vonal képviselői), bekerültek az új kormányba. Ehhez járult még a miniszterelnök nyilatkozata, hogy a háborút csak a határok megvédéséért folytatják, de más akcióban nem szándékoznak részt venni. Ez kellemetlenül érintette a tartalékok hiányával küszködő német vezérkari főnököt és szerepet játszhatott Budapestre jövetelében is. Személyesen akarta meggyőzni Horthyt, Lakatost és Vörösst, hogy a Dél-Erdély elleni hadműveletekben Magyarországnak feltétlen részt kell vállalnia, mert csak ebben az esetben kaphatják meg a kilátásba helyezett német segítséget. Erre a magyar hadvezetés módosította álláspontját, és minden tárgyilagosságot, józanságot félretéve, az összeomlás szélén álló német birodalom kegyeinek további megtartásáért vállalkozott a fasiszta szövetségből kilépett Románia hátbatámadására, annak ellenére, hogy Bernből félreérthetetlen figyelmeztetést kaptak: „... a jelenlegi magyar–román határ átlépése feltétlen elkerülendő".

A szovjetellenes háború folytatásában Hitler és Horthy 1944. szeptember elején is teljesen egyetértettek. Az történt, hogy az 1942. téli és 1943. nyári hadi események hatására hintapolitikát folytató csatlós, aki egyes német követelésekre nemet is mert mondani, és akit erőszakkal, megszállással kellett kényszeríteni, hogy teljesítse Hitler parancsait, szeptember elejétől a háborút a magáénak is tekintette. Fordult a kocka. Már nem a németek kilincseltek segítségért, hanem Lakatosék könyörögtek páncéloshadosztályokért „honvédő háborújukhoz". Ennek fedezete alatt tervezték a fegyverszünet megkötését az angolszászokkal. Ez volt a Lakatos-kormány és Horthy kettős vonala. A határok megvédésének hazug jelszavával „szent háborút" hirdettek, „hősi helytállást" és „kitartást" követeltek. A magyar uralkodó osztály most érezte igazán, hogy itt a földbirtokosok, a tőkések hatalmáért, a Horthy-rendszer fennmaradásáért, átmentéséért folyik a küzdelem. A harctérre küldött hadosztályok számát újabb mozgósításokkal szeptemberben tízzel növelték. Az ország teljes gazdasági és katonai erejét a háború szolgálatába állították. Mindent készek voltak áldozni, hogy addig feltartóztassák a szovjet hadsereget, amíg az angol–amerikai csapatok elérik az ország határát. A kormányváltozás éppen ezért nem okozott különösebb problémát. Ellenkezőleg, megkönnyítette a szétvert német egységek sorainak rendezését, feltöltését és lehetővé tette, hogy megkezdhessék új védelmi terepszakasz kiépítését.

Guderian és a magyar állam politikai, katonai vezetői között lefolyt tárgyalások arról is tanúskodnak, hogy a német–magyar háborús kapcsolatokban augusztus

végén és szeptember elején bizonyos változások történtek. 1944. március 19-től a német vezérkar csak utasításokat adott, amelyeket Vörös János vezérezredes ellentmondás nélkül igyekezett végrehajtani. Az augusztus végi hadászati helyzetben a németek kénytelenek voltak engedményeket is tenni. Ezt bizonyítja a Lakatos-kormány elismerése, Guderian pesti látogatása. Magyarországnak Románia megtámadására nem lehetett egyszerűen parancsot adni, hanem meg kellett nyerni az ügynek. Ennek fejében a német vezérkari főnök megígérte, hogy csapatokat küld az országba, Lengyelországból hazaengedi a magyar egységeket, megszünteti a német ellenőrző törzseket és kölcsönös megegyezéssel rendezi az összeköttetési rendszert. Mindez arról tanúskodik, hogy Horthyéknak katonai vonatkozásban is sikerült bizonyos „önállóságot" visszaszerezni.

Az ország teljes szuverenitásának visszaállításáról természetesen szó sem volt. A kormány tevékenysége továbbra is német ellenőrzés alatt maradt. De ez nem zavarta a kormányt, mert nézeteik a háború folytatását illetően azonosak voltak, és ez volt a döntő. Mindaddig, míg a Lakatos-kormány hű maradt ehhez, élvezte a németek támogatását. Katonapolitikai elképzeléseik megvalósításához kölcsönösen szükségük volt egymásra. Ez határozta meg kapcsolataik tartalmát is. Ezért a németek engedtek, elnézték Endre, Baky, Kolozsvári-Borcsa elbocsátását, néhány szélsőjobboldali főispán lecserélését, a budapesti zsidók deportálásának felfüggesztését stb.

Hennyey 1945-ben készített feljegyzésében azt írta, hogy radikális megoldás szeptember elején – minden bizonnyal Bakách-Bessenyey üzenetére utal, miszerint az ügy nem tűr halasztást – azért sem lehetett, mert a közvéleményt egy ilyen lépésre nem készítették elő. „Hosszú évek óta, de főleg a Sztójay-kormány alatt a hivatalos propaganda a háború mellett és Szovjetoroszország ellen uszított." Ez igaz, de a fegyverszünet kérését nem a közvélemény vetette el. A magyar nép többsége, még a honvédség jelentős része is a passzivitás ellenére – eltekintve a nyilasoktól, a jobboldali németbarát politikusoktól, a magyar vezérkartól, a tisztikar nyilas, vagy azokkal tartó részétől – támogatta volna a kormányt a fegyverszünet kérdésében. Népünk többsége nagyon megelégelte már a hazánkban amúgy is népszerűtlen háborút és békét akart. A vezérkar II. osztályának tájékoztatójából tudomást szerzünk arról, hogy a magyar dolgozók nem féltek a Vörös Hadseregtől. Egyes jelentések szerint: „... vidéken jelentkezik az a propagandahatás, hogy az oroszoktól nem kell félni, mert amint mondják, van ott technika, megelégedettség, az oroszok mind jól tápláltak stb. A magyarnak pedig egyáltalán nem kell félni, mert a magyart szereti az orosz és azért nincs félnivalója, mert a szegény embernek is, ha olyan állapotot teremtenek, mint amilyen ott van, jobb dolga lesz, mint most."[18]

Nem a közvélemény, hanem a kormány és a vezérkar nem készült fel a fegyverszünetre. A szeptember elejére kialakult helyzetet még mindig úgy értékelték, hogy a döntő lépésre van még idő, s ha a németek megadják az ígért segítséget, akkor ta-

lán sikerülni fog a szovjet csapatok előnyomulását megállítani. Rettegtek a Vörös Hadseregtől! Mi lesz, ha összeomlik az ezeréves rend, amit 1919-ben egyszer már megrázott a proletárhatalom vihara, amit csak az antant által a forradalom ellen küldött cseh és román burzsoá intervenciós csapatok mentettek meg. Ezért a fő probléma a kormányalakítási napokban az volt, hogyan lehetne összekapcsolni a rendszer átmentését a fegyverszünet megkötésével. Azt szerették volna, ha sikerül a szovjet csapatok támadásának megállítása vagy legalábbis lefékezése, és időt nyernek, amíg az angolszászok megérkeznek.

Minden uralmon levő osztály – még a legválságosabb helyzetben is – ragaszkodik hatalmának megtartásához, önként nem mond le róla. Horthyék is olyan állam hadserege előtt szerettek volna kapitulálni, amely nemcsak nem bántja a rendszert, hanem ha arra szükség van, fel is lép a forradalmi mozgalmak ellen. Ez osztályhelyzetükből törvényszerűen következett. Ezt a szándékukat akkor is fenntartották, amikor ennek már sem a hadihelyzet, sem a nyugatról érkezett hírek nem kedveztek. Ezért kilépési tervük már a kezdet kezdetén kátyúba jutott, illúzórikussá vált.

A Horthy-rendszer politikai és katonai vezetői figyelmen kívül hagyták azt a történelmi tanulságot, hogy ha a harcoló állam katonapolitikájának megváltoztatására kényszerül – mint Horthyék 1944. augusztus végén –, azt a hadászati események előre látható következményeinek szemmel tartásával kell megtennie. A háború a politika folytatása erőszakos eszközökkel, de ugyanakkor vissza is hat rá. A politikának figyelembe kell vennie a hadviselés eredményeit, a hadihelyzet várható alakulását, és ennek megfelelően kell módosítania a céljait, terveit és döntéseit. Ha ezt nem teszi, a kudarc elkerülhetetlen. Ez a hadviselés egyik törvénye. Lakatosék katonapolitikája nem a kialakult hadi események és hadihelyzet mérlegelésén alapult, hanem a magyar uralkodó osztály óhajára épült. Ezzel magyarázható, hogy a kormány a németektől kikényszerített némi cselekvési szabadságot nem a nyugati javaslatok megvalósítására, nem a fegyverszünet előkészítésére fordította, hanem a már elvesztett háború további folytatásának megszervezésére. Nem ismerték fel, hogy a szeptember elejére kialakult hadászati helyzetben a fegyverszünet és a volt szövetséges elleni harc a saját uralmuk meghosszabbítását eredményezi. Ugyanis a Németország volt szövetségeseivel megkötött fegyverszünet a belső társadalmi rendszert nem érintette. Mindössze a fasiszta politikai szervezetek, pártok azonnali feloszlatását, a háborús bűnösök felelősségre vonását és a szövetségesek elleni mindennemű propaganda beszüntetését követelték. Horthy és rendszere azonban a saját érdekében sem tudott szembefordulni a német fasizmussal.

A magyar politikai és katonai vezetők a fegyverszünet kérdésében az egyértelmű elhatározás helyett a taktikázást választották olyan hadászati helyzetben, amikor a szovjet csapatok nemcsak elérték Magyarország határait, hanem helyenként át is lépték azt.

A kormány tevékenysége tehát nem a fegyverszünet előkészítésére irányult, de

mindenben megfelelt a miniszterelnök által 1944. augusztus 29-én megfogalmazott célnak. Fő erőkifejtését a szovjetellenes háború folytatására, a szovjet csapatok előnyomulásának megállítására összpontosította. Az ország anyagi és katonai erőforrásainak újabb mozgósításával egyidejűleg propagandahadjáratot indítottak a „fenyegető bolsevizmus" ellen. „A harcban nem vagyunk egyedül, segítenek a németek!" volt az egyik jelszavuk. A másik, hogy „Európa új rendjének" megteremtésében már nem a magyarok segítik Németországot, hanem a nagy német szövetséges támogatja bajba jutott barátját a Vörös Hadsereg ellen. El akarták hitetni, hogy ez a háború már nem azonos azzal, ami a Donnál, Ukrajnában, Belorussziában és Galíciában folyt, hanem „magyar háború" német segítséggel az ország megvédéséért és Erdélyért.

A kommunista párt igyekezett felvilágosítani a dolgozókat, Magyarország népét a hazug jelszavakról. „A reakció azzal szeretné tömegbefolyását megerősíteni, illetve az általános békevágyat ellensúlyozni és Hitler háborúját magyar ügyként feltüntetni, hogy most Erdély védelmének hazug jelszavát hangoztatja... Nem Hitler támogatja Magyarországot Erdély védelmében – ahogyan azt a kormány hazudja –, hanem Magyarország támogatja Hitlert és nyújt segédkezet abban, hogy a háborút távol tartsa a német földtől... Erdélyt nem megvédeni, hanem csak végérvényesen elveszíteni lehet a Hitler oldalán vívott háborúban." A „Kossuth" rádió pedig 1944. szeptember 7-én ezzel kapcsolatban a következőket mondta: „Nem elszigetelt magyar–román viszályról van szó, hanem arról, hogy Magyarország Erdélyben folytatja Hitler háborúját a szövetségesek ellen! Ha ennek a háborúnak az lesz az eredménye, hogy elvész Erdély, akkor ezért nem a románok lesznek a felelősek, hanem egyesegyedül Horthy és bandája."[19]

A 28. sz. magyar hadijelentéshez az MTI kiegészítő magyarázatot fűzött. Ebben beismerték, hogy Németország és szövetségeseinek helyzete súlyos, és hogy „... a háború döntő szakaszához érkezett". Azzal nyugtatták a közvéleményt, hogy „... hasonló helyzetben volt a Szovjetunió, amikor a német csapatok már Moszkva előtt és a Kaukázusban állottak, hasonló mélypontot jelentett Anglia számára a dunkerque-i összeomlás. Ahogy az oroszok és az angolok sem veszítették el kitartásukat, ugyanúgy a német nép is át tudja és főleg át akarja vészelni a mostani háborús mélypontot... Ezért siettetik a túloldalon a háború minél előbbi befejezését és ezért van szükség ideát erre a makacs védelemre, amelynek célja az időnyerés." Magyarország feladatára vonatkozóan a következőket írták: „A háború most folyamatban levő döntő szakaszában Magyarországnak is az a kötelessége, hogy minden erejét latba vesse, szövetségese oldalán helytálljon. Ezt kívánja az ország és a nemzet jövője. Az ellenség a Kárpátoknál áll, de ilyesmi már az első világháborúban is megtörtént. A magyar honvéd akkor is visszavetette a benyomulókat, mint ahogy most is őrt áll a végeken." A demagóg szavak mellett ugyanez a jelentés azt is elismeri, hogy Románia kiugrása után „... a magyar csapatok arcvonala az

eddigiek többszörösére nőtt... és hogy a szovjet csapatok szabad utat nyertek a Déli- és Délkeleti-Kárpátok hágóihoz".

A sajtó és a rádió fokozta a propagandát a Lakatos-kormány katonapolitikájának támogatására. Hazug nemzeti frázisokkal igyekeztek a magyar népet a Kárpát-vonal tartására csatasorba állítani. A harcban a szó a fegyvereké. A fegyvereket viszont emberek kezelik. Megértették ezt Horthy tábornokai is. Ezért mondja a vezérkari főnök 56 500 eln. 5. vkf. számú 1944. szeptember hónapra kiadott kiképzési utasítása, hogy „az erkölcsi nevelés fontosságára a figyelmet újból külön is felhívom. A jelenlegi nehéz viszonyok között minden honvéd helytállására szükség van, amit csak akkor követelhetünk meg, ha az emberekben a haza iránti kötelességteljesítés tudatos és elszánt akarattá válik. Erre azonban az embereket nevelni kell".

A vezérkari főnök ugyanebben a parancsában elrendelte, hogy naponta, a helyzetnek megfelelően minden órában vagy minden harctevékenység után 2–3 perces zártrendű gyakorlatot tartsanak „... amelyeknél a fogások és mozdulatok hajszálpontos és egyöntetű végrehajtásával a kötelékek fegyelmét és kézbevételét kell fokozni". A rendelet nem sokat változtatott a katonák erkölcsi és harci szellemén.

De nemcsak a katonák, hanem a tisztek fegyelmével is baj volt. Erre lehet következtetni az ugyancsak szeptemberben, a rémhírterjesztéssel kapcsolatosan megjelent 64 554 eln. 6. vkf. 1944. sz. utasításból. Ez az intézkedés rávilágít, hogy a honvédség tisztikarának egy része kezd gondolkozni, és véleményét már el is meri mondani: „... a tisztek eme rémhírterjesztése nemcsak a hátországban, hanem a hadműveleti terület hátsóbb részein is nagymértékben tapasztalható... Tudjunk és merjünk cselekedni és meghalni is ha kell... ebben jó példával elöljárni". Az okmányokból azt is megtudjuk, hogy a Magyar Front aktív tevékenységet kezdett a tisztikar felvilágosítására. „Az utóbbi időben – mondja a parancs – igen sok tiszt kapott névre szóló borítékban »Magyar Front« aláírású röplapot, amelyben a tisztikar tagjait esküjük megszegésére és a harc beszüntetésére szólítják fel."

A kormány mind a polgári, mind a katonai vonalon fokozta a terrort. A fegyelem megszilárdítására és a hadsereg bomlási tüneteinek megakadályozására szeptember 5-én bevezette a rögtönítélő bíráskodást. A csendőrség és a rendőrség támogatására, az ország közrendjének és közbiztonságának fenntartására ún. „nemzetőrség" megalakítását rendelték el.

A kormány minden tőle telhetőt elkövetett, hogy a német–magyar közös ügynek megfeleljen. Az, hogy a terv ennek ellenére kudarccal végződött, nem Horthyn és nem Lakatoson múlott. A kormány első lépésként megtette azt, amiben Sztójay miniszterei is ingadoztak, a fasiszta hadvezetés kérésére megtámadta a hitlerista blokkból kilépett Romániát.

A vezérkari főnök feladta az augusztus 25–26-i minisztertanácson hangoztatott álláspontját és szeptember 4-i memorandumában már a Déli-Kárpátok átjáróinak: a Tömösi-hágó, Vörös-toronyi és a Vulkán-szorosok birtokbavételét követelte,

hogy megakadályozzák a szovjet csapatok átkelését. Úgy értékelte a helyzetet, hogy a Déli-Kárpátok védelme nélkül a Keleti-Kárpátok nem tarthatók. A vezérkari főnök azt is tudta, hogy a gyengén kiképzett és nehézfegyverekkel, páncélosokkal nem rendelkező póthadosztályok alkalmatlanok a támadásra, és a románok több mint kétszeres túlerővel rendelkeznek. A magyar politikai és katonai vezetés ennek ellenére a megígért német segítség biztos tudatában 1944. szeptember 5-én Kolozsvár és Marosvásárhely térségéből megindította a hadműveleteket Torda és Marosludas felé, Románia válaszként szeptember 7-én hadat üzent Magyarországnak.

Ugyanazon a napon, amikor Horthyék hátba támadták Romániát, a szovjet főparancsnokság újabb feladatokat szabott a 2. Ukrán Frontnak. Elrendelte, hogy a 6. gárda-harckocsi- és a 27. összfegyvernemi hadsereg forduljon északra, keljen át a Déli-Kárpátokon és Nagyszeben–Kolozsvár irányába mért csapással nyújtson segítséget a front jobb szárnyának a Keleti-Kárpátok leküzdéséhez, valamint a Dél-Erdélyben állomásozó román csapatoknak a szeptember 5-én indított német–magyar támadás felszámolásához. A front bal szárnyán tevékenykedő 53. hadsereg azt a feladatot kapta, hogy forduljon északnyugati irányban, és szeptember 19-re érje el Brád és Lugos vonalát.

A nagy hírveréssel előkészített és német segítségre alapozott támadás a hadművelet második napján megrekedt. A kudarccal párhuzamosan Horthyék híreket kaptak arról, hogy a szovjet csapatok átkeltek a Déli-Kárpátok átjáróin, és megkezdték előnyomulásukat Brassó, Nagyszeben, Kolozsvár, Nagyvárad, Temesvár és Arad felé. A másik kellemetlen értesülés, ami megdöbbentette a kormányzót, hogy a 2. Ukrán Front jobbszárny-csapatai a Keleti-Kárpátokban aktív tevékenységbe kezdtek. A keletről és délről megindult szovjet előretörés következményeként az egész „székely kiszögellés" a szovjet csapatok hadműveleti harapófogójába került, az ott levő erőket az elvágás veszélye fenyegette. A Kárpátok hegyvonulatának birtokbavételére alapozott új védelmi vonal csupán ábránd maradt. A német hadvezetés egy új védelmi vonal kiépítését az előzőtől nyugatra már csak mintegy 750 km-re, az akkori magyar határ mentén kísérelhette meg. A hadászati és hadműveleti helyzetben bekövetkezett romlás a horthysta vezető körökben zűrzavart és kapkodást idézett elő.

A kedvezőtlen hadi események hatására Horthy szeptember 7-én összehívta a koronatanácsot. A tájékoztatót tartó vezérkari főnök a katonai helyzetet rendkívül súlyosnak ítélte meg. Jelentette, hogy a szeptember 5-én indított támadás elakadt, a szovjet csapatok átkeltek a Keleti- és a Déli-Kárpátokon, s hogy feltartóztatásukra a magyar csapatok képtelenek.

A helyzet súlyosságát a vita során valamennyien elismerték. Azt sem vonta kétségbe senki, hogy Németország elvesztette a háborút. Valamennyien egyetértettek azzal a véleménnyel, hogy minden további vérontás céltalan, és arra kell törekedni, hogy a háborút befejezzék. Számoltak azzal is, hogy minden

bizonnyal a „feltétel nélküli" megadásra kerül sor. Mégis meghatározták azokat az elveket, amelyeket fegyverszüneti tárgyalások esetén szerettek volna elfogadtatni. Ezek a következők voltak:

a) a szövetségesek csak hadászati fontosságú pontokat szálljanak meg;

b) a román és szerb erők a megszállásban ne vegyenek részt;

c) magyar biztonsági szervek (csendőrség, rendőrség) vegyenek részt a rend fenntartásában;

d) a szövetségesek járuljanak hozzá, hogy a német erők akadálytalanul kivonulhassanak az országból, mert Magyarország nem hajlandó és nem is fog szövetségese ellen harcba lépni."[20] Különösen megdöbbentő az utolsó pont. Horthynak és kormányának ez a szemlélete fő szerepet játszott abban, hogy Magyarország nem szakított Németországgal.

A külügyminisztert megbízták, hogy tegye meg a szükséges diplomáciai előkészületeket. Vita alakult ki a hogyan kérdésben. Lakatos miniszterelnök a parlament összehívását javasolta a fegyverszünet megtárgyalására. Végül is a koronatanács Csatay honvédelmi miniszter javaslatát fogadta el, hogy ne siessék el a dolgot, és előbb intézzenek a német főparancsnoksághoz ultimátumot. Ebben közöljék: ha 24 órán belül nem küldenek öt páncéloshadosztályt a dél-erdélyi arcvonalra, akkor a harcot nem tudják folytatni, és kénytelenek fegyverszünetet kérni. Ezzel Horthy is egyetértett; felkérte Lakatos miniszterelnököt és a vezérkar főnökét, hogy a határozatot még aznap, szeptember 7-én este közöljék Veesenmayerrel és Greiffenberg tábornokkal, a német katonai meghatalmazottal.

A dokumentumok tanúsága szerint még szeptember 7-én sem alakult ki határozott állásfoglalás a kilépést illetően. Feltételesen gondoltak csak fegyverszünetre, „ha a németek nem segítenek", „ha nem küldenek csapatokat". Fenyegetéssel akarták kicsikarni a Guderiantól kapott ígéretek teljesítését.

A német csapatok ultimátumszerű kérése ismételten mutatja, hogy Horthyékat a fegyverszünet megkötésében nem az országban állomásozó német erők akadályozták meg, hanem politikai céljaik. Mindenáron szerették volna húzni az időt addig, amíg ideérkeznek az angol–amerikai csapatok.

A koronatanács, amikor az ultimátum mellett döntött, biztos volt benne, hogy a németek segítenek, mert a szovjet csapatok előnyomulásának feltartóztatása legalább annyira, ha nem jobban érdeke volt a német hadvezetésnek is.

Nemcsak Horthy vélekedett így, hanem miniszterei is. Ezt bizonyítja a szeptember 8-i *minisztertanács rendkívüli üléséről fennmaradt* jegyzőkönyv.[21] A miniszterelnök tájékoztatta az egybegyűlteket az előző esti koronatanács határozatáról, majd Vörös János vezérezredes tárgyilagosan a miniszterek elé tárta a súlyos hadihelyzetet. Hangsúlyozta: „...magunkra vagyunk hagyva, erősebb német segítségre nem számíthatunk... német erők Magyarországon is alig..." vannak. Arra is rámutatott, hogy német segítséggel is csak késleltetni tudnák a szovjet

csapatok előnyomulását, de feltartóztatni nem, és hogy az angolszászok Közép-Európában a szovjeteket már nem előzhetik meg: „...kénytelenek deferálni a bolsevisták előtt."

Mindezek alapján a következőket javasolta: kímélni kell a magyar vért, és meg kell védeni a magyar érdekeket. „A keleti arcvonal addig tartja magát, amíg bírja. Viszont a politikai fronton... meg kell tenni a szükséges előkészületeket." El kell ismerni, hogy a vezérkari főnök módosította szeptember 4-i álláspontját, árnyaltabban fogalmazott, és már más lehetőséget is látott, mint a harc folytatását. Az sem lehet vitás, hogy a „politikai előkészületek" alatt a fegyverszünet kérésére utalt.

A miniszterek azonban képtelenek voltak a helyzetet tárgyilagosan értékelni. Beszéltek a németek által elkövetett óriási stratégiai hibákról, sajnálkoztak, hogy Lengyelország, a Baltikum, Magyarország és a Balkán orosz megszállás alá kerül. Megemlítették: a németek sokat ígérnek, de azt nem tartják be; mindent nyugatra telepítenek; rosszindulatúlag viselkednek; fenyegetőznek; hogy a honvédséget német parancsnokságok alá akarták helyezni, és minden hadosztályhoz német vezérkari tisztet szándékoztak kinevezni. A miniszterelnök szerint: ha a Német Birodalom sorsa eldől, mielőtt kilépnének a fasiszta blokkból „...akkor Magyarország egy rossz pontot kap, hogy végig kitartott a szövetségese mellett". A külügyminiszter a nemzetközi fejleményeket értékelve kijelentette: „Az angolszászok... nem uralják a helyzetet, és az oroszok katonai fölényük folytán annyira diktálnak, nem hiszi, hogy az angolszászok hajlandók lennének külön fellépni..." Magyarország érdekében. Arról is informálta az egybegyűlteket, hogy „fegyverszünetet csak a három szövetségestől lehet kérni, éspedig egyidejűleg". E tények tudomásulvétele ellenére a „...külügyminiszter Úr is – mondja a jegyzőkönyv – száz százalékig a németekkel való együttműködés mellett van. A földművelésügyi miniszter véleménye szerint a harc folytatásával időt nyernek, ...amely alatt a szövetségesek között is történhetnek változások és fordulatok. ...Nekünk minden óra, nap és hét nyereséget jelent".

A vezérkari főnök által feltárt súlyos, katasztrofális helyzet ellenére – a szeptember 8-i minisztertanácson valamennyien, még azok is, akik előző nap a koronatanácson támogatták a fegyverszünet gondolatát, arra az álláspontra helyezkedtek, hogy ha megkapják az ígért német segítséget, akkor jobb harcolni, mint fegyverszünetet kérni. Két embernek volt más a véleménye: Teleki Bélának és a vezérkari főnöknek. Mindketten – ha nem is konkrétan – a fegyverszünet kérését javasolták. Még Horthy is közelebb állt a fegyverszünet gondolatához, mint miniszterei.

Az ultimátumra – mint várható volt – még a határidő lejárta előtt megérkezett a pozitív német válasz, és a kijelölt csapatok első lépcsői már másnap megkezdték a mozgást Budapest felé. A magyar vezérkari főnököt tájékoztatták, hogy Magyar-

országot a birodalom részének tekintik, és úgy szándékoznak védeni, mint Németországot.

Ezzel párhuzamosan Horthyhoz is üzenet érkezett. Veesenmayer Ribbentrop nevében kijelentette: „Németország Magyarországot annyira érdekszférájába tartozónak tekinti, hogy a németek nem adhatják fel Magyarországot... Ami pedig a belső felfordulás lehetőségét illeti, ezzel ők... mindenképpen szembeszállnak, és Bécsből ideszállított csapatokkal, rendőrségi egységekkel le fognak törni minden ilyen kísérletet."

A minisztertanács, mely előzőleg már a háború folytatása mellett döntött, örömmel üdvözölte a német választ, és a megígért segítségben bízva a következő egyhangú határozatot hozta: „Magyarország egyelőre hajlandó a harcot folytatni, és nem hamarkodja el állásfoglalását arra nézve, hogy fegyverszünetet kérjen a szövetségesektől."

Ezzel a döntésével a Lakatos-kormány végérvényesen elszalasztotta a iași–kisinyovi hadművelet következményeként a háborúból kilépésre megteremtődött kedvező feltételeket.

Ennek a minisztertanácsi határozatnak a következménye, hogy hazánk Hitler utolsó szövetségese maradt és az ország hadszíntérré változott, ahol a váltakozó hevességgel dúló harcok 194 napig tartottak. Az olaszok, a románok, a finnek, a bolgárok megtalálták a lehetőséget a háborúból való kilépésre, csak a magyar uralkodó osztály nem. Lakatos miniszterei nem ismerték fel, hogy ez az utolsó kedvező alkalom a német szövetségből való kiszakadásra. A hadászati és hadműveleti helyzet szeptember 8-a körül még mindig megfelelt és alkalmas volt a kiválásra, csak cselekedni kellett volna. A németek elgondolása a Keleti- és a Déli-Kárpátok lezárására megbukott. A szovjet gépesített csapatok a hegyláncon már átjutottak, és megállíthatatlanul nyomultak előre a magyar Alföld felé. Magyarországon a szovjet csapatok előnyomulásának megakadályozására ekkor még nem volt sem német védelem, sem német erő. Az arcvonal megnyitásával, a szétszórt, az országba bemenekült német alakulatok megtámadásával, lefegyverzésével végre lehetett volna hajtani a fordulatot. Ezt a lépést nem a németek akadályozták meg, hanem Horthy és kormányának rövidlátó, a hadihelyzetet figyelmen kívül hagyó, még mindig illúziókat kergető katonapolitikája, amely mellett még akkor is kitartottak, amikor már előttük is világos volt, hogy az angolszászok nem előzhetik meg a szovjet hadsereget, Közép-Európában és Nyugatról is félreérthetetlenül tudomásukra adták, hogy Magyarországnak saját érdekében szakítani kell Németországgal, és fegyveres erejét a németek ellen kell fordítania.

Hennyey külügyminiszter szeptember 9-én a következő üzenetet továbbította Bessenyeyhez: „...a háborúból való kilépés elhalasztatott", mert az országban megsokszorozódott német erők ezt úgyis meghiúsítanák.[22] A következő mondatában már elárulta, hogy a kormány bátortalan, nagyon tart a polgárháborútól,

amit véleményük szerint a német beavatkozás és az „orosz csapatok" előretörése idézne elő. Ez az üzenet a kormány teljes csődjéről és tehetetlenségéről tanúskodik. Szerettek volna ugyan leszakadni a németekről, de úgy, hogy semmit ne tegyenek. Csakis erre lehet következtetnünk az üzenet második pontjából, amelyben a külügyminiszter ismételten leszögezi, hogy mindent megoldana, „ha Magyarországot az angolszász erők szállnák meg", és ehhez 2–3 angolszász hadosztály légi úton való bevetését javasolja. Ez az üzenet – különösen 2. pontja – a magyar vezetők rövidlátását, a politikai és katonai realitás teljes hiányát tükrözi, mert olyan helyzetben, amikor a szovjet csapatok már átjutottak a Keleti- és a Déli-Kárpátokon, és 800 km-es arcvonalon vonultak fel Magyarország határaira, angolszász ejtőernyős hadosztályokat kértek.

Hennyey táviratát szeptember 9-én keresztezte Bakách-Bessenyey sürgönye, amelyben közölte: „...az az elgondolás, hogy Magyarországot csak nyugati hatalmak szállják meg, teljesen kilátástalan." A 162. számú 1944. IX. 9-én keltezett üzenet idevonatkozó sorai szerint a „Magyarország által követendő út a szeptember 5-i *táviratban pontosan meg volt jelölve, minden más próbálkozás kilátástalan*". (Ebben a táviratban közölte Bakách-Bessenyey a berni amerikai követ válaszát, hogy a fegyverletételre vonatkozó ajánlatot a három szövetséges hatalom kormányához kell intézni.) „Előzetes feltételeket szabni vagy azt gondolni, hogy az oroszok nélkül lehet csinálni, teljesen kilátástalan..."[23]

Szeptember 9-én nemcsak a külügyminiszter, hanem a vezérkari főnök is munkához látott. A 8-i minisztertanács határozatának szellemében Vörös János vezérezredes Guderianhoz intézett emlékiratában gyökeresen mást indítványozott, mint előző nap. Újra német csapatokat követelt a Déli-Kárpátok átjáróinak birtokbavételére és Dél-Erdély pacifikálására. Azt igyekezett bizonyítani, hogy Magyarország védelme mindenekelőtt Németország érdeke, hogy a Déli-Kárpátok elvesztése a Keleti-Kárpátok védelmének feladását vonja maga után. Biztosította Guderiant arról, hogy ha a legmagasabb német vezetés megadja a segítséget, akkor „...magyar részről egész erőnk bevetésével és teljes akarattal veszünk részt..." a harcokban.

A német hadvezetés, miután a Lakatos-kormány a háború folytatása mellett döntött, megkezdte az ígért csapatok ide irányítását. Szeptember első felében négy hadosztálynyi erő érkezett meg. Ezek közül csupán egy volt páncélos, de azt sem az erdélyi arcvonalszakaszra irányították, hanem Budapest körzetében összpontosították. Ezzel egyidejűleg riadókészültségbe helyezték Winckelmann tábornok SS-kötelékeit. Friessnerrel pedig közölték, hogy a zavaros politikai helyzet Magyarországon megengedhetetlen.

A német csapatok gyülekezése Budapest környékén némi nyugtalanságot keltett a magyar kormánykörökben, aminek – úgy egymás között – hangot is adtak, de hivatalos tiltakozás nem volt. Amikor Greiffenberg tábornok jelentette, hogy

a magyar kormánykörök nyugtalankodnak a főváros körüli német csapatösszevonások miatt, Guderian a következő választ adta: „A német szárazföldi erők vezérkari főnöke nem engedheti meg, hogy a német csapatok olyan körülmények között küzdjenek a harctéren, amikor hátukban árulás lehetséges. Mi ezt már négy esetben átéltük... Ezért most megfelelő előzetes intézkedéseket foganatosítunk." Ezt szolgálta a Magyarországra irányított német csapatok egy részének Budapest körüli összpontosítása.

A Wehrmacht főparancsnoksága ugyanis a hadászati, hadműveleti helyzetet Erdélyben nem látta olyan válságosnak, mint a magyar vezérkar. Úgy értékelte, hogy a szovjet hadsereg fő erőkifejtése nem a Duna mentén, Közép-Európa felé, hanem a Balkánon bontakozik ki. Ez az elgondolás Hitlernek arra a katonapolitikai koncepciójára épült, hogy a Szovjetunió Délkelet-Európában a számára kialakult kedvező hadászati helyzetet felhasználja a régi cári törekvések: a Boszporusz és a Dardanellák megszerzésére. Ennek megvalósításáig a Kárpátokban az arcvonalat – német számítások szerint – csak a szárnyak biztosítására szánják, új támadó hadművelet indítását egyelőre ezért nem várták. Feltételezték még, hogy a szovjet csapatok megjelenése Bulgáriában és a szorosok problémája a Szovjetunió és a szövetségesek között nézeteltéréshez vezet, ami a háború menetében Németország javára még fordulatot idézhet elő. Az OKH vezérkara a Hitler által vázolt katonapolitikai helyzet alapján úgy értékelte, hogy a 2. Ukrán Front előnyomulását ezért könnyen megállítják és a Kárpátok vonalában, valamint Jugoszláviában huzamosabb időre megszilárdíthatják a védelmet.

A foganatosított intézkedések, különösen a főváros körüli német csapatösszevonások viszont azt mutatták Horthynak és kormányának, hogy a németek minden eshetőségre felkészültek.

Az ország vezetői mindezek ellenére tovább taktikáztak. A német ígéretek a hadihelyzetben nem hoztak változást. A szovjet csapatok előnyomulását nem tudták megállítani. A helyzet súlyosbodása és a megígért német segítség vontatott felvonulása arra késztette Horthyt, hogy „titkos tanácsosait" és a kormány néhány miniszterét szeptember 10-re magához rendelje a hadihelyzet újbóli megvitatására. A megbeszélésen a vezérkari főnök tájékoztatója után az a vélemény alakult ki, hogy minden további vérontás céltalan, a háború befejezésére kell törekedni. „Magyarországnak – jelentette ki Bethlen István – ki kell szállni a háborúból, különben leradírozzák a térképről." Ezzel a jelenlevők is egyetértettek, s azt tanácsolták Horthynak és a kormány elnökének, hogy az angolszászok útján kérjen fegyverszünetet. Néhányan, Bethlen István és az Erdélyi Magyar Tanács képviselői (Bánffy Dániel, Teleki Béla) javasolták, hogy ne csak nyugat, hanem a Szovjetunió felé is kezdeményezzenek. Horthy és a kormány azonban továbbra is mindenáron különbékét szeretett volna a Szovjetunió kikapcsolásával. Ezért a Szovjetunió felé a kezdeményezést – a Bernből érkezett üzenetek ellenére – most is elvetet-

ték, és még mindig abban reménykedtek, hogy Magyarországnak sikerülni fog csak az angolszászokkal megegyezni. Határozat a fegyverszünetre vonatkozóan ezen az értekezleten sem született. Arról beszélgettek, hogy

– a harcot beszüntetik, de a fegyvert nem teszik le;

– a német csapatoknak megengedik, hogy elhagyják Magyarországot;

– a magyar csapatokat visszavonják a második bécsi döntés előtti határokra;

– a fegyverszünet előmozdítására Náday tábornok Rómába utazik a szövetségesek főhadiszállására;

– Lakatos szeptember 11-re hívja össze a Minisztertanácsot, és közölje ott a kormányzó ama „végleges és megmásíthatatlan" elhatározását, hogy fegyverszünetet kér a szövetségesektől.[24]

Horthy – a két nap előtti példához hasonlóan – tervét jóváhagyás végett, szeptember 11-én a minisztertanács elé terjesztette. A napirend előadója Lakatos miniszterelnök volt. Közölte, hogy a kormányzó úr arra a „megmásíthatatlan" végső elhatározásra jutott, hogy még ma kéri a fegyverszüneti feltételeket, és azt kérdezi, hogy a magyar kormány tagjai vállalják-e ezért a politikai felelősséget? Horthy üzenetében nem fegyverszünetről, csak a „fegyverszüneti feltételek" kéréséről volt szó. A kormány azonban még ezért sem vállalta a politikai felelősséget, és benyújtotta lemondását. A kormányzót váratlanul érte miniszterei állásfoglalása. Elhatározását megváltoztatta, a kormány tagjait felkérte, hogy maradjanak hivatalukban. Még aznap 22 órakor újra összeült a minisztertanács. Lakatos közölte, hogy a kormányzó elállt szándékától. Vörös János vezérezredest felkérte, hogy utazzék a Wehrmacht főhadiszállására és tisztázza a további együttműködés kérdéseit, kísérelje meg a megígért német segítség kierőszakolását.

Hitler Vörös jelentését közömbösen fogadta, és kijelentette: „Nem bízom a magyar kormányban, jóllehet állandóan azt hajtogatják, hogy komoly elhatározásuk a harc folytatása." A vitát azonban Hitler sem élezte, a németeknek is szükségük volt még Horthyra. Még csak szemrehányást sem tett a kormányzó és személy szerint Vörös ingadozó álláspontja miatt. Ellenkezőleg, bizalmat igyekezett kelteni a német segítség iránt. Vörös vezérezredes ismételten előadta a régi kérelmeket: a magyar csapatok hazahozását Lengyelországból, német hadosztályokat a szovjet csapatok feltartóztatására, és hogy a magyar területen harcoló magyar és német csapatok felett magyar parancsnok álljon.

Hitler a vezetés problémájának kivételével ígéretet tett a kérések teljesítésére. Biztosította Vörösst, hogy a kért német hadosztályokon kívül nagy mennyiségű fegyvert és lőszert küldenek Magyarországra. Azt is közölte, hogy az új év elején mintegy 50 hadosztályt összpontosít Magyarországra, és nagy erejű támadó hadműveletet indít, mely a Kárpátokon túl Romániába is át fog nyúlni. Ennek sikere érdekében az év végéig az oroszokat Magyarországon mindenáron fel kell tartóztatni.[25] Végül a magyar kormány iránti bizalma jeléül engedélyezte, hogy a 23. pán-

céloshadosztályt Budapest térségéből az erdélyi arcvonalra irányítsák. A parancsnoklás kérdésében azonban a fasiszta vezér hajthatatlan maradt. „Nincs olyan magyar tábornok, aki a hadvezetésben olyan jártas volna, mint amilyen a németeknél van" – vágta oda Vörösnek. Majd kifejtette azt a nézetét, hogy az volna a legjobb, ha a magyar csapatokat erőskezű német parancsnokoknak rendelnék alá vagy összevegyítenék őket németekkel. A vitát a következő kijelentéssel zárta le: „Magyar területen csak egy kézben lehet a vezetés, mégpedig a »Dél-Ukrajna« hadseregcsoport parancsnokának kezében, kivétel nélkül neki kell mindent alárendelni. Magyarországnak e téren nem szabad több ellenvetést tennie."

A magyar kormány, hogy bizonyítsa elszántságát a harc folytatására, a vezérkari főnök kinntartózkodása idején a IV. és VII. hadtestekkel Arad–Lippa általános irányban indított támadással betört Romániába. Aradot ugyan elfoglalták, de a siker kifejlesztését az 1. román hadsereg erői meghiúsították. Szeptember 17-én ebbe a térségbe is megérkeztek a szovjet előrevetett osztagok.

A szovjet főparancsnokság az arcvonal déli szárnyán kialakult kedvező katonapolitikai és hadászati helyzetet értékelve úgy döntött, hogy nem ad az ellenségnek lélegzetvételnyi szünetet sem, megakadályozza sorainak rendezését, megvert seregeinek újbóli feltöltését és harcképessé tételét. Ezért elhatározta, hogy hadműveleti szünet nélkül megkezdi a Magyarországon összpontosított német–magyar erők szétverését, kikapcsolja a háborúból Magyarországot, és megnyitja az utat Ausztria, Dél-Németország felé. Ezzel egyidőben utasítást adott a kárpát-ukrajnai és a belgrádi hadművelet végrehajtására is.

A szovjet hadvezetés az ellenséges arcvonal déli szárnyának gyors szétzúzásával segíteni és biztosítani szándékozott a fő hadászati irányban (Varsó–Berlin) tevékenykedő csapatait. Meg akarta fosztani az ellenséget utolsó szövetségesétől, és attól a lehetőségtől, hogy a balkáni irányt biztosító arcvonalának szétesése után a Duna-medencében új hadászati terepszakaszt építsen ki, és megjavítsa kedvezőtlen helyzetét.

A főparancsnokság az 1944. szeptember 15-én kiadott 220 215. számú direktívájában azt követelte a 2. Ukrán Fronttól, hogy csapatainak a Cîrlibaba, Beszterce, Kolozsvár, Lugos vonalra kijutása után a támadást Kolozsvár–Debrecen–Miskolc általános irányban folytassa, és főerőivel Csap, Szolnok szakaszon jusson ki a Tiszához, és nyújtson segítséget a 4. Ukrán Frontnak a Kárpátok leküzdéséhez, Ungvár körzetének elfoglalásához.

A direktíva a front közelebbi feladatát (160–180 km) 1944. szeptember 30-ra Máramarossziget, Szatmárnémeti, Nagykároly, Nagyvárad, Arad, Temesvár vonalának elfoglalásában jelölte meg. További feladatként Csap és Szeged között a Tisza vonalának elérését követelte (210–320 km), végrehajtását október 7–10-re irányozta elő.

A német hadvezetés nem számolt újabb nagyszabású hadművelet megindulásá-

val szeptemberben. Ebben nemcsak Hitlernek a Balkánról adott politikai értékelése befolyásolta, hanem a saját elemzése is. Az OKH vezérkarának megítélése szerint a 2. Ukrán Front erői a 650–700 km-es előnyomulás után a romániai harcokban és a Kárpátokban végrehajtott átkelés során annyira meggyengültek, hogy Magyarország elleni nagyszabású támadó tevékenységgel csak a csapatok teljes beérkezése, a veszteségek feltöltése és a hadtáp felzárkózása után kell számolni, ez pedig megítélésük szerint huzamosabb időt igényel. Ennek megtörténtéig az erdélyi medence megtartására elégségesnek tartotta a „Dél-Ukrajna" hadseregcsoport maradványait és az augusztus végén, szeptember elején felvonultatott magyar erőket. Ezért a német csapatok ideirányítása még a Lakatos-kormány ultimátuma után is vontatott volt, csak annyi érkezett, ami biztosította Horthyék sakkban tartását.

A 2. Ukrán Front főerői szeptember közepére kijutottak Borsa-kelet, Vatra-Dornei, Régen, Marosvásárhely, Torda, Brad, Karánsebes és Turnu-Severin vonalára. A szovjet csapatok felvonulása Magyarország akkori határaira az OKH vezérkarát is meggyőzte arról, hogy itt többről van szó, mint egyszerű szárnybiztosításról. Ezért szeptember második felében határozott intézkedéseket foganatosítottak Magyarország megtartására és a szovjet csapatok további térnyerésének megakadályozására. Gyors erőfeszítéseket tettek a „Dél-Ukrajna" hadseregcsoport átszervezésére, leharcolt hadosztályainak feltöltésére, a szétvert csapatmaradványok összevonására, újabb magyar egységek létrehozására és felvonultatására. Friessner vezérezredes teljhatalmat kapott a hadműveletek irányítására, a magyar vezérkar a továbbiakban nem szólhatott bele az ügyekbe.

Az 1944. nyári események jelentősen meggyorsították Németország gazdasági és katonai erejének csökkenését. Hiba lenne azonban ezt úgy értelmezni, hogy Németország 1944 őszén már nem képviselt számottevő erőt, hogy nem volt lehetősége a szívós ellenállásra. A német fegyveres erő még 1944-ben is jelentős, szinte egyenrangú ellenfél volt. Németország 1944-ben 24,2 millió tonna nyersvasat és 35,2 millió tonna acélt termelt a Szovjetunió 7,3, illetve 10,9 millió tonnájával szemben. Ezzel még mindig megfelelő alapot teremtett hadigazdasága számára.

A hadiipari termelés csak az 1944. évi júliusi legmagasabb színvonalhoz viszonyítva csökkent. De 1944-ben mindvégig lényegesen több fegyvert és lőszert adott, mint 1943-ban. A német hadiipar 1944-ben több mint két és fél millió puskát (karabélyt), 72 000 db 75 mm-es és nagyobb űrméretű löveget és aknavetőt, 17 300 db harckocsit és 38 000 db repülőgépet gyártott. Az 1944 augusztusában végrehajtott újabb mozgósítás eredményeként szeptembertől decemberig 40 hadosztályt állítottak fel, illetve szerveztek újjá.

1944 szeptemberében az arcvonal a Kárpátoktól északra ideiglenesen stabilizálódott. A szovjet hadsereg fő erőkifejtése áttevődött az arcvonal déli szárnyára. Ez törvényszerűen maga után vonta a német erők átcsoportosítását és tevékenységének fokozását az arcvonal déli szárnyán.

A „Dél-Ukrajna" hadseregcsoport parancsnoka elsődleges feladatának tekintette a magyarországi helyzet megszilárdítását, a német–magyar vezetés közötti súrlódások megszüntetését és a hatalom egy kézbe összpontosítását.

A német–magyar katonai viszony a hitleri főhadiszálláson tartott értekezlet után sem javult meg. A nézeteltérések nem szűntek meg, sem utasításokkal, sem fenyegetésekkel nem lehetett kiküszöbölni őket, mert az ellentéteket szülő okot, a szovjet csapatok előnyomulását Hitler ígérete ellenére sem tudták megállítani. A vezetés kérdésében támadt nézeteltéréseket jól mutatja Vörös János vezérezredes szeptember 17-i Guderianhoz írt levele.[26] Az okmányból megtudjuk, hogy a magyar vezérkari főnök több alkalommal felhívta Guderian figyelmét a magyar és német csapatok fölötti parancsnoklási viszonyok szabályozásának szükségességére. Tiltakozott az 1. és a 2. magyar hadsereg német hadsereg-parancsnokság alá helyezése ellen. Javasolta, hogy „. . . ahol a magyar csapatok vannak többségben, ott magyar, ahol viszont az egységek zöme német, ott német parancsnokságokat" szervezzenek.

A Honvéd Vezérkar Főnöke azt is közölte, hogy a nyugatra vonuló német teherkocsik rakományának láttára a magyar csapatok és a lakosság körében növekszik a németek iránti bizalmatlanság, fokozódik az elkeseredettség. Kéri ezek sürgős orvoslását.

Vörös János levele jól tükrözi, hogy a magyar–német katonai viszonyban a vezetést illetően – a foganatosított intézkedések ellenére még mindig – komoly nézeteltérések és mély repedések álltak fenn. A német parancsnokságok bizalmatlanok voltak a magyar tisztek és katonák iránt, ezért igyekeztek a magyar csapatokat hadosztályonként szétszórtan alkalmazni. Ezzel a taktikával akarták elejét venni annak, hogy magyar kiugrás esetén a honvéd vezérkar a csapatokat egységesen alkalmazhassa a német erők megtámadására. A „Dél-Ukrajna" hadseregcsoport parancsnokságának az volt a véleménye, hogy a német csapatok közé beékelt és ezredekre, zászlóaljakra tördelt magyar hadosztályokat rendkívüli helyzetben könnyebben lefegyverezhetik, mint az egységesen alkalmazott hadseregeket vagy hadtesteket. A „Romániában történtek szükségszerűen megkövetelik – mondja Friessner szeptember 18-án kiadott parancsában –, hogy Magyarországon a katonai vezetés egy parancsnokság kezében összpontosuljon." Ezt gyakorlatilag úgy értelmezték, hogy még azokban a ritka esetekben is, amikor német egységeket rendeltek alá magyar hadtesteknek vagy hadosztályoknak, a parancsnoklás joga kizárólag a németeket illette meg. Nemcsak a hadműveleti, hanem a harcászati vezetés is a németek kezébe került. A magyar parancsnokok csak a csapatfegyelemért és az ellátásért feleltek.

A magyar vezérkar néhány hadosztályt a német nyomás ellenére is meg akart tartani saját hatáskörében. Emiatt a vezérkar és a „Dél-Ukrajna" hadseregcsoport között állandó nézeteltérések voltak. Friessner attól tartott, hogy egy fegyverszünet esetén – ami már nagyon érett – az arcvonal mögötti magyar egységek hátba

támadhatják a németeket. Ezért követelte valamennyi hadrafogható egység német parancsnokság alá helyezését és harcbavetését. Idejében lépéseket tett, hogy a német csapatok hadműveleti első lépcsője mögött magyar csapattestek ne tartózkodjanak. A fasiszta szövetségből kilépett országokban a fegyveres erők igen komoly szerepet játszottak az átállás megvalósításában. A tapasztalatok, a honvédség hangulata óvatosságra késztette a fasiszta parancsnokságot. A németek ekkor már nagyon vigyáztak arra, hogy csírájában elfojtsanak minden olyan kísérletet, ami az ország vagy a hadsereg egy részének átállását eredményezhetné. A magyar vezérkar a Nagyváradtól délnyugatra felvonulásban levő hadosztályokat mindenáron saját alárendeltségében akarta tartani. Amikor a vita a magyar csapatok feletti parancsnoklási kérdésben újra kiéleződött, Greiffenberg tábornokhoz – 1944. szeptember 20-án 01 óra 30-kor – megérkezett Guderian 9728. GKdos jelzésű távmondata: „A Führer jóváhagyta a parancsnokságok »Dél-Ukrajna« hadseregcsoport által elrendelt átszervezését és azt elengedhetetlennek tartja. Kérem eszközölje ki ehhez a magyar vezérkar jóváhagyását. Ha szükségessé válik, hivatkozzék arra, hogy a magyar vezérkar további elutasító magatartása e kérdésben a szövetségi viszony módosítására kényszeríthet."[27] Más szóval Guderian ismét megfenyegette a magyarokat.

Megkezdődtek a tárgyalások a vezérkarok között, amelyek eredményeként a „Dél-Ukrajna" hadseregcsoport jobb szárnyán, a Nagyszalonta, Szeged arcvonalon létrehozták a 3. magyar hadsereget. A hadműveleti alárendeléssel kapcsolatban a „Dél-Ukrajna" hadseregcsoport naplójában szeptember 21-i keltezéssel a következő bejegyzést találjuk: „A hadműveleti alárendelés napokig tartó tisztázatlan kérdése két értekezleten is (a magyar képviselőkkel) megbeszélés tárgyát képezte... Határozatot fogadtak el, hogy a „Dél-Ukrajna" hadseregcsoport jobb szárnyán egy új magyar hadsereget állítanak fel 3. hadsereg elnevezéssel. A tárgyalások idején a magyarok ismét előadták javaslataikat a saját hadseregük létrehozására. Kívánságukat a német parancsnokság ismételten elutasította."

Az OKH mindaddig, amíg Erdélyben csak szárnybiztosítással számolt, és a 2. Ukrán Front támadását Budapest irányában csak hónapok múlva várta, hajlandó volt vitatkozni és bizonyos mérvű cselekvési szabadságot is engedélyezett a magyar vezérkarnak. Amint azonban a szovjet csapatok mozgásából világossá vált, hogy rövidesen várható a Magyarország elleni offenzíva megindítása, a német főparancsnokság is megváltoztatta magatartását a magyar katonai vezetés iránt. Visszatért az ellenvetést nem tűrő, minden vitát kizáró, kemény vonal követéséhez. Nem tárgyalt, hanem utasított, intézkedett és nyíltan fenyegetőzött. A hitleri elgondolások maximális szemmel tartásával megkezdte a hadszíntér-előkészítési munkálatokat, és a „Dél-Ukrajna" hadseregcsoport átszervezését „Dél" hadseregcsoport néven. A honvéd vezérkar – minden erőlködése ellenére – csapatokkal nem diszponáló, a német „Dél" hadseregcsoportot kiszolgáló szervvé vált.

A SZOVJET–MAGYAR FEGYVERSZÜNETI TÁRGYALÁSOK MEGINDULÁSA

A Románia ellen indított támadások összeomlása, az ígért német segítség vontatott érkezése, a külföldön akkreditált követektől érkező sürgönyök, de legfőképpen a 2. Ukrán Front gyors ütemű átkelése a Keleti- és a Déli-Kárpátokon és sikeres előnyomulása Arad, Nagyvárad felé, arra késztették a kormányzót, hogy konkrétabban foglalkozzon a fegyverszünet gondolatával, mint eddig. A szeptember 11-i minisztertanács fegyverszünet-ellenes magatartásából minden bizonnyal Horthy is megértette, hogy a Lakatos-kormányra – mint alkotmányos testületre – nem támaszkodhat a fegyverszünet előkészítésében és végrehajtásában, hogy azt csak a legnagyobb diszkrécióval készítheti elő, esetleg szűk környezetének bevonásával. Így került a fegyverszünet előkészítése a kormány kikapcsolásával a Horthy család és a kabinetiroda kezébe. A Bernből jött üzenetek és a hadi események, továbbá feltehetően a Romániával megkötött fegyverszünetről érkezett hírek hatására a kormányzó most már foglalkozik a Szovjetunióval kapcsolatban a kezdeményezés gondolatával is. Magyarországon különösen kedvezően fogadták a Romániával megkötött fegyverszüneti szerződés 19. pontját, amely a bécsi döntésről a következőket mondja: „A szövetséges kormányok a bécsi döntést érvénytelennek tekintik, és egyetértenek azzal, hogy Erdély (egészen vagy nagy része) visszatérjen Romániához, aminek jóváhagyása a békés rendezésre tartozik . . ."[28] Ez megerősítette azokat a már korábban kapott híreket, hogy a szövetséges hatalmak az Erdéllyel kapcsolatos román–magyar vitát még nem zárták le végérvényesen, és ha Magyarország a Németország elleni harcban érdemeket szerez, a béketárgyaláson visszatérnek erre. Kedvező benyomást keltett Horthyban, hogy a fegyverszünet Romániában nem érintette a monarchiát. Mindezek hatására – ha késve is – a Vár ura is hozzájárult, hogy bizonyos csatornákon értesüléseket szerezzenek arra vonatkozóan, hogy a Szovjetunió hajlandó-e fogadni küldötteit? Makarov szovjet ezredes – „A szlovák szabadságért" partizándandár politikai biztosa – szeptember 18-án közölte Zichy Ladomérral, hogy a szovjet főparancsnokság kész fogadni Horthy megbízottait. Zichy a hírt azonnal továbbította Budapestre.

A kormányzó azonban nem siette el a dolgot, még mindig taktikázott. Először ismét nyugattal kísérletezett. Külügyminisztere még aznap, szeptember 18-án táviratot küldött Bakách-Bessenyeynek. Ebben megismételte korábbi kéréseiket:

„a) angolszász csapatok szállják meg sürgősen az ország fontosabb részeit. Ha ez légi úton nehézséget okozna, kitartanánk keleten, ami nézetünk szerint angolszász érdek is, amíg az angol partraszállás Adriai-tenger felől bekövetkezik;

b) döntő fontosságú volna, ha orosz–román csapatokat jelenlegi helyzetükben

meg tudnánk állítani, hogy csapatainkat koncentrálhassuk saját akaratunk érvényesítésére;

c) volt kisantant államok ne szállhassák meg országunkat;

d) az angolszászok iránti szimpátiánk közismert és már régóta kértük védelmüket. Alapfeltétel a tökéletes titkosság, mert legkisebb indiszkréció esetén a katasztrófa elkerülhetetlen."

Továbbra is a régi nóta: „csakis angolszászokkal oroszok nélkül". „A feltétel nélküli megadást" – amire a berni összekötő már többször utalt – öngyilkosságnak tartották. Még mindig nem akarták tudomásul venni, hogy nem szabhatnak feltételeket. A távirat elküldésére, angolszász megszálló csapatok ismételt kérésére, feltehetően hatással volt Churchillnek a második quebeci konferencián a szovjet hadsereg további előnyomulásának megállítására kifejtett terve, melynek részletei eljuthattak Magyarországra.

A Iaşi–Kisinyov utáni 750 km mélységű előretöréssel a szovjet csapatok szeptember közepén a délnyugati hadszíntér két fontos objektumát, Bécset és Budapestet 550, illetve 360, a jugoszláv fővárost, Belgrádot viszont 200 km-re közelítették meg. A nagymérvű előnyomulás a Balkánon és a Duna-medence közepe felé nyugtalanságot keltett az angolszász imperialista körökben. Churchill mindenáron el akarta vágni Közép-Európában a szovjet csapatok előnyomulásának útját. „Nagyon szeretném – mondotta –, ha Közép-Európa néhány körzetében megelőzhetnénk az oroszokat. A magyarok például kijelentették, hogy az oroszok előnyomulásának ellenállnak, de az angol csapatok előtt – ha időben odaérkeznek – leteszik a fegyvert. Nagyon szeretném, ha abban az esetben, ha a németek kivonulnak Olaszországból vagy visszavonulnak az Alpokig, Alexander kombinált csapást mérhetne az Adrián keresztül, elfoglalná és megszállná az Isztriai-félszigetet és megkísérelné, hogy előbb eljusson Bécsbe, mint az oroszok."[29]

Szeptemberben ennek végrehajtása már csak abban az esetben volt elképzelhető, ha Horthyék német segítséggel a Kárpátokban sikeresen feltartóztatják vagy legalábbis lefékezik a szovjet hadsereg előnyomulását, és ha az angol–amerikai haderő Dalmáciában vagy Isztriában partra száll és birtokba veszi Triesztet, Rijekát (Fiume) és a Ljubljanai-hágón, valamint a Kulpa, Una, Száva völgyén keresztül kijut Magyarországra, eléri a Dunát. Churchill azt is megmondta, hogy miért fontos ez a hadművelet. „Engem mindig vonzott az a gondolat, hogy a támadást jobbról kezdjük, hogy Németországra az adriai hónaljban mérjük a csapást. Célunk Bécs kell hogy legyen... Szükségesnek tartom, hogy ezt a hadműveletet Isztria elfoglalásával, Trieszt, Fiume megszállásával támogassuk... Egy másik meggondolás, ami szintén a jobbról indított támadás mellett szól, az oroszoknak a Balkán félszigetre való gyors behatolása és az ottani szovjet befolyás veszélyes elterjedése volt... Az elgondolás előnyomulásunkra – táviratozta Churchill Edennek – (a második quebeci konferenciáról) az esetben, ha a háború elhúzódik, és ha mások nem

érnek oda előbb, itt maradéktalanul elfogadtatott."[30] Bár az amerikaiak kétségtelenül egyetértettek az angol kormányfő elgondolásával, Roosevelt egyelőre mégis csak a görögországi tevékenységhez adta beleegyezését. Az isztriai partraszállás szentesítését az olaszországi hadműveletek sikereitől tette függővé.

Az idézett kijelentések félreérthetetlenül leleplezik az angolszász imperialista körök mesterkedéseit és szovjetellenességét. Bizonyítják, hogy Nagy-Britannia miniszterelnöke még 1944 szeptemberében is a balkáni partraszállás és a szovjet csapatok feltartóztatásának gondolatával foglalkozott. A Balkánról és Közép-Európáról nem önként mondtak le, hanem a szovjet hadsereg sikerei hiúsították meg elképzeléseiket. A hadászati helyzet alakulása a Balkánon és Közép-Európában 1944 szeptemberében nem kedvezett a churchilli elképzeléseknek. Az olaszországi főparancsnokság nem rendelkezett a végrehajtáshoz elegendő katonai erővel, a politika képtelen volt az ehhez szükséges katonai feltételeket biztosítani.

Még a 18-án elküldött táviratra kapott válasz előtt, szeptember 19-én megérkezett Bakách-Bessenyey újabb üzenete. Azt igyekezett a magyar vezetőkkel megértetni, hogy „... habozásuk német oldalon való végleges kitartás benyomását kelti... Szándékunk komolysága is kétes előttük mindaddig, amíg legalább tárgyalások folytatására meghatalmazottak kiküldve vagy kijelölve nincsenek".

A válasz Hennyey szeptember 18-án feladott táviratára 21-én érkezett meg. Ez az üzenet félreérthetetlen: „Másról, mint feltétel nélküli megadásról szó sem lehet. Reménytelen azt képzelni, hogy angolszászok saját csapataikat fogják feláldozni, hogy minket, akik végig kitartunk ellenük, az oroszoktól és saját kis szövetségeseiktől megvédjenek. Egyetlen, amit még tenni lehet, feltétel nélküli fegyverszünetet felajánlani, s ezzel legalább további magyar vér felesleges pocsékolását elkerülni."

Ezekben a napokban különösen nyugtalanította a magyar kormányköröket a 2. Ukrán Front balszárny-csapatainak megjelenése Temesvár, Arad és Nagyvárad-dél térségében. A Nagyvárad–Belényes, Arad–Lippa és Temesvár–Lugos irányokban szeptember 13-án indított német–magyar támadások fő hadműveleti célja a hegyvidék elérése és a hágók (átjárók) birtokbavétele volt. Ezzel akarták megakadályozni a szovjet csapatok kijutását a magyar Alföldre. Attól tartottak, ha a szovjet gépesített csapatok kijutnak a síkságra, kedvezőtlen helyzetbe hozhatják az Észak-Erdélyben gyülekező német–magyar erőket. A német–magyar csapatok szeptember 13-i támadási kísérlete – Arad elfoglalása ellenére – kudarccal végződött. Az 1. román hadsereg egységei – néhány kilométeres visszavonulás után – a betörést Belényes-dél, Lippa és Temesvár vonalában megállították. A szovjet főparancsnokság viszont a román kormány kérésére meggyorsította a front bal szárnyának előnyomulását. Az 53. hadsereg és a 18. harckocsihadtest csapatai már 17-én felvették az érintkezést a Romániába betört magyar hadtestekkel és 19-én indított ellencsapásokkal megkezdték kiszorításukat. Visszafoglalták Aradot és kierőszа-

kolták a kijutást a hegyekből. Erről a vezérkarnak küldött beszámolójában a „Dél" hadseregcsoport törzsfőnöke a következőket jelentette: „Szeptember 20-án Arad, Nagyvárad térségében amiatt, hogy a hegyi átjárókból váratlanul erős orosz csapatok törtek ki és a magyar egységek hirtelen visszavonultak a határra – a helyzetben lényeges változás következett be." Azt is megtudjuk ebből az okmányból, hogy mi aggasztja a német parancsnokságot. A „... mozgékony ellenséges erők kijutásával a szabad síkságra a helyzet rövid idő alatt veszélyessé válhat, és bekövetkezhet az ellenfél áttörése nyugat felé."[31]

A hírek az OKH-nál, a „Dél" hadseregcsoport törzsében és Budapesten is riadalmat keltettek. Horthy is cselekvésre szánta el magát. Még tett egy kísérletet az angolszászoknál. Náday István vezérezredest szeptember 22-én repülőgéppel Olaszországba küldte a szövetségesek parancsnokságára. Náday meg is érkezett Foggiába, mivel azonban nem volt megbízólevele, nem tekintették hivatalos személynek, úgy fogadták, mint az ellenségtől önként átjött tábornokot. Bár Maitland Wilson tábornok is fogadta, végül is internálták. A magával hozott feltételeken csak mosolyogtak, és megismételték, hogy a fegyverszünet feltétel nélküli megadással jár. Az internálás ellenére megengedték Nádaynak, hogy táviratot küldjön haza. A 25-én feladott üzenetéből Budapesten csak azt értették meg, hogy megérkezett, szövegét nem tudták megfejteni, mert rossz rejtjelkulcsot vitt magával, így a kapcsolat is megszakadt vele. Küldetésének a fegyverszünet előmozdítása érdekében semmi gyakorlati jelentősége nem volt. Budapest a berni katonai attasé segítségével próbálkozott az összeköttetés felvételével, de az sem járt eredménnyel.[32]

Közben az Arad térségében zajló hadi események a „Dél" hadseregcsoport sürgős intézkedései ellenére a német és a magyar csapatokra nézve súlyos hadműveleti helyzetet teremtettek.

A Keleti-Kárpátokban és a Kolozsvár térségében megindult támadással párhuzamosan a front balszárny-csapatai is élénk tevékenységbe kezdtek. Friessner 22-én és 23-án parancsaiban ismételten követelte, hogy az Arad térségében összevont csapatok, az éppen hogy csak megalakult 3. magyar hadsereg „támadja meg és verje szét" a hegységből kilépett szovjet erőket, és akadályozza meg, késleltesse előnyomulásukat nyugat felé. A német parancsnokság mindenáron lehetetlenné akarta tenni, hogy szovjet erők Arad-északnyugat térségében hídfőt foglaljanak, ahol csapatokat vonhatnak össze az Alföldre irányuló támadáshoz.

A szovjet csapatok a német–magyar egységek minden erőfeszítése ellenére pár nap alatt nemcsak kijutottak a hegyek közül, hanem birtokba vették Aradot, és megkezdték a hídfő kimélyítését is. Sikereiket továbbfejlesztve a 18. harckocsi- és az 57. lövészhadtest alakulatai szeptember 23-án Dombegyház, Battonya és Csanádpalota körzetében kijutottak a magyar–román határra, helyenként átlépték és megkezdték a határ menti magyar falvak felszabadítását. Szeptember 25-én az 53. hadsereg csapatai az Elek, Mácsa, Kisiratos, Dombegyház, Battonya, Földeák,

Kiszombor és Makó-kelet terepszakaszon harcoltak. Másnap, 26-án a 228. lövészhadosztály és a 170. harckocsidandár birtokba vette Makót és Földeákot.[33]

A 2. Ukrán Front bal szárnya váratlanul mélyen előreugrott nyugatra. Ezzel a front csapatai a német hadseregcsoport észak-erdélyi főerőit délről mintegy 350 kilométeres arcvonalon átkarolták. Kedvező feltételek jöttek létre az ellenség főcsoportosításának hátába való kijutáshoz, hadműveleti megkerüléséhez nyugatról, és a Magyarország mélyébe irányuló döntő jelentőségű csapások méréséhez. A felek hadműveleti helyzete gyökeresen megváltozott.

A szovjet csapatok előtt megnyílt az út a magyar Alföldre, a Nagyvárad–Debrecen–Nyíregyháza–Csap; Arad–Szolnok; Arad–Szeged hadműveleti irányokban és egyidejűleg jó megindulási körzet jutott birtokukba a front főerőinek átcsoportosítására az Alföldön megvívandó támadáshoz. Az Arad térségében beállott változások Horthyékat nagyon érzékenyen érintették, eddigi elgondolásaikat, terveiket bukással fenyegették.

Nyugtalanságot és zavart okoztak Budapesten a magyar csapatok harci szellemének hiányáról és gyenge helytállásáról érkező hírek is. A horthysta vezető körök azzal magyarázták a katonák harci vágyának hiányát, hogy a honvédek többsége a háborút a Donnál és Ukrajnában is Hitler háborújának tartotta, amit hazája érdekével és jövőjével nem tudott összeegyeztetni. Ezért mindenki haza vágyott a harctérről. A „csak még egyszer otthon lehetnék" vágya késztette a katonákat engedelmességre, ez fegyelmezte, sőt ez tartotta vissza őket attól is, hogy „önként" hadifogságba menjenek. Az állam vezetői azzal nyugtatták magukat, hogy mindez megváltozik, amikor a háború eléri Magyarország határát és a magyar baka úgy küzd majd, olyan makacs helytállást tanúsít a határokon, mint nagyapáik és apáik az első világháborúban.

A német felderítés már augusztusban jelezte, hogy a háború folytatása iránti elszántság a hadseregben süllyedő tendenciát mutat. Mégis nagyon meglepte a kormányköröket, de a német parancsnokokat is, hogy amikor a háború elérte az országot, a magyar csapatok harci szelleme, harci elszántsága, helytállása nem fokozódott. Ezen Lakatos miniszterelnök rádióban elhangzott szavai sem változtattak, amelyek szerint a harcot „... végső erőfeszítéssel, mindenre elszántan, a magyar haza szent földjének megvédéséért, önfeláldozóan és példaadással vívjuk ... Arra kell gondolni minden becsületes magyarnak, katonának, dolgozó férfinak és nőnek, hogy létünkről vagy nemlétünkről van szó. Ez pedig minden áldozatot megér." A magyar katonát ezek a szavak nem lelkesítették. Érezte, tudta, hogy itt nem az ő létéről és nemlétéről van szó.

A német tábornokok szeptemberi és októberi harcjelentéseikben gyakran hivatkoztak a magyar alakulatok gyenge harcértékére, alacsony harci szellemére, árulására, csődjére stb. A kudarcok okát nemegyszer a magyar csapatok harcolni akarásának hiányával, indokolatlan visszavonulásával, állásaik elhagyásával magyarázták.

Grolman vezérőrnagy az Arad, Nagyvárad térségében kialakult kedvezőtlen hadműveleti helyzetet a magyar csapatok meglepetésszerű visszavonulásával indokolja. Heszlényi nyilas vezérezredes ezért az esetért a 4. és a 12. póthadosztályok néhány századát megtizedeltette. Ilyen és ehhez hasonló brutális módszerekkel kényszerítették a fasiszta magyar tábornokok a hiányos fegyverzettel, gyengén kiképzett honvédalakulatokat a harcra. Wöhler tábornok, miután a házakra és kerítésekre meszeltetett „Talpra magyar, hív a haza!" jelszónak nem volt foganatja, szeptember 28-i jelentésében kérte, hogy a 27. könnyű hadosztály részeit harcértékére és az ellenséges helyzetre való tekintettel váltsák le. A hadosztály alkalmazását „... ezen az arcvonalszakaszon megengedhetetlennek tartom és kérem, hogy ettől tekintsenek el". Pár nappal később azt írta: „... az események a székely zászlóaljak megbízhatatlanságát bizonyítják", tartani kell az átállások ismétlődésétől, sőt zárt egységek kiválásától is. A XVII. német hadtest parancsnoka azt jelentette, hogy a székely zászlóaljakból szeptember 29-től október 4-ig 958 magyar katona szökött át a szovjet hadsereghez. Friessner a magyar haderő állapotáról Hitlernek küldött Ia. Nr. 186/44. jelentésében azt írta, hogy a magyar katonák „... nem rendelkeznek sem a szükséges szívósággal, sem akarattal ahhoz, hogy hazájukat végsőkig védjék. Az elszakadó hadmozdulatok megkezdésével a székely kiszögellésből szemmel láthatóan rosszabbodott a magyar csapatok harcértéke. A magyar egységek gyakran már az orosz felderítő csoportok közeledésére harc nélkül elhagyják állásaikat". Ezek okát „magyar mentalitással", „nemzeti öntudat", „nemzeti közösségi érzés" hiányával, a rossz katonai kiképzéssel meg a rendkívül ügyes szovjet propagandával, s végül a Vörös Hadsereghez átment magyar tábornokok, tisztek eredményes németellenes tevékenységével magyarázza.[34]

A dezertáltak, csapattesteiktől lemaradottak száma gyakran meghaladta a hadifogságba menőkét. A székelyekről, akik – mint látjuk – sok gondot okoztak a német vezetésnek, el kell mondani még a következőket: Észak-Erdély felszabadított területén Sănătescu kormánya minden előzetes tisztogatás nélkül visszaállította a régi román királyi közigazgatást. Nagyobbrészt azok a csendőr-, rendőrfőnökök, vezető tisztviselők tértek vissza, akik a második bécsi döntésig ugyanezen a vidéken teljesítettek szolgálatot. Így Észak-Erdélyben a visszatért adminisztráció védőszárnyai alatt különféle fasiszta szervezetek, vasgárdisták, maniuisták és különféle más román nacionalista, soviniszta csoportok jelentek meg. Ezek magyar- és székelyellenes pogromokat rendeztek, raboltak, gyújtogattak, zaklatták a védtelen lakosságot, a nem román, elsősorban magyar és székely nemzetiségű emberek ellen valóságos hajtóvadászatot indítottak. „Miután szeptember közepén Bukarestben egy istentisztelettel egybekötött ünnepségen elbúcsúztatták őket, a gárdisták Brassóba, majd Marosvásárhelyre meneteltek, és rendcsinálás ürügyén az észak-erdélyi magyarok között olyan vérfürdőt rendeztek, amelyet a lidérces fantázia sem képes túlszárnyalni... magyar parasztokat, asszonyokat és csecsemőket gyilkoltak." „Bosz-

szút álltak" a második bécsi döntésért. Ezeket az atrocitásokat Észak-Erdély román királyi főkomisszárja, I. Pop is elismerte. Maniu fasiszta fegyveres önkéntesei annyira felbátorodtak, hogy Gyergyószentmiklóson azokat a munkásokat, akik az elesett szovjet harcosoknak emlékművet állítottak, agyonlövéssel fenyegették. A visszatért román csendőrség és rendőrség képtelen volt a rendet és a közbiztonságot fenntartani, és a román fasiszta, nacionalista fegyveres csoportok ellen nem is lépett fel. Összeszedték és internálták a Horthy-hadseregből hazaszökött katonákat. A magyar falvak és városok lakosainak védelméről végül is a 2. Ukrán Front parancsnoka intézkedett. Javaslatára a Legfelsőbb Főparancsnokság 1944. november közepén visszarendelte Észak-Erdélyből a román adminisztrációt. Malinovszkij marsall a döntés szükségességéről Petru Grozának a következőket mondta: „Nekem mint frontparancsnoknak nem közömbös, hogy mi folyik a hadtápterületemen. Észak-Erdélyben fasiszta bandák garázdálkodtak. Kénytelen voltam ezeket a bandákat kizavarni és a rendet helyreállítani."[35] A hír eljutott a székelyekhez. Ez jelentősen megnövelte a szovjet hadsereg iránti bizalmukat és szerepet játszott tömeges átállásukban. A szovjet katonákban többé nem ellenséget, hanem barátot, asszonyaik, gyermekeik és falvaik védőjét látták.

A magyar csapatok alacsony harci szellemét a szovjet okmányok is tanúsítják. A 7. gárdahadsereg politikai osztályának jelentése erről a következőket mondja: „A hadseregünk ellen tevékenykedő magyar katonák, csapattestek, politikai-erkölcsi állapota nagyon alacsony. A magyar katonák szívesen esnek fogságba, sőt gyakoriak az olyan esetek is, amikor csoportosan adják meg magukat. Előfordult már az is, hogy ... a feltöltés után harcba vetett század parancsnokával az élen harcba lépés helyett átjött csapatainkhoz." Azt is megjegyzik, hogy a katonák tudatosan keresik a fogságba esés lehetőségét, hogy a szökések száma az arcvonal mögötti területen is megnövekedett. A szovjet parancsnokok nemcsak a tényeket állapították meg, hanem igyekeztek választ adni arra is, hogy miért alacsony a magyar katonák harci szelleme. A fogságba önként ment katonák és tisztek kihallgatása után ennek okaira vonatkozóan a következőket jelentették: „... a katonák, de már a tisztek közül is sokan nem hisznek a német fasiszta csapatok győzelmében. Véleményük, hogy Magyarország előbb vagy utóbb kénytelen lesz fegyverszünetet kérni. Ezért értelmetlennek tartják ebben a reménytelen harcban meghalni Németország érdekeiért. Így jutottak el arra az egyetlen helyes következtetésre, hogy életük megmentésének legbiztosabb módja: a hadifogság."[36]

Ez az, amit a német tábornokok nem értettek meg. Friessner meglepődött azon, hogy a székelyek százával, sőt ezrével hagyják el állásaikat és mennek át a szovjet csapatokhoz. Veres Lajos altábornagy – a 2. hadsereg parancsnoka – szeptember 27-i helyzetmegítélésében azzal kapcsolatban, hogy az arcvonalat erős szovjet nyomás esetén hátravonják a Bükk, Mátra, Buda, Vértes hegység és a Balaton vonalára, a következőket jelentette: „Megítélésem szerint ez a védelem erkölcsi okok

miatt a magyar haderő szempontjából nem hajtható végre. Az ide visszavont magyar csapatok már nem harcolnának, hiába követelnék ezt a magyar és a német vezetők. Hadseregünk zöme földnélküli parasztokból és munkásokból áll. Ezek az ország 4/5 részének elvesztése után tömegesen állnának át az ellenséghez, vagy adnák meg magukat, csakhogy ismét hazájukban legyenek és visszatérhessenek a családjukhoz. Ezek nem veszthetnek semmit és bizonyára a szovjet propaganda révén jobb sorsot remélnek."[37]

A német és szovjet dokumentumokból vett idézetek bizonyítják, hogy a magyar csapatok harcértéke, harci szelleme más volt, mint a németeké. Ennek okai nemcsak a korszerűtlen fegyverekben és ellátásban, nem a „magyar mentalitásban" és nem is csak a csapatok kiképzésében keresendők, hanem elsősorban a rájuk kényszerített harc politikai tartalmában. A katonák, de már a tisztek egy része is ösztönösen ugyan, de érezte, hogy bár a háború Magyarország területén dúl, nem vált magyar üggyé, nem a magyar nemzet érdekeit szolgálja. Kijózanítólag hatott a német parancsnokságok lekezelő, a magyar csapatokat lebecsülő magatartása, a magyar nép számára nemzeti kincset jelentő értékek esztelen pusztítása, a német katonák rombolásai, fosztogatásai és erőszakoskodásai, amelyek elsősorban a falvak és városok védtelen lakosságát sújtották. Ezt egyébként Greiffenberg egyik jelentése is elismerte. Friessner vezérezredes 1944. október 3-án különparancsban foglalkozott a német katonák által elkövetett fosztogatásokkal és rablásokkal. Kénytelen volt elrendelni, hogy „... durvább eseteket statáriális módon agyonlövéssel kell büntetni".

A magyar katona harcértéke a 2. világháborúban elmaradt a tőle megszokottól. A magyar nép évezredes története során számtalanszor bebizonyította, hogy amikor igaz ügyről, a nép és a haza függetlenségéről volt szó, a kardot példásan forgatta, vitézül küzdött, nem kímélte erejét, vérét. Most viszont nem volt miért küzdenie, nem látta a harc értelmét. A katonák, de egyre többen a tisztek közül is felismerték, hogy helytállásukkal a nép és saját szenvedésüket hosszabbítják meg, az ország rombadöntését, kifosztását és a nemzeti értékek pusztulását segítik elő. Azzal tiltakoztak Horthy és Lakatos esztelen háborús politikája ellen, hogy nem harcoltak a német érdekekért, hanem keresték a lehetőséget életük megmentéséhez. Ennek legbiztosabb módszerét, a szovjet hadifogságot választották, nem gyávaságból és nem a harctól való félelemből, „nem magyar mentalitásból", miként ezt a német tábornokok állítják, hanem politikai meggondolásból. Egy hadsereg harcértéke, harci szelleme és a harcban tanúsított magatartása mindenkor a fennálló politikai rendszer kritikája. A történelem arról tanúskodik, hogy a katona, ha nincs vesztenivalója, ha nem látja a harc célját, vagy éppen a rendszer bukásával jobb sorsot remélhet – mint 1944 őszén a magyar parasztok és munkások –, nem áll tartósan az őt fegyverbe szólító politikai rendszer védelmére.

Igaz, még mindig sokan voltak, akik reménykedtek, hogy azok, akik belevitték

az országot a háborúba, ki is vezetik onnan. 1944. szeptember 1-től október 15-ig nagyon sok katonát és tisztet ez tartott meg beosztásában. Horthyt és a kormányt kiugrási tervében, ha erre sor kerül, ekkor már támogatta volna a hadsereg nagy része. Erre kell következtetnünk abból, hogy a katonák a szovjet hadifogságról terjesztett rémisztő propaganda, a német parancsnokságoknak történt alárendelés, kikötések, a visszavonult századok megtizedelése stb. ellenére sem szüntették be az állások elhagyását, a parancs nélküli visszavonulást, a dezertálást, az átszökést a szovjet csapatokhoz. Úgy juttatták kifejezésre egyet nem értésüket a háború folytatásával, hogy tömegesen álltak át a szovjet csapatokhoz.

Ezek mellett sajnos szép számmal voltak fasiszták, a „nagy germán eszme" megszállottai, a csodafegyverekben hivők, akik minden eszközt, módszert igénybe vettek a csapatok harcértékének fenntartására, esetleg növelésére. Ők még 1944. szeptember végén is a végső győzelemről szónokoltak. Nem becsülendő le a fasiszta propaganda a hadseregben, sokan hittek még benne. De a csapatok harcértékét, harci szellemét, harci kedvét – amint a gyakorlat mutatja – a legelképesztőbb és legvakmerőbb agitációval sem lehetett fenntartani, a hadsereg bomlási folyamatát többé nem tudták megállítani. A cselekvést tehát a csapatok állapota is sürgette.

Horthy a hadihelyzet alakulására és a számos csatornán érkező információk hatására végül is annak a belátására kényszerült, hogy a Szovjetunió nélkül nem köthet fegyverszünetet, hogy az angolszászok már sem a Balkánon, sem a Dunamedencében nem előzhetik meg a szovjet csapatokat. Mindezek mérlegelésével elhatározta, hogy fegyverszüneti delegációt küld Moszkvába.

A küldöttség vezetésével Faraghó Gábor altábornagyot bízta meg. Tagjai: Teleki Géza – Teleki Pál fia – és Szent-Iványi Domokos miniszterelnökségi tanácsos voltak. A küldöttség szeptember 28-án délután indult el Zólyomra, a szlovák partizánok főhadiszállására. A szovjet főparancsnokság különrepülőgépet küldött ide értük, és október 1-én délután fél hatkor meg is érkeztek Moszkvába.

A Lakatos-kormány megalakulásától a magyar fegyverszüneti bizottság Moszkvába érkezéséig egy hónap telt el. Négy hétig tartott tehát a huzavona, a kísérlet a különbékére és fegyverszünetre a nyugati hatalmakkal. Ezalatt beigazolódott, hogy Horthy és a bizonytalankodó Lakatos-kormány katonapolitikája felett az idő eljárt. Az alapvető célt, a 2. Ukrán Front megállítását német segítséggel sem érték el, s az angolszász csapatok, amelyeket annyira vártak, nem érkeztek meg. Nem volt tovább miben reménykedni. Ezért menteni, ami még menthető jelszóval elküldték a fegyverszüneti delegációt Moszkvába. Erre olyan katonapolitikai helyzetben került sor, amikor a 2. Ukrán Front csapatai már átlépték az ország határát és Arad-északnyugat térségéből új, nagyszabású offenzívára, Magyarországnak a fasiszta szövetségből való kikapcsolására készültek. A német politikai és katonai vezetés pedig Szálasi hatalomra segítését – Horthy és Lakatos ellenében – már eldöntötte.

Az állam vezetőinek felelősségét csak növeli az, hogy bár a háború kimenetelével valamennyien tisztában voltak, még a 24. órában sem tettek határozott lépéseket a Németországtól való leszakadásra. Ezt legjobban a Moszkvába küldött delegáció érthetetlen magatartása tanúsítja, amikor visszautasította a gyors katonai átállásra tett szovjet javaslatot.

A magyar közvélemény Horthytól elvárta, hogy ha eddig nem, akkor legalább az utolsó órában legyen határozott. A kormányzó azonban továbbra is hű maradt önmagához. Még mindig taktikázott. A fegyverszüneti tárgyalásokat még ekkor is annak a koncepciónak rendelte alá, hogy „Magyarországnak időt kell nyernie, mert az idő segíteni fog". A delegációnak nem adott teljhatalmat sem a tárgyalások folytatására, sem a szerződés aláírására, holott ennek szükségességét Bakách-Bessenyey is közölte. Makarov szintén felhívta Zichy figyelmét: fontos, hogy meglegyen a megfelelő meghatalmazás a tárgyalások folytatására és a megállapodás aláírására is. A küldöttség aláírását a szövetségesek államfői meghatalmazás nélkül nem fogadhatták el. Lehetséges, hogy a kormányzó figyelmét elkerülték volna ezek a külsőségek? Horthy mindezekkel nagyon is tisztában volt. Tudta, hogy amíg felhatalmazást nem ad, addig nem lehet fegyverszünet. Így végső fokon befolyásolta a moszkvai tárgyalásokat és az utolsó pillanatig késleltette a fegyverszünet aláírását. Faraghónak a tárgyalásokra vonatkozóan feltételeket szabott. Ezek a következők voltak: 1. az ellenségeskedést azonnal be kell szüntetni. (Ez lényegében a szovjet csapatok támadásának a megállítását jelentette.) 2. a németeknek biztosítsák a szabad elvonulást. 3. az ország megszállásában az amerikai–angol csapatok is vegyenek részt. Egy levelet is írt Sztálinnak, amelyben magyarázkodott, hogy ő „... Németország erőszakoskodásának következtében lépett be a háborúba".

Horthy manőverei sajnos eredményesek voltak. Annak ellenére, hogy a szovjet kormány és a főparancsnokság képviselői – a delegáció tagjainak véleménye szerint – igen szívélyesek voltak, és a tárgyalások során a legnagyobb jóindulatot és előzékenységet tanúsították, Horthy és a delegáció taktikázása miatt a fegyverszünetet nem sikerült a hadműveletek megindulása előtt megkötni.

A magyar küldötteket egyébként a repülőtéren Kuznyecov vezérezredes megbízottai fogadták, akik Faraghóékat azonnal hozzá is vezették. Még annyi idejük sem volt, hogy átöltözzenek, rögtön megkezdődött a megbeszélés. Kuznyecov vezérezredes pár mondatos bevezető után a tárgyra tért. Hangsúlyozta: a szövetségesek feltétel nélküli megadást követelnek, és ebben a kérdésben vita nem lehet. A magyar delegáció megérkezéséből úgy látni, hogy ezzel Budapesten is tisztában vannak. Javasolta, hogy mivel a megvitatásra váró kérdések tisztán katonai jellegűek, kezdjék meg a tanácskozást. Elmondotta, hogy a szövetségesek véleménye szerint most a legfontosabb kérdés, Magyarország milyen módon és formában tud a leggyorsabban bekapcsolódni a németek elleni harcba a Hitler-ellenes koalíció oldalán. Ezt – mutatott rá Kuznyecov – a szövetségesek fő kérdésnek tekintik, ezért

mindenekelőtt erre vonatkozóan kívánatos a részleteket kidolgozni. Amint megtörtént a megegyezés a magyar átállás módozataira, az „előzetes fegyverszünet" – azonnal életbe lép. Közölte, hogy a szövetségesek Magyarországgal kapcsolatban is a román, bolgár gyakorlatot kívánják alkalmazni. Mindkét állam esetében előbb megtörtént a szakítás és a fegyveres szembefordulás Németországgal és utána következett a diplomáciai lépés, a fegyverszünet megkötése. Mivel a magyar delegációval is előbb a fegyverszünet katonai vonatkozású kérdéseit kívánták tisztázni és a román, bolgár gyakorlathoz hasonlóan csak ún. „előzetes fegyverszünetet" kötni, a szovjet főparancsnokság nem tekintette kizáró oknak a meghatalmazás elmaradását. Kuznyecovnak az volt a nézete, hogy a formalitásokkal ráérnek, döntő a németek elleni harcba való bekapcsolódás. Horthyék ezt mindenáron el akarták kerülni. A Kuznyecov által felvázolt tervből arra lehet következtetnünk, hogy a szovjet főparancsnokság az októberi nagy támadás előtt Magyarországot le akarta választani Németországról. Az, hogy ez nem sikerült, nem a szovjet vezérkaron, hanem Horthyn és a magyar fegyverszüneti bizottságon múlott.

A Balkánon és Közép-Európában erre az időre kialakult hadászati helyzetben a szovjet főparancsnokság törekvése teljesen indokolt volt. Magyarország kiválásának és Németország ellen fordulásának nemcsak a Duna-medencére, hanem a háború egészére is felmérhetetlen jelentősége lett volna. Az sem volt közömbös, hogy az ország felszabadítása a magyar hadsereggel karöltve, vagy a német–magyar csapatok elleni szívós harcban történik. Mindezeket elismerve mégiscsak Magyarország volt jobban érdekelve a fegyverszünet gyors megkötésében. Ezért hatott meglepetésként, hogy Faraghóék a fegyverszünet katonai problémái iránt jóformán semmi érdeklődést nem tanúsítottak. A kapott utasítás szellemében mindenekelőtt a feltételek, a politikai kérdések tisztázására törekedtek. Horthy álláspontja szerint előbb meg kell kötni a fegyverszünetet és a katonai átállásról csak azután kezdődhetnek a tárgyalások. Ezt a nézetet képviselte a bizottság is.

A küldöttséget Kuznyecov javaslata ezért zavarba hozta. Faraghó már első mondatában elárulta, hogy Horthyék nem akarnak fegyveresen szembefordulni a németekkel, sőt hogy a fegyverszünet előtt még tárgyalni sem kívánnak a katonai átállásról. Arról kezdett beszélni, hogy a volt ellenségek fegyverszünet nélkül nem tudnának együtt harcolni. A Makarovval folytatott megbeszélésre, Horthy Sztálinnak küldött levelére hivatkozott, arra, hogy először politikai tárgyalásokat akarnak. Kijelentette, hogy a fegyverszünet feltételeinek megvitatására és annak megkötésére jött Moszkvába, nem a katonai átállás kérdésének a megbeszélésére. Kérte, hogy küldetésének jellegét figyelembe véve a szovjet kormány jelöljön ki kompetens személyt a további tárgyalásokra. Kuznyecov ezek után az első tanácskozást berekesztette. Megígérte, hogy feletteseinek jelentést tesz.

A szovjet vezérkarnak 1944 őszén természetesen fontosabb problémái is voltak, mint a Faraghóékkal való vitatkozás. Nem csoda, hogy Antonov hadseregtábornok

– a szovjet fegyveres erők vezérkari főnökének helyettese – csak október 5-én tudott időt szakítani, hogy a magyar fegyverszüneti delegációval találkozzék.

Ő is megismételte, amit már Kuznyecov vezérezredes elmondott. Igyekezett a küldöttséget jobb belátásra bírni. Elmondta, ha megegyeznek, a szovjet csapatok a román példához hasonlóan csak átvonulnak Magyarországon, és nem lesz katonai megszállás. Ellenkező esetben viszont az ország hadszíntérré változik, ami emberéletben és anyagi javakban óriási veszteségekhez vezet. Különösen ezt a tényt ajánlotta a bizottság figyelmébe. Faraghó azonban változatlanul kitartott amellett, hogy ő mindenekelőtt a politikai kérdések megtárgyalására jött Moszkvába és nem a katonai átállás részleteinek megvitatására. Erre válaszolva Antonov megjegyezte: ha tárgyalni akarnak, akkor kérjék meg az államfőt, hogy küldjön erre meghatalmazást. Ezután indult meg Moszkva és Budapest között a táviratváltás.

A küldöttség első sürgönyét október 5-én éjjel küldte Budapestre. Ebben jelezték érkezésüket, és hogy Kuznyecov azonnal, Antonov pedig 5-én fogadta őket. Október 6-án éjjel a bizottság feladta a második táviratát. „Aláírási meghatalmazás nélkül még részletes tárgyalásokba sem akarnak bocsátkozni. Kérünk azonnal névre szóló aláírási meghatalmazást a három szövetségessel való fegyverszünetre vagy megállapodásra. Ezt Nemes őrnagy írásban hozza magával."[38]

Budapest október 7-én igazolta a táviratok vételét: ismétlésüket kérte és tudósítást a megbeszélésekről. A meghatalmazásról a kormányzó hallgatott. Ezért Faraghóék október 7-én még két táviratban sürgették a megbízást. A 3. sz. sürgönyben ismételten jelentették: „Nem lesz tárgyalás a kért meghatalmazás megérkezése nélkül." Október 7-én délután pedig a következő szövegű táviratot adták fel: „A levelet átadtuk. Mivel az nem tartalmaz aláírási meghatalmazást, követelték a 3. számú távirat elküldését. Hangulat nem rossz, sürgősen akarnak velünk megegyezni. Antonov – a vezérkari főnök helyettese – hangsúlyozta, hogy hadiállapotban vagyunk, ezért a tárgyalásokat egyelőre a vezérkar vezeti, az államfő és a külügyminiszter irányelveinek megfelelően. Ők főleg a katonai együttműködés iránt érdeklődnek."

Budapest azonban sem a válasszal, sem az „aláírási meghatalmazás" megadásával nem sietett. Horthy az október 6-án megindult debreceni csata első napjainak eredményeit várta. Feltehetően a hadműveletek kimenetelétől tette függővé további döntéseit. Úgy gondolta, ha a harcok a németek javára kedvezően alakulnak és a szovjet támadást megállítják, újabb lehetőség nyílik a tárgyalások kedvezőbb irányítására. A taktikázásnak az lett a következménye, hogy a felszabadító hadműveletek megindulása Magyarországot Németország oldalán érte, és az ország hadszíntérré változott.

A Horthy és a Lakatos-kormány katonapolitikájának ismertetését tartalmazó okmányok bizonyítják, hogy a iaşi–kisinyovi hadművelet nemcsak Románia és Bulgária, hanem Magyarország átállásához is kedvező feltételeket teremtett. Magyarország kiugrását a fasiszta blokkból 1944. szeptember elején – ha Horthy cselekvésre szánja el magát – Németország nem tudta volna megakadályozni. Ehhez az OKH-nak Magyarországon nem volt elegendő ereje. A Romániához hasonló lépés megtétele azonban ellenkezett Horthy és a Lakatos-kormány terveivel. Ezért, a Németországra nézve kedvezőtlen hadászati helyzetben még csak kísérletet sem tettek a fasiszta szövetségből való kiválásra.

A magyar uralkodó osztályok 1944. szeptember elején 1943-as elképzeléseiket újították fel, figyelmen kívül hagyva az ez időre Délkelet-Európában kialakult katonai és politikai helyzetet, azt a döntő körülményt, hogy a szovjet hadsereg már átkelt a Kárpátokon, lendületesen folytatta felvonulását Magyarország akkori határaira és a Balkánon megelőzte az angolokat. Ebből arra is lehetett volna következtetni, hogy angol–amerikai csapatok már nem szállnak partra Délkelet-Európában. A kormányzó és vezető államférfiai azonban képtelenek voltak megérteni, hogy a vesztett háborúból való kilépés 1943. évi elképzeléseit felül kell vizsgálniuk, és az új katonapolitikai helyzet figyelembevételével kell cselekedniük. A tervek, amelyeket Horthyék 1944. szeptember elején szövögettek, nélkülöztek minden józanságot. Csupán vágyaikra épültek. Ezért Horthy Magyarországa a katasztrófa utolsó órájában sem tudott a fasiszta szövetségből kilépni, és nem tudott hozzájárulni a fasiszta Németország feletti győzelemhez.

HARMADIK FEJEZET

A TISZÁNTÚL FELSZABADÍTÁSA

HADMŰVELETI HELYZET AZ ARAD KÖRNYÉKI HARCOK UTÁN

Az Arad környéki csatározások hatására a „Dél" hadseregcsoport és a 2. Ukrán Front is új hadműveleti tervet készített és átcsoportosította erőit.

A szovjet csapatok kijutása Nagyvárad-dél, Arad-északnyugat körzetébe kedvező feltételeket teremtett az Arad–Debrecen–Nyíregyháza–Csap irányú támadáshoz, a német–magyar főerők átkarolásához nyugatról.

Malinovszkij marsall – a 2. Ukrán Front parancsnoka – azt is figyelembe vette, hogy az Alföldön mért csapások, a szovjet csapatok megjelenése Szolnok és Debrecen alatt érzékenyebben érinti Horthyékat, mint az észak-erdélyi előnyomulás. Úgy vélte, hogy a mély betörés az országba élezni fogja a német–magyar viszonyt és a szovjet csapatok sikereinek hatására Magyarország is szakít szövetségesével.

Növelte a Tiszántúl szerepét, hogy ez a vidék Észak-Erdély erdős-hegyes, dombos terepével ellentétben, lehetővé tette valamennyi fegyvernem alkalmazását, a gyorscsapatok mozgási lehetőségeinek maximális kihasználását. Végezetül fokozta e térség jelentőségét, hogy Nagyszalonta–Szeged között az Arad–Szolnok hadműveleti irány lezárására nem volt összefüggő védelem, és ezen az arcvonalszakaszon többségében magyar csapatok tevékenykedtek.

Friessner vezérezredes – a „Dél" hadseregcsoport parancsnoka – szeptember 25-én még arra vállalkozott, hogy Lippa irányában mért csapással még egyszer megkísérli a hegyekből kilépett szovjet erők szétverését és visszafoglalja a hágókat.

A támadás azonban nem hozott változást. Nemcsak hogy nem sikerült a szovjet csapatok szétverése és a hágók visszafoglalása, hanem a támadás elhárítása során a 2. Ukrán Front beérkező erői megszilárdították helyzetüket, szeptember 26-án elfoglalták Földeákot és Makót. Az újabb kudarc után Friessner ismételten elemezte a helyzetet. Értékelése szerint a 2. Ukrán Front súlypontját Északnyugat-Romániába helyezte át azzal az elgondolással, hogy elfoglalja a magyar Kárpát-térséget és ezzel a Kelet-Magyarországon felvonultatott német és magyar erőket kikapcsolja.[1] Felismerte, hogy a szovjet csapatok kijutása a hegyek közül és megkapaszkodása a síkságon kedvezőtlen helyzetbe hozta a „Dél" hadseregcsoport főerőit. Sürgette a német csapatok, elsősorban páncélosok előrevonását.

Guderian egyetértett a jelentéssel és megígérte, hogy a szükséges erők október

5-re beérkeznek. Utasította Friessnert, hogy „... akadályozza meg, illetve késleltesse az orosz csapatok előretörését északnyugatra..." és foglalja vissza Makót. Megparancsolta, hogy Nagyváradot mint fontos forgalmi csomópontot, mindenáron tartsa meg. „Szükség esetén – mondja az intézkedés – a saját erőket Nagyvárad térségéből Debrecen felé kell visszavonni. Debrecen körzetét, mint... a támadó csoportosítás gyülekezési körzetét minden körülmények között meg kell tartani."

A „DÉL" HADSEREGCSOPORT TERVE ÉS ERŐINEK CSOPORTOSÍTÁSA 1944. OKTÓBER ELEJÉN

A hitlerista főparancsnokság terve: mindenáron megtartani Magyarországot, a Kárpátok vonulatában új védelmi terepszakaszt létrehozni és megállítani a szovjet csapatok további előrenyomulását Budapest–Bécs felé. A Vörös Hadsereg további előretörése komoly veszélyt jelentett Németország nagy fontosságú gazdasági bázisaira, a csehországi, az ausztriai és dél-németországi hadiipari központokra. Emellett figyelembe kell venni azt is, hogy Magyarország Németországnak hadosztályokat, értékes, pótolhatatlan nyersanyagokat, bauxitot, nyersolajat és élelmiszert adott. Ezért megtartása elengedhetetlenül szükséges volt. Ezzel magyarázható, hogy hazánk területén a harcok váltakozó hevességgel 194 napig tartottak, majdnem addig, mint a második világháború fordulatát elindító sztálingrádi csata.

A szovjet csapatok további térnyerése és hazánk esetleges kiválása a fasiszta szövetségből a német hadigépezetet még tápláló három kőolajvidék közül kettőnek: a zalai kutaknak és a bécsi medence feldolgozó üzemeinek a kikapcsolásával fenyegetett. „A magyar olajmezőknek és a bécsi medence feldolgozó üzemeinek elsődleges jelentőségük van – jelentette ki Hitler 1944 őszén a főhadiszálláson tartott egyik értekezleten –, mivel ezek adják a nyersolajtermelésünk 80 százalékát, amely nélkül a háborút folytatni lehetetlen." Az üzemanyag-ellátás 1944 őszétől a német hadsereg egyik legérzékenyebb problémája volt. A román nyersolaj elvesztése után a szigorú takarékossági rendszabályok ellenére még a minimális szükségletet sem tudták előteremteni. Gyakran megtörtént, hogy üzemanyaghiány miatt a tengeralattjárók csak partközelben tevékenykedtek, korlátozni kellett a repülőgépek és a páncéloscsapatok bevetését is.

A hitlerista hadvezetésnek az volt az elgondolása, hogy az észak-erdélyi állások megtartása mellett Debrecen-dél térségében friss erőket – elsősorban páncélos- és gépesített csapatokat – összpontosít, és átmegy ellentámadásba. Szétveri az Arad-északnyugat körzetébe felvonult szovjet erőket, majd támadását délkelet felé továbbfejlesztve előretör a Déli-Kárpátokig, birtokba veszi az átjárókat és egy

olyan védelmi terepszakaszt létesít, amelyet viszonylag kevés erővel huzamosabb időn át megtarthat. Siker esetén az arcvonalat délkeleten a Duklai-hágótól a keletszerbiai hegyekig stabilizálni szándékozott és a felszabadító erőket át akarta dobni a varsó–berlini irányba.

Guderian utasítására Észak-Erdélyben és Magyarország természetes terepakadályai mögött új védelmi terepszakaszok kiépítését kezdték meg. Az OKH elgondolásának kedvezett, hogy a „Dél" hadseregcsoport bal szomszédja, az „A" hadseregcsoport szilárdan tartotta védelmi állásait az Északi-Kárpátokban, a Beszkidekben és a Máramarosi-havasokban.

A „Dél" hadseregcsoport az első védelmi terepszakaszt általában az akkori magyar–román határ mentén tervezte. A szovjet csapatok váratlan megjelenése Arad térségében azonban arra késztette, hogy idejekorán hátsóbb védelmi lehetőségekre is gondoljon. Az OKH vezérkari főnöke különrendeletben követelte a magyarországi „A" állások kiépítésének meggyorsítását. Erre azért van szükség, hangsúlyozta, hogy „... az ellenség váratlan áttörése esetén – biztosításként – megerődített jellegű hátsóbb felfogó állásunk legyen, amit szlovák földön továbbfejleszthetünk és így összefüggésbe hozzuk... a felső-sziléziai »A« rendszerrel. Ez nem változtat semmit azon az alapvető szándékunkon, hogy a magyar térséget – keletről és délről a budapesti síkságon védelmezzük meg. Ezért előző parancsom kiegészítésére elrendelem: – a főváros védelmére – Budapesttől keletre válasszanak ki egy megfelelő hídfőt és szorgalmazzák ennek kiépítését".

Az utasítás mélyen lépcsőzött, tábori jellegű állásokat követelt, a harckocsitámadásra alkalmas szakaszokon harckocsiakadályokkal. Ezt a védelmi rendszert, amely a „Margit"-vonal elnevezést kapta, a Bükk, Mátra, Budapest keleti hídfővel, Vértes, Balaton és attól délre a Dráváig húzódó terepszakaszokon szándékoztak kiépíteni.[2]

A magyar politikai és katonai vezetés nem lelkesedett a hátsó állások létrehozásáért. Azt követelte a német vezérkartól, hogy a szovjet csapatokat a határon állítsák meg és ne az ország jelentős területének feladása után. Ez ugyanis nem egyezett Horthyék politikai elgondolásaival. A német parancsnokság azonban az „A" állásrendszeren kívül is minden jelentősebb természetes akadályt felhasznált újabb és újabb védelmi terepszakaszok kiépítésére. Számításba jött a Tisza, a Duna, a Rába vonala, az osztrák–magyar határ, a Lajta-hegység, a Kis- és Fehér-Kárpátok. Hogy megnehezítsék a szovjet harckocsik előretörését, a mélységben levő helységeket elhárításra alkalmas fedezékekkel és páncéltörő tüzelőállásokkal körvédőképes támpontokká tervezték kiépíteni. Az útkereszteződéseket, hidakat rendszerint aláaknázták. Nagyvárad, Komádi, Furta, Nagyrábé, Berettyóújfalu, Kismarja, Derecske stb. megannyi jól kiépített ellenállási csomópont volt, amelyekre támaszkodva az ellenség lelassíthatta a szovjet csapatok támadását.

A „Dél" hadseregcsoport parancsnoksága 1944. október 5-re erőit és eszközeit

három csoportba összpontosította.[3] Bal szárnyon a Borsai- és Radnai-hágó, a Borgói-hegyek, Régen, Marosvásárhely, Marosludas, Torda és Gyalu arcvonalszakaszon a Wöhler-csoport védett. Állományába a 8. német és a 2. magyar hadsereg, összesen tizenkét hadosztály és három dandár – ezekből kilenc magyar és hat német – tartozott. Wöhler tábornok a Marosvásárhely–Zilah–Nagykároly irány lezárására kapott utasítást. A csoport bal szárnyán Radna, Poiana, Tihuca, Nagyilva megerődített körletek voltak, amelyeket még 1942–43-ban a Radnai-havasok és a Borgói-hegyek átjáróinak, völgyeinek lezárására építettek. Ezeket speciálisan kiképzett alegységek védték. A Maros jobb partján Régentől Marosludasig, valamint Torda–Kolozsvár térségében tábori jellegű védelmet szerveztek.

Friessner az erők és eszközök zömét, nyolc hadosztályt, közülük négy páncélost (az 1., 13., 23., 24.) és a „Feldherrnhalle" páncélgránátos hadosztályt Nagyvárad, Nagyszalonta és Debrecen térségében vonta össze. Ez az összpontosítás képezte az ellentámadás csapásmérő csoportját. Közvetlen irányításával Fretter-Pico tüzérségi tábornok törzsét bízta meg, amely október 3-tól ismét a 6. hadsereg megjelölést kapta. A csoportba mindössze két magyar gyaloghadosztály – a 4. és a 12. – tartozott.

A 6. hadseregtől jobbra a Nagyszalonta-dél, Gyulavári, Kétegyháza, Kunágota, Mezőhegyes-észak, Földeák-dél, Makó-észak, Zenta, Nagykikinda 220 km-es arcvonalon a szeptember 21-e után alakult 3. magyar hadsereg védett. Állományába kilenc hadosztály tartozott, ebből hét magyar volt. A magyar hadosztályok legénységének zömét hiányos fegyverzetű és felszerelésű póttartalékosok adták. A hadsereg feladata – arcvonalának megtartása mellett – az Arad–Szolnok, Temesvár–Szeged hadműveleti irányok lezárása, a szovjet csapatok további előnyomulásának megállítása volt, és a 6. hadsereggel együttműködésben részt kellett vennie a hegyek közül kilépett szovjet csapatok megsemmisítésében. A hadsereg védelme – műszakilag gyengén kiépített – század- és zászlóalj-támpontokra épült.

A németek különösen a Nagyvárad, Debrecen térséget erősítették meg. Itt várták a 2. Ukrán Front főerőinek előnyomulását és innen szándékoztak indítani a „Zigeunerbaron" (Cigánybáró) fedőnevű ellentámadást. Megkezdését október 12-ére tervezték. A „Cigánybáró" azonban csak terv maradt, végrehajtását a szovjet csapatok október 6-án indított támadása meghiúsította.

Az erők és eszközök átcsoportosításával és a hadműveleti tervek kidolgozásával párhuzamosan a német parancsnokság több rendelkezést adott ki egy „Notstand", azaz „szükségállapot" esetére. Vagyis megtette az előzetes lépéseket a meglepetések elhárítására, a magyar politikai és katonai vezetés sakkban tartására. A nagy csapathiány ellenére Budapesten és vidéken még mindig jelentős német erőket tartott vissza. A 13. páncéloshadosztály Örkény, a „Feldherrnhalle" páncélgránátos hadosztály Tiszafüred körzetében maradt.

A német–magyar katonai viszony az OKH és a „Dél" hadseregcsoport erélyes

és gyakran erőszakos intézkedései miatt nem javult, a súrlódások változatlanul megmaradtak, sőt a kölcsönös bizalmatlanság fokozódott. Grolman tábornoknak a „Dél" hadseregcsoport törzsfőnökének október 3-án keltezett jelentése arról tanúskodik, hogy hihetetlennek tartják, hogy Horthyék ne kíséreljék meg a kilépést a háborúból. Nyugtalankodnak, hogy mind ez ideig nem kaptak konkrét intézkedéseket ennek megelőzésére.

Friessner törzsfőnöke október 3-án külön hadműveleti tervet készíttetett. „Egy magyarországi szükségállapot" idején a romániaihoz hasonlóan számolni kell a magyar csapatok kiesésével. Erre az esetre az OKH a hadseregcsoport visszavonását tervezi Szeged–Debrecen, Ungvár vonaláig (ott csatlakozik az „A" hadseregcsoporthoz), később a Tisza mögé. A hadseregcsoport feladatát ez az intézkedés a Szegedtől Nagyváradig terjedő jobb szárny biztosítása mellett, az Észak-Erdélyben levő német erők mielőbbi visszavonásában határozta meg. A terv a „Denevér" fedőnevet kapta.[4]

Friessner október 4-én intézkedett a magyar parancsnokságokkal és csapatokkal szemben tanúsítandó magatartásról. „Lehetséges – mondja a parancs –, hogy a politikai helyzet Magyarországon, a magyar kormány nyilatkozata ellenére a romániai politikai események formáihoz hasonlóan fejlődik." Éberségre inti az országban állomásozó csapatokat és utasítást ad, hogy az első kritikus jelre, ha szükségesnek látják, erőszak alkalmazásával is hárítsanak el mindenféle veszélyt, amely a német csapatokat fenyegeti. Ezenkívül elrendelte a rádióadások, valamint a telefonbeszélgetések ellenőrzését, a kormány tagjai és a honvédség magasabb beosztású parancsnokai beszélgetéseinek lehallgatását. A német magasabbegység-parancsnokok felhatalmazást kaptak, hogy „árulás" feltételezése esetén azonnal lefegyverezhetik az alárendeltségükben levő magyar alakulatokat.

Ezzel egyidőben a fővárosban Veesenmayer és a Gestapo közreműködésével előkészítették a nyilas puccsot. Megalakult az úgynevezett „Nemzeti Szövetség", amely az összes szélsőjobboldali fasiszta elemeket egyesítette. Ez a készülő puccs politikai és katonai bázisa. Szeptember 20-a körül Budapestre érkezett Otto Skorzeny, és előkészítette a Vár elleni akciót, azaz Horthy félreállítását. Október elején a tervezett politikai és katonai intézkedések ellenőrzésére és összehangolására Pestre érkezett Wenck tábornok, a vezérkar hadműveleti osztályának vezetője. A németek tehát politikai és katonai vonalon is megtették a szükséges előkészületeket. Különösen nagy figyelmet fordítottak arra, hogy az ország belsejében ne legyenek alkalmazható magyar alakulatok, valamint hogy az 1. és a 2. hadsereg szervezett átállását megakadályozzák.

Egyidejűleg sajtókampány indult a közvélemény megtévesztésére és megnyugtatására. A harcok Arad térségében folytak, mégis el akarták hitetni, hogy aggodalomra semmi ok. A Lakatos-kormány azzal bizonyította „honmentő" elszántságát, hogy október 5-én halálbüntetéssel fenyegette meg a háború ellen lázítókat és a

röpiratterjesztőket. A „kormányzat – hangsúlyozta az MTI közleménye – híven ragaszkodik ahhoz az elhatározáshoz, hogy a belső rendet minden lehető eszközzel fenn fogja tartani". A belügyminiszter mindent elkövetett, hogy semmi ne zavarja a németek politikai és katonai előkészületeit. A korabeli jelentések kétséget kizáróan igazolják, hogy Horthy és kormánya tudott a nyilaspuccs előkészületeiről, nem tanúsított határozottságot, nem készült fel a fasiszta szövetségből való kiszakadásra és a háborúból való kiugrásra.

A „Dél" hadseregcsoport átszervezése, feltöltése, tervei arról tanúskodnak, hogy a német főparancsnokság október elejére felszámolta azt a káoszt, ami a „Dél-Ukrajna" hadseregcsoport szétverésével, Románia és Bulgária kiugrásával az arcvonal déli szárnyán keletkezett. Bár a hadseregcsoport létszámban és fegyverzetben nem közelítette meg az 1944 nyarán szétvert csoportosítás erejét, mégis számottevő erőt képviselt és nehéz feladat elé állította a 2. Ukrán Frontot.

A 2. UKRÁN FRONT TERVE ÉS ERŐINEK ÁTCSOPORTOSÍTÁSA A TISZÁNTÚL FELSZABADÍTÁSÁRA

A szovjet főparancsnokság az arcvonal déli szárnyán 1944. szeptember végére kialakult kedvező hadászati-hadműveleti és a magyarországi katonapolitikai helyzetet értékelve, arra az elhatározásra jutott, hogy a délnyugati hadszíntéren tevékenykedő frontokkal új támadó hadműveleteket kezd. Felszabadítja Kárpát-Ukrajnát, Észak-Erdélyt, kilépteti a háborúból Magyarországot és baráti segítséget nyújt a jugoszláv nép Hitler-ellenes harcához.

Az Északkeleti-Kárpátokban tevékenykedő 4. Ukrán Front azt a feladatot kapta, hogy az 1. Ukrán Front 38. hadseregével együttműködve keljen át a Beszkideken, a Máramarosi-havasokon és Ungvár–Munkács irányában kifejlesztve támadását, semmisítse meg a németek „A" hadseregcsoportját, szabadítsa fel Kárpát-Ukrajnát, jusson ki a Tisza felső szakaszának vidékére, és nyújtson segítséget a 2. Ukrán Frontnak a „Dél" hadseregcsoport észak-erdélyi erőinek megsemmisítéséhez.

A főhadiszállás hozzájárult Malinovszkij marsall javaslatához, hogy a 2. Ukrán Front a főcsapást Arad-északnyugat körzetéből Debrecen–Nyíregyháza–Csap irányába mérje és elrendelte, hogy nyújtson segítséget a 4. Ukrán Frontnak az Erdős-Kárpátok leküzdéséhez, bal szárnyával pedig támogassa a 3. Ukrán Front belgrádi hadműveletét.[5]

A Legfelsőbb Főparancsnokság elgondolása és a frontok elé állított feladatok

jól tükrözik, hogy a három front tevékenysége egységes hadászati és katonapolitikai cél megvalósítására irányult: az „A", a „Dél" és az „F" hadseregcsoportok szétzúzására, Kárpát-Ukrajna, Észak-Erdély, a Tiszántúl, Jugoszlávia keleti részének és fővárosának felszabadítására, Magyarország kiléptetésére a háborúból és kedvező feltételek létesítésére a Budapest–Bécs irányú előnyomuláshoz. A 3. Ukrán Front támadásának kezdetét szeptember 28-ra, a 4. Ukrán Frontét október 1-re, a 2. Ukrán Frontét október 6-ra tervezték.[6]

A támadás előkészítésére korlátozott idő állt rendelkezésre. 1944–1945 hadászati hadműveletei közül ez volt az egyetlen, melynek előkészítése tulajdonképpen hadműveleti szünet nélkül, az előző tevékenység folytatása közben történt. Zaharov vezérezredes front-törzsfőnök irányításával a hadművelet előkészítését, az ezzel járó különféle tervek kidolgozását, a szükséges átcsoportosításokat, az egységek személyi, anyagi és technikai kiegészítését, tartalékok képzését, a sérült harci technikai eszközök kijavítását stb. a csapatok harctevékenységének folytatásával egyidőben szeptember 25. és október 5. között (11 nap alatt) végezték el.

A front főerőit a Debrecen–Nyíregyháza–Csap irányú támadásra Arad-északnyugat körzetében összpontosították. Az volt a hadműveleti elgondolás, hogy Nagyszalonta, Szeged arcvonalon áttörik a német–magyar csapatok védelmét és a támadást kifejlesztve Csap–Szeged között széles arcvonalon kijutnak a Tiszához. Elvágják az észak-erdélyi csoport visszavonulásának útvonalait, és segítséget nyújtanak a 4. Ukrán Frontnak a Kárpátok leküzdéséhez.

A hadművelet fő feladatának végrehajtására a Nagyvárad-délkelet–Makó 160 km-es arcvonalon a 6. gárda-harckocsihadsereget, a Plijev lovas-gépesített csoportot, az 53. szovjet és az 1. román hadsereget összpontosították.[7] Ezek állományában 22 hadosztály (ebből 8 lovas-), két harckocsi- és két gépesített hadtest, összesen 627 harckocsi és rohamlöveg volt.

A 6. gárda-harckocsihadsereg (parancsnok Kravcsenko vezérezredes) 1944. szeptember 26-án megkezdte az átcsoportosítást Torda alól Nagyvárad-délkelet körzetébe. Ezt az intézkedést a Nagyvárad térségében kialakult helyzet alapján a front parancsnokának új elgondolása, valamint a terep tette indokolttá. A Torda–Kolozsvár irányban az erdős-hegyes terep és a megfelelő úthálózat hiánya miatt a harckocsik tömeges alkalmazása nehéz volt, az ellenséges támpontok megkerülésére nem nyílott lehetőség. A nagyváradi irányban viszont szükség volt erősítésre és sík terep kínálkozott a manőverezésre.

A hadsereg azt a feladatot kapta, hogy a 33. lövészhadtesttel szilárdítsa meg a várostól délre elért terepszakaszt, főerőivel pedig október 6-án reggel Nagyvárad átkarolására délnyugatról Zsadány–Komádi–Berettyóújfalu irányába mért főcsapással menjen át támadásba, és a nap végére vegye birtokba Körösszakált és Komádit. A hadművelet negyedik napján (október 10-én) estére jusson ki Kismarja, Biharpüspöki, Csatár körzetébe, majd nyugatról, északról és délről mért koncentri-

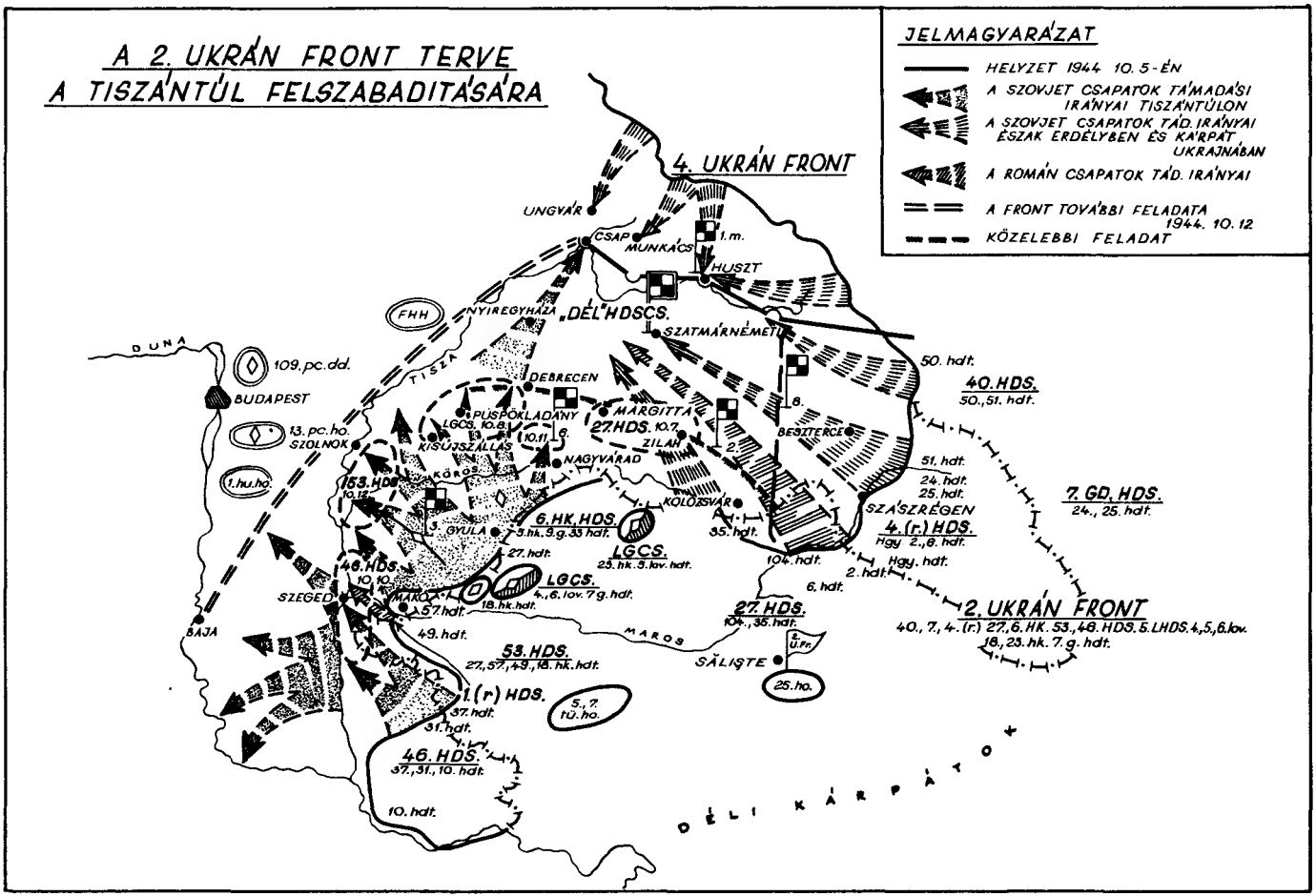
A 2. UKRÁN FRONT TERVE
A TISZÁNTÚL FELSZABADITÁSÁRA
JELMAGYARÁZAT
HELYZET 1944 10. 5-ÉN
A SZOVJET CSAPATOK TÁMADÁSI IRÁNYAI TISZÁNTÚLON
A SZOVJET CSAPATOK TÁD. IRÁNYAI ÉSZAK ERDÉLYBEN ÉS KÁRPÁT UKRAJNÁBAN
A ROMÁN CSAPATOK TÁD. IRÁNYAI
A FRONT TOVÁBBI FELADATA 1944. 10. 12
KÖZELEBBI FELADAT
4. UKRÁN FRONT
UNGVÁR
CSAP
MUNKÁCS
1. m.
HUSZT
FHH
NYIREGYHÁZA
„DÉL" HDSCS.
SZATMÁRNÉMETI
DUNA
109. pc. dd.
BUDAPEST
TISZA
DEBRECEN
50. hdt.
40. HDS.
50., 51. hdt.
13. pc. ho.
SZOLNOK
PÜSPÖKLADÁNY
LGCS. 10. 8.
MARGITTA
27. HDS. 10. 7.
ZILAH
BESZTERCE
KISÚJSZÁLLÁS
10. 11.
NAGYVÁRAD
51. hdt.
24. hdt.
25. hdt.
7. GD. HDS.
24., 25. hdt.
1. hu. ho.
153. HDS.
10. 12.
KÖRÖS
KOLOZSVÁR
SZÁSZRÉGEN
6. HK. HDS.
3. hk. 9. g. 33 hdt.
35. hdt.
4. (r.) HDS.
Hgy 2., 8. hdt.
3. GYULA
LGCS.
23. hk. 3. lov. hdt.
27. hdt.
104. hdt.
Hgy. hdt.
2. hdt.
46. HDS.
10. 10.
LGCS.
4., 6. lov. 7 g. hdt.
6. hdt.
SZEGED
MAKÓ
57. hdt.
18. hk. hdt.
27. HDS.
104., 35. hdt.
2. UKRÁN FRONT
40., 7., 4. (r.) 27., 6. HK. 53., 46. HDS. 5. LHDS. 4., 5., 6. lov.
18., 23. hk. 7. g. hdt.
BAJA
49. hdt.
MAROS
53. HDS.
27., 57., 49., 18. hk. hdt.
SÁLIŞTE
25. ho.
1. (r) HDS.
37. hdt.
5., 7. tü. ho.
31. hdt.
46. HDS.
37., 31., 10. hdt.
10. hdt.
DÉLI KÁRPÁTOK

kus csapással zúzza szét a Nagyvárad körzetében összevont erőket és vegye birtokba a várost.[8]

Nagyerénd, Nagypél, Kunágota, Mezőkovácsháza, Mezőhegyes, Makó vonaláról (95 km) Orosháza–Szolnok felé Managarov tábornok 53. hadserege és Govorunyenko vezérőrnagy 18. harckocsihadteste készült támadásra. Azt a feladatot kapták, hogy október 7-én estére vegyék birtokba Békéscsabát, Orosházát, Hódmezővásárhelyt. A támadást továbbfolytatva 12-ére foglalják el Kenderest, Szapárfalut; érjék el a Tisza vonalát Szeged és Szolnok között, Csongrád, Mindszent körzetében keljenek át a folyón és létesítsenek hídfőt.[9]

A hadsereg előtt zömében magyar alakulatok: az 1. páncélos-, a 20., a 23., a 6., 8. gyalog- és a 8. pót-gyaloghadosztály, a 31. határvadász-zászlóalj, az 55. határvadászezred erői, valamint a 22. német SS-lovashadosztály harccsoportja és a 4. SS karhatalmi páncélgránátos hadosztály tevékenykedtek. Az 1. huszárhadosztály Kecskemét körzetében gyülekezett.

Managarov altábornagy a helyzet értékelése során figyelembe vette, hogy hadserege előtt jobbára magyar alakulatok tevékenykednek és hogy a lovas-gépesített csoport a hadsereg jobb szárnyán tör előre. A magyar csapatok erkölcsi-harci szellemének megítéléséből kiindulva feltételezte, hogy a Plijev-csoport nagy erejű csapása, a több mint 380 harckocsi és rohamlöveg előnyomulása Újkígyós, Endrőd, Dévaványa, Kisújszállás felé megtöri a magyarok ellenállását és élezni fogja a német–magyar parancsnokságok közötti ellentéteket. Valószínűnek tartotta azt is, hogy a gyorscsoport hátában nem maradnak vissza számottevő erőt képviselő támpontok, ellenállási csomópontok és így a gyalogság – megállás nélkül – napi 25–30 km-es ütemben nyomulhat előre. Ezek figyelembevételével a feladat végrehajtását 4 napra tervezte.

Az Arad-északnyugat körzetében gyülekező, az 53. hadsereg jobb szárnya mögül ütközetbe lépő lovas-gépesített csoport elé Malinovszkij marsall a következő feladatot állította: „Nagypél, Sikló és Kevermes térségéből az 53. hadsereg jobb szárnya mögül (jobbról) Székudvar–Csökmő–Kaba; (balról) Kunágota–Kondoros–Túrkeve–Kisújszállás sávban 1944. 10. 6-án reggel támadjon Békés–Szeghalom–Püspökladány irányába, és október 7-én estére vegye birtokba Bakonszeg, Darvas, Dévaványa és Ecseg körzetét."[10]

A lovas-gépesített csoport további feladata az volt, hogy a hadművelet harmadik napján, azaz október 8-án estére jusson ki a Debrecen–Szolnok fő közlekedési útvonalra, foglalja el Hajdúszoboszló, Karcag és Kisújszállás helységeket.

A 389 harckocsival és rohamlöveggel rendelkező Plijev lovas-gépesített csoport 1944. október 5-én estére Arad-északnyugat körzetében gyülekezett.[11] Plijev tábornok a csoport támadási sávjában a következő három irányt jelölte meg:

– a 6. lovashadtestnek Székudvar–Gyulavári–Doboz–Vésztő–Darvas–Földes;

– a 4. lovashadtestnek Elek–Kétegyháza–Békéscsaba–Mezőberény–Körösladány–Szeghalom–Füzesgyarmat–Püspökladány;

– a 7. gépesített hadtestnek Kevermes–Újkígyós–Kondoros–Endrőd–Dévaványa és Kisújszállás.

A lovas-gépesített csoport parancsnoka úgy határozott, hogy a lovashadosztályok harckocsiezredeit hadtestjei főcsapásának irányában összevontan alkalmazza. Ennek következtében ezekben az irányokban – 2–3 km-es szélességben – a harckocsisűrűség 1 arcvonal-kilométeren elérte a 20–30-at. Még kedvezőbb volt a helyzet a Kondoros–Endrőd felé előnyomuló 7. gépesített hadtestnél, ahol a harckocsi- és rohamlöveg-sűrűség meghaladta az arcvonal-kilométerenkénti 60-at.

A front törzse a feladat megszabásánál figyelembe vette, hogy a Nagyszalonta–Szeged arcvonalon védő 3. magyar hadsereg nemcsak felszerelésben és harci szellemben maradt el a németek mögött, hanem itt a leggyengébb a védelem, a támpontok között szabad volt az út. A „Dél" hadseregcsoport a Duna–Tisza közén nem rendelkezett olyan erejű tartalékokkal, amelyekkel megakadályozhatta volna a gépesített és lovashadtestek kijutását nagyváradi és erdélyi erőinek oldalába. A Békéscsaba–Körösladány–Püspökladány irány lehetővé tette, hogy a lovas-gépesített csoport a legrövidebb időn belül elérje a Debrecen–Szolnok fő közlekedési útvonalat és a tágas Alföldet, a magyar síkságot, ahol korlátlan lehetőségei voltak a szétbontakozásra, a manőverezésre, a maximális gyorsaságra és a csapatok jelentősebb terepakadályokkal nem számolva törhettek előre.

Az Észak-Erdélyben tevékenykedő szovjet hadseregek arra kaptak parancsot, hogy folytassák a szeptember végén felújított támadást és akadályozzák meg, hogy a Wöhler-csoportból a Nagyvárad–Debrecen térség megerősítésére csapatokat dobjanak át. A Kolozsvár–Zilah irányába támadó 27. szovjet és az alárendeltségébe tartozó 4. román hadseregnek birtokba kellett venni Kolozsvárt és 7-én estére Margitta, Szilágysomlyó, Zilah helységeket.

Malinovszkij marsall Slemin tábornoknak a front főerő bal szárnyát biztosító és Szeged felé előnyomuló 46. hadserege számára feladatul adta, hogy egy lövészhadtesttel támadjon Belgrád irányába, tisztítsa meg a Tisza vidékének jugoszláv részét, és október 7-én estére jusson ki Nagykikinda, Újbecse–Tisza–Duna-találkozás, Pancsova vonalára, 10-én foglalja el Szegedet és Szeged, Zenta, Ada körzetében létesítsen hídfőt a Tisza nyugati partján.[12]

A hadművelet előkészítése idején különösen sok nehézséget és problémát okozott az anyagi ellátás.[13] A front törzse a lőszer és üzemanyag biztosítása érdekében kénytelen volt csökkenteni az élelmiszer- és a takarmányszállítást. Ennek pótlására bevezette az élelmiszer és lótáp helyi beszerzését.

A támadásra való felkészülés idején különösen az 53. hadsereg csapatai szívós elhárító harcokat vívtak Királyhegyes, Földeák és Makó térségében. Friessner a

3. magyar hadseregtől a szovjet csapatok visszaszorítását követelte. Heszlényi altábornagy a német utasításoknak eleget téve, embereit nem kímélve, egymás után zavarta rohamra zászlóaljait. A nagy veszteségekkel járó ellenlökésekkel a makói beékelődést akarták felszámolni, mert ez kedvező feltételeket biztosított a támadáshoz Szeged felé. A harcok nem hoztak változást, a szovjet csapatok megtartották Makót és az ellenlökések elhárításával egyidejűleg megjavították megindulási helyzetüket, biztosították a lovas-gépesített csoport zavartalan felvonulását és felkészültek a hazánk felszabadítására irányuló első nagy hadművelet megvívására.[14]

A TISZA ELÉRÉSE ÉS A „DÉL" HADSEREGCSOPORT FŐERŐINEK ÁTKAROLÁSA

1944. október 6-án 06 óra 30 perckor rövid tüzérségi előkészítés után a 2. Ukrán Front főcsoportosítása is bekapcsolódott a támadásba Arad-északnyugat körzetéből. Ezzel a Máramarosi-havasoktól Pancsováig több mint 800 km-es arcvonalon megindult a szovjet csapatok több mint három hétig tartó debreceni hadművelete Észak-Erdély és a Tiszántúl felszabadítására.[15]

A lovas-gépesített csoport hadtestei gyorsan áttörték a magyar csapatok védelmét és megkezdték előnyomulásukat. A tűzcsapás, a roham ereje eldöntötte az első állásért folyó harcot. A lovas-gépesített csoport nagy erejű támadása, a csaknem 400 harckocsi ütközetbe vetése meglepte a német parancsnokságot. A támadás feltartóztatására, ütemének lassítására 8–10-es repülőgépcsoportok bevetésével bekapcsolódott a 4. légiflotta is. Néhány harckocsi, gépkocsi és lovas járművű megsemmisítésén kívül azonban más eredményt nem tudott elérni. A hadtestek rugalmas, gyors manőverekkel csapataik harcrendjének széthúzásával a minimálisra csökkentették a német légierő tevékenységének hatását és megállás nélkül folytatták előretörésüket. Estére kijutottak Köröstarcsa és Mezőberény, Kétsoprony körzetébe. A gyorscsoport nyomában megállíthatatlanul gördült előre az 53. hadsereg támadása is. A késő délutáni órákban a 18. harckocsihadtest elfoglalta Orosházát. A főcsoportosítás bal szárnyát biztosító 46. hadsereg pedig elérte a Szeged–Nagykikinda vasútvonalat.

A Plijev lovas-gépesített csoport és az 53. hadsereg csapatai a Nagyszalonta–Szeged arcvonalon a hadművelet első napján 100 km-es szélességben és 40 km mélységben áttörték a 3. magyar hadsereg védelmét, és felszabadítottak több mint száz lakott helységet. A Managarov tábornok csapatai előtt védekező 20., 8., 23. magyar gyaloghadosztályok vezetése felbomlott, és még a nap első felében megindult az alakulatok visszaözönlése, a 3. hadsereg parancsnoka kénytelen volt elrendelni

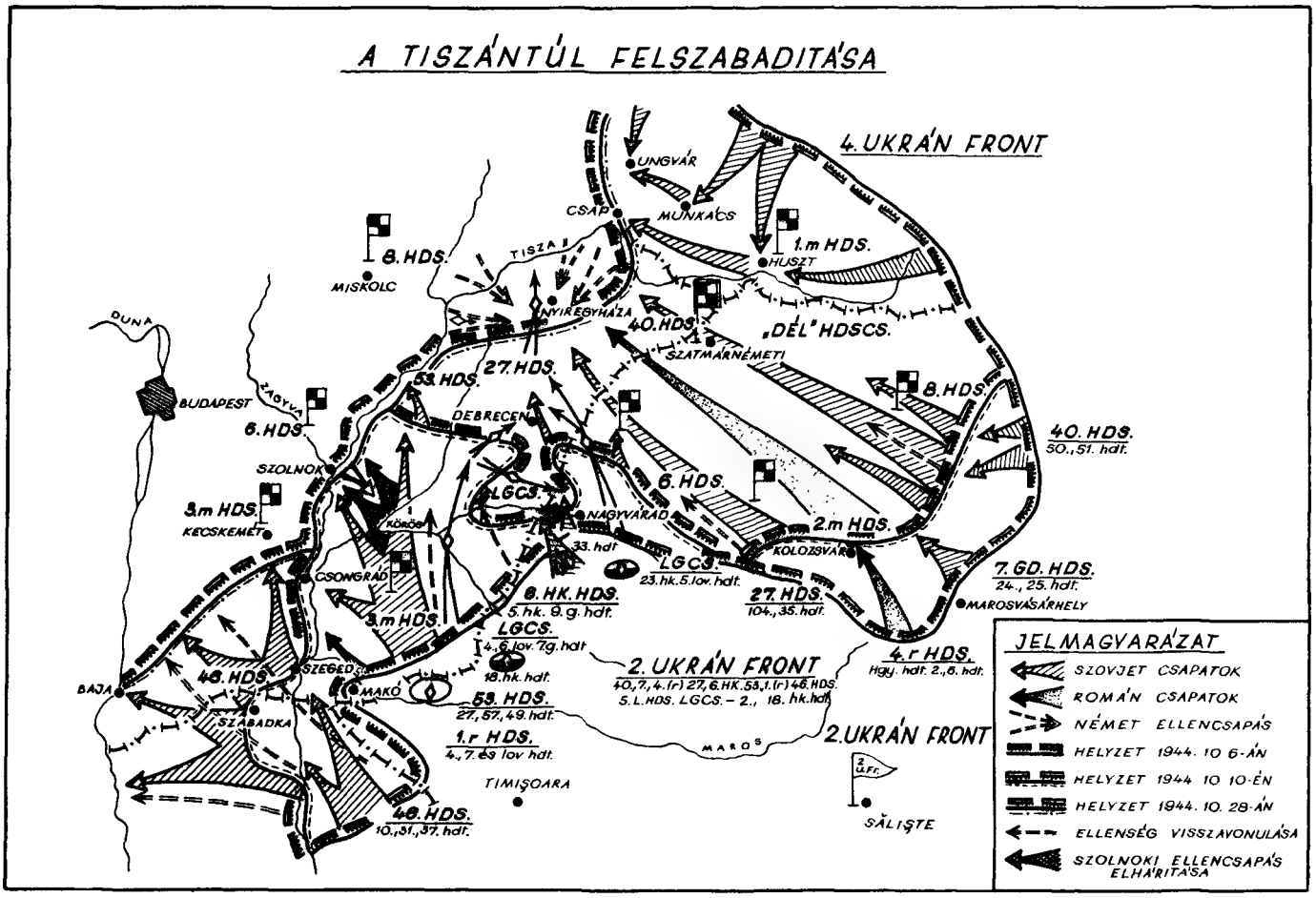
A TISZÁNTÚL FELSZABADITÁSA
4. UKRÁN FRONT
UNGVÁR
CSAP
MUNKÁCS
1.m HDS.
HUSZT
8. HDS.
MISKOLC
TISZA
NYIREGYHÁZA
40. HDS.
„DÉL" HDSCS.
SZATMÁRNÉMETI
8. HDS.
40. HDS.
50., 51. hdr.
27. HDS.
53. HDS.
DUNA
BUDAPEST
TÁGYA
6. HDS.
DEBRECEN
SZOLNOK
LGCS.
6. HDS.
3.m HDS.
KECSKEMÉT
Körös
NAGYVÁRAD
2.m HDS.
33. hdr.
KOLOZSVÁR
LGCS.
23. hk. 5. lov. hdr.
7. GD. HDS.
24., 25. hdr.
CSONGRÁD
8. HK. HDS.
5. hk. 9. g. hdr.
27. HDS.
104., 35. hdr.
MAROSVÁSÁRHELY
3.m HDS.
LGCS.
4., 6. lov. 7g. hdr
4.r HDS.
Hgy. hdr. 2., 6. hdr.
2. UKRÁN FRONT
40., 7., 4.(r) 27, 6. HK. 53, 1.(r) 46. HDS.
5. L. HDS. LGCS. – 2., 18. hk. hdr.
46. HDS.
SZEGED
BAJA
MAKÓ
18. hk. hdr.
SZABADKA
53. HDS.
27., 57., 49. hdr.
1.r HDS.
4., 7. és lov hdr.
MAROS
2. UKRÁN FRONT
2. UFF.
TIMIŞOARA
SĂLIŞTE
46. HDS.
10., 31., 37. hdr.
JELMAGYARÁZAT
SZOVJET CSAPATOK
ROMÁN CSAPATOK
NÉMET ELLENCSAPÁS
HELYZET 1944. 10 6-ÁN
HELYZET 1944 10 10-ÉN
HELYZET 1944. 10. 28-ÁN
ELLENSÉG VISSZAVONULÁSA
SZOLNOKI ELLENCSAPÁS ELHÁRITÁSA

csapatai visszavonását a Tisza mögé. A hadsereg-parancsnokság Kiskunfélegyházára települt át.

Friessner vezérezredes a Tisza vonalának védelmét Szeged és Szolnok között a 3. magyar hadseregre ruházta, követelve, hogy aktív támadó tevékenységgel fékezze le a szovjet csapatok támadási ütemét, és akadályozza meg átkelésüket Mezőtúr térségében a Körösön, amíg a Breith-páncéloscsoport ellencsapása Szeghalom–Körösladány irányában tért nyer. Nagyvárad védelmét a LXXII. német hadtest vette át. Breith tábornok azt a feladatot kapta, hogy 7-én reggel az 1. német páncéloshadosztállyal Szeghalom-dél körzetéből, a 23.-kal az újirázi hídfőből Békéscsaba általános irányba mérjen ellencsapást, verje szét az északnyugat felé előretörő szovjet gépesített erőket, és a nap végén Békés körzetében létesítsen hídfőket.[16]

Breith nem tudta megindítani a tervezett ellencsapást. A lovas-gépesített csoport megállás nélküli, lendületes előretörése meghiúsított minden feltartóztatására tett kísérletet. „Szünet nélkül, súlyos harcban éjjel-nappal üldöztük az ellenséget. A hitleristák arra törekedtek, hogy tűzharcban ellenlökésekkel felőröljék és elvéreztessék csapatainkat. Ilyen körülmények között döntő volt számunkra, hogy a csomópontokat és a védelem fontos szakaszait lendületesen elfoglaljuk, hogy megnöveljük a tűzcsapások és az ellenség védelmének mélységében kiépített támpontokra mért csapások erejét" – írja ezekre a napokra visszaemlékezve a lovas-gépesített csoport volt parancsnoka. A páncélos- és lovas-gépesített előrevetett osztagok Szarvasnál, Endrődnél, Gyománál és Körösladánynál a tervezettnél előbb elérték a folyót. Már az első napon kijutottak a Sebes- és a Kettős-Körös vonalára és azonnal megkezdték az átkelést. A lovas-gépesített csoport éjszaka is folytatta az üldözést. A 4. gárda-lovashadtest október 7-én három órakor Körösladánynál elérte a Sebes-Körös, birtokba vette a hidat, csapatai megkezdték az átkelést és azonnal megállás nélkül folytatták előnyomulásukat Szeghalom irányában.

A szomszédok átkelése már nem volt ilyen egyszerű. A 23. páncéloshadosztály kiürítette ugyan az újirázi hídfőt, de az ellenség elkeseredett rohamokat indított az átkelést megkezdő 6. lovashadtest csapatainak megsemmisítésére és visszavetésére. Október 7-én az átkelésre tett minden kísérlet meghiúsult. A visszavonuló 3. hadsereg alakulatai bizonyos sikereket értek el Gyoma és Endrőd körzetében. Itt tábori és légvédelmi tüzérséggel jelentősen megerősített, jól berendezett ellenállási csomópontot építettek ki, amelyet a 7. gépesített hadtest az első csapással nem tudott áttörni. Különösen szívósan védték az átkelőhelyeket. A folyó mindkét partján húzódó töltés itt is, mint mindenütt a csatornák mentén, komoly páncélelhárító terepszakaszként szolgált. A szárnyak tehát elakadtak. A 4. lovashadtest viszont az átkelés után még lendületesebben nyomult előre, ugyanis az áttörés után a nagyváradi csoportosításhoz tartozó német erők a Berettyó és a Sebes-Körös közére húzódtak vissza. A 3. hadsereg csapatai viszont nyugatra a Tisza mögé igyekeztek. Ennek következtében Körösladány, Püspökladány irányában rés keletkezett. Meg-

nyílt az út a „Dél" hadseregcsoport nagyváradi és debreceni csoportosításának átkarolásához.

Plijev altábornagy ezt felismerve a 6. lovas- és a 7. gépesített hadtest helyben topogásának megszüntetésére a következő utasítást adta: „Ha az átkelés Újiráz, illetve Gyoma körzetében továbbra is sikertelen marad, fedezőerők visszahagyásával biztosítsák magukat, a 6. lovashadtest keletről, a 7. gépesített hadtest nyugatról, főerőikkel a 4. lovashadtest sávjában keljenek át a Körösön... és folytassák a kapott feladat végrehajtását."

A 7. gépesített hadtestnek erre a manőverre már nem volt szüksége. 1944. október 7-én 12 órára ugyanis birtokba vette Gyomát, estére pedig az átkelőhelyeket, gyors ütemben megkezdte az átkelést, majd folytatta előnyomulását Dévaványa irányába. A 6. lovashadtest Körösladánynál kelt át a folyón.

Október 7-én az ellenállás nemcsak a lovas-gépesített csoport sávjában, hanem az 53. hadsereg előtt is megerősödött. A 3. magyar hadsereg északnyugatra visszavonuló egységei egy-egy terepszakaszon megkapaszkodtak, és szívósan védekeztek, gyakori ellenlökésekkel zavarták a szovjet és román csapatok előnyomulását. A lovas-gépesített csoport támadási súlypontjának északra helyezése kedvezett a 3. hadseregnek. Megkönnyítette helyzetét és hozzájárult ahhoz, hogy viszonylag rendezetten érte el a Tiszát.

Október 8-án reggel a lovas-gépesített csoport teljes erőbevetéssel folytatta a támadást, illetve a visszavonuló német–magyar alakulatok üldözését. A 4. lovashadtest reggel hat órakor Biharnagybajom, Sárrétudvari körzetében harcolt. A kora délutáni órákban (15 órára) birtokba vette Püspökladányt és Nádudvart. A 7. gépesített hadtest a Körös leküzdése után behozta lemaradását. Előrevetett osztagai 8-án reggelre már elérték Karcag és Kisújszállás körzetét, délután 3 órakor megkezdték e két helység elfoglalását. Itt már sokkal hevesebb összecsapásra került sor, mint Püspökladánynál. Karcagot a hadtestnek csak október 9-én hajnali három órára sikerült birtokba venni, Kisújszállás körzetében még bonyolultabb volt a helyzet. A 7. gépesített hadtest előtt megjelentek a 13. német páncéloshadosztály előrevetett osztagai. A német parancsnokság elgondolása az volt, hogy a hadosztállyal csapást mér a lovas-gépesített csoport Püspökladányt fenyegető bal szárnyára. Ezzel párhuzamosan az 1. páncéloshadosztály erőivel Nagyrábé, Bihartorda körzetéből indít támadást, ugyancsak Püspökladány irányába a lovas-gépesített csoport jobb szárnya ellen. Tervük az volt, hogy Püspökladány megtartásával megakadályozzák a Debrecen–Szolnok közötti közlekedési és fő utánpótlási utak átvágását, megállítják, késleltetik a 2. Ukrán Front gyorscsoportjának további előnyomulását. Ezt a kísérletet a lovas-gépesített csoport október 8-án meghiúsította. A 13. páncéloshadosztály Kisújszállásnál beleütközött Katkov vezérőrnagy (a 7. gépesített hadtest parancsnoka) csapataiba. A 13. páncéloshadosztály kénytelen volt kitérni, kivonni a városból erőit és nagy kerülővel Kunhegyesen, Kunmadarason

és Karcagon át megkísérelni Püspökladány elérését. Október 9-én reggelre Kisújszállás a szovjet csapatok kezébe került.

A lovas-gépesített csoport jobb szárnyán is jelentős volt az ellenállás. Breith páncéloshadosztályai Csökmő–Újiráz; Csökmő–Szeghalom; Bakonszeg–Bihartorda irányokban állandó ellenlökésekkel késleltették és zavarták Plijev csapatainak előnyomulását. Következményként a 6. gárda-lovashadtest csak erőinek 1/3-ával folytathatta a támadást, és harca Hajdúszoboszlóért nem járt eredménnyel.

Plijev lovas-gépesített csoportja október 8-án estére 90–110 km-es előretöréssel végrehajtotta feladatát. Kijutott Hajdúszoboszló, Nádudvar, Püspökladány, Karcag, Kisújszállás körzetébe. Ezzel a Békéscsaba, Körösladány és Püspökladány irányában mért főcsapással 30–60 km-es sávban áttörte a védelmet és kedvező feltételeket teremtett a Debrecen–Nagyvárad térségében összpontosított német–magyar erők szétveréséhez és e két kulcsfontosságú város felszabadításához.[17]

Az Orosháza–Szolnok általános irányban tevékenykedő 53., valamint az 1. román hadsereg támadása is sikeresen bontakozott ki. A csapatok naponta 20–22 km-t nyomultak előre. Leküzdötték a hadműveleti mélységben kiépített támpontokat, elhárították az ellenlökéseket és október 8-án a Csongrád-dél 8 km, Szeged-északkelet 4 km körzetben átkeltek a Tiszán és hídfőt foglaltak. Birtokba vették Mezőtúrt, Szarvast, Békésszentandrást, Öcsödöt, Szentest, Hódmezővásárhelyet, Szegvárt, Mindszentet. Az előnyomulás során kiváltképpen erős ellenállásba és jól megszervezett védelembe ütköztek Kunszentmárton, Szarvas és Szentes körzetében. A Tiszánál a 3. magyar hadsereg parancsnoksága összegyűjtötte a visszavonuló egységek maradványait. Például egy gyalogezred, az 1. páncéloshadosztály és a hadseregközvetlen nehéztüzérosztály, mintegy 10 harckocsival és rohamlöveggel szívósan védte Szentest. A honvédelmi miniszter a magyar csapatok helytállásának fokozására és a visszavonulás megakadályozására ezredenként táboricsendőrszázadok felállítását rendelte el válogatott tisztekkel és legénységgel. Bár az ezred állományában maradtak, a hatás kedvéért csendőr-egyenruhát viseltek. Ezek a századok rendszerint az arcvonal mögött tartózkodtak. Összeszedték a csellengőket, a szökött katonákat, ha szükséges volt, fegyverrel is megakadályozták a visszavonulást és a harc folytatására kényszerítették a honvédeket. A Tisza menti városokért és falvakért dúló harcok idején érezhető volt ennek az intézkedésnek a hatása. Greiffenberg tábornok elégedetten jelentett erről.[18] A szovjet csapatok kijutását a Tiszához és az átkelést mégsem tudták megakadályozni. Az északnyugati irányba támadó 27. lövészhadtest október 8-án 20 órára kijutott a Törökszentmiklós, Tiszaföldvár, Kunszentmárton terepszakaszra.

A front főcsoportosításának jobb szárnyán a Nagyvárad ellen támadó 6. gárda-harckocsihadsereg tevékenysége már nem volt ilyen eredményes. Október 6-án estére elérte Péterd-puszta, Nagytóti körzetét, azaz kijutott a Sebes-Köröshöz, Komádi körzetében egy zászlóalja át is kelt a folyón, itt azonban az előnyomulás el-

akadt. A Sebes-Körös mentén erős német védelembe, jól megszervezett tűzrendszerbe és szívósan védekező erőkbe ütközött.

Kravcsenko vezérezredes hadseregének kudarca nemcsak a harckocsik hiányával magyarázható (a támadás kezdetén 500 harckocsi és rohamlöveg helyett mindössze 130-cal rendelkezett), hanem mindenekelőtt azzal, hogy a 6. német hadsereg Nagyvárad térségében erre az időre jelentős erőket, két páncélos- és négy gyaloghadosztályt összpontosított. Innen tervezte a „Cigánybáró" fedőnevű hadművelet megindítását. Támpontjait jól kiépítette, és megszervezte a tűzrendszert.

A front jobb szárnyán a 40., a 7. gárda-, a 4. (román) és a 27. hadsereg csapatai még október 2-án felújították a támadást. Áttörésre, nagyobb mérvű előnyomulásra azonban Erdélyben október 8-ig nem került sor. Ezt a terep jó kihasználásával kiépített védelem és a német–magyar csapatok helyenként szívós ellenállása okozta. A 27. hadsereg pl. október 7-én és 8-án huszonegy, 5–6 harckocsival és rohamlöveggel támogatott – zászlóalj erejű – ellenlökést vert vissza. Bár az arcvonalon napokon át alig következett be változás, az eredmények mégsem becsülendők le. Veres Lajos altábornagy október 7-i esti jelentésében arról tájékoztatta elöljáró parancsnokságát, hogy a 2. magyar hadsereg teljesítőképessége az elszenvedett súlyos veszteségek következtében a végéhez közeledik. Kétségbeesetten kérte, hogy legalább egy hadosztállyal erősítsék meg, máskülönben meggyengült arcvonalát október 8-án áttörik, és már a tervezett Szamos-vonalat sem tudja szervezetten elfoglalni. „Kérem engedélyezni, hogy a 2. hadsereget azonnal visszavonhassam a Szamos-vonalra, vagy a kért hadosztályt haladéktalanul rendelkezésemre bocsátani." Wöhler jelentésében szintén arról ír, hogy Kolozsvár térségében a napokig tartó harcok „... a gyalogság harcképességének olyan mérvű csökkenését eredményezték, hogy aligha tudjuk megakadályozni az ellenség Kolozsvár ellen indítandó áttörési kísérletét". Ezért kéri, hogy halasszák el a 6. hadseregnek elrendelt erők átadását. A 2. magyar hadsereg „... még arra sem képes, hogy akárcsak egy páncéltörőt vagy egy rohamlöveget kivonjon az arcvonalból..."[19] Az áttörés elhúzódása ellenére az Észak-Erdélyben tevékenykedő hadseregnek azzal, hogy érzékeny veszteséget okoztak és meghiúsították a német parancsnokság törekvését, hogy Erdélyből csapatokat dobjon át Nagyváradhoz és Debrecenhez, jelentősen hozzájárultak a 2. Ukrán Front főerőinek sikeréhez.

A támadás lendületesen haladt a front bal szárnyán is. A 46. hadsereg Zenta, Óbecse szakaszon átkelt a Tiszán és hídfőt foglalt el. A Szeged irányában támadó 37. lövészhadtest október 8-án estére 20 km-re megközelítette a várost.

A szovjet csapatokat a németek minden erőfeszítése ellenére is csak helyenként és rövid időre tudták megállítani. A Plijev lovas-gépesített csoport és az 53. hadsereg a hadművelet első három napjára kiszabott feladatát példásan végrehajtotta. A front gyorscsoportja Püspökladány–Nádudvar birtokbavételével nyugatról mélyen átkarolta a „Dél" hadseregcsoport Nagyvárad és Debrecen térségében össz-

pontosított erőit. Az 53. és az 1. román hadsereg csapatai viszont nemcsak elérték Szolnok és Szeged között a Tiszát, hanem átkeltek rajta, és hídfőket foglaltak. Ezekkel az eredményekkel, a 6. gárda-harckocsihadsereg elakadása ellenére is kedvező feltételeket teremtettek a támadás továbbfejlesztésére Debrecen–Nyíregyháza felé. A TASZSZ az október 7-i és 8-i harcokról a következőket jelentette: „Csapataink Magyarország területén folytatják sikeres támadásukat. A németek kísérletei, hogy előnyomulásunkat a csatornák és töltések felhasználásával feltartóztassák, meghiúsultak. Elfoglaltuk Békéscsabát, Orosházát, Sarkadot, Békést, Mezőberényt, Szeghalmot, Gyomát, Tótkomlóst és több mint 300 más lakott helységet". Ugyanezen a napon a 37. sz. hadijelentésben a m. kir. honvéd vezérkar főnöke azt jelentette, hogy a „makó–nagyszalontai szakaszt védő honvéd csapatok ellen az ellenség, erőinek felzárkózása után, megindította várt nagy támadását. Súlyos harcok vannak folyamatban. Saját ellentámadásaink megindultak." Október 9-én a Szovjet Tájékoztató Iroda már a következő hírt röpítette világgá: „... Elfoglaltuk Nádudvart, Püspökladányt, Dévaványát, Túrkevét, Karcagot, Hajdúszoboszlót és több mint 100 más lakott helységet. Október 8-án fogságba ejtettünk 4220 német és magyar katonát, a hadművelet három napján összesen 8220-at."[20]

A német véderő főparancsnokságának tájékoztatására hivatkozva az október 10-én és 11-én megjelent lapok közölték, hogy a szovjet csapatok Debrecenig nyomultak előre, és sikerült a „Tisza nyugati partján néhány helyen megvetni a lábukat". „A Magyar Nagyalföld szélén működő szovjet páncéloscsoportnak – mondja az október 10-i német hadijelentés – Debrecentől nyugatra sikerült délről északi irányban átlépnie a Budapest felé vezető utat. Ez a szovjet hadvezetőségnek arra a szándékára vall, hogy dél felől előretörő csapatait egyesíteni akarja a Duklai-szorosnál harcoló kötelékekkel. Ennek a törekvésnek hadászati célja az volna, hogy az Arad–Debrecen–Kassa vonalon elvágja az ettől keletre álló német–magyar erőket."[21]

Friessner október 8-án este kelt Ia. Nr. 3899/44. g. Kdos számú táviratában súlyosnak ítélte meg a hadműveleti helyzetet. A hadseregcsoport hátába irányuló előretörés és az ezzel járó megsemmisítés veszélyének megakadályozására arcvonalának leggyorsabb visszavételét javasolta a „G"-vonalra.

Friessner jelentette továbbá, hogy csak abban az esetben tudja feltartóztatni a 2. Ukrán Front előnyomulását északra és Budapest felé is, ha friss erőket kap. Azt is közölte, hogy nincs lehetősége a „Cigánybáró"-hadművelet végrehajtására, mert ezt a 6-án indított szovjet támadás és következményei végérvényesen meghiúsították. Arra is utalt még, hogy fő törekvése elkerülni a bekerítést, melyet a lovas-gépesített csoport további északi irányú előretörése és a 4. Ukrán Front sikerei esetén lehetségesnek tart, ha időben nem kezdi meg csapatainak visszavonását Észak-Erdélyből. A német tábornokok Sztálingrád óta még a bekerítés puszta gondolatától is rettegtek. 1944 főbb hadi eseményei újra bebizonyították, hogy a szovjet csa-

patok hadműveleti gyűrűjéből nincs kiút, ezért igyekeztek minden módon megelőzni.

A helyzetértékelés alapján az OKH több intézkedést tett. A 3. magyar hadsereget kivonta a Fretter-Pico hadműveleti csoportból, és újra a „Dél" hadseregcsoport közvetlen alárendeltségébe utalta. Azt adta feladatául, hogy verje szét a Tiszán átkelt szovjet–román csapatokat, vesse vissza őket a keleti partra, és mindenáron tartsa a Tisza vonalát. A szolnoki hídfő védelmét azonnali hatállyal a hadseregcsoport parancsnokságára ruházták. Wöhler parancsot kapott, hogy a visszavonulással párhuzamosan gyorsítsa meg a 3. hegyi- és a 46. gyalogoshadosztály átadását a 6. hadseregnek. Friessnert utasították, hogy a „Feldherrnhalle" páncélgránátos hadosztályból és a IV. páncéloshadtest közvetleneiből Debrecen nyugati térségében képezzen támadó csoportosítást. A páncélgránátos hadosztály 9-én megkezdte előremozgását Balmazújváros irányában.[22]

A fasiszta felső vezetés felismerte, hogy ha a 2. Ukrán Front birtokba veszi Debrecent és kifejleszti a sikert Nyíregyháza–Csap felé, akkor a Wöhler-csoport visszavonása a Tisza mögé – amit Friessner az egyetlen lehetséges megoldásnak tartott – lehetetlenné válik.

A helyzetet súlyosbította, hogy a 2. Ukrán Front további előnyomulása és csapatainak kijutása Nyíregyháza–Csap körzetébe, nemcsak az Észak-Erdélyben levő német–magyar erők visszavonásának meghiúsításával, hanem az „A" hadseregcsoport kárpát-ukrajnai csoportosításának hátába való kijutással is fenyegetett. A körülmények kényszerítő hatására az OKH meggyorsította a „Dél" hadseregcsoport alárendeltségébe utalt páncélos- és páncélgránátos hadosztályok felvonultatását. A nélkülözhető erőket Nagyvárad, Debrecen térségébe irányította, és ütközetbe vetette a szovjet csapatok további térnyerésének megállítására. A Debrecen–Nyíregyháza hadműveleti irány így döntő szerepet kapott. A „Dél" hadseregcsoport és a hadművelet sorsa ettől függött. Ezért irányították ide szinte valamennyi páncéloshadosztályukat. Friessner azt írja, hogy kénytelenek voltak tudomásul venni a Tiszánál kialakult hátrányos helyzetet azért, hogy Debrecennél erősebbek lehessenek.

A német parancsnokság tehát a szovjet csapatok első három napi támadásának eredményeként kialakult hadműveleti helyzetben két, egymással szorosan összefüggő megoldással próbálkozott:

a) megsemmisíteni az északi irányba előretörő szovjet gyors kötelékeket, illetve Nagyvárad–Debrecen szívós tartásával megállítani, de legalábbis késleltetni előnyomulásukat;

b) a hadseregcsoport hátába irányuló csapással járó veszély elhárítására megkezdeni a Wöhler-csoport azonnali visszavonását a „G"-vonalra. Guderian, Hitler hozzájárulásával, október 8-án ehhez megadta az engedélyt.

A hadseregcsoport parancsnoksága tervét a Nagyváradnál és a Sebes-Körös,

Berettyó közén elért átmeneti hadműveleti-harcászati sikerekre alapozta. Fretter-Pico erőinek és eszközeinek zömét ide vonta össze. Páncéloshadosztályait úgy csoportosította, hogy veszélyeztessék a lovas-gépesített csoport nyitott jobb szárnyát. Különösen nagy reményeket fűzött a Breith-páncéloscsoporthoz, melyet október 8-a után igyekeztek erősíteni. Állományába utalták a 13. páncélos, később a „Feldherrnhalle" páncélgránátos és az Erdélyből kivont 46. gyaloghadosztályt is. Ütő- és manőverezőképes csoportot kívántak szervezni belőle, amely ellencsapások (ellenlökések) végrehajtására, vagy ahogy Friessner nevezte „támadólagos harcra", és ha szükséges, védekezésre is kiválóan alkalmas lesz. A csoport állománya és ereje meg is felelt erre a célra. A Debrecen térségébe felvonultatott 1., 13., 23. páncélos- és a „Feldherrnhalle" páncélgránátos hadosztályban összesen 224 harckocsi és rohamlöveg volt.[23]

A Breith-páncéloscsoport azt a feladatot kapta, hogy mérjen csapásokat a betört szovjet erők jobb szárnyára, vágja el azok utánpótlási útvonalait, és semmisítse meg a hadműveleti mélységbe kijutott csapatokat. A Szeghalom, Nagyrábé, Biharkeresztes irányából jött csapások elhárítására Plijev kénytelen volt három lovashadosztályt (a 8., a 8. gárda- és egy román lovashadosztályt) hátrahagyni.

Malinovszkij marsall a lovas-gépesített csoport, a 53. és a 46. hadsereg eredményei alapján úgy döntött, hogy folytatja az eredeti hadműveleti elgondolás végrehajtását. A sikert Debrecen–Nyíregyháza–Csap felé fejleszti ki, Csap és Szeged között kijut a Tiszához, birtokba veszi Szegedet, felszabadítja a Tiszántúlt és segítséget nyújt a 4. Ukrán Frontnak a Kárpátok leküzdéséhez.

A 6. gárda-harckocsihadsereg támadásának elakadásából azt a következtetést vonta le, hogy Nagyvárad és Debrecen-dél térségében fokozódó ellenállással és további erők harcbavetésével kell számolni. Ennek ellensúlyozására és a támadás ütemének fokozására a főirányban a front jobb szárnyáról – Marosvásárhely körzetéből – kivonta a 7. gárdahadsereget és utasította, hogy Nagyvárad-dél térségében összpontosuljon. A siker kimélyítésére Debrecen gyors elfoglalását tervezte. Ezzel a nagyváradi csoportosítás északi összeköttetését igyekezett megszakítani és visszavonulási lehetőségét szándékozott meghiúsítani. Úgy vélte, hogy a 6. német hadsereg főerői mögött levő kulcsfontosságú város elvesztése érzékeny csapást jelenthet a Berettyó és a Sebes-Körös közén összevont német–magyar erőkre. Ha Fretter-Pico nem ismeri fel a helyzetet és nem vonja ki idejében csapatait Erdélyből, a front Debrecen elfoglalásával kedvező feltételeket teremt az ellenség nagyváradi csoportosításának teljes körülzárásához.

A támadás folytatására és az elért sikerek kimélyítésére szóló parancsot a front törzse 1944. október 8-án 17 órakor adta ki.[24]

Valamennyi hadsereg utasítást kapott az október 2-án, 3-án és 4-én elrendeltek végrehajtásának meggyorsítására. Ahol szükséges volt, ott kiegészítő feladatokat, új irányokat határoztak meg a további tevékenységre. A 6. gárda-harckocsihad-

sereg parancsot kapott, kerülje meg Komádit északról, a támadást Mezősás–Bajt irányába folytassa, és 10-én estére jusson ki Kismarja, Nagykereki, Biharpüspöki és Csatár körzetébe.

A Plijev lovas-gépesített csoporttól a front parancsnoka azt követelte, hogy északnyugati átkarolással október 9-én estére vegye birtokba Debrecent. Előrevetett osztaggal Tiszafüredné foglaljon hídfőt és Nagykároly, Nyíregyháza körzetébe küldjön ki felderítő csoportokat.

A főparancsnokság a Debrecen térségére és elfoglalására adott intézkedések kivételével egyetértett, és jóváhagyta a 2. Ukrán Front parancsnokának elhatározását. A 220 239. sz. direktívájában rámutatott Nagyvárad gyors elfoglalásának és a Breith-csoport haladéktalan megsemmisítésének szükségességére. „A Plijev lovas-gépesített csoport és a 6. gárda-harckocsihadsereg fő feladata a lehető leggyorsabban elfoglalni Nagyvárad vidékét és biztosítani a további támadást északra" – mondja az utasítás. Malinovszkij marsall a direktíva követelményeinek megfelelően módosította – a Debrecen és Nagyvárad térségére – október 8-án délután kiadott parancsát, és elrendelte, hogy a lovas-gépesített csoport főerőivel, egy lovas- és a gépesített hadtesttel Derecske–Kanyár–Kismarja–Nagyvárad általános irányban mért csapással vágja ketté a Breith-páncéloscsoportot és október 12-én, együttműködve a délről támadó csapatokkal, vegye birtokba Nagyváradot. Egy megerősített lovashadtesttel a főerők Nagyvárad elleni manőverének biztosítására október 9-én vegye birtokba Debrecent. A harckocsi-hadsereg azt a feladatot kapta, hogy együttműködve a Nagyváradot délről rohamozó 33. lövészhadtest erőivel, mérjen csapást a városra nyugatról, a Körös-csatorna, Sebes-Körös mentén és vegyen részt a város elfoglalásában.[25] Az 53. hadsereg parancsot kapott, hogy második lépcsőjének (49. hadtest) ütközetbe vetésével forduljon északra, szállja meg a lovas-gépesített csoport által birtokba vett falvakat és 11-én estére jusson ki a Balmazújváros, Tiszafüred arcvonalszakaszra.

A 2. Ukrán Front parancsnokának elhatározását a hadművelet folytatására a következőkben foglalhatjuk össze: A jobb szárnyról átcsoportosított hadtestekkel megerősíti a Nagyvárad–Debrecen irányt. A Breith-csoport szétverésének és Nagyvárad elfoglalásának meggyorsítására a Plijev lovas-gépesített csoport főerőivel északnyugatról, a 6. gárda-harckocsihadsereggel nyugatról mért csapással szétveri, megsemmisíti a Sebes-Körös, Berettyó közén összpontosított német–magyar erőket és a délről támadó 33. lövészhadtesttel együttműködésben október 12-én estére birtokba veszi a várost. Ezután folytatja a siker kifejlesztését északra. A front bal szárnyán, Tiszafüredtől délre kijut a Tiszához, átkel, hídfőket foglal, és az elért sikerek megtartására a hídfőkben ideiglenesen védelembe megy át.

A felek tehát az október 8-ra kialakult helyzetértékelés után erőik és eszközeik zömét Nagyváradhoz, illetve Debrecenhez irányították. Ennek következtében alakult ki Debrecentől délre, mint döntő esemény a debreceni páncéloscsata. Októ-

ber 9-től 19-ig szünet nélkül nappal és éjjel tombolt az elkeseredett küzdelem. Közel ezer harckocsi és rohamlöveg csapott össze az ember és a technikai eszköz maximális igénybevételével. Kimenetele döntően befolyásolta nemcsak az októberi harcokat, hanem a német–magyar katonai viszonyt is.

A hadművelet első három napjának eredményei nemcsak a fasiszta vezetést késztették gyors intézkedésre, hanem döntően hatottak a fegyverszünet kérdésében még mindig ingadozó Horthyra is.

Greiffenberg tábornok megbeszélésen volt Lakatosnál és Csataynál. „Mindkettő a Tiszától keletre történt orosz betörés hatása alatt áll – írja jelentésében a tábornok. – Teljesen tanácstalanok, hogy mit tegyenek akkor, ha ez a betörés áttöréssé bővül és eléri Budapestet is." Azt is megemlítette, hogy Budapesten a lakosság minden rétegében nagy a nyugtalanság a harcok közeledése miatt.[26] Horthy a Moszkvába küldött fegyverszüneti bizottság október 7-i sürgetésére 8-án hajnalban elküldte a kettes számú rádiótáviratát. „Itteni német erők nagymérvű szaporítása folytán haladékra van szükség. Elhatározás és levélben adott meghatalmazás változatlanul fennáll, a fentiekre hivatkozva feltételek közlését kérjétek. Csupán ezek ismerete után adható meghatalmazás aláírásra." Feltehetően még ekkor is abban reménykedett, hogy az Alföldön megindult szovjet támadást a németek megállítják, ezért ragaszkodott a fegyverszünettel kapcsolatos eredeti elképzeléseihez. Október 8-án a Szolnok–Debrecen fő közlekedési útvonal elvágásából, a szovjet csapatok tiszai átkeléséből a kormányzó is megérthette, hogy álmai nem válnak valóra. Ezért október 9-én a következő szövegű sürgönyt küldte Moszkvába: „Fegyverszünet megkötése kívánatos. Aláírásra meghatalmazás megadva. Kikötött együttműködésre készség megvan. Nemes őrnagy írásbeli meghatalmazással Körösmezőn át indul... Kérem feltételeket sürgősen közölni aláírás előtt."[27] Ez ismételten bizonyítja, hogy az arcvonal eseményei mennyire visszahatnak a politikára. Horthy végül is a sikeres debreceni hadművelet kényszerítő hatására adta meghatalmazását a fegyverszünet megkötéséhez.

HARC NAGYVÁRADÉRT

Plijev tábornok 1944. október 9-én 02 óra 30 perckor vette a parancsot. A feladat végrehajtásának megszervezésére mindössze három és fél órát kapott. Ezalatt kellett a parancsnokoknak döntést hozni, egységeiket a harcból kivonni, átcsoportosítani és új irányban megindítani a támadást. A végrehajtást nagymértékben nehezítette, hogy a hadosztályok közvetlen harcérintkezésben álltak az ellenséggel.

Az 53. hadsereg 27. hadtestének hadosztályai változatlanul az északnyugati

A LGCS HELYZETE 1944. 10. 10-ÉN

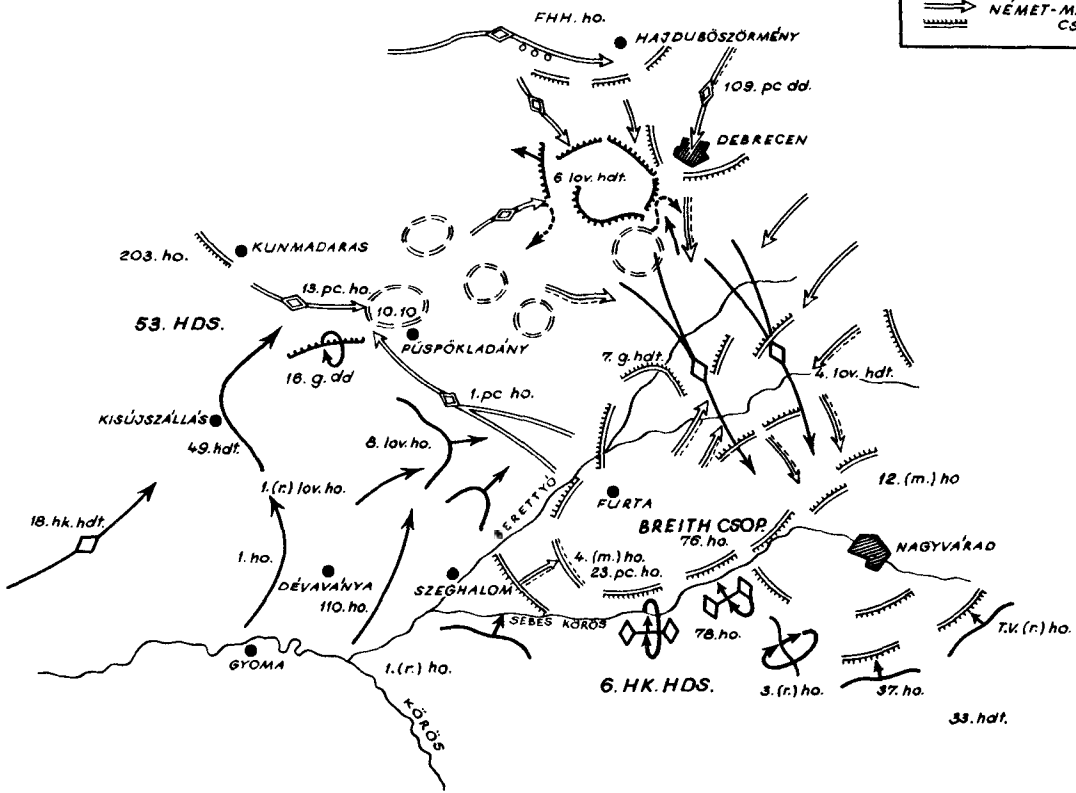

irányban tevékenykedtek. Október 8-án estére kijutottak Törökszentmiklós, Tiszaföldvár vonalára. A gyalogság nem követte a lovas-gépesített csoportot északra fordulása után. Az új feladat viszont a csapatok teljes erőbevetését követelte. Október 9-én reggel mindehhez még egy nem várt esemény járult. A Bihartorda körzetéből támadó 1. páncéloshadosztály áttörte a 8. lovashadosztály védelmét, és Biharnagybajom körzetében elvágta a gyorscsoport Szeghalom felé vezető egyetlen utánpótlási útvonalát.

A feladat végrehajtását október 9-én 06 órakor csak a 4. gárda-lovashadtest tudta megkezdeni. A 6. lovashadtest 13. lovashadosztályával együttműködve elfoglalta Hajdúszoboszlót és Hajdúszováton át folytatta a támadást. Délután utcai harcba kezdett Derecskéért, ezt este 8 órára megtisztította, és menetét rövid pihenő után folytatta Konyár felé.

A 6. gárda-lovashadtest két hadosztállyal (8. és a 13.) megkezdte a harcot Debrecen birtokbavételéért. A támadás azonban a város délnyugati szélén elakadt.

A legnehezebb helyzetben Plijev 7. gépesített hadteste volt. Október 9-én hajnalban az új feladat harcterületétől 60–65 km-re Karcagon és Kisújszálláson még szívós utcai harcokat vívott. Ez után Katkov tábornok Karcag körzetében gyülekeztette csapatait. A lovas-gépesített csoport manőverének biztosítására, nyugat felől, egy gépesített dandárt (a 16.) a Hortobágy–Berettyó-főcsatorna keleti partján a műút és a csatorna találkozásánál védelembe rendelt, és a déli órákban megkezdte új feladatának végrehajtását. Estére 65 km-es menet után beérkezett Derecske-délnyugat körzetébe. Plijev tábornok éjszaka is folytatta az előnyomulást. Hadtestei a délkeletre visszahúzódó német csapatokat üldözve október 10-én 01 órakor elfoglalták Konyárt és reggel már Pocsaj, Hencida, Gáborján körzetében az átkelőhelyekért harcoltak. Sikereiket Kismarja, Nagykereki felé igyekeztek kifejleszteni.

A németek szívósan védekeztek a Pocsaj, Szentpéterszeg terepszakaszon. Mindenáron meg akarták tartani a Nagyvárad–Debrecen összekötő útvonalat és megállítani a lovas-gépesített csoport további előnyomulását, mert az a Sebes-Körös és Berettyó közére összevont Breith-csoportot a teljes körülzárással fenyegette, hiszen a szovjet csapatok délről és nyugatról már átkarolták. Igaz, hogy nem vontak még szilárd, áttörhetetlen gyűrűt köré, de azzal, hogy Managarov altábornagy hadserege elérte a Tiszát, teljesen kilátástalanná tette a csoport visszavonulását délnyugatra, nyugatra. Plijev tábornok további térnyerése Bihar és Biharpüspöki irányába előrevetette a Berettyó–Sebes-Körös közötti német–magyar erők bekerítésének árnyékát.

A Nagyvárad felé támadó szovjet hadtestek a Berettyó menti falvak birtokbavétele után átkeltek a folyón, és 10-én estére elfoglalták Pocsajt, Kismarját, Nagykerekit és Nagyszántót.

Plijev tábornok a csata 20. évfordulójára emlékezve október 10-ről a következőket írta: „Pocsaj elfoglalásával átvágtuk a Nagyvárad és Debrecen közötti fő

útvonalat. Ez az ellenség dühét váltotta ki. Harckocsikkal és gyalogsággal egyidejűleg két helyen is ellenlökést kezdett a Pocsajt elfoglaló 9. gárda-lovashadosztály szakaszán és a gépesített hadtest jobb szárnya ellen... Megsegítésükre a 10. gárda-lovashadosztályt vetettük harcba... Korán alkonyodott... A hideg, szemerkélő eső csontig hatott. Mellettünk vonultak el a 10. lovashadosztály egységei. Az utakon levő, de még inkább az utak melletti nagy sár kiszívta az emberek és a lovak erejét. A gépkocsikat és a lövegeket gyakran kellett emberi erővel megtolni. A támadás ütemén megmutatkozott a fáradtság."

Jól érzékeltetik ezek a szavak azt a nehéz küzdelmet, amit a szovjet csapatok vívtak. A csoport ötödik napja, úgyszólván megállás nélkül, szüntelen harcban volt. Ez alatt több mint 200 km-t tett meg. Nem meglepő, hogy a harcosokon és a lovakon is mutatkoztak a fáradtság jelei. A győzelem szívós, elkeseredett küzdelmek gyümölcse. A lovas-gépesített csoport katonái és tisztjei ezekben a napokban tanúsított helytállásukkal, szívósságukkal, halált megvető bátorságukkal megtörték a nagyváradi ellenséges csoportosítás kétségbeesett ellenállását, kedvező feltételeket teremtettek ennek a kulcsfontosságú út- és vasútcsomópontnak az elfoglalásához és a Sebes-Körös–Berettyó közén összevont német–magyar erők szétveréséhez.

Október 10-e egyébként az a nap, amikor a német vezetés is sikerekről számolhatott be. Erre az időre Nagyvárad és Debrecen térségében a felek között, ha rövid időre is, bizonyos erőegyensúly jött létre. Ez olyan helyzet kialakulását eredményezte, amikor mindkét fél támadó tevékenységgel törekedett céljainak megvalósítására. A debreceni csata hazánk területén az egyik legdinamikusabb páncélos összecsapás volt. Október 9-e és 17-e között a csapatok tevékenységében a harc megvívásának valamennyi formáját, változatát megtaláljuk. A falvak és kisebb városok többször is gazdát cseréltek, ami szintén a harc hevességéről, elszánt és elkeseredett jellegéről, feszítettségéről tanúskodik. Friessner példa nélkül álló, elkeseredett páncéloscsatának nevezi, amely a legmagasabb követelmény elé állította a vezetést, a csapatok idegeit és állóképességét.

A lovas-gépesített csoport délkeletre fordulása, sikeres előnyomulása Kismarja–Nagykereki és Biharpüspöki irányába kedvező feltételeket teremtett Nagyvárad elfoglalására, a várost délről rohamozó erőkkel való találkozásra. Ez a Breith-csoport főerőit bekerítéssel fenyegette. Ezért fokozta ellenállását, aktív támadó manőverekkel mindenáron meg akarta tartani a Debrecent Nagyváraddal összekötő útvonalat és feltartóztatni a lovas-gépesített csoport előnyomulását.

Breith hadosztályainak tevékenysége különösen Püspökladány és Derecske térségében a lovas-gépesített csoport hátában fokozódott. A harckocsi- és gépesített csapatok manőverei a második világháborúban nem mindig irányultak a birtokba vett objektumok megtartására. A páncélos és gépesített kötelékek gyakran előretörtek, elszakadtak a főerőktől, a lakott helységeken általában csak átrohantak.

Nem rendelkeztek a birtokba vett körzetek megtartásához szükséges erőkkel. Ezért ezeket a további előnyomulás esetén rendszerint kiürítették. Ez történt a debreceni csata idején is. Azokat a falvakat, amelyekből a Plijev-csoport a délkeletre fordulás miatt kivonult, Fretter-Pico páncélos csapatai azon nyomban visszafoglalták.

Október 10-én hajnalban Nagyrábé, Biharnagybajom körzetében – a két napig tartó elkeseredett harc után – az 1. német páncéloshadosztály áttörte a 8. lovashadosztály védelmét, és 06 óra 20 perckor kijutott Püspökladány körzetébe. Itt találkozott a 13. páncéloshadosztállyal. Ezzel a manőverrel Fretter-Pico elvágta a lovas-gépesített csoport utánpótlási útvonalait és a csoport főerőitől az 1. román gyalog-, a 8. szovjet lovashadosztályt, valamint a 16. gépesített dandárt. A Plijev hadtesteit nyugatról és délkeletről biztosító erők a német páncéloshadosztályok manőverét nem tudták megakadályozni. A 49. lövészhadtest csapatai viszont csak október 11-én délután érték el Nagyrábé, Biharnagybajom, Püspökladány terepszakaszt. Plijev hadtesteit Derecske elvesztése érintette a legérzékenyebben. Ezzel Fretter-Pico továbbnövelte sikereit, kettévágta a lovas-gépesített csoportot, megkísérelte eltéríteni eredeti szándékától, részenként bekeríteni és megsemmisíteni. Ez a terve azonban nem sikerült.

Plijev hadtestei valóban rendkívül nehéz helyzetbe kerültek. Október 10-én este elvágták a főerőktől és bekerítették a Debrecent támadó 6. lovashadtestet. Ennek következményeként a hadtest kénytelen volt lemondani a támadásról és átment védelembe. A kezdeti sikereken felbuzdult német hadosztályok egymás után indították rohamaikat a 6. lovashadtest megsemmisítésére. Ezeket a szovjet lovasok szívós védelmi harccal elhárították. A hadtest Hajdúszoboszló, Hajdúszovát, Debrecen nyugati körzetében támpontokat épített ki és mindvégig kitartott. Kitörést nem kísérelt meg, erre parancsot nem kapott. Debrecen-nyugat, Hajdúszoboszló, Hajdúszovát körzetének megtartásával jelentős német erőket vont el a lovas-gépesített csoport főerőinek hátából. A lőszer- és üzemanyaghiánnyal küzdő hadtest meghiúsította a német hadosztályok dühödt rohamait és kitartott, míg a kívülről támadó csapatok áttörték a gyűrűt.

A lovas-gépesített csoport főerőinek helyzete – bár a bekerítés fenyegette – sem a németek tervei szerint alakult. A német parancsnokság mindent elkövetett, hogy a 4. lovas- és a 7. gépesített hadtest körül szilárd arcvonalat hozzon létre, megfossza a kezdeményezéstől, ez a terve azonban nem sikerült. Plijev délkeletre fordult csoportját nem tudták eltéríteni eredeti céljától. A Nagyvárad felé támadó hadtestek 10-én és 11-én folytatták a támadást, és 11-re végrehajtották a kapott feladatot. Visszaemlékezésében ezekről a napokról a következőket írta: „A lovas-gépesített csoport csapatai egész éjjel tartó súlyos harcokban törtek előre Nagyvárad felé. Megnehezítette a támadást a csatornák és a patakok sűrű hálózata, a sok töltés és gát, a jelentős számú lakott hely. A 76. gyalogos-, a 23. páncéloshadosztály és más

A LGCS HELYZETE 1944. 10. 11-ÉN

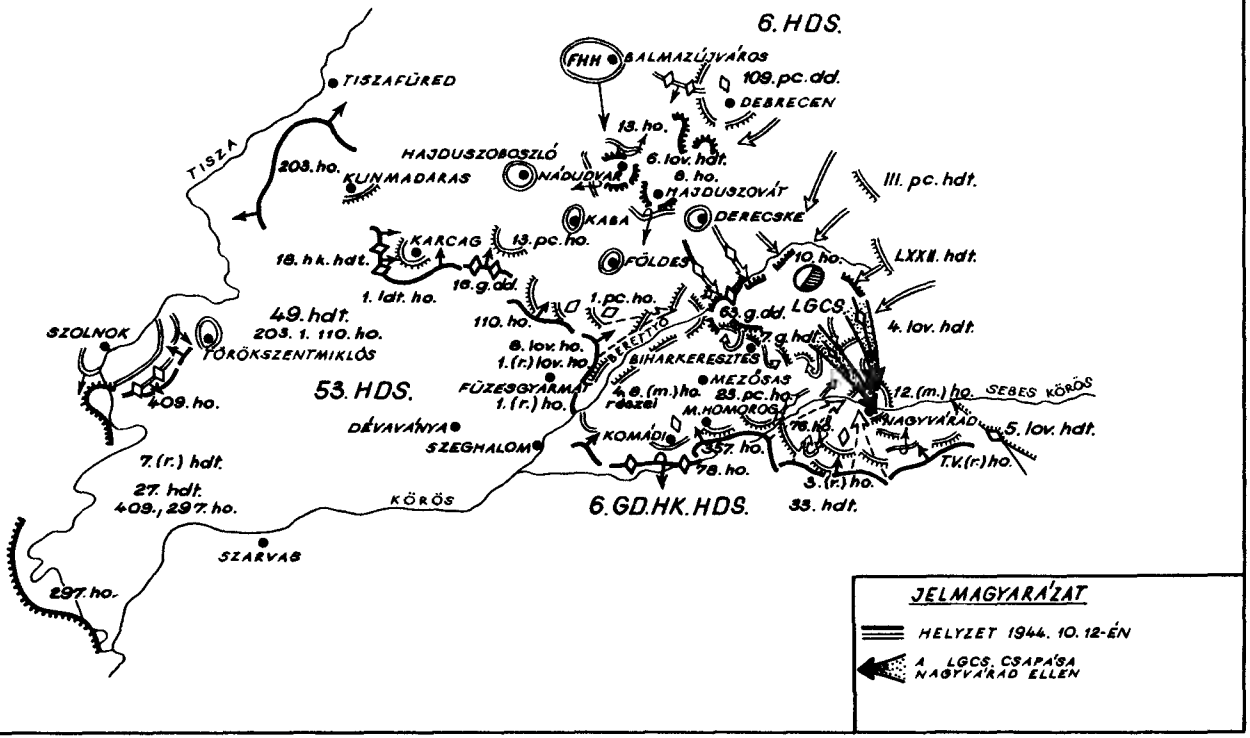

német önálló egységek ritka elszántsággal verekedtek. Mindezek ellenére a lovasgépesített csoport reggelre átkelt a Berettyó-csatornán és megtörve az ellenség ellenállását, üldözésbe ment át. A gépesített hadtestet... a védelem áttörése után páncélos ellencsapás érte. Ezeket ugyan szétzúzták, de a feszültség október 11-én egész nap nem hagyott alább. Estére a csoport hadtestei elérték... Biharpüspökit, amely erős ellenállási csomópont volt... Debrecen alól továbbra is heves harcokról érkeztek jelentések. Az ellenség minden irányból fokozta nyomását."

Az október 10-én kialakult helyzet arra kényszerítette a feleket, hogy újabb erőket irányítsanak az összecsapás térségébe. A Wehrmacht főparancsnokságának hozzájárulásával Guderian Budapestre irányította az 503. „Tigris" páncéloszászlóaljat, az 500. roham-utászszászlóaljat a „Taifun" századdal és a 428. nehézüteggel. Ugyancsak 10-én éjjel adta ki az OKH a rendeletet a Szlovákiában és Kárpát-Ukrajnában működő „A" hadseregcsoport parancsnokának, Heinrici vezérezredesnek, hogy a 24. páncéloshadosztályt haladéktalanul indítsa útba Magyarországra. Friessner október 10-én 15 óra 30 perckor keltezett helyzetjelentésében tájékoztatta az OKH vezérkari főnökét, hogy a harc Debrecen térségében elérte csúcspontját, ezért a hadseregcsoport erőinek és eszközeinek zömét ide összpontosította. A Tiszánál csak a 4. SS karhatalmi páncélgránátos hadosztály és az erősen leharcolt 3. magyar hadsereg maradt.[28]

Ezek után jelentette, hogy a hadseregcsoportnak a Tisza-vonal megerősítéséhez és ahhoz, hogy Debrecennél megállítsa a szovjet előnyomulást, sürgősen erőkre van szüksége. Elengedhetetlenül szükségesnek tartotta a Budapest térségében összpontosított karhatalmi és SS-erők igénybevételét is. „Meg vagyok győződve, hogy ezen erők kivonása a jelenlegi belpolitikai helyzetben kedvező hatást váltana ki. Ezért indítványozom: átmenetileg bocsássa rendelkezésemre az összes, Budapest térségében összpontosított karhatalmi és SS-erőket akkor is, ha kiképzésük még nem fejeződött be teljesen." Egyidejűleg utasította Wöhlert, hogy a Führer parancsára a „G"-vonalat a további intézkedésig mindenáron tartsa, és hogy a 6. német hadseregnek újabb csapatokat adjon át. Ezeket Észak-Erdélyből igyekeztek átcsoportosítani Debrecenhez. Ide irányították a 3. német hegyi-, a 2. magyar páncéloshadosztályt (ez utóbbi átadását egy nappal később hatálytalanították), valamint több műszaki és páncéltörő fegyverekkel rendelkező alegységet. A szorongatott helyzetben levő 3. hadsereget utasították, hogy gyorsítsa meg a 4. SS karhatalmi páncélgránátos hadosztály előrevonását Szolnokhoz.

Október 11-én 23 óra után kapta meg Friessner Himler elutasító válaszát az SS és rendőri erők alkalmazására tett javaslatára. „... sajnos nem vagyok abban a helyzetben, hogy az SS és a rendőri erőkből valamit is átadjak." Ezekre ugyanis nagy szükség volt a „Panzerfaust" akcióhoz, azaz a nyilasok hatalomra segítéséhez.

Az október 10-én bekövetkezett helyzet a 2. Ukrán Front parancsnokságát is arra késztette, hogy intézkedéseket tegyen újabb erőknek Debrecenhez irányítá-

sára. Ütközetbe vethető tartalékokkal nem rendelkezett, ezért visszarendelte a Tiszától a 18. harckocsihadtestet. A hadtest október 11-én azt a parancsot kapta, hogy az 1. légideszant-hadosztállyal együttműködve vegye birtokba Karcagot és Püspökladányt.

Breith tábornok erőt, eszközt nem kímélve állandó ellenlökésekkel igyekezett megállítani a lovas-gépesített csoport délkeleti irányú előnyomulását. Ennek ellenére Plijev a kezdeményezést mindvégig a kezében tartotta, határozott csapásokkal, ügyes és merész manőverekkel tört Nagyvárad felé. Támadásának célja a Breith-páncéloscsoport kettévágása és Nagyvárad elfoglalása volt. Meghiúsult Fretter-Picónak az a szándéka, hogy Plijevet megakadályozza Nagyvárad bevételében. A helyzet természetesen így is kritikus volt. Biharpüspöki előtt a támadás egy pillanatra meg is torpant. Ezt azonban Breith nem tudta kihasználni. A lovashadosztályok és a 7. gépesített hadtest jól sikerült manőverrel megtörték az ellenállást és átszakították a bekerítés gyűrűjét.[29]

1944. október 10-én 19 órakor a lovas-gépesített csoporthoz megérkezett Malinovszkij marsall 00631. számú parancsa, amelyben a lovas-gépesített csoportot Nagyvárad elfoglalására utasította. Plijev azt a feladatot kapta, hogy 11-én 18 órától erőinek egy részével mérjen csapást Nagyváradra, és vegye birtokba a város északi felét. A két hadtest még azon az éjszakán megkezdte a feladat végrehajtását.

A várostól északra, északnyugatra a 23. páncélos- és a 76. német gyalogoshadosztály elkeseredett, makacs ellenállást tanúsított. A német parancsnokság erőt, eszközt nem kímélve mindent elkövetett, hogy megállítsa a lovas-gépesített csoport további előnyomulását. Meg akarta akadályozni nagyváradi csoportosításának átkarolását keletről, illetve meg akarta hiúsítani a Sebes-Körös és Berettyó közén összpontosított erőinek körülzárását.

Különösen heves, elkeseredett harc bontakozott ki Biharpüspökiért. Ez a Nagyváradot védő fő ellenállási csomópont volt. A 7. gépesített hadtest valamennyi kísérlete, hogy nyugatról arcból indított rohammal bevegye a helységet, meghiúsult. A községet védő német kötelékek csak akkor vonultak vissza és adták fel Biharpüspökit, miután a lovashadosztályok északról és északkeletről megindították a támadást. A megtorpanás következtében a hadtestek reggel helyett csak október 11-én estére értek Nagyvárad alá.

A Nagyvárad elfoglalására irányuló tevékenységet a főparancsnokság és a front törzse is élénk figyelemmel kísérte. Friessner úgyszólván minden mozgatható egységét Debrecenhez irányította. A 13. páncéloshadosztály után október 10-én és 11-én a „Feldherrnhalle" páncélgránátos hadosztály is beérkezett Balmazújváros körzetébe.

Malinovszkij marsall október 11-én éjjel a lovas-gépesített csoport ellen irányuló

ellenséges nyomás csökkentésére, a német erők bizonyos részének elvonására, lekötésére, Nagyvárad elfoglalásának meggyorsítására a következő utasításokat adta az 53. hadsereg parancsnokának: „a Tisza vonalában kapaszkodjon meg, és szilárdan tartsa meg a túlsó parton birtokba vett hídfőket. A 49. lövészhadtest, valamint a 18. harckocsihadtest erőivel haladéktalanul mérjen csapást az ellenség Biharfordát, Biharnagybajomot, Püspökladányt birtokban tartó erőire, semmisítse meg őket, október 12-én estére jusson ki Hajdúszoboszló, Hajdúszovát, Karcag arcvonalszakaszra és létesítsen összeköttetést a Debrecen alatt harcoló 6. lovashadtesttel..."[30]

A frontparancsnokság tartalékában a Gorskov lovas-gépesített csoport állt bevetésre készen Nagyvárad-délkelet körzetében. Malinovszkij ezt az erőt Nagyvárad elfoglalása után valószínűleg a siker továbbfejlesztésére szándékozott ütközetbe vetni. Meg kellett azonban gyorsítani Nagyvárad bevételét. Ezért október 11-én 13 óra 50 perckor Gorskov tábornoknak azt az utasítást adta, hogy egy megerősített lovashadosztály 15 harckocsival mérjen csapást Nagyváradra keletről, Mezőtelegd körzetéből és támogassa Plijevet és a 33. lövészhadtestet a város elfoglalásában.

A Plijev lovas-gépesített csoport, sorainak rendezése után október 12-én 02 órakor megindította a rohamot. Az elkeseredett utcai harc az éjszaka hátralevő részében és egész nap dúlt. A lovas-gépesített csoport bátor, gyors, határozott és rugalmas manővereivel a keletről és délről támadó szovjet csapatokkal együttműködve 20 órára megtörte a német–magyar csapatok ellenállását és birtokba vette a várost. A „Dél" hadseregcsoport ezzel elvesztette Észak-Erdélyt és Debrecent biztosító védelmének kulcsát. Nagyvárad nem egyszerűen egy város elfoglalása volt a sok közül. Ez a Debrecent védő csoport kettévágását, a fasiszta főparancsnokság hadműveleti tervének teljes felborulását, a Debrecen–Nyíregyháza irány szabaddá tételét, Észak-Erdély és a Tiszántúl felszabadításának meggyorsítását jelentette. Lehetővé vált, hogy a 2. Ukrán Front északra fordítsa főerőit, az elért sikereket gyorsan kimélyítse és segítséget nyújtson a 4. Ukrán Frontnak. Friessner az október 6–12-ig vívott harcok eredményeként minden reményét elvesztette, hogy támadólagos tevékenységgel megsemmisítheti vagy megállíthatja a szovjet csapatok október 6-án indított támadását.

A német hadijelentések október 10-től csakis a lovas-gépesített csoport bekerítésével foglalkoztak. Október 12-én még arról tájékoztatták az olvasóközönséget, hogy a csata tetőpontjához közeledik. Este már tudomásul kellett venniük, hogy Nagyvárad elveszett, továbbá, hogy a bekerítés nem Plijev hadtesteit, hanem a Breith-csoportot fenyegeti.

Managarov tábornok 53. hadserege ezt a helyzetet jól kihasználta. A 27. és az 57. lövészhadtestek, valamint a hadsereg alárendeltségébe utalt 1. román hadsereg hadosztályai október 9–11-ig az ellenség század, zászlóalj erejű sorozatos ellenlökéseit meghiúsítva felszabadították Délkelet-Magyarországot. Szolnoktól délre

átkeltek a Tiszán, Tószeg, Alpár, Csongrád-dél körzetében hídfőket létesítettek és harcot kezdtek azok kiszélesítéséért.

A hadsereg jobb szárnyán tevékenykedő csapatok 10-én és 11-én estére kijutottak Nagyrábé, Biharnagybajom, Karcag körzetébe, Szolnok térségében viszont birtokba vették Tiszaszentimrét, Tiszaderzsét és Abádszalókot. Ezzel az északnyugati irányú előretöréssel a 49. lövészhadtest végérvényesen elvágta egymástól a debreceni és a szolnoki csoportosítást.

A 6. gárda-harckocsihadsereg október 9–11. között többször kísérletet tett a támadás felújítására, Komádi birtokbavételére. A szívós védekezés és gyakori ellenlökések miatt azonban kedvezőtlen helyzetét nem tudta megváltoztatni. A jól kiépített támpontok és a jó páncélelhárítás meghiúsította a hadsereg támadását. A hadtestek szinte valamennyi roham után érzékeny veszteséget szenvedve kénytelenek voltak visszahúzódni megindulási körleteikbe. Az összecsapások hevességét jól mutatják például az október 11-i veszteségek. Ezen a napon a 6. gárda-harckocsihadsereg 17 harckocsit és rohamlöveget, a németek viszont 16 harckocsit és 12 páncéltörő löveget veszítettek. A hadsereg helyzete csak azután változott meg észrevehetően, hogy a lovas-gépesített csoport kijutott Nagyvárad-észak körzetébe és harcba kezdett a városért.

A hadművelet első hat napjának eredményeként a lovas-gépesített csoport kijutása a 6. német hadsereg fő közlekedési útvonalaira, és észak, majd délkeletre fordulása komolyan veszélyeztette a 8. német és a 2. magyar hadsereg visszavonulási útvonalait. Ezért Friessner a Debrecentől délre kifejtett makacs ellenállással párhuzamosan gyorsítani igyekezett a Wöhler-csoport visszavételét Észak-Erdélyből. Ennek következményeként a front jobbszárny-erői megkezdhették előnyomulásukat, sőt helyenként üldözésbe mentek át. A 40. hadsereg három nap alatt 130–140 km-es arcvonalon 20–50 km-t mozgott előre a nehéz, erdős-hegyes terepen. A 27. hadsereg egységei pedig 11-én birtokba vették Kolozsvárt és sikeresen folytatták északnyugati irányú támadásukat. Október 12-re a front jobb szárnya kijutott Radna, Beszterce, Kolozsvár vonalára. Észak-Erdélyben az előnyomulás csak a német–magyar csapatok visszavonulásának megkezdésével bontakozott ki. Ennek ellenére az itteni tevékenység is jelentős volt, mert lekötötte a Wöhler-csoportot, s ezzel megfosztotta a német parancsnokságot attól, hogy nagy erőket dobjon át Debrecenhez.

A front bal szárnyán tevékenykedő 46. hadsereg szintén sikeresen oldotta meg feladatát. Október 9–12. között Szegedtől délre 80 km-es arcvonalon átkelt a Tiszán és hídfőt foglalt. Szegeden a felszabadulás előtti napon már csak magyar csapatok maradtak. A lakosság küldöttség útján kérte a védő csapatok parancsnokát, hogy kímélje meg az embereket a harccal járó szenvedésektől és a várost a pusztulástól, ezért ürítse ki. A magyar parancsnokság a helyzet alapján a védelmet reménytelennek tartotta, és helyt adott a lakosság kérésének. Csapatait a közúti és

vasúti híd levegőbe röpítése után 10-én este kivonta a városból. A 37. szovjet lövészhadtest egységei 11-én reggel bevonultak Szegedre. A 46. hadsereg a támadást folytatva megtisztította a környéket, kimélyítette a hídfőt, és még aznap éjszaka elfoglalta Szabadkát.

A 2. Ukrán Front csapatai Óradna, Beszterce, Kolozsvár, Bánffyhunyad, Nagyvárad, Komádi, Szeghalom, Nagyrábé, Püspökladány, Karcag, Tiszaszentimre, Törökszentmiklós, Szeged és Szabadka birtokbavételével, Szolnoktól délre a Tisza elérésével és hídfők létesítésével október 12-re teljesítették a front közelebbi feladatát. Előretörésükkel a Duna-medence fő hadászati objektumait: Budapestet 170, Bécset 370 km-re közelítették meg.

A hat nap alatt elért sikerek kivívásában jelentős szerepe volt annak, hogy a főcsapás irányát jól választották meg, továbbá hogy a lovas-gépesített csoport rugalmas, megállás nélküli tevékenységével kettészakította a „Dél" hadseregcsoport fő erősségét, a 6. hadsereget.

Ezzel véget ért a debreceni csata első szakasza. Meghiúsult a fasiszta hadvezetés terve, hogy ellentámadással megsemmisíti a Dél-Erdélyben felvonult szovjet csapatokat és visszafoglalja a Déli-Kárpátok átjáróit. A nagyváradi arcvonal, a német védelem egyik erőssége darabokra szakadozott. A szovjet csapatok három oldalról átkarolták a Sebes-Körös és Berettyó közére összevont német–magyar erőket. Az OKH kénytelen volt meggyorsítani erőinek kivonását Észak-Erdélyből és előkészületeket tenni a 4. Ukrán Front bal szárnya előtt több mint két és fél hónap óta stabilizált arcvonalon, erődrendszerű védelemben tevékenykedő csapatainak visszavonására is.

A MOSZKVAI FEGYVERSZÜNETI TÁRGYALÁSOK ÉS HORTHY SIKERTELEN KIUGRÁSI KÍSÉRLETE

A Nagyvárad és a Debrecen körüli harcok menetének a fegyverszünet megkötésében még mindig a várakozó álláspontra helyezkedő kormányzóra döntő hatása volt. Már szóltunk arról, hogy Horthy az október 8-i események hatására 9-én éjjel a küldöttségnek azt táviratoztatta, hogy a fegyverszünet megkötése kívánatos és az aláíráshoz szükséges meghatalmazást megküldi. Molotov külügyminiszter október 8-án éjszaka fogadta a magyar bizottságot, s a Szovjetunió, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok nevében átadta az előzetes feltételeket. Ezeket Faraghó másnap, 9-én éjszaka továbbította. Az előzetes fegyverszüneti szerződéstervezet főbb pontjai a következők voltak:

1. Magyarország köteles csapatait és tisztviselőit az 1937. december 31-i határok mögé visszavonni;

2. a magyar kormány kötelezi magát, hogy minden kapcsolatot megszakít Németországgal, és hadat üzen neki;

3. a Szovjetunió Magyarországnak a Németország elleni hadműveletekhez katonai segítséget ad;

4. Magyarországon a szovjet küldött elnöklete alatt a három szövetséges hatalom képviselőiből szövetséges ellenőrző bizottság fog működni.

A fegyverszüneti bizottság – írja Teleki Géza – szorongva várta a választ Budapestről, de az csak 11-én hajnalban érkezett meg. Horthy október 10-én magához kérette a miniszterelnököt, a külügyminisztert, a honvédelmi minisztert, a vezérkari főnököt, a kabinetiroda vezetőjét és főhadsegédjét. A megjelenteket tájékoztatta a moszkvai fegyverszüneti tárgyalásokról, és megvitatták a feltételeket. A kormányzó a Németország elleni hadüzenetet, de főként a németek megtámadását még ekkor is ellenezte. A megbeszélésen javasolta, hogy ne az „előzetes", hanem a végleges fegyverszünet megkötését és a szokásos diplomáciai tárgyalások megkezdését szorgalmazzák, ahol majd részletesen megvitatják a feltételeket. Kérjék továbbá – javasolta Horthy –, hogy a szovjet hadsereg ennek megvalósulásáig szüneteltesse, illetve állítsa le támadását a Duna–Tisza közén. „Ez a kérelem – írja Hennyey – az időnyerés biztosítását szolgálta abból a célból, hogy az angolszász hatalmak bevonásával Magyarország javára kedvezőbb, végleges fegyverszünet' feltételeket lehessen elérni és különösen a Németország elleni hadüzenet elejtésére megoldást lehessen találni."

Jól jellemzik ezt a taktikázást Márai Sándor szavai. Itt „... egy osztály prolongál, gyávaságból, érdekből, romlottságból. A ‚szövetségi hűség'-ről azonnal hallgatnának, ha nem az orosszal csak az angollal kellene egyezkedni."

Horthynak és társainak egyik legnagyobb bűne, hogy amikor a debreceni csata kimenetele már látható volt, még mindig szerettek volna kitérni a németek megtámadása elől.

Még folyt a tárgyalás a fegyverszünet előzetes feltételeiről, amikor a Tiszán átkelt szovjet csapatok támadása a Kiskunságon sikeresen kibontakozott. A Duna–Tisza közén ekkor a megvert 3. magyar hadsereg visszavonulóban levő hadosztályai tevékenykedtek. Nyilas parancsnoka és törzse az emberek életét nem kímélve egymás után indíttatta a század-zászlóalj erejű, 2–3 harckocsival és rohamlöveggel támogatott ellenlökéseket. Közben az Alpárnál átkelt 297. szovjet lövészhadosztály egyik gyalogezrede estére Kecskemétig tört előre. Mivel Friessner a német erők és eszközök zömét Debrecenhez és Nagyváradhoz irányította, a katasztrofális helyzetbe jutott 3. magyar hadseregnek nem tudott segítséget nyújtani. Nyitva állt az út Budapest felé.

Az események hatására október 11-én 0 óra 30 perckor Moszkvába érkezett

Horthy hatodik számú sürgönye. Ebben közölte, hogy „Magyarország az előzetes fegyverszüneti feltételeket elfogadja". Az ugyancsak 11-én 22 óra 30 perckor feladott hetes számú táviratban Horthy visszaismételtette a fegyverszünet feltételeit. Ebben a hadüzenetről a következő áll: „A magyar államnak minden kapcsolatot meg kell szakítania Németországgal és azonnal hadat kell üzennie neki."[31]

A hetes számú sürgönyében a fegyverszüneti feltételek elfogadásával egyidőben kérte a „... részletes fegyverszüneti tárgyalások mielőbbi megindítását és a teljes titoktartást addig, amíg a Budapesten túlerőben levő németekkel szemben a frontról katonai erőket hozhatunk a német puccskísérlet és ezzel kapcsolatban öldöklések, különösen a zsidó pogromok megakadályozása végett. Hogy e pártállást (átállást – a szerző) megtehessük és hogy biztosíthassuk a fegyverszüneti feltételek végrehajtását, kérjük a Budapest felé nyomuló orosz csapatokat megállítani."

A küldöttség a sorsdöntő táviratot nagy örömmel vette, és már hajnali 04 órakor bemutatta a szovjet külügyminisztériumban. A kabinetirodának még aznap 04 óra 30 perckor a következő tájékoztatást adta: „Ma hajnali négy órakor közöltük... hogy Magyarország az előzetes fegyverszünetet elfogadja. Hangulat barátságos, meleg lett. Angol miniszterelnök és külügyminiszter itt van, ami biztosítja az ügy ünnepélyességét és gyorsaságát. Utóbbit a külügyminiszter hangsúlyozta. Követelik aláírási meghatalmazás ismétlését, közölt előzetes feltételek egyidejű vissza-felsorolásával. Kérjük átérezni a helyzet fontosságát és szükséges lépéseket megtenni, hogy kötelezettségeinket betarthassuk. Ők erősen kiemelték az ügy jelentőségét. Ma katonai együttműködést beszélünk meg..."[32]

A hangulat barátságos volt, a szovjet kormány mindvégig jóindulatot tanúsított. Nem várta meg sem a távirat visszaismétlését, sem az írásos meghatalmazást (Nemes őrnagyot csak 11-én este indították el Budapestről). Ideiglenesen elegendőnek tekintette a 11-én 00 óra 30 perckor érkezett sürgönyt, és október 11-én 19 óra 57 perckor a szövetséges nagyhatalmak és Magyarország képviselői Moszkvában aláírták az előzetes fegyverszünetet.

A szovjet kormány és a főparancsnokság helyt adott Horthy kérésének és néhány napra megállította a Tiszán átkelt csapatok előnyomulását.

Az ezzel kapcsolatos intézkedés már a kora délutáni órákban megérkezett a 2. Ukrán Fronthoz.

Malinovszkij marsall október 11-én 16 óra 25 perckor utasította a 46. és az 53. hadsereg parancsnokát, hogy a Tisza nyugati partján elfoglalt hídfőkben a helyzetüket szilárdítsák meg, és menjenek át védelembe. „Semmiféle további előremozgást külön intézkedésemig ne folytassanak" – szólt a parancs.[33]

A szovjet politikai és katonai vezetés a támadás megállításával segíteni akart a magyar kormánynak a sorsdöntő lépés, az elfogadott fegyverszünet kellő előkészítésében és végrehajtásában. Ha Horthy tényleg teljesíti a vállalt kötelezettségeket, Magyarország – földrajzi helyzetéből eredően – jelentősen hozzájárulhatott volna

a háború megrövidítéséhez, és a magyar nép szenvedései csökkentek volna. Az előzetes fegyverszünet aláírásával Magyarország is a fasizmus ellen harcoló nemzetek csoportjába lépett. „Az oroszok – írja Szent-Iványi Domokos A Magyar kérdés 1945 nyarán című visszaemlékezésében – igen szívélyesek voltak és kijelentették, hogy Magyarország ettől a pillanattól kikerült a szövetségesek elleni háborúból."

A bizottság a nagy történelmi eseményről azonnal értesítette a kormányzót. „Ma 20 órakor aláírtuk az előzetes feltételeket. Kormányzó Úr kérését teljesítették, és az orosz erők előnyomulását egy-két napra ma éjjel megállítják. Magyar csapatok Budapestre küldéséhez hozzájárultak. Közölni fogják velem, hogy az arcvonalon mely magyar parancsnokoknak melyik orosz parancsnokokhoz kell átmenniük részletes megbeszélés céljából. Szövetségközi bizottságot mielőbb ki akarják küldeni. Nemes határon még nem jött át, végleges fegyverszünethez írásbeli meghatalmazás fontos. Egyidejűleg kérjük távirati megadását is. Kérdezték, a csapatok hűek lesznek-e a kormányzóhoz. Meggyőződéssel igent mondtunk. Bizottság kiegészítésére szakértőket már most kérem biztonságba helyezni, esetleg Debrecenben. Kormány és Kormányzó Úr még Budapesten van? Összeköttetésről kérem gondoskodni, rádióadatok maradnak."

A magyar katonai vezetés azonban nem adott a csapatoknak a két-három napos harcszünetre utasítást. Így a 3. hadsereg a szovjet támadás leállítását aktív tevékenységek előkészítésére és megszervezésére fordította. Állandó ellenlökésekkel nyugtalanították a kormányzó kérésére védelembe rendelt szovjet hadosztályokat.

Arról, hogy a fegyverszünet aláírását igazoló sürgöny megérkezése után a kormányzó kinek és milyen tájékoztatást vagy utasítást adott, bizonyítékaink nincsenek. Vattay Antal altábornagy vallomása szerint a küszöbönálló fegyverszünet megkötéséről Miklós Béla vezérezredes, az 1. és Veres Lajos altábornagy, a 2. hadsereg parancsnoka kapott tájékoztatást. Miklós Béla ezekben a napokban Budapesten járt, és Horthyval is tárgyalt. A titkos jelszót – „az 1920. III. 1-jei rendeletem végrehajtandó" – amely a terv szerint a kormányzó proklamációját és hadparancsát követi, Vattay személyesen adta át Miklós tábornoknak. Ez a szovjet csapatok elleni harc azonnali beszüntetését, az érintkezés felvételét a szovjet parancsnokságokkal, a németek megtámadását, a rend, a fegyelem mindenáron való fenntartását jelentette.[34]

Miklós tábornok október 12-én tért vissza Budapestről. Kéry Kálmán ezredest, a hadsereg vezérkari főnökét tájékoztatta, hogy kilátás van a kormányzó közeli huszti látogatására, és utasította, hogy a különvonat, a „Turán" biztosítását készítse elő. Ez arról tanúskodik, hogy Horthy és Miklós Béla vezérezredes megbeszélése során a Husztra való utazás alternatívája felmerült.

Még a fegyverszünet aláírása előtt, a debreceni csata menetének hatására a kormányzó utasította a vezérkart, hogy minden körülmények között teremtsenek elő egy magyar hadosztályt Budapest védelmére. Vörös János vezérezredes elrendelte a

10. gyaloghadosztály kivonását a kárpát-ukrajnai arcvonalból, és vasúti szállítását a budapesti hídfőbe. Greiffenberg tábornok ezzel kapcsolatban 11-én igyekezett rávenni a magyar vezérkari főnököt, hogy szándékától álljon el. Bár az intézkedést nem sikerült hatálytalanítania, annyit mégis elért, hogy a hadműveleti osztály a kivonásra vonatkozó parancsot 24 órával később adta ki.

Ez az eset is jól szemlélteti, hogy a magyar vezérkar lényegében a németek kezében volt, és még a vezérkar főnökének utasítását is vissza lehetett tartani, ha az a német felső vezetés elgondolásával ellentétes volt.

A magyar és a német vezérkari főnök között a magyar csapatok visszavonásával kapcsolatban élénk vita kezdődött. Vörös vezérezredes – minden bizonnyal Horthy egyetértésével – október 12-én, az események hatására a következő táviratot intézte Guderianhoz: „A Magyarország területén folyó hadműveletekkel kapcsolatban bátor vagyok az alábbiakat Nagyméltóságod tudomására hozni: Óbecse és Szolnok között a Tiszát elért több hadosztálynyi ellenséges erővel szemben csupán gyenge és leharcolt magyar erők állanak, amelyek az ellenség támadásának feltartóztatására nem képesek.

A debrecen–nagyváradi csatától döntő, illetve átütő sikerrel járó eredményt várni nem lehet. Magyarország legnagyobb része tehát Budapesttel együtt az ellenség lerohanásának van kitéve...

A Nagyváradon Kolozsváron át Máramarossziget, Uzsokig terjedő arcvonalon levő seregtesteket a bekerítés fenyegeti, amely elől további kitartás esetén az erők kivonása rendkívül kétséges.

A legnagyobb nyomatékkal felkérem mindezek alapján Nagyméltóságodat, hogy az alábbi pontokban felsoroltakat azonnal elrendelni szíveskedjék. Az intézkedések kiadásánál magyar területek és magyarlakta vidékek feladása ne okozzon megkötő vagy hátráltató gondot Nagyméltóságodnak.

1. Az 1. hadsereg lépjen azonnal a Heeresgruppe Süd alárendeltségébe, és bal sávhatára egyezzék meg a magyar–szlovák határral.

2. A 2. magyar hadsereg, a 8. német hadsereg és az 1. magyar hadsereg azonnal vonuljon vissza, mégpedig: első ütemben a Nagyvárad–Zilah–Máramarossziget–Uzsok vonalra, második ütemben pedig a Tisza–Bodrog vonalra.

3. A visszavétellel kapcsolatban felszabaduló erők szállíttassanak, illetve meneteljenek még a visszavonulás folyamán... a Duna–Tisza köze, illetve a Dunántúl védelmére.

4. A visszavétellel kapcsolatos mozgás, valamint a déli határok biztosítására kérem Nagyméltóságodat, hogy a fentiekre vonatkozó intézkedést feltétlenül még ma (10.12-én) kiadni szíveskedjék. Legmélyebb tiszteletem kifejezésével Vörös vezezds. m. kir. vkf."[35]

Vörös vezérezredes ugyancsak ezen a napon – az 1502/Föv. hdm. 44. 10.12. sz. intézkedésével – kivonta az 1. hadseregtől a VI. hadtestparancsnokságot. Erre bízta

a budapesti hídfő védelmének további szervezését és alárendelte a karhatalmi egységeken kívüli alakulatokat. Az 1521/Föv. hdm. 44. 10.12. sz. utasításában viszont elrendelte, hogy minden nyugat felé gördülő csapatszállítmányt, tekintet nélkül azok eredeti rendeltetésére, Budapestre kell irányítani, ahol a fővezérség rendelkezik velük. Az október 8-án az 1. hadseregtől kivont, és Kecskemét körzetébe útba indított 1. ejtőernyős csoport egy október 12-én kapott parancs kapcsán végül is Budapestre érkezett. Csatay vezérezredes honvédelmi miniszter szintén október 12-én adta ki rendelkezését a „Szent László"-hadosztály felállítására.

A két vezérkari főnök közötti feszültséget növelte Guderian október 12-i első tiltakozó válasza, amelyben kategorikusan elvetette a 10. gyaloghadosztály kivonását.

Ezt követően még október 12-én megérkezett a német válasz az 1. és a 2. hadsereg kivonásával kapcsolatban tett javaslatra is. Guderian megnyugtatta Vöröst, hogy figyelemmel kíséri a helyzet alakulását és csak az esetben rendel el további visszavételt, ha azt szükségesnek látja és a helyzet megszilárdítására más rendszabály már nem lehetséges. Elutasította a magyar vezérkari főnök javaslatát. A sürgönyváltás és a vita a két vezérkari főnök között október 13-án is folyt.

Végül is Vörös János vezérezredes október 14-én nem várva újabb német véleményre, megerősítette az 1. és 2. hadsereg-parancsnokság azonnali visszavételének megkezdését.

Vörös vezérezredesnek erre az intézkedésére október 15-én 10 órakor Greiffenberg tábornok átnyújtotta Guderian éles hangú ultimátumát.[36] Ebben az 1. és 2. hadsereg visszavételére kiadott rendelkezések azonnali visszavonását követelte, a végrehajtást aznap 20 óráig kellett jelenteni. Az OKH vezérkari főnöke egyben utasította Vörös vezérezredest, hogy azonnal hagyjon fel a „Dél" és az „A" hadseregcsoportnak alárendelt magyar kötelékeket érintő mindennemű beavatkozással. Ellenkező esetben – mondja az ultimátum – a német főparancsnokság teljes cselekvési szabadságának biztosítására, a hadicélok szem előtt tartásával, kénytelen lesz megfelelő rendszabályokat foganatosítani. A honvéd vezérkar főnöke azzal tért ki a válasz elől, hogy politikai kérdésről van szó, a döntés joga a kormányzóra tartozik.

A kiadott intézkedések bizonyítják, hogy a magyar vezérkari főnök október 12-től újra beavatkozott a magyar seregtestek vezetésébe. Sőt Guderian tiltakozása ellenére parancsot adott az 1. és a 2. hadsereg visszavonulására. Vörös János vezérezredes a szovjet hadsereghez történt átmenetele után adott nyilatkozatában, és a háború utáni vallomásaiban, ezeket az intézkedéseket úgy tüntette fel, mint a fegyverszünet végrehajtására tett lépéseket. Az előzetes fegyverszüneti feltételek egyik pontja valóban az volt, hogy Magyarország köteles csapatait visszavonni az 1937. december 31-i határok mögé, a másik, hogy részt vesz az országban állomásozó német csapatok lefegyverzésében és megsemmisítésében. Abban tehát, hogy a vezér-

karok között a magyar csapatok visszavonásának kérdésében a vita október 12-e után robbant ki, feltétlen szerepe van a moszkvai egyezménynek. Elképzelhető, hogy miután a kormányzó nem volt hajlandó a fővárost elhagyni, úgy gondolták, hogy az 1. és a 2. hadsereg visszavételével Budapest térségében, a német csapatok mögött erőfölényt teremtenek, melynek birtokában a magyar fővezérség határozza majd meg a cselekvés mérvét, irányát és feladatát.

Azonban ezek az elgondolások és az intézkedések irreálisak voltak, nem álltak összhangban a hadihelyzettel, és annak figyelmen kívül hagyásával adattak ki még akkor is, ha Horthy és a vezérkari főnök az elgondolások valóra váltását őszintén óhajtották. Ellentmondanak továbbá az „1920. III. 1-i rendeletem végrehajtandó" titkos jelszónak, amelyet az 1. és a 2. hadseregparancsnok már előzetesen megkapott, és amelynek tartalma nem a visszavonulás volt, hanem a kapcsolat felvétele a szovjet csapatokkal és a szembefordulás a németekkel.

Hihetetlennek tűnik, hogy Vörös vezérezredes – akinek helyzetértékelései és javaslatai a háború menetével kapcsolatban az utolsó hónapban katonailag megfontoltak és tárgyilagosak voltak – ne látta volna, hogy a visszavonulásra kiadott parancsokhoz az OKH semmilyen körülmények között nem járulhat hozzá, és azt, hogy a magyar csapatokkal újra Horthy és a magyar vezérkari főnök rendelkezzen, nem engedhette meg. Nem mehetünk el szó nélkül amellett sem, hogy az intézkedéseknek csak töredéke érkezett meg a csapatokhoz, az, amit a németek és ügynökeik megengedtek. Az 1. hadsereg törzsszállására eddig még ismeretlen okokból nem érkezett meg a visszavonulásra kiadott parancs. Lehet, hogy már a vezérkar hadműveleti osztályán visszatartották, de az is megtörténhetett, hogy valamelyik német ellenőrző tiszt vette magához. A 2. hadseregnek viszont már nem kellett ez a parancs, mert október 11-től visszavonulásban volt. A magyar vezérkari főnök szélmalomharcot folytatott. Vörös vezérezredesnek ekkor már arra sem volt ereje és hatalma, hogy a német elgondolásokat keresztező intézkedéseit a csapatokhoz szolgálati úton eljuttassa.

A fegyverszünet egyik alapvető pontja – mondhatni kulcskérdése – a németek elleni harc volt. (Igaz, hogy Horthyék ezt kényszerből fogadták el: „majd valahogyan kijátszom!", válaszolta a kormányzó az új miniszterelnök-jelöltnek, Kisbarnaki Farkas Ferenc tábornoknak). Az 1944. október közepére kialakult hadászati és hadműveleti helyzet értékelése alapján ezt csak abban az esetben lehetett volna végrehajtani, ha az 1. és a 2. magyar hadsereg az arcvonalban marad, beszünteti a Vörös Hadsereg elleni harctevékenységet, felveszi a kapcsolatot a szovjet csapatok parancsnokaival, és együttesen támadják a németeket. Más lehetőség az átállásra október közepén nem volt. A szovjet hadsereg segítsége nélkül a magyar alakulatok képtelenek lettek volna eredményesen szembeszállni az ellenük fellépő német fasiszta erőkkel.

Friessnerék már jó előre felkészültek arra, hogy minden magyar csapatmegmoz-

dulást megakadályoznak, még ha nem is irányult közvetlenül a német alakulatok ellen, de a „Dél" hadseregcsoport hadműveleti elgondolásait zavarta. A tervet már október 3-án elkészítették. Ezért a honvéd vezérkar főnökének az 1. és a 2. hadsereg Duna–Tisza közére és Budapest térségére tervezett átcsoportosítására kiadott utasítása az október közepére kialakult hadászati-hadműveleti helyzetben nem biztosította a fegyverszünet megvalósítását. Az intézkedés növelte a csapatoknál a zűrzavart és figyelmeztette a német főparancsnokságot, hogy valami készül, itt az idő a beavatkozásra. Három napon át tartott a „sürgönypárbaj" a két vezérkar között. Ennél több a magyar vezérkari főnök részéről a fegyverszünet érdekében sajnos nem történt.

Az 1. és 2. hadsereg visszavételére tett fáradozás különösen érthetetlen, ha figyelembe vesszük, hogy Vörös János vezérezredes is azokhoz tartozott, akik azt javasolták a kormányzónak, hogy a fegyverszünet eredményessége érdekében menjen ki a csapatokhoz. Október 14-én Vörös vezérezredes kérte Horthyt, hogy személyi biztonsága érdekében hagyja el a Várat, és menjen ki az 1. hadsereg törzsszállására. A kormányzó ezt a javaslatot Lakatos miniszterelnök ellenvéleménye miatt elutasította. A fővárosban való maradását azzal indokolta, hogy távozása esetén a németek segítségével nyilas ellenkormány alakulna, ennek következménye pedig polgárháború lenne.

Horthyék a fegyverszünet aláírása után is bizonytalankodtak és taktikáztak. Ezt bizonyítja a 2. Ukrán Front parancsnokának kérésére való reagálásuk is. Malinovszkij marsall a fegyverszünet aláírása után egy hadműveleti kérdésben jártas vezérkari tisztet kéretett Szegedre. Tájékozódni kívánt a német erők összpontosításáról, a magyar csapatok elhelyezkedéséről, az együttműködés felvételének módozatairól, a magyar elgondolásokról, hogy mindezeket a hadműveleti tervbe beilleszthesse. Ez az elfogadott fegyverszüneti feltételek logikus következménye volt. Malinovszkij kéréséről a moszkvai küldöttség 1944. október 12-én 02 óra 30 perckor továbbított sürgönye értesítette Horthyt. „Idősebb vezérkari tiszt, parlamenter, fehér zászlóval azonnal menjen Kistelekről Szegedre. Ott az orosz harccsoport parancsnokánál jelentkezzék a részletek megbeszélése céljából. Szolnoktól délre a Tisza mentén levő orosz csapatok nem támadnak. Erről az arcvonalról minden csapatot azonnal elvihetünk Budapestre. Kérek sürgős választ a döntésről. Oroszok nem értik, miért nem történt még meg? Azt javasolják, hogy a páncélos erőnket is vigyük el."

Ez elől már nem lehetett kitérni. De Horthyék nem elsősorban hadműveleti kérdésekben jártas vezérkari tisztet küldtek Szegedre, hanem Utassy Loránd ezredest, volt londoni katonai attasét. (Ebben az időben a honvédelmi minisztérium 21. osztályának vezetője volt. A hadifoglyokkal és katonai internáltakkal kapcsolatos ügyekkel foglalkozott.) Visszaemlékezésében Utassy elmondta, hogy október 12-én

este a kabinetirodára hivatták. Közölték vele, hogy Faraghó Moszkvában a fegyverszünet kérdéséről tárgyal és ennek értelmében az oroszok Szegedre egy vezérkari tisztet kértek. Feladatul csak azt kapta, hogy: „... az oroszok feltételeit vagy kívánságait lesz hivatva átvenni." Október 13-án hajnalban indult el, és éjjel megérkezett Deszkre. Bár küldetésére vonatkozóan csak annyit jelentett, hogy a szovjet parancsnokság kívánságainak és feltételeinek átvételére kapott parancsot, Malinovszkij marsall is tárgyalt vele. Megértést, jóindulatot és türelmet tanúsított a fegyverszünet végrehajtásának nehézségeivel kapcsolatban. A 2. Ukrán Front segítőkészségéről tanúskodik, hogy még a fegyverszünet végrehajtásának technikai módját is kidolgozták. A szovjet elgondolások lényege: valamennyi magyar alakulat vegye fel a kapcsolatot a vele szemben álló szovjet egységgel és együttesen támadják a németeket. Malinovszkij javasolta, hogy Budapesten azonnal kezdjék meg a harcot, és támadják hátba a debreceni csatában részt vevő német csapatokat. Biztosította a magyar kormányt, hogy ha ez bekövetkezik, Magyarország területén 4–5 napon belül már nem kell számolni jelentékeny német erőkkel. Ehhez természetesen szükség volt a magyar csapatok pontos elhelyezésének és tevékenységének ismeretére. Ezért kérettek vezérkari tisztet. Utassy azonban azt is csak itt tudta meg, hogy a 2. Ukrán Front bal szárnyán három napra beszüntették a támadást, amit a 3. hadsereg parancsnoksága ellenlökések megszervezésére és végrehajtására használt fel. Emiatt szovjet részről nehezteltek is.

Utassy a szovjet javaslatokkal már október 14-én este visszaérkezett Pestre. Senki sem várta, nem volt kinek jelentést tennie. A vezérkari főnök Balatonfüreden volt. Végül a kormányzó fogadta. A jelentés megtétele után azzal bocsátották el, hogy hagyja meg, hol található, majd értesítik. 15-én délután Vattay sürgősen hívatta. Közölte, hogy a vezérkari főnök eligazítja másnapi kiküldetéséhez. Térképet is kapott, de részletesebb felvilágosítást nem. Megkérdezte, mi lesz a tűzszünettel. Vörös vezérezredes azt válaszolta, hogy ez politikai kérdés, ő ebben nem dönthet, kérdezze meg Lakatostól. A késő esti órákban elindult Lakatoshoz. Közben találkozott a kormányzóval. Horthy közölte, hogy „...technikai akadályok miatt kiküldetése már nem aktuális, feladatát az események túlhaladták".

Utassy küldetése ismételt példája, hogy a fegyverszünet kérdésében a magyar kormány – Horthyval az élen – a legutolsó pillanatban sem tanúsított kellő határozottságot.

Horthy és Lakatos sikertelen fegyverszüneti kísérletével nem foglalkozunk. Ennek politikai eseményeit, a németek ellenakcióit, Szálasi hatalomra jutását történelmi irodalmunk részletesen elemzi és sokoldalúan bemutatja.[37] Ezért csak azoknak a kérdéseknek a taglalására szorítkozunk, amelyek a hadi események további menetében szerepet játszottak.

Horthyék a fegyverszünet aláírása után sem mutattak határozottságot és törekvést a végrehajtásra. Nem meglepő tehát, hogy Faraghó a szovjet fegyveres erők

vezérkari főnökének kérésére október 14-én 23 óra 45 perckor továbbított táviratában figyelmeztette Horthyékat vállalt kötelezettségük teljesítésére.[38]

A kormányzó még a távirat megérkezése előtt úgy döntött, hogy október 15-én bejelenti a fegyverszünetet. Elhatározásában a hadi események mellett a készülő nyilas puccs is szerepet játszhatott, amelyről a kormánynak is tudomása volt. Ezért október 15-én fél tízre koronatanácsot hívott össze. Horthy abban reménykedett, hogy kérésére a németek kivonulnak az országból. Figyelmen kívül hagyta, hogy Magyarország területe a németek számára hadászati jelentőségű, és harc nélkül nem adják fel. Megdöbbentő katonai és politikai vakság volt azt remélni, hogy Hitler önként lemond Magyarországról.

A proklamáció eredeti szövegéből – Lakatos közbejárására – törölték azt a mondatot, hogy „...a németekkel a mai naptól kezdve Magyarország harcban levőnek tekinti magát", holott ez volt a fegyverszünet legfontosabb pontja, illetve lényege a készülő kiáltványnak. Ez a mondat kiutat mutatott volna a katasztrófából, irányt a nemzet és a hadsereg további tevékenységéhez, lökést adott volna az ellenállási mozgalomnak. De éppen ettől féltek Horthyék. Ezért a kiáltvány azt is elhallgatta, hogy fegyverszünetet kötöttek. Az ország közvéleményét megtévesztve erről ennyit mondott csak: „...közöltem a német birodalom itteni képviselőivel, hogy ellenfeleinkkel fegyverszünetet kötünk, s velük szemben minden ellenségeskedést beszüntetünk." Annyira féltek a tömegektől, egy széles németellenes mozgalom kibontakozásától, hogy még azt sem merték beismerni, amit már megtettek.

A kiáltvánnyal egyidőben Horthy „Hadparancsban" közölte a hadsereggel, hogy fegyverszünetet köt.

Ebben, csakúgy, mint a kiáltványban, a fegyverszüneti kérelemről van szó, és felhívta a hadsereg tagjait, hogy esküjükhöz híven feltétlen engedelmességgel teljesítsék elöljáróik parancsait. A csapatok erkölcsi magatartására ennek is csak akkor lett volna hatása, ha közli, hogy fegyverszünetet kötött és elrendeli a Vörös Hadsereg ellen a harctevékenység azonnali beszüntetését és a visszavonulást. Az 1. és a 2. hadsereg parancsnokaival történt megállapodás az volt, hogy a kormányzó kiáltványa és hadparancsa mellett megkapják a megbeszélt jelszót: „Az 1920. III. 1-i rendeletem végrehajtandó." A csapatokhoz azonban sem a hadparancs, sem a titkos jelszó nem jutott el. Állítólag a vezérkar 1. osztálya nem továbbította. Azzal indokolták a késedelmet, hogy rossz a Hughes-vonal, majd a kormányzóságról jövő mindennemű utasítás továbbítását egyszerűen megtagadták, azzal, hogy minden összeköttetés megszakadt. Kapitánfy (Kratzner) Albin vezérkari őrnagy október 16-án borgőzös fővel arról fecsegett, hogy a parancsokat ő tartotta vissza.

Horthy a koronatanáccsal és kiáltványának a rádióban beolvasásával az ügyet elintézettnek tekintette, a többit a történelemre bízta. Magánlakosztályába vonult, a kormány tagjait is arra kérte, hogy menjenek haza, családjuk körében ebédeljenek meg és majd az esti órákban térjenek vissza, esetleg szükség lesz rájuk.

Vörös János vezérezredes a koronatanácsról a vezérkarhoz ment. Megérkezése után helyettese László Dezső altábornagy és a vezérkar osztályvezetői azonnal főnökükhöz siettek, hogy felvilágosítást kapjanak a történtekről. Vörös hivatali helyiségében drámai jelenetek zajlottak le. A vezérkar magas beosztású tisztjei magukból kikelve árulásnak nevezték mindazt, ami történt. Vörös vezérezredes, akit beosztottai sarokba szorítottak, nem mert állást foglalni. Kijelentette, hogy a proklamáció és mindaz, ami történt, őt magát is meglepte és hogy előzetesen sem ő, sem a miniszterek nem tudtak semmiről. Itt született meg a döntés, hogy a hadsereg megmentésére, a bizonytalanság eloszlatására azonnal parancsot kell kiadni. „A vezérkar vezető beosztású tisztjei – vallotta László Dezső vezérezredes – ... mindnyájan azon az álláspontón voltak, hogy a harc beszüntetése és a fegyverek letétele ... öngyilkosság volna. Ezért mindnyájan kértük, hogy ilyen értelmű parancsot ne adjon ki, nehogy az arcvonal idő előtt felbomoljon."[39]

Vörös János vezérezredes helyettesének és a vezérkar osztályvezetőinek követelésére némi habozás után 14 óra 50 perckor hozzájárult annak közléséhez, hogy a rádióban elhangzott „fegyverletétel" kifejezés nem jelenti a harc beszüntetését. Erre parancs nem ment, csak fegyverszüneti kérelemről van szó.

Ez az utasítás és születésének körülményei mutatják a legjobban, hogy a fegyverszünet végrehajtásának előkészítésére sem politikai, sem katonai vonalon nem történtek meg a szükséges intézkedések.

Az utasítást ugyanaz az ember adta ki, akire Horthy a hadsereg átállítását bízta. Vörös János elvileg ekkor már a fegyverszünet híve volt. Ezt bizonyítják a helyzetértékelései, a minisztertanácson elfoglalt álláspontja és a javaslatai. Ahhoz viszont, hogy a fegyverszünet ellenzőivel szembeforduljon, már nem volt bátorsága. Erre a feladatra gyengének, határozatlannak bizonyult és kétkulacsos szerepet játszott. Beosztottai követelésére, ha némi vonakodással is, kiadta a parancsot a harc folytatására, ami egyet jelentett a fegyverszünet figyelmen kívül hagyásával. Ha Vörös János a „Hadparancsot" eredeti szövegezésben („fegyverszünetet kötöttem") és a megbeszélt rejtjelzett távmondatot kiadja, az 1. hadsereget a Lakatos által kiherélt proklamáció ellenére meg lehetett volna nyerni a fegyverszünetnek.

Ebben azonban a szovjet főparancsnokság már nem segíthetett. A 2. Ukrán Front azzal, hogy a debreceni csatában érzékeny csapást mért a „Dél" hadseregcsoport főerőire, megteremtette a kedvező feltételeket a háborúból való kilépésre. Csapataival átkelt a Tiszán, és hídfőt létesített a Budapest elleni támadáshoz. A fegyverszüneti tárgyalásokon a szovjet vezetők a legmesszebbmenő jóindulatot tanúsították. Horthy kérésére támadásban levő csapataikat is megállították. Malinovszkij marsall Utassyval még a technikai végrehajtás módozatait is megüzente. A többit Horthynak, Lakatosnak és Vörösnek kellett volna elvégezni. Ők azonban nemcsak hogy nem mertek, de nem is akartak szembefordulni a németekkel, jóllehet uralmon maradásukat ekkor nem a fegyverszünet, nem a Magyar Front, nem

a kommunisták, hanem a nyilasok és a németek fenyegették. A kormány elnökének az volt a véleménye, hogy „fejest ugrottak a sötétbe". Miniszterei is hasonlóan vélekedtek, még a kormányzói proklamációt is túlzottnak tartották. A kormány nemhogy semmit nem tett a fegyverszünet érdekében, hanem mindvégig a fék szerepét játszotta, még akkor is, amikor már a debreceni csata is elveszett.

Nem szabad megfeledkezni arról, ami minden fegyveres erőre jellemző, hogy a középső és az alsó vezetők, azaz a főtisztek és a beosztott tisztek nem önállóan működő parancsnokok, nem szabad akaratuk és elgondolásuk szerint cselekednek, hanem benne élnek a katonai hierarchiában, parancsot kapnak és parancsot teljesítenek. Hányszor előfordult már a történelemben, hogy a fegyelem vaskorlátai közé szorított katonát harcba tudták vinni, saját osztálya és fajtája ellen.

Nem polemizálhatunk arról, hogy mi lett volna a helyzet, ha a hadsereg parancsot kap; hogy a tisztikar hány százaléka teljesítette volna a Hadúr iránti esküjét? A hadsereg nem kapott parancsot a harc beszüntetésére, a szovjet csapatokkal való kapcsolat felvételére, a németek megtámadására. Ezért a felelősség az állam politikai és katonai vezetőit terheli, akik elmulasztották a fegyverszünet előkészítését, félreérthetetlen határozott utasítások és bizonyos hadműveleti intézkedések kiadását a csapatoknak. A horthysta tisztikar politikai intelligenciája viszont nem tette lehetővé, hogy maga álljon az események élére. Még azok is bátortalanok voltak, akik felismerték, hogy csakis a fegyverszünet mentheti meg az országot a katasztrófától. Parancsot vártak. Még Miklós Béla sem merte felsőbb intézkedés nélkül megkísérelni a hadsereg szembefordítását a németekkel.

Azt, hogy a magyar katonák is a politikai kibontakozást várták, bizonyítják a csapatoknál október 15-e után lezajlott események. Október 16-án két alegység teljes fegyverzetével, tisztjeivel az élen követte az 1. hadsereg parancsnokának példáját, és átment a szovjet csapatokhoz.

Friessner az október 15-e után bekövetkezett állapotokból, a szökések számának növekedéséből, a vezető tábornokok és vezérkari tisztek átállásából, a magyar és szovjet katonák barátkozási eseteiből azt a következtetést vonta le, hogy a magyar hadsereg teljesen demoralizálódott és megérett a feloszlatásra. „Az arcvonal valamennyi szakaszáról a magyar egységekben végbemenő bomlási folyamatról érkeztek jelentések – írja –. Nem lehetett többé megbízni a ‚szövetségesekben'. A legénység, de a tisztek is nyíltan kijelentették: nem kívánják folytatni a harcot. Nem ismerték el Szálasi új magyar kormányát, sem Beregfyt, az új magyar vezérkari főnököt."[40]

A Horthy-rendszer bukásával – a nyilasok és a németek minden erőfeszítése, terrorja és megtévesztő propagandája ellenére – meggyorsult a magyar hadsereg széthullása. A „Dél" hadseregcsoport törzsfőnökének Ia Nr. 181/44. g. K. Chefs. számú jelentése arról tájékoztat, hogy a parancsnokságok fáradozásai a magyar hadosztályok harci szellemének megszilárdítására csak mérsékelt sikerrel jártak.

„Rendkívül csekély az ellenálló erő és akarat – mondja a jelentés. A 23. hadosztály 51. ezredének parancsnoka barátkozási akcióban vett részt az oroszokkal."

A németek által október 15-én őrizetbe vett Veres Lajos altábornagy helyére kinevezett vitéz Major altábornagy a 25. hadosztályról azt jelentette, hogy október 15-e után növekedett az átszökések száma a szovjet csapatokhoz. „Ha a hadosztály továbbra is ebben a térségben marad alkalmazásban, számolni kell azzal, hogy harcértéke tovább süllyed, annyira, hogy a hadosztály önmagától megszűnik... Jelentem, hogy a tömeges átszökések megakadályozására drasztikus intézkedéseket foganatosítottam. Mivel nem vagyok olyan helyzetben, hogy leváltsam az ellenséggel közvetlen érintkezésben levő csapatokat, és azokat alkalmasabb körülmények között kézbe vegyem, a széthullási folyamatot nem tudom feltartóztatni." A német összekötő a VII. hadtest tisztikaráról azt jelentette, hogy „...a hiányzó tettrekészség miatt a tisztek minden kényszerítő ok nélkül elhagyták szolgálati helyüket és így a csapatok döntő harchelyzetben vezetés nélkül maradtak. Századszakaszparancsnokok és részben zászlóaljparancsnokok is lendület, energia és tettrekészség nélkül működnek, a nehézségek elől, ahol csak tehetik, kitérnek... Az altisztek és a legénység harci szelleme átlagosan rossz."[41]

A magyar csapatoknál végbemenő bomlási folyamatról és alacsony harci szellemről írnak a szovjet jelentések is. „A németek oldalán való harc értelmetlenségét felismerő magyar katonák és tisztek, ahogy kedvező alkalom adódik, átjönnek a mi oldalunkra, vagy megszöknek alakulataiktól és a polgári lakosságnál rejtőznek el... A németek intézkedései, akciói magyar ipari üzemek kitelepítésére stb. és a magyar csapatrészek átdobása a Duna nyugati partjára, növelik a magyar hadsereg bomlását." A szovjet harcjelentések arra is utalnak, hogy „... a magyar katonák nem akarnak harcolni és tudatosan keresik a fogságba esés lehetőségét." Arról is hírt adnak, hogy sok katona a ledobott „Átlépési igazolvánnyal" jelentkezik. Gyakran megtörtént, hogy az átállt katonákat visszaküldték bajtársaik felvilágosítására. Egyik beszámoló megemlíti, hogy a visszaküldött 46 hadifogoly 672 katonát és tisztet hozott át. A németek szolnoki ellencsapásának felszámolására október 20-án ütközetbe vetett 7. gárdahadsereg politikai osztálya a magyar csapatok harci szelleméről a következőket jelentette: „A hadseregünk ellen tevékenykedő magyar katonák, csapattestek politikai-erkölcsi állapota nagyon alacsony. A magyarok szívesen esnek fogságba, sőt gyakoriak az olyan esetek is, amikor csoportosan adják meg magukat. Előfordult, hogy a 20. gyalogoshadosztály feltöltésére érkezett század, parancsnokával az élen nem lépett harcba, hanem átjött csapatainkhoz."

A magyar csapatok állapota, harci szelleme Friessner október 15. utáni jelentéseiben szintén központi helyen szerepel. Az arcvonalon alkalmazott 22 magyar hadosztályból és öt dandárból október végére mindössze öt hadosztály és két dandár maradt. A többit – írja Friessner – mint harcképtelent, szétvertet vagy megbíz-

HARC DEBRECENÉRT

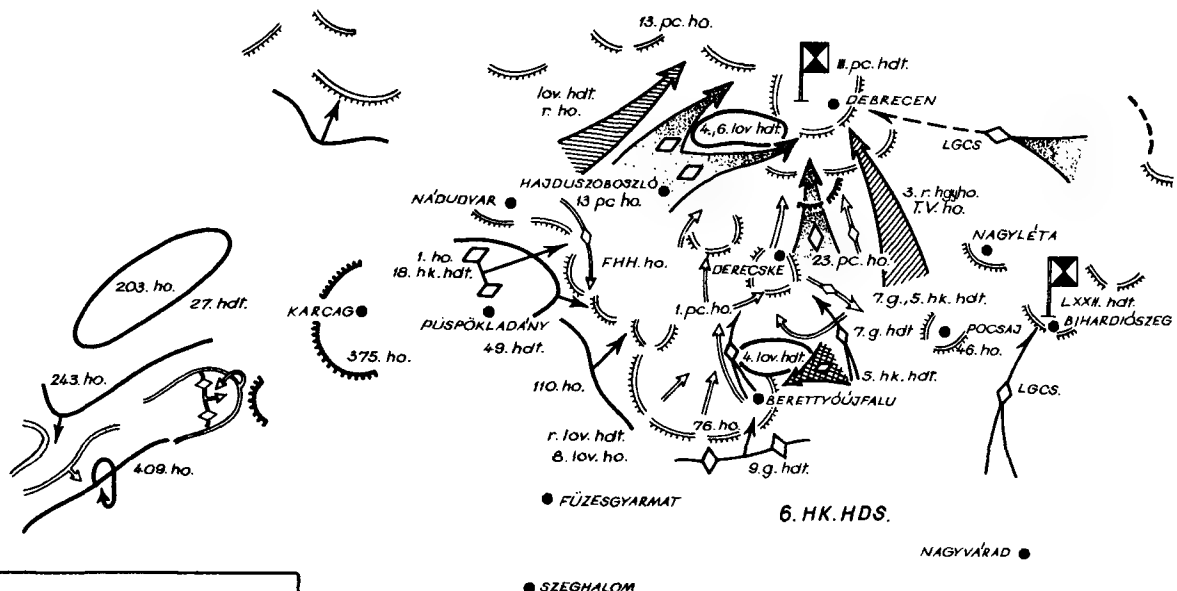

JELMAGYARÁZAT

- HELYZET ÉS TÁ'D. IRÁNYA 1944. 10. 16
- TÁMADÁS 1944. 10. 19-ÉN
- ROMÁN CSAPATOK

hatatlant, ki kellett vonni és zászlóaljanként német magasabbegységekbe kellett beosztani. Nem mehetünk el szó nélkül amellett, hogy mindez a felső vezetés akarata és parancsa ellen történt. Horthy hadparancsában arra szólította fel a katonákat, hogy „feltétlen engedelmességgel" teljesítsék elöljáró parancsnokaik utasításait. A magyar hadsereg bomlása mégis meggyorsult. Felmerül a kérdés: mi lett volna a helyzet akkor, ha Horthy határozott parancsot ad a hadseregnek az arcvonal megnyitására és a németek megtámadására? A csapatok erkölcsi állapota bizonyítja a legjobban, hogy az átállás, a szembefordulás a németekkel nem a katonákon múlt, hanem Horthyn, kormányán és vezérkarán. Az arcvonalban levő hadseregeket éppen a németekkel való szembefordulással lehetett volna a felbomlástól megmenteni.

Az október 15-i kiugrási kísérlet, az előkészítés hiánya és a szervezetlenség következtében megbukott. A vérben és gyalázatban született korszak képtelen volt a fasiszta szövetségből való kiszakadásra. Horthy és a Lakatos-kormány ennek a feladatnak a végrehajtására gyengének, bátortalannak bizonyult. A rendszer még önmaga védelmében sem tudott fegyvert fogni Hitler ellen. Horthy bűne, hogy nem módosította elhatározását, amikor a német parancsnokság az 1. és a 2. hadsereg visszavonását és Budapest térségében való gyülekeztetését nem engedélyezte. Ezzel elvesztette a háborúból való kilépésre az utolsó lehetőséget is. A kiugrás Budapestről való irányítása az október 15-re a fővárosban és környékén kialakult helyzet közepette akkor sem sikerülhetett volna, ha Horthy és Lakatos őszintén óhajtja. A németeknek a fővárosban elég erejük volt ahhoz, hogy csírájában elfojtsanak minden megmozdulást.

HARC DEBRECENÉRT

Az október 15-i események után térjünk vissza a hadműveletekhez. A szovjet hadvezetés döntőnek tartotta Debrecen, Nyíregyháza mielőbbi elfoglalását.

A német parancsnokság szívós védelmi tevékenységgel igyekezett a 2. Ukrán Front Debrecen és Nyíregyháza elleni támadását lelassítani és elodázni e két fontos közlekedési és utánpótlási csomópont feladását, legalább a 8. német hadsereg visszavonulásáig. Igyekeztek jól kihasználni a terep nyújtotta kedvező lehetőségeket, minden talpalatnyi földért elkeseredetten küzdöttek. A harcok súlypontja az utakra, útcsomópontokra, a helységekre tevődött át. Különösen jól megszervezték a páncélelhárítást. Debrecentől délre szinte minden faluban minden jelentősebb útelágazásnál – kereszteződésnél támpontot építettek ki.

A 2. Ukrán Front parancsnoksága a sikerek továbbfejlesztésére a következő elhatározást hozta.

A 46. hadsereg és az 53. hadsereg bal szárnya a Tisza vonalában védelemmel biztosítja a főerők és a Plijev lovas-gépesített csoport Debrecen–Nyíregyháza–Csap irányú tevékenységét. Gorskov csoportja Nagyvárad-kelet körzetéből csapást mér Nagykároly–Szatmárnémeti irányában, a 8. német hadsereg visszavonulási útvonalainak elvágására.

A hadműveleti elgondolás alapján a lovas-gépesített csoportnak, a 6. gárda-harckocsihadseregnek és az 53. hadsereg jobbszárny-csapatainak a Debrecen elleni támadás megindítása előtt meg kellett semmisíteni a Breith-csoport erőit a Sebes-Körös és Berettyó közén, ezután folytatni a támadást északra Debrecen–Nyíregyháza irányában.

A front jobb szárnya azt a feladatot kapta, hogy a Wöhler-csoportot üldözve jusson ki Máramarossziget, Nagykároly, Érvasad vonalra és fejezze be Észak-Erdély felszabadítását.

Az összecsapások hevessége Debrecen-dél térségében október 12-e után sem csökkent. A páncéloscsata mindkét féltől továbbra is nagy erőfeszítéseket követelt. A harc egészen Debrecen bevételéig éjjel-nappal megszakítás nélkül dúlt.

Nagyvárad elfoglalása, a 6. német hadsereg védelmének felszabdalása zavart keltett a „Dél" hadseregcsoport vezetésében. A 2. Ukrán Front parancsnoksága igyekezett maximálisan kihasználni ezt a helyzetet és már október 12-én este kiadta intézkedéseit a további tevékenységre.

A Plijev lovas-gépesített csoport október 13-án a kora hajnali órákban megkezdte az új feladat végrehajtását. Az ellenség ellenállását megtörve 11 órára kijutott Biharszentjános, Bojt körzetébe és rohamot indított Berettyóújfalu ellen északról és délkeletről. Breith tábornok páncélos- és gyalogosegységekkel különösen szívósan védte Bors, Biharkeresztes, Mezőpeterd és Berettyóújfalu községeket.

Plijev hadtesteinek térnyerése – a makacs ellenállás és a gyakori ellenlökések következtében – nagyon lelassult. Érezni lehetett, hogy a csoport a Nagyvárad elleni manőver során érzékeny veszteséget szenvedett. Ütőképessége jelentősen csökkent. Nem tudta megtörni a németek ellenállását Nagyvárad és Berettyóújfalu között. Az ellenség előre kiépített támpontjai megosztották Plijev erőit. A németek nemcsak védekeztek, hanem ellenlökésekkel zavarták a szovjet csapatok előnyomulását. A harcok menetében csak 14-én következett be változás. Fretter-Pico végül is a szovjet csapatok nyomásának hatására arra kényszerült, hogy feladja jól berendezett és kiépített Körös menti támpontjait, és megkezdje hadosztályainak kivonását a Berettyó–Sebes-Körös közéről. Ez fordulatot hozott a 6. gárda-harckocsihadsereg tevékenységében is.

A Nagyvárad alatt, a Sebes-Körös és a Berettyó közén vívott harcok során a német–magyar csapatok több mint 2100 halottat, 115 harckocsit és rohamlöveget,

350 löveget és aknavetőt, 95 páncélozott szállító járművet és 91 repülőgépet vesztettek. Fogságba esett 9650 katona és tiszt. Különösen érzékeny veszteséget szenvedett az 1. és a 23. páncélos-, a 22. SS lovas-, a 76. német, a 4. és 12. magyar hadosztály. A nagy manőver során természetesen a szovjet csapatok is érzékeny veszteségeket szenvedtek. Október 13-ig csak a Plijev-csoportban több mint 200 harckocsi és rohamlöveg semmisült meg, illetve vált üzemképtelenné. Ez is a harc feszített üteméről és elkeseredett jellegéről tanúskodik.

Október 15-én – miután a 6. gárda-harckocsihadsereg csapatai elérték Berettyóújfalut – Malinovszkij a lovas-gépesített csoportot északra fordította, Plijev azt a feladatot kapta, hogy mérjen csapást Derecskére és október 16-án egyesüljön a 6. lovashadtesttel.

Október 16-án reggel a 18. harckocsihadtest szívós harc után a délutáni órákban összeköttetést teremtett a Debrecen alatt körülzárt lovashadosztályokkal. A 4. lovas- és a 7. gépesített hadtest megindította a harcot Konyár és Derecske birtokbavételéért és ennek eredményeként egyesült a 6. lovashadtesttel.

Október 15-e után a frontparancsnokságnak szándéka volt meggyorsítani Debrecen elfoglalását és elvágni Wöhler erőinek visszavonulási útvonalait. Ennek érdekében Malinovszkij marsall erőinek és eszközeinek zömét az arcvonal középső szakaszán összpontosította, és Debrecen elfoglalását sürgette. Az október 15-i budapesti események hatására a magyar alakulatoknál bomlási jelek mutatkoztak. A fegyelmet a nyilasterror és -propaganda sem tudta megfelelő szinten tartani. Ezért Friessner meggyorsította erőinek visszavonását Észak-Erdélyből. Ekkor már látható volt, hogy útvonalainak elvágása, az egész visszavonulás meghiúsítása Debrecen gyors elfoglalásán múlik. A helyzet a következő volt: ha a 2. Ukrán Front nem tudja gyorsan megtörni Debrecennél az ellenállást és elfoglalni a várost, akkor Wöhler eléri a Felső-Tiszát és visszavonja erőit Észak-Erdélyből. Ezért irányított a német parancsnokság minden lehető erőt és eszközt Debrecenhez. Friessner az október 16–17-i napokra emlékezve azt írta, hogy a Wöhler-csoport különösen nehéz helyzetbe került, továbbá, hogy a német páncélosegységek – a szünet nélküli bevetések során – súlyos veszteségeket szenvedtek. „Ha a szovjet támadások eredménnyel járnak, akkor a Kelet-Magyarországon harcoló német–magyar csapatokat a megsemmisülés veszélye fenyegeti." Ennek elkerülésére és a magyar hadosztályok szétesésének megakadályozására a „Dél" hadseregcsoport parancsnoksága meggyorsította erőinek visszavonását Észak-Erdélyből.

A Debrecen térségében zajló eseményeket a szovjet Legfelsőbb Főparancsnokság is figyelemmel kísérte. Felismerte, hogy az ellenség a 2. Ukrán Front Debrecen–Nyíregyháza irányú előnyomulásának lelassításával az Észak-Erdélyben és Kárpát-Ukrajnában levő erők visszavonulását akarja mindenáron biztosítani. Ennek meghiúsítására 1944. október 18-án elrendelte, hogy a front középső csoportosításának

főerőit, Plijev, Kravcsenko, Gorskov magasabbegységeit az ellenség debreceni csoportosításának gyors likvidálására, Debrecen elfoglalására alkalmazza.

A német parancsnokság, hogy késleltesse Debrecen elfoglalását, október 19-én hajnalban a szolnoki hídfőből ellencsapást indított. Ennek elhárítására Malinovszkij a 7. gárdahadsereget vetette ütközetbe.

Minden német erőfeszítés ellenére a Debrecenért folytatott küzdelemben október 19-én fordulat következett be. A lovashadtestek 04 órakor nyugatról, délnyugatról megindították a rohamot a város ellen. A délről támadó 7. gépesített hadtest, együttműködésben az 5. harckocsihadtesttel, megtörte az ellenállást és 17 órára elérte a város déli körzetét. Valamivel később a keletről támadó Gorskov lovasgépesített csoport egységei is megérkeztek Debrecenhez.

A feladatok meghatározása és az együttműködés megszervezése után megindult az általános roham. Október 20-án reggel 06 órára Debrecen felszabadult.

A város elfoglalása az egyidejű átkaroló manőverek, valamint a keletről, délről és nyugatról mért, jól összehangolt, koncentrikus csapások eredménye volt. A Debrecenért vívott harcokban a szovjet csapatok szétverték a 23. páncéloshadosztályt, a 228. rohamlöveg-osztályt, a 46. német, a 4. és a 12. magyar gyaloghadosztályt. Súlyos veszteségeket okoztak az 1. és a 13. páncélos-, a „Feldherrnhalle" páncélgránátos, a 76. gyalogos- és a 22. SS-lovashadosztálynak. Megsemmisült 113 harckocsi és rohamlöveg, 130 löveg, 37 páncélgépkocsi és 49 repülőgép. Fretter-Pico vesztesége halottakban mintegy 9000 volt. Több mint 1000 katona és tiszt fogságba esett.

Debrecen elfoglalásával lezárult a Tiszántúl felszabadításáért vívott hadművelet döntő szakasza: a debreceni csata. A 2. Ukrán Front csapatai október 20-ig szétzúzták a német „Dél" hadseregcsoport főerejét képező 6. német hadsereget és kedvező feltételeket teremtettek a támadás kifejlesztéséhez Nyíregyháza irányába, az észak-erdélyi ellenséges erők visszavonulási útvonalainak elvágására.

A Debrecenért vívott harccal egyidőben a front törzse figyelmet fordított a szolnoki eseményekre is. A város bevétele után a páncélelhárítás megszilárdítására október 20-án a 6. gárda-harckocsihadsereget és a 18. harckocsihadtestet Kisújszállás, Karcag térségébe irányították azzal a feladattal, hogy német harckocsik áttörése esetén mindenképpen akadályozzák meg további előnyomulásukat keletre.

A 7. gárdahadsereg 22-én reggel az 53. és a 46. hadsereg között Kisújszállás, Túrkeve és Mezőtúr körzetéből lépett ütközetbe Szolnok általános irányban. Malinovszkij a hadseregnek azt az utasítást adta, hogy semmisítse meg a szovjet és román csapatok védelmébe beékelődött német páncélosokat és 23-án estére jusson ki a Tiszához, Nagykörü, Szolnok, Újkécske körzetében létesítsen hídfőket, és vegye fel az érintkezést a Tiszán átkelt 46. hadsereggel.

A 7. gárdahadsereg három nap alatt nemcsak visszaállította az eredeti helyzetet, hanem a szolnoki hídfő feladására is kényszerítette az ellenséget.

A Szolnoktól délre elért sikerekben jelentős szerepe volt a Duna–Tisza közén támadó 46. hadseregnek. Október 21-én estére kijutott Alpár, Kiskunfélegyháza, Kiskunhalas vonalába. Balszárny-csapataival viszont – a 3. Ukrán Front sikereit kihasználva – október 21-én birtokba vette Zombort, Baját és kijutott a Dunához.[42]

HARCOK NYÍREGYHÁZÁÉRT

A debreceni hadművelet befejező szakaszának főbb eseményei Nyíregyháza környékén zajlottak le. A német parancsnokság Debrecen elvesztése után is arra törekedett, hogy a Wöhler-csoportot mindenáron visszahozza a Tisza mögé. Ezért Debrecentől északra továbbra is makacsul védekezett, igyekezett feltartóztatni a lovas-gépesített csoportot és közben kivonni csapatait Észak-Erdélyből.

Malinovszkij marsall a Szolnok körzetéből indított német ellencsapás elhárítására adott intézkedéseivel egyidőben még Debrecen birtokbavétele előtt – 1944. október 19-én – azt a parancsot adta Plijev altábornagynak, hogy „Debrecen elfoglalása után vegye alárendeltségébe a Gorskov-csoportot, és fejlessze tovább a támadást Nyíregyháza irányában. Október 21-én estére vegye birtokba Nyíregyházát, és jusson ki Berkesz, Nyíregyháza, Gáva körzetébe."[43] Az új támadó csoportosítás feladata az volt, hogy Nyíregyháza birtokbavételével elvágja Wöhler visszavonulási útvonalait. Az észak-erdélyi német–magyar erők sorsa teljesen az új csoport tevékenységétől függött.

A Debrecenből kivert 46., 76. gyalogos-, a 23. páncéloshadosztályok maradványainak és az 1. SS-lovasezrednek sikerült megkapaszkodniuk Nyírlugos, Nyíradony, Hajdúsámson-észak, Pallag-puszta, Nagyerdő szakaszán, továbbá a Debrecen, Balmazújváros vasút mentén. Hajdúhadház, Hajdúböszörmény és Balmazújváros községekben támpontokat épített ki. Ezekből a helységekből ellenlökéseket indított a Debrecent elfoglaló lovas-gépesített csoport kötelékei ellen. A makacs védekezéssel egyidőben Friessner meggyorsította a Wöhler-csoport visszavonását a Tisza nyugati partjára.

A 2. Ukrán Front előretörése Nyíregyháza felé és az 1. magyar hadseregnél október 16-a után lejátszódott események megkönnyítették a 4. Ukrán Front csapatainak átjutását a Kárpátokon. Az „Árpád"-vonal elvesztette jelentőségét. Mindez és a 2. Ukrán Front további előnyomulása északra, arra kényszerítette a német hadvezetést, hogy elrendelje az 1. hadsereg visszavételét is. A helyzet tehát úgy alakult, hogy a 2. Ukrán Front további térnyerése Nyíregyháza és Csap elfoglalása, nemcsak a 8. német és a 2. magyar, hanem az 1. magyar hadsereg hátát is fenyegette.

A német parancsnokság abban reménykedett, hogy az erőszakkal Szálasira felesketett magyar csapatokat német hadosztályoknak alárendelve, német egységekkel összevegyítve, szigorú ellenőrzéssel a Tisza mögött tervezett védelmi vonalban újra alkalmazhatja. Ezért október 20-án az 1. magyar hadsereget a „Dél" hadseregcsoport állományába utalta és Wöhler tábornoknak rendelte alá. A 2. magyar hadsereget megszüntették, törzsét átdobták Dunántúlra a „Dél" hadseregcsoport jobb szárnyára. A csapatokat német hadtestek, hadosztályok állományába osztották be.

A lovas-gépesített csoport hadtestei már október 20-án délelőtt megkezdték a feladat végrehajtását. A németek még mindig nem mondtak le Debrecenről. Állandó ellenlökésekkel zavarták a csoportot. Plijev a 6. lovashadtestet a lövészcsapatok megérkezéséig kénytelen volt visszahagyni Debrecen-északnyugat körzetében a város védelmére.

A Debrecenből kivert, északra visszavetett német erők az 1., a 2., 23. és a 13. páncélos-, a „Feldherrnhalle" páncélgránátos, a 46., a 76. gyalogos-, valamint a 4. és 12. magyar gyaloghadosztályok maradványai megkapaszkodtak Érpatak, Újfehértó, Téglás, Hajdúhadház, Hajdúböszörmény körzetekben. Szívós ellenállást tanúsítva lefékezték az előnyomulást. Plijev magasabbegységei október 20-án csak 20–22 km-t jutottak előre.

Plijev tábornok éjszaka is folytatta a támadást. Csapatai 21-én 05 órára birtokba vették Nagykállót, Hajdúhadházt.

„Az előnyomulás heves harcok közepette folyt – írja visszaemlékezésében. – Debrecentől északra több nehéz ütközetre került sor... Különösen elkeseredett harcok lángoltak fel Nagykálló körzetében."

Nagykálló visszaszerzésére a német parancsnokság több ellenlökést indított, de a sorozatos kudarcok után visszavonta csapatait Nyíregyházára. A 23. szovjet harckocsihadtest egységei szorosan felzárkóztak a visszavonuló német alakulatokra és október 21-én 14 órakor az ellenség nyomában betörtek a városba. A szovjet harckocsik váratlan megjelenése nagy riadalmat és zűrzavart idézett elő. A 4. lovashadtest is fokozta előretörését és 17 órára csaknem elérte Nyíregyházát. A két hadtest határozott, váratlan, gyors tevékenységének eredményeként Nyíregyháza október 21-én éjjel a lovas-gépesített csoport birtokába került.

Nyíregyháza elfoglalásával Plijev tábornok megfosztotta a német „Dél" hadseregcsoportot a legkedvezőbb tiszai átkelőhelyektől. Elvesztésük a német tervek teljes felborulását jelentette. „Úgy tűnik – írja Friessner –, hogy a fél hónapig tartó kemény harcok után a szovjet támadó hadműveletek mégiscsak célhoz érnek", elvágták a Wöhler hadműveleti csoport visszavonulási útvonalait.[44]

Nyíregyháza váratlan elvesztése és a Wöhler-csoport visszavonulási útjainak elvágása arra késztette Friessnert, hogy október 22-én külön napiparancsban forduljon katonáihoz, és megkísérelje a város visszaszerzését. A parancs egyes mondatai jól tükrözik azt a kétségbeesett helyzetet, amibe a „Dél" hadseregcsoport a deb-

receni csata elvesztése után jutott. „Minél közelebb kerülünk hazánk határaihoz, annál fanatikusabbá kell válnia harcunknak – mondja a parancs –, mert ez most már házunkért és udvarunkért folyik... Aki nem veti be egész erejét és életét, ahol arra szükség van a harcban, az, azt sem érdemli meg, hogy német legyen és nem érdemes többé tiszteletre." Majd arra utasította a katonákat, hogy különösen figyeljék egymást és őrködjenek azon, hogy a harci közösségeikben ne legyenek félénkek, gyávák és árulók.

„Also auf zum Kampf, Soldaten, bis aufs Messer!"[45] – biztatta katonáit.

A Nyíregyházát és környékét birtokba vevő lovas-gépesített csoport helyzetére kedvezőtlenül hatott, hogy a város térségébe kijutott gyorshadtestek és a Debrecen, Hajdúhadház körzetében szívós harcokban lekötött két másik gyorshadtest, valamint a 27. hadsereg csapatai között egy 25–30 km széles biztosítás nélküli rés keletkezett, amelyet a németek is megtaláltak.

A Debrecenből kivert német csapatok október 22-én délután Újfehértón keresztül Nagykálló irányában ellencsapást mértek, és birtokba vették Nagykállót. Nyírbátor és Máriapócs térségéből a visszavonuló XXIX. német hadtest egységei támadtak. Október 23-án 01 órakor a keletről és nyugatról támadó kötelékek Nagykálló körzetében találkoztak.

A „Dél" hadseregcsoport ezzel a manőverével elvágta a front főerőitől a lovas-gépesített csoport három hadtestét (a 4., az 5. lovas- és a 23. harckocsihadtestet). Október 23-án és 24-én Wöhler erőfeszítése Nyírbátor, Nagykálló, Újfehértó és Hajdúdorog terepszakaszának megtartására, a délkeletről és délnyugatról jövő szovjet csapatok támadásának visszaverésére és a főerőktől elvágott lovas-gépesített csoport megsemmisítésére irányult.

Malinovszkij marsall október 23-án Plijev tábornoknak azt a parancsot adta, hogy Nyíregyháza körzetéből mérjen csapást Nagykálló felé a védekező német erők hátába, és a 27. hadsereggel együttműködve semmisítse meg a Nagykálló, Újfehértó, Hajdúdorog szakaszon megkapaszkodott fasiszta csapatokat.

Október 23-án fokozódott a német–magyar csapatok tevékenysége a körülzárt lovas-gépesített csoport ellen. Wöhler emberéletet és anyagiakat nem kímélve, egymás után indította rohamait. A harcok és az összecsapások nemcsak gyakoribbá váltak, hanem egyre elkeseredettebbekké is. A makacsul védekező német kötelékek meghiúsították a 27. hadsereg csapatainak minden kísérletét, hogy áttörjék az arcvonalat és egyesüljenek lovas-gépesített csoporttal.

A 2. Ukrán Front parancsnoksága a három napig tartó sikertelen kísérletek után utasította Plijev altábornagyot, hogy október 26-án 20 órakor a 27. hadsereggel való egyesülés céljából mérjen csapást Nagykállóra. A helység birtokbavétele azonban ez alkalommal sem sikerült. A hadtestek végül is az utakról letérve Nagykállótól keletre és nyugatra súlyos harcok után, nagy veszteségek árán kitörtek a gyűrűből.

Ennek következtében Nyíregyháza 26-án éjszaka visszakerült a németek birtokába. Ezzel a Wöhler-csoport előtt megnyílt az út nyugatra. A nyíregyházi hadműveleti hídfőn keresztül sikerült mintegy 150 ezer embert a Tisza mögé visszavonni és ott újra ütközetbe vetni a Tisza vonalának védelmére. Debrecen elvesztése után lényegében ezért folyt a harc.

A nyíregyházi balsiker mindenekelőtt a tartalékok hiányával magyarázható. A debreceni hadművelet egyik sajátossága, hogy sem a front, sem a hadseregek nem rendelkeztek jelentős tartalékokkal. Ennek kedvezőtlen hatása a Nagyvárad elleni és a Nyíregyháza környéki harcokban is érződött. Nagyváradnál a frontparancsnok a lovas-gépesített csoport manőverével pótolta a tartalékok hiányát. Nyíregyházánál azonban már nem volt mivel manőverezni. Ez végső soron erőeltolódást eredményezett a németek javára, ezért Malinovszkij marsall Nyíregyháza időleges feladására kényszerült.

Ezzel a Magyarország felszabadításáért vívott küzdelem első szakasza – a 23 napig tartó debreceni hadművelet – véget ért.[46]

A hídfő visszaszerzése a „Dél" hadseregcsoportnak is súlyos emberi és anyagi veszteségekbe került. „El kell... ismernem – írja Friessner –, hogy a harcok során súlyos veszteségeket szenvedtünk." A német csapatok válságos helyzetét jól tükrözi Friessner október 27-i Guderianhoz intézett jelentése. Ebben már arról ír, hogy ha nem bocsátanak rendelkezésére újabb német kötelékeket, számolni kell azzal, hogy az ellenfél pár napon belül eléri Budapestet. A főváros védelmére tett intézkedéseket, és az ott levő magyar erőket nagyobb erejű támadás megállítására és visszavetésére nem tartotta megfelelőnek. „A magyar csapatok harcértékének növelésére – mondja a jelentés – minden lehetséges kisegítő rendszabályt megtettünk. Elrendeltük, hogy német magasabbegységekbe osszák őket. Ettől azonban nem várható hamarosan hatékony javulás." Az volt a véleménye, ha egy-két német gyalogoshadosztályt „magként" beosztanak a 3. magyar hadseregbe, megelőzhetik az arcvonal széthullását.

Jelentésének befejező részében Friessner sajnálkozik, hogy csak kevés segítséget kapott, majd ismét a magyar alakulatok alacsony harci szellemére utal. Igyekezett a német felső vezetést meggyőzni, hogy ellenkező esetben nagyobb eredményeket és sikereket ért volna el. Kudarcát – a hadművészet alapvető törvényszerűségeit, a győzelem vagy vereség minden hadvezér által elismert katonai tényezőit figyelmen kívül hagyva – elsősorban a magyar csapatok alacsony harcértékével, a magyar vezetők „árulásával" magyarázta. Elhallgatta, hogy akkor is megverték, akkor is csatát vesztett, amikor még nem voltak magyar hadosztályok az alárendeltségében és a német seregtestek lényegesen erősebbek voltak. A magyar kötelékek alacsony harci szellemével, okaival már foglalkoztunk, erre visszatérni felesleges volna. Valamit azonban mégis el kell mondanunk, amiről Friessner megfeledkezett: a iași–kisinyovi hadműveletben szétvert hadseregcsoportját a végső megsemmisítéstől ép-

pen a magyar politikai és katonai vezetők – e könyvben sokat bírált – állásfoglalása mentette meg. Az igazság az, hogy Horthy és a Lakatos-kormány a szovjetellenes háború folytatásának vállalásával, a hiányosan felszerelt és rosszul kiképzett, korszerűtlen magyar hadosztályok bevetésével biztosította a „Dél-Ukrajna" hadseregcsoport átszervezését, a német erők felvonultatását és azt, hogy az arcvonal áttörése után 750 kilométer mélységben új védelmi rendszert építhettek ki. Mi bíráljuk Horthyékat, hogy a háborúból való kilépés legalkalmasabb időpontját elszalasztották. Friessner azonban csak köszönettel tartozik nekik és azoknak a tábornokoknak, akik a magyar katonák életét nem kímélve a legdrasztikusabb eszközökkel hajtották a magyar nép fiait a céltalan harcba, hogy a szovjet hadsereget a Wehrmacht közép-európai bázisaitól távol tartsák. Reálisnak tetszik a feltételezés, hogy ha Horthyék 1944. szeptember elején élnek a szovjet hadsereg által megteremtett kedvező lehetőséggel, akkor 1944 végén a szovjet csapatok nem Budapestet, hanem Bécset vagy talán Prágát érik el. Nem Friessneren múlott, hogy ez nem sikerült, hanem elsősorban azon, hogy a Lakatos-kormány vállalta a háború folytatását. Az ország még meglevő gazdasági és katonai erejét a „Dél" hadseregcsoport rendelkezésére bocsátotta és ezzel az országot hadszíntérré változtatta.

A 2. Ukrán Front csapatai október 6-tól 28-ig 150–270 kilométert nyomultak előre. Felszabadították Észak-Erdélyt, csaknem az egész Tiszántúlt, átkeltek a Tiszán, és több hídfőt foglaltak el.

Meghiúsult a német főparancsnokságnak az az elgondolása, hogy Észak-Erdélyben és Kelet-Magyarországon a Budapest–Bécs irány lezárására és Magyarország megtartására új hadászati és védelmi arcvonalat létesít és a szovjet hadsereget huzamosabb időn át feltartóztatja. Mindezeknek döntő hatása volt a fegyverszünet kérdésében csak az időt húzó és még mindig ingadozó Horthyra és kormányára. A magyar népnek és az országnak ebben a kétségtelenül tragikus helyzetben – az 1944. szeptember elején elszalasztott kedvező kilépési lehetőség után – a debreceni hadművelet újabb alkalmat teremtett ahhoz, hogy Horthy még Hitler végső veresége előtt szakítson a fasiszta szövetséggel és szembeforduljon vele.

Horthyék azonban a fegyverszünetet német jóváhagyással szándékoztak végrehajtani. Mindenáron el akarták kerülni a fegyveres szembefordulást a németekkel, annak ellenére, hogy ez a fegyverszünet legfontosabb követelménye volt. Ezért 1944. szeptember elején, majd október közepén hazánkban nem az történt, ami történhetett volna. A háborúból való kilépéshez a magyar kormány nem biztosított megfelelő alternatívákat. Féltek a néptől, rettegtek a szovjet hadseregtől, rendszerük társadalmi alapjainak széttörőit látták benne. Magatartásukban túl sok volt a bizonytalanság, és ez a német fasiszta vezetés számára kedvező lehetőséget nyújtott, hogy még a huszonnegyedik órában is érvényesítse akaratát. Mindezek követ-

kezményeként – a fegyverszünet kedvező külső és belső feltételei mellett – a Lakatos-kabinet másfél hónapos kormányzása nem a német szövetségből való kiszakadás előkészítésének, hanem a nyílt fasiszta uralomba való átmenet periódusává vált.

Az októberi harcok legfőbb politikai eredménye, hogy Debrecen felszabadult, és a város a megszállóktól, valamint a nyilasoktól megtisztított Tiszántúlnak, egyúttal az ország forradalmi átalakulásának, a demokratikus Magyarország megszületésének politikai központjává vált.

A felszabadult Tiszántúlon megkezdődött a gazdaság helyreállítása, megindult a termelés, a politikai élet, a háború okozta sebek gyógyítása. A még megszállt területen fokozódott az ellenállás, nőtt a fegyveres antifasiszta harcosok száma. Az 1944 augusztusában és szeptemberében alakult, illetve a hazánk területére ejtőernyővel ledobott partizáncsoportok tevékenysége október második felében megerősödött. A debreceni csata és az október 15-i sikertelen fegyverszüneti kísérlet hatásaként egyre több hazafias érzelmű és az ország sorsáért aggódó katona és tiszt jutott el a németek és a nyilasok elleni fegyveres harc vállalásához.

Az október 15-én bekövetkezett fordulat és a debreceni csata sikere a szovjet katonai vezetéstől is az intézkedések sorát követelte.

A Szovjetunió Állami Honvédelmi Bizottsága 1944. október 27-én 6803. sz. határozatában utasította a 2. Ukrán Front haditanácsát, hogy a Magyarországon bekövetkezett helyzet alapján forduljon felhívással a magyar néphez. Tájékoztassa az ország lakosságát, hogy a szovjet hadsereg bevonulását Magyarország területére kizárólag a katonai helyzet és az tette elkerülhetetlenné, hogy a német és a velük szövetséges magyar csapatok még mindig ellenállnak. A szovjet hadsereg nem hódítóként, hanem a magyar nép felszabadítójaként lépett az ország területére.

Amint népünk meggyőződött az igazságról, arról, hogy a szabadságot, függetlenséget, az új boldogabb élet lehetőségét a felszabadító szovjet hadsereg hozta meg, a maga módján mindent elkövetett, hogy támogassa a szovjet csapatok harcát.

A Szovjetunió Honvédelmi Minisztériumának több levéltári anyaga tanúsítja, hogy a magyar nép, miután megismerte a szovjet hadsereg céljait, a felszabadító csapatokat barátságosan fogadta és segítette őket. A 2. Ukrán Front haditanácsának tagja 1944. november 11-én azt jelentette a párt Központi Vezetőségének, hogy a helyi hatóságok „... a szovjet katonai parancsnokságokkal szemben lojálisan viselkednek, képviselőink minden kérését teljesítik. Helyi vezetők eltávolítására vagy leváltására – szabotázs miatt – egyetlen esetben sem került sor".

A haditanácsok tagjai megkülönböztetett figyelmet fordítottak a városok és a nagyobb lakott helységek szovjet parancsnokainak tevékenységére, a hadsereg és a magyar lakosság közötti jó viszonyra, a baráti kapcsolatok kialakítására.

NEGYEDIK FEJEZET

A DUNA–TISZA KÖZE ÉS ÉSZAK-MAGYARORSZÁG FELSZABADÍTÁSA

ÁLTALÁNOS HELYZET A DEBRECENI HADMŰVELET UTÁN ÉS A FELEK TERVEI

A „Dél" hadseregcsoport csapatai október végéig visszaszorultak Csap, Vitka, Tiszafüred, Tószeg, Alpár, Baja, Zombor vonalára. A bekerítést sikerült ugyan elkerülniük, de több magasabbegység jelentős, 20–50 százalékos veszteséget szenvedett. Az OKH a veszteségek pótlására négy hadosztályt irányított a hadseregcsoporthoz, melynek állományába a hónap végén 30 hadosztály (ebből hat páncélos- és három lovas-), három dandár és három (egyenként kb. dandár erejű) harccsoport, vagyis összesen 36 magasabbegység tartozott.[1]

Október végén a „Dél" hadseregcsoport csapatai a következőképpen helyezkedtek el:

– a Wöhler hadműveleti csoport: az 1. magyar hadsereg Ungvár, Csap, a 8. német hadsereg Csap, Tiszafüred szakaszon rendezkedett be védelemre;

– a Fretter-Pico hadműveleti csoport: a 6. német hadsereggel Tiszafüred, Tószeg, a 3. magyar hadsereggel Tószeg, Baja szakaszon védett. A 2. magyar hadsereg parancsnoksága a Duna nyugati partja védelmének megszervezését kapta feladatul Solttól délre.

A német hadvezetés hadászati célja a magyarországi hadszíntéren a debreceni hadműveletben elszenvedett kudarc ellenére változatlan maradt. Továbbra is azt tervezte, hogy a természetes akadályok mögött kiépített állásokra támaszkodva, aktív védelemmel a lehető leghosszabb ideig tartja a Budapest–Bécs–Graz háromszöget.

Ennek megfelelően október végén az OKH legfőbb feladatának tekintette az elért terepszakaszok megtartását, valamint a szlovákiai „A", a magyarországi „Dél" és a jugoszláviai „F" hadseregcsoport között összefüggő arcvonal kialakítását az arcvonal délnyugati szárnyán. Friessner vezérezredes, a „Dél" hadseregcsoport parancsnoka az október végére kialakult helyzetben a következő elhatározást hozta:

Fretter-Pico hadműveleti csoportja: a 3. magyar hadsereg a megerősítésül kapott LVII. páncéloshadtest beérkezése után felkészül a támadásra Dunapataj, Újkécske terepszakaszról Szeged irányában, hogy visszavesse a Tisza mögé a Duna–Tisza közére kijutott szovjet csapatokat; a 6. német hadsereg két páncéloscsopor-

tot hoz létre, és szilárdan tartja a Tiszafüred, Szolnok szakaszon a Tisza jobb partját; a 2. magyar hadsereg törzse a Dunántúlra áttelepülve, az „F" hadseregcsoporttal együttműködve megszervezi a Duna–Dráva háromszög védelmét.

– Wöhler tábornok hadműveleti csoportja megállítja a szovjet előnyomulást Tiszadob–Miskolc felé, és helyreállítja az összeköttetést a szlovákiai „A" hadseregcsoport 1. páncéloshadseregével.[2]

A „Dél" hadseregcsoport törzse már a debreceni hadművelet utolsó napjaiban feltételezte, hogy a szovjet csapatok a budapesti irányban szünet nélkül folytatni fogják a támadást. Ezért október 26-án több hadosztály átcsoportosítására intézkedett Tokaj, Polgár térségéből a Duna–Tisza közén védő 3. magyar hadsereg megerősítésére.

A debreceni hadművelet befejezésekor a 2. Ukrán Front seregtestei a következő arcvonalat foglalták el:

– a 40. hadsereg (alárendeltségében a 4. román hadsereggel) 11 hadosztállyal és két megerődített körlettel Vitka, Újfehértó;

– a 27. hadsereg 14 hadosztállyal Újfehértó, Polgár;

– az 53. hadsereg 7 hadosztállyal Polgár, Tiszafüred;

– a 7. gárdahadsereg (az 1. román hadsereggel) 11 hadosztállyal Tiszafüred, Tiszaug vonalában a Tisza bal partján;

– a 46. hadsereg 9 hadosztállyal Alpár, Baja vonalában a Duna–Tisza közén, s a Baja, Zombor szakaszon a Duna bal partján védett.

Az arcvonal mögöttes területein, a mélységben fronttartalékként Plijev és Gorskov tábornokok lovas-gépesített csoportjai, a 6. gárda-harckocsihadsereg, a 2. és a 4. gárda gépesített hadtest, valamint a 23. lövészhadtest átcsoportosítást hajtottak végre, illetve menetben voltak új alkalmazási körzetükbe.

A felsorolás mutatja, hogy a 2. Ukrán Front főerői október végén az arcvonal jobb szárnyán és közepén helyezkedtek el. Az itt tevékenykedő hadseregek átcsoportosításokat hajtottak végre, miközben elsőlépcső-hadosztályaik szoros harcérintkezésben álltak az ellenséggel. Erőviszonyok tekintetében a szovjet csapatok élőerőben kétszeres, tüzérségben négy és félszeres, harckocsikban és rohamlövegekben nem egészen kétszeres, repülőgépekben pedig nem egészen háromszoros fölényben voltak[3], ami korlátozott erőfölényt jelent.

A front csapatai 1944. szeptember 20-a óta szakadatlanul harcoltak. A huzamos, feszített igénybevétel kifárasztotta őket, s a lövészhadosztályok létszáma az október 1-i állományhoz képest általában 2000 fővel (6000–7500-ról 4000–5500-ra) megfogyatkozott. A harckocsik és rohamlövegek zöme a kb. 1000 km-es harci út megtétele után javításra szorult. Kedvezőtlenné vált a lőszerellátás és az utánpótlás is a jelentősen meghosszabbodott és erősen megrongált állapotú utakon. Október végéig még a csapatok szeptemberi és októberi igényeit sem lehetett teljesen kielé-

gíteni. Ennek következtében a front törzse csökkentett lőszernormák megállapítására kényszerült.

Malinovszkij marsall, illetve a front haditanácsa őszintén feltárta a helyzetet a főparancsnokság és a vezérkar előtt.

A frontparancsnok jelentése alapján azt várta, hogy a támadás folytatásához megfelelő felkészülési időt kap.

A Magyarországon erre az időre kialakult politikai és katonai helyzet azonban azt kívánta, hogy a szovjet csapatok minél gyorsabban megindítsák tevékenységüket Budapest térségében és megteremtsék a kedvező feltételeket a hitleri Németország szívébe irányuló csapáshoz.[4]

A hadműveletben a 2. Ukrán Frontra várt a döntő szerep, és ehhez október végén a főparancsnokság tartalékából megkapta a 2. gárda gépesített és a 23. lövészhadtestet, a 3. Ukrán Frontból pedig a 4. gárda gépesített hadtestet.

Ilyen körülmények között indokoltnak látszott, hogy a 2. Ukrán Front haladéktalanul csapást mérjen Budapest irányába és megkísérelje birtokba venni a magyar fővárost.

„A mi álláspontunk az volt – írja Styemenko hadseregtábornok, a vezérkar tagja –, hogy a Duna–Tisza közén a 2. Ukrán Front bal szárnyán elfoglalt, jól kiszélesített hídfőállásból lenne célszerű támadni. Itt nem kellett átkelni a folyón, az ellenségnek kevesebb csapata volt itt, mint más irányokban. Ezenkívül az ide vezényelt 46. hadsereg viszonylag friss volt. Az áttörés után segíteni tudták volna Sumilov 7. gárdahadseregének és az 1. román hadseregnek keleti irányból Budapestre mért arcvonalcsapását.

Sztálin fontolóra vette a vezérkar elképzeléseit, majd fölhívta Malinovszkijt, és követelte, hogy a 2. Ukrán Front haladéktalanul foglalja el Budapestet...

A Legfelsőbb Főparancsnok szóbeli parancsát a Főhadiszállás 1944. október 28-án 22 órakor kelt direktívájával is megerősítettük."[5]

Malinovszkij a Sztálinnal folytatott beszélgetés során kérte, hogy a parancs végrehajtásának megkezdéséig, a 4. gárda gépesített hadtest beérkezéséig és a legszükségesebb intézkedések megtételéig öt napot kapjon. „Akkor a két (2. és 4.) gárda gépesített hadtesttel megerősített 46. hadsereg képes lesz hatalmas meglepetésszerű csapást mérni az ellenségre és két-három napon belül elfoglalni Budapestet."[6]

Malinovszkij attól tartott, hogy ha azonnal támadásba megy át „... a 46. hadsereg – minthogy erői nem elégségesek – nem képes gyorsan kifejleszteni a csapást, elkerülhetetlenül hosszas harcokba fog keveredni a magyar fővároshoz vezető utakon. Vagyis képtelen lesz menetből elfoglalni Budapestet."[7]

Sztálin azonban nem vette figyelembe a frontparancsnok ellenvetéseit, hanem – hangsúlyozva Budapest gyors elfoglalásának politikai szükségességét – határozott parancsot adott a támadás október 29-i megindítására.

A 2. UKRÁN FRONT BALSZÁRNY-CSAPATAINAK TÁMADÁSA KECSKEMÉT–BUDAPEST IRÁNYBAN 1944. OKTÓBER 29–NOVEMBER 4.

Sztálin hívása Malinovszkij marsallt Szegeden, a 46. hadsereg harcálláspontján érte. Ott kapta meg röviddel később a főhadiszállás direktíváját is, amely elrendelte: „A 46. hadsereg és a 2. gárda gépesített hadtest főerőivel október 29-én menjen át támadásba a Duna–Tisza közén, göngyölítse fel a Tisza nyugati partján kiépített ellenséges védelmet és biztosítsa ezzel a 7. gárdahadsereg átkelését a folyón. A továbbiakban a 4. gárda gépesített hadtest beérkezése után mérjen megsemmisítő csapást a Budapestet védő ellenségre, és menetből vegye birtokba a fővárost."[8]

Malinovszkij azonnal a helyszínen kiadta parancsait a támadásra. Slemin altábornagyot, a 46. hadsereg parancsnokát utasította: október 29-én 14 órakor indítson támadást Kecskemét–Budapest általános irányban. A főcsapást a jobb szárnyon mérje a 10., a 37. lövész- és a 2. gárda gépesített hadtesttel. Október 30-án estére jusson ki Nagykőrös, Lajosmizse, Izsák, továbbá a Duna vonalára. A 2. gárda gépesített hadtesttel érje el Albertirsa–Örkény körzetét. Sumilov vezérezredes, a 7. gárdahadsereg parancsnoka a következő feladatot kapta: legyen kész október 30-án a támadás megindítására. A főcsapást a bal szárnyon mérje négy lövészhadosztállyal és az 1. román hadsereg erőivel. Október 30-án estére érje el Tószeg–Nagykőrös terepszakaszt. Gorjunov vezérezredes 5. légi hadseregének minden erejével a 46. hadsereget, 30-tól pedig erői egy részével a 7. gárdahadsereget kellett támogatnia.[9]

A feladatok azt mutatják, hogy Malinovszkij marsall gyors és lendületes csapás mérésére törekedett. A támadásra kijelölt csapatoknak másfél nap alatt 40–70 km mélységben levő célokat kellett elérniük. A támadó csoportosítás 18 lövész- és egy lovashadosztályból, valamint három harckocsi- és egy gépesített dandárból állt. Vele szemben Heszlényi József vezérezredes parancsnoksága alatt a 3. magyar hadsereg védett, összesen hét gyenge harcértékű hadosztállyal. Ebből Markóczy János altábornagy VII. hadteste a 10. gyalog- és a 23. tartalékhadosztállyal Baja-észak, Szank, Izsák-kelet vonalában, Lengyel Béla altábornagy VIII. hadteste a 20. gyalog-, a 8. és az 5. póthadosztállyal Szank–Tószeg szakaszon tevékenykedett. A két hadtest csatlakozását az 1. lovas- és az 1. páncéloshadosztály harccsoportja biztosította. A védelem hevenyészett jellegű, támpontrendszerű volt, gyenge páncélelhárítással.

A 46. hadsereg 1944. október 29-én 14 órakor rövid tüzérségi előkészítés után támadásba ment át. A főcsapást mérő csoportosítás lendületes rohammal betört a védelembe és estig 8–10 km mélyen visszaszorította a 23. tartalék-, 10. gyalog-, az 1. lovas- és az 1. páncéloshadosztály csapatait. A támadás éjszaka is folyt. A lö-

vészek által tört résbe bevetett 2. gárda gépesített hadtest Alpár, Kiskunfélegyháza terepszakaszról Kecskemét felé nyomult előre. A Budapest kulcsának tekintett várost Hitler „megerődített hely"-nek nyilvánította és az LVII. páncéloshadtest 24. páncéloshadosztályát rendelte védelmére.

A 24. páncéloshadosztály egy része Kecskeméttől északra 5 km-re a műút mentén levő erdőben körvédelemre rendezkedett be, egy páncélos csoportja pedig 30-án 05 órakor támadást indított, hogy szétverje a várostól délre gyülekező szovjet csapatokat. A 2. gárda gépesített hadtest azonban a 8. póthadosztály és a 20. gyalogoshadosztály részeinek elsöprése után jobb szárnyával keletre kanyarodott. A támadó német páncélosok hátába került és csapásával három részre szakította a 24. páncéloshadosztályt. A 2. gárda gépesített hadtest a nap első felében délről elérte Kecskemét előterét, délután a lövészcsapatok körülzárták a várost, s továbbnyomultak Lajosmizse és Nagykőrös felé. A 46. hadsereg bal szárnyának támadása Kalocsa, Császártöltés, Soltvadkert vonalára vetette vissza a 10. gyalogoshadosztályt és egy ezred erejű harccsoportot.

Október 30-án kora reggel támadásba ment át a 7. gárdahadsereg is. Bal szárnyán a 25. gárda-lövész- és 7. román hadtesttel Tószeg, Tiszaug szakaszon mért csapást a 20. gyalogoshadosztály védelmére, és estig 6 km-t nyomult előre. Másfél nap alatt tehát a Duna–Tisza közén támadó csoportosítás a teljes 95 km-es szélességben áttörte a 3. magyar hadsereg védelmét, de a tervezett 40–70 km helyett csupán 18–25 km-t nyomult előre. A támadás üteme messze elmaradt a várakozástól. Ennek oka részben a ki nem elégítő felderítés volt. A front- és hadseregparancsnokság a támadás kezdetekor nem ismerte pontosan az ellenség csoportosítását és védelmi rendszerét, ezért a tüzérségi előkészítés nem járt kellő eredménnyel, s a csapatok a vártnál lassabban haladtak előre. A támadás ütemét hátrányosan befolyásolta a gyalogságot közvetlenül támogató harckocsik hiánya is. Mindemellett az ellenség számos ellenlökéssel fékezte a szovjet támadást, és ellenállása észrevehetően fokozódott – amint ezt Tyimosenko marsall a főparancsnokságnak hamarosan jelentette is.

A szovjet áttörés hatására a „Dél" hadseregcsoport parancsnoksága a budapesti irány megerősítésére október 30-án a Wöhler hadműveleti csoporttól a Fretter-Pico hadműveleti csoporthoz irányította az 1. páncélos- és a „Feldherrnhalle" páncélgránátos hadosztályt, valamint a III. páncéloshadtest törzsét. Emellett Friessner vezérezredes továbbra is arra készült, hogy egy Kecskemét–Szeged irányú ellencsapással visszaveti a szovjet csapatokat a Tisza mögé. Ezt a feladatot Kirchner altábornagy LVII. páncéloshadtestének szánta, amelynek alárendelte a 24. német és 1. magyar páncéloshadosztályt, Wöhler tábornok hadműveleti csoportjától pedig az 503. nehézharckocsi-zászlóaljjal együtt a 23. páncéloshadosztályt.

Október 31-én délután a 23. páncéloshadosztály Nagykőrösre beérkezett részei

csapást mértek Kecskemét irányába, hogy tehermentesítsék a szorongatott helyzetben levő 24. páncéloshadosztályt. A támadást azonban a városba időközben benyomult 37. lövészhadtest (320. lövész-, 50. és 108. gárda-lövészhadosztály) a 2. gárda gépesített hadtest részeivel együttműködve visszaverte, és november 1-én befejezte Kecskemét megtisztítását.

November 1-én a 7. gárdahadsereg magasabbegységei Szolnok, Tószeg, Jászkarajenő, Tiszakécske, Alpár vonalát érték el. További térnyerésüket azonban a 44. SS rendőr páncélgránátos hadosztály Szolnok, Tószeg szakaszon indított sorozatos ellenlökései megakadályozták. A nap folyamán a 2. gárda gépesített hadtest előrevetett osztagai 4 km-re megközelítették Irsát, a zöm pedig a 37. lövészhadtest részeivel Lajosmizsén harcolt. A hadtest többi hadosztálya Nagykőrös, Lajosmizse; a 10. gárda-lövészhadtest (49., 86., 109. gárda-lövészhadosztály) pedig Lajosmizse, Kerekegyháza, Kunszentmiklós szakaszon küzdött. A 46. hadsereg bal szárnyán a 31. gárda-lövészhadtest Csengőd, Akasztó, Harta vonaláig nyomult előre, illetve a Harta, Baja, Bezdán szakaszon fedezte a bal szárnyat.

Időközben a „Dél" hadseregcsoport parancsnoksága tovább erősítette a budapesti irányt védő Fretter-Pico hadműveleti csoportot. A 13. páncéloshadosztály beérkezett a Dunakeszi, Ócsa terepszakaszra, az 1. páncéloshadosztály Tatárszentgyörgy, Örkény, Pilis, a 23. páncéloshadosztály pedig Cegléd körzetébe, ahol a 24. páncéloshadosztály is összpontosult. Útban volt Budapest felé a „Feldherrnhalle" páncélgránátos, a 18. SS-páncélgránátos, a 8. SS-lovas-, a 46. gyalog- és a 153. tábori kiképzőhadosztály. Fretter-Pico tábornok a Kunszentmiklós, Örkény, Cegléd, Szolnok vonal megtartását tekintette elsődleges feladatának. A szovjet csapatokat oldalukba és hátukba irányuló gyors és határozott, páncélos erőkkel mért csapásokkal tervezte megállítani, majd a beérkező erősítésekkel visszavetni a Szolnok, Kecskemét, Dunapataj terepszakaszra.

A 2. Ukrán Front felderítése észlelte a budapesti irány megerősítését célzó átcsoportosításokat. A frontparancsnok ezért szükségesnek látta a támadás ütemének meggyorsítását, hogy döntő sikert érjen el az ellenséges erők zömének beérkezése előtt, és elkerülje a harcok elhúzódását a főváros alatt. Ezért a november 1-én 15 órakor kiadott parancsában intézkedett a 4. gárda gépesített és 23. lövészhadtest ütközetbe vetésére.

A 4. gárda gépesített hadtestnek a 23. lövészhadtest gépkocsikon szállított 68. gárda-lövészhadosztályával együttműködve Izsák–Solt–Dömsöd irányában kellett csapást mérnie, majd Ráckevénél menetből átkelni a Dunán, elérni a Rákócziliget, Szigetcsép terepszakaszt, s november 3-án estére a 23. lövészhadtest 180. és 316. lövészhadosztályával együtt kijutni Budakeszi, Érd magasságába. A 2. gárda gépesített hadtest 2-án reggelre elérendő körzete: Monor, Üllő, Inárcs; a 46. hadsereg jobb szárnyának Cegléd, Örkény, Kunszentmiklós, 3-án estig pedig a Pánd,

Isaszeg, Újpest. A 7. gárdahadseregnek 3-án estig Besenyszög, Újszász, Tápióbicske terepszakaszt kellett elérnie.[10]

Malinovszkij marsall parancsa a támadás ütemének növelését és a siker kifejlesztését célozta. Eredményeként csapatainak november 3-án estig nyugatról és keletről meg kellett kerülniük Budapestet.

A „Dél" hadseregcsoport parancsnoksága már szeptember 21-én intézkedett egy védelmi rendszer kiépítésére a főváros keleti oldalán. Az „Attila-vonal"-nak nevezett védelmi rendszer három védőövből állt, szárnyaival a Dunára támaszkodott. Az első Alsógöd, Csomád, Veresegyház, Maglód, Ecser, Dunaharaszti; a második Dunakeszi, Mogyoród, Isaszeg, Pécel, Pestimre, Soroksár; a harmadik e mögött 5–10 km-re húzódott, közvetlenül a peremvárosok vonalában. A támadó szovjet csapatoknak e védelmi rendszert kellett áttörniük, hogy birtokba vegyék a főváros pesti oldalát.

November 1-ét követően, a frontparancsnok elgondolásának megfelelően felgyorsult a támadás üteme. A 2. gárda gépesített hadtest együttműködve a 23. lövészhadtesttel november 2-án estére elérte Rákócziliget, Dunakisvarsány, Ócsa, Alsónémedi körzetét. A Dunán menetből átkelnie azonban már nem sikerült a 23. páncéloshadosztály egységei és a Csepel-szigetre visszavonulóban levő 1. lovashadosztály ellenállása miatt. A 2. gárda gépesített hadtest az ellenség ellenlökései ellenére elérte Vasad, Üllő, Gomba körzetét. Másnap a 4. gárda gépesített hadtest előretört Soroksár-kelet 6 km-re, a 2. gárda gépesített hadtest pedig elfoglalta Üllőt és Vecsést. A német páncéloshadosztályok heves ellenlökései azonban estig 3 km-re visszaszorították a 4. gárda gépesített hadtestet, s a 2. gárda gépesített hadtestet Vecsés feladására kényszerítették.

Az ellenség ellenállása jelentősen megerősödött. A 22. SS-lovashadosztály és a „Feldherrnhalle" páncélgránátos hadosztály megszállta az „Attila"-vonal első védőövét, Fretter-Pico tábornok a pesti hídfő védelmét november 3-án Breith altábornagyra, a III. páncéloshadtest parancsnokára bízta, akinek csapatai Vecsés–Dunakeszi szakaszon védtek. A Vecsés–Cegléd arcvonalszakaszt az LVII., a cegléd–szolnokit pedig a IV. páncéloshadtest zárta le. Összesen 11 hadosztály – ebből 4 páncélos és 2 lovas – állt ekkor már Fretter-Pico rendelkezésére a budapesti irány lezárására. Ebből csupán két hadosztály (23. gyalog, 5. pót) volt magyar, ezek maradványait a 24. német páncéloshadosztályba osztották be. A 10. gyaloghadosztály már korábban a dunaföldvári hídfőbe, az 1. lovas- és 1. páncéloshadosztály pedig a Csepel-szigetre, illetve a pesti hídfőbe került a visszavonulás során. A 23. tartalék- és a 8. póthadosztály felmorzsolódott, a 3. magyar hadsereg mint harcoló seregtest november 3-ával megszűnt.

November 3-ra a „Dél" hadseregcsoport lényegében befejezte a budapesti hídfő megerősítésére és megközelítési útvonalainak lezárására irányuló átcsoportosításait. A hadseregcsoport törzse kihasználta a 4. Ukrán Front Ungvártól nyugatra

és Csap alatt megállított támadásával nyert időt, s onnan is csapatokat dobott át a 46. hadsereg sávjába.

A lövészerők nem tudtak lépést tartani a két gépesített hadtest támadási ütemével. Előnyomulásukat az is nehezítette, hogy a 7. gárdahadsereg támadása a vártnál jóval lassabban bontakozott ki a 4. SS rendőr páncélgránátos és a 24. páncéloshadosztály szívós ellenállása miatt. Ennek következtében a 46. hadsereg jobb szárnya nyitott maradt, s biztosítása lelassította a 37. és a 10. gárda-lövészhadtest előnyomulását. November 3-án estig a 7. gárdahadsereg csupán Szolnok, Abony, Cegléd-dél, Kocsér vonalát érte el. A 46. hadsereg 37. lövészhadteste Cegléd és Üllő között zárta le a hadsereg nyitott jobb szárnyát, középen a 10. gárda-lövészhadtest felzárkózott, a 2. és a 23. lövészhadtest pedig a 4. gárda gépesített hadtest mögé. A bal szárnyon a 31. lövészhadtest a solti hídfő megtisztításáért harcolt, és Tass községig elérte a Dunát.

A 46. hadsereg főcsapásának irányában tevékenykedő lövészcsapatok tehát csupán november 3-án estére tudtak felzárkózni a gépesített hadtestekhez, ezért az ellenség egy nap előnyre tett szert a védelmi csoportosítás felvételében. A két gépesített hadtest egy-egy lövészhadosztállyal támogatott rohamai nem jártak kellő eredménnyel. Nem sikerült megtörni a heves német ellenállást és Budapestet menetből elfoglalni.

November 4-én a szovjet csapatok újból megkísérelték a feladat végrehajtását. Szolnok, Abony és Cegléd felszabadítása után azonban a főhadiszállás új direktívája a támadás leállítását rendelte el. A nap végén a front bal szárnyának az arcvonala Szolnok-észak, Abony-észak, Cegléd-észak, Albertirsa, Monor, Üllő, Vecsés, Rákócziliget, Gyál, Dunaharaszti és tőle délre a Duna vonalában húzódott.

A harccselekmények alakulása október 29. és november 4. között Malinovszkij marsall aggályait igazolta: a 46. hadsereg ereje kevés volt Budapest gyors elfoglalására. E tekintetben a frontparancsnok reálisabban mérte fel a lehetőségeket, mint a főparancsnokság, amely meg volt győződve róla, hogy a front bal szárnyának csapása átütő erejű lesz, és megelőzi az ellenség Csap, Polgár térségéből átcsoportosuló hadosztályait.

Tények sokasága bizonyítja, hogy ebben az időben, különösen október 15-e után a magyar csapatok soraiban egyre terjedt a bomlás. Számos bejegyzés tanúskodik erről a „Dél" hadseregcsoport naplójában is. „A magyar katona, a tisztikar nagyobb részével együtt, nem akar és nem is fog harcolni" – írta jelentésében Eismann ezredes, összekötőtiszt.[11] Wöhler tábornok így vélekedett: „A hadseregnek csak kis része hajlandó velünk harcolni, a többség szívesen átmenne az ellenfél táborába."[12] A hadseregcsoport törzse már október 30-án úgy ítélte meg a helyzetet, hogy „...a 3. magyar hadsereg csapatai már gyengébb ellenséges nyomásra kitér-

nek észak felé. Ezért igen érezhető a német gyalogság hiánya ebben a körzetben..."[13] Friessner az OKH-nak küldött jelentésében így összegezte tapasztalatait: „A magyar csapatok zöme, beleértve a tisztikart is, eltekintve egyes hű, oldalunkon álló vezetőktől és alegységektől, nem akar harcolni. A magyarok már a szovjet felderítők megjelenésére harc nélkül kiürítik állásaikat."[14]

Ezek a megállapítások jól tükrözik a magyar csapatok demoralizáltságát és fokozatos szembefordulását az értelmetlen, számukra csak pusztulást hozó háborúval. Nem mentesek azonban a túlzásoktól sem. A hadseregcsoport törzse ugyanis ismételten a magyarokra hárította a felelősséget a kudarcokért, s megbízhatatlanságuk állandó hangoztatásával adott nyomatékot az erősítésekre vonatkozó ismételt kérelmeinek. Ezzel szemben az egykorú adatok és tények azt bizonyítják, hogy október végén–november elején a magyar tisztek többsége kényszerből, kiúttalanságból, kisebb része pedig meggyőződésből még folytatta a harcot, és ideig-óráig kényszeríteni tudta erre katonáit is.

Igaz, a harcra kényszerített magyar hadosztályok egy-két nap alatt felmorzsolódtak, az így nyert egy-két napot azonban a hadseregcsoport parancsnoksága jól felhasználta a budapesti irány megerősítésére. A magyar csapatok elvéreztetésével nyert idő lényegesen befolyásolta az eseményeket, mert az adott helyzetben minden a gyorsaságon múlott. A siker attól függött, melyik fél főerői érnek hamarabb Budapest alá.

Az adott esetben a német csapatok átcsoportosításának üteme meghaladta a 46. hadsereg támadási ütemét. A hadsereg korlátozott erőfölénye miatt a kezdeti csapás nem volt elég erős, a továbbiakban pedig a 7. gárdahadsereg szovjet és román magasabbegységeinek nem kielégítő működése fékezte a támadás ütemét. Mindez azonban semmiképp sem jelenti azt, hogy a támadást célszerűbb lett volna elhalasztani, és Malinovszkij javaslata szerint ötnapos felkészülési szünet után kezdeni. Nem kétséges, hogy a 4. gárda gépesített és a 23. lövészhadtest bevárása átütőbb erőt és nagyobb lendületet adott volna az első csapásnak. Kérdéses azonban, hogy ez a nagyobb erővel, de későbbi időpontban mért csapás elegendő lett volna-e a feladat teljesítésére. Öt nap alatt ugyanis a „Dél" hadseregcsoport is befejezte a budapesti irány megerősítését szolgáló átcsoportosításokat. Az események arra engednek következtetni, hogy a támadás későbbi megindítása sem biztosíthatta volna Budapest gyors és menetből végrehajtott elfoglalásának kedvezőbb feltételeit. Ez a cél csakis haladéktalan, de lényegesen nagyobb erővel mért csapással lett volna elérhető. Az adott helyzetben azonban nagyobb erő bevetésére nem volt lehetőség. Ez a fő oka annak, hogy a Budapest elfoglalására tett kísérlet eredménytelen maradt.

Bár a főparancsnokságnak a budapesti hadművelet megindításához fűzött számításai nem váltak be, október 28-i döntését mégis helyesnek kell tekinteni. Az ellenséget csakis a támadás haladéktalan folytatásával lehetett megfosztani egy új,

összefüggő védelmi terepszakasz létrehozásának lehetőségétől. A hadműveletek további menetére is lényegesen ható eredmény volt a szovjet csapatok kijutása Budapest délkeleti előterébe, mert a „Dél" hadseregcsoport parancsnokságát figyelmének és erejének megosztására kényszerítette. Annak ellenére tehát, hogy a kitűzött célt nem sikerült hiánytalanul elérni, a 2. Ukrán Front bal szárnyának csapását nem becsülhetjük le.

A FŐERŐK ÁTKELÉSE A TISZÁN ÉS TÁMADÁSUK ÉSZAK-MAGYARORSZÁGON 1944. NOVEMBER 11–27.

A 46. hadsereg csapásának elakadása láttán a vezérkarban az a vélemény alakult ki, hogy a támadásba be kell vonni a 2. Ukrán Front középen elhelyezkedő erőit is, ily módon fokozva az ellenségre nehezedő nyomást. A támadás jelentős kiszélesítése megnehezíti a németeknek a védelem további megszilárdítását, és kétoldali megkerülést tesz lehetővé az arctámadás erőltetése helyett. A vezérkar tájékoztatta erről Malinovszkij marsallt. Ő egyetértett az elgondolással, annál is inkább, mert már november 1-én intézkedett a jobb szárnyon és középen harcoló hadseregei átcsoportosítására. Az volt a szándéka, hogy főerőit az arcvonal középső szakaszán összpontosítja, majd Miskolc és Füzesabony irányokban támad. A vezérkar november 4-én – a frontparancsnok egyetértésével – javaslatot tett a főparancsnokságnak a 2. Ukrán Front további tevékenységére. Sztálin a javaslatot elfogadta, így még aznap sor került az új direktíva kiadására.

A direktíva intézkedett a 46. hadsereg támadásának ideiglenes leállítására és elrendelte: „A front jobb szárnyának (7. GD. HDS, 53., 27., 40. HDS.) minél gyorsabban a Tisza nyugati partjára történő áthelyezése után, széles arcvonalon támadást kell indítani a jobbszárny-erőkkel észak–északkeletről, a balszárny-erőkkel (46. HDS. 2., 4. gd. g. hdt.) délről, összehangolt csapással az ellenség budapesti csoportosításának szétzúzására."[15]

Időközben Malinovszkij marsall november 1-i parancsának megfelelően a front erői megkezdték az átcsoportosítást. A 40. hadsereg (50., 51. löv. hdt. 2. és 6. román hdt.) Csap, Polgár; a 27. hadsereg (104. löv. 35., 33. gd. löv. hdt.) Polgár, Tiszafüred; az 53. hadsereg (57. és 49. löv. hdt.) Tiszafüred, Tiszabő; a 7. gárdahadsereg (24., 25., 27. gd. löv. hdt. és 7. román hdt.) a Tiszabő, Tiszaug szakaszra volt felzárkózóban. A november 4-én kapott direktíva végrehajtását Malinovszkij marsall úgy tervezte, hogy a front főcsapását áthelyezi a 7. gárdahadsereg sávjába, oda csoportosítva át a 2. és a 4. gárda gépesített hadtestet és Plijev tábornok lovas-

gépesített csoportját is a siker kifejlesztésére Hatvan irányában. A 40. hadsereggel Gesztely, a 27. hadsereggel Miskolc, az 53. hadsereggel Eger irányában szándékozott csapást mérni. Elhatározásának lényege az volt, hogy november 7-én reggel széles arcvonalon egyidőben támad, és északról, északkeletről, valamint délről mért összehangolt csapásokkal elfoglalja Budapestet.

Ebben az időben a német hadvezetés úgy értékelte a Duna–Tisza közén kialakult helyzetet, hogy a IV. és LVII. páncéloshadtest Cegléd–Szolnok szakaszról Kecskemét irányában mért összpontosított csapása elvághatja hátsó összeköttetéseitől a főváros déli előteréig kijutott szovjet csapatokat. A „Dél" hadseregcsoport törzse egyetértett a csapás gondolatával, de csak Pilis, Albertirsa körzetéből tartotta lehetségesnek korlátozott erőkkel, és úgy vélte: „. . . a saját csapatok állapotát megítélve nem várható sem a Kecskemétig való előretörés sikere, sem az, hogy a támadás gyors és közvetlen hatást tudna gyakorolni az események menetére."[16]

Így is történt. November 5-én délután az 1. és a 23. német páncéloshadosztály Pilis, Albertirsa terepszakaszról ellencsapást mért Újhartyán felé. A csapást, melyhez a „Feldherrnhalle" páncélgránátos hadosztály részei és az 1. magyar páncéloshadosztály harccsoportja is csatlakozott, Bugyi–Alsónémedi irányban kellett kifejleszteni. A német ellencsapás nem érte felkészületlenül a front törzsét. Malinovszkij marsall november 6-án utasította az átcsoportosulóban levő 2. és 4. gárda gépesített hadtestet, vegyen részt az ellencsapás elhárításában, a 27. és 53. hadseregnek pedig elrendelte a támadást Tiszafüred–Eger irányában.

A 27. és az 53. hadsereg előrevetett osztagai november 6-án megkezdték az átkelést a Tiszán, s hídfőket vettek birtokba a jobb parton. Másnap a két hadsereg a csatlakozó szárnyon csapást mért a IX. magyar hadtest védelmére. Ez a hadtest a Tiszakeszi, Tiszanána szakaszon a 27. könnyűhadosztállyal és a 9. határvadászdandárral egy 6–7 km mély védőövben helyezkedett el. Tőle jobbra a 3. német hegyi-, balra pedig a 25. magyar és a 76. német gyaloghadosztály védett. November 7-én estig a szovjet csapatok 80 km széles és 8–17 km mély hídfőt hoztak létre, és áttörve a IX. hadtest védelmét, Mezőkövesd és Füzesabony irányba nyomultak.

Friessner vezérezredes úgy értékelte az áttörést, hogy krízist idézett elő a hadseregcsoport arcvonalán. Veszélyben forgott ugyanis a Miskolc–Budapest út- és vasútvonal, s északról bekerítés fenyegette a 25. és a 76. gyaloghadosztályt a IV. páncéloshadtest erőivel együtt. Ezért Friessner azonnal beszüntette a Pilis, Albertirsa terepszakaszról indított ellencsapást, s a 24., majd az 1. páncéloshadosztályt is Heves körzetébe irányította, hogy a szovjet csapatokat visszavessék Tiszafüred, Tiszasüly vonalára. A november 5-i ellencsapás tehát nem érte el célját, annak ellenére, hogy 8-án a német páncéloshadosztályok Örkénynél átvágták a Kecskemét–Budapest műutat.

Meg kell jegyezni, hogy a nyugatnémet hadtörténeti irodalom az ellencsapás hatását erősen túlértékeli. Friessner egyenesen azt állítja, hogy ennek következtében

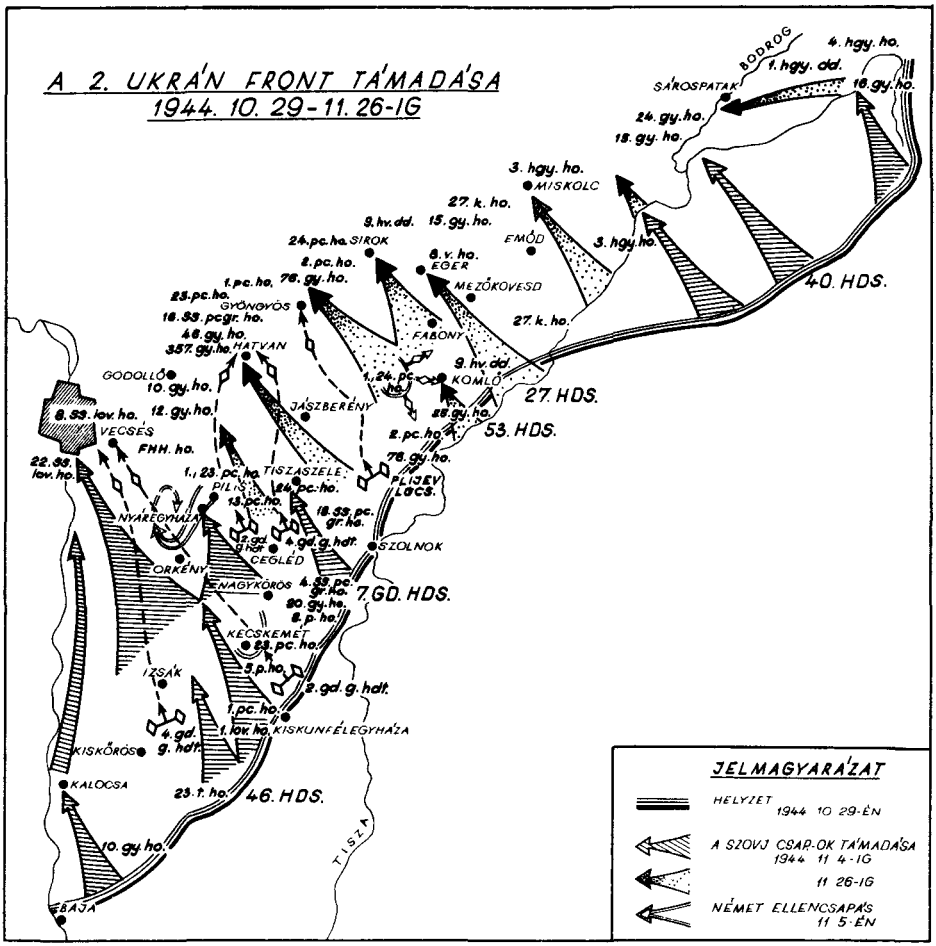

állt le a szovjet támadás Budapest alatt. Más szerzők szerint kizárólag a német ellencsapás miatt enyhült a szovjet nyomás Budapesttől délre, s a német páncélosok a szovjet vezetésben meglepetést és zavart, az előrenyomuló csapatok között pedig nagy károsodást okoztak.[17]

Malinovszkij marsall az eredményeket értékelve úgy döntött, hogy korábbi terve szerint folytatja a támadást az egész arcvonalon. A 7. gárdahadsereg a Plijev-csoport, a 2. és a 4. gárda gépesített hadtest erőivel Szolnok–Jászberény–Hatvan irányban méri a főcsapást, kijut az ellenség budapesti csoportosításának északi szárnyára, s onnan délnek fordulva folytatja a támadást. Egyidejűleg a 46. hadsereg Budapesttől délre átkel a Dunán, és északnyugat felé mért csapással elvágja az ellenség visszavonulási útvonalait. A 27. és az 53. hadsereg ez idő alatt változatlanul

a Miskolc és Gyöngyös irányokban tevékenykedik, hogy elvágja egymástól a 8. és a 6. német hadsereget.

November 11-én reggel támadásba lendültek a szovjet csapatok. A végrehajtott nagyarányú átcsoportosításokat azonban a front hadműveleti felépítésének kis mélysége és az ellenséggel való állandó szoros harcérintkezés miatt nem lehetett eléggé elrejteni, ezért a „Dél" hadseregcsoport törzse idejében tudomást szerzett a várható szovjet támadások irányairól és céljairól is. Friessner november 8-án a hadseregcsoport főfeladatává tette: „... összefüggő arcvonal megtartására törekedve, megakadályozni az ellenség előretörését Budapest, Hatvan, Miskolc irányokban. Ezt a gyalogság szívós, végsőkig kitartó védelmének a páncélos kötelékek támadó jellegű tevékenységével összehangolva kell megoldani."[18]

A „Dél" hadseregcsoport vezetése létfontosságúnak ítélte meg Budapest és a miskolci irány tartós védelmét. Budapesten települtek a hadseregcsoport harci technikai eszközöket javító bázisai, a borsodi hadiüzemek pedig a tüzérségi anyag- és lőszerszükséglet előállításához voltak nélkülözhetetlenek. Mindemellett Friessner és társai meg voltak győződve arról, hogy Budapest elvesztése egyet jelent az ország és a maradék magyar haderő elvesztésével. Ezt a véleményt a hadseregcsoport hadműveleti naplójának számos bejegyzése tükrözi.

A 2. Ukrán Front csapásmérő csoportosítása (7. GD. HDS., Plijev-csoport, 2. és 4. gd. g. hdt.), állományában mintegy 300 harckocsival és rohamlöveggel november 11-én estig Besenyszög, Ceglédbercel között 20 km szélességben áttörte az ellenséges védelmet és 5–12 km-t nyomult előre. Szemben a 46. gyalog-, a 4. SS rendőr- és a 18. SS páncélgránátos, valamint a 23. és 13. páncéloshadosztály védett. Fretter-Pico tábornok a hatvani és gyöngyösi irány lezárása érdekében Jászladány, Nagykáta, Jászberény körzetének megtartására összpontosította erőfeszítéseit. A támadó csoportosítás jobb szárnya előtt a 24. és az 1. páncéloshadosztály átcsoportosításával, valamint a 8. vadász- és 2. magyar páncéloshadosztály harcbalépésével az Emőd, Mezőkövesd, Füzesabony terepszakaszon szintén megerősödött az ellenség ellenállása.

A 2. Ukrán Front támadási előkészületeinek felfedése és a Miskolc, Hatvan, Budapest irányok végsőkig való megtartásához fűződő érdekek következtében a küzdelem rendkívül hevessé és elkeseredetté vált. A szovjet csapatok támadási üteme a budapesti hadművelet második szakaszában sem érte el a kívánt mértéket. Sorozatos ellenlökések és ellencsapások gátolták a támadás gyorsabb kibontakozását. A főcsapás irányában, különösen Jászberény térségében folyt roppant heves és elkeseredett küzdelem. A 4. gárda gépesített hadtest, együttműködve a 7. gárdahadsereg 27. gárda-lövészhadtestével november 15-én körülzárta, majd elfoglalta a várost. Estig a 7. gárdahadsereg a 2. és 4. gárda gépesített hadtesttel együtt elérte a Jászárokszállás-dél, Pusztamonostor, Tóalmás, Kóka terepszakaszt. A 7. román hadtest ugyanekkor a napok óta szakadatlanul vívott nehéz harcok árán elérte

Zsámbok, Dány vonalát. Súlyos küzdelem dúlt a front jobb szárnyán is. A 27. hadsereg magasabbegységei naponta több ellenlökést elhárítva, lépésről lépésre nyomultak előre; november 12-én elfoglalták Mezőkövesdet, másnap Vattáról, 15-én pedig Emődről verték ki az ellenséget. Ezzel megszakították az összeköttetést Budapest és Miskolc között. Az 53. hadsereg Dormánd, Kömlő, Pély szakaszon támadott. Csapatainak előnyomulását nap nap után igyekeztek meggátolni a német páncéloshadosztályok sorozatos ellenlökései. Lassú térnyerés és heves küzdelem eredményeként az 53. hadsereg november 12-én birtokba vette Kömlőt, másnap Pélyt, 14-én pedig Heves községet.

A 2. Ukrán Front csapásmérő csoportosítása a november 11–15. közötti harcokban mintegy 60 km-t nyomult előre, a 27. és az 53. hadsereg pedig november 7–15-ig összesen 30–40 km tért nyert. A siker messze elmaradt a várakozástól, a csapatok november 15-ig csak a 12-ére kitűzött feladataikat tudták teljesíteni. A harcok során azonban jelentős veszteségeket okoztak az ellenségnek. A német lövészzászlóaljak létszáma pl. 100–200 főre apadt, a 9. határvadász-dandár elvesztette személyi állományának 60 százalékát, s csupán demoralizált részei maradtak meg a 25. és a 27. hadosztálynak is. Friessner írja: „A legerősebb páncéloshadosztályok nyolc, a többiek négy-öt páncélossal rendelkeztek."[19] Fretter-Pico már november 13-án jelentette: „A csapatok valószínűtlen terhet viselnek... túl vannak erőltetve és apatikusak."[20] A nagy veszteségek és az egyre erősbödő szovjet nyomás a „Dél" hadseregcsoport törzsét arra késztette, hogy november 16-án elrendelje a csapatok visszavonását a Mátra és Bükk déli lejtőin kiépített „Karola"-állásba.

Friessner azt állítja emlékirataiban, hogy nem kapott idejében hozzájárulást a „Karola-állás" megszállására, ahol képes lett volna feltartóztatni a szovjet csapatokat. A késedelemért Hitlert okolja. A „Dél" hadseregcsoport hadműveleti naplójának mellékletei között azonban megtalálható Friessner november 13-án Guderiannal folytatott telefonbeszélgetésének anyaga, amely arról tanúskodik, hogy ekkor még ő maga tartotta korainak az arcvonal visszavételét.[21]

A november első felére kialakult helyzetből a szovjet hadvezetés azt a következtetést vonta le, hogy a 2. Ukrán Front erői nem elegendők Budapest elfoglalására. Ezért november 14-én kelt direktívájával 200 harckocsit és 40 000 embert bocsátott Malinovszkij marsall rendelkezésére a front megerősítéséhez, illetve veszteségeinek pótlására.[22] A frontparancsnok a harckocsikkal feltöltötte Kravcsenko tábornok 6. gárda-harckocsihadseregét, mellyel a sikert tervezte kifejleszteni a 7. gárdahadsereg sávjában.

Malinovszkij marsall szándéka továbbra is az volt, hogy birtokba véve a Mátra, a Bükk és a Zempléni-hegység vonalát, megfosztja a „Dél" hadseregcsoportot az összefüggő védelem kiépítésének lehetőségétől; ez után a 6. gárda-harckocsihadsereget ütközetbe vetve nyugat–délnyugati irányú csapással tervezte megkerülni a budapesti csoportosítást. Ennek érdekében a front seregtesteinek november 19-én

a következő terepszakaszokat kellett elérniük: 40. hadsereg: Vámosújfalu, Boldva; 27. hadsereg: Szuhakálló, Nagyvisnyó, Bátor; 53. hadsereg: Pétervására, Kisterenye, Pásztó; 7. gárdahadsereg: Ecseg, Nógrádkövesd, Nógrádverőce; Plijev lovas-gépesített csoport: Szécsény, Balassagyarmat, Cserhátsurány; 4. gárda gépesített hadtest: Érsekvadkert, Rétság, Romhány, 2. gárda gépesített hadtest: Őrszentmiklós, Szada; 46. hadsereg: Rákosszentmihály, Kispest, Csepel.

November 16-án a 2. Ukrán Front támadó arcvonalának teljes szélességében változatlan hevességgel folytatódott a küzdelem. A főcsapás irányában tevékenykedő Plijev-csoport a 7. gárdahadsereg 49. lövészhadtestével szorosan együttműködve Gyöngyös felé nyomult előre. A német 1. páncélos- és 76. gyaloghadosztály, valamint a magyar 2. páncélos- és a 25. gyaloghadosztály részei Jászárokszállás, Visznek terepszakaszról a szárnyakra mért csapásokkal igyekeztek megállítani a támadókat. A Plijev-csoport 17-én érte el Gyöngyös déli szegélyét és másnap estig tartó nehéz utcai harcokkal foglalta el a várost. Plijev tábornok ezután északnyugatnak, Szurdokpüspöki felé tervezte kifejleszteni a csapást. Csapatai azonban Gyöngyössolymos, Nagyréde, Ecséd szakaszán erős ellenállásba ütköztek. Napokon át tartó véres és súlyos veszteségekkel járó harcokban végül is áttörték a védelmet, és az elkeseredetten védekező ellenséges erőket november 25-én estig Gyöngyöspata, Rózsaszentmárton-kelet, Lőrinci vonalára szorították vissza. November 27-én a Plijev-csoport megkezdte támadási sávjának átadását a 7. gárdahadseregnek, hogy a frontparancsnok utasításának megfelelően új körzetben összpontosuljon.

Sumilov tábornok 7. gárdahadseregének főerői november 16-tól a Hatvan, Aszód terepszakasz elfoglalásáért harcoltak. Velük szemben a 23. páncélos-, a 4. és a 18. SS páncélgránátos hadosztály, a 46. és a fokozatosan beérkező 357. gyaloghadosztály védett, tartós ellenállásra berendezkedve. A 4. gárda-gépesítetthadtest november 16-án és 17-én délről és délnyugatról megközelítette a várost. Ekkor a hadseregparancsnok utasította a 2. gárda gépesített hadtestet: verje szét a Hatvan, Tura között védő ellenséges csoportot, majd északnyugatról karolja át a várost. Egyidejűleg a 4. Ukrán Front állományából alárendeltségébe utalt 30. lövészhadtestnek parancsot adott: Tura-kelet térségéből mért csapással csatlakozzék a 27. gárda-lövészhadtest támadásához. Az átcsoportosított erők november 22-re beérkeztek; november 25-re végrehajtották a hadseregparancsnok által elrendelt manővert, és a korábban már ott harcolt csapatokkal szorosan együttműködve még aznap elfoglalták Hatvant. A következő napokban az arcvonalat fokozatosan előretolták Lőrinci, Kartal, Aszód terepszakaszra. November 27-én a 7. gárdahadsereg 24. gárda-lövészhadteste megkezdte a Plijev-csoport felváltását a Gyöngyöspata, Rózsaszentmárton, Lőrinci szakaszon.

Ez idő alatt a 2. Ukrán Front jobbszárny-seregtestei nehéz harcokat vívtak az állásait makacs elszántsággal védő ellenséggel. A 40. hadsereg (alárendeltségében a 4. román hadsereggel) november 20-án felújította támadását a Csap, Polgár kö-

zötti arcvonalszakaszon. A támadást az tette lehetővé, hogy a 4. Ukrán Front 18. hadseregének Kassa irányában mért csapása november 27-ére a Ronyva mögött húzódó „Gizella"-reteszállásba szorította vissza az 1. magyar hadsereg V. hadtestét (4. német hegyihadosztály, 1. magyar hegyidandár), melynek az Ung és Latorca közét kellett lezárnia. A 40. hadsereggel szemben Csap, Tiszadada szakaszon az 1. magyar hadsereg parancsnokának közvetlenül alárendelt 16. magyar gyaloghadosztály, a XVII. német hadtest 24. magyar és 15. német gyaloghadosztálya; Tiszadada, Tiszakeszi szakaszon pedig a XXIX. német hadtest 3. hegyihadosztálya védett.

A 40. hadsereg jobb szárnyán a 159. megerődített körlet zászlóaljai a 4. Ukrán Front 17. lövészhadtestének Csap, Sátoraljaújhely irányú támadását kihasználva lassan nyomultak előre a Révleányvárnál elfoglalt hídfőből. A 16. gyaloghadosztály november 26-án feladni kényszerült Csapot, ennek következtében a 159. megerődített körlet másnap estig a Latorca-torkolattól Bodrogszegig elérte a Bodrog keleti partját. A hadsereg támadási sávjának közepén a 4. román hadsereg igyekezett súlyos küzdelemben hídfőket foglalni a Tisza északi partján. A bal szárnyon harcoló hadosztályok egy része a Sóstófalva, Berzék szakaszon fokozatosan felzárkózott a Hernádra, a többi a folyótól keletre Legyesbénye, Bekecs, Mezőzombor, Tarcal, Tokaj vonalában rohamozta a német állásokat. November 27-én az 1. magyar hadsereg maradványai visszavonultak a Bodrog mögé, a Karola-állásba.

E harcokkal egyidejűleg a 27. hadsereg is tovább folytatta a támadást. A 33. és 104. lövészhadtest a Gorskov-csoporttal együttműködve a hadsereg jobb szárnyán a Sajószentpéter, Kistokaj, Mályi, Kisgyőr, Borsodgeszt szakaszon (Miskolctól délre és délkeletre) rohamozta a 3. német hegyihadosztály védelmét. A gyenge harcértékű Gorskov-csoport lovas- és gépesített csapatai azonban az erdős-hegyes terepen nem tudtak kellő lendületet adni a támadásnak, mert el kellett hárítaniuk az időközben átcsoportosított 4. hegyihadosztály ellenlökéseit is. Bal szárnyon a 35. lövészhadtest Tibolddaróc, Bogács, Szomonya, Novaj, Ostoros terepszakaszon támadott. Vele szemben a 8. német vadászhadosztály védett. November 17- és 18-án a szovjet csapatok betörtek Diósgyőrbe és Szirmabesenyőre. A „Dél" hadseregcsoport parancsnoksága emiatt veszélyeztetve látta a hadseregcsoport egész északkeleti szárnyát, ezért javaslatot tett az OKH-nak visszavonására a „Gizella"-reteszállásba vagy közvetlenül a „Karola"-állásba. Ezt az OKH elutasította. Erre Friessner vezérezredes a 24. páncéloshadosztály ezredeit és az 1. páncéloshadseregtől alárendeltségébe utalt 239. rohamlövegdandárt a miskolci irány megerősítésére csoportosította át. Intézkedései eredményeként a német csapatok ellenállása jelentősen megerősödött.

November második felében valamelyest megjavították helyzetüket a front csapásmérő csoportosításához jobbról csatlakozó 53. hadsereg erői is. Velük szemben a Tarna völgyében a 8. vadász- és a 24. páncéloshadosztály, nyugatra pedig a ma-

gyar 2. páncélos- és 25. gyaloghadosztály védett. Az ellenség le akarta zárni a Tarna völgyét, hogy ezzel biztosítsa az arcvonal szervezett visszavételének lehetőségét a „Karola"-állásba. A cél elérésére tett erőfeszítések végsőkig fokozták a küzdelem hevességét. A szovjet csapatok több napos nehéz harcban végül is november 24-én estig az Andornaktálya, Egerszólát, Sirok vasútállomás, Mátrafüred, Ötházhuta, Abasár terepszakaszon elérték a „Karola"-állást.

Időközben a front bal szárnyán működő 46. hadsereg is újabb erőfeszítéseket tett az „Attila"-vonal áttörésére és Budapest bekerítésére nyugatról. A 10. gárdalövészhadtest Dunaharaszti-dél, Gyálpuszta szakaszon rohamozott, a 8. és 22. SS-lovashadosztály ellenlökései azonban megakadályozták a védelem áttörését. E veszteségteljes, hullámzó harcokkal egyidőben a 23. és 37. lövészhadtest a soroksári Duna-ágon végrehajtandó átkelésre készült. A Csepel-szigeten az 1. magyar lovashadosztály támpontszerű védelme a Duna-ág vonalában 50 km szélességben telepített műszaki zárak, a sziget északi részén kiépített magasfeszültségű elektromos akadályok és egy hevenyészett védőöv rendszerére támaszkodott. November 21-én 23 órakor a két szovjet hadtest egy-egy hadosztálya Taksony és Dömsöd között megkezdte az átkelést, a meglepés érdekében tüzérségi előkészítés nélkül. Bár az ellenség felfedte az előkészületeket, hiába kísérelte meg heves tüzeléssel megakadályozni az átkelést. Másnap reggelre a sziget déli része teljesen a szovjet csapatok kezére került. A német parancsnokság a 22. SS-lovashadosztály bevetésével sem tudott változtatni a helyzeten. Kölcsönösen nagy veszteségekkel járó harcokban a szovjet erők elfoglalták a sziget északi részét is, majd erős hídfőt építettek ki a Duna nyugati partjára tervezett újabb átkeléshez.

A 2. Ukrán Front november végéig elért sikerei tovább nehezítették a „Dél" hadseregcsoport helyzetét. Arcvonala Gyöngyösnél kettészakadt, ez erősen korlátozta az erők és eszközök manővereit. A szovjet csapatok több helyen beékelődtek a „Karola"-állásba, melynek megtartásához a német hadvezetés nagy reményeket fűzött. Mégis, a 2. Ukrán Front eredményei elmaradtak a várakozástól. A budapesti hadművelet második szakaszában sem volt képes növelni a támadás ütemét. Erre továbbra sem tellett az augusztus 20-a óta szakadatlanul harcoló csapatok erejéből a hideg, esős őszi időjárási viszonyok között. Az esőzés sártengerré változtatta a terepet, és használhatatlanná tette az utak nagy részét. Ez a körülmény nemcsak az előnyomulást lassította és az utánpótlást nehezítette, hanem jelentősen korlátozta a légi támogatás lehetőségét is. Malinovszkij marsall a helyzet alakulásából arra a következtetésre jutott, hogy harcok közben már nem oldható meg a csapatok újabb átcsoportosítása, az élőerőben és harci technikai eszközökben elszenvedett veszteségek pótlása és megfelelő tartalékok képzése. Ezért november 25-én engedélyt kért a támadás ideiglenes leállítására, egyúttal jelentette a támadás folytatására vonatkozó elgondolásait.

A főparancsnokság egyetértett a hadműveleti szünet szükségességével, de a to-

vábbi támadással kapcsolatos elgondoláshoz több módosító észrevételt fűzött. Emellett felhívta a frontparancsnok figyelmét egy lényeges hiányosságra. „A Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállása úgy véli – hangzik az észrevétel –, hogy a front csapatai támadásának lassú ütemű alakulása abból ered, hogy a meglevő erőket és eszközöket, főleg az áttörő tüzér- és harckocsi-magasabbegységeket elaprózták, a főcsapás irányában döntő fölény megteremtése helyett."[23] A direktíva azoknak a hiányosságoknak a megszüntetését célozta, melyeket Tyimosenko marsallnak – a főparancsnokság 4., 2. és 3. Ukrán Front tevékenységét összehangoló megbízottjának – november 24-i jelentése tárt fel. A marsall megállapította: „A 2. Ukrán Front az egyik legerősebb front. Komoly erőkkel rendelkezik az ellenség szétverésére, de ennek ellenére az utóbbi időben nem ér el sikereket. A sikertelen tevékenység főbb okai véleményem szerint a következők:

1. A frontparancsnokság, viszonylagos túlerejére támaszkodva, az ellenséges csoportosításokat több irányban egyszerre igyekszik szétverni (Miskolc, Eger, Hatvan).

2. Az a törekvés, hogy az ellenséget valamennyi irányban szétverjék, az erők szétforgácsolásához vezet, és lehetetlenné teszi csapataiknak a szükséges fölény biztosítását... Ily módon a lövész-magasabbegységek az egyes hadseregek és irányok között arányosan vannak elosztva. Némi túlerő csak a 7. gárdahadseregnél mutatkozik, mivel sávjában tevékenykedik Plijev csoportja, s a 2. és a 4. gépesített hadtest. De miután Plijev csoportja és a gépesített hadtestek a hosszas harcok és a túlerő elleni küzdelem következtében fáradtak, Sumilov arcvonalszakaszán nem képeznek jelentős túlerőt. Ezenkívül ezek a mozgékony csoportok a szervezett védelem áttörésekor egymástól függetlenül, kellő tüzérségi támogatás és gyalogsági együttműködés nélkül tevékenykednek.

3. A magasabbegységek parancsnokait és törzseit némileg elkényeztették a romániai és erdélyi események, s ezért nem szervezik meg kellő gondossággal az egyes fegyvernemek közötti együttműködést.

A fentiekkel kapcsolatban célszerűnek tartom, hogy a 2. Ukrán Front parancsnokától a következőket kívánjuk meg:

1. Vizsgálja felül korábbi elhatározását abból a célból, hogy olyan csoportosításokat alakítson ki, amelyek két irányban abszolút túlerőt biztosítanak az ellenséggel szemben, ezek az irányok:

a) Hatvan, Balassagyarmat mint fő irány és

b) Miskolc mint kisegítő irány..."[24]

Tyimosenko marsall észrevételei valóban a 2. Ukrán Front tevékenységének lényeges hiányosságaira hívták fel a figyelmet, és a főparancsnokság helyesen intézkedett megszüntetésükre. Megjegyezzük azonban, hogy az erők szinte egyenletes elosztása elsősorban nem vezetési hibából eredt, hanem a november 4-re kialakult kedvezőtlen helyzet megváltoztatására irányuló helyes törekvés eléggé szükség-

szerű következményéből. Az is kétségtelen, hogy a gyorscsoportok összpontosított alkalmazásának hiánya egyik oka volt a támadás lassú ütemének. A front törzse valószínűleg azért osztotta szét szinte egyenletesen a gyorsan mozgó magasabbegységeket a hadseregek között, mert a front lövészerői nem rendelkeztek a gyalogságot közvetlenül támogató harckocsikkal. Ennek következtében a harckocsi-, gépesített és lovashadtestek önálló hadműveleti feladatok helyett lényegében a lövészcsapatok közvetlen támogatását végezték. Ennek a helytelen gyakorlatnak a megszüntetésére hívta fel a főparancsnokság Malinovszkij figyelmét.

A november 4-e után kibontakozott szovjet támadás nem kis eredményeket ért el. A támadás körülményei azonban semmivel sem voltak könnyebbek, mint október végén, s Budapest gyors elfoglalására már nem volt lehetőség, ehhez hiányoztak a feltételek.

KÍSÉRLET A BUDAPESTI ELLENSÉGES CSOPORTOSULÁS BEKERÍTÉSÉRE 1944. DECEMBER 5–10.

Malinovszkij marsall a főparancsnokság direktívájában foglaltak figyelembevételével meghozta döntését a támadás folytatására. Elhatározta, hogy a főcsapást a 7. gárdahadsereg nyolc hadosztályával méri a Hatvan és Kartal közötti nyolc kilométeres szakaszon Balassagyarmat irányában. Nagykökényes, Verseg, Pusztamagyalos elérése után ütközetbe veti a 6. gárda-harckocsihadsereget, Plijev tábornok lovas-gépesített csoportját és Káló, Vanyarc, Borsosberény, illetve Szirák, Becske, Csebovce általános irányban fejleszti tovább a támadást. Terv szerint az első hadműveleti nap végére a 7. gárdahadsereg Tyánka, Erdőkürt, Mácsa; a 6. gárda-harckocsihadsereg Csővár, Acsa; a Plijev-csoport Szirák, Vanyarc terepszakaszt éri el. A hadművelet második napján a csoportok kijutnak: a 7. gárdahadsereg Becske, Legénd, Rád, Vácrátót; a 6. gárda-harckocsihadsereg Borsosberény, Tolmács, Tereske; a Plijev-csoport Mohora, Szente, Magyarnándor vonalához. A harmadik hadműveleti nap végéig pedig a 7. gárdahadseregnek Ipolyszeg, Borsosberény, Nógrádverőce, Duna vonalát kellett elérnie. A főcsapásmérő csoportosításban a frontparancsnok 2074 löveget és aknavetőt, valamint 510 harckocsit és rohamlöveget összpontosított, ami az áttörés szakaszán arcvonal-kilométerenként 260 löveg és aknavető, valamint 64 harckocsi- és rohamlöveg-sűrűséget tett lehetővé. A csapásmérő csoportosítás jobb szárnyán az 53. hadseregnek négy lövészhadosztály erőivel (harckocsik nélkül) Szücsi, Lőrinci között kellett áttörnie az ellenség védelmét, majd Szarvasgede, Kutasó, Szécsény felé kifejleszteni a támadást. Elérendő terepszakaszok: az első hadműveleti nap végén Kepes, Csécse, Bo-

dony; a másodikon Lucin, Herencsény, Szanda; a harmadik nap végére pedig Karancslapujtő, Balassagyarmat. A front bal szárnyán működő és a 2. gárda gépesített hadtesttel megerősített 46. hadsereg azt a feladatot kapta, hogy Ercsinél keljen át a Dunán és Zsámbék irányában kifejlesztve a támadást, Budapestet nyugatról kerülje meg. A 2. gárda-gépesített hadtestnek 160 harckocsija és rohamlövege volt. Az átkelés végrehajtására a hadseregnek két darab 50 tonnás, 18 darab 30 tonnás komp, egy 50 tonnás úszóhíd állt rendelkezésére, s építenie kellett még egy 16 tonnás úszóhidat is. Az átkelés tüzérségi biztosítását erős tüzércsoportok végezték.

A főparancsnokság november 27-én jóváhagyta Malinovszkij marsall tervét. Ezt követően a front törzse kidolgozta az új támadó csoportosítás létrehozása, a feltöltések végrehajtása, a tartalékok képzése és a feltárt hiányosságok megszüntetése érdekében szükséges intézkedéseket. Ezek megvalósítása, a csapatok felkészülése a támadásra december 4-ig tartott.

December 5-én 10 óra 15-kor, 45 perces tüzérségi előkészítés után a Szücsi, Kartal terepszakaszon rohamra lendültek a 7. gárdahadsereg és az 53. hadsereg csapatai, az első lépcsőben összesen 10 lövészhadosztály. Velük szemben a 76. gyalog-, a 2. magyar páncélos- és 20. gyalog-, a 18. és a 4. SS páncélgránátos, a 13. páncélos-, a 46. és a 357. gyaloghadosztály védett, a IV. páncéloshadtest alárendeltségében.

A „Dél" hadseregcsoport törzse helytelenül következtetett a várt szovjet támadás főcsapásának irányára, s éppen annak szakaszán gyengítette meg a védelmet. Az 1. és 23. páncéloshadosztályt s az LVII. páncéloshadtest parancsnokságát a hadseregcsoport november 25-én átcsoportosította a Dunántúlra, hogy ellencsapással visszavessék a 3. Ukrán Front Dunán átkelt csapatait. Kivonás alatt állt a 2. magyar páncéloshadosztály is, amelyet feltöltésre Esztergomban vontak össze.

December 5-én délelőtt a szovjet lövészerők kb. 12 km szélességben és 3–6 km mélységben áttörték az ellenség védelmét. 13 óra 30 perckor az előre meghatározott terepszakaszon ütközetbe vetették a 6. gárda-harckocsihadsereget, majd másnap a Plijev-csoportot is. Csapásuk főiránya a 8. és a 6. hadsereg csatlakozását metszette, ahol a „Dél" hadseregcsoportnak az előbb említett átcsoportosítások miatt nem voltak alkalmazható tartalékai. A szovjet áttörés folytán Friessner vezérezredes válságosnak látta a helyzetet, veszélyeztetettnek Pozsonyt, Bécs kapuját. Legsürgősebb feladatnak – helyesen – az Ipoly völgyének lezárását tartotta, de nem volt hozzá elegendő ereje. Ezért az OKH-t kérte „...legalább átmenetileg vezényeljenek erőket Zólyomon keresztül" a hadseregcsoporthoz.[25] Egyidejűleg parancsot adott: a „Feldherrnhalle" páncélgránátos hadosztály a Csepel-szigetről csoportosuljon át Vác térségébe, a 24. páncéloshadosztály pedig Egerbaktáról Balassagyarmatra. E két hadosztálynak délnyugatról és északkeletről a szárnyak ellen irányuló támadással kellett feltartóztatni és visszavetni a védelembe betört szovjet

csapatokat. A 2. magyar páncéloshadosztály azt a feladatot kapta, hogy szüntesse be előkészületeit az átcsoportosításra, és Ipolyságnál, valamint Vácnál reteszelje el a szovjet előnyomulás útját. Az Ipoly völgyét meg a Börzsöny átjáróit műszaki egységek és rögtönzött riadóalakulatok szállták meg.

Ezzel azonban kimerültek Friessner lehetőségei. Ellenintézkedéseivel nem sikerült megakadályozni a szovjet támadás kibontakozását. A 7. gárdahadsereg továbbszélesítette az áttörést. A 6. gárda-harckocsihadsereg főerőivel Ipolyság, részeivel Vác, a Plijev-csoport pedig Balassagyarmat felé nyomult előre. December 7-én a Vác térségébe átdobott „Feldherrnhalle" páncélgránátos hadosztály a 13. páncéloshadosztály részeivel együtt keleti irányú csapással megkísérelte megállítani a Vácot fenyegető támadást, kísérlete azonban kudarcba fulladt a Galga völgyében. A szovjet csapatok nyomása elől a „Feldherrnhalle" páncélgránátos és 13. páncéloshadosztály megkezdte a visszavonulást a pesti hídfőbe, a 357. gyaloghadosztály a Szentendrei-szigetre, a 18. páncélgránátos hadosztály pedig a Börzsöny átjáróihoz. Vácnál a magyar 2. páncéloshadosztály maradt védelemben, némi megerősítéssel.

December 9-én a 2. Ukrán Front főcsapásának irányában tevékenykedő csoportosítás erőfeszítéseit teljes siker koronázta. A Plijev-csoport Balassagyarmat térségében megtörte a szívósan védekező németek ellenállását, és felszabadította a várost, majd a tőle Ipolyszögig terjedő szakaszon elérte az Ipolyt. Ipolyszög–Ipolyvece között a 6. gárda-harckocsihadsereg is kijutott a folyóhoz, a 7. gárdahadsereg pedig Kismarosnál a Dunához. A 7. gárdahadsereg 30. lövészhadteste a 6. gárda-harckocsihadsereg 5. gárda-harckocsihadtestével együttműködve elfoglalta Vácot, és az Alsógödig terjedő szakaszon szintén elérte a Dunát. Ezzel a csapásmérő csoportosítás északkeletről is kijutott a pesti hídfőhöz.

A 2. Ukrán Front bal szárnyán harcoló 46. hadsereg időközben, a frontparancsnok elhatározásának megfelelően, felkészült a Dunán való átkelés végrehajtására. A hadsereg lövészzászlóaljakban háromszoros, tüzérségben kétszeres, páncélosokban 4,8-szeres fölényben volt az ellenséggel szemben. A kedvező erőviszonyokat azonban bizonyos értelemben kiegyenlítette az a körülmény, hogy átkelés után a szovjet csapatoknak az ellenség előkészített és mélységben kiépített védelmi rendszerét, a „Margit"-vonalat kellett áttörniük. December 4-én 23 órakor a 23. és a 37. lövészhadtest az Érd–Abony közötti szakaszon két-két hadosztállyal megkezdte az átkelést, az előre meghatározott terv szerint, tüzérségi előkészítés nélkül. A partváltás azonban nem maradt észrevétlen. Erős, jól szervezett és vezetett tűz fogadta a deszantokat, nagy veszteségeket okozva az átkelők soraiban és üzemképtelenné téve az átkelőeszközök háromnegyed részét. Az átkelés a rendkívüli nehézségek ellenére egész éjszaka folytatódott. December 5-én reggel az első lépcsőben átkelt ezredek önfeláldozó hősiességgel megteremtették a főerők átkelésének feltételeit: 10 km széles és 2 km mély hídfőt létesítettek a Duna nyugati partján. A 271. népi gránátos hadosztály és a 239. rohamlövegdandár sorozatos ellenlökésekkel igye-

kezett a folyóba szorítani a hídfőt tartó szovjet csapatokat, 5–10 repülőgépből álló kötelékek pedig rendszeresen bombázták őket és az átkelőhelyeket is. Ily nehéz körülmények között a partváltást a tervezettnél lassabban, csak december 7-én fejezték be. A németek ellenállása a 8. páncéloshadosztály bevetésével megerősödött. Ennek következtében a szovjet csapatok a kezdeti sikert nem tudták kifejleszteni. Erejük a „Margit"-vonal áttöréséhez kevésnek bizonyult: december 10-én időlegesen védelembe mentek át az Érd, Baracska, Martonvásár terepszakaszon. A „Margit"-vonal áttörése a következőkben a 3. Ukrán Front csapataira hárult, amelyek déli irányból előrenyomulva december 7-én felvették az érintkezést 46. hadsereg átkelt magasabbegységeivel.

A december 5-én felújított szovjet támadás a budapesti hadművelet harmadik szakasza volt, s a főváros elfoglalása ebben a szakaszban sem következett be. Ez a feladat kezdettől meghaladta a 2. Ukrán Front erejét és lehetőségeit. A hadművelet harmadik szakaszában lényegében kiküszöbölték a főparancsnokság direktívájában feltárt vezetési hiányosságokat, s a főirányban tömegesen alkalmazott gyorsanmozgó magasabbegységek és a velük együttműködő lövészerők a megszabott időre lényegében elérték kitűzött céljukat. A 46. hadsereg nem tudta feladatát hiánytalanul végrehajtani. Márpedig a hadművelet elejétől csupán ez az egyetlen hadsereg állt a frontparancsnok rendelkezésére, hogy a Dunán átkelve nyugatról megkerülje a fővárost.

A 46. hadsereg csapatai az átkelés végrehajtása során nagyfokú állhatatosságról, hozzáértésről és hősiességről tettek bizonyságot. Nem rajtuk múlott, hogy a feladat hiánytalan valóra váltása nem sikerült. Az az elgondolás, hogy a hadsereg átkelése tüzérségi előkészítés nélkül kezdődjék, önmagában nem helyteleníthető. Számos ilyen példa akad a Nagy Honvédő Háború történetében. Az adott esetben azonban az ellenség meglepése nem sikerült, s ez jelentősen megnehezítette az átkelést. Más kérdés az átkelés helyének kiválasztása. E tekintetben a front- és hadseregparancsnok döntése erősen vitatható.

Ebben az időben ugyanis Dunaföldvártól délre már a 3. Ukrán Front csapatai által elfoglalt hatalmas hídfő állt rendelkezésre, amely kedvezőbb feltételeket biztosított volna az átkelők számára. A tüzérségi előkészítés hiánya és az átkelés helyének hibás megválasztása azonban csupáncsak súlyosbította a nehézségeket és körülményeket, de nem változtat azon a tényen, hogy a 46. hadsereg ereje eleve kevés volt a feladat végrehajtására. A 2. Ukrán Front törzse is valószínűleg a „Margit"-vonal áttörésével járó nehézségeket vette figyelembe, mikor eredeti terve szerint két gépesített hadtesttel akarta megerősíteni a 46. hadsereget. A főparancsnokság azonban csak egyet engedélyezett.

A 2. Ukrán Front támadási lehetőségeit hátrányosan befolyásolta az is, hogy a

jobb szomszéd, a 4. Ukrán Front előnyomulása a nehéz erdős-hegyes terepen, kedvezőtlen időjárási viszonyok között jelentős akadályokba ütközött, melyek leküzdése huzamos időt igényelt. Ez kedvezőtlen hatással volt a 2. Ukrán Front jobbszárny-csapatainak tevékenységére.

Az események alakulásából a főparancsnokság vonta le azt a következtetést, hogy Budapest bekerítése nem oldható meg egyedül a 2. Ukrán Front erőivel. Ezért úgy döntött: a feladat végrehajtásába bevonja a 3. Ukrán Frontot is, melynek 4. gárdahadserege a Dunántúlon támadva, december 9-én elérte a „Margit"-vonalat a Balaton és a Velencei-tó-kelet közötti szakaszon.

BUDAPEST MEGKERÜLÉSE ÉSZAKRÓL 1944. DECEMBER 20–31.

A budapesti hadművelet eddigi fejleményei, az előzőekben vázolt tanulságok mellett igazolták a szovjet hadvezetésnek azt a számítását, hogy a birodalom „hátsó bejáratának" veszélyeztetése láttán a német vezérkar más arcvonalakról elvont erőkkel igyekszik megjavítani helyzetét a magyar hadszíntéren. Az erők átcsoportosítása november végén–december elején tényleg elkezdődött és várható volt, hogy a későbbiekben még nagyobb ütemben folytatódik. Ez pedig kedvezőbbé teszi a Varsó–Berlin fő hadászati irányban 1945 januárjára tervezett támadó hadműveletek előkészítésének feltételeit. Ezért a főparancsnokság az általános helyzet, a kialakult erőviszonyok és a várható lehetőségek alapos elemzése után elhatározta: rövid hadműveleti szünet után két front erőivel folytatja a támadást a budapesti ellenséges csoportosítás szétzúzására.

December 12-én kiadott direktívája közölte ezt az elhatározást a két frontparancsnokkal, megparancsolva nekik: északról és délről egyidejűleg mért csapásokkal kerítsék be és semmisítsék meg az ellenség budapesti csoportosítását, s foglalják el a magyar fővárost. A támadásra mindkét frontnak december 19–20-ára kellett készen lennie.

A 2. Ukrán Front feladatát a direktíva a következőképpen határozta meg: a 7. gárdahadsereg, a 6. gárda-harckocsihadsereg és a Plijev-csoport Ipolyság körzetéből mérjen csapást Szőgyén irányában. Neszmély és Esztergom szakaszon jusson ki a Duna északi partjára, és akadályozza meg az ellenség visszavonulását északnyugatra; az erők egy része közvetlenül támadja Budapestet és együttműködve a 3. Ukrán Front csapataival, foglalja el.

December 9-e után a 2. Ukrán Front csapásmérő csoportosítása némileg még megjavította helyzetét. A jobb szárnyon 10-én felzárkózott az Ipoly partjára Balas-

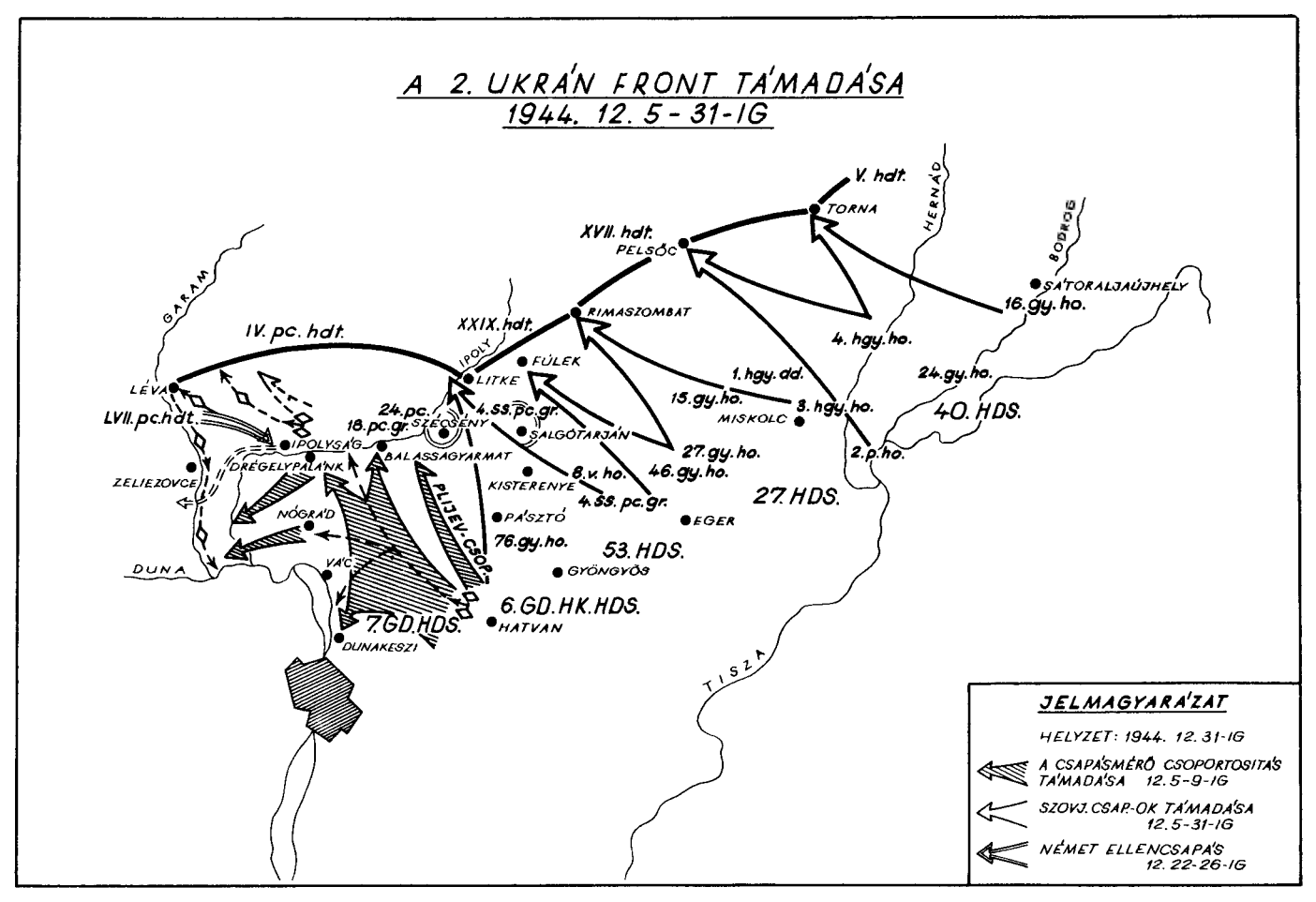
A 2. UKRÁN FRONT TÁMADÁSA
1944. 12. 5 - 31-IG
V. hdt.
TORNA
HERNÁD
BODROG
SÁTORALJAÚJHELY
16.gy.ho.
XVII. hdt.
PELSÓC
4. hgy.ho.
24.gy.ho.
40. HDS.
GARAM
IV. pc. hdt.
XXIX. hdt.
RIMASZOMBAT
IPOLY
FÜLEK
LITKE
1. hgy. dd.
15.gy.ho.
3. hgy.ho.
MISKOLC
LÉVA
LVII. pc.hdt.
24.pc.
18.pc.gr.
SZECSÉNY
4.ss.pc.gr.
SALGÓTARJÁN
27.gy.ho.
46.gy.ho.
2.p.ho.
IPOLYSÁG
BALASSAGYARMAT
DRÉGELYPALÁNK
ZELIEZOVCE
8.v.ho.
KISTERENYE
4.ss.pc.gr.
27. HDS.
NÓGRÁD
PÁSZTÓ
EGER
76.gy.ho.
53. HDS.
PLIJEV-CSOP.
VÁC
GYÖNGYÖS
DUNA
6. GD. HK. HDS.
7. GD. HDS.
HATVAN
DUNAKESZI
TISZA
JELMAGYARÁZAT
HELYZET: 1944. 12. 31-IG
A CSAPÁSMÉRŐ CSOPORTOSITÁS TÁMADÁSA 12.5-9-IG
SZOVJ. CSAP-OK TÁMADÁSA 12.5-31-IG
NÉMET ELLENCSAPÁS 12. 22-26-IG

sagyarmat és Drégelypalánk között, majd 14-ig tartó harcokban elfoglalta Ipolyságot. A következő napokban hídfőt foglalt el a folyó északi partján a város körzetében. A bal szárnyon december 12-én kiverte az ellenséget Isaszegről és Gödöllőről. Az arcvonal középső szakaszán december 20-ig nem történt változás.

Malinovszkij marsall december 15-én adta ki előzetes intézkedéseit a csapásmérő csoportosítás seregtesteinek, majd 19-én véglegesen meghatározta feladataikat. Eszerint a 7. gárdahadsereg 20-án reggel támadást indít, és 22-én estig eléri a Zeliezovce, Szőgyén, Mocsa terepszakaszt, s onnan tovább a Duna északi partját. A 6. gárda-harckocsihadsereg a 7. gárdahadsereg jobb szárnyával együttműködve támad, elfoglalja Léva, Szántód terepszakaszt, a továbbiakban pedig Nyitra irányába fejleszti ki a sikert. A Plijev-csoport az 53. hadsereg és a 7. gárdahadsereg csatlakozásán mér csapást a siker kifejlesztésére Komarno általános irányban. A frontparancsnok arra vonatkozóan is intézkedett, hogy a 7. gárdahadsereg bal szárnyán a 30. lövészhadtest, a 7. román hadtest és a 18. lövészhadtest 20-án reggel szintén indítsanak támadást, és 23-án estig foglalják el a pesti oldalt a Dunáig.

Malinovszkij marsall elgondolásának az volt a lényege, hogy a front csapásmérő csoportosítása a Duna-kanyartól északra és északnyugatra áttöri az ellenség védelmét s a támadást északnyugati, nyugati és délnyugati irányban kifejlesztve, a 3. Ukrán Fronttal együttműködve bezárja a gyűrűt a budapesti csoportosítás körül. Azt is figyelembe vette azonban, hogy kedvező esetben létrejöhetnek a támadás továbbfolytatásának feltételei. Erre utal, hogy a 6. gárda-harckocsihadsereget első lépcsőben tervezte alkalmazni, de nem a főirányban, hanem Lévára és Nyitrára szándékozott vele csapást mérni. Siker esetén ugyanis a harckocsi-hadsereg együttműködve Plijev tábornok csoportjával Pozsony ellen indíthatott támadást.

A csapásmérő csoportosítással szemben Szentendre, Szob vonalában a 357. gyaloghadosztály, Szob, Nagybörzsöny körzetében a 2. magyar páncéloshadosztály, Bernecebaráti, Ipolyvisk, Kistompa, Ipolyság szakaszon pedig a 18. SS páncélgránátos hadosztály, a „Dirlevanger" SS-dandár és a 8. páncéloshadosztály volt hevenyészett védelemben. Az OKH és a „Dél" hadseregcsoport parancsnoksága december 9-e után számolt a szovjet támadás folytatásával a hadseregcsoport északi szárnyán. Az ott kialakult helyzetet a német hadvezetés súlyosnak tartotta a 6. és a 8. hadsereg közötti összeköttetés megszakadása miatt. Ezért december 19-én Székesfehérvár körzetéből a 8. páncéloshadosztály körletébe irányította a 3. és a 6. páncéloshadosztály páncélgránátos ezredeit, másnap pedig a Szent László-hadosztályt is. Az OKH utasította Kirchner tábornokot, az LVII. páncéloshadtest parancsnokát: a rendelkezésére álló erőkkel vesse vissza a Börzsöny mögé a szovjet csapatokat, s Balassagyarmattól nyugatra állítsa helyre az összeköttetést a 6. és 8. hadsereg között.

1944. december 20-án 10 órakor a 7. gárdahadsereg megindította a támadást. Lövész-magasabbegységei gyorsan áttörték a hevenyészett védelmet, majd lendü-

letesen előnyomulva északról és délről megkerülték a Börzsönyt, s másnap estig kijutottak az Ipoly keleti partjára. Az ellenség csupán egy hídfőt tudott megtartani Ipolydamásd, Helemba, Letkés körzetében. Jelentős sikert ért el az áttörésbe bevetett 6. gárda-harckocsihadsereg is. Jobb szárnya már az első hadműveleti napon elfoglalta Lévát, ezután Nagykálnánál menetből átkelt a Garamon, és betört a Kisalföldre.

December 22-én azonban új fordulat állt be az eseményekben. Kirchner tábornok LVII. páncéloshadteste (6., 8., 3. német és 2. magyar páncéloshadosztály) Ipolyszakállas térségéből mintegy 150 harckocsival és rohamlöveggel ellencsapást mért Ipolyság felé, amely kezdeti eredménnyel járt: a német páncélos élek megközelítették Kistompát, Viskovcet és Bernecebarátit. Az átcsoportosulóban levő Plijev-csoport 4. gárda gépesített hadteste azonban Kistompánál beavatkozott, és megállásra kényszerítette az LVII. páncéloshadtestet. Kirchner tábornok másnap felújította a vállalkozást. Ebben már részt vett a Szent László-hadosztály is, amely a Szentendrei-sziget biztosítására rendelt, teljesen leharcolt 2. páncéloshadosztályt váltotta fel. A németek továbbra is Ipolyság elfoglalását erőltették, de a 4. gárda gépesített hadtest szívós ellenállása miatt céljukat nem érték el. Sőt, helyzetük határozottan kedvezőtlenül alakult, mert a bal szárny a harcok során nyitva maradt.

Malinovszkij marsall felismerte az így adódott előnyös helyzetet és nem késett ezt kihasználni. December 24-én este utasította Kravcsenko vezérezredest: a 6. gárda-harckocsihadsereg a Garam felől biztosítsa magát, főerőivel pedig december 25-én 10 órakor mérjen csapást Esztergom általános irányba, s a 7. gárdahadsereggel együtt semmisítve meg az ellenséget Ipolyszakállas körzetében és tőle délnyugatra. Egyidejűleg erős előrevetett osztaggal Esztergomnál vegyen birtokba átkelőhelyet a Dunán. A parancs azt jelentette, hogy a 6. gárda-harckocsihadseregnek Léva térségéből délnek fordulva, az Ipoly és a Garam között az LVII. páncéloshadtest hátába mért csapással kellett elérni a Duna északi partját, bezárva ezzel a gyűrűt az ellenség budapesti csoportosítása körül. Egyidejűleg a 7. gárdahadsereg is parancsot kapott: egész arcvonalán menjen át támadásba, jobb szárnya 25-én estig jusson ki a Garamig.

A december 25-én megindított szovjet támadás kritikus helyzetet teremtett az LVII. páncéloshadtest sávjában. Az Ipoly és a Garam völgyében heves küzdelem bontakozott ki. A harccselekmények mindkét részről feszítetté váltak. Az LVII. páncéloshadtest maradék erői számos ellenlökéssel igyekeztek kiharcolni a Garam mögé való visszavonulás lehetőségét. A nap folyamán a 6. gárda-harckocsihadsereg és a beérkezett Plijev-csoport magasabbegységeit főleg az ellenlökések elhárítása kötötte le, eközben lassan nyomultak előre. A 7. gárdahadsereg több községből kiverte az ellenséget, részei Ipolytölgyes térségében átkeltek az Ipolyon. Korábban már Lelédnél is kijutottak az Ipoly és a Garam közé. Másnap, 26-án a 6. gárda-harckocsihadsereg egy erőteljes csapással az LVII. páncéloshadtest hátába került.

Az 5. gárda-harckocsihadtest merészen előretört az Ipoly és a Garam völgyében, s kijutott Kicsind-észak körzetébe. A 7. gárdahadsereg erői ugyanakkor Esztergomtól északra elérték a Dunát. Ezzel a 2. Ukrán Front északi irányból befejezte a budapesti csoportosítás körülzárását. A nap folyamán a Plijev-csoport magasabbegységei Lévától északra és keletre támadtak tovább. A 8. német hadsereget az a veszély fenyegette, hogy a szovjet csapatok betörnek a Selmec völgyébe.

A kialakult helyzetben a 8. hadsereg törzse azt tartotta legfontosabb feladatának, hogy lezárja a völgyet és a pozsonyi irányt. Az előbbit egy páncéloshadosztály átcsoportosításával tervezte megoldani, az utóbbi a Garam mögé visszavonuló LVII. páncéloshadtest maradványaira várt.

December 27–28-án a szovjet csapatok folytatták a harcot az Ipoly és a Garam völgyének teljes megtisztításáért. A német páncéloshadosztályok súlyos harcokban vonultak vissza Bény felé, hogy elérjék a Garamot és Kicsind, Kelecsény vonalában megkapaszkodjanak a nyugati parton. A „Dél" hadseregcsoport hadműveleti naplójának december 28-i bejegyzései között a következő megállapítás olvasható: „A harcoló erők visszavonása az Ipoly és a Garam között a Garam nyugati partjára tervszerűen, és az eddigi jelentések szerint lényeges személyi és anyagi veszteség nélkül megtörtént." Az igazság ezzel szemben az, hogy az LVII. páncéloshadtest személyi vesztesége 7600 halott, 7551 fogoly; az anyagi veszteség 207 harckocsi és rohamlöveg, 124 páncélozott szállító jármű, 331 löveg és aknavető, 473 géppuska és 1256 gépkocsi volt.[26]

A szovjet csapatok december 28-án lényegében befejezték az Ipoly és a Garam völgyének megtisztítását, s Kicsind és Garamkövesd térségében hídfőt foglaltak a Garam nyugati partján. Korábban már Párkánynál is birtokba vettek egy hídfőt, melynek felszámolását a németek egészen az év végéig erőszakolták, de kísérleteik nem jártak sikerrel.

A 2. UKRÁN FRONT JOBB SZÁRNYÁNAK TEVÉKENYSÉGE 1944. NOVEMBER 29–DECEMBER 31.

A főirányban támadó csoportosítás sikeres tevékenységével egyidejűleg a 2. Ukrán Front jobb szárnya is kemény küzdelmet vívott a „Karola"-állásban hevesen védekező német csapatok ellenállásának megtöréséért. Malinovszkij marsall a főparancsnokság direktívájában foglaltaknak megfelelően abban látta jobbszárnyseregtesteinek alapvető feladatát, hogy szétzúzzák a miskolci irányban védő ellenséges csoportosítást. Ehhez az erők bizonyos mérvű átcsoportosítását tartotta szükségesnek. Ennek megfelelően a 40. hadseregtől a 4. román hadtestet november

20-án, az 51. lövészhadtestet pedig 26-án átadta a 27. hadseregnek. A feladatokat a frontparancsnok november 25-én este a következőkben határozta meg:

– a 40. hadsereg az 50. lövészhadtesttel és négy román hadosztállyal november 29-én reggel törje át az ellenség védelmét Majos, Hernádkak terepszakaszon, és a főcsapást Aszaló–Monaj-kelet irányban mérve, november 30-án estig jusson ki Csekeháza, Csobád, Hangács, Borsodszirák terepszakaszra;

– a 27. hadsereg az 51. lövészhadtesttel együtt, legalább öt lövészhadosztály erővel, november 29-én reggel törje át az ellenség védelmét Onga, Miskolc terepszakaszon. A főcsapást Boldva felé mérje, Miskolcot keletről kerülje meg, és november 29-én estig vegye birtokba. November 30-án estig érje el Kopaszföld, Alacska, Varbó terepszakaszt.

A támadó csoportosításhoz jobbról csatlakozva tevékenykedő 53. hadseregnek négy lövészhadosztály erővel át kellett törnie az ellenség védelmét Szücsi, Lőrinci szakaszon, és továbbfejleszteni a támadást Szarvasgede–Kutasó–Szécsény általános irányban. Elérendő terepszakaszok: az első hadműveleti nap végén Ecseg, Csécse, Bágyon; a második nap végén Lucin, Herencsény, Szanda; a harmadik hadműveleti nap végén Karancslapujtő, Balassagyarmat.

November 29-én e feladatok megoldása céljából újította fel támadását a 2. Ukrán Front jobb szárnya. A 40. hadsereg 159. megerődített körlete több napos harcban kiszélesítette a Bodrogon elfoglalt hídfőjét, majd az átkelés befejezése után, december 2-án harcot kezdett Sátoraljaújhelyért. A 16. gyaloghadosztály szívós ellenállását a megerődített körlet a 4. Ukrán Front 17. lövészhadtestének 2. gárda-légideszanthadosztályával együttműködve törte meg. A két szovjet magasabbegység több irányból behatolt a városba, és heves utcai harcokban december 3-án felszabadította. Az 50. lövészhadtest és a 4. román hadtest november 30-án estig nehéz körülmények között lassan előrenyomulva megközelítette a Szerencs, Monok, Halmaj, Nyomár terepszakaszt. A 40. hadsereg bal szárnyán kibontakozó támadás azonban elakadt, és a sorozatos, harckocsikkal támogatott zászlóaljerejű ellenlökések elhárítása lekötötte a szovjet és román csapatokat.

Nehéz körülmények között újította fel támadását a 27. hadsereg is. Jobb szárnyával szemben a németek szívósan védték Miskolc körzetét, ezt a számukra rendkívül fontos hadiipari központot. A várost védő csoportosítás elkeseredett ellenállását több napos harc árán végül is december 3-án sikerült megtörni. Ekkor a 33. lövészhadtest 78. lövészhadosztálya benyomult a városba, és a nap folyamán teljesen megtisztította az ellenségtől. A hadsereg bal szárnyán a 35. lövészhadtest 3. gárda-légideszanthadosztálya november 29-én Eger délkeleti peremén áttörte a védelmet, elfoglalta a vasútállomást, majd benyomult a város központjába. Még aznap bekapcsolódott a harcokba az 53. hadsereg délnyugatról támadó 110. gárda-lövészhadosztálya is. A két hadosztály együttműködésének eredményeként Eger november 30-án felszabadult.

Az 53. hadsereg csapatai december 5–6-án lendültek támadásba. Bal szárnyon a 49. és a 24. lövészhadtest a frontparancsnok utasításának megfelelően, Szücsi és Kartal között áttörte az ellenség védelmét. Az áttörésbe december 6-án bevetett Plijev-csoport a 24. lövészhadtesttel együtt 8-án estig kijutott a Herencsény, Cserhátsurány terepszakaszra. Másnap a 49. lövészhadtest Szurdokpüspöki, Csécse, Buják vonalát érte el. A hadsereg jobb szárnyán harcoló 57. lövészhadtest több napos kemény küzdelem eredményeként december 6-ra megtörte a Tarna völgyét lezárva tartó német csoportosítás ellenállását, elfoglalta Sirokot és Egerbaktát. A nehéz, erdős-hegyes terepen azonban e sikert továbbfejleszteni nem tudta, és december 8-án estig csupán Bágyon-észak területéig jutott előre.

Az eddigi harcok következményeként az arcvonalban a Bükk, Mátra vonalában egy déli irányú kiszögellés jött létre. Innen az ellenség csapást mérhetett az Ipoly vonalát elért szovjet csoportosítás jobb szárnyára. Ennek veszélyét felismerve, Malinovszkij marsall december 9-én a Plijev-csoport főerőit Balassagyarmatnál keletnek fordította Szécsény, Salgótarján, Losonc körzetének elfoglalására. Egyidejűleg Managarov altábornagynak, az 53. hadsereg parancsnokának elrendelte: használja ki a Plijev-csoport csapását, határozottan folytassa a támadást, és a lehető leggyorsabban jusson ki a Kisterenye, Szécsény, Balassagyarmat terepszakaszra.

A feladatok kijelölése arra utal, hogy Malinovszkij az Ipoly mentén és a Hernád völgyében mért csapással tervezte a „Karola"-állásban védekező ellenséges csoportosítás szétzúzását és a mátrai arcvonal-kiszögellés megszüntetését.

A 2. Ukrán Front jobbszárny-seregtesteivel szemben továbbra is a Wöhler hadműveleti csoport (1. magyar és 8. német hadsereg) erői védtek. Az 1. magyar hadsereg V. hadteste (16. és 24. gyaloghadosztály, 2. póthadosztály) a Bodrog jobb partján helyezkedett el, és a Hernád völgyét zárta le; a XVII. német hadtest (2. és 3. hegyihadosztály, az 1. magyar hegyidandár) a Sajó és a Hernád között védett. A 8. német hadsereg XXIX. hadteste (15., 27., 46. gyaloghadosztály, 8. vadászhadosztály) a Bükkben, a IV. páncéloshadtest (4. SS páncélgránátos, 76. gyalog-, 18. SS páncélgránátos és a 24. páncéloshadosztály) a mátrai arcvonal-kiszögellésben helyezkedett el egészen Ipolyságig.

December 10-én a szovjet csapatok nehéz körülmények között folytatták a támadást. Az ellenség a védelemre rendkívül kedvező erdős-hegyes terepen hevesen ellenállt, kitűnően megszervezett tűzrendszere és az erősen felázott talaj jelentősen növelte védelmi képességét, lefékezte a szovjet csapatok előrejutását. Különösen a 40. hadsereg jobb szárnyán volt még mindig igen nehéz a helyzet, ahol a 6. román hadtest a Bodrog jobb partján napokon át nem bírta leküzdeni az V. magyar hadtest ellenállását. A védelem áttörése végül is december 14-én következett be. A nap folyamán a 40. hadsereg erői átkeltek a Bodrogon, egyes irányokban 10 km-t nyomultak előre, és az esti órákban Takta, Golop, Ináncs, Forró, Baktakék, Meszes, Szendrő terepszakaszon harcoltak.

Lassan bontakozott ki a 27. hadsereg támadása is a Sajópálfalva, Szirmabesenyő, Sajókeresztúr, Diósgyőr, Bekény, Cserépfalu, Noszvaj, Felnémet arcvonalszakaszon. A 15. gyalog-, a 3. hegyi- és a 8. vadászhadosztály naponta több ellenlökéssel igyekezett megállítani a szovjet előnyomulást. Ezek elhárítása lelassította a hadsereg támadását. Ebben a helyzetben a 40. hadsereg december 14-i áttörése hozott változást, amely megkönnyítette a 27. hadsereg előnyomulását. A csapatok a sikert kihasználva arcvonalukat a nap végére Felsőnyárád, Sajóvelezd, Malyinka, Répáshuta, Szarvaskő terepszakaszra tolták előre.

Nem volt könnyebb helyzetben a mátrai arcvonal-kiszögellést Egerbakta, Sirok, Mátrafüred, Gyöngyöspata, Szurdokpüspöki, Jobbágyi, Csécse, Buják, Balassagyarmat szakaszon támadó 53. hadsereg sem. Csapatait a jobb szárnyon védelemre kényszerítették a sorozatos német ellenlökések, a bal szárnyon pedig a front főcsapást mérő csoportosításának fedezése. Csupán a középső szakaszon sikerült néhány kilométert előnyomulnia. Plijev tábornok lovas-gépesített csoportja december 10-e óta a megerődített ellenállási csomóponttá kiépített Szécsényt ostromolta.

Malinovszkij marsallt nyugtalanította jobbszárny-seregtestei támadásának lassúsága. Úgy ítélte meg a helyzetet, hogy a főcsapást mérő csoportosítás december 20-ra tervezett támadása csak abban az esetben járhat teljes sikerrel, ha a jobb szárny minél hamarabb felszámolja a mátrai arcvonal-kiszögellést. Ennek érdekében Zsmacsenko vezérezredest, a 40. és Trofimenko vezérezredest, a 27. hadsereg parancsnokát december 14-én utasította: energikusan támadjanak tovább, december 18-án estig érjék el Szlovákia területén Gencs–Salkovce, illetve Uzovská-Panyita–Rimaszombat terepszakaszt. Plijev tábornok csoportjának Szécsényt fedezve csapást kellett mérni Hollókő–Tar irányában, és december 17-én estig az 53. hadsereg bal szárnyával együttműködve elfoglalni Kisterenye, Megyer körzetét. Managarov altábornagy, az 53. hadsereg parancsnoka azt a feladatot kapta, hogy Pásztó, Kisterenye irányában mért erőteljes csapással semmisítse meg az ellenséget, és a Plijev-csoporttal együttműködve, december 17-én estig érje el Nádújfalu, Kisterenye, Nógrádmegyer terepszakaszt.

A jobbszárny-seregtestek december 15-én a frontparancsnok utasításainak megfelelően felújították támadásukat. A korábban végrehajtott áttörés nyújtotta lehetőségeket kihasználva határozottan tevékenykedtek, alaposan meggyorsítva az előnyomulás ütemét. A 40. hadsereg jobb szárnya benyomult a Hernád völgyébe, és a 4. Ukrán Front Kassa felé csapást mérő 18. hadseregével együttműködve a bekerítés veszélyének tette ki az 1. magyar hadsereget. Egyidejűleg a 27. hadsereg súllyal a Sajó, részekkel pedig a Bodva völgyében előretörve elvágta az összeköttetést a 8. német hadsereg és az V. magyar hadtest között. Csapatai teljes körülzárásának veszélye arra késztette az 1. magyar hadsereg parancsnokságát, hogy elrendelje az arcvonal fokozatos visszavételét a Hernád völgyében Garadna, Vilmány-dél, Regéc, Nagybózsva, Felsőmihály vonalában létesített „Róza"-reteszállásba.

A szovjet nyomás egyre erősödött, a német és magyar csapatok visszavonulásra kényszerültek. December 17-én az V. magyar hadtest Alsómislye, Hernádcsány és Hidasnémeti, Buzita terepszakaszon próbálta lezárni a Hernád és a Bodva völgyét. A XVII. német hadtest Hidvégardó, Bodvaszilas, Aggtelek, Sajó vonalában kísérelte meg a védelem helyreállítását. Erőfeszítéseik azonban nem jártak sikerrel. Másnap a 40. hadsereg csapatai már csupán Aggtelek térségében harcoltak magyar területen, a 27. hadsereg jobb szárnya pedig Tornalja, Zádorfalva körzetében. Nehezebben hajtotta végre feladatait az 53. hadsereg. Csapatai a szárnyakon továbbra is védelmi harcokat vívtak, középen pedig a 49. lövészhadtest csupán december 17-én tudta megtörni a 76. gyaloghadosztály és a Botond-harccsoport szívós ellenállását. A hadtest csapatai ezen a napon elfoglalták Pásztót és a környező falvakat.

December 19-én a főcsapást mérő csoportosítás feladatainak rögzítésével egyidejűleg Malinovszkij marsall új célokat tűzött jobbszárny-seregtestei elé is. Parancsa értelmében a 40. hadseregnek december 23-án estig Szlovákia területén el kellett érnie Szmolnyik, Szlana, Guszta, Zelena, Kalinovo vonalát. A 27. hadsereg azt a feladatot kapta, hogy főerőit a jobb szárnyon összpontosítva, Losonc irányába támadjon, az 53. hadsereggel együttműködve semmisítse meg a Losonctól keletre fekvő erdőben levő ellenséges csoportosítást; december 23-án estig vegye birtokba Losoncot, és jusson ki Losonc, Nógrádszakáll terepszakaszra. Az 53. hadseregnek főerőit a bal szárnyán összpontosítva, december 21-ig el kellett érnie Salgótarján, Nógrádludány, Zelovce, 23-án estig pedig Nagykürtös, Nemce, Želiezovce terepszakaszt. A frontparancsnok elgondolásának az volt a lényege, hogy jobbszárny-seregtestei felszámolják a mátrai arcvonal-kiszögellést, és a hónap végére elérik az Alacsony-Tátra s a Nyitra-hegység délkeleti lejtőit, miközben az 53. hadsereg északi irányból fedezi a főcsapást mérő csoportosítást.

A Rimaszombatot és Kassát fenyegető veszély elhárítása érdekében az OKH úgy döntött, hogy a „Dél" hadseregcsoportot tehermentesíti a Sajó völgyének védelme alól. Ezért december 17-én az 1. magyar hadsereget az „A" hadseregcsoportnak rendelte alá. (Az „A" hadseregcsoport nevét 1945. január 25-én „Közép"-re változtatták.) Heinrici hadseregcsoport-parancsnok a bal szárnyról átcsoportosított két hadosztállyal tervezte lezárni a Sajó és a Rima völgyét Putnok, Kassa között, és szilárdan tartani akarta a „Róza"-reteszállást.

Ezt az elgondolást azonban gyorsan kudarcra ítélte a 2. Ukrán Front jobb szárnyának eredményes tevékenysége. Különösen a 27. hadsereg sikerei voltak számottevőek. A Sajó völgyében támadó csapatai december 20-án elfoglalták Ózdot, másnap Rimaszombatot s Fülek, Losonc felé nyomultak előre. A 27. hadsereg jobb szárnya tehát december 21-től már Szlovákia területén támadott tovább. Erre az időre a 40. hadsereg Csécs, Nagyida, Perény terepszakaszt érte el, ahol az arcvonal átmenetileg megmerevedett. A 8. német hadsereg parancsnoksága a füleki irány

lezárására, valamint Ipolyság körzetének megerősítésére kivonta a 76. gyaloghadosztályt és a 18. SS páncélgránátos hadosztályt a mátrai arcvonal-kiszögellésből. Ennek következtében a 27. hadsereg bal szárnyán és az 53. hadsereg arcvonalszakaszán kedvezőbbé vált a helyzet a támadás folytatására.

December 22-én a 27. hadsereg 35. lövészhadteste Bükkszenterzsébet, Zabar szakaszon megközelítette a Tarna bal partját. Az 53. hadsereg 49. lövészhadteste erre az időre elérte Pétervására, Vizslás, Kazár terepszakaszt. A XXIX. német hadtest csapatai kétségbeesett erőfeszítésekkel igyekeztek arcvonaluk egységét megőrizni, és legalább lassítani a szovjet előnyomulás ütemét. Ellenlökéseik azonban nem értek el eredményt, a két szovjet hadsereg csatlakozó szárnyain harcoló magasabbegységek megállíthatatlanul haladtak előre Salgótarján felé. December 25-én délről és délkeletről megközelítették a várost. A 8. hadsereg napi jelentése szerint: „Az ellenség mély betörést ért el Salgótarjántól délre és délkeletre. Az ellenséges csapatok előretörtek a város keleti széléig. A 4. SS rendőr pcgr. ho. és a 8. vad. ho. között, valamint a 8. vad. ho-on belül a csatlakozás jelenleg megszűnt."[27]

December 26-án a 27. hadsereg 35. és az 53. hadsereg 49. lövészhadteste együttes csapással elfoglalta Salgótarjánt. A németek a már több nap óta szívósan védett Szécsényben és tovább a Karancsság, Karancsalja, Somoskőújfalu szakaszon igyekeztek megkapaszkodni és lezárni a füleki irányt. Erőfeszítéseik azonban eredménytelenek maradtak. December 28-án kénytelenek voltak feladni az említett helységeket. Az év utolsó napján a szovjet csapatok Ipolytarnóc és Ludányhalászi között megtisztították az Ipoly partját az ellenségtől, majd több ponton átkeltek a folyón, és már Szlovákia területén harcoltak tovább. Az év végéig tehát a mátrai arcvonal-kiszögellés felszámolása és hazánk észak-északkeleti részének felszabadítása győzelemmel fejeződött be.

A 2. Ukrán Front csapatai befejezték a budapesti ellenséges csoportosítás körülzárását. December végén a 2. Ukrán Front arcvonala Tornalja, Rimaszombat, Fülek, Ludányhalászi, Bátovce, Léva, a Garam keleti partja, a Duna északi partja, Esztergom terepszakaszon húzódott.

AZ ÚJ MAGYAR ÁLLAMISÁG MEGSZÜLETÉSE

Az 1944 őszén kibontakozott népi demokratikus forradalom területi bázisa a legkorábban felszabadult Tiszántúl volt, ahol az élet megindításának szinte megoldhatatlannak látszó feladatai a leggyorsabban mozgósították az antifasiszta, demokratikus, hazafias erőket, mindenekelőtt a kommunistákat. Az említett erők összefogásának eredményeként a Tiszántúl minden felszabadult helységében szinte na-

pok alatt forradalmi népi hatalmi szervek alakultak. Rengeteg volt a közvetlen, napi, gyakorlati tennivaló. Ezek azonban kezdettől túlmutattak önmagukon egy nagy nemzeti feladat: az új magyar államiság, a népi demokratikus Magyarország megteremtésének irányába. E nagy nemzeti feladat programját már a háború alatt kidolgozta a Magyar Kommunista Párt.

A program abból indult ki, hogy az összes hazafias, Hitler-ellenes, demokratikus erő összefogásával létre kell hozni a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontot; minden felszabadult helységben megalakitani annak helyi szervét, a Nemzeti Bizottságot. A nemzeti bizottságok és a demokratikus szervezetek választott képviselőiből alkotmányozó nemzetgyűlést kell összehívni, amely megválasztja az Ideiglenes Nemzeti Kormányt.

A program a demokratikus átalakulás útját a következő legfontosabb feladatok megoldásában jelölte meg: azonnali bekapcsolódás a fasizmus elleni felszabadító háborúba; a háborús bűnösök megbüntetése és valamennyi népellenes, fasiszta szervezet feloszlatása; a közigazgatási szervek, a bíróságok, a hadsereg és a karhatalom demokratizálása; a demokrácia szellemével ellentétes törvények és rendeletek hatálytalanítása, a politikai szabadságjogok helyreállítása; széles körű földreform végrehajtása; a kartellek és nagybankok állami ellenőrzés alá helyezése; a kőolajforrások, a bauxit-, a szén- és ércbányák, a villanytelepek államosítása; a dolgozók érdekeinek legteljesebben megfelelő szociálpolitika és demokratikus külpolitika folytatása.

A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front, amely 1944. december 2-án alakult meg Szegeden, a Magyar Kommunista Párt, a Magyar Szociáldemokrata Párt, a Független Kisgazda-Földmunkás és Polgári Párt, a Nemzeti Parasztpárt, a Polgári Demokrata Párt és a szakszervezetek részvételével, magáévá tette a kommunisták programját. A Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontban megtestesült politikai szövetség reális alapokra épült. Az ország felszabadítása és az új, demokratikus államiság megteremtése olyan közvetlen feladat volt, amellyel a kialakult helyzetben egyetértettek a társadalom valamennyi osztályának és rétegének hazafias képviselői. A program ugyanakkor kifejezte a dolgozó nép óriási többségének érdekeit és akaratát. Ezért a tőkés kizsákmányolás korlátozására irányuló követeléseit még azok a polgári erők is kénytelenek voltak tudomásul venni, amelyek nem értettek egyet e követelésekkel.

1944. december 20-ig az ország valamennyi felszabadult városában és nagyközségében megalakultak a nemzeti bizottságok, és megválasztották a nemzetgyűlési képviselőket. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés 1944. december 21-én ült össze Debrecenben 230 képviselővel. Azon a helyen, ahol 1849. április 14-én a forradalom és szabadságharc országgyűlése kimondta a Habsburg-ház trónfosztását, és először a magyar történelemben kikiáltotta a köztársaságot, 95 év múltán megszületett az új népi demokratikus állam. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés az első napon Szózatot

fogadott el a magyar néphez: Ebben: „Az Ideiglenes Nemzetgyűlés ünnepélyesen kijelenti, hogy kezébe veszi a gazdátlanul maradt ország ügyeinek intézését, mint a nemzeti akarat kifejezője, a magyar szuverenitás birtokosa."[28] A Szózatban az Ideiglenes Nemzetgyűlés a fasizmus elleni szabadságharcra és az ország újjáépítésére hívta fel a magyar népet, meghirdette a demokratikus átalakulást és a földreformot. Másnap, december 22-én a nemzetgyűlési képviselők a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front javaslatára megválasztották az Ideiglenes Nemzeti Kormányt. Miklós Béla miniszterelnök beterjesztette a kormány programját, amely lényegében azonos volt a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front által elfogadott és képviselt programmal. A kormány a nemzetgyűléstől kapott felhatalmazás alapján már december 23-án fegyverszünetet kért az antifasiszta szövetséges hatalmaktól, december 28-án pedig hadat üzent a hitleri Németországnak.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalakulása nagy hatással volt az ország népére, a felszabadított és a még megszállás alatt levő területeken egyaránt. A nemzetgyűlés Szózata és a kormány programja sikerrel mozgósította a felszabadult országrész lakosságát a tengernyi feladat megoldására, ugyanakkor erősítette a megszállt területeken élő emberek ellenállását a Szálasi-bábrezsimmel szemben. Széles körben pozitív visszhangja volt az új magyar államiság megszületésének, a kormány megalakulásának és programjának a külföldi magyarság demokratikus köreiben is. Az amerikai, a kanadai, a mexikói, az angliai és a franciaországi demokratikus magyar szervezetek nyilatkozatokban fejezték ki bizalmukat a kormány iránt, és támogatásukról biztosították munkájában.

A népi demokratikus forradalom kibontakozása az élet minden területén éreztette hatását. Megkezdték működésüket a közigazgatási és államhatalmi szervek, folytak a helyreállítási munkálatok, lassan megindult a termelés és a közszolgáltatás. A háborús sebek mielőbbi begyógyítása mindenekelőtt az ipari és bányavidékek közellátásának megszervezését követelte. Miskolc, Diósgyőr, Ózd, Salgótarján és más iparvidékek munkássága élelmezésének megoldására az MKP 1945. január 5-i határozata nyomán megalakult a Nemzeti Segély Szervező Bizottsága. A bizottság felhívta a főispánokat, nemzeti bizottságokat, politikai pártokat, szakszervezeteket és egyházakat: nyújtsanak segítséget, hogy az iparvidékek lakossága megmenekülhessen az éhínségtől. A felhívásra forradalmi tradícióihoz méltóan reagált a Tiszántúl népe. Tehervonatok és gépkocsik tucatjai indultak különféle élelmiszerekkel megrakodva a Tiszántúl falvaiból az ipari és bányászvárosokba. Tanújelét adta segítőkészségének a szovjet kormány is. Első tette az volt, hogy 20 000 tonna élelmiszerkölcsönnel járult hozzá a kezdeti nehézségek leküzdéséhez.

A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front programjának megvalósítása érdekében sorra napvilágot láttak az Ideiglenes Nemzeti Kormány különböző rendeletei, mindenekelőtt a fasizmus maradványainak felszámolása és a közélet demokratizálása céljából. Így például a kormány rendeletet adott ki az összes fasiszta jellegű

szervezet feloszlatásáról; a közalkalmazottak igazoló eljárás alá vonásáról és igazoló bizottságok létrehozásáról; népbíróságok felállításáról a háborús bűnösök ügyének tárgyalására stb.

A közélet demokratizálódását és a politikai élet aktivizálódását segítette a különböző tömegszervezetek megalakulása is. A Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség, a Magyar Nők Demokratikus Szövetsége és a Szaktanács létrejötte azért volt jelentős, mert tevékenységük a nép legszélesebb rétegeit fogta át és állította csatasorba a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front programjának megvalósításáért. Az MKP döntő befolyást gyakorolt e tömegszervezetek munkájára annak következtében, hogy a kommunisták kezdettől szervezői és lendítői voltak minden demokratikus megmozdulásnak és az építőmunkának.

Az élet megindítására tett erőfeszítések az első perctől fogva önzetlen és határozott támogatásra találtak a szovjet hatóságok részéről. A városparancsnokok mindenben segítették a helyi forradalmi szervek munkáját, a közigazgatás tevékenységét, a közellátás megszervezését, az iskolák és kórházak működését. A dolgozók pedig tömegesen vettek részt a sérült harci technika javításában, az utánpótlás szállításában, a közlekedési hálózat helyreállításában. Munkájuk hozzájárult a szovjet csapatok erőfeszítéseinek fokozásához, eredményeinek növeléséhez.

A hadműveletek során 1944. december végéig elért sikerek tehát új helyzetet teremtettek hazánk felszabadított területein, döntő fordulatot adtak hazánk történelmének.

ÖTÖDIK FEJEZET

HARCOK A DUNÁNTÚLON

A HADÁSZATI-HADMŰVELETI HELYZET 1944 NOVEMBERÉBEN

A Vörös Hadsereg 1944. október végére Saaremaa-sziget és Kurlandia kivételével kiűzte a Szovjetunió területéről a fasiszta hordákat, és sikeresen nyomult előre Észak-Norvégiában is. A szovjet csapatok átlépték Kelet-Poroszország határát, és elérték Goldap, Augustów vonalát. Ettől délre a varsó–berlini hadászati főirányban több szakaszon átkeltek a Narewen, a Visztulán, és értékes hadműveleti hídfőket vettek birtokba. Az arcvonal déli szárnyán a 2. Ukrán Front megközelítette Budapestet, a 3. Ukrán Front csapatai pedig felszabadították a jugoszláv fővárost.

A háborút befejező hadjárat megvívására kidolgozott szovjet hadászati tervek világosan megmutatták, hogy a fasiszta német fegyveres erők megsemmisítésének döntő iránya és területe a szovjet–német arcvonal középső szakaszán van. A német főparancsnokság azonban a varsó–berlini irány védelmére hatalmas erőket vonultatott fel. A fő feladat megoldása előtt szükségessé vált ennek a csoportosításnak meggyengítése a szárnyakon mért csapással.

A főparancsnokság a hadászati helyzet alapos elemzése alapján úgy döntött, hogy a berlini főirányban egyelőre védelmet, a szárnyakon pedig támadó hadműveleteket folytat. Magyarországot illetően az itt kialakult belpolitikai helyzetből indult ki. Figyelembe vette, hogy Horthy sikertelen kiugrási kísérlete után az ország lakosságában tovább erősödött a háborúellenes hangulat, és a hatalomra jutott Szálasi-rezsim képtelen megállítani a magyar hadsereg bomlását. A hadműveletek meggyorsítása érdekében úgy határozott, hogy a 3. Ukrán Front főerőit is átcsoportosítja Kecskeméttől délre a Duna–Tisza közé. A 3. Ukrán Frontnak nyugat-északnyugati irányban mért csapásával kellett segíteni a 2. Ukrán Front Budapest felszabadításáért indított támadását. Az elgondolás szerint a két front november második felére eléri Besztercebánya, Komárom, Nagykanizsa terepszakaszát, Bécs előterét.

A szovjet vezérkar azzal számolt, hogy a Magyarországon elért sikerek, a német birodalom „hátsó bejáratának" a veszélyeztetése arra kényszerítik a német hadvezetést, hogy a főirányból erőket dobjon át a nyugat-magyarországi olaj- és bauxitlelőhelyek, de mindenekelőtt Bécs, Ausztria és Dél-Németország védelmére.

E csapatok elvonása a Varsó–Berlin irányból kedvezően befolyásolhatja az ott támadásra készülő szovjet főerők helyzetét. A hadművelet előkészítésekor azt is figyelembe vette, hogy olyan területek kerülnek veszélybe, amelyeknek hadiipara fontos bázisa a német hadigépezetnek. A nyugat-magyarországi és a Bécs környéki olajforrások (az utolsó jelentős német kézen levő olajvidék) a Balatontól északra levő bauxitbányák, az alumíniumipar, a lőszergyárak, az olajfinomítók nagy jelentőségűek a fasiszta hadvezetés részére. Ezért a 2. és a 3. Ukrán Frontnak úgy határozta meg feladatait, hogy az új hadműveletek megfosszák az ellenséget a magyarországi, csehországi és ausztriai hadiipari központoktól.

Az 1944 végén folyó hadműveletek sikerének egyik kulcsa Budapest elfoglalása volt. Ez súlyos csapás Hitlerékre, hiszen a magyar főváros elvesztése Magyarországnak mint szövetségesnek kiesését, Németország teljes politikai és katonai elszigeteltségét jelentette.

A szovjet főparancsnokság – még a belgrádi hadműveletek idején, október 15-én – az általános elgondolások kimunkálásakor utasította Tolbuhin marsallt, a 3. Ukrán Front parancsnokát, hogy Belgrád elfoglalása után szilárdan vesse meg a lábát a várostól nyugatra. A front október 18-án azt a parancsot kapta, hogy egy hadtestét vonja előre a Duna északi partjára Zombor, Újvidék körzetébe, és fedezze a 2. Ukrán Front bal szárnyát.

A 3. Ukrán Front állományába október végén–november elején az 57. és a 4. gárdahadsereg, a 18. harckocsihadtest, a 32. gárda gépesített dandár és a 17. légi hadsereg tartozott. Az 57. hadsereg október 27-re átcsoportosult a Bánátba, 75. lövészhadteste a Baja és Zombor közötti szakaszon felváltotta a 2. Ukrán Front 46. hadseregének balszárny-magasabbegységeit. A 4. gárdahadsereget – amely október 13-án vasúti szállítással érkezett Romániába – október 18-án rendelték alá a frontnak. A 18. harckocsihadtestnek pedig a 2. Ukrán Front állományából november 4-én kellett beérkezni Temesvárra.

A 3. Ukrán Front parancsnoksága kevés gyorsanmozgó magasabbegységgel rendelkezett. Ezért a 18. harckocsihadtestet csak a hadműveleti mélységben, a „Margit"-vonal[1] harcászati mélységének leküzdése után tervezte ütközetbe vetni. Komoly akadályt jelentett a Duna, amelyet csak erőszakos átkeléssel lehetett leküzdeni, a továbbiakban pedig jelentősen megnehezítette az utánpótlást. Az őszi esőzések idején a folyam szintje több métert emelkedik. Ez pedig nemcsak a kompátkelést, hanem a hidak építését és forgalmát is zavarta. Végül nagy gonddal tanulmányozták az időjárás hatását a talajviszonyokra. A terep esőzések idején, különösen Székesfehérvártól délkeletre és a somogyi dombvidéken komoly nehézségeket jelentett a csapatok mozgására.

Az erőszakos átkelések és az utánszállítások biztosítására november 9-én a 3. Ukrán Front alárendeltségébe került a Dunai Katonai Flottilla, majd november 25-én a 83. önálló tengerészgyalogos dandár.[2]

Tolbuhin marsall a front erőinek átcsoportosítása után november közepére tervezte a támadás megindítását. Elgondolása szerint Mohácstól délre átkel a Dunán, hídfőt foglal a nyugati parton, majd a főerők átszállítása után csapást mér Pécs–Nagykanizsa és Mohács–Székesfehérvár irányában. Az utóbbival a 2. Ukrán Front hadműveletét kívánta támogatni.

A Magyarországon védekező német „Dél" hadseregcsoport parancsnoka, Friessner tábornok 1944. október 26-án – két nappal a 2. Ukrán Front budapesti hadműveletének megindulása előtt – azt a feladatot kapta, hogy tartsa a Tisza vonalát. Verje szét a Duna–Tisza közére benyomult szovjet erőket, és biztosítson szilárd összeköttetést a tőle délre védekező „F" hadseregcsoporttal. Ezt a feladatot azonban nem tudta teljesíteni, mert a tiszántúli hadműveletekben súlyos veszteségeket szenvedett és az alárendeltségébe tartozó még megmaradt magyar hadosztályok harcértéke folyamatosan csökkent. Erői képesek voltak ugyan megakadályozni, hogy a 2. Ukrán Front bal szárnya menetből elfoglalja Budapestet, arról azonban szó sem lehetett, hogy a déli irányban szilárd összeköttetést teremtsen az „F" hadseregcsoporttal, annál is inkább, mert ebben az irányban megjelent a 3. Ukrán Front.

A hadseregcsoport figyelmét a budapesti hadművelet kötötte le, az „F" hadseregcsoportét pedig Zágráb irányának lezárása, mert meg volt győződve, hogy a 3. Ukrán Front főcsapását az elkövetkező hetekben a Dráva–Száva között méri, és célja a horvát főváros elfoglalása.[3] Feltételezésüket látszólag alátámasztotta az is, hogy a 68. és 12. jugoszláv hadtest erői északnyugati irányba fordultak és október 23-ra a Szerémség elfoglalását kapták feladatul.

A magyar hadvezetés a Duna vonalának műszaki berendezésével csak 1944. szeptember 5-e után foglalkozott, amikor a szovjet csapatok elérték Magyarország határát. Ekkor adott utasítást arra, hogy a jobb parton tábori jellegű erődítési elemek segítségével támpontrendszerű védőállásokat építsenek. A parancs szerint a Baja és Solt körzetében levő hídfőknél képeztek súlyt.

A hadműveleteknek Erdély, illetve Magyarország területére való áttevődése után a dunai átkelőhelyek forgalma a csapat-, anyag- és kiürítési szállítások miatt erősen megnövekedett. A légvédelmi erők azonban 1944. szeptember 13-án nem tudták megakadályozni a bajai vasúti és közúti híd szétbombázását. Ettől kezdve a szállítások zömét Dunaföldváron keresztül bonyolították le. Egyidejűleg megerősítették Ercsi, Dunapentele, Fajsz, Mözs, Baja, Mohács, Csátalja, Kiskőszeg, Bezdán átkelőhelyeket. Budapesttől a Dráva torkolatáig (235 km) azonban csak légvédelmi (Baja, Bátaszék, Szekszárd, Solt, Dunaföldvár), műszaki, valamint folyami aknamentesítő csapatok és a Duna menti helyőrségek riadóalegységei helyezkedtek el.

A Dunántúlon a debreceni hadművelet idején megnövekedett a csapatok, de főleg a különböző parancsnokságok száma. A felszabadított területekről elmene-

külf kerületi kiegészítő parancsnokságokat, pótkereteket, kiképző és felállító központokat, raktárakat stb. ide telepítették át.

Október 8-án a Bezdán, Mohács szakasz védelmének megszervezésével a pécsi IV., Baja körzetének biztosításával pedig a szegedi V. kerület parancsnokát bízták meg. Ezzel egyidőben a dunántúli kiképző és felállító központokból hat, illetve a Dráva vonaláról két zászlóaljat irányítottak a Baja, Dráva torkolat közötti szakaszra.

Szálasi hatalomra jutása után, október 17-én a fővezérség újabb intézkedéseket adott ki a Duna védelmének megszervezésére, melynek során három védőkörletet hoztak létre:

Egyet Paks és a Dráva torkolata között, amely a Duna 148 km-es szakaszát foglalta magában Szekszárd központtal. Az itt elhelyezett 1. folyami dandár azt a feladatot kapta: akadályozza meg a szovjet erők átkelését, és védje a hídfőket. Állományában volt öt leharcolt gyalogzászlóalj, három légvédelmi üteg, hat 8 cm-es tábori ágyú, egy ködvető és aknavető üteg.

A második védőkörlet Előszállás központtal a Rácalmás, Paks közötti 55 km széles Duna-szakaszt biztosította. Az itt levő Matolcsi-csoport fő feladata a solti hídfő védelme volt. Állományába három gyalogzászlóalj és tizenhat, nagyrészt vontatók nélküli, beépített légvédelmi üteg tartozott.

Az ettől északra levő harmadik körlet Vácig tartott, már a 2. Ukrán Front csapataival szemben védekezett.[4]

Október 23-án, miután a szovjet csapatok széles arcvonalon elérték a Dunát és a 2. Ukrán Front bal szárnya elfoglalta a Baja, Kiskunhalas, Szolnok-dél terepszakaszt, Friessner átvette a Duna védelmének irányítását a magyar fővezérségtől. Ekkor már a „Dél" hadseregcsoportnak is sürgőssé vált a Duna vonalának biztosítása. Az erdélyi harcokban szétvert 2. magyar hadsereget kivonta a 8. német hadsereg alárendeltségéből és azt a feladatot állította eléje, hogy a Csepel-sziget déli partjától a Dráva torkolatáig biztosítsa a Dunát, és szorosan működjék együtt az „F" hadseregcsoport bal szárnyának csapataival. Utasította, hogy fő figyelmét a Budapest és Baja közötti szakaszra összpontosítsa.[5]

A 2. magyar hadsereg jobb szárnyára október 26-án beérkezett a 31. SS páncélgránátos hadosztály és átvette a Vörösmart és Hercegszöllös közötti szakasz védelmét.

Tőle jobbra a Duna–Dráva háromszög és az eszéki híd védelme az „F" hadseregcsoportra hárult. Ezen a szakaszon a „Brandenburg" hadosztály körülbelül egy zászlóalj erejű harccsoportja helyezkedett el, amelynek azonban semmiféle összeköttetése nem volt a 2. magyar hadsereg folyami dandárjával.

A legfontosabb átkelőhelyet, a solti hídfőt és a dunaföldvári folyamszakaszt három tüzér- és egy ködvető osztállyal erősítették meg. Október 30-án az itt védő

csapatok parancsnokságát Kesseő László vezérőrnagy vette át, a csoportot a továbbiakban az ő nevével jelölték.

A budapesti hadművelet megindulása után, október 30-án Friessner a Szálasi-féle hadvezetést kikapcsolta a hadműveletek irányításából, a Budapest, Baja közötti Duna-szakaszon elhelyezkedő magyar műszaki alakulatokat német ellenőrzés alá helyezte, és parancsot adott a dunaföldvári híd robbantásának előkészítésére. A 2. magyar hadseregnek feladatként adta: a solti hídfőből indított támadásokkal kössön le minél nagyobb szovjet erőt.

A Duna Budapest és a Dráva-torkolat közötti szakaszán a 2. magyar hadsereg VII. hadteste (harcálláspontja Sárbogárd) helyezkedett el, állományába tartozott a 23. hadosztály Bölcske, Madocsa, Paks körzetében, és a 10. hadosztály a Rácalmás, Százhalombatta szakaszon. A VII. hadtesttől délre a II. magyar hadtest foglalt védelmet az 1. folyami dandárral és a 31. SS páncélgránátos hadosztállyal. A Duna–Dráva háromszög biztosítása az „F" hadseregcsoport feladata volt.

Szálasi-féle magyar haderőnek ebben az időben Dunántúlon a 2. magyar hadseregen kívül csak néhány határvadász és csendőr alegysége állomásozott. A kiképző és felállító központok azon dolgoztak, hogy a szétvert alakulatok maradványaiból új menetzászlóaljakat, illetve ezredeket szervezzenek (pl.: Bátaszéki zászlóalj, „Mecsek" ezred), amelyeket szintén a Duna védelmére terveztek alkalmazni. A magyar alakulatokon kívül német SS és SS rendőri alegységek tartózkodtak itt, ezek azonban nem a „Dél" hadseregcsoport, hanem Winckelmann SS tábornok alárendeltségébe tartoztak.

A 2. magyar hadsereg tartalékai (Simontornyán, Gyönkön, Tolnanémedin, Kaposváron, Bonyhádon stb.) nem voltak jelentősek, németekből szervezett SS rendőri alakulatokból álltak, amelyek nem rendelkeztek a szállításhoz szükséges gépkocsikkal.

A „Dél" hadseregcsoport a Duna-vonal védelmét november elejére sem tudta jelentősen megerősíteni. Ebben mindenekelőtt a szovjet csapatok nem várt gyors előnyomulása játszott közre. Nem állt rendelkezésre olyan erő, amellyel meg tudták volna akadályozni a szovjet csapatok átkelését. Nem biztosították a két hadseregcsoport közötti csatlakozást, a szárnyak között nem volt összeköttetés. A magyar és német alakulatok harcértéke, erkölcsi-politikai állapota nagyon alacsony színvonalon állott.

A nyilas kormány elrendelte a totális mozgósítást. Új hadosztályok felállítására és harcbavetésére adott parancsot. Folytatta az ország teljes kirablását, a nemzet vagyonának, értékeinek Németországba szállítását. A politikai foglyokat és az ország zsidó lakosságát átadták a németeknek, zömük haláltáborokban pusztult el.

Hitler magyar bábfiguráinak eddigi uralma azonban nem igazolta a németek reményeit. A nyilas vezetők nagyhangú kijelentései mögött nem volt megfogható valóság. A hosszú hónapok óta állandóan vereséget szenvedett „Dél" hadsereg-

csoportnak viszont friss erőkre volt szüksége. Az Oberkommando des Heeres (OKH) nem tudott csapatokat adni, a pótlások is nagyon lassan érkeztek meg. Hitler és Guderian természetesnek vették, hogy a hiányzó csapatokat Szálasiék pótolják. Friessner igyekezett eloszlatni elöljáróinak reményeit. Vereségeit a megbízhatatlan magyar szövetségesek nyakába varrta.

A magyar hadsereg erkölcsi-politikai színvonala október 15. előtt is alacsony volt. A hadseregcsoport törzséhez egymás után érkeztek be a riasztó jelentések. A 6. és a 8. német hadsereg parancsnokai, továbbá a 2. és a 3. magyar hadseregnél levő német összekötő tisztek november 8–9-én arról számoltak be, hogy miután a szovjet hadsereg elfoglalta Magyarország felét, a magyar nép ellenállása a nullára süllyedt. Az októberi politikai események után a magyar hadsereg harcértéke – ideértve a tisztikar zömét is – még bizonytalanabb, hangulata még csüggedtebb. Ezen a Szálasi-rezsim képtelen volt változtatni.

Friessner a jelentés hatására november 10-én közölte az OKH-val: „... egyre inkább az a meggyőződésem, hogy jelenlegi összetételben a magyar hadsereg nem akar harcolni. Valószínű, hogy a szovjet propaganda és az átment tábornokok aknamunkájának hatására fokozatosan a felbomlás állapotába jutott... A csapatok többsége, beleértve a tisztikart is, eltekintve egyes hű, oldalunkon álló vezetőktől és alegységektől, nem akar harcolni. A magyarok már a szovjet felderítők megjelenésére harc nélkül kiürítik állásaikat."[6]

Mindez világosan mutatja, hogy a 3. Ukrán Front erőinek felvonulása, illetve a támadó hadműveletekre felkészülése idején a „Dél" hadseregcsoport súlyos válságba került.

A „Dél" hadseregcsoport arcvonalán a felbomlóban levő magyar hadsereg kedvező kilátásokkal kecsegtetett. Malinovszkij és Tolbuhin marsallok jól tudták, hogy csak feladatuk végrehajtása biztosíthatja a Németország középső területe ellen 1945. január végén, a főirányban tervezett gigantikus támadás sikerét. Úgy kell tevékenykedniük, hogy Kelet-Poroszországból és Lengyelországból a német főparancsnokság minél nagyobb erőket dobjon át a „Dél" hadseregcsoport sávjába.

A 3. UKRÁN FRONT ÁTKELÉSE A DUNÁN 1944. NOVEMBER 7–30-IG

A front törzse november 9-ig az átkelés és a hadművelet tervén dolgozott. Ezalatt az 57. hadsereg 75. lövészhadteste, mely átvette a Baja, Zombor közötti arcvonalszakasz védelmét, hozzálátott a Duna túlsó partján levő ellenséges erők és védelem felderítéséhez.

M. N. Sarohin vezérezredes, az 57. hadsereg parancsnoka elhatározta, hogy november 18-ig befejezi hadseregének átcsoportosítását Zombor körzetébe, közben november 15-én a 75. és a 64. lövészhadtesttel egy-egy hídfőt foglal Mohácstól délre Batina és Apatin körzetében, majd koncentrikus csapással egyesíti a két hídfőt. Ezután ütközetbe veti a 32. gárda gépesített dandárt és a támadást továbbfejleszti Pécs általános irányban.

Az 57. hadsereg megjelenését és összpontosítását Zombor körzetében az „F" hadseregcsoport észlelte, sőt Szálasi és Friessner november 5-i megbeszélésén (ahol elsősorban a Margit-híd felrobbantásáról esett szó), szintén szóba került. A „Dél" hadseregcsoport hadműveleti naplója november 5-én azt rögzítette, hogy a hadseregcsoport jobb szárnyán, a 2. magyar hadsereggel szemben Apatintól északnyugatra, Sükösdtől nyugatra az ellenség átkeléshez készülődik és a bal parti erdőkből famegmunkálás zaja hallatszik.

Friessnert az új szovjet erők megjelenése Bajától délre kellemetlenül érintette. Azonnal jelentette Guderiannak Szálasi ama közlését is, hogy az oroszok hadműveletet készítenek elő a Dráva mentén és a Dráva, Balaton közé szándékoznak betörni. Arra kérte az OKH vezérkari főnökét, hasson oda, hogy az Oberkommando der Wehrmacht (OKW) alárendeltségébe tartozó OB Südost (Oberbefehlshaber Südost = Délkeleti Irány Parancsnoka, egyben az „F" hadseregcsoport parancsnoka is) az oroszoktól nem fenyegetett arcvonalszakaszról dobjon át a „Dél" hadseregcsoport jobb szárnyára egy harcokban kipróbált gyaloghadosztályt az esetleges meglepetések elhárítására.[7]

November 4-én a 2. Ukrán Front csapatai birtokba vették Ceglédet, Szolnokot és heves harcokra került sor Üllő és Vecsés körzetében. Ezért a „Dél" hadseregcsoport néhány intézkedést adott ki. A november 5-én alárendelt 271. népi gránátos hadosztálynak (amelynek csak egy ezrede volt harcképes, a többi november 30-ra érte el a készenlétet) parancsot adott, hogy csoportosuljon át a Duna nyugati partjára. Ezzel egyidőben a Duna–Tisza közéről kiszorult 3. magyar hadseregnek átadta a Duna-szakasz védelmét Rácalmás és Budapest között. A 2. és a 3. magyar hadsereg közötti sávhatárt Várpalota, Szabadbattyán, Sárosd, Rácalmás, Kunszentmiklós vonalán határozta meg.

A német főparancsnokságon november 6-án értékelték a „Dél" hadseregcsoport kritikus helyzetét. Hitler úgy döntött, hogy a jobb szárny megerősítésére nem a „Délkeleti Irány" parancsnokságától vesz el erőket, hanem Olaszországból átadja a 44. (Hoch und Deutschmeister) gyaloghadosztályt. A német felső vezetés azt remélte, hogy az „F" és a „Dél" hadseregcsoport csatlakozó szárnyát a 44. hadosztállyal biztosíthatja, és fedezi a bécsi irányt is. Friessner kérésére a hadosztályt Pécs körzetébe irányították.

Sarohin, az 57. hadsereg parancsnoka november 6-án parancsot adott a 75.

lövészhadtestnek, hogy derítse fel az ellenség védelmét a Duna jobb partján, Apatin körzetében.

A védelem jellegének felderítésére, az átkelésre alkalmas körzetek kijelölésére a 233. és a 74. lövészhadosztályok sávjában harcfelderítést hajtottak végre. November 6-án éjszaka a 74. lövészhadosztály egy századának és az 51. jugoszláv hadosztály egy zászlóalja részeinek – szükségátkelési eszközökön – sikerült átjutni, és Apatinnal szemben hídfőt foglalni. A hadseregparancsnok azonnal utasítást adott újabb erők átdobására. November 7-én hajnalban még egy század, 8-án virradatkor pedig két zászlóalj kelt át. Batina körzetében az átkelési kísérlet sikertelen volt.

A három zászlóalj átkelése nem látszott túl veszélyesnek a németek számára, mert a terep adottságai miatt ott nem lehetett nagy erőkkel támadni. Másnap, november 9-én Batina körzetében, ugyanazon a helyen, ahol előző nap a kísérlet kudarccal végződött, két század átkelt és hídfőt foglalt. Itt a terep is alkalmasabb volt a támadásra. A 75. lövészhadtestnek tehát november 9-én már két kis harcászati hídfője volt a Duna jobb partján.

Tolbuhin marsall értesülve a sikerről, 9-én hajnalban parancsot adott az 57. hadseregnek a támadásra. Utasította, hogy gyűjtsön anyagot a folyó leküzdéséhez, tervezze meg főerőinek átkelését, foglaljon olyan széles és mély hídfőt, amely kiindulási alapul szolgálhat a támadó hadművelet kibontakoztatásához.[8] November 14-én jóváhagyta az 57. hadseregparancsnok tervét, felhívta Sarohin tábornok figyelmét, hogy használja ki az ellenség felkészületlenségét; a 75. és a 64. lövészhadtest erőteljesen támadjon a két hídfőből, majd azokat egyesítve november 20-ra vegye birtokba Mohács, Magyarboly, Torjánci terepszakaszt és biztosítsa támadó csapatainak bal szárnyát a Dráva északi partján. November 22-re összpontosítsa a hídfőbe a 6. gárda-lövészhadtestet, majd ütközetbe vetése után november 26-ra vegye birtokba Pörböly, Bátaszék, Mócsény, Ófalu, Apátvarasd, Pécsvárad, Pécs, Keszü, Kemes, Poma terepszakaszt a Dráváig. A továbbiakban támadjon Nagykanizsa irányába. Tájékoztatta Sarohint, hogy ezzel egyidőben a 4. gárdahadsereg Mohács körzetében felkészül az átkelésre.[9]

Az események ettől kezdve a szovjet vezérkar elgondolásának megfelelően alakultak. A 3. Ukrán Front hídfőfoglalása, majd erőinek felvonulása után a német katonai felső vezetés előbb az olasz, a balkáni, majd más magyarországi arcvonalszakaszokról megkezdte az erők átcsoportosítását a Dunántúlra, végül pedig a főirányból, Lengyelország és Kelet-Poroszország területéről, hogy fedezze a bécsi irányba vezető utakat és Budapestet.

November közepén rendkívül nehéz időjárási és terepviszonyok között harcoltak a hídfőben levő szovjet és jugoszláv csapatok. Az 57. hadsereg első lépcsőjében tevékenykedő hadtestek erőfeszítéseit november 23-án siker koronázta, egyesítették a két hídfőt, majd 24-én 14 km-t nyomultak előre. A hadsereg 24–25-én átszállí-

totta a Dunán második lépcsőjét is, amely a jobb szárnyon, Topolya körzetében összpontosult.

Közben a 4. gárdahadsereg november 19-én átvette a Nagyvados-észak, Baja közötti szakaszt. Azt a feladatot kapta, hogy november 24-én keljen át a Dunán, és főcsapását Székesfehérvár irányába mérve, nyújtson segítséget a 2. Ukrán Frontnak Budapest elfoglalásában.

A 4. gárdahadsereg parancsnoka, I. V. Galanyin altábornagy, látva bal szomszédjának sikereit és az ellenség védelmének gyengeségét, november 24-én utasította a 21. gárda-lövészhadtestet, hogy egy hadosztályával Mohács körzetében foglaljon hídfőt, a 31. gárda-lövészhadtestet pedig, hogy Dunapentele, Baja közötti szakaszon készüljön fel erőszakos átkelésre. A 21. hadtest előrevetett alegységei még aznap megkezdték az átkelést.

November 26-án az 57. hadsereg ütközetbe vetette második lépcsőjét, a 6. gárda-lövészhadtestet és a 32. gárda gépesített dandárt. Sikeres támadásuk eredményeként a 3. Ukrán Front hídfőjének szélessége elérte az 50, mélysége pedig a 14–17 km-t. A hídfőben tartózkodott már az 57. hadsereg szinte teljes állománya, a 4. gárdahadsereg 21. gárda-lövészhadtestének több mint két lövészhadosztálya és a 20. gárda-lövészhadtest is megkezdte az előkészületeket az átkeléshez.

A 3. Ukrán Front hadseregei november 27–28-án tovább támadtak. A 4. gárdahadsereg 21. gárda-lövészhadteste elfoglalta Dunaszekcső, Somberek, Bátaszék, Palotabozsok községeket. Az 57. hadsereg jobbszárny-csapatai sikeresen haladtak. A 6. gárda-lövészhadtest elfoglalta Nagykozárt és Újpetrét, illetve Liptód, Kátoly terepszakaszon biztosították a főerők további előnyomulását. A 64. lövészhadtest birtokba vette Villányt és a Nagyharsány, Illocska terepszakaszt, a hadsereg bal szárnyát biztosító 75. lövészhadtest csapatai az 51. és a 36. jugoszláv hadosztállyal együttműködve pedig Dárdát. A 32. gárda gépesített dandár és a 10. gárda-légideszanthadosztály, valamint a 20. gárda-lövészhadosztály részeinek bátor rajtaütésével Pécs november 29-én felszabadult.

November végére a 3. Ukrán Front csapatai tehát megtörték az ellenség ellenállását, s mintegy 100 km széles és 60 km mély hadműveleti hídfőt foglaltak. Ezzel kedvező feltételeket teremtettek a támadás kifejlesztésére a Nagykanizsa és Székesfehérvár hadműveleti irányokban.

A 3. UKRÁN FRONT HADMŰVELETEI A „MARGIT"-VONAL ELÉRÉSÉIG 1944. DECEMBER 1–10-IG

Tolbuhin marsall november 30-án kiadott direktívájában azt követelte a hadseregektől, hogy támadjanak tovább északnyugat-északi irányban és szabdalják részekre a németek védelmét. A 4. gárdahadseregnek meg kellett akadályozni, hogy a németek szervezett védelembe menjenek át a Velencei-tó és a Balaton között.

Felhívta a 4. gárdahadsereg parancsnokának figyelmét: jelenleg az ellenség csapatai visszavonulóban vannak, azonban számolni kell újabb német csapatok megjelenésével Budapest és Bécs irányából. Egy új hadosztály bukkant fel Dunapentele, Aba, Lepsény körzetében. A támadás zavartalan anyagi ellátása érdekében építse ki az utánpótlási utakat Mohács körzetében. Biztosítsa az átkelőhelyek forgalmát és összes csapatait vigye át a Duna jobb partjára. Újabb erők bevetésével gyorsítsa meg előnyomulását. Utasította, hogy a 2. Ukrán Front 46. hadseregével együttműködésben, amely Budapesttől délre erőszakos átkelést hajt végre a Dunán, verje szét és semmisítse meg az ellenség erőit a Duna, Velencei-tó és a Balaton között. December 5-re foglalja el Dunaföldvár, Cece, Kapos-csatorna, Felsőnyék, Kocsola, Nagytoldi terepszakaszt, a Kapos-csatornán levő átkelőhelyeket, december 10-re vegye birtokba Velence, Lovasberény, Székesfehérvár, Várpalota vonalát.

Tolbuhin marsall utasította a 4. gárdahadsereget, hogy december elsején éjjel, miután a 83. önálló tengerészgyalogos dandár hídfőt foglalt Gerjennél, a 31. gárdalövészhadtesttel is keljen át Dunaföldvártól délre. A hadtest mérjen kisegítő csapást a Velencei-tó irányába, vegye birtokba Dunaföldvárt és Cecét. Támadását fejlessze tovább a Sárvíz-csatorna keleti partján. Biztosítsa a hadsereg jobb szárnyát az ellenség esetleges északi irányból mért ellencsapásával szemben. Vegye figyelembe, hogy a 46. hadsereg Budapesttől délre, az ellenség hátában hadműveletet hajt végre. A 21. gárda-lövészhadtest folytassa támadását a csatorna nyugati partján, a 20. gárdahadtest pedig a Balaton északkeleti partja felé.

Az 57. hadsereg azt a feladatot kapta, hogy december 5-re foglalja el Magyaratád, Kaposvár, Lábod, Babocsa terepszakaszt, akadályozza meg, hogy az ellenség szilárd védelmet hozzon létre a Balaton, Nagykanizsa, Mura-torkolata szakaszon. December 10-ig vegye birtokba Keszthely, Zalaapáti, Eszteregnye, Mura-torkolat vonalát. A 75. lövészhadtesttel, továbbá az 1. gárda megerődített körlettel szilárdan biztosítsa a Dráva északi partját. Szigetvár elfoglalása után a 32. gárda gépesített dandárt Kaposvár elfoglalására alkalmazza. Vágja el az ellenség nyugati irányú visszavonulása előtt az utakat. Szervezzen előrevetett osztagokat, szállja meg az átjárókat és átkelőhelyeket, és ezzel gyorsítsa meg a hadsereg előnyomulását. A Balaton déli partját biztosítsa egy ezred járőröztetésével, ellenőrizze a déli par-

ton levő országutat. Akadályozza meg, hogy az ellenség a Tihanyi-félszigetről átkeljen a déli (somogyi) oldalra.[10]

A november 30-án kiadott parancs azt mutatja, hogy Tolbuhin marsall a szemben álló német és magyar erők csekély ellenállását, védelmük felszakadozását úgy értékelte, hogy csapatai előtt egyes szakaszokon megnyílt a lehetőség az üldözésre. Ugyanakkor nem feledkezett meg arról sem, hogy a németek új erőket dobhatnak át a Dunántúlra. Ezért úgy határozott, hogy a 18. harckocsi- és az 5. gárda-lovashadtestet a hadseregek további feladatának a végrehajtására, illetve új ellenséges erők megjelenésének esetén veti ütközetbe. A 18. harckocsihadtestnek azt a parancsot adta, hogy a 4. gárdahadsereg mögött nyomuljon előre, majd a támadást északnyugati irányban fejlessze ki. Közelebbi feladata: jusson ki Székesfehérvár körzetébe. Az 5. gárda-lovashadtest pedig, amint eléri Kaposvár körzetét, legyen kész az 57. hadsereg támadásának továbbfejlesztésére nyugati irányban.

December 1-én a 4. gárdahadsereg 21. gárda-lövészhadteste Szekszárdtól északra Kölesd és a Duna közötti szakaszon áttörte az 1. magyar folyami dandár, a 20. és a 23. magyar hadosztályok védelmét és gyors ütemben nyomult előre. A figyelmet magára vonva megkönnyítette a 83. önálló tengerészgyalogos dandárnak, hogy éjjel a köd leple alatt a Dunai Katonai Flottillával együttműködve hídfőt foglaljon Gerjen körzetében. Ezután megindulhatott a 31. gárda-lövészhadtest átkelése is. A délről támadó 21. gárda-lövészhadtest csapatai a reggeli órákban egyesültek a hídfőből előnyomuló 31. gárda-lövészhadtest és 83. önálló tengerészgyalogos dandár egységeivel.

A 4. gárdahadsereg további sikerei közvetkeztében a „Dél" hadseregcsoport törzsében annak a lehetősége rémlett fel, hogy a szovjet csapatok akadálytalanul elérik a „Margit"-vonalat. December elején a Pincehely, Cece, Dunaföldvár terepszakaszon megkísérelték az ellenállást a 23. páncélos- és a 271. népi gránátos hadosztállyal és néhány magyar alegységgel. Arra törekedtek, hogy mindaddig feltartóztassák a szovjet csapatokat, míg Székesfehérvár körzetében megfelelő csoportosítást létrehozva ellencsapást tudnak mérni.

Sikeresen teljesítette feladatát az 57. hadsereg is. Visszaverte az ellenség ellenlökéseit. A jobb szárnyon támadó 6. gárda-lövészhadtest Oroszló, Sásd elfoglalása után Sántos felé tört előre, előrevetett részei elérték Szentbalázs körzetét és a taszári repülőteret. A 64. lövészhadtest Boda, Szentlőrinc-kelet és Vajszló körzetéig tört előre. A 75. lövészhadtest biztosítva a hadsereg bal szárnyát, Gordisáért harcolt, és elérte az Egerszegi-csatornát. December 1-én a 4. gárdahadsereg bal szárnyán támadó 20. gárda-lövészhadtest Dombóvárt, az 57. hadsereg jobb szárnyán az üldöző feladatot végrehajtó 6. gárda-lövészhadtest pedig Somogy megye székhelyét, Kaposvárt szabadította fel.

A 3. Ukrán Front csapatai mintegy 25 km-t nyomultak előre és 150 lakott helységet szabadítottak fel. A szovjet hadseregek gyors térnyerését a Dunántúlon egységes

A SZOVJET CSAPATOK HADMŰVELETEI A MARGIT-VONAL ELÉRÉSÉIG

(1944. 11.7 – 12. 9-IG)

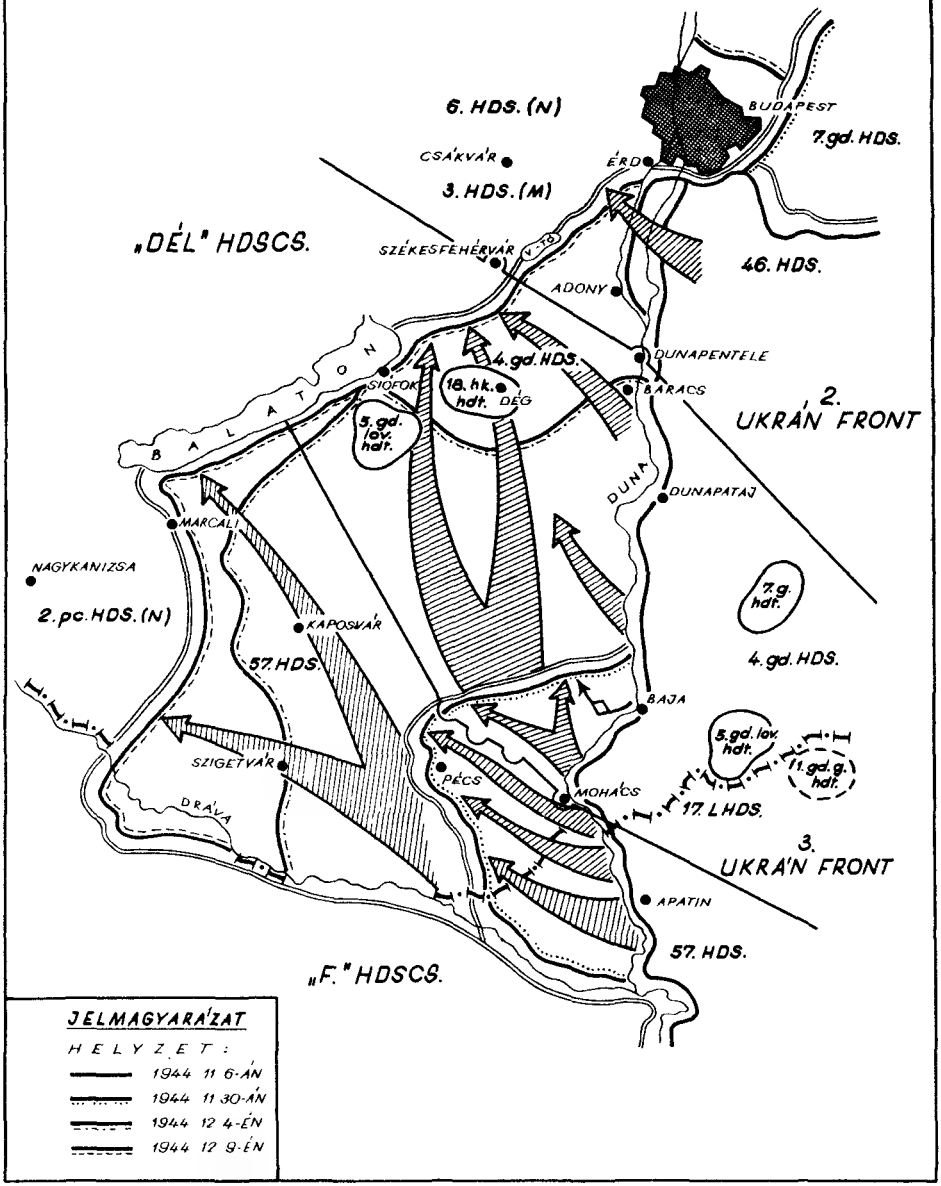

JELMAGYARÁZAT

HELYZET:

- 1944 11 6-ÁN
- 1944 11 30-ÁN
- 1944 12 4-ÉN
- 1944 12 9-ÉN

vezetés alá került német és nyilas erők sem tudták lefékezni. Sőt Friessner arra kényszerült, hogy újabb rögtönzésekkel kísérelje meg a katasztrófa elhárítását. Ennek ellenére 2-án sem sikerült összefüggő védelmet létrehozni, a 2. páncélos- és a 3. magyar hadsereg között meglevő mintegy 65 kilométeres hézagot lezárni.

A kezdeményezés a szovjet csapatok kezében volt. Az események ütemét ők szabták meg. Nem adtak arra időt, hogy a védekező „Dél" hadseregcsoport felkészüljön az ellencsapásra. Az 57. hadsereg a nagykanizsai olajvidéket, a 4. gárdahadsereg Székesfehérvárt fenyegette, és Budapest bekerítése is előrevetette árnyékát. Friessner hiába kért friss hadosztályokat, az OKW és az OKH nem tudott adni. Tudomásul kellett vennie, hogy a „Margit"-vonalnak a Velencei-tó és Budapest közötti szakaszán csak visszavonuló, szétvert hadosztályok maradványaival számolhat. Az a terve, hogy a 4. gárdahadsereget megállítja a „Jenő"-vonalban (Dunaföldvár, Cece, Simontornya, Sió-csatorna, Siófok terepszakasz), füstbe ment.

A 3. Ukrán Front hadseregei december 4-én reggel visszaverték a német és magyar utóvédek ellenlökéseit, majd nagy lendülettel nyomultak tovább előre. A 4. gárdahadsereg 31. gárda-lövészhadteste Előszállástól északnyugatra és Dunaföldvártól északra betört az ellenség védelmébe. A 21. gárda-lövészhadtest felzárkózott a Sió-csatornára, majd az északi parton Mezőkomárom, Igar, Sáregres terepszakaszon összefüggő hídfőt alkotott. A 20. gárda-lövészhadtest elfoglalta Balatonföldvár és Siófok között a Balaton partját, majd kiverte Siófokról a 8. SS rendőri és a „Lausitz" géppuskás zászlóaljat, amelyeket az akkor beérkező 1. német páncéloshadosztály felderítő részei és a légierő is támogattak. Az 57. hadsereg a jobb szárnyon 25, a bal szárnyon 15 km-t nyomult előre. A 6. gárda-lövészhadtest a Balaton déli partja, illetve Marcali elfoglalásáért harcolt, a 32. gárda gépesített dandár a 64. hadtest jobb szárnyán, Nagybajom irányába támadott, a 75. hadtest előtt az ellenség a Dráva melletti Homokszentgyörgy, Kadarkút, Gige, Jákó vonaláig húzódott vissza, hogy a Balatontól délre levő hézag, illetve a nagykanizsai út lezárására erőket szabadítson fel.

Tolbuhin marsall 4-én este utasította a 4. gárda- és a 17. légi hadsereget, hogy folytassák támadásukat a Székesfehérvár előterébe felvonuló ellenséges erők szétverésére, amelyek minden valószínűség szerint Székesfehérvár, Cece irányában tesznek majd erőfeszítéseket. Az 57. hadsereg azt a feladatot kapta, hogy a 6. gárda-lövészhadtestével Marcalin, Mesztegnyőn keresztül folytassa támadását Kiskomárom irányába, majd a 64. lövészhadtesttel együttműködve kerítse be és semmisítse meg a Böhönye körzetében levő ellenséges csoportosítást.[11]

A „Dél" hadseregcsoport parancsnoka 4-én este azt jelentette, hogy megerősítette a 2. páncéloshadsereg arcvonalát. A beérkező 8. páncéloshadosztállyal az a szándéka, hogy a Balaton és a Velencei-tó közötti területről déli irányban ellencsapást mér. Az OKH egyetértett és hangsúlyozta: a hadseregcsoport fő feladata a dunántúli olajvidék és a Székesfehérvár körzetében levő bauxitlelőhelyek védelme.

Friessner válaszában kifejezte azt a reményt, hogy a 8. páncéloshadosztály ellenlökésével könnyít helyzetén. Ugyanakkor gyalogos erőket kért, legalább két hadosztályt, mert nélkülük nem tudja a „Margit"-vonalat tartani, Budapestet és a Dunát csak új erőátcsoportosítással tudja megvédeni, mert a magyarokra nem számíthat, átszöknek az ellenséghez.[12]

A 3. Ukrán Front gyors előnyomulása súlyosan érintette a nyilas kormányzatot. Felrémlett előttük a pünkösdi királyság vége. Kénytelenek voltak tudomásul venni, hogy a dolgozó osztályok, sőt az uralkodó osztályok nagyobb része sem támogatja őket. Ezért változtattak a propaganda hangvételén. Decemberben már arról beszéltek, hogy ők nem akartak háborút. Magyarországot ebbe belekényszerítették. Nem támasztanak igényt idegen területre. „A hadiszerencse forgandó, bízhatunk abban, hogy nagy szövetségesünk oldalán olyan békét köthetünk, amely biztosítja számunkra a becsületes magyar élet folytatását."[13]

December első napjaiban a „Dél" hadseregcsoport és a Beregfy irányította magyar hadsereg vezetői közötti viszony feszültté vált. Friessner alkalmatlannak tartotta a magyar tábornoki és tisztikart a csapatok vezetésére. A magyar katonák átállását a felső vezetés rossz szervezési és ideológiai munkájának a számlájára írta. A Farkasgyepün székelő Beregfynek nem engedett beleszólást a hadműveletek vezetésébe, csak csapatokat követelt tőle. Beregfy azzal érvelt: mindennek az az oka, hogy a magyar hadosztályokat, ezredeket nem önállóan alkalmazzák, hanem zászlóaljanként német parancsnokságoknak rendelik alá. Ez sérti a katonák nemzeti érzését. Végül kérte, hogy rendezzék a magyar csapatok parancsnoklási rendjét. A két hadsereg közötti vitás kérdések tisztázása biztosíthatja csak Budapest és a „Margit"-vonal szilárd védelmét. Csapatai ellenállóképességét az is befolyásolja, hogy nem rendelkeznek megfelelő fegyverrel, mert a megígért és kifizetett fegyvereket a németek nem szállították le. Újabb menetzászlóaljakat csak akkor tudnak adni, ha a behívott újoncokat fel tudják fegyverezni.

A „Dél" hadseregcsoport és Beregfyék között viták voltak a magyar egységek alkalmazása miatt is. A nyilas katonai vezetők a szétvert magyar hadosztályok maradványait hátra akarták vonni feltöltésre; tiltakoztak, hogy kiképzetlen újoncokat alkalmazzanak a „Margit"-vonal védelmére. Friessner ezt elutasította, mert nem volt gyalogsága és a javaslat elfogadása egyet jelentett volna az összes magyar hadosztály kivonásával.

Ezeket az ellentéteket igyekeztek megszüntetni Szálasinak 1944. december 4-én Hitlernél tett látogatásakor. A megbeszélésen részt vett Ribbentrop, Keitel, Guderian, Kemény és Beregfy. A kiadott jelentés szerint a „két vezér" és kísérete között a megbeszélések központjában a politikai, katonai és gazdasági együttműködés összes kérdései szerepeltek: „... a megbeszélések azonban túlnyomóan katonai jellegűek voltak... Hitler megígérte... a német véderő, mint eddig is, a legnagyobb szívósággal, mint saját hazáját meg fogja védeni a magyar földet..."[14]

Egyezménnyel szabályozták a két hadsereg közötti együttműködést, de a vezetési viszony ezután sem változott meg, zűrzavar uralkodott továbbra is. A határhoz közeli városokban összezsúfolódott menekült katonai parancsnokságok, raktárak, intézmények, kiképző és pótalakulatok egymást zavarták. A katonai anyagokkal megrakott vagonok akadályozták a vasúti forgalmat. Nem voltak szervek, amelyek a felhalmozódott anyagot rendezni tudták volna, ezért a csapatok ellátása szinte teljesen megoldatlan volt.

A 2. Ukrán Front 46. hadseregének csapatai december 5-én a budapesti bekerítő hadművelet keretén belül Ercsi körzetében átkelést hajtottak végre a Dunán. Az ellenség nem tudta megakadályozni a hídfőfoglalást, de a hadművelet kimélyítése és Budapest tervezett átkarolása nyugatról ekkor még nem járt eredménnyel. Magára vonta azonban a német vezetés figyelmét, jelentős erőket kötött le és megkönnyítette a 3. Ukrán Front előnyomulását.

A 3. Ukrán Front is folytatta támadását. A 4. gárdahadsereg fokozódó nyomása és az Ercsi körzetében átkelt 46. hadsereg megjelenése arra kényszerítette az LVII. páncéloshadtest parancsnokát, hogy 5-én délután elrendelje csapatainak visszavonását Sárkeresztúr, Kálóz, Kisláng, Enying terepszakaszra. Azt remélte, hogy rendezni tudja csapatait még a „Margit"-vonal előtt és ezzel időt biztosít megszállására.

A Balaton és a Dráva között visszavonuló 2. páncéloshadsereg elaknásította az utakat és a terepet. A német légierő a rossz időjárás ellenére támadta az 57. hadsereg előrevetett osztagait. A szovjet csapatok előnyomulását a kedvezőtlen időjárás is nehezítette. A hatalmas esőzések miatt az utak szinte járhatatlanná váltak. Ennek ellenére az 57. hadsereg mintegy 22 km-t nyomult előre nyugat felé.

December 6-án a 4. gárdahadsereg 31. gárda-lövészhadteste felszabadította Dunapentelét, majd az esti órákban birtokba vette a Sárkeresztúr, Sárosd, Kisperkáta, Pusztaadony terepszakaszt. A 21. és a 20. gárda-lövészhadtest visszaverte az ellenség ellenlökéseit. A legyengült 20. magyar gyaloghadosztály, az 1. és a 23. páncéloshadosztály Balatonbozsok, Biki-puszta, Kisláng, Kálóz terepszakaszon igyekezett új védelmet foglalni. A hézagokban előnyomuló szovjet lövészegységek azonban megakadályozták megkapaszkodásukat.

Az 57. hadsereg sávjában már érezhető volt az ellenség fokozódó ellenállása, szaporodott az ellenlökések száma. A hadsereg csapatai ennek ellenére elérték Balatonberény, Hollód, Horvátkút, Csákány, Nemesvid előtt a csatorna, Szakácsi keleti széle, Nagybajom, Kutas, Nagykorpád, Lábod, majd ettől dél felé a vasútvonal Barcsig terjedő szakaszát.

December 7-én a 4. gárdahadsereg 31. gárda-lövészhadteste szétverte az Adony, Perkáta szakaszon védekező szálasista és német hadosztályok maradványait, és megteremtette az összeköttetést a 46. hadsereg ercsi hídfőjével. A hadtest bal szárnya a Sárvíz-csatornától északnyugati irányba nyomult előre, elfoglalta Jakab-

szállást és harcba kezdett Sárosdért. Az itt védő Kesseő-csoport és a 2. huszárezred visszavonult a „Margit"-vonalba. A 21. és a 20. gárda-lövészhadtest szorosan felzárkózott a „Margit"-vonal Balatonaliga, Velencei-tó szakaszára, sőt Polgárdi körzetében betört a „Margit"-vonalba is.

Az 57. hadsereg jobb szárnyán a 6. gárda-lövészhadtest Nemesvid irányában elért sikerei arra kényszerítették a 2. páncéloshadsereg parancsnokát, hogy az ellencsapásra készülődő 3. lovasdandár részeit és az 1. hegyihadosztály egy zászlóalját ide dobja át. A hadsereg közepén és bal szárnyán támadó 64. és 75. lövészhadtest továbbnyomult előre. A Drávától északra áttörték a 44. gyaloghadosztály védelmét, és elfoglalták Barcsot.

A 3. Ukrán Front csapatai tehát december 7-én továbbra is sikeresen harcoltak. Támadásuk lendülete azonban nem volt olyan nagy, hogy megakadályozhatták volna a németek tervszerű visszavonulását az előkészített állásokba. Mindez az erők fokozatos kiegyenlítődését jelentette. A „Dél" hadseregcsoportnak a „Margit"-vonal, Balaton, Duna közötti szakaszán olyan számú gyalogságot, tüzérséget sikerült összpontosítani a visszavonuló csapatokból és átcsoportosított erőkből, amelyek a műszakilag megerődített védelemre támaszkodva képessé váltak ellenlökések végrehajtására és a 4. gárdahadsereg támadásának megállítására.

A következő napokban világossá vált, hogy a tervek megvalósítása az eredeti hadműveleti felépítéssel már nem lehetséges. December 8-án a 4. gárdahadsereg 31. gárda-lövészhadteste ugyan elfoglalta Seregélyest és Dinnyést, felzárkózott a Velencei-tó déli partjára, biztosította a 46. hadsereg bal szárnyát, a „Margit"-vonal előtt azonban kénytelen volt megállni.

A 20. gárda-lövészhadtest csapatai Balatonfőkajárnál csak helyi sikereket értek el. A 21. gárda-lövészhadtest az 1. és a 23. német páncélöshadosztály ellenlökésének a hatására kénytelen volt kiüríteni Polgárdit, 8-án este a 4. gárdahadsereg szakaszán szaporodtak a német ellenlökések, így az erőfeszítések nagy részét azok visszaverése kötötte le. A hadsereg megszállta a Balatonfőkajár, Lepsény-észak, Polgárdi déli széle, Tác, Seregélyes, Velencei-tó déli partja terepszakaszt Kápolnásnyékig. A 18. harckocsihadtest éle elérte Szakályt.

Hasonló volt a helyzet az 57. hadsereg arcvonalán is. Itt a hadtestek huszonhárom ellenlökést vertek vissza, sőt a hadsereg jobb szárnyán ellencsapást mérő 3. német lovasdandár és 1. hegyihadosztály elől a csapatok kénytelenek voltak a Marcali, Nagyszakácsi, Nemesvid terepszakaszra visszahúzódni; a Balatontól délre pedig védelmi harcot folytattak a Kéthely nyugati felébe benyomult Szent László-hadosztály ejtőernyős zászlóaljával. A Nagybajom körzetében és ettől délre támadó 64. lövészhadtest is csak jelentéktelen sikert ért el.

December 9-én a 3. Ukrán Front tovább erőltette a támadást, azonban helyi jelentőségű változásokon kívül nem ért el komolyabb sikert. A főparancsnokság a 2. és a 3. Ukrán Front helyzetét értékelve utasította Tolbuhin marsallt, hogy a

4. gárda- és az 57. hadsereggel december 9-én elért terepszakaszon menjen át védelembe.[15] Ezzel a 3. Ukrán Front magyarországi tevékenységének első szakasza lezárult. A csapatok sikeresen oldották meg feladatukat: széles arcvonalon erőszakos átkelést hajtottak végre a Dunán; szétzúzták a „Dél" és az „F" hadseregcsoport védelmét, majd több mint 100 kilométer mélyen benyomultak Dunántúlra és ezzel kedvező kiindulási helyzetet teremtettek a további hadműveletekhez. A 4. gárdahadsereg az Iváncsa, Kápolnásnyék, Velencei-tó déli partja, Dinnyés, Seregélyes, Polgárdi, Balatonfőkajár, az 57. hadsereg pedig a Balatonkeresztúr, Balatonújlak, Kéthely, Marcali, Nagyszakácsi, Nagybajom, Kutas, Szabás, Nagykorpád, Lábod, Rinyaszentkirály, Babócsa terepszakaszon foglalt védelmet.

A 3. Ukrán Front 1944. december 9-ig végrehajtott sikeres támadása jelentős lépés volt egyrészt hazánk felszabadításában, másrészt a szovjet vezérkar hadászati terveinek megvalósításában.

A 3. UKRÁN FRONT TEVÉKENYSÉGE A BUDAPEST BEKERÍTÉSÉRE INDÍTOTT HADMŰVELETEKBEN 1944. DECEMBER 20–31-IG

A Legfelsőbb Főparancsnokság december 9-i utasítása eredményeként az arcvonal megmerevedett, és tíznapos hadműveleti szünet kezdődött. Balatonfőkajárnál és Seregélyesnél a németek sikertelen kísérletet tettek, hogy visszavessék a szovjet csapatokat. Baracskától délre és Martonvásártól keletre szovjet alegységek hajtottak végre vállalkozásokat, lényegesebb arcvonalmódosulás azonban itt sem következett be.

A német hadvezetés arra törekedett, hogy megakadályozza a szovjet csapatok további előnyomulását és Budapest bekerítését. A még birtokában tartott magyar területekre politikai, gazdasági és katonai szempontból szüksége volt. A magyar főváros elvesztése nemcsak Bécs felé nyitotta volna meg az utat, hanem utolsó szövetségesének elvesztését is jelentette volna. Nem hagyhatták figyelmen kívül Berlinben azt a gazdasági segítséget sem, amelyet a Horthy sikertelen kiugrási kísérlete után hatalomra került Szálasi-klikk az ország teljes kirablásával nyújtott.

December 10. és 20. között a német katonai vezetésben felötlött egy Magyarországon indítandó nagy támadó hadművelet gondolata, amely a „Késői szüret" („Spätlese") fedőnevet kapta. Hitler az erre vonatkozó utasítást december 11-én küldte meg a „Dél" hadseregcsoportnak. Ennek lényege az, hogy a páncélos erőket, különösen az újonnan Dunántúlra átcsoportosított 3., 6., 8. páncéloshadosztályt és három „Párduc"-osztályt együttesen kell alkalmazni. A támadásra három

változatot tartott lehetségesnek – a Balatontól délre; – a Balaton és a Velencei-tó között; – és a budapesti hídfőből északkeleti irányban. Az OKH az irányelvekhez azt a megjegyzést fűzte, hogy az első változatról a megkezdés várható elhúzódása miatt le kell mondani, a harmadik változat esetében a hídfő a támadás kezdetéig még jobban összezárul, és a támadó erőket a szovjet csapatok a Dunától nyugatra egy északi irányú támadással elszigetelhetik. „A Führer ezért a Balaton és a Velencei-tó közötti, élesen dél-délkeleti irányú támadást részesíti előnyben."[16]

Grolman (a „Dél" hadseregcsoport vezérkari főnöke) december 15-én 03 óra 15 perckor jelentette az OKH hadműveleti osztályának elgondolását: az „A" és a „Dél" hadseregcsoport terve, hogy az összes újonnan átcsoportosított páncélos-magasabbegység csapásának súlyát a Balaton és a Sárvíz-csatorna közé helyezi, Simontornyán keresztül áttöri az ellenség arcvonalát, és előretör Dunaföldvárig, majd észak felé fordul, és megsemmisíti a Balaton és a Duna között levő szovjet erőket.[17] Meghatározták a támadásban részt vevő csapatok csoportosítását, a parancsnok, Fretter-Pico altábornagy személyét, a támadás időpontját, de ezt a fagy, a száraz idő és az üzemanyag hiánya miatt több esetben módosították. Intézkedtek arra, mi a teendő, ha az ellenség megelőzi a támadást és mi a feladat az ellenkező esetben, milyen megtévesztő intézkedéseket kell tenni, és így tovább.

A „Késői szüret" hosszú vita és huzavona után mégis elmaradt. Guderian december 20-án közölte, hogy a hadműveleteket a rossz terepviszonyok miatt elhalasztják és majd egy későbbi időpontban hajtják végre. Meg kellett kísérelniük egy sokkal szerényebb, de pillanatnyilag fontosabb feladat végrehajtását: a „Margit"-vonal védelmét, amelyet az utolsó hetekben tovább erősítettek.

A „Margit"-vonal Érd, Velencei-tó, Balaton szakaszán húzódó része a németek legjobban kiépített védelme volt Magyarországon. Három védőövből állt, mélysége elérte a 30–40 kilométert. A fő- és második védőöv műszakilag kiépített árok- és állásrendszerét a különféle akadályok, műszaki zárak, a védelemre berendezett uralgó magaslatok és helységek erősítették. Az erdős-hegyes, a mélység felé emelkedő terep fokozta a védő csapatok lehetőségét. A harmadik védőövet csak részben építették ki.

A 3. Ukrán Fronttal szemben a 6. német hadsereg egy része, a 3. magyar hadsereg, a 2. páncéloshadsereg és az „F" hadseregcsoport részei, összesen 25 magasabbegység (közöttük öt páncélos-, egy gépesített-, két lovashadosztály, egy gépesített és egy lovasdandár) tevékenykedett. A 6. hadsereg azt a feladatot kapta, hogy akadályozza meg az ellenség áttörését a Duna és Balaton között, és ne engedje Budapest nyugatról történő bekerítését. Jobb szárnyán a Balatontól a Velencei-tóig az LVII. páncéloshadtest, bal szárnyán pedig a Velencei-tótól Budafok körzetéig a LXXII. hadtest védett. Vértesacsa körzetében helyezkedett el a 8. páncéloshadosztály, a hadsereg tartaléka. A 3. magyar hadsereg maradványai német kötelékeknek alárendelve szétszórtan helyezkedtek el. Az első védőövet szállták meg legsű-

rűbben, a páncéloshadosztályok főleg a második és harmadik védőövben csoportosultak.

A Legfelsőbb Főparancsnokság – a Budapest körzetében kialakult hadműveleti helyzetnek megfelelően – 1944. december 12-én új feladatokat adott a frontoknak. A direktíva szerint a két front feladata, hogy északról és délnyugatról Esztergom általános iránnyal mérjenek csapást az ellenségre; vágják el a budapesti csoportosítás útvonalait. Kerítsék be és semmisítsék meg a körülzárt erőket, és szabadítsák fel a fővárost.[18]

A Főparancsnokság direktívája arra mutat, hogy a budapesti német csoportosítás bekerítését és megsemmisítését nemcsak fontos, de sürgető feladatnak is tartotta. A magyar főváros felszabadítása amellett, hogy közelebb hozza az ország kilépését a háborúból, megrövidíti a háború idejét is. Meggyorsítja a „Dél" hadseregcsoport felbomlását, ezzel kedvező feltételeket teremt a bécsi támadó hadművelet mielőbbi megindításához. Jelentős német erőket köt le, ami nem közömbös, mert ebben az időben a szovjet hadsereg a Varsó–Berlin irányban döntő támadásra készült.

December végén a hadműveletek súlya áthelyeződött a 3. Ukrán Front sávjába. A 2. Ukrán Front, mely a tiszántúli hadműveletben és a budapesti hadművelet első szakaszában a főszerepet játszotta, feladatát lényegében megoldotta. A következőkben meg kellett törni a németek ellenállását a fővárostól nyugatra, hogy a bekerítést be lehessen fejezni. Ez megkövetelte, hogy a 3. Ukrán Front előzőleg meghatározott feladatait módosítsák, főcsapásának irányát megváltoztassák, északra helyezzék át. Ezért a Főparancsnokság a 46. hadsereget és a 2. gárda gépesített hadtestet a 2. Ukrán Front állományából a 3. Ukrán Front alárendeltségébe utalta. A front azt a feladatot kapta, hogy a Velencei-tó körzetéből kiindulva Bicske–Esztergom irányban mért főcsapással törje át a „Margit"-vonalat. Esztergom–Nesmély szakaszon jusson ki a Dunához, és vágja el az ellenség nyugati irányú visszavonulási útvonalait. Ezzel egyidejűleg erőinek egy részével Bicske körzetétől keleti irányban kellett támadnia és a 2. Ukrán Fronttal együttműködve megsemmisíteni a budapesti német csoportosítást, elfoglalni a fővárost.

A 3. Ukrán Front sávjában a Dunától a Velencei-tóig a 46. hadsereg (10. és 37. gárda- és 23. lövészhadtest, 2. gárda gépesített hadtest), a Velencei-tó és a Balaton között a 4. gárdahadsereg (20., 21. és 31. gárda-, 68., 135. lövészhadtest és 7. gépesített hadtest), a Balatontól délre a Dráváig az 57. hadsereg, a Dráva északi partján az 1. bolgár és a 3. jugoszláv hadsereg csoportosult. A front gyorscsoportját a 18. harckocsi- és az 5. gárda lovashadtest képezte, légi támogatást a 17. légi hadsereg nyújtott. A front a bolgár és a jugoszláv erőkön kívül összesen 31 lövészhadosztállyal, egy megerődített körlettel, egy önálló tengerészgyalogos dandárral, egy lovas-, egy harckocsi- és két gépesített hadtesttel rendelkezett.

Tolbuhin marsall elhatározta, hogy két keskeny szakaszon áttöri az ellenség

védelmét, majd az áttörést a mélységben és a szárnyak irányában továbbfejleszti. A 46. hadsereg azt a feladatot kapta, hogy főcsapását Vál–Bicske, kisegítő csapását Tardos irányában mérve Baracska, Kápolnásnyék szakaszon törje át az ellenség védelmét. A továbbiakban fejlessze ki támadását keleti-északkeleti irányban, és a 2. gárda gépesített hadtesttel együttműködésben a hadművelet 8–9. napjának végére hozza létre a bekerítés belső arcvonalát, vegye birtokba Budát. A 4. gárdahadseregnek főcsapását Székesfehérvár, kisegítő csapását Falubattyán irányában mérve a Velencei-tótól délnyugatra kellett áttörni a védelmet. Székesfehérvár elfoglalása után erői egy részének északi irányban, főerőinek nyugati, északnyugati irányban támadva a hadművelet 5–6. napjára a bekerítés külső arcvonalát létrehozva ki kellett jutni a Dunaalmás, Mór, Balaton terepszakaszra.

A hadseregek gyorscsoportja egy-egy gépesített hadtest volt. A 2. gárda gépesített hadtest ütközetbe vetését a 46. hadsereg támadási sávjában tervezték az ellenség fővédőövének áttörése után. Közelebbi feladata a harcászati mélység (két védőöv) áttörésének befejezése és Bicske birtokbavétele volt. A továbbiakban keleti irányban kellett kifejleszteni a támadását. A 7. gépesített hadtestet pedig a 4.gárdahadsereg sávjában, a harcászati mélység áttörése után kívánták bevetni azzal a feladattal, hogy Mór és Várpalota irányokban támadjon, vegye birtokba és tartsa meg a két helységet a lövészcsapatok beérkezéséig.

A front gyorscsoportját egy harckocsi- és egy lovashadtest képezte. A 18. harckocsihadtest alkalmazását két változatban tervezték meg: a Velencei-tótól keletre a 46. hadsereg sávjában, vagy nyugatra a 4. gárdahadsereg sávjában. Feladata mindkét változatban az volt, hogy a második védőöv áttörése után bevetve kifejleszti a támadást északi irányban, kijut Bicske körzetébe, majd az ütközetbe lépés második napján elfoglalja Esztergomot, és felveszi az érintkezést a 2. Ukrán Front északról beérkező magasabbegységeivel. Az 5. gárda-lovashadtestnek a 7. gépesített, esetleg a 18. harckocsihadtest sikereit kellett továbbfejlesztenie. Ütközetbe vetését a harmadik, hadseregvédőöv áttörése után, mintegy 40–45 km mélységben tervezték azzal a feladattal, hogy birtokba vegye Neszmélyt és Környét, és megtartsa a 4. gárdahadsereg erőinek beérkezéséig.

A támadás előkészítési időszakában a 17. légi hadsereg a csapatok összpontosítását, a megindulási körletek elfoglalását biztosította és felderítést folytatott. A hadművelet megkezdése után csapásokat mért az ellenség támpontjaira, tüzérségi ütegeire, figyelőpontjaira és tartalékaira. A gépesített és a harckocsihadtest ütközetbe vetésének biztosítására és a mélységben folytatott harc támogatására mindegyik hadtestet egy csata- és egy vadászrepülő-hadosztály kísérte.

1944. december 20-án a 3. Ukrán Front 4. gárda- és 46. hadseregének sávjában megkezdődött a támadás. A 46. hadsereg magasabbegységei az első nap végére mindössze a fővédőöv első állását törték át. A kis térnyerés főleg a gyalogságot közvetlenül támogató harckocsi-alegységek hiányával és a sorozatos német ellen-

lökésekkel magyarázható. A 4. gárdahadsereg csapatai leküzdötték az ellenség fővédőövét és megközelítették Székesfehérvárt. A további előnyomulás mindkét hadseregnél elakadt.

Az első napi eseményeket a „Dél" hadseregcsoport hadműveleti naplója így rögzíti: „A Velencei-tó két oldalán az ellenség körülbelül 10 lövészhadosztállyal, erős tüzérségi és csatarepülő-támogatással megindította a várt nagy támadást... Tartalékaink és páncélos csoportjaink ellenakciói folyamatban... Csak a 23. páncéloshadosztály jobb szárnyának legszélén tudtuk a támadást felfogni. Másutt az ellenség számtalan mély betörést ért el... elfoglalta Tácot... Pákozdot és gyengébb erőkkel előnyomult északnyugati irányban... Falubattyán-dél 3 km vasútállomás, falubattyáni megálló, Székesfehérvár-délkelet 5 km vasút- és útkereszteződés, Kisfalud keleti széle terepszakaszán új védővonal épül... A Kesseő-csoport szakaszán az ellenség elfoglalta Kápolnásnyéket és előrevetett részei előnyomultak a Pázmándba vezető út feléig (a fővédőöv második állásáig, ahol a 46. hadsereg 10. gárda-lövészhadtestének támadása elakadt)... az ellenség betört Baracskába, és a Váli-víztől nyugatra támadó csoport 2 km-re megközelítette Kajászószentpétert..."[19]

A 3. Ukrán Front parancsnoka a „Margit"-vonal harcászati mélységének áttörése érdekében december 21-én bevetette a hadsereg-gyorscsoportokat. A 46. hadsereg 2. gárda gépesített hadteste együttműködve a 10. gárda-lövészhadtesttel a nap végére befejezte a fővédőöv áttörését. Az ellenség elkeseredetten védekezett, így a gépesített hadtest képtelen volt elszakadni a lövészerőktől, és arra kényszerült, hogy visszaverje a németek egyre ismétlődő ellenlökéseit. A 4. gárdahadsereg sávjában a 7. gépesített hadtest ütközetbe vetésével megkísérelték a második védőöv áttörését, ez azonban ekkor még nem járt sikerrel. Az ellenség Székesfehérvárra támaszkodva szívós ellenállást tanúsított.

Tehát két nap alatt nem sikerült a harcászati mélységet áttörni. A lassú támadási ütem – a gyorscsoportok alkalmazása ellenére – azzal magyarázható, hogy az ellenség friss erőket, hadműveleti tartalékokat, elsősorban páncéloscsapatokat vetett harcba. Az ellenlökések elhárítása a harckocsik nélkül támadó lövészhadtesteknek, sőt a gépesített hadtesteknek is nagy nehézséget okozott, és ez lefékezte a támadás lendületét.

Tolbuhin marsall helyzetértékelése szerint Székesfehérvárért még hosszú ideig elhúzódhat a harc, ezért úgy döntött, hogy a front gyorscsoportjába tartozó 18. harckocsihadtestet a 46. hadsereg sávjában veti ütközetbe. A hadtest december 22-én a reggeli órákban Pázmánd-nyugat körzetéből kiindulva kezdte meg támadását Vereb–Vértesacsa–Bicske irányában. A harckocsihadtest bevetése után a 2. gárda gépesített hadtest északkelet felé fordult, hogy elfoglalja a Vál területén levő ellenséges támpontot, a továbbiakban pedig kijusson Etyek, Zsámbék területére.

A 4. gárdahadsereg sávjában a harc ezen a napon már Székesfehérvárért folyt. A lövészhadtestek elkeseredett harcokban visszaverték a németek páncélos- és gyalogsági erőkkel végrehajtott ellenlökéseit, és északkeletről, keletről és délről rohamozták a várost, elvágták a hozzá vezető utakat. A 7. gépesített hadtestnek Székesfehérvárt északról megkerülve Zámolyt, Bodajkot, Csórt kellett elfoglalni, azonban ezt a feladatot 22-én nem tudta végrehajtani.

A támadás harmadik napja tehát döntő fordulatot jelentett a hadműveletben. A német–magyar csapatok szívós ellenállás, a friss páncélos- és gyalogos erők ellenére – Székesfehérvár és az attól nyugatra eső körzet kivételével – a két hadsereg sávjában végrehajtotta a megszabott feladatokat.

A „Dél" hadseregcsoport december 22-i helyzetmegítélése szerint „az ellenség a legrövidebb utat keresi Budapest elvágásához, a Vértes és a Pilis hegységeken keresztül igyekszik kijutni Esztergomnál a Dunához..." Ennek megakadályozására az északi és északnyugati irányban támadó szovjet csapatokat Lovasberény és Tabajd között páncéloserőkkel, Zámoly és Lovasberény között pedig az eredetileg a 2. páncéloshadsereghez irányított 4. lovasdandárral kívánták megállítani. Ezen túlmenően a „Dél" hadseregcsoport parancsnokának az volt a véleménye, hogy „ha meg akarják akadályozni Budapest bekerítését nyugatról, akkor szűkíteni kell keleti hídfőjét, és ki kell onnan vonni a 8. SS-lovashadosztályt..." A lovashadosztállyal a martonvásár–budapesti irányt kívánták fedezni. Erre azonban nem került sor, 23 óra 10 perckor Guderian távbeszélőn közölte Friessnerrel Hitler döntését: „Nem engedélyezi a 8. SS-lovashadosztály kivonását Budapestről és azt, hogy területet adjanak fel." Friessner erre azt válaszolta, hogy „ha nem tudják megakadályozni Budapest bekerítését, akkor körülzárnak négy német hadosztályt. Már többször jelentette, hogy Budapesttől délnyugatra hiányoznak az emberek. Ellenállási vonalat emberek nélkül nem tud létrehozni. A páncélos-magasabbegységek vezetésével kapcsolatban Guderian megjegyezte: „nem tudom megérteni, hogy ekkora páncélos haderő, amekkora sehol másutt a keleti arcvonalon nincs összegyűjtve, nem tudja feltartóztatni az ellenséget."[20]

December 23-án a 4. gárdahadsereg csapatai leküzdötték a Székesfehérvárt körülvevő két védőgyűrűt. A német parancsnokság a páncélos egységekkel megkísérelt sikertelen ellencsapás után kilátástalannak ítélte a további védelmet, és a teljes bekerítés elkerülése végett kiürítette a várost. Székesfehérvár december 23-án felszabadult.

A 46. hadsereg magasabbegységei a Duna és a Velencei-tó közötti ellenséges védelem szétzúzása után meggyorsították előnyomulásukat. A hadsereg gyorscsoportja, a 2. gárda gépesített hadtest a nap közepére kijutott a Budapest–Bicske vasútvonalhoz, ezzel megszűnt a budapesti német csoportosítás vasúti összeköttetése a Dunántúllal. A 18. harckocsihadtest elérte Bicske előterét. A hadtestparancsnok Govorunyenko altábornagy számításba vette, hogy a támadási sávjában levő Bicske

az ellenség legjobban kiépített ellenállási csomópontja és egy esetleges arcból mért csapás a harc elhúzódásához és nagy veszteségekhez vezetne. Ezért úgy döntött, hogy egy gépkocsizó lövészdandárral arcból leköti, három harckocsidandárral pedig megkerüli a helységet, és a szárnyakról és hátból mér csapást az ellenségre. A harckocsidandárok kihasználták a védelemben levő réseket, éjszaka sikeresen végrehajtották a manővereket és 24-re virradóra kijutottak Bicske északnyugati, délnyugati, délkeleti szegélyére és a gépkocsizó lövészdandárral egyidőben megkezdték a rohamot. Az ellenség képtelen volt szervezett ellenállást tanúsítani. A harckocsihadtest csapatai a közben beérkező 10. gárda-lövészhadtesttel együttműködve még aznap felszabadították Bicskét. Ez egyben azt is jelentette, hogy a 18. harckocsihadtest és a 46. hadsereg magasabbegységei határozott tevékenységével áttörték a „Margit"-vonal harmadik védőövét.

A „Dél" hadseregcsoport hadműveleti naplójának december 23–24-i bejegyzései bonyolult átcsoportosításokról tesznek említést. Újból felmerült a 8. SS-lovashadosztály kivonásának kérdése. A német parancsnokok a balsikerért egymást vádolták. Guderian hibáztatta a vezetést amiatt, hogy az ellenség támadása ilyen gyorsan előrejutott, holott a páncéloskötelékekkel el lehetett volna zárni az utakat. A hadseregcsoport vezérkari főnöke szerint az időjárás, az utánpótlás, különösen az üzemanyag hiánya, és a gyorscsapatok kései beérkezése befolyásolta az eseményeket. Friessner Guderiant és az OKH-t vádolja emlékiratában.[21]

A szárazföldi erők főparancsnoksága ugyanis még a „Késői szüret" fedőnevű hadművelet elhalasztásakor, december 19–20-án elrendelte, hogy az Ipolyságnál támadó szovjet 6. gárda-harckocsihadsereg feltartóztatására Komáromon keresztül csoportosítsák át a 3. és a 6. páncéloshadosztályt a Garamtól keletre levő körzetbe. „A 3. és a 6. páncéloshadosztály összes harckocsiját, rohamlövegét és páncélozott szállító járművét hátra kellett hagyni Székesfehérvár körzetében mint csapásmérő tartalékot... a háború történetében először fordult elő a páncéloscsapatok ilyen különös alkalmazása, hogy két páncéloshadosztály páncélgránátosait (gépesített gyalogságát) és harckocsijait elválasztották egymástól... minden tiltakozás sikertelen maradt... és mindez éppen a páncélos szakértő, Guderian személyes parancsára történt... Ez az intézkedés a páncéloscsapatok harci alkalmazásának elemi alapelveit sértette. Óriási elképedést váltott ki a hadseregcsoport fórumain, akik kénytelenek voltak részt venni ennek végrehajtásában... Természetesen ez volt az oka a későbbi sikertelenségnek..."[22] – írja Friessner. Ezek a háború után több mint egy évtizeddel írt sorok sok mindent igazolhatnak: a német katonai vezetés kényszerhelyzetből eredő kapkodását, a megalapozatlan döntések gyakoriságát, a hadászati és hadműveleti vezetés eltérő nézeteit a csapatok csoportosításával és alkalmazásával kapcsolatban stb. A siker vagy sikertelenség valódi magyarázata azonban a két hadsereg közti különbségben rejlik. Erre az időre már a mennyiségi és minőségi erőviszonyok is a szovjet hadsereg javára változtak meg. A szovjet csa-

A 3. UKRÁN FRONT HADMŰVELETEI BUDAPEST BEKERITÉSÉRE

1944. 12. 20-31-IG

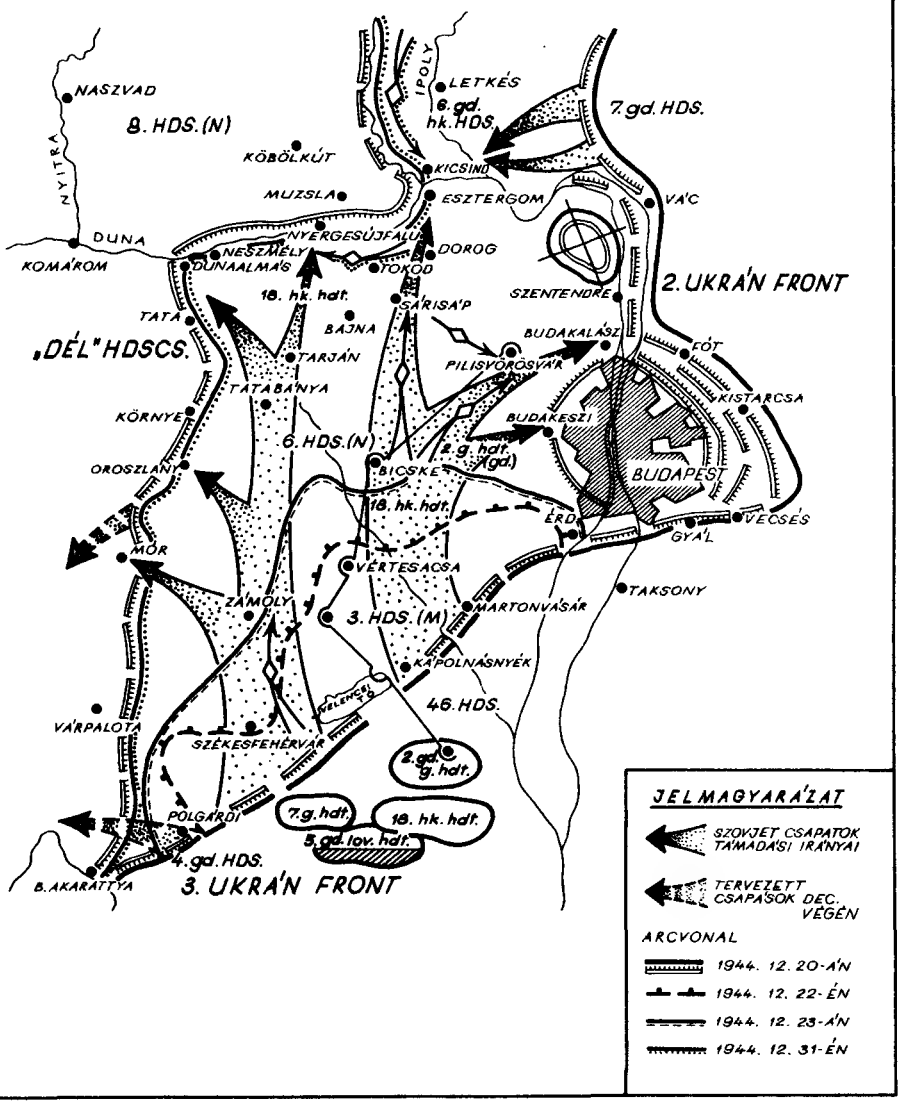

patok dinamikus támadását a németek már képtelenek voltak megállítani. Budapest bekerítését a legjobb döntésekkel sem lehetett megakadályozni, legfeljebb néhány nappal vagy órával elodázni.

Hitler elégedetlen a „Dél" hadseregcsoport vezetésével, ezért Friessnert leváltotta, és helyére Wöhler tábornokot, Fretter-Pico helyére pedig Herman Balck páncélos tábornokot nevezte ki. Wöhler és Balck december 23-án vette át a parancsnokságot, Fretter-Pico Tatán levő harcálláspontján.

Az események alakulását a vezetésben bekövetkezett személyi változások sem tudták befolyásolni. A 3. Ukrán Front két hadserege továbbfolytatta sikeres támadását. A 46. hadsereg parancsnoka 24-én este még határozottabb tevékenységet követelt az alárendeltektől: a 10. gárda-lövészhadtest reggelre érje el Pilisvörösvárt, és vágja el a budapesti csoportosítás északnyugati útjait, a 37. gárda- és 23. lövészhadtest csapatai a 2. gárda gépesített hadtesttel együttműködésben, a légierő támogatásával rohamozzák meg a budai oldal védelmi állásait, és jussanak be a városba.

Az éjszaka folyamán a magasabbegységek rendezték soraikat, előrevonták a tüzérséget, pótolták a lőszert. 25-én reggel visszaverték az ellenség ellenlökéseit, majd a nap végére elfoglalták Pilisvörösvárt, Nagykovácsit, Budakeszit, Budafokot és Budatétényt. A 10. gárda-lövészhadtest 26-án Szentendrénél elérte a Dunát.[23]

A 18. harckocsihadtest dandárai Bicske elfoglalása után Zsámbék–Perbál–Tinnye; Zsámbék–Szomor–Dág; Mány–Szomor–Bajna irányokban kezdték meg az ellenség üldözését. Háromnapos súlyos harcok után több szakaszon kijutottak a Dunához, és december 26-án elfoglalták Esztergomot.

A 46. hadsereg és a 18. harckocsihadtest december 20-án kezdődő támadását tehát siker koronázta. Kijutottak a Dunához, érintkezésbe léptek a 2. Ukrán Front csapataival, kialakították a bekerítés belső arcvonalát. Az Esztergomhoz és Budapesttől északra a Dunához kiért csapatok a folyókanyarulatba szorították, majd felszámolták az ott levő jelentős német erőket. A hadsereg 37. gárda-lövész- és a 23. lövészhadteste 26-án már Budát ostromolta.

A bekerítés belső gyűrűjének kialakításával egyidőben a 4. gárdahadsereg is folytatta támadását. A hadsereg jobb szárnyát biztosító 31. gárda-lövészhadtest december 24-én azt a feladatot kapta, hogy tevékenységét hangolja össze a 18. harckocsihadtesttel és foglalja el a Gyermely, Tök, Zsámbék terepszakaszt. A 20. gárda-lövészhadtestnek Szár, Gánt, Csákberény vonalára kellett kijutni. A 7. gépesített hadtestnek főcsapását Mór, kisegítő csapását pedig Csór–Várpalota irányában mérve, estére birtokba kellett venni Mórt, Isztimért és Várpalotát. Mögötte a 135. lövészhadtest támadott azzal a feladattal, hogy elfoglalja Sörédet, Bodajkot és részt vegyen Isztimér és Várpalota birtokbavételében. A bal szárnyon működő 21. gárda-lövészhadtest az Ősi, Berhida, Fűzfő útkereszteződés elfoglalására kapott utasítást. Az ellenség ellenállása különösen az arcvonal közepén és bal szár-

nyán volt erős, 25-én a hadsereggel szemben 14 ellenlökést hajtottak végre, ezek azonban sikertelenül végződtek.

Ezzel egyidőben a 3. Ukrán Front gyorscsoportja is bekapcsolódott a hadműveletbe. A 18. harckocsihadtest Esztergom elfoglalása után azt a parancsot kapta, hogy egy harckocsidandárját hagyja hátra a város védelmére, a közben beérkező 31. gárda-lövészhadtesttel akadályozza meg az ellenség esetleges kitörését Budapestről. Főerőivel 27-én forduljon nyugatra, támadjon a Duna déli partján, és estére jusson ki Dunaalmás, Tata, Tóváros, Vértesszőllős terepszakaszára. Az ellenség nagy ellenállást fejtett ki, különösen Neszmély, Dunaalmás, Szomor, Tarján és Tatatóváros előterében. Ennek és a kedvezőtlen terepviszonyoknak ellenére a hadtest dandárjai december utolsó napjaiban végrehajtották a megszabott feladatokat.

December 31-én a 3. Ukrán Front parancsnokának utasítására a 18. harckocsihadtest átadta arcvonalát a 31. gárda-lövészhadtestnek és a továbbiakban a front tartalékába került.

A front gyorscsoportjának másik magasabbegysége, az 5. gárda-lovashadtest elfoglalta Bodmér és Szár községeket, majd ezt követően benyomult a Vértes hegység erdős területére, és felszabadította Vértessomlót, Várgesztest. December 27-én az esti órákra kijutott Dunaalmás déli széle, Tóváros-kelet, Környe, Kömlőd, Bokod, Pusztavám terepszakaszára. Az arcvonal helyzete 28-án sem változott lényegesen, a németek ugyanis új erőket vetettek be a komárom–almásfüzitői hídfő és a szőnyi olajfinomító védelmére.

A 4. gárdahadsereg és a front gyorscsoport hadműveletei eredményeként december 31-én Dunaalmás, Zámoly-nyugat, Balaton vonalában létrejött a budapesti bekerítés külső arcvonala. A Balaton és a Dráva között az arcvonal nem változott.

Wöhler december 28-án, a szovjet vezetés további céljait értékelve arra a következtetésre jutott, hogy a budapesti bekerítés után az Érsekújvár, Komárom, Kisbér vonal, illetve a Kisalföld területének elfoglalására fognak törekedni. Ennek megakadályozására adott utasítást a Balck-csoportnak.

Balck tábornok – a hadseregcsoport hadműveleti naplója szerint – védelmi lehetőségeit így értékelte: „. . . a Balaton és a Vértes hegység között az 1. és a 23. páncéloshadosztály nagy veszteségei ellenére feltehetőleg tartani tudja szakaszát. Az átkarolási kísérlettel szemben a móri horpadásban be kell vetni a 4. lovasdandárt ellenlökésre. Ezzel a csoport kijátssza utolsó tartalékát. A Vértes hegységből Komárom irányába támadó ellenséggel szemben csak páncéloscsoportok vannak, jelentéktelen gyalogsággal. A páncéloscsoportok működési lehetősége az erősen átszegdelt terepen korlátozott. Képesek ugyan az ellenségnek veszteséget okozni és a támadást megállítani, de nagyobb mennyiségű gyalogsággal szemben nem tudják az átkarolást és a hegység nyugati kijáratainak megszállását megakadályozni. Ezért halaszthatatlan a gyalogság ide irányítása. . . "[24]

December végén tehát a „Dél" hadseregcsoport minden törekvése arra irányult, hogy megakadályozza a szovjet csapatok további előnyomulását Komárom irányában. A város elvesztése esetén megszakadt volna az összeköttetés a Dunántúlon levő 6. hadsereg és a Dunától északra védekező 8. hadsereg között. Ezenkívül a hadműveletek továbbfolytatása szempontjából döntőnek tartották Almásfüzitő és Szőny körzetének megtartását, tekintve hogy az ottani olajfinomítók voltak hivatottak a páncélos- és gépesített csapatok üzemanyagát biztosítani. „A magyar finomító üzemek munkásai szétszéledtek, a termelés jelentősen csökkent... bámulatra méltó, hogy a magyarok milyen mennyiséget követelnek – feleslegesen – gépkocsijaik számára..." állapítja meg a hadseregcsoport hadműveleti naplója. Az utasítások egész sora követelte a magyar katonai parancsnoktól, Kovács tábornoktól, hogy drákói intézkedésekkel indítsa meg a termelést, kobozza el a magánkézben levő üzemanyagot és adja át a beérkező német csapatoknak.

Komárom körzetére Budapest ekkor már eldöntött felmentése szempontjából is szükségük volt. Wöhler szerint, ha a szovjet csapatok elfoglalják Komáromot, akkor a támadáshoz tervezett páncélos- és gyaloghadosztályok nem lesznek képesek Budapestig előretörni.

A 3. Ukrán Front csapataira így továbbra is nehéz feladatok vártak. Vissza kellett verni az ellenség Budapest felmentésére indított kísérleteit, és a 2. Ukrán Fronttal együttműködésben meg kellett semmisíteni a magyar fővárosban védelemre berendezkedett ellenséges csoportosítást.

A NÉMET FELMENTÉSI KÍSÉRLETEK ELHÁRÍTÁSA 1945. JANUÁR 1–FEBRUÁR 10-IG

A „Dél" hadseregcsoport parancsnoksága mindent elkövetett, hogy Budapesten bekerített erőit kiszabadítsa, és visszaállítsa a védelmet a Duna nyugati partján. Ezért 1945 januárjában három csapást mért a 4. gárdahadsereg Dunaalmás, Balaton közötti védelmére, hogy összeköttetést teremtsen a körülzárt csoportosítással. Guderian már 1944. december 24-én, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy a teljes bekerítést nem képesek megakadályozni, közölte Wöhlerrel Hitler döntését: „...Budapest keleti hídfőjét tartani kell... a 8. és a 22. SS-lovashadosztályok jelentős részét azonnal kivonhatják... A IV. SS-páncéloshadtestet átadja a „Dél" hadseregcsoportnak, holnap indulnak, első részek beérkezése december 27–28-án várható..."[25]

A IV. SS-páncéloshadtest magasabbegységeit Lengyelországból csoportosították át Komárom körzetébe. Parancsnoka, H. O. Gille a következő táviratot kapta

Heinrich Himmlertől: „A Führer Önt jelölte ki hadtestével együtt, hogy vezesse a felmentő csapást Budapestre, mivel Ön már többször volt bekerítve, ezért a körülzárt alakulatok sorsáért a legnagyobb megértéssel viseltetik, és az Ön hadteste a legjobban bevált a keleti fronton. A Führer elvárja Öntől és hadtestétől, hogy felmentsék Budapestet, és én elvárom Öntől, hogy nem okoz nekem csalódást."[26]

A támadás irányára vonatkozóan december utolsó napjaiban három változatot terjesztettek elő: – a Székesfehérvártól északra levő körzetből északkeleti irányban; – Komárom keleti körzetéből mért főcsapással Tata-Tóváros–Tarján–Szomor irányában, illetve a Duna-parti műút mentén, a kisegítő csapással pedig Bánhida–Bicske irányban; – gyalogsággal és a 3. SS-páncéloshadosztállyal átkelni a Duna déli partjára, Süttő, Piszke, Nyergesújfalu körzetében hídfőt foglalni, majd innen továbbtámadni Tokod irányában, miközben az 5. SS-páncéloshadosztály Tata-Tóváros–Szomor irányú támadásával elvonja a szovjet csapatok figyelmét a főirányból.

A Székesfehérvár körzetéből kiinduló támadás előnyét abban látták, hogy a terep kedvező a páncéloscsapatoknak. Hátránya viszont, hogy időt igényel az átcsoportosítás, és az üzemanyag-fogyasztás az északi változat háromszorosa. A harmadik változat esetén a IV. SS-páncéloshadtest kirakodása után nagyobb átcsoportosításra nincs szükség, ez a legrövidebb irány Budapest felé, időt nyernek, és üzemanyagot takarítanak meg, ugyanakkor az északi szárny a Dunára támaszkodhat és számíthat a bal partot védő LVII. hadtest támogatására. Előnytelen viszont az, hogy a páncélosalakulatok csak hegyi utakon egyes oszlopban mozoghatnak előre, kevés a manőverezési lehetőségük, ezért gyalogságra van szükség a szovjet páncélelhárító rendszer leküzdésére. A páncélosegységek a hegyeket csak egymástól elszakadva több irányban tudják leküzdeni, és csak Bicske körzetében lehet őket egyesíteni. Végül a harmadik változat előnye az, hogy a hídfőfoglalással meglepetést lehetne elérni és ezzel megnyílna a Komárom–Budapest műút a páncélosok számára, így feltételezésük szerint, meg lehet teremteni az összeköttetést a Budapesten körülzárt IX. SS-hegyihadtesttel, sőt lehetővé válna a Vértes hegységben levő szovjet egységek megsemmisítése is. Hátrány viszont, hogy e feladat megoldása a Duna zajlásától függ, ami megakadályozhatja az átkelést.

A „Dél" hadseregcsoport hadműveleti naplójának december 29-i bejegyzésében már csak az első és második (amely magában foglalja a harmadik néhány elemét is) változat szerepel. Guderian arra hivatkozva, hogy az északi irány esetén a támadó csoportosítást két részre kell osztani, és a páncéloscsapatoknak azonnal a hegyi terepen kell támadni, a déli irány (a székesfehérvári) mellett foglalt állást. Wöhler viszont felveti az idő kérdését, mint döntő tényezőt: „...a Budapesten bekerített erőkről egymás után tördelnek le részeket..., az ellátás a polgári lakosság részére is egyre égetőbbé válik és ez zavargásokhoz vezet, különösen nyugtalanító a helyzet az éjszakai órákban.... a szovjet csapatok új erőket vonnak előre..., az északi

irányban a támadást január 1-én meg lehet indítani, délen csak 6–7 nap múlva. A vasutak dél felé üres vonatokkal vannak elzárva, azt csak egy jól szervezett vasúti közlekedéssel lehetne Komáromon keresztül rendezni..., a déli irányban sokkal nagyobb erőkre volna szükség, mert a szárnyakat veszély fenyegetné..." Guderian megismételte, hogy „fél az északi iránytól, mert a két támadó csoport között nem lehet kapcsolatot teremteni. Ha az egyiket megállítják, akkor a siker kilátástalan..., ha a támadást sikeresen vezetik, a hadseregcsoport azonnal kap üzemanyagot, ellenkező esetben visszatartják és félbe kell hagyni a hadműveletet."[27]

A IV. SS-páncéloshadtest alkalmazási irányának tisztázására december 30-án a „Dél" hadseregcsoport harcálláspontjára, Eszterházára érkezett Wenck altábornagy, az OKH vezetési törzsének főnöke. A megbeszélésen részt vett Balck tábornok is. A „Dél" hadseregcsoport parancsnoksága újra felsorakoztatta érveit az északi irány mellett. Wenck elfogadta őket, és jelentette elöljárójának, Guderiannak. Arra hivatkozott, hogy a szovjet csapatoknak hadműveleti szünetre van szükségük, és ezt ki kell használni. Nem lehet a támadást azzal az öt nappal elhalasztani, amire a déli irány esetén szükség volna. Ha az északi irányt választják, akkor a Komárom és Érsekújvár körzetébe irányított 96. és 711. gyaloghadosztályok is rövid menettel elérhetik megindulási állásaikat. Guderian azt válaszolta, hogy nyilván nagy nehézségeket okozna egy másik variációra az átállás, mert a hadseregcsoportnál már mindent az északi irány szempontjából terveztek, majd parancsot adott a Komárom körzetéből indított támadás végrehajtására.

A „Dél" hadseregcsoport parancsnoksága december 31-én az OKH írásbeli engedélye alapján kiadta a parancsot a „Konrád" fedőnevű támadás megkezdésére. Az elgondolás az volt, hogy Komárom délkeleti körzetéből kiindulva Bicske–Budapest általános irányban csapást mér a 4. gárdahadsereg jobb szárnyára, és a támadást kifejlesztve helyreállítja az összeköttetést a bekerített erőkkel. A körülzárt csoportosítás is előkészületeket tesz egy későbbi parancsra végrehajtandó kitöréshez. A hadművelet további feladata, hogy visszafoglalja a „Margit"-vonal Duna–Balaton közötti szakaszát.

A támadó csoportosításba a IV. SS-páncéloshadtest (a 3. SS „Totenkopf", az 5. SS „Wiking" páncéloshadosztály, a 96. gyaloghadosztály és később a 711. népi gránátos hadosztály) és a Pape vezérőrnagy által vezetett III. páncéloshadtest (a 3., a 6. és a 8. német páncéloshadosztály részei, 1. magyar lovashadosztály, 271. népi gránátoshadosztály maradványai) tartozott. Összesen tehát öt páncélos- és három gyaloghadosztály, mintegy 450 harckocsival és rohamlöveggel, több mint kétszáz 105 mm-nél nagyobb űrméretű löveggel és nagyszámú páncélozott harcjárművel készült fel a támadásra. A csoportosítást 775 repülőgép támogatta.

Az 1945-ös új esztendőre elkészült tehát a „nagy terv". Megszületésének elemzésével nem a német tervezés alaposságát kívántuk bemutatni, hanem a 3. Ukrán Front 4. gárdahadseregére váró feladat nagyságát. A dunántúli hadszíntér általá-

nos erőviszonyai mellett a német seregtestek még sikerük esetén is csak Budapest napi ötven gramm kenyéren élő, fázó, felkoncolással fenyegetett, nyilas- és SS-terroristák szabad prédájának tekintett népének mérhetetlen szenvedéseit hosszabbították volna meg néhány nappal. A „budapesti erőd védői" még erősek ugyan, de a szovjet csapatok már a Margit-híd roncsaitól nyugatra egy kilométerre harcoltak. A bekerített IX. SS-hegyihadtestnek sem sok reménye lehetett a megígért „különparancsra", vagyis a kitörés elrendelésére, még kevésbé a sikerre.

A 3. Ukrán Front csapatai december végén már tizenegy napja szünet nélkül támadtak. A budapesti bekerítés belső arcvonalán működő 46. hadsereg, a 2. Ukrán Front magasabbegységeivel együttműködve megkezdte a körülzárt csoportosítás felszámolását. A külső szárnyon, a főcsapás irányában támadó 4. gárdahadsereg arcvonala 160 kilométerre szélesedett ki. A dunai átkelésnél, majd az azt követő súlyos harcokban a csapatok legyengültek, feltöltéssel és nagyobb erősítéssel egyelőre nem számolhattak. A szovjet vezetés a sztálingrádi, korszuny–sevcsenkovszkiji és más bekerítő hadműveletek tapasztalatai alapján tisztában volt azzal, hogy az ellenség megkísérli körülzárt erőinek felmentését. A felderítési adatok hamarosan igazolták ezt. December utolsó napjaiban megállapították, hogy a németek Lengyelországból Komárom körzetébe csoportosították át a IV. SS-páncélos-hadtestet. Ez – annak ellenére, hogy a támadás irányát nem derítették fel – félreérthetetlenül jelezte, hogy a „Dél" hadseregcsoport ellencsapást készít elő, és át akar törni Budapesthez. A 3. Ukrán Front parancsnoka mindezen tényezők alapján utasította a 4. gárdahadsereget, hogy a „jobb szárnyán levő csapatok menjenek át védelembe, és akadályozzák meg az ellenség áttörését Budapest irányába... a hadsereg középső részén és bal szárnyán működő csapatok folytassák a támadást, és foglalják el Mórt és a Balaton északi partvidékét."[28] A frontparancsnok elgondolása szerint ez lényegesen megjavította volna a csapatok helyzetét Székesfehérvártól északnyugatra és nyugatra.

A 4. gárdahadsereg állományába január 1-én a következő magasabbegységek tartoztak: 31. gárda-lövészhadtest (a 4., a 80. gárda- és a 34. lövészhadosztály); a 68. lövészhadtest (az 52., a 93. gárda- és a 223. lövészhadosztály); a 20. gárda-lövészhadtest (az 5., a 7. gárda-légideszant és a 40. gárda-lövészhadosztály); a 135. lövészhadtest (a 84. és a 252. lövészhadosztályt); a 21. gárda-lövészhadtest (a 62. és a 69. gárda-lövészhadosztály, és az 1. gárda megerősített körlet); a 7. gépesített hadtest (a 41. harckocsi-, a 16. gépesített, a 68. és a 64. gépkocsizó lövészdandár).[29] Ezenkívül rendelkezett két tüzérhadosztállyal, négy páncéltörő, három tüzér-, egy aknavető-, négy légvédelmi tüzér, egy nehézharckocsi-dandárral, öt tüzér-, négy páncéltörő, két aknavető ezreddel és különböző más megerősítő egységekkel.[30] A hadsereget a frontlégierő 953 repülőgéppel támogatta.

A hadsereg főerői a bal szárnyon helyezkedtek el. Székesfehérvár körzetében összpontosult a hadsereg tartalékában levő lövészhadosztály, a 7. gépesített had-

test és itt volt a hadseregparancsnok harcálláspontja is. A bal szárnyon, a Mórtól keletre levő erdőkben helyezkedett el az 5. gárda-lovashadtest, azzal a feladattal, hogy kifejlessze a 4. gárdahadsereg támadását Mór irányában. A jobb szárnyon a 18. harckocsihadtest átadta előző arcvonalát a 31. gárda-lövészhadtestnek és három dandárjával Bicske, Mány, Zsámbék, egy dandárjával pedig (a 170. harckocsidandár, később a 31. gárda-lövészhadtest alárendeltségébe került) Dunaalmás körzetében gyülekezett. Három irányú feladatot kapott: a helyzet alakulásától függően mérjen csapásokat Komárom, Esztergom, illetve Budapest irányában. Megkezdték az 1. gárda gépesített hadtest átcsoportosítását is Bicske északkeleti körzetébe, azonban január elejére még csak részei érkeztek be.

Zaharov hadseregtábornok, a 4. gárdahadsereg parancsnoka a kapott feladat értelmében úgy döntött, hogy a 20. és a 21. gárda-, a 135. lövész- és a 7. gépesített hadtestekkel birtokba veszi Mórt és a Balaton északi partvidékét, a hadsereg jobb szárnyán működő 31. gárda-lövészhadtest és a 68. lövészhadtest erőinek egy része Süttő, Dunaalmás, Bánhida, Pusztavám terepszakaszán nyugati, Nyergesújfalu, Bajna vonalában pedig keleti arcvonallal foglal védőállást.

A 31. gárda-lövészhadtest (parancsnoka Sz. A. Bobruk vezérőrnagy) – amelynek 53 kilométer széles sávjában zajlottak le a döntő események – három hadosztállyal rendelkezett, egy-egy hadosztály létszáma nem haladta meg az öt és fél ezer embert. A 80. gárda-lövészhadosztály a dunaalmási vasútállomás, Szomód, Baj, a 34. lövészhadosztály Baj, Vértesszőlős, Bánhida-dél 2 km terepszakaszon védett. A 4. gárda-lövészhadosztály egy része a Neszmély és Nyergesújfalu közötti Dunaszakaszt zárta le, főerői pedig a Tát, Nagysáp, Bajna szakaszt védték keleti irányú arcvonallal. E sajátos felépítés következménye, hogy a hadtest gyakorlatilag egylépcsős harcrendben védett, tartalékát mindössze egy ezred és egy zászlóalj képezte. A hadtestet megerősítették egy páncéltörő tüzérdandárral, egy sorozatvető-, egy aknavető-, két könnyű tüzér és egy légvédelmi tüzérezreddel, majd a 170. harckocsidandárral (január 2-án).

A hadtest magasabbegységei december 30-án, a késő esti órákban kezdték meg a védelem kiépítését. A német támadásig rendelkezésre álló másfél-két nap kevés volt a műszaki munkák elvégzésére. A nehéz, fagyott, köves talajon a katonák nehezen bírták beásni magukat, így a tervezett két állásból csak az egyiket sikerült berendezni, de azt sem teljesen. A hadosztályok és ezredek egylépcsős harcrendben védtek, azonban még így sem volt kielégítő a sűrűség. A 80. gárda-lövészhadosztály sávjában például mindössze 513 aknát telepítettek, arcvonal-kilométerenként 13 löveget és aknavetőt, 7 páncéltörő fegyvert csoportosítottak. Ugyanebben a sávban az ellenség 145 löveget és aknavetőt, 50 harckocsit és rohamlöveget alkalmazott arcvonal-kilométerenként. A támadás megindulásának pillanatában a hadtesttel szemben az ellenség élőerőben háromszoros (a 80. gárda-lövészhadosztály sávjában kilencszeres), tüzérségben háromszoros (a hadosztály sávjában 11-szeres), harc-

kocsik és rohamlövegek tekintetében pedig mintegy 15-szörös fölényt alakított ki.

A 4. gárdahadsereg magasabbegységeit tehát kedvezőtlen helyzetben, idő hiányában felkészületlenül érte a németek támadása. Súlyosbították a körülményeket a bal szárnyon, a 21. gárda-lövészhadtest sávjában lezajlott események. December 31-én délelőtt az 1. páncéloshadosztály állományából egy harckocsikkal megerősített zászlóalj Öskü körzetében megrohamozta a szovjet alegységeket. Az újév hajnalán többször megismételt rohamok csak jelentéktelen térnyerést eredményeztek, de következményeik mégis jelentősek voltak. Az ellenség aktív tevékenységéből – ami gyakorlatilag az 1. páncéloshadosztály félrevezető támadása volt – arra lehetett következtetni, hogy a 21. gárda-lövészhadtest sávjában harcfelderítést hajtanak végre, és ezen a szakaszon várható a főerők támadása is. A 4. gárdahadsereg parancsnoka ezért elrendelte, hogy – korábbi döntésének megfelelően – az arcvonal közepén és bal szárnyán levő erők egy része, négy lövészhadosztály, január 1-én Mór irányába kezdje meg a támadást. A szovjet csapatok azonban nem bírták áttörni a német védelmet, ezért Zaharov hadseregtábornok a délutáni órákban parancsot adott a támadás beszüntetésére.

Ebben a hadműveleti helyzetben indult meg a német főerők támadása. A „Konrád" fedőnevű hadművelet azonban nem a bal szárnyon, a 21. gárda-lövészhadtest sávjában bontakozott ki, ahol a napi események alapján várható volt, hanem a jobb szárnyon, a 31. gárda-lövészhadtest arcvonalán.

1945. január 1-én délelőtt a IV. SS-páncéloshadtest harcálláspontján Ács községben Wöhler még egyszer megbeszélte a feladatokat Gillével, valamint a 3. és az 5. SS-páncélos- és a 96. gyaloghadosztály parancsnokával. 19 óra 30 perckor a három hadosztály Komárom keleti körzetéből kiindulva megkezdte támadását.

A 3. SS-páncéloshadosztály („Totenkopf") áttörte a 80. lövészhadosztály Dunaalmástól nyugatra húzódó védelmét. A hadosztálytartalékok ellenlökésével néhány órára sikerült ugyan visszaállítani az eredeti helyzetet, de az éjszakai órákban az ellenség megszállta Neszmélyt. A 96. német gyaloghadosztály Süttő körzetében megkezdte az átkelést a Dunán. Az 5. SS-páncéloshadosztály („Wiking") súlyos harcok után elfoglalta Szomód, Agostyán és Baj községeket. Egyik páncélos csoportja a Bocsájtó-völgyön keresztül Tardos és Vértestolna irányába igyekezett előrejutni.

A német csoportosítás jobb szárnyán, a Pape-csoport (a III. páncéloshadtest részei) 20 óra 30 perckor lendült támadásba. Elfoglalta Bánhida északi és délnyugati szélét, és megkísérelte Alsógalla elfoglalását. Ez azonban nem járt sikerrel, a támadás az aknamezőkön és a páncélelhárító fegyverek tüzében elakadt.

A „Konrád"-tervet kidolgozó törzset főleg az nyugtalanította, hogy a felderítés nem tisztázta a 18. szovjet harckocsihadtest tartózkodási helyét. Remélték, hogy a Budapesten bekerített erők ellen alkalmazzák, tehát nem a 4. gárdahadsereg, hanem a 46. hadsereg arcvonalán.

A szovjet csapatok vezetését rendkívül nehezítette, hogy a sötétség és a sűrű hó-

esés következtében nehéz volt az ellenség támadó erejének megállapítása. A vezetékes összeköttetés gyakran megszakadt. A rádiójelentések hiányosak és egymásnak ellentmondóak voltak. Az összekötő tisztek és a hírvivők nem tértek vissza időben. Szinte lehetetlen volt pontosan tájékozódni a helyzetről.[31] Csak január 2-án délben sikerült megállapítani, hogy az ellenség főcsapását két páncéloshadosztállyal a Bicske–Budapest irányban méri.

Január 2-án a 3. SS-páncéloshadosztály tovább folytatta támadását Neszmély körzetéből és súlyos harcok árán egyesült a Duna északi partjáról átkelt 96. gyalogoshadosztállyal, amely erre az időre kiszorította a szovjet csapatokat Süttő, Piszke és Nyergesújfalu területéről. A két hadosztály támadása az esti órákban Nyergesújfalutól keletre elakadt. Az 5. SS-páncéloshadosztály – a szovjet csapatok ellenlökései következtében – nehezen nyert tért. Az erdős-hegyes terep és a szovjet páncélelhárító rendszer akadályozta a gyors előretörést. Bal szárnya elfoglalta ugyan Tardost, jobb szárnya viszont megállásra kényszerült Vértestolnától északra. A hadosztály ekkor azt a parancsot kapta, hogy az éjszaka leple alatt törjön előre Tarjánon keresztül Bicskéig. A Pape-csoport még mindig a Tatabányától nyugatra levő magaslatokon és Alsógalla északi szélén harcolt a 34. szovjet lövészhadosztály egységeivel, további előnyomulására nem láttak reményt. Ezért – az elért terepszakasz megtartásával – főerőit kivonták, és Tatatóváros, Agostyán menetvonalon Tarján irányába manővereztették, hogy a hegyeken keresztül az 5. SS-páncéloshadosztály mögött északnyugati irányból elfoglalja Alsógallát és Tatabányát.

A német vezetés elégedetlen volt az eredményekkel. A Wöhler–Balck megbeszélésen (22 óra 10 perckor) „....az volt a benyomásuk, hogy a támadó hadosztályok a mai nap nem voltak lendületben. Szükséges a támadást újra mozgásba hozni." Ehhez azonban újabb erőkre volt szükség, elsősorban a 711. gyalogoshadosztályra, amelyre az a feladat hárult, hogy megtisztítsa a Duna és Vértestolna közötti hegyeket a szovjet csapatoktól, és a 6. páncéloshadosztályra, amely a Dunától északra gyülekezett, s csak 3-án délben kerülhetett bevetésre. Időközben a németek megkísérelték, hogy páncélos-, gépesített és lovashadosztályokkal Budapest északnyugati körzetéből áttörjenek Komárom irányába. Ez azonban kudarcba fulladt, mindössze néhány kilométerre tudták visszaszorítani a 46. hadsereg 180. lövészhadosztályának egységeit.

A 3. Ukrán Front és a 4. gárdahadsereg parancsnoka az ellenség megállítása és időnyerés érdekében egy sor intézkedést tett. Tolbuhin marsall elrendelte egy új védőöv kiépítését Tát, Sárisáp, Gyermely vonalában, s oda irányította tartalékait. Az új védőövet gyors ütemben megerősítették lövész- és műszaki erőkkel, páncéltörő eszközökkel és tüzérséggel. Megkezdték a páncélelhárító körletek kiépítését és új összfegyvernemi, harckocsi-, páncéltörő tüzér tartalékok képzését. Zaharov hadseregtábornok a 93. lövészhadosztályt kivonta az arcvonal középső szakaszáról és átadta a 31. gárda-lövészhadtestnek. Intézkedett a hadsereg tartalékában levő

41. gárda-lövészhadosztály átcsoportosítására, ennek beérkezésével azonban csak két nap múlva lehetett számolni. A csapatok átcsoportosítása a bal szárnyról és középről a jobb szárnyra az arcvonal kiterjedése miatt nehézségekbe ütközött. Nehéz volt a leváltás is, mivel a németek ezeket az erőket folyamatosan támadták, hogy megakadályozzák az átcsoportosítást a 3. és 5. SS-páncéloshadosztály áttörési szakaszára. Az ellenrendszabály sem maradt el. Január 3-án a 4. gárdahadsereg sávjának közepén a szovjet csapatok korlátozott célú támadást indítottak. Ez ugyan nem járt különösebb sikerrel, de megakadályozta, hogy a német vezetés csapatokat vonjon ki Székesfehérvár körzetéből és azokat a főcsapás irányában alkalmazza.

Január 3-án reggel a IV. SS-páncéloshadtest 300 harckocsit és rohamlöveget vetett egyidejűleg ütközetbe. A nap folyamán 15–25 kilométer mélységbe beékelődött a védelembe, képtelen volt azonban birtokba venni a Bicske, Zsámbék terepszakaszt, sőt a kiépített új védőöv előtt megállásra kényszerült. A bal szárnyán támadó „Totenkopf" páncéloshadosztály elfoglalta Nagysápot, és heves harcokat folytatott Bajnáért, mely ezen a napon többször is gazdát cserélt. A 96. gyaloghadosztály sikertelenül kísérletezett Nyergesújfalutól keletre előretörni. A jobb szárnyon a „Wiking" páncéloshadosztály a reggeli órákban Vértestolnát rohamozta, amelyet a szovjet csapatok súlyos utcai harcok után kénytelenek voltak kiüríteni. Az egyik német támadó csoport elfoglalta Héreget, egy másik pedig a délutáni órákban többször megismételt rohamok és nagy veszteségek árán Tarjánt. A magaslatokat azonban továbbra is a szovjet csapatok tartották megszállva. A Pape-csoport (a „Wiking" mögött) Tarjánon keresztül kívánta elfoglalni a tatabányai iparvidéket. Kísérletei azonban eredménytelenek maradtak. A 711. gyaloghadosztály beérkező két zászlóalja – a még mindig szovjet csapatok birtokában levő – Dunaszentmiklós és a környező hegyvidék elfoglalásáért harcolt.

A „Dél" hadseregcsoport hadműveleti naplójának január 3-i bejegyzése szerint a támadó csoportosításnak a továbbiakban „az a feladata, hogy még az éjszaka folyamán vegye birtokba Bicske és Zsámbék kulcspontokat, a tokodi vasút- és útkereszteződést, mielőtt az ellenség erőket nem von össze". Elégedettek voltak a napi eseményekkel, különösen a „Wiking" tevékenységével. Balck 22 óra 10 perckor jelentette Wöhlernek: „...a csapatoknak 24 órára volt szükségük, hogy belejöjjenek a páncélosokkal a hegyi harcba... most már kifelé mennek... később a 4. lovasdandárt is támadásba veti a Vértes hegységből." A német vezetés erőfeszítéseihez Szálasi és honvédelmi minisztere Beregfy is hozzá kívánt járulni. Január 3-án felkeresték Wöhlert és a „magyar főváros felmentéséhez" magyar csapatokat ajánlottak fel. A hadműveleti naplóban erről a következőket olvashatjuk: „A magyar kormány és vezérkar pszichológiailag fontosnak tartja, hogy magyar csapattestek is részt vegyenek a főváros elleni támadásban. Erről beszélt Grolman, Balck

vezérkari főnökével 23 óra 35 perckor. Magyar részről javasolták, hogy a 2. magyar páncéloshadosztály, a 23. magyar gyaloghadosztály és az 1. magyar huszárhadosztály egy-egy tüzérséggel megerősített ezredéből, főleg önkéntesekből hozzanak létre támadó csoportokat, melyek bekapcsolódnak a Budapest elleni támadásba. A magyar csapatok szemlélője, Kovács tábornok reggel megbeszéli a bevetés módozatait Balckkal."[32]

A „nagyvonalúan" felajánlott, említett és más magyar hadosztályokkal – mint a későbbi keltezésű naplóbejegyzések bizonyítják – a németek számoltak is. A kétségtelenül pontos számvetéseket végző német törzseket legfeljebb az zavarhatta, hogy a magyar hadosztályok alárendeltségében levő, demoralizálódott maradványkötelékek nem képeztek jelentős erőt. Az „önkéntesekre" Szálasi sem számíthatott komolyan, legfeljebb az árpádsávosaira, ezek zöme azonban „más arcvonalakon harcolt", a Dunántúl nyugati részében és a pesti Duna-parton védtelen emberekkel szemben bizonyították „hősiességüket".

A 3. Ukrán Front parancsnokának január 3-i intézkedései azt mutatják, helyesen értékelte a kialakult veszélyes helyzetet. A Budapestet nyugatról körülzáró 46. hadseregnek a reggeli órákban először azt a parancsot adta, hogy folytassa a bekerített erők megsemmisítését. A 2. gárda-gépesített hadtestet és a 86. gárda-lövészhadosztályt azonban már ez az intézkedés a külső arcvonalra irányította, a Nyergesújfalu–Budapest irány védelmére. Mivel a hadműveleti helyzet a továbbiakban még bonyolultabbá vált, negyven perccel később utasította a 46. hadsereget, hogy szüntesse meg a budai oldal ostromát, menjen át védelembe, akadályozza meg a bekerített erők esetleges kitörését Bicske és Zsámbék felé, erői egy részével pedig állítsa meg a nyugatról támadó ellenséget. A front- és hadsereg-gyorscsoportok nagy részét is a külső arcvonal védelmére irányította. A 2. gárda gépesített hadtestnek a Dág, Úny, Tinnye terepszakaszt kellett védeni. A 18. harckocsihadtest azt a feladatot kapta, hogy verje ki az ellenséget Bajnáról és Nagysápról, akadályozza meg további térnyerését a Bajna–Szomor útvonalon (a 170. harckocsidandárnak súlyos harcok közepette, erdei utakon sikerült visszavonulnia és 4-én hajnalban Szomor-észak körzetébe érkezett). A 7. gépesített hadtest egy harckocsi- és egy rohamlöveg ezredéből Bicske körzetében hadseregtartalékot képeztek. Az 5. gárda-lovashadtest három dandárját Felsőgalla-észak körzetébe manővereztették, a szári és a tarján–bicskei út lezárására. Közben a 4. gárdahadsereg 31. gárda-lövészhadteste elkeseredett védelmi harcokat folytatott. A nap folyamán megerősítették egy páncéltörő tüzérdandárral. A 20. gárda-lövészhadtest állományába tartozó 40. gárda-lövészhadosztály parancsot kapott, hogy Székesfehérvár körzetéből azonnal induljon útba Bicske és Csabdi védelmére. A front- és hadseregparancsnok eme és más intézkedései lassan megváltoztatták az erőviszonyokat, a hatás azonban csak az elkövetkező napokban mutatkozott meg.

Január 4-én a IV. SS-páncéloshadtest tovább erőszakolta az egyre lassúbb ütemű

támadást. A „Totenkopf" előnyomult Sárisáp, Máriahalom, Szomor terepszakaszáig, itt azonban erős szovjet páncélelhárító rendszerbe ütközvén elakadt.

A „Wiking" főerői megközelítették Mányt és Bicskét, de céljukat – Bicske elfoglalását – nem sikerült elérni. A 96. gyaloghadosztály az esti órákban a tokodi vasútállomásig jutott, Dorog elleni támadó csoportja csak lassan haladt előre. A 711. gyaloghadosztály a hegyeken keresztül támadva, elfoglalta Dunaszentmiklóst és a Bajóttól délre négy kilométerre levő útkereszteződést. A Pape-csoport továbbra is eredménytelenül rohamozta Alsógallát és Tatabányát. A Tarjánon keresztül dél felé támadó része Felsőgallától délkeletre átlépte a vasútvonalat. A garami hídfőből átcsoportosított 6. páncéloshadosztály a Pape-csoport alárendeltségébe került. Beérkezett részei elérték Tarjánt.

A „Dél" hadseregcsoport hadműveleti naplójának bejegyzése szerint január 4-én új feladatokat adtak a hadosztályoknak: „...az 5. SS »Wiking« páncéloshadosztály támadjon Bicskén keresztül Martonvásár irányába... a 3. SS »Totenkopf« páncéloshadosztály foglalja el Zsámbékot, nyomuljon előre Tárnokig és Érdig, erői egy részével – Budapest ellátásának biztosítása érdekében – vegye birtokba a budaörsi repülőteret... a 96. és 711. gyaloghadosztályok támadjanak a Pilisvörösváron át vezető út mentén Budapest északnyugati részének irányába, a bal szárnyon a 711. gyaloghadosztály egy harccsoporttal foglalja el Esztergomot... a Pape páncéloscsoport a 6. páncéloshadosztállyal... délkeleti irányban, Kápolnásnyék felé támadjon."[33]

Különös hangsúllyal követelte a felső vezetés a bányavidék, a felsőgallai szoros birtokbavételét. Balck vezérkari főnöke szerint „...a szoroson keresztül vezető utánpótlási útvonal nélkül az előnyomulás lehetetlen, páncélosokkal megkerülni nem lehet... Egy összefogott támadáshoz csak a Duna déli partján vezető és a nehezen járható tarjáni hegyi út áll rendelkezésre, amelyet az oroszok romboltak vagy pedig felrobbantott gépkocsikkal lezártak."[34] Mindez azt bizonyítja, hogy más útvonalakkal szemben a Tatabánya–Budapest útvonalat tekintették az előrevonás és utánpótlás tengelyének. Lényegében azért rohamozta a Pape-csoport oly makacsul, de sikertelenül ezt a körzetet, és ezért vetették be a 6. páncéloshadosztályt is Felcsut irányába.

A Legfelsőbb Főparancsnokság január 4-i döntése megpecsételte a „Konrád"-terv sorsát. Utasította a 2. Ukrán Frontot, hogy január 6-án a 7. gárdahadsereggel és a 6. gárda-harckocsihadsereggel Esztergomtól északra a Duna északi partja mentén támadjon Komárom irányában, foglalja el az átkelőhelyeket, és a Dunán átkelve kerüljön a komáromi ellenséges csoportosítás hátába. A 3. Ukrán Front ugyanakkor azt a parancsot kapta, hogy a 4. gárdahadsereggel, az 5. gárdalovas-, a 2. gárda gépesített és a 18. harckocsihadtesttel mérjen csapást a Dunától délre Komárom irányába.

A 3. Ukrán Front 4. gárdahadseregének sávjában működő, a védelmi harcok

alatt meggyengült magasabbegységek ugyan képtelenek voltak ezt a feladatot teljesíteni, de aktív tevékenységük eredményeként megszilárdították védelmüket. Mintegy negyven kilométer szélességben létrehoztak egy védelmi rendszert, amely a főirányokban elérte a 7–12 kilométer mélységet. A németek főcsapásának irányában az első lépcsőben helyezkedett el a 18. harckocsihadtest és a két lövészhadosztály, a másodikban egy lövészhadosztály és egy lovasdandár. Bicske körzetében páncélelhárító tüzértartalékot képeztek egy tüzérdandár-, egy harckocsi-, egy rohamlöveg- és több tüzérezred-erőben. Megkezdték az újabb tartalékok képzését, főleg az arcvonal nem rohamozott szakaszairól, a bal szárnyról manővereztettek át erőket és eszközöket. Az 57. hadsereg szakaszáról például kivonták a 19. lövészhadosztályt, amely másfél nap alatt 170 kilométeres menet után Adony körzetében összpontosult.

A IV. SS-páncéloshadtest hadosztályai január 5-én mindent elkövettek, hogy mozgásba hozzák az arcvonalat. A 3. SS-páncéloshadosztály Dág és Szomor birtokbavételéért harcolt. A Bajna–Szomor út mentén támadó páncéloscsoportja benyomult Szomorra, és utcai harcok után elfoglalta. A 96. gyaloghadosztály visszaszorította a Tokodtól keletre védekező szovjet egységeket, és előretört Dorog nyugati széléig. A 711. gyaloghadosztály egy része elfoglalta az Esztergomtól délkeletre levő magaslatokat, más csoportja délkeletre fordult, és Kesztölc, Piliscsév felé támadott. Az 5. SS-páncéloshadosztály a reggeli órákban átlépte a Mányt és Bicskét összekötő utat. Két páncélosezrede (a „Germánia" és a „Westland") Bicskét rohamozta. A Pape-csoport, miután sikertelenül támadta Tatabányát és Felsőgallát, erőfeszítéseit Csabdi irányába helyezte át.

Január 6-án a kezdeményezés az arcvonal nagyobb részén a szovjet csapatok kezébe ment át. A 711. gyaloghadosztály ugyan elfoglalta még Esztergomot, de az eredeti terv, a budapesti csoportosítás kiszabadítása reménytelenné vált. A német főcsapás irányában még ezen a napon is adódtak válságos pillanatok. Mány körzetében például egy páncéloscsoport áttörte a gyalogság harcrendjét, és megközelítette a 41. gárda-lövészhadosztály parancsnokának harcálláspontját. A hadosztály rendkívül nehéz helyzetbe került. Megszakadt a csapatok vezetése, a hadosztály egységei kénytelenek voltak több órán át bekerítésben harcolni. A harckocsik nyomában támadó német gyalogság azonban a szovjet fegyverek tüzében kénytelen volt beásni magát. Végül a hadosztály a 16. gépesített dandárral együttműködve ellenlökést hajtott végre, és visszaállította az előző helyzetet.[35]

A szovjet csapatok tehát hatnapos súlyos védelmi harcok után szilárd és áttörhetetlen védelmet hoztak létre Esztergom-kelet, Dorog, Csolnok, Máriahalom, Zsámbék, Mány, Bicske, Csabdi, Újbarok, Felsőgalla, Alsógalla vonalában.

A „Konrád"-terv válságát és bukását jelzi Guderian megjelenése a „Dél" hadseregcsoport harcálláspontján. Január 5-én Bonin ezredessel, az OKH hadműveleti osztályának főnökével együtt megbeszélést folytattak Wöhlerrel, majd Beregfy

Károly nyilas honvédelmi miniszterrel. (Az utóbbi január 7-re ígérte a magyar harccsoportok beérkezését.) Másnap, 6-án Guderian Balckkal és Gillével tárgyalt. Gillétől a támadás ütemének növelését követelte, de a helyszínen tájékozódva kénytelen volt tudomásul venni a kudarcot. Ezt így rögzíti: „A hatnapos támadás során az ellenség ellenállása a Vértes hegység és budai hegyek közötti mélyedésben napról napra erősödött. Gyalogsággal, páncéloscsoportokkal, páncélelhárító-reteszekkel, rugalmas vezetéssel... szilárd védelmet épített ki... Az 5. SS-páncéloshadosztály támadó csoportja, amely az előző nap betört Bicske és Mány támpontok közé... ma az ellenséges támadásokkal szemben kénytelen minden irányban védekezni, és nem képes tovább előrenyomulni... A 3. SS-páncélos-, a 96. és a 711. gyaloghadosztályoknál csak kis előrehaladás történt. Ha ma a IV. SS-páncéloshadtest nem tud további sikert elérni, akkor új elhatározást kell hozni."[36]

A „Dél" hadseregcsoport vezetését január 6-tól a Dunától északra folyó események is lekötötték. A 2. Ukrán Front 6. gárda-harckocsihadserege és a 7. gárdahadsereg áttörték az ellenség Garam menti védelmét, és 7-én estig mintegy 40 kilométert előnyomulva, kijutottak Érsekújvár és Komárom körzetébe. A Duna északi partján támadó szovjet csapatok tűz alatt tartották a déli parton levő műutat, és ezzel akadályozták a IV. SS-páncéloshadtest utánpótlását, sőt fennállt annak a lehetősége, hogy Komáromnál átkelve a hátába kerülnek. A német vezetésben felötlött ugyan, hogy a Dunától délre félbeszakítják, vagy gyengébb erőkkel folytatják a támadást, de végül is úgy értékelték a helyzetet, hogy a Dunától északra levő erők – a 20. páncéloshadosztály beérkezéséig – tartani tudják az arcvonalat. A IV. SS-páncéloshadtest csoportosítását ezért nem gyengítették meg, és a támadási cél változatlanul „Budapest felmentése" volt. A „Konrád-terv" kudarca azonban nyilvánvalóvá vált, ezért megváltoztatták eredeti elképzeléseiket.

A 3. Ukrán Front szívós helytállásának és a csapatok merész manővereinek beérett a gyümölcse. Meghiúsították a németek első kísérletét budapesti csoportosításuk felmentésére.

Január 7-én a németek új támadást indítottak az ún. „Konrád–2" módosított terv szerint. Az előző támadás irányában a csapatok állományát csaknem változatlanul hagyva, Mórtól délre erős csapásmérő összpontosítást hoztak létre: a Breith-hadtestcsoportot. Állományába tartozott az 1. páncéloshadosztály és a 271. gyaloghadosztály, valamint az 1. lovashadtest parancsnokságának alárendelt 4. lovasdandár, valamint a 23. és 3. páncéloshadosztály is.

Az új elgondolás lényege az volt, hogy Bicske felé északnyugatról és Zámoly felé délnyugatról mért csapással szétzúzzák a Bicske körzetében levő szovjet csapatokat, majd a két csoport közös erőfeszítésével áttörnek Budapesthez.[37] Remélték, hogy ez alkalommal sikeres lesz a támadás, mivel megállapították, hogy január 2. és 6. között a 4. gárdahadsereg arcvonalának középső szakaszáról a csapatok egy

részét Bicske körzetébe manővereztették át a IV. SS-páncéloshadtest támadásának visszaverésére.

A 4. gárdahadsereg magasabbegységeinek csoportosítása a következő volt: a Mány, Szár terepszakaszon a 31. gárda-lövészhadtest (a 4., a 40. gárdalövészhadosztály és a 16. gépesített dandár); Szártól délre Pusztavámig a 68. lövészhadtest (a 223. és az 52. lövészhadosztály); Pusztavámtól Moháig 28 kilométeres kiterjedésben – a németek új csoportosításával szemben – N. I. Birjukov vezérőrnagy 20. gárda-lövészhadteste (az 5., a 7. gárda-légideszant- és a 84. lövészhadosztály); a hadsereg bal szárnyán a 135. lövészhadtest (a 252. és a 69. lövészhadosztály) és az 1. gárda megerődített körlet; Bicskétől délre pedig a 21. gárda-lövészhadtest (a 80., a 62. gárdahadosztály, a 93. lövészhadosztály) védett.

A 4. gárdahadsereg felderítése idejében felfedte a németek szándékát, ami lehetővé tette, hogy megfelelő intézkedéseket tegyenek a 20. gárda-lövészhadtest védelmének megerősítésére. Zaharov hadseregtábornok parancsára a hadtest sávjában összpontosították a hadsereg-tüzércsoportot, a 7. és később az 1. gárda gépesített hadtestet. Két műszaki zászlóalj azt a feladatot kapta, hogy mintegy húszezer harckocsiaknát telepítsen.

A 20. gárda-lövészhadtest parancsnoka erőinek és eszközeinek zömét az 5. gárda-légideszanthadosztály sávjában összpontosította, ahol az ellenség főcsapását várta. A hadseregtartalékokon kívül itt összpontosult a hadtest páncélelhárító tűztartaléka és a hadtestet megerősítő tüzérség nagy része is. Az erőviszonyok még így is a németek javára voltak kedvezőek. Élőerőben háromszoros, tüzérségben négyszeres, harckocsikban és rohamlövegekben pedig hatszoros fölényt hoztak létre.

Január 7-én 6 óra 40 perckor megkezdődött a fasiszta csapatok támadása. A főcsapást – a szovjet felderítési adatoknak megfelelően – a 20. gárda-lövészhadtest sávjában mérték, Zámoly irányában.

A 4. gárdahadsereg magasabbegységeinek egyidőben két irányban kellett felfogni a német csapásokat: a jobb szárnyon, ahol az ellenség felújította támadását Bicske körzetében, és az arcvonal közepén, Mórtól délre. Ez újra megkövetelte a csapatok szilárd helytállását, a rugalmas vezetést és az állandó manőverezést az erőviszonyok kiegyenlítésére.

A hadművelet első napján az ellenségnek mintegy negyven harckocsi és rohamlöveg feláldozásával mindössze 4 kilométert sikerült benyomulni a szovjet csapatok védelmébe. Zaharov hadseregtábornok a saját tartalékából és a nem rohamozott szakaszokról kivont hat tüzér- és egy aknavető ezredet a 20. gárda-lövészhadtestnek rendelte alá. Egy-egy lövész- és lovashadosztályból, valamint egy gépesített dandárból új tartalékot képezett.

Január 8-án a 3. páncéloshadosztály elfoglalta Sárkeresztest, a 4. lovasdandár pedig megközelítette Zámolyt. További előnyomulásukat azonban megállították, sőt másnap a szovjet csapatok Zámoly körzetéből Magyaralmás irányában ellen-

csapást mértek. Ez ugyan nem járt sikerrel, de meggyengítette a németek támadó csoportját.

A január 11-ig folytatott elkeseredett harcokban a németek érzékeny veszteségeket szenvedtek. Elfoglalták Zámolyt, de 6–7 kilométeres beékelődés után a rohamok egyre erőtlenebbekké váltak. Ennek ellenére 12-én és 13-án tovább erőltették a támadást. Sikert azonban már nem tudtak elérni, és ezen a szakaszon kénytelenek voltak védelemre berendezkedni.

Közben a IV. SS-páncéloshadtest is felújította támadását. Gille, miután sem 7-én, sem 8-án nem ért el eredményt, 9-én átcsoportosította a „Wiking" páncéloshadosztályt Esztergom körzetébe, hogy a Pilis hegységen keresztül törjön Budapest felé. Ebben a körzetben nem voltak jelentős szovjet erők, mindössze a 46. hadsereg – amely az ellenség budapesti csoportosítását nyugatról zárta körül – 10. gárda-lövészhadtestének hadtáp- és biztosító részei. Ennek következtében a „Wiking" támadása sikeres volt, és 11-én az esti órákban elfoglalta Pilisszentkeresztet. A „Dél" hadseregcsoport január 11-én kelt bejegyzése szerint „Wöhler, Balck és Gille lehetségesnek tartották, hogy a IV. SS-páncéloshadtest részeinek bevetésével végre tudják hajtani a szovjet bekerítő gyűrű áttörését... Pilisszentkereszt elfoglalása után már elérhető közelségbe jutnak a városhoz..." Hitler azonban ekkor már kilátástalannak ítélte a további támadást és beszüntetésére, illetve egy új csoportosítás létrehozására adott parancsot. „...hiába jelentették 23 óra 40 perckor, hogy Pilisszentkeresztet elfoglalták, és remény van Dorog birtokbavételére is, a csekély eredmények miatt 0 óra 30 perckor Hermani ezredes, a hadműveleti osztály vezetője tudatta Gillével Hitlernek az átcsoportosításra kiadott parancsát."[38]

„Gille tiltakozott, s még Himmler közbelépését is kérte a parancs visszavonása érdekében, de hasztalan. Hiába hivatkozott arra, hogy Ullrich SS ezredes, a »Wiking« páncéloshadosztály parancsnoka 13-án reggel Dobogókőről már felismerte Budapest tornyait és hallotta a csatazajt, a támadást mégis leállították. A résztvevők ezért a harcokról készített feldolgozásaikban azt állítják: ez lett volna az egyetlen alkalom, hogy a Budapesten körülzárt erők sikeresen kitörjenek."[39]

Kudarcot vallott tehát a németek második felmentési kísérlete is. A szovjet csapatok mindkét szárnyon megállították az ellenség támadását, sőt 14-én sikeres ellencsapás eredményeként Pilisszentkeresztet is visszafoglalták.

Időközben a Budapesten körülzárt fasiszta csoportosítás súlyos, kilátástalan helyzetbe került. A „Dél" hadseregcsoport parancsnoksága december 9-én és az azt követő napokban ismételten kérte az engedélyt a kitörésre, amit az OKH, Hitlerre hivatkozva, megtagadott. „Guderian vezérezredes közli a »Dél« hadseregcsoporttal a Führer véleményét: a kitörés helyett Székesfehérvártól délnyugatra levő térségből kiindulva, a Velencei-tótól délre vezetve egy új összefogott támadást kell indítani."[40] A IV. SS-páncéloshadtest már ekkor utasítást kapott, hogy készüljön fel a kivonásra és átcsoportosításra. A végső döntést azonban néhány

napig még mérlegelték. Guderian csak 11-én tudatta Wöhlerrel: Hitler az ellenvéleményeket nem hallgatta meg, és parancsot adott a déli támadásra. Az átcsoportosítást azonnal meg kell kezdeni. Január 12-én megérkezett az OKH-tól a Balck-csoport számára kiadott parancs a „Konrád–3" végrehajtására. Balck törzse még aznap előterjesztette a „Dél" hadseregcsoportnak az átcsoportosítási tervét, amely szerint a IV. SS-páncéloshadtestet január 12-től 17-ig – kizárólag az éjszakai órákban – részenként kivonják, és új körzetben gyülekeztetik.

A 3. Ukrán Front és a 4. gárdahadsereg törzse adatokkal rendelkezett arra vonatkozóan, hogy a németek megkezdték csapataik mozgatását nyugati irányban. Ebből arra lehetett következtetni, hogy a Varsó–Berlin fő hadászati irányban január 12-én megindított szovjet támadás, a visztula–oderai hadművelet, a német főparancsnokságot a dunántúli arcvonal meggyengítésére és csapatok átcsoportosítására kényszerítette. Ezt a feltételezést támasztotta alá néhány átszökött magyar katona vallomása: „Január 15-én 13 órakor Tata felől Komárom felé nagy mennyiségű gépkocsizó gyalogság, páncélgépkocsi és harckocsi haladt. Valamenynyi katona karján a »Wiking« SS-páncéloshadosztály karszalagja volt látható. Január 15-én 24 órakor nagy számú SS-gépkocsizó gyalogság haladt át a Vértesszőllőstől északra levő területen."[41] Január 16-án a 4. gárdahadsereg sávjában 74 szovjet felderítő csoport működött. Az egyik felderítő csoport parancsnoka 16-án 24 órakor jelentette, hogy a 103. javító század állományából Alsógallánál átszökött három magyar katona szerint Komárom–Győr és Tata–Szőny irányában gépkocsioszlopok haladnak, és a katonák a „Halálfejes" (Totenkopf) és a „Wiking" hadosztály jelzéseit viselik.[42] Más csoportok viszont jelentették, hogy Kisbér–Mór között 80, Mór és Bodajk között 40 gépkocsit, a veszprémi vasútállomáson négy, harckocsikkal megrakott szerelvényt figyeltek meg.

A felderítési adatok tehát ellentmondóak voltak, és ezek alapján nem lehetett pontosan megállapítani a németek szándékát. A 4. gárdahadsereg parancsnokának kérésére a 3. Ukrán Front 17. légi hadserege folyamatos felderítést folytatott, azonban ez sem járt kielégítő eredménnyel. A felhős égbolt és a gyakori hóesés jelentősen csökkentette a légi felderítés lehetőségeit. Jelentették ugyan kisebb csapat- és gépkocsioszlopok különböző irányú mozgását, de a német támadó csoportosítás gyülekezését nem tudták felfedni. „...ez alkalommal a 4. gárdahadsereg törzsének felderítő osztálya nem állt hivatása magaslatán. A felderítő osztály, összegezve a légi felvételek adatait, a foglyok és az átszököttek vallomásait, arra a következtetésre jutott, hogy az ellenség páncélosegységeit nyugat felé visszavonja, ezért egy pillanatra sem elszakadva tőlük, meg kell szervezni üldözésüket."[43]

A 4. gárdahadsereg a helyzet megítélése alapján előkészületeket tett az üldözés bevezetésére. Néhány front- és hadseregintézkedés azt mutatja ugyan, hogy figyelembe vették az új felmentési kísérlet lehetőségét is: megerősítették például a 135. lövészhadtest védelmi szakaszát, a 31. gárda-lövészhadtest állományából meg-

A NÉMETEK FELMENTÉSI KISÉRLETEINEK ELHÁRÍTÁSA

(1945. JANUÁR)

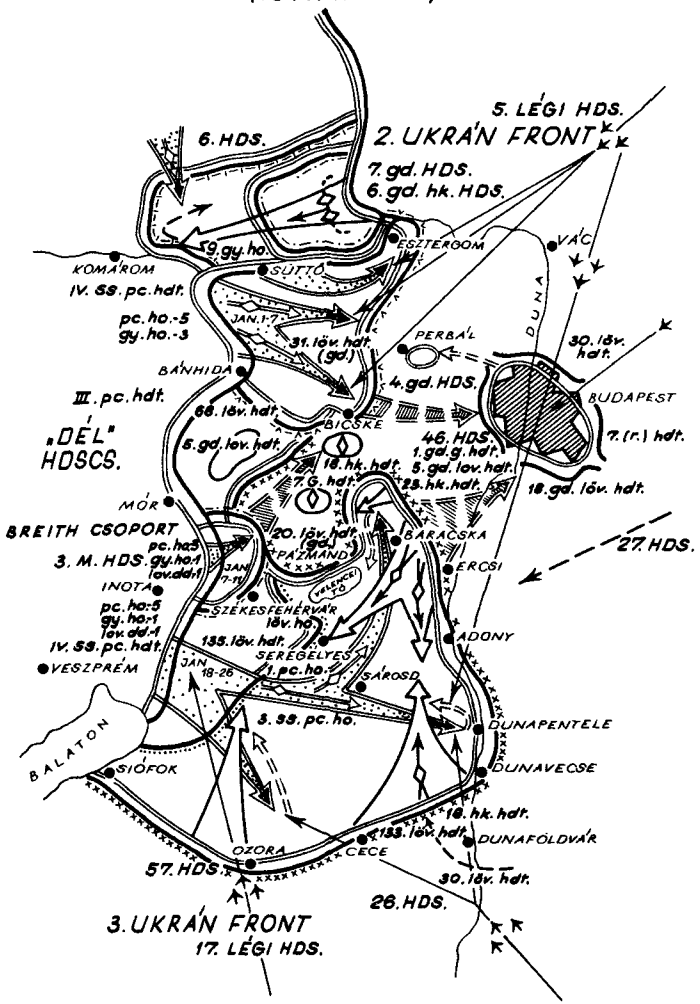

JELMAGYARÁZAT

ÁRCVONAL HELYZETE:

- 1945. 1. 2-ÁN
- 1945. 1. 6-ÁN
- 1945. 1. 10-ÉN
- 1945. 1. 13-ÁN
- 1945. 1. 26-ÁN
- 1945. 2. 7-ÉN

- A NÉMETEK FŐ CSAPÁSÁNAK IRÁNYA
- A NÉMETEK TERVEZETT CSAPÁSÁNAK IRÁNYA
- A SZOVJET CSAPATOK CSAPÁSÁNAK IRÁNYA

erősítették a 7. gépesített hadtestet, ez utóbbit ellencsapás végrehajtására készítették fel stb. Ezek az intézkedések azonban nem a kialakult hadműveleti helyzet pontos ismeretében születtek, és kevésnek bizonyultak. A szovjet vezetés csak néhány órával a német támadás előtt szerzett megbízható adatokat a támadási előkészületekről. „...a fogságba esett Harry Kruck SS hadnagy, a IV. SS-páncéloshadtesttörzs 1. osztályának katonai tolmácsa a következőket vallotta: »...Január 14-én és 15-én a hadtestet Komárom körzetébe vonták vissza, a tervezett felhasználását szigorúan titokban tartották. A hadtesttörzs gépkocsijait január 15-én Győrbe irányították. Itt kapták meg az utasítást a Fűzfőre való áttelepülésre, ahová még aznap meg is érkeztünk. A január 18-ra kitűzött támadásról csak január 17-én késő este értesültünk...«"[44]

A német hadvezetés a IV. SS-páncéloshadtestet valóban kivonta a Bicskétől északra levő arcvonalról Komárom körzetébe, onnan azonban Győrön keresztül Veszprémbe szállította. A katonákat úgy tájékoztatták, hogy a szovjet–német arcvonal középső szakaszára, Lengyelországba indulnak. E menőverrel, megtévesztve a szovjet felderítést, január 12–17-e között Székesfehérvártól délnyugatra rejtve összpontosították erőiket.

A „Konrád–3" (néhány feldolgozás szerint „Fűszeres-kert") fedőnevű hadművelet elgondolása az volt, hogy a Velencei-tó és a Balaton között áttörik a szovjet csapatok védelmét, a sikert kifejlesztve Dunaföldvártól északra kijutnak a Dunához, ezzel két részre vágják a 3. Ukrán Front csapatait. Ezután délről biztosítva magukat, a főerőkkel a Velencei-tó és a Duna között támadást indítanak Budapest felé, felmentik a körülzárt csoportosítást, és együttesen megsemmisítik a 3. Ukrán Front 46. és 4. gárdahadseregét. Ezt követően a főerőkkel a Duna mentén déli irányba fordulnak és a Nagykanizsa körzetéből keleti irányba támadó 2. páncéloshadsereggel, valamint az „F" hadseregcsoport Dráva déli partjáról északi irányba előnyomuló részeivel együttműködve, szétzúzzák az 57. hadsereget. A hadművelet befejezéseként a 3. Ukrán Front maradványait a Duna mögé visszavetve hídfőt foglalnak a keleti parton.

A csapásmérő csoportosításba a IV. SS-páncéloshadtest (az 5. és a 3. SS-páncéloshadosztály, az 1. és a 3. páncéloshadosztály, a 25. magyar gyaloghadosztály) és a III. páncéloshadtest (a 23. páncéloshadosztály, a 4. lovasdandár és a 3. páncéloshadosztály egy része) tartozott. A IV. SS-páncéloshadtest jelentős megerősítést kapott („Tigris"-, „Párduc"-osztályok, tüzér- és ködvető dandárok, gyalogos, lovas-, harckocsi- és lángszórós alegységek és egységek stb.). Összesen mintegy 560–600 harckocsival és rohamlöveggel (arcvonal-kilométerenként 16–18) és 1200 löveggel és aknavetővel (arcvonal-kilométerenként 35) rendelkeztek. A főcsapás irányában az Ősi–Balaton közötti szakaszon még nagyobb (páncélosokban 30-as, tüzérségben 50-es) sűrűséget biztosítottak.

A hadműveleti feladatokat két szakaszban határozták meg. Az első szakaszban

a IV. SS-páncéloshadtest csapást mér kelet felé, és a Sárvíz-csatorna keleti partján hídfőket vesz birtokba. A főcsapás irányában a „Wiking" Sárkeresztúr–Aba, és a „Totenkopf" Fövénypuszta irányába, mögöttük gyalogsági megerősítésként a 4. lovasdandár, Székesfehérvártól délre pedig az 1. páncéloshadosztály támad. A csoportosítás jobb szárnyát, a Sió-csatorna, Balaton, Simontornya közötti szakaszt az 1., a 3. és a 23. páncéloshadosztályok felderítő osztagai biztosítják. A támadás előtt egy nappal a III. páncéloshadtest harcot kezd a Székesfehérvártól északra levő magaslatok elfoglalásáért. A második ütemben a IV. SS-páncéloshadtest a Velencei-tavat délről megkerülve északkeletnek fordul, és a két SS-páncéloshadosztály Ercsi és Ráckeresztúr, az 1. páncéloshadosztály pedig Baracska irányában tör előre. A 2. páncéloshadseregtől kivont „Hoch- und Deutschmeister" hadosztályt a helyzettől függően a főcsapás irányában vagy Székesfehérvártól északra vetik be.[45] A IV. SS-páncéloshadtest korábbi arcvonalát az I. lovashadtest vette át, amelynek déli szárnyán kisegítő csapást kellett mérni Bicske irányában.

A németek támadási sávjában, a Sárkeresztes–Balaton közötti 35 kilométeres szakaszon a 84. lövészhadosztály erőinek egy része, a 135. lövészhadtest 252. lövészhadosztálya és az 1. gárda megerődített körlet csapatai védtek. Két páncéltörő, egy ágyús- és egy aknavetőezred képezte a megerősítést. A harckocsik és rohamlövegek teljes hiánya csökkentette a védelem szilárdságát. A műszaki kiépítettség fogyatékos és kis mélységű volt. A kisszámú tüzérség (arcvonal-kilométerenként 10–11) nem tette lehetővé az ellenség páncélosrohamainak visszaverését. A szovjet csapatoknak tehát ismét rendkívül kedvezőtlen körülmények között kellett harcolniuk, és az ellenség támadását – mint a két előző felmentési kísérlet esetén is – a front és hadsereg erőinek, eszközeinek gyors manővereivel, rugalmas vezetéssel, a védők önfeláldozó helytállásával lehetett csak elhárítani.

1945. január 18-án a reggeli órákban megkezdődött a fasiszta csapatok támadása. „A Balatontól északra a »Konrád–3« támadásra előkészített páncéloshadosztályok rohama megindult..."[46] – állapítja meg bevezetőként a „Dél" hadseregcsoport hadműveleti naplójának e napi bejegyzése. Figyelembe véve az időpont azonosságát, nem érdektelen egy másik bejegyzést is idézni, amely a Budapesten körülzárt IX. SS-hegyihadtest „dicső fegyvertényéről" számolt be: „A harc a Duna keleti partján 1945. január 18-án 07 órakor a Lánchíd és az Erzsébet-híd felrobbantásával befejeződött."[47]

A hadművelet első napján a IV. SS-páncéloshadtest magasabbegységei áttörték a szovjet csapatok védelmének harcászati mélységét, és 16–30 kilométert nyomultak előre. A 4. gárdahadsereg parancsnoka az ellenség további térnyerésének megakadályozására tartalékából bevetette a 7. gépesített hadtestet. A német páncéloshadosztályok gyors előnyomulása következtében a gépesített hadtest nem tudta időben elérni a megadott terepszakaszt, és így kedvezőtlen körülmények között

bocsátkozott harcba Antónia-pusztánál. Erőinek egy része ezért kénytelen volt visszavonulni Polgárdiba, másik része pedig az 1. gárda megerődített körlet néhány alegységével együtt bekerítésben harcolt. A 135. lövészhadtest 252. lövészhadosztálya a Sárvíz-csatorna keleti partján foglalt új védőállást, amelynek megerősítésére a hadseregparancsnok második lépcsőjéből odairányított egy lövészhadosztályt, két páncéltörő, egy könnyű, egy tarackos és egy légvédelmi tüzérezredet, valamint két műszaki zászlóaljat. Ugyanakkor Székesfehérvár-dél körzetébe csoportosította át a 21. gárda-lövészhadtest 69. gárda-lövészhadosztályát. A 3. Ukrán Front parancsnoka felismerve a súlyos helyzetet, a Sárvíz-csatorna keleti partjának védelmére rendelte a 18. harckocsi- és a 133. lövészhadtestet.

A támadó erők a szovjet csapatok szívós ellenállása ellenére január 19-re virradó éjjel áthatoltak a Sárvíz-csatornán, majd leküzdve a részenként bevetett szovjet tartalékokat, 20-án reggel a 3. páncéloshadosztály Dunapentele körzetében kijutott a Dunához. Ezzel kettévágták a 3. Ukrán Front csapatait. A IV. SS-páncéloshadtest az esti órákban elérte a Siófok, Mezőkomárom, Cece-észak, Dunapentele, Sárkeresztúr-nyugat, Börgönd, Szentvendel vonalat.

A német beékelődés északi, déli és keleti irányú kimélyítésének megakadályozására újabb intézkedésekre volt szükség. A 4. gárdahadsereg parancsnoka a Velencei-tó és a Duna közötti szakasz védelmére rendelte az 1. gárda gépesített hadtestet és a három páncéltörő tüzér, két tarackos-, egy aknavető-, egy sorozatvető- és egy rohamlövegezreddel megerősített 5. gárda-lovashadtestet, amely 19-én 23 órakor megkezdte a műszaki munkálatokat. A lovashadtest mögé csoportosították át a 113. lövészhadosztályt is. A frontparancsnok intézkedései főleg a 4. gárdahadsereg bal szárnyának megerősítését szolgálták. Az 57. hadsereg 32. gárda gépesített dandárját a Siófok, Simontornya szakasz, a 30. lövészhadtest (a 2. Ukrán Front adta át) erőinek egy részét a Cece, a Dunaföldvár-északnyugat, más részét pedig Solt, Tököl között a Duna keleti partjának védelmére rendelte. A Cece, Dunaföldvár szakaszra irányította a bekerítésből kitört 18. harckocsi- és a 133. lövészhadtestet is. A vezetés megjavítása érdekében a 31. gárda- és a 68. lövészhadtestet a 4. gárdahadseregtől a 46. hadsereg állományába utalta.

Január 21. és 26. között a németek több kísérletet tettek, hogy leküzdjék a szovjet csapatok Velencei-tó és Duna közötti védelmét, és áttörjenek a Budát védő csoporthoz. Nagy veszteségek árán elérték ugyan a Vereb, Vál, Kajászószentpéter terepszakaszt, sőt egyes harckocsicsoportoknak 25 km-re sikerült megközelíteni a főváros déli szegélyét, további előretörési kísérleteik azonban eredménytelenek maradtak. Az 5. gárda-lovas-, az 1. gárda gépesített hadtest, a 113. lövészhadosztály, a 2. Ukrán Fronttól átcsoportosított 23. harckocsi- és a 104. lövészhadtesttel együttműködve felőrölte, majd védelemre kényszerítette a támadó erőket. Időközben a fasiszta csapatok ismételten rohamozták Székesfehérvárt, erőik egy részével pedig Paks irányában támadtak, ahol a 3. Ukrán Front törzse települt.

Január 22-én este négynapos szüntelen harc után a 21. gárda-lövészhadtest egységei kiürítették Székesfehérvárt, és visszavonultak a Pátka, Kisfalud terepszakaszra.

A 3. Ukrán Front csapatainak helyzete különösen akkor vált súlyossá, amikor a német páncéloshadosztályok elérték a Dunát, és a szovjet csapatok hátába kerültek. „A hadtáposzlopok lavinája a megmaradt dunaföldvári, bajai és csepeli átkelőhelyekre tódult. Mindegyik átkelőhelynél több ezer lovaskocsi és gépkocsi torlódott össze."[48] Tolbuhin marsall később így értékelte a 3. Ukrán Front csapatainak januári helyzetét: „Miután az ellenség elérte a Dunát, a 3. Ukrán Front súlyos helyzetbe került. Minthogy az áttörés déli szárnya nyitva volt, a bekerítés veszélye fenyegette az 57. hadsereget, az 1. bolgár hadsereget és a 12. jugoszláv hadtestet, amelyek a Balatontól délnyugatra, a Dráva mentén, annak torkolatáig foglaltak állást. A dunai átkelőhelyeket egyetlen éjszaka elsodorta a vihar. A Pakson települt fronttörzset elérték az ellenség páncélos felderítői. A helyzet veszélyessé vált. Felhatalmaztak bennünket, döntsük el, célszerű-e továbbra is tartanunk a Dunától nyugatra levő hídfőnket. Visszamenni a Duna mögé nem látszott ésszerűnek, mert Bécs még távolibbnak tűnt volna, és a Dunánál megszervezett ellenséges védelem miatt a közeljövőben az újbóli átkelésre nem volt remény."[49] Az események igazolták Tolbuhin marsallnak azt a döntését, hogy minden körülmények között megtartja a dunántúli hídfőt.

A „Dél" hadseregcsoport hadműveleti naplójának e napokról szóló bejegyzései jól érzékeltetik a „Konrád–3" bekövetkező kudarcát. Az első napok gyors sikerei után 22-én Wöhler már azt jelentette Guderiannak, hogy „...nem remélhető a Duna–Velencei-tó közötti szakasz áttörése". Ekkor még nem a német veszteségeket rögzítették, hanem a magyar csapatok súlyos helyzetét, amit a nagyarányú szökéseknek tulajdonítottak. „Excellenciás Uram – írta Wöhler Beregfynek –, az utóbbi napokban a magyar csapatoktól... összesen 3 tiszt, 3 zászlós és 924 katona szökött át a szovjet oldalra." Heszlényi, a 3. magyar hadsereg maradványainak parancsnoka, a 24-én kelt naplóbejegyzés szerint, „azt igyekszik magyarázni, hogy csak lumpenelemek szöknek át. Az átszököttek családját koncentrációs táborokba csukják". A január 27-i helyzetértékelés szerint „...az előretörés sikere a hónap közepén sokkal reményteljesebb volt, amikor támadó ékünk a Pilis hegységen keresztül 20 kilométerre megközelítette Budapestet és előrevetett osztagaink már Pomáz felé haladtak. Az eltelt idő alatt azonban kénytelenek voltunk kiüríteni Pestet, az ellenség tovább fokozta támadó tevékenységét Buda ellen, súlyos harcok után túlerejével a Várba és a Citadellába szorította össze erőinket... és a német támadó erők száma állandóan csökkent." Valóban, január 27-ére a „Dél" hadseregcsoport támadó erői megfogyatkoztak: a „Wiking"-nek 20, a „Totenkopf"-nak 9, a 3. páncéloshadosztálynak 23, az 1. páncéloshadosztálynak 12, a 6. pán-

céloshadosztálynak 10, a 23. páncéloshadosztálynak 13, a 3. lovasdandárnak 12 darab harckocsija, illetve rohamlövege maradt.[50]

A 3. Ukrán Front csapatainak veszteségei is nagyok voltak, a 23. harckocsihadtest például a néhány napos harc alatt sok katonát, és megközelítőleg száz harckocsit vesztett. Az erőviszonyok azonban mégis a szovjet csapatok javára változtak meg. A németek támadó ereje kimerült, és a Dunához áttört páncéloshadosztályok „zsákba" kerültek. A 2. páncéloshadsereg „Jégtörő" fedőnevű hadműveletére sem került sor. Az erre kijelölt erők egy részét ugyanis kénytelenek voltak átcsoportosítani a Velencei-tótól délre eső körzetbe.

A Legfelsőbb Főparancsnokság még a védelmi hadművelet időszakában, 22-én parancsot adott a 2. és a 3. Ukrán Frontnak, hogy zúzzák szét a védelembe beékelődött ellenséget, és állítsák vissza a Duna nyugati partján az eredeti helyzetet. A 17. és az 5. légi hadsereget utasította, hogy támogassa a 4. gárdahadsereget.

Tolbuhin marsall a kapott feladat végrehajtására két csapásmérő csoportot szervezett: északon a 4. gárdahadsereg szakaszán a 104. lövész-, a 23. harckocsi- és az 5. gárda-lovashadtestből, délen pedig a 26. hadsereg szakaszán a 30., a 133., a 135. lövész- és a 18. harckocsihadtestből. Január 26-án befejeződött a két támadó csoport magasabbegységeinek feltöltése és átcsoportosítása, és felkészültek arra, hogy Sárosd összetartó irányban csapást mérjenek.

Január 27-én a szovjet csapatok megkezdték a támadást. Az első nap az északi szakaszon visszaszorították a németeket a Baracska, Pettend, Kisvelence terepszakaszra, délen pedig 12–16 kilométert nyomultak előre. A következő napokban is sikeresen folyt a támadás, és egyre szűkebb területre szorították a Dunához előretört német hadosztályokat.

Gille még ekkor is a „Konrád–3" céljainak elérésében reménykedett, holott a szovjet csapatok támadásának következtében ez teljesen kilátástalan volt. Wöhler azonban január 28-án már új tervet javasolt az OKH-nak: a későbbi márciusi német ellentámadás tervének első változatát. Ehhez azonban ekkor még nem voltak meg a feltételek. A hadműveleti napló január 28-i bejegyzése szerint a páncéloshadosztályoknak összesen 315 harckocsi, 344 rohamlöveg, 797 páncélozott szállító jármű és 3600 ember hiányuk volt, és ha a teljes feltöltésre nincs is lehetőség, ekkor is anyagi hiányuk 30 százalékát, személyi hiányuk 50 százalékát pótolni kell.[51]

A 3. Ukrán Front parancsnoka január 30-ra Székesfehérvár-északkelet körzetébe csoportosította az 1. gárda gépesített és az 5. gárda-lovashadtestet, amelyeknek sikerült elfoglalni a város keleti szegélyét.

A front két csapásmérő csoportja – a 4. gárda- és a 26. hadsereg – február 2-án Adony és Pusztaszabolcs körzetében találkoztak, majd nyugat felé fordulva, az 57. hadsereg 135. lövészhadtestével együttműködve 7-én elérték a Zámoly, Székesfehérvár-kelet, Velencei-tó-dél, Seregélyes, Enying, Siófok terepszakaszt. Székesfehérvárt ugyan nem sikerült visszafoglalni, de ettől eltekintve csaknem vissza-

állították a német támadás előtti helyzetet. Még a február 10-ét követő napokban is folytak kisebb harccselekmények, ezek azonban sem az erőviszonyokon, sem az arcvonal alakulásán nem változtattak.

A 3. Ukrán Front csapatai tehát a kedvezőtlen körülmények ellenére helytálltak. Egy hónap alatt három erős csapást kellett felfogniuk. Az egyes törzsek vezetési tevékenységében akadtak fogyatékosságok, például a harmadik felmentési kísérlet felderítési adatainak értékelésében is. Harmincöt év távlatából – a szovjet és német hadműveleti okmányok ismeretében – természetesen könnyű ezt megállapítani. Egészében azonban a Legfelsőbb Főparancsnokság, a front, a hadseregek és magasabbegységek parancsnokainak, törzseinek helyzetértékelései, kiadott parancsai és ezek végrehajtása a hadművészet magas szintű műveléséről tanúskodnak. Az egész második világháborúban is példa nélkül álló manőverekkel három esetben is sikerült megváltoztatni az erőviszonyokat. A szovjet hadsereg 1945 januárjában a Dunántúlon folytatott harcai a három „Konrád"-terv bukását és Budapest felszabadítását eredményezték.

HATODIK FEJEZET

A BUDAPESTEN KÖRÜLZÁRT ELLENSÉGES ERŐK MEGSEMMISÍTÉSE, A FŐVÁROS FELSZABADÍTÁSA

BUDAPEST VÉDELMÉNEK MEGSZERVEZÉSE, A HADVISELŐ FELEK HELYZETE ÉS ERŐVISZONYAI, AZ „ATTILA"-VONAL ÁTTÖRÉSE

A magyar hadszíntéren folytatott tevékenységben az OKH és a „Dél" hadseregcsoport parancsnoksága a főváros huzamos ideig tartó védelmének jelentős szerepet szánt. Említettük, hogy Friessner vezérezredes már szeptemberben elrendelte az „Attila"-vonal kiépítését. A védelmi rendszer tökéletesítése egészen december végéig tartott. A három védőöv egyenként 2–4 harcárokból s helyenként kiásott harckocsiárkokból állt, előttük tüskés drótakadályokat telepítettek. Az „Attila"-vonal védőövei tehát nem voltak mélyebbek egy-egy állásnál. A tábori jellegű védelmet a gyalogsági nehézfegyverek és a tüzérség jól szervezett tűzrendszere, valamint a csepeli Duna-ág mentén, a parttól 5–20 méterre húzódó négy-hat soros elektromos drótakadály egészítette ki mintegy 28 km hosszúságban.

Hitler november 23-i utasítása értelmében a fővárost „háztól házig vívott harccal" kellett védeni, tekintet nélkül a lakosságra és a lakónegyedekben okozott károkra.[1] A fővárost erőddé nyilvánította, s december 1-én kinevezte a „budapesti erőd" parancsnokává Otto Winckelmann SS-Obergruppenführert, a „Legfelsőbb SS- és rendőrségi vezetőt Magyarországon". Öt nappal később azonban Karl Pfeffer von Wildenbruch SS-Obergruppenführert, a Waffen-SS tábornokát, a IX. SS-hegyihadtest parancsnokát bízta meg ezzel a funkcióval. A „budapesti erőd" parancsnoka a Fretter-Pico, később a Black hadműveleti csoport alárendeltségébe tartozott.

A német hadvezetés intézkedései miatt különböző körök felvetették Budapest „nyílt várossá" nyilvánításának kérdését. Az OKH azonban kezdettől nem hagyott semmi kétséget a magyar fővárossal kapcsolatos szándékai iránt. A Wilhelmstrasse katonai szóvivője például Párizs és Róma esetére hivatkozott, ahol szerinte nem vették figyelembe a „német jószándékot". Kijelentette, hogy Németországban is minden helységet védeni fognak az utolsó tégláig, „. . . .ennélfogva nem látnak okot arra, hogy a német hadvezetés Magyarországon másképp járjon el".[2] Veesenmayer követ és birodalmi meghatalmazott még brutálisabban nyilatkozott, egy cseppet sem titkolva a főváros feláldozásának igazi célját: „Nem törődünk vele, ha Budapest tízszer is elpusztul, ha ezzel Bécset védeni tudjuk."[3] A „nyílt várossá" nyilvánítási javaslatra Hitler dührohamot kapva ordította: „Ha ő nem

sajnálja a német városokat feláldozni, akkor éppen egy idegen várost fog sajnálni." Érdemes nyomon követni Szálasi véleményének változását ebben a kérdésben. Nem sokkal a hatalomátvétel után így foglalt állást: „Budapest tartását csak abból a szempontból tartanám szükségesnek, ha erről a területről offenzív hadműveletek fognak kiindulni. Ha ezt nem akarják, akkor Budapest kiürítését feltétlenül végre kell hajtani és a hadászatilag még kínálkozó dunántúli hegyekbe kell visszavonulni."[4] November elején már sokkal óvatosabban fogalmazott, elismerve, hogy a magyar politikai és katonai vezetésnek semmi beleszólása sincs a kérdésbe: „A németek mindent elkövetnek, hogy Budapestet ne kelljen harc nélkül átadniuk az oroszoknak... A főváros jövője és biztonsága Budapest védelme ellen szól, de a németek Budapest védelmével időt akarnak nyerni. Nem tudom, milyen végső döntést hoznak ebben a kérdésben, de bár szövetségesek vagyunk, mégis övék a végső döntés" – jelentette ki egy sajtófogadáson. A december elején Hitlernél tett látogatásáról visszatérve pedig már ezt közölte Friessner vezérezredessel: a „nagy európai ügy" érdekében kész hozzájárulni, hogy a német hadvezetés ne nyilvánítsa „nyílt várossá" Budapestet, s haladéktalanul előkészítse védelemre.

A korán elrendelt védelmi munkálatok ellenére a „Dél" hadseregcsoport parancsnoksága mélységes aggodalommal fogadta Hitler döntését. A hadseregcsoport törzsében ugyanis az a vélemény alakult ki, hogy nincs értelme a keleti hídfőnek, s a főváros körülzárását a budai hegyek, a Vértes, Bakony, „Margit"-vonal tartásával kell megakadályozni, kisszámú biztosító erőt hagyva a pesti oldalon. Ez a vélemény megfontolást érdemelt volna, és a felmentési kísérletekkel együtt is célszerűbbnek látszott egy körülzárt nagyvárosban való védekezésnél. Hitler azonban kereken elutasította, és megtiltotta, hogy a 8. SS-lovashadosztály kivonásával meggyengítsék a pesti hídfőt. Guderian a döntés közlésekor Hitlernek a „magyar térséget túlszárnyaló politikai megfontolásaira" hivatkozott. Csak sejthető, hogy ezek a megfontolások a december 16-án megindított ardenneki támadással függtek össze, melynek sikeres kibontakozása idején Hitler nyilván egy talpalatnyi területet sem akart önszántából feladni a szovjet–német arcvonalon. Ezzel szemben Friessner vezérezredes és törzse attól félt, hogy a magyar főváros „új Sztálingráddá" válik a német csapatok számára. A budapesti partizáncsoportok mind gyakoribbá váló akciói, valamint az erődítési munkálatok, az üzemek leszerelése miatt és a termelésben tapasztalt szabotázsok hatása alatt már a körülzárás előtt is kifejezetten tartott a lakosság várható ellenséges magatartásától. Kérdést is intézett az OKH-hoz: mi a teendő, ha a lakosság nem hajlandó tétlenül nézni városának pusztulását. Az OKH röviden elintézte a kérdést: „...a nagyvárosi csőcseléket vagy idejében evakuálni kell, vagy erőszakkal féken tartani."[5]

A nagyvárosi csőcseléknek nevezett budapesti lakosság kitelepítéséről több megbeszélés folyt az érdekelt szervek között. Beregfy honvédelmi miniszter odáig ment,

hogy tervezetet készített a kiürítésre. Eszerint a nem katonaköteles, illetve a haditermelésben részt nem vevő személyeknek 10 napi élelemmel gyalogosan a Dunántúlra kellett volna menetelniük, és kiásott földkunyhókban elhelyezkedniük. A megbeszéléseken azonban világossá vált, hogy erről a megoldásról már csak a Dunántúl jelentősen korlátozott felvevőképessége miatt sem lehetett szó.[6] Csepel népének határozott ellenállása és más hasonló példák Beregfy embertelen tervezetét is levették a napirendről. 1944. november 1-én megjelent Farkas Ferenc vezérezredes, országos elhelyezési kormánybiztos rendelete „a lakosság és az országos fontosságú anyagkészletek hátravonására", november 4-én pedig „gyepüszállások" kijelöléséről intézkedett a minisztériumok és a főváros vezető szervei számára. E rendelkezéseknek megfelelően kezdődött az országos hatóságok, intézmények, szervek evakuálása Budapestről, valamint az üzemek berendezéseinek leszerelése, félkész és készgyártmányainak, nyersanyagainak, a Nemzeti Bank aranykészletének, a műkincseknek és más értékeknek Németországba szállítása.

Budapest népének sorsa, a főváros várható pusztulása semmiféle problémát nem jelentett a német hadvezetésnek és Hitler nyilas bábjainak. A „Dél" hadseregcsoport törzsét egyáltalán nem emberbaráti megfontolások indították arra, hogy december 18-án és a következő napokban ismételten kérje a pesti hídfő kiürítését, és azt javasolja, hogy a budai hídfőben tartóztassák fel a szovjet csapatokat. December 23-án este például Grolman vezérőrnagy az OKH vezérkari főnökével folytatott telefonbeszélgetés során két érvet sorakoztatott fel e megoldás mellett. Egyrészt arra hivatkozott, hogy a történelem során még senkinek sem sikerült megvédenie a várost a Duna keleti partján (ebben igaza is volt), másrészt a főváros nehéz élelmezési helyzetét tárta fel. A főpolgármester előző napi közlése szerint ugyanis mindössze 14 napi élelmiszerkészlet áll rendelkezésre. Beregfy is katasztrofálisnak minősítette az élelmezési helyzetet. December 23-i táviratában rámutatott: az ellátás „nemcsak politikai, hanem katonai" kérdés is, és kérte, hogy a német hadvezetés úgy kezelje „mint egy részét a harcoló csapatok ellátásának". A nehéz élelmezési helyzetre hivatkozások mögött csakúgy mint korábban, most is a lakosság elégedetlenségének kirobbanásától való félelem húzódott meg. Grolman vezérőrnagy nem is titkolta ezt egy december 23-i telefonbeszélgetés során. Kijelentette: a másfél millió éhező budapesti ellátatlanságának felvetésében „nem a részvét az alap", hanem az, hogy „a nagyvárosi csőcselék megfékezésére", a rend helyreállítására „a harcoló csapatok egyetlen embert sem nélkülözhetnek". Mint mondotta: „...ha egy kommunistáktól és zsidóktól vezetett komoly felkelés kitör, leverésére saját erő nem áll rendelkezésre, mert a csapatok az arcvonalban vannak lekötve."[7] Guderian azonban az élelemellátást közömbös kérdésnek nevezte és az ügyet azzal zárta le: nem hiszi, hogy a budapesti lakosság rossz ellátása egyedülálló.

A „Dél" hadseregcsoport törzsének aggodalmai azt igazolják, hogy a budapesti partizáncsoport tevékenysége, a munkásság tömegméretű szabotázsakciói és a

lakosság erősen háborúellenes hangulata számottevő hatást gyakorolt a budapesti csoportosítás parancsnokságára, amely reális veszélynek tartotta egy fegyveres felkelés kirobbanását. Grolman vezérőrnagy véleménye pedig valószínűsíti, hogy egy esetleges felkelés győzelmét a fővárosban levő német és nyilas erők nem tudták volna megakadályozni. Tragikus, hogy a Bajcsy-Zsilinszky Endre vezette Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága Katonai Vezérkarának árulás folytán bekövetkezett lebukása után nagyobb szabású fegyveres megmozdulás szervezésére már objektíve nem volt lehetőség.

December 24-én Pfeffer-Wildenbruch megkapta Hitler utasítását: Budapest keleti hídfőjét a felmentő csapatok – Gille tábornok IV. SS-páncéloshadteste – beérkezéséig tartani kell. Hitler utasításának megfelelően a budapesti csoportosítás mindent elkövetett, hogy bevehetetlen erőddé változtassa a fővárost. Műszaki csapatok közreműködésével az „Attila"-vonal mögött több mint 200 ellenállási csomópontot hoztak létre, ezek egy-két lakónegyedet, egy-egy gyárat, üzemet vagy vasútállomást foglaltak magukban. Úgy szervezték meg őket, hogy alkalmasak legyenek ellenlökések végrehajtására, két-három irányban is. A csomópontok tűzrendszerébe bekapcsolták a gyalogsági nehézfegyvereket, a különböző űrméretű lövegeket, a páncéltörő és légvédelmi tüzérséget. Az ellenállási csomópontokon belül 110 támpontot rendeztek be, amelyek egy-két – főleg sarok – épületből álltak, több utca tűzzel való lezárását téve lehetővé. Az erőkkel és eszközökkel tervezett manőverezésekre figyelembe vették a csatornahálózatot és a pincéket is. A város pereméhez vezető utakon közvetlen irányzású lövegeket és nehéz géppuskákat állítottak fel. Sok helyütt elbarikádozták az utcákat és tereket, a fontosabb irányok lezárására aknazárakat is telepítettek. Több utcát épületek felrobbantásával tettek megközelíthetetlenné.

E felkészüléssel egyidejűleg az „Attila"-vonal mögött fokozatosan hat védelmi vonalat létesítettek a pesti hídfőben. Az első a Rákospatak mentén húzódott. A patak hídjait felrobbantották, partját az épületekből és üzemekből tűz alatt tarthatták. A második a Könyves Kálmán, Hungária és Róbert Károly körút vonalát követte. Ez választotta el a város központját a külvárosoktól. A harmadik a jelenlegi Asztalos Sándor utca, Dózsa György út, Dráva utca szakaszán létesült. A negyediket a Hámán Kató út, Mező Imre út, Rottenbiller utca, Élmunkás-híd, Csanády utca vonalában hozták létre. Az ötödik a Nagykörút, a hatodik pedig a Kiskörút vonalát követte.

Ilyen felkészüléssel a csoportosítás szilárdan bízott abban, hogy tartani tudja magát a megígért felmentő erők beérkeztéig. Emellett a német katonák még mindig elhitték a szovjet hadifogságról tudatosan és rendszeresen terjesztett rágalmakat. Ennélfogva a Budapest bevehetetlenségébe vetett remény, bizalom a felmentés sikerében és a hadifogságtól való félelem volt az a három alapvető ok, mely a végsőkig való ellenállásra késztette a német csapatokat. A magyar katonák döntő

többsége azonban kényszerből harcolt. Nagy részük az első kínálkozó alkalommal polgári ruhát szerzett, és otthagyta alakulatát. A harcok előrehaladtával egyenes arányban mind többen választották a hadifogságot a biztos pusztulás helyett. A bomlás folyamata olyannyira előrehaladt a magyar csapatok soraiban, hogy Beregfy nyilas honvédelmi miniszter november 26-án kelt rendeletében teljes büntetlenséget ígért a december 2-ig jelentkező katonaszökevényeknek. Az események azt bizonyítják, a rendeletnek nem sok foganatja volt, annak ellenére sem, hogy a sűrűn razziázó járőrök számos esetben a helyszínen gyilkolták le a felkutatott katonaszökevényeket. Az I. hadtestparancsnokság 1944. december 11-i helyzetjelentése szerint például egy zászlós vezette járőr Varga Jenő honvédet Vajdahunyad u. 38., és Varga János honvédet V. Csáky u. 19. sz. alatti lakásán lőtte agyon.[8]

1944. december 26-án a következő csapatok körül zárult be a szovjet csapatok gyűrűje Budapesten. Német erők: a 8. és a 22. SS-lovashadosztály, a 13. páncéloshadosztály, a „Feldherrnhalle" páncélgránátos hadosztály (egy ezred nélkül), 271. népi gránátoshadosztály (egy ezred nélkül), a 239. rohamlövegdandár, a 6. rendőrezred és néhány „riadózászlóalj". Magyar erők: a 10. és a 12. gyaloghadosztály, az 1. lovas- és az 1. páncéloshadosztály maradványai, hat rohamtüzérosztály, öt légvédelmi tüzérosztály, négy különféle üteg, öt műszaki zászlóalj, 12 különböző rendeltetésű század, öt csendőrzászlóalj, a budapesti őrzászlóalj, két egyetemi rohamzászlóalj, a Prónay- és a Vannay-különítmény, a kerületi KISKA-zászlóaljak és a nyilas pártszolgálat kb. 1500 fegyverese.[9] A „Dél" hadseregcsoport 1944. december 30-i harcértékjelentése a körülzárt erők létszámát 95 ezer főben (45 000 német és 50 000 magyar) adja meg. Szovjet adatok szerint december 31-én a pesti hídfőben 37 300 fős ellenséges csoportosítás harcolt.[10]

Vele szemben jobb szárnyon a 30. lövészhadtest, középen a 7. román hadtest (mindkettő a 7. gárdahadsereg alárendeltségében), bal szárnyon pedig a 18. lövészhadtest, közvetlenül Malinovszkij marsallnak alárendelve, helyezkedett el, több helyütt beékelődve az „Attila"-vonalba. A szovjet és román csapatok összlétszáma a január 1-i kimutatás szerint 66 900 fő. Erőfölényük az ellenséggel szemben élőerőben kétszeres, lövegekben két és félszeres, aknavetőkben pedig háromszoros volt. A fölény tehát korlátozottnak tekinthető. Ugyanakkor a kitűnő védelmi lehetőségek teljes kihasználása számottevően erősítette az ellenséges csoportosítás helyzetét.

A három hadtestnek Malinovszkij marsall december 20-i parancsa értelmében 23-án estig el kellett foglalni a főváros pesti oldalát, és elérni a Duna partját. Ezt a feladatot azonban a megszabott határidőre nem sikerült teljesíteniük, erejük nem bizonyult elegendőnek az „Attila"-vonal teljes áttörésére. Támadásukat december 26-án újították fel. A 30. lövészhadtest (25. gárda-, 155. és a 151. lövészhadosztály) a 171-es magaslat, Alag, Fót, 256-os magaslat, Mogyoród-dél erdő, Helvécia-

telep, Kerepes-észak erdő terepszakaszról indult rohamra. Az „Attila"-vonalat áttörve, Mogyoród 168-as magaslat – Rákosszentmihály irányába mért főcsapással támadási sávjának teljes szélességében el kellett foglalnia Budapest keleti részét, és elérni a Dunát. A 7. román hadtest (2. és 19. gyalog-, 9. lovashadosztály) Kerepes, Isaszeg, Pécel, Jászberényi út terepszakaszról támadott a főváros központja felé, súllyal a Kerepesi út irányában. A 18. lövészhadtest (a 297., 317. lövész-, a 66., a 68. gárda-lövészhadosztály) Maglód, Vecsés, Gyál, Dunaharaszti vonaláról lendült támadásba. Afonyin vezérőrnagy, hadtestparancsnok a következőkben jelölte meg alárendelt magasabbegységei feladatait: a 317. lövészhadosztály főcsapását a bal szárnyon mérve a 148-as magaslat – Pesterzsébet irányában támad; a 66. gárda-lövészhadosztály a jobb szárnyával mér csapást a 137-es magaslat – Szemere-telep irányában; a 68. gárda-lövészhadosztály szintén a jobb szárnyával a 120-as magaslat – Pesterzsébet irányában; közelebbi feladatként elfoglalja a Pestimre, Kossuth-telep, Soroksár déli része terepszakaszt, a továbbiakban nyugat felé fejleszti ki a támadást, elfoglalja Pesterzsébetet, Soroksárt, és kijut a csepeli Duna-ág keleti partjára; a 297. lövészhadosztály a második lépcsőben mozog előre; a hadtest általános feladata Budapest déli részének elfoglalása.[11]

A csapatok elhelyezkedéséből kitűnik, hogy a 30. lövész- és a 7. román hadtest a korábbi harcokban már az „Attila"-vonal második védőövébe szorította vissza a 10., a 12. gyalog- és az 1. páncéloshadosztály egységeit. A 18. lövészhadtesttel szemben azonban a 8. és a 22. SS-lovashadosztály ez ideig meg tudta tartani az első védőövet.

A budapesti csoportosítás december 26-án is nagy erőfeszítésekkel védte állásait, s a szovjet és román csapatok csupán helyi sikereket értek el. A 30. lövészhadtest Fót és Kerepes között betört a második védőövbe, s megközelítette Mogyoródot. A 7. román hadtest is a második védőövbe beékelődve harcolt, Pécelnél különösen nehéz körülmények között. A 18. lövészhadtest Ecser és Vecsés között heves küzdelemmel áttörte az első védőövet, s Maglód és Ecser elfoglalására tett erőfeszítéseket.

Ekkoriban az OKH és a „Dél" hadseregcsoport vezetésének figyelmét még főleg a 46. hadsereg budai oldalon sikeresen folytatott tevékenysége kötötte le. Attól tartottak ugyanis, hogy a szovjet csapatok még a felmentésre indított csapás megkezdése előtt túlságosan mélyen betörnek a nyugati hídfőbe. Ennek megakadályozása érdekében úgy döntöttek, hogy a keleti hídfőből kivonják a 8. SS-lovashadosztályt, és megerősítik vele a budai csoportosítást. A pesti oldalon védő csapatok helyzetét még nem tartották túlzottan veszélyesnek.

December 27-én a szovjet és román csapatok tovább szélesítették és mélyítették a betörést az „Attila"-vonalba. A 30. lövészhadtest sorra elhárította a vele szemben védő magyar egységek ismételt ellenlökéseit, elfoglalta Mogyoródot, Sikátor-pusztát és Csömört, 25. gárda-lövészhadosztálya pedig megtisztította a szentendrei

szigetet. A hadtest erői a nap végére felzárkóztak a harmadik védőövre, és harcot kezdtek Rákospalota elfoglalásáért. A nap folyamán a 7. román hadtest Árpádföld megtisztításával ért el sikert, arcvonalának többi szakaszán a helyzet változatlan maradt. Jelentős eredményt mondhattak magukénak a 18. lövészhadtest csapatai is. Elfoglalták Ecsert, Vecsést, Ferihegyet, az Andrássy-telepet s a nap végén Maglód, Rákoskeresztúr, Gyál, a Szemere-telepi pályaudvar és Pestlőrinc birtokbavételéért küzdöttek.

December 27-e eseményei most már erőteljesen a pesti hídfőre irányították a „Dél" hadseregcsoport és a Balck hadműveleti csoport törzsének figyelmét. Pfeffer-Wildenbruch a helyzet elemzéséből azt a következtetést vonta le, hogy a hídfő teljes szélességében azonnal a belső gyűrűbe kell visszavonni a csapatokat és ott kialakítani új, összefüggő védelmet. Balck vezérkari főnöke elismerte az arcvonal-rövidítés szükségességét, de tiltakozott a belső gyűrűbe való harc nélküli visszavonulás ellen. Azzal érvelt, hogy az kedvezőtlen hatással lesz a helyzet alakulására, ezért időnyerés és pszichológiai okok miatt is a végsőkig kell halasztani. Véleményével szemben ismét hangot kapott a pesti hídfő feladása és a védelem súlypontja Duna nyugati partjára helyezésének gondolata. A vitában a hadműveleti osztály vezetője ezt a megoldást katasztrófának nevezte, a vezérkari tiszt pedig azt javasolta, hogy kiürítés esetére a nyugati hídfőt bővítsék ki, és a hidakat használják fel az értékes hadosztályok kimentésére. „Érzelem nem játszhat szerepet többé" – jelentette ki.[12] A megbeszélések során nem született végleges döntés.

December 28-án a hídfő teljes szélességében támadó szovjet és román csapatok további sikereket értek el. A 30. lövészhadtest elfoglalta Dunakeszit, Alagot, Kerepest, s a nap végén megkezdte Újpest, Rákospalota, Rákosszentmihály ostromát. A 7. román hadtest 9. lovashadosztálya több napos harc árán befejezte Pécel megtisztítását, majd benyomult Rákoscsabára és Rákosligetre. A 2. román gyalogoshadosztály elfoglalta Kistarcsát, Nagytarcsát és elérte Cinkota szegélyét. A 18. lövészhadtest kiverte az ellenséget Maglódról, Gyálról, Rákoskeresztúrról, Pestimréről, s az esti órákban Pestlőrincen, valamint Kőbánya, Kispest, Soroksár szegélyén harcolt. Az eredmény jelentős volt, mert a szovjet és román csapatok az ellenséggel szoros harcérintkezésben végig felzárkóztak az „Attila-vonal harmadik védőövére és helyenként bele is ékelődtek. Ez a németeknek megnehezítette az új arcvonal tervszerű kialakítását.

A német hadvezetés a nap folyamán elsősorban ellátási szempontból foglalkozott a körülzárt csoportosítás helyzetével. A „Dél" hadseregcsoport törzse kérdésesnek tartotta, hogy a védők egyáltalán képesek lesznek-e kitartani a felmentésig. Ismét felmerült annak a lehetősége, hogy a pesti hídfőt kiürítik, és a csapatokat visszavonják a Duna nyugati partjára. A döntés jogát a hadseregcsoport parancsnoka magának tartotta fenn. Teljes volt az egyetértés abban, hogy a Budapest elleni

szovjet támadás sikeres elhárítása hosszabb időre a körülzárt erők légi úton történő ellátásától függ. Ezért Hitler utasítására a 4. légiflottát megbízták az ellátás biztosításával.[13] A „Dél" hadseregcsoport törzse napi 80–100 tonnára becsülte a körülzárt lőszer-, élelmiszer-, üzemanyag- és egészségügyi anyag szükségletét.

SZOVJET ULTIMÁTUM A KÖRÜLZÁRT ELLENSÉGES CSOPORTOSÍTÁS PARANCSNOKSÁGÁHOZ. A PARLAMENTEREK MÁRTÍRHALÁLA

Az „Attila"-vonal második védőövének áttörése, illetve a budai oldalon folytatott sikeres harctevékenység a továbbiakban már az erőddé kiépített nagyvárosban folytatandó helységharcot tette a szovjet és román csapatok közvetlen feladatává. Malinovszkij és Tolbuhin marsall frontparancsnokok kiváló tapasztalatokat szereztek a helységharc szervezésében és vezetésében, hiszen mindketten hadseregparancsnokként vettek részt a sztálingrádi csatában és utána is több nagyváros ostromában. Nagyon jól tudták, milyen óriási pusztítást okoz az utcai harc az ostromlott városban, s milyen szenvedést jelent a lakosságnak. Tisztában voltak azzal is, hogy a helységharc a saját csapatoktól nagy véráldozatot követel. Ezek a meggondolások vezették őket, mikor a főhadiszállástól engedélyt kértek, hogy fegyverletételre szólíthassák fel a Budapesten körülzárt ellenséges csoportosítás parancsnokságát. A főhadiszállás december 27-én megadta a felhatalmazást, és másnap elkészült a két frontparancsnokság közös fegyverletételi felhívása.

Az ultimátum rámutatott a körülzárt csoportosítás reménytelen helyzetére, majd így folytatódott:

„Tábornok úr bizonyára belátja, hogy minden további ellenállás elvesztette értelmét. A harc céltalan folytatása feltétlenül csapatainak megsemmisítéséhez, a békés polgári lakosság lelketlen feláldozásához és a magyar főváros teljes pusztulásához vezetne.

További felesleges véráldozatok elkerülése, Budapestnek, történelmi jelentőségű műemlékeinek, kulturális és művészi alkotásainak megmentése érdekében felszólítjuk a következő feltételek elfogadására:

1. A körülzárt német és magyar csapatok – parancsnokságaikkal az élen – a harctevékenységet azonnal szüntessék be.

2. A legénység, az összes tisztek és tábornokok, továbbá a teljes fegyverzet, felszerelés, szállítóeszközök és hadianyag épségben átadandó.

3. A harcot beszüntető tábornokok, tisztek és legénység biztonságáért, életéért szavatolunk.

A német hadifoglyok részére biztosítjuk a hazatérést hazájukba vagy kívánságuk szerint más országokba.

A magyarok, akik megadják magukat, kihallgatás és ellenőrzés után azonnal szabadlábra helyeztetnek, és otthonukba távozhatnak.

4. A fegyverletételben érintett csapatok tagjai egyenruhájukat, rendfokozati jelvényeiket, kitüntetéseiket, a magántulajdonukat képező tárgyakat és értékeket megtarthatják. A törzstisztek és tábornokok ezenkívül megtarthatják szúrófegyvereiket.

5. Az összes sebesültek és betegek azonnal orvosi kezelésben részesülnek.

6. A tábornokok, tisztek, altisztek és a legénység részére az ellátás biztosítva lesz."[14]

Az ultimátum ezután pontosan meghatározta a válasz átadásának helyét, idejét és módját. Eszerint a meghatalmazott német tisztek fehér zászlóval ellátott gépkocsin, moszkvai idő szerint december 30-án 12 órakor a Budáról Érdre, illetőleg a Pestről Vecsésre vezető műúton hozzák el a választ a szovjet peremvonalig, ahol szovjet tisztek fogják várni őket. A felhívás befejezéséül hangsúlyozta:

„Abban az esetben, ha a fegyverletételi ajánlatot visszautasítják, a Vörös Hadsereg és a légierők megkezdik az Önök csapatait megsemmisítő hadműveleteket és katonáik, valamint a főváros lakosainak pusztulásáért, úgyszintén az összes budapesti rombolásokért a felelősség Önöket fogja terhelni."

A felhívás szövege világosan és meggyőzően bizonyítja, hogy a fegyverletétel feltételei mélységesen humánusak és messzemenően méltányosak voltak. Az is kétségtelen, hogy elfogadásuk esetén rengeteg pusztulás, ember- és anyagi veszteség lett volna elkerülhető. A hitleri hadvezetés azonban a szovjet csapatok időleges feltartóztatása érdekében elszánta magát a főváros és lakosságának feláldozására. Pfeffer-Wildenbruch tábornok pedig kész volt szó szerint teljesíteni Hitler parancsát. Elrendelte: a felmentő sereg megérkezéséig minden körülmények között ki kell tartani, fegyverletételi ajánlatot tudomásulvétel nélkül el kell utasítani, a parlamentereket is ellenségként kell kezelni, a szovjet csapatok politikai szerveinek hangszórókon közvetített adásait tüzérségi tűzzel kell zavarni.[15]

1944. december 28-án a nap folyamán és a 29-re virradó éjszaka a szovjet csapatok peremvonalában elhelyezett hangszórók magyar és német nyelven többször sugározták az ultimátum szövegét. Ismertették a parlamenterek útvonalát, indulásuk időpontját és közölték, hogy 29-én reggel a szovjet csapatok a körülzárás teljes szakaszán beszüntetik a tüzelést, s erre szólították fel a német és magyar csapatokat is. December 29-re virradó éjszaka szovjet repülőgépek több ezer példányban leszórták a két nyelven kinyomtatott ultimátumot.

Malinovszkij marsall Afonyin vezérőrnagyot, a 18. lövészhadtest parancsnokát utasította a 2. Ukrán Front parlamenterének kiválasztására és útbaindítására. Afo-

nyin választása Steinmetz Miklós magyar származású századosra esett, aki a 317. lövészhadosztály politikai osztályának főinstruktoraként a lakosság és a magyar katonák közötti politikai munka felelőse volt.[16] Kísérőivé Kuznyecov hadnagyot és Filimonyenko őrmester gépkocsivezetőt jelölték ki. G. Sz. Csebotarjov vezérőrnagy, a 316. lövészhadosztály parancsnoka a 3. Ukrán Front parlamenti tisztére Ilja Afanaszjevics Osztapenko századost[17], a hadosztály politikai osztályának főinstruktorát, kísérőivé Orlov főhadnagyot, az 1077. lövészezred I. zászlóaljának segédtisztjét és Gorbatyuk törzsőrmestert javasolta.

A kijelölt tisztek vállalták a veszélyes megbízást és gondosan felkészültek tennivalóikra.

A 2. Ukrán Front parlamentereinek eljutását az ellenség peremvonaláig Nyecseporuk alezredesnek, a 66. gárda-lövészhadosztály törzsfőnökhelyettesének kellett biztosítani. Ennek a hadosztálynak a sávjában vezetett ugyanis a vecsés–budapesti műút, amelyen a parlamenterek gépkocsijának haladnia kellett. Steinmetz százados a 66. gárda-lövészhadosztály parancsnokának figyelőpontján átvette az ultimátumot tartalmazó, lepecsételt borítékot a 2. Ukrán Front parancsnokának képviselőjétől. A továbbiakról Nyecseporuk így ír memoárjában:

„Steinmetz a gépkocsi mellett állt, én pedig felderítőmmel jól megerősítettem a két nagy fehér zászlót, az egyiket hátul, a másikat elöl a kocsi porvédő üvegénél. Aztán Lipszkij felderítővel együtt beültünk az első – ismertetőjel nélküli – gépkocsiba... Elindultunk... 200 méternyire mögöttünk haladt a két fehér zászlóval felszerelt gépkocsi. Benne a parlamenterek.

Miután áthaladtunk csapataink harcrendjén, Lipszkijjel együtt kiugrottunk és a gépkocsit visszaküldtük.

Ritka, nagy pelyhekben esett a hó. Hátrafordultam és megláttam a parlamenterek gépkocsiját, amely valami miatt lassított, és egy kicsit lemaradt. 25–30 méternyire az ellenség peremvonalától kimentem a műút bal oldalán levő útpadkára, a németek felé néztem, és megmutattam Steinmetznek az utat:

– Előre! – mondtam.

Steinmetz felemelte a kezét és bólintott. Abban a pillanatban hatalmas robbanás kábított el minket. A gépkocsi a levegőbe repült. Az utcát fekete füstgomolyagok töltötték meg és égésszag terjengett. A gépkocsit az emberekkel együtt egy gépágyú lövedéke rombolta szét."[18]

Az eset Pestlőrincen, körülbelül a jelenlegi Engels utcai általános iskola vonalában történt, a 22. SS-lovashadosztály védelmének peremvonala előtt. Steinmetz és Filimonyenko a robbanás következtében kirepült a kocsiból, s azonnal meghalt. Kuznyecov hadnagy súlyosan megsebesült. Lipszkij felderítő, aki Steinmetzet akarta megmenteni, az ellenséges golyózáporban életét vesztette. Kuznyecovot Nyecseporuk vonszolta be a peremvonalba, miközben a szovjet harcosok géppisztolytűzzel és kézigránátokkal tartották vissza az előrelopakodó németeket.

Steinmetz holttestét Nazarkov pártszervező felderítő csoportja állandó ellenséges tűzben csak december 30-án 4 órakor tudta hátrahozni. Filimonyenko tetemét a németek átvitték saját állásaikba. A boncolás során Steinmetz testében több repeszdarabot és két géppuskalövedéket találtak.[19]

A 3. Ukrán Front parlamentereinek útvonala a 316. lövészhadosztály támadási sávjának bal szárnyán vezetett keresztül. Osztapenkóék átjutásának előkészítéséért Sahvorosztov őrnagy, a hadosztály felderítő főnöke volt a felelős. A parlamenterek gépkocsija december 29-én 11 óra tájban a Budaőrsi úton haladt át az 1073. ezred harcrendjén. Mindhárom parlamenter bal karján jól látható fehér karszalag, Osztapenko kezében a rúdra erősített fehér zászló félreérthetetlenné tette a küldetés célját. A „senki földjére" érve, alig haladtak 100 métert a német állások felé, mikor géppuskatüzet kaptak. Erre gyorsan megfordultak és visszatértek a peremvonalba. Ott-tartózkodásuk idején kapott hírt Sahvorosztov őrnagy a 2. Ukrán Front parlamentereinek mártírhaláláról. Osztapenkót és társait azonban a tragédia nem tartotta vissza küldetésük teljesítésétől. A tüzelés megszünte után rövid idő múlva újra elindultak. A Sasadi út és Budaörsi út kereszteződése után néhány méterre elérték a 8. SS-lovashadosztály peremvonalát. A köréjük sereglő német katonák kiszállították őket gépkocsijukból, bekötötték szemüket, majd egy értük érkező gépkocsival az ún. „sziklaközpontba", a 8. SS-lovashadosztály harcálláspontjára hajtottak velük. Osztapenko az ultimátumot egy *német alezredesnek volt kénytelen* átadni, aki Pfeffer-Wildenbruch különleges meghatalmazottjának mondta magát. Az alezredes körülbelül egy óra múlva visszatért, és közölte, hogy Pfeffer-Wildenbruch az ultimátumot felbontatlanul, válasz nélkül küldi vissza. A parlamentereket ezután bekötött szemmel felvezették a bunkerből és gépkocsival visszaszállították őket. Ami ezután történt, arról így vall Orlov főhadnagy: „Amikor kivezettek bennünket a peremvonalra, levették szemünkről a kendőt és mi elindultunk a mieinkhez. Sokkal gyorsabban jöttünk visszafelé, mint mikor odafelé mentünk. Körülbelül *félúton lehettünk, amikor* Osztapenko százados felém fordult, és azt mondta:

– Úgy látszik, sikerült. Most is ránk mosolygott a szerencse.

Alighogy kimondta e szavakat, 3 hatalmas robbanás hallatszott, körülöttünk repeszek és golyók süvítettek. Osztapenko százados a németek felé fordult és lezuhant az útra. Mi a törzsőrmesterrel az útszéli árokba ugrottunk. Az ellenséges géppuskatűz nem szűnt. Világossá vált, hogy a százados meghalt. Nem akartuk az úton hagyni... Kissé előrekúsztunk az árokban, a tüzelés elcsendesedett, és így egy próbát tettünk. Levettem a köpenyemet és a százados felé kúsztam. Körülöttem újra süvíteni kezdtek a golyók.

De én tovább kúsztam, figyelmen kívül hagyva e zajt. Egy ember nem elég erős ahhoz, hogy egyedül elvigye Osztapenkót. A *törzsőrmestert bevárni nincs idő*, mert lelőnek – mértem fel a helyzetet. A százados egy nagy vértócsában feküdt.

Lecsatoltam a véres térképtáskáját, amelyben a boríték volt, majd a német golyózáporban visszaugrottam az árokba."[10]

Osztapenko hátába a lapockától a medencecsontig 2 repesz és 4 golyó fúródott. Holttestét az éjszaka folyamán hozták ki a tűzvonalból, körülbelül a Budaörsi út 127–129. sz. ház tájékáról.

Pfeffer-Wildenbruch tagadja, hogy hírt kapott volna Steinmetz haláláról, azt azonban elismeri, hogy Osztapenko küldetéséről tudott. „Valóban értesültem arról, hogy Budán egy szovjet tiszt hadikövetként átlépte a német vonalakat és eljutott a 8. SS-lovashadosztály harcálláspontjára Zehender brigadenführerhez. Zehender azonban nem vette át az ultimátumot, hanem parancsa szerint, annak tudomásulvétele nélkül elutasította..."[21] – nyilatkozta 1965-ben. Osztapenko halálát véletlen szerencsétlenségnek tulajdonítja, s nem érez érte semmi felelősséget.[22]

A „Dél" hadseregcsoport hadműveleti naplójában a parlamenterekre vonatkozóan semmiféle bejegyzés nem található, ugyancsak a IX. SS-hegyihadtest napijelentéseiben sem. Ez meglehetősen furcsa, hiszen Pfeffer-Wildenbruch legalább annyit elismer, hogy Osztapenko útjáról tudomása volt. Nem képzelhető el, hogy ne jelentette volna az esetet felettes parancsnokságának. Márpedig ha jelentette, akkor csakis közös megegyezéssel nem rögzítették írásba. Mindez természetesen mit sem változtat a tényeken. Steinmetz és Osztapenko századosok életüket áldozták parlamenteri küldetésük teljesítése során, az ultimátumot pedig visszautasította a német parancsnokság. A szovjet csapatoknak nem maradt más választásuk: akaratuk ellenére a nagy pusztítással járó és a lakosságnak sok szenvedést okozó, véres és veszteségteljes, elhúzódó utcai harcokban kellett megsemmisíteniük az ellenséget.

A KELETI HÍDFŐ FELSZÁMOLÁSA ÉS A FŐVÁROS PESTI OLDALÁNAK FELSZABADÍTÁSA

A parlamenterek tragédiájának hírére a 2. Ukrán Front parancsnoksága az ostrom haladéktalan folytatására utasította a pesti hídfővel szemben álló csapatait. A szovjet és a román magasabbegységek szakadatlanul rohamozták az „Attila"-vonal harmadik védőövét, de a szárnyakon alig-alig jutottak előbbre. A jobb szárnyon a 30. lövészhadtest napokon át továbbra is Újpest, Rákospalota, Rákosszentmihály szegélyén harcolt. Bal szárnyon a 18. lövészhadtest december 29-én befejezte ugyan Pestlőrinc megtisztítását, de Kőbánya, Kispest, Soroksár szegélyén lényegében az előző napon elfoglalt terepszakaszon állt. A két szovjet hadtesttel szemben az ellenség heves ellenállást tanúsított, és sorozatos ellenlökésekkel megakadályozta újabb

térnyerésüket. Nehéz harcokban csupán a 7. román hadtestnek sikerült megjavítania helyzetét. December 29-én Rákoscsabát és Rákosligetet, 30-án Cinkotát, 31-én pedig Mátyásföldet tisztította meg az ellenségtől; s ezzel a két szomszédos szovjet hadtesthez hasonlóan beékelődött a harmadik védőövbe.

Az ellenség erőteljes aktivitása lényegében két fő okkal magyarázható. Az egyik az új fő ellenállási vonal létrehozására irányuló törekvés, a másik pedig a jelzett és várt felmentési kísérlet eredményességébe vetett remény volt, s e két ok szorosan összefüggött egymással, Pfeffer-Wildenbruch a keleti hídfőben olyan pozíciók kialakítására törekedett, amelyekben ki lehet tartani a felmentő erőkkel tervezett egyesülésig.

A szovjet és román csapatok sorra visszaverték az ellenük irányuló ellenlökéseket, és az ellenség mindjobban fokozódó aktivitása ellenére megszilárdították helyzetüket az elért terepszakaszokon. Ezekben a harcokban az I. hadtest karhatalmi zászlóalja lényegében megsemmisült, a budapesti őrzászlóaljnak pedig csupán 150 embere maradt. A jelentős veszteséget a hadtest parancsnoka azzal magyarázta, hogy „a németekkel való együttműködés mindinkább nehezül". Egy másik jelentésében arról ír, hogy a veszteségek pótlására „időközben rögtönzött kötelékekből bevetett kb. 3–400 fő bevetése után zömében átment az oroszokhoz".[23]

Néhány nap telt el csupán Budapest körülzárása óta, de a lakosság máris erősen érezte az ostrom következményeit. Almay Béla ezredes jelentése így érzékelteti a helyzet alakulását: „Az utcák kihaltak, az üzletek lezárva, a lakosság a fűtetlen pincékben van. Gáz nincs, villany csak Pesten néhány helyen. A szakértelem nélküli rombolások a vízvezetékeket gyakran napokig működőképtelenné teszik. A lakosság január elsejétől napi 5 dkg kenyeret kap. XII. 31-től az összes lovakat levágják. Élelmiszer még összegyűjtés esetén is legfeljebb 10–14 napig tarthat. A kórházak fűtetlenek. Még a műtőtermekre sem jut elegendő fűtőanyag. A lakosság nélkülözése minden képzeletet felülmúl."[24]

Az éhség és hideg által meggyötört emberek szenvedéseit még fokozta a nyilas rémuralom. A hatalomtól megrészegült felfegyverzett fasiszta csőcselék mindenféle katonaszökevények után kutatott, s emberek ezreit hurcolta el a legcsekélyebb gyanú vagy személyi bosszú szülte feljelentések alapján. A „Hűség Háza" és a kerületi nyilasházak pincéi telve voltak kivégzésre váró áldozatokkal, a meggyilkoltak helyét egyre újabb elhurcoltak foglalták el. A nyilasok gátlás nélkül gyilkoltak: gettókból a Duna-partra hajtott zsidókat, razziákon elfogottakat, s olyanokat, akiknek értékeit maguknak akarták megszerezni. Raboltak, fosztogattak, terrorjuk mindenkit fenyegetett. A pincékben rettegő, éhező és fázó lakosság kétségek és remények között vergődve várta őrjöngő haláltáncuk végét.

A lakosság sokat szenvedett a legkíméletlenebb módon önkényeskedő hitleristáktól is. A német katonák gátlástalanul romboltak, rekviráltak, erőszakoskodtak. Sem a lakosságra, sem a magyar csapatokra nem voltak tekintettel. Magatartásuk

oly elviselhetetlenné vált, hogy még a szolgai módon engedelmeskedő Hindy altábornagy is többször szóvá tette jelentéseiben.

1945. január 1-én a szovjet és román csapatok felújították a támadást. Jobb szárnyon a 30. lövészhadtest mindhárom hadosztálya rohamra lendült, s egész napos heves küzdelemben befejezte Rákosszentmihály és Sashalom megtisztítását. Középen a 7. román hadtest Nagyitcét foglalta el. A legszámottevőbb eredményt a nap folyamán a bal szárnyon harcoló 18. lövészhadtest érte el. Afonyin vezérőrnagy felismerve az ellenséges védelem gyenge pontját, a második lépcső 297. lövészhadosztályt átcsoportosította a hadtest jobb szárnyára, és csapást mért vele Kőbánya felé. A hadosztály az Új-Köztemetőnél áttörte a védelmet, s kijutott egészen az Akna utca vonaláig.[25] A két szovjet hadtest sikerei az „Attila"-vonal harmadik védőöve jelentős részének feladására kényszerítették az ellenséget. Pfeffer-Wildenbruch a kialakult helyzetben azt tervezte, hogy Csömör-délnyugaton elreteszeli a szovjet betörést. Ugyanakkor az előnyomulás nehezítése érdekében, parancsot adott a déli összekötő vasúti híd felrobbantására.

A következő napokban a harcok feszültsége még tovább fokozódott. A felmentési kísérlet megindulása és előrehaladásának híre érezhetően erősítőleg hatott a pesti hídfőben védő csapatok ellenállására. A szovjet harcosoknak minden egyes épületet külön-külön kellett megostromolni s a padlástól a pincéig megtisztítva, egyenként elfoglalni.

Az ellenállási objektumok ostromára a két hadtestnél a sztálingrádi tapasztalatok alapján rohamcsoportokat és rohamosztagokat szerveztek. Legsikeresebben a század- és szakaszerejű rohamcsoportok működtek. A rohamcsoportokat megerősítették 1–2 nehéz géppuskával, 2–3 könnyű géppuskával, páncéltörő ágyúval és közvetlen irányzású löveggel, ritkán egy-két harckocsival. A harckocsik nem szerepeltek általában minden rohamcsoportban, mert kevés volt belőlük, mindössze kb. 30 darab. A rohamosztagok szervezésénél igyekeztek a lövész alegységek eredeti (század-zászlóalj) szervezeti kereteit megtartani, ez biztosította, gördülékenyebbé tette tevékenységüket. A rohamosztagokat lövész-, géppisztolyos alegységekből volt célszerű létrehozni. A zászlóalj- és századparancsnokok az első lépcső alegységek harcrendjében személyesen és közvetlenül szervezték és irányították az ellenséges objektumok ostromát. Az ezredparancsnok figyelőpontja az élen harcoló alegységek mögött 150–300 méterre települt.

Nagy űrméretű, közvetlen irányzással tüzelő lövegek, aknavetők 10–15 perces tűzcsapása és a műszaki katonák robbantásai nyitottak utat a kőkerítéseken és az épületek falain. A kisebb űrméretű (37–76 mm-es) lövegeket rendszerint felvitték a legfelső emeletre, onnan tüzeltek az ellenséges tűzfészkekre, az ablakokra és padlásokra, valamint a házfalakba és kerítésekbe vágott lőrésekre. A géppuskafészket általában kézigránátos vagy lángszórós katonák semmisítették meg. A rohamcsoportok a védelem gyenge pontjait keresték, s ott betörve a pincéken keresztül

igyekeztek mélyen benyomulni az ellenség harcrendjébe. Egy-egy épület megtisztítása során a legfelső emelet gyors elfoglalására törekedtek, és onnan lefelé haladva semmisítették meg az ellenséget.

Az ostrom körülményei, a különleges viszonyok nagy megterhelést róttak a vezetésre, nehéz próba elé állították a magasabbegységek, egységek parancsnokait és törzseit. A legnagyobb gondot a korlátozott figyelési lehetőségek jelentették: a hadtest- és hadosztályparancsnokok még a főirányban folyó harctevékenységet sem tekinthették át közvetlenül. Az alárendelt egységek tevékenységét és együttműködését összekötő tisztek segítségével szervezték meg, akik utasításokkal és tanácsokkal segítették a törzsek munkáját, ellenőrizték a felkészülést és a harctevékenységet. A magasabbegységek törzs- és tüzérfőnökei, hadműveleti osztályvezetői rendszeresen felkeresték a csapatokat, hogy személyesen is meggyőződjenek a helyzet alakulásáról és a helyszínen adjanak utasításokat.

A lövészhadosztályok a főirányban általában 400–800 méteres kiterjedésben támadtak, egy-, két- vagy háromlépcsős harcrendben, az ellenséges védelem kiépítettségétől és megerősítésétől függően. A sávhatárt rendszerint egy-egy utca jelölte. A főirányban támadó lövészezredek 150–300 méter széles sávot kaptak. A harcrendet úgy építették fel, hogy az ezred gyorsan manőverezhessen minden irányban. A lövészszázlóalj harcrendjébe a lövészszázadok, a közvetlen irányzású lövegek csoportja, az aknavető csoport és a tartalék tartozott. Az ezred- és zászlóaljtartalékkal az előrevetett alegységek mögötti harcrendet erősítették meg. Fő feladatuk az elfoglalt területen a házak, háztömbök pincétől padlásig teljes megtisztítása a visszamaradt ellenségtől, valamint az ellenlökések elhárítása. A magasabbegységek és egységparancsnokok különös gondot fordítottak a támadó csapatok szárnyának megbízható fedezésére. Erre a feladatra rendszerint összfegyvernemi csoportokat különítettek ki, amelyek lezárták a saját támadó erők szárnyait fenyegető ellenséges objektumokat.[26]

A tüzérség tevékenységének alapvető módja a közvetlen irányzású tüzelés volt, erre a célra egyes esetekben még a hadosztálytüzérségtől is kijelöltek lövegeket. A fedezék mögötti ellenséges célokat az aknavetők tüze tette harcképtelenné.

A bonyolult, sok erőfeszítést követelő küzdelemből a műszakiak is kivették a részüket. Felderítést folytattak, átjárókat nyitottak és építettek, megerődítették az elfoglalt támpontokat, épületeket, robbantásokat hajtottak végre. Az épületek romjai között megbújt ellenség kifüstölésének kiváló eszközei voltak a lángszórós alegységek.

A légierő csatarepülői sikeresen semmisítették meg a kijelölt pontcélokat, a bombázók a német védelem mélységében levő objektumokra mértek csapást, a vadászrepülők – a légvédelmi tüzérséggel együttműködésben – biztosították a saját csapatokat, és elszigetelték a bekerített csoportosítást.

A Budapesten lezajlott küzdelmek mindennel világosabban bizonyítják a harc összfegyvernemi jellegét.

Január 2-án a keleti hídfő teljes szélességében növekvő hevességgel folytatódott a küzdelem. A harcok súlypontja Rákospalota, Sashalom és Kispest körzetében volt. A körülzárt csoportosítás egyre rosszabbodó helyzetét az ellátási gondok tovább nehezítették. A „Dél" hadseregcsoport parancsnoksága ugyan még december 31-én útba indított egy ellátó uszályt, ez azonban megfeneklett Tahitótfalutól délre, a Duna nyugati ágában.

Az ellenség szívósan védekezett a főváros külső kerületeiben. Az ellenállási gócok és támpontok védői – szorosan együttműködve a tereken, a fontosabb utcakereszteződésekben és a barikádok mögött települt tüzérséggel – körömszakadtáig tartották magukat. Az első napokban, amikor az üzemanyaghelyzet még nem vált katasztrofálissá, a harckocsik, rohamlövegek és páncélozott szállító járművek rendszeresen részt vettek a védelmi harcban, helyből vezetett tűzzel, lesállásból vagy ellenlökések végrehajtásával.

A harccselekmények nagy rombolásokkal jártak. A német csapatok semmit nem kíméltek, nem törődtek a polgári lakosság veszélyeztetésével, szenvedéseivel. Visszavonuláskor vandál módon pusztítva, lépcsőzetesen ürítettek ki egy-egy házcsoportot, lehetőleg oly módon, hogy a szárnyakon visszamaradjanak kisebb csoportok, amelyek feladata a szovjet csapatok oldalának és hátának fenyegetése volt. Ezek és a visszahagyott orvlövészek ellen a szovjet csapatoknak külön harcot kellett folytatni.

A szovjet és román csapatok a nehéz körülmények ellenére is nap mint nap tovább szűkítették az ellenség pesti hídfőjét. Január 3-án a délutáni órákban Lazko vezérőrnagy, a 30. lövészhadtest parancsnoka a hadtest bal szárnyán Zugló irányában harcba vetette az időközben alárendeltségébe utalt 36. gárda-lövészhadosztályt. A friss erő bevetése gyorsan meghozta eredményét: a hadosztály támadási sávjának teljes szélességében elérte a körvasút vonalát. A sikert kihasználva a 7. román hadtest is meggyorsította támadását, és a Budapesti út és a Jászberényi út közötti szakaszon szintén felzárkózott a körvasútra. Jelentőségében vetekszik ezekkel az eredményekkel a 18. lövészhadtest sikeres mély betörése a Lóversenytér irányában.

A Lóversenytér német szükségrepülőtér volt, ezért veszélyeztetettsége kritikussá tette az utánpótlást. A Balck hadműveleti csoport vezérkari főnöke már január 3-án a reggeli helyzettájékoztatón jelentette Grolman vezérőrnagynak, hogy a Budapestre ellátást szállító repülőgépek leszállására nem sok a lehetőség, mert a Lóversenytér 500 méterre van a fő ellenállási vonal mögött, és ellenséges tűzben fekszik. Grolman azt javasolta, hogy a IX. SS-hegyihadtest Budaörsnél teremtsen olyan helyzetet, hogy a gépek le tudjanak szállni. Közölte még, hogy 3-án éjszaka két uszályt indítanak Budapestre. A hadseregcsoport hadműveleti naplója szerint az

éjszaka folyamán még 93 repülőgép is szállított utánpótlást a körülzárt csoportosításnak.[27]

Január 4-én a szovjet és román csapatok tovább mélyítették a betörést. A 30. lövészhadtest Újpesten, Rákospalotán, Pestújhelyen és Zuglóban küzdötte magát előre. A 7. román hadtest a Fehér út felé nyomult, bal szárnyával felzárkózva a Lóversenytér keleti oldalára. A 18. lövészhadtest 297. lövészhadosztálya Kőbányán elérte a Kőrösi Csoma Sándor utcát, és délnyugatról közvetlenül fenyegette a Lóversenyteret. A hadtest többi erői Soroksár birtokbavételéért harcoltak. A németek különösen a Lóversenytér körzetében tanúsítottak heves ellenállást, hogy minél tovább késleltessék elfoglalását. Az éjszaka folyamán 70 repülőgép hozott utánpótlást a védőknek.

Másnap és január 6-án is hasonló körülmények között folytatódott az ostrom. A harcokban a 18. lövészhadtest érte el a legjelentősebb eredményeket. A 68. gárdalövészhadosztály 5-én késő estére teljesen megtisztította Soroksárt az ellenségtől és egészen a Gubacsi útig nyomult előre. Másnap délelőtt a 18. lövészhadtest kilenc ellenlökést vert vissza, melyeket a 22. SS-lovashadosztály indított Kőbánya-nyugat, Népliget, Kispest észak-északkelet körzetéből. Estig a 297. és a 66. lövészhadosztály elfoglalta Kőbányát, a 317. lövészhadosztály a Vak Bottyán út, a 68. lövészhadosztály pedig Kispesten a Hunyadi út, Pesterzsébeten a Nagy Sándor út vonalában harcolt. Január 6-án a 30. lövészhadtest 36. gárda-lövészhadosztálya is befejezte Zugló ostromát.

A pesti hídfőben védekező ellenséges erők helyzete mind nehezebbé vált. A IX. SS-hegyihadtest parancsnokságának jelentése szerint a tüzérség kilőtte lőszerét és a gyalogsági lőszerre is a legszigorúbb tüzelési korlátozást kellett bevezetni. „A készletek január 7-ig csak a legnagyobb takarékossággal lesznek elegendők" – állapítja meg a jelentés, amely emellett a sebesültek helyzetét is katasztrofálisnak nevezi.[28]

A helységharc megvívásának, az ellenállási gócok ostromának és felszámolásának módszereit a rohamcsoportok és rohamosztagok folyamatosan tökéletesítették, a tapasztalatokat a vezetés gyorsan általánosította és továbbadta a csapatoknak. Ennek következtében a szovjet és román csapatok támadása mind jelentősebb eredményekkel járt, a pesti hídfő egyre szűkült és az ellenség helyzete napról napra kilátástalanabbá vált.

Január 8-án a „Dél" hadseregcsoport hadműveleti naplója a IX. SS-hegyihadtest helyzetéről összefoglalóan a következőket állapítja meg: A hídfő keleti arcvonalán az ellenségnek nehéz és hosszan tartó harcokban sikerült betörnie Kispest északi részén, a Keleti pályaudvartól délre és Pestújhely déli szegélyén. Ellenintézkedések folyamatban vannak. A 22. SS-lovashadosztály arcvonalát Csepel északi szegélyéig szorították vissza.[29]

A jelzett ellenintézkedések azonban semmit sem javítottak a körülzárt csoportosítás helyzetén. Ellenkezőleg. A szovjet és román csapatok a következő két nap

harcaiban olyan sikereket értek el, amelyek döntő módon kihatottak a pesti hídfő sorsának alakulására: felszabadították a főváros külső kerületeit. Január 9-én a 18. lövészhadtest jobb szárnyán a 297. lövészhadosztály, a 7. román hadtest részeivel együttműködve elfoglalta a Lóversenyteret. Középen a 317. lövészhadosztály a Valéria-telepet, a 66. lövészhadosztály pedig a Népligetet tisztította meg az ellenségtől. A 18. lövészhadtest bal szárnyán a 68. lövészhadosztály Kispest, Kossuthfalva és Pesterzsébet elfoglalása után kijutott a Szabadkai út vonaláig. Másnap, 10-én a 30. lövészhadtest eddigi harcait koronázta teljes siker. Csapatai több napos ostrom után kiszorították az ellenséget Újpest, Rákospalota és Pestújhely területéről.[30] Súlyosan érintette a németeket a Lóversenytér elvesztése, mert az utánpótlást ezután csak ejtőernyővel tudták ledobni, ami nem biztosította a pontos célba jutást.

Az események kapcsán a Balck hadműveleti csoport törzse arra a következtetésre jutott, hogy a IX. SS-hegyihadtest már nem lesz képes hosszabb ideig tartani a pesti hídfőt, s a menekvés egyetlen lehetőségét egy északnyugati irányú kitörésben látta. Grolman vezérőrnagy, a „Dél" hadseregcsoport vezérkari főnöke ezt a lehetőséget egyetértőleg közölte Guderian vezérezredessel, az OKH vezérkari főnökével. Guderian röviden válaszolt: „ma beszélt Hitlerrel, de döntés nincs." A „Dél" hadseregcsoport törzse azonban továbbszorgalmazta az ügyet, szeretett volna kedvező állásfoglalást elérni az OKH-nál, azonban sikertelenül. 2 óra 20 perckor az OKH vezetési csoportfőnöke telefonon értesítette Grolmant: két órán át küzdött a döntésért, de az eredmény változatlanul ugyanaz, amit Guderian mondott. „Az egyetlen, amit elért – közölte – a lovagkereszt Pfeffer-Wildenbruch SS-főcsoportvezető számára. A IX. SS-hegyihadtestnek Budapesten kell maradnia" – tette hozzá.[31]

Hitler ragaszkodása ahhoz, hogy a körülzárt erők kitartsanak a pesti hídfőben, csupán azzal magyarázható, hogy vakon bízott a Dunántúlon indított felmentési kísérletek sikerében. Éppen ezekben a napokban rendelte el a résztvevő csapatok átcsoportosítását új irányba, a „déli megoldás" végrehajtására, amelytől gyors és döntő eredményt remélt. Azt azonban nem mérte fel reálisan, hogy a pesti hídfőt védő csapatok meddig lesznek képesek tartani magukat az utánpótlás egyre csökkenő mértéke mellett.

Január 10-e után kedvezőbb feltételek között folytatták harcukat a pesti hídfőt ostromló szovjet és román csapatok, most már a belső kerületek felszabadításáért. Az eddigi harctevékenységet elemezve, Malinovszkij marsall elhatározta, hogy megszünteti a vezetés megosztottságát. Eddig ugyanis a 18. lövészhadtest közvetlenül a frontparancsnokságtól, a 30. lövész- és 7. román hadtest pedig a 7. gárdahadsereg törzsétől kapta a feladatokat, s ez megnehezítette tevékenységük összehangolását, együttműködésük zökkenőmentes megszervezését. Január 11-én kiadott parancsában – a főparancsnokság javaslatának megfelelően – Malinovszkij marsall „buda-

pesti csoport" néven összevonta és egységes vezetés alá helyezte a pesti hídfőben harcoló szovjet és román magasabbegységeket. A „budapesti csoport" parancsnokává I. M. Afonyin vezérőrnagyot, a 18. lövészhadtest parancsnokát nevezte ki, s egyidejűleg elrendelte: a csoport zúzza szét az ellenség védelmét a pesti oldalon, és január 14-én estig érje el a Duna keleti partját.[32]

A „budapesti csoport" megkezdte a belső kerületek ostromát. A 30. lövészhadtest hadosztályai Angyalföld és a Városliget megtisztításáért harcoltak. A 155., a 151. lövész- és a 36. gárda-lövészhadosztály a hadtest főcsapásának irányában a Városligetet védő ellenséges csoportosítást támadta. Ez az erős kötelék a vasúti töltés mentén emelt barikádok mögül az Angolparkba, az Állatkertbe, a Széchenyi-fürdő és a múzeumok épületébe befészkelve, heves tűzzel igyekezett megállítani a szovjet csapatokat, amelyek a vasútvonalon áttörve a mai Május 1. útról indították meg az ostromot. Egyidejűleg a 25. gárda-lövészhadosztály erőteljes csapással áttörte az ellenséges védelmet a Rákos-patak mentén, elfoglalta Rákosrendező pályaudvart és megkezdte Angyalföld felszabadítását. A Városliget területén nehezebb volt a helyzet, itt két napon át szinte szünet nélkül folyt a küzdelem. A rohamcsoportok és osztagok tevékenysége arra irányult, hogy elszigeteljék egymástól az erős védelmi objektumokat és külön-külön számolják fel őket. A nehéz körülmények között vívott harc 12-én estére lényegében eldőlt a szovjet csapatok javára. A németek már csupán a Városliget északnyugati és délnyugati részében tartották magukat.

A Thököly út–Kerepesi út közötti szakaszon támadó 7. román hadtest január 11-én azt a feladatot kapta a „budapesti csoport" parancsnokától, hogy a bal szárnyon mért főcsapással a Keleti pályaudvar–Rákóczi út irányában előnyomulva, jusson ki a város központjába.[33] A román csapatok az ellenség heves ellenállása miatt lassan, háztömbről háztömbre küzdötték magukat előre. A németek különösen a Ferenc József (Bajcsy-Zsilinszky) laktanyát, a Gumigyárat és az Ügetőt védték erejük teljes megfeszítésével a végsőkig. A Thököly út, Kerepesi út, Hungária körút, Keleti pályaudvar által határolt térségben január 14-én estig változatlan hevességgel tombolt a küzdelem.

Eredményesen folytatta támadását a „budapesti csoport" bal szárnyán harcoló 18. lövészhadtest is. Hadosztályai a Népligetben védekező ellenséges erők szétzúzása után a Hungária körút és Könyves Kálmán körút vonaláról indultak rohamra. A hadtestparancsnok terve szerint az OTI-székház és a MÁVAG épülete közötti szakaszon kellett áttörniük a védelmet, majd a 297. lövészhadosztálynak a Kerepesi út–Práter utca–Lágymányosi Dohánygyár; a 317. lövészhadosztálynak a Ludovika Akadémia–Petőfi híd; a 68. lövészhadosztálynak pedig a Vaskapu utca irányába kifejleszteni a támadást.[34] A 297. lövészhadosztály útját erős akadályként zárta el a szívós ellenállásra berendezett Kerepesi temető, melyben a 13. német páncéloshadosztály erői védték. A lövegek, aknavetők, gyalogsági nehézfegyverek jól

szervezett rendszere zárta le a megközelítési utakat, s külön akadályként kellett leküzdeni a temetőt keletről szegélyező vasúti töltést is. A 297. lövészhadosztály csapatai a 7. román hadtest részeivel együttműködve kezdték meg az ellenséges csoport felszámolását. Január 10-én este a szovjet műszakiak több helyütt rést robbantottak a temető falában. A réseken behatolt rohamcsoportok másnap késő estig tartó heves harcban, számos esetben ember-ember elleni kézitusában fejezték be a temető elfoglalását. Ez idő alatt a 66. lövészhadosztály ezredei a Kőbányai út és az Üllői út közötti szakaszon törték át a védelmet. Január 13-án megtisztították a Ludovika Akadémiát és környékét, s a Szigony utcában harcoltak tovább. A 317. és a 68. lövészhadosztály a Népliget délnyugati sarka, soroksári Duna-ág vonaláról mért együttes csapást az ellenségre. Január 13-án elfoglalták a Ferencvárosi pályaudvart, s a 68. lövészhadosztály még aznap elérte a déli összekötő vasúti hidat. Ezen a napon az arcvonal az I. hadtestparancsnokság jelentése szerint: „Délről gróf Haller utca, Ludovika és Orczy tért kizárva, Örömvölgy utca, Kerepesi temető északi szegélye, Ruggyantagyártól északra, Stefánia út, Városliget bejáratától Városliget délkeleti szegélye. Innen a Hernád utca környéke kérdéses, Damjanich utcától Bajza utca, Lehel utcáig. Lehel utca, Frangepán utca, Forgách tér kizárva, Szilas út, Rozsnyói út, Esztergomi út, Dagály utca."

Az egyre szűkülő hídfőben kétségbeesett elszántsággal védekeztek a németek. A harcok hevességéről egy haditudósító így ír: „Ez egy rettenetes csata, Sztálingrád óta páratlan. Minden házért, szinte minden szobáért harc folyik. Az utcákat, tereket és udvarokat holtak borítják... Az egész várost a por és hamu fátyla takarja."[35] A német katonák változatlanul bíztak Gille SS-tábornok felmentő csapataiban, s a IX. SS-hegyihadtest parancsnoksága a Wiking és Totenkopf SS-páncéloshadosztályok közeledéséről kiadott hírekkel táplálta bennük a reményt.

A szovjet csapatok politikai szervei nagy munkát fejtettek ki, hogy a német katonákat ráébresszék a valóságra. A 7. gárdahadsereg politikai osztálya csupán 1944 decemberében 20 ezer német nyelvű röplapot adott ki. 1300 példányban terjesztette a Szabad Németország című lapot és 180 adásban sugárzott különféle szövegű felhívásokat. Mindenekelőtt a szovjet hadifogságról terjesztett koholmányok megcáfolására fordítottak nagy gondot. A 2. Ukrán Front politikai csoportfőnökségének jelentése szerint ugyanis a német katonák azt tartották: a halál jobb, mint a fogság. Ez a vélemény erősen élt a körülzártakban, akiket bár állandóan hitegettek a felmentéssel, a parlamenterek meggyilkolása miatt fokozódó félelem töltött el. Éppen ezért ritkán fordult elő, hogy a német katonák egyenként megadták volna magukat. A fogságba menést a jól kiépített besúgóhálózat is nehezítette. A hadifogságot főleg olyanok választották, akiket valamely okból megbüntettek, vagy pedig nagyon kedvező lehetőségük nyílott a megadásra. Hogy eloszlassák a félelmet a hadifogságtól, a szovjet politikai szervek rádión és röplapokon ismertették 50 fogoly német tábornoknak a katonákhoz intézett felhívását és Paulus

tábornagynak a hadifogsággal foglalkozó előadását. Német katonák nagyobb mértékű átállására ennek ellenére sem került sor. Az önként átálltak száma legfeljebb néhány százra tehető. Erre utal, hogy például a 18. lövészhadtestnél 53 német katona kapcsolódott be a felvilágosító munkába. Közülük 27-en visszamentek alakulatukhoz és 219 társukat beszélték rá az átállásra.[36]

Sokkal eredményesebb volt az agitáció a háborúba belefáradt, annak céltalanságát és értelmetlenségét egyre teljesebben felismerő magyar katonák között. Ők a 2. Ukrán Front politikai csoportfőnökségének több mint egymillió példányban terjesztett röplapjaiból értesültek az ország felszabadított területein végbement legfontosabb változásokról: az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalakulásáról, a magyar néphez intézett szózatáról, a fasiszta Németországnak küldött hadüzenetről, a nemzeti bizottságok megalakulásáról és a demokratikus átalakulás más, kezdeti eredményeiről. E felhívások elmélyítették a személyes tapasztalatok hatását a németek vandalizmusáról és a nyilasok garázdálkodásairól. A magyar katonák mind nagyobb számban felismerték: ha tovább harcolnak a fasiszta Wehrmacht oldalán, vállalniuk kell a bűntárs szerepét, s nem kerülhetik el a pusztulást. Mindez oda vezetett, hogy január közepe táján már alig-alig akadt olyan magyar egység, amely kész volt teljesíteni a németek parancsait. A legtöbb alakulat minden eszközt megragadott, hogy ne kelljen harcolnia, ha pedig a bevetést semmiképpen nem kerülhette el, harc nélkül visszavonult.

Tízezerre tehető azoknak a katonáknak a száma, akik polgári ruhát szerezve bujkáltak, vagy az első alkalmat megragadva megadták magukat. Sokan átálltak a szovjet csapatokhoz, esetleg valamelyik partizáncsoporthoz csatlakoztak. December 28-tól január 18-ig egyedül a 30. lövészhadtest arcvonalán 25 675 katona és tiszt (ebből csak néhány száz volt német) állt át. A „budapesti csoport" hadosztályaiban 1619 egyénileg átállt magyar katona és tiszt kapcsolódott be a fasizmus elleni harcba. A 18. lövészhadtestnél 334-en vettek rész az agitációs munkában. Közülük 280 visszament alakulatához, s onnan 2963 bajtársát hozta magával a szovjet csapatokhoz. A 30. lövészhadtestnél 117 magyar katona vállalt ilyen feladatot. Budapesten összesen 739 magyar katona és tiszt volt kész arra, hogy átállás után újra felkeresse egységét. Visszatérni 580-nak sikerült, 6208 bajtársával együtt.[37] Több mint 300 volt a budapesti partizáncsoportokhoz csatlakozott katonák és tisztek száma is.

A magyar csapatok bomlása, egyre szélesedő ellenállása a háborúval szemben nem kis mértékben járult hozzá, hogy a IX. SS-hegyihadtest parancsnoksága mind világosabban látta helyzetének reménytelenségét, s egyre kevésbé bízott Gille tábornok felmentő hadosztályaiban. A veszteségek is oly nagyok voltak, hogy Pfeffer-Wildenbruch január 12-én, légi úton kért személyi utánpótlást. A Balck hadműveleti csoport törzse azonban a budapesti helyzet bizonytalanságára hivatkozva kitért a kérés teljesítése elől. Egyébként is, az utánpótlás mértéke nap nap

után csökkent, egyre reménytelenebbé téve a védők helyzetét. Jól illusztrálja ezt a IX. SS-hegyihadtest január 13-ai jelentése, amely a helyzet vázolása után megállapítja: „A védelmi harcok támogatása tüzérséggel és gránátvetőkkel a lőszerhiány következtében, és páncélosok bevetése az üzemanyaghiány miatt nem volt lehetséges."[38]

Január 13-án a szovjet és román csapatok továbbnyomultak előre a város belseje felé.

Ha a harcok már a külvárosokban is makacsok és elkeseredettek voltak, most a város központi negyedeinek elfoglalása még nehezebbnek bizonyultak.

Hatalmas, erős épületek sorakoztak egymás mellett, háztömb háztömböt követett úgyszólván hézagmentesen. A kapukat befalazták, minden ablak és rés mögött tűzfegyver. Az utcákon sűrűn tornyosultak a különféle akadályok.

A németek és nyilasok egyre dühödtebben védekeztek. Egyes épületeket felgyújtottak vagy felrobbantottak, hogy így állják útját a szovjet harcosoknak. Gyakoribbá váltak az ellenlökések.

Ennek ellenére a támadás mintha gyorsabban haladt volna előre. A szovjet katonák már hasznosították a külvárosokban folytatott harcok tapasztalatait.

Elég volt, hogy a szélső épületben megvessék a lábukat, s a lövészek máris utat vágtak az egész tömbön keresztül. Áttörték a kőfalakat, kimásztak a tetőkre, vagy a pincéken keresztül küzdötték magukat előre géppisztolytűzzel, kézigránátokkal és rohamkéssel.

A háztömbök végénél megszűnt ez a lehetőség is. Itt újra kellett rohamozni. Rendszerint lekötötték arcból az ellenséget és oldalból és a hátába jutva kísérelték meg megsemmisíteni. Egyes épületeket nem lehetett megközelíteni az erős elhárító tűz miatt. Előrekúsztak a robbantócsoportok és köd leple alatt elhelyezve a tölteteket, felrobbantották azokat. Más ellenálló támpontokat felgyújtottak. És ez így ment, amíg ellenséget találtak.

A 30. lövészhadtest támadási sávjában a 155. és a 151. lövészhadosztály befejezte a Városligetben elszigetelt két német csoport szétzúzását, az utolsó ellenállási gócok felszámolását. Majd rendezte sorait, és a jelenlegi Rudas László utcából az Ajtósi Dürer sorig terjedő szakaszon folytatta a védelmi objektumok ostromát. A 36. gárda-lövészhadosztály pedig az Ajtósi Dürer sor és a Thököly út közötti sávban küzdötte magát előre. A IX. SS-hegyihadtest jelentése a nap eseményeit összefoglalva megállapítja: „Budapest keleti részében a nehéz, változatos harcok a városközponthoz közelednek. Az ellenség folyamatosan támadta a saját gyenge biztosítóvonalat összefogott erőkkel, csatarepülőkkel, harckocsikkal és tömeges tüzérségi tűzzel."[39]

Január 14-én a 30. lövészhadtest a Körönd, Szív utca, Lövölde tér, Rottenbiller utca, Baross tér vonalában harcolt. E napon foglalta el a hadtest 155. lövészhadosztálya, együttműködve a román csapatokkal a Keleti pályaudvart és környékét.

Ekkor került a „Dél" hadseregcsoport hadműveleti naplójába az a bejegyzés, hogy az előző napi harcokban elveszett a Ludovika Akadémia környéke, a Kerepesi temető és a Városliget.

A körülzártak ellátási helyzete annyira válságosra fordult, hogy Wöhler tábornok, hadseregcsoport-parancsnok egyenesen Hitlernek tett jelentést táviratilag. Jelentéséből kiderül, hogy az utóbbi időben a légi úton történő ellátás kb. napi 20 tonnára tehető, holott a szükséglet legalább 100 tonna lőszer és üzemanyag. Wöhler szükségesnek tartotta a védők élelmiszer-ellátásának megoldását is. „Félő, hogy Budapest védőinek erőfeszítése a végső határt éri el, hacsak a légi ellátás nem teremti meg a lehetőséget a további harcra" – állapítja meg. Ugyanilyen tartalmú táviratban tárta fel a helyzetet a 4. légiflotta parancsnoka előtt is. „A Budapestért folyó csata elérte a végkifejlődést... A város védőinek lőszerellátása egyre nehezebb teherpróbát jelent – írta, majd kérte, hogy – a 4. légiflotta minden erővel támogassa a város védőit a lőszerellátásban és másodlagosan a vadászok alkalmazása pszichológiailag is kívánatos lenne."[40]

Január 15-én tovább mélyítették sikereiket a főváros belterülete felé előretörő szovjet csapatok. Jobb szárnyon a 30. lövészhadtest 25. gárda-lövészhadosztálya áttörte az ellenség Rákos-patak mentén kiépített védelmét a Váci út és Béke út között is, s nehéz harcokban kijutott a jelenlegi Dózsa György út vonaláig. A hadtest főerői ugyanekkor a Nyugati pályaudvar és a Rákóczi út közötti szakaszon elérték a Nagykörutat. Sikeresen haladt előre a bal szárnyon a 18. lövészhadtest támadása is. Csapatai a nap folyamán a Boráros téren és a Kálvin tér keleti háztömbjénél harcoltak. „A helyzet Budapesten tovább élesedik. A Horthy Miklós hidat fel kellett robbantani, a Ferenc József-híd erősen veszélyeztetve."[41] Ez a bejegyzés sommázza a napi helyzetet a hadseregcsoport hadműveleti naplójában. A napijelentésből az is kiderül, hogy a lőszer- és üzemanyaghiány erősen kihatott a német csapatok erkölcsi állapotára, sőt a vezetésre is. Ezért Wöhler tábornok szükségét érezte, hogy lelket öntsön a védőkbe, ám sok jóval nem tudta biztatni őket. „A hadseregcsoport igyekszik minden erejével a védőket segíteni, de meg kell mondani, hogy az időjárás miatt a légierő nem tud segíteni"[42] – táviratozta Pfeffer-Wildenbruchnak. Ez egyúttal válasz volt Beregfy nyilas honvédelmi miniszternek is, aki ugyancsak az ellátás megoldatlansága miatt kérte segítségét, mert mint írta: „...a polgári lakosság nem viselteti megértően és erre a saját légierő halogató magatartása hatással van."[43]

A pesti hídfő a január közepéig vívott harcok eredményeként jelentősen összeszűkült. Ennek következtében lehetővé vált a román vezérkar korábbi kérésének teljesítése, hogy a román csapatokat helyezzék egységesen nemzeti vezetés alá. Malinovszkij marsall január 15-én elrendelte, hogy a 7. román hadtest, amely az eddigi harcokban kijutott a Baross térre, csoportosuljon át Szécsénybe, és ott az 1. román hadsereg alárendeltségébe lépjen.

Január 16-án a „budapesti csoport" az utolsó rohamot indította a pesti hídfőben maradék erejével védekező ellenség ellen. A 30. lövészhadtest főerői a Parlament, a 18. lövészhadtest főerői pedig az Erzsébet-híd irányában nyomultak előre. Az ostrom egy cseppet sem volt könnyebb, mint az előző napokban. A németek most már azért tanúsítottak heves ellenállást, hogy kiharcolják a Budára való átjutás lehetőségét. A szovjet katonák nehéz, ember-ember elleni küzdelemben tisztították meg a háztömböket a befészkelt ellenségtől a Margit-híd pesti hídfője, Nagykörút, Baross utca eleje, Kálvin tér, Ferenc József híd (Szabadsághíd) szakaszon.

Az események alakulása megértette a német vezérkarral, hogy a pesti hídfő tovább már nem tartható. Január 16-án Hitler arra kényszerült, hogy megadja Pfeffer-Wildenbruchnak a többször kért cselekvési szabadságot. A „budapesti erőd" parancsnoka azonnal folyamatba tette az előkészületeket a hídfő kiürítésére. Lényegében ezzel magyarázható, hogy az arcvonal helyzete január 17-én, az előző napihoz képest alig változott. A németek végső elszántsággal tartották utolsó támpontjaikat, hogy az Erzsébet-hídon és a Lánchídon átmenthessék Budára maradék erőiket és eszközeiket.

A hadműveleti napló bejegyzései azonban már a végkifejletről tanúskodnak: „A Ferenc József-híd és tőle északra a régi város egy része elveszett, az Erzsébet-híd veszélyeztetve." A harcok jellemzésére a következő megállapítás utal: „Nem ritka az olyan eset, hogy a házak földszintjén németek, az I. emeleten oroszok vannak, és a II. emeleten ismét németek védekeznek." A bejegyzésből az is kiderül, hogy „a harci feltételeket Budapesten súlyosbították az arcvonal mögött rajtaütő, beszivárgott oroszok és magyar kommunisták". Ez a megállapítás nem az ostrom egyetlen napjára vonatkozik, s elismerése annak, hogy a főváros különböző pontjain tevékenykedő partizáncsoportok akcióikkal nem lebecsülendő mértékben megnehezítették a németek helyzetét. A német csapatok harckészségét a hadműveleti napló következő bejegyzése érzékelteti: „A nehézfegyverek tűztámogatásának hiánya miatt a gyalogság ellenálló ereje tovább süllyed."[44] A magyar csapatok és a lakosság helyzetét az I. hadtestparancsnokság napijelentése így sommázza: „A német vezetés ma éjjel, I. 17-én Pestet feladja, a hidakat robbantja. A lakosság szenvedései szavakkal már nem jellemezhetőek. Az elrendeltek hatása alatt a honvédcsapatok harckészsége rohamosan csökken, további hatása kiszámíthatatlan."[45]

A pesti hídfő kiürítését a csapatok Pfeffer-Wildenbruch parancsára január 17-én 22 órakor kezdték meg. A szovjet rohamcsoportok egymás után számolták fel a maradék támpontokat, s eközben január 18-án hajnalban Gurgen Makarovics Apkarov rohamcsoportja elfoglalta a Parlament épületét. A szovjet harcosok a hídfő teljes szélességében gyors ütemben haladnak a Duna felé. Azt azonban sajnos már nem tudták megakadályozni, hogy a német műszakiak 7 órakor felrobbantsák az az Erzsébet- és a Lánchidat.

A budai oldalon a kialakult adottságok következtében az ostrom feltételei még nehezebbek voltak, mint a keleti hídfőben. A számos uralgó magaslat, a Citadella, a Vár és alagútrendszere, a vastag falú középkori építmények, a szűk utcák kitűnő feltételeket teremtettek a védelem megszervezésére, a terület huzamos tartására. Ebben az utca-, pince- és alagúthálózatban, ebben a valóságos labirintusban napokig tartottak a harcok. Itt nemcsak a felszínen hallatszott a fegyverek ropogása, hanem a föld alól is tompa dübörgés, recsegés tört elő. Mindkét fél kereste a lehetőségeket, hogy a másik hátába jusson, és kitartóak, elszántak voltak a harcban.

A németek a budai hídfőben négy védelmi gyűrűt alakítottak ki, ezek képezték a védelmi rendszer alapját, amely itt is ellenállási csomópontok és támpontok hálózatából állt. Az első védőgyűrű a jelenlegi Bartók Béla út, 269-es magaslat, Szilágyi Erzsébet fasor, 249-es magaslat vonalát követte. A második a Citadella, Avar utca, Alkotás utca, Krisztina út, Mártírok útja mentén húzódott. A harmadikat a Krisztina út, Árok utca, a negyediket pedig a várpalota körzetében rendezték be oly módon, hogy magába foglalja a minisztériumok épületét is.

A német felmentő kísérletek miatt a Budán harcoló csapatokat a 2. Ukrán Front parancsnoka január 2-án az elért terepszakaszon védelembe rendelte, hogy megakadályozzák a körülzárt csoportosítás esetleges kitörését. Ebből következően az arcvonal helyzete január második feléig lényegében nem változott. Január 18-át követően a frontparancsnok utasítására a „budapesti csoport" 18. lövészhadteste a 68. lövészhadosztály nélkül átcsoportosult Budára. A 30. lövészhadtest és a 68. lövészhadosztály is átkelt a Dunán, de nem Buda ostromába kapcsolódott be, hanem Dunaföldvárnál felkészült arra, hogy részt vegyen a felmentésre irányuló harmadik, egyben legveszélyesebb német csapat elhárításában.

A szovjet főparancsnokság január 18-án a 11 009. sz. direktívájában intézkedett Buda elfoglalására. A feladattal a 2. Ukrán Front „budapesti csoportját" bízta meg, melynek állománya január 20-tól a 18. lövészhadtestből (297., 317., 66. lövészhadosztály); a 37. lövészhadtestből (108., 320., 316. lövészhadosztály, 83. tengerészgyalogos dandár) és a 75. lövészhadtestből (113., 180., 109. lövészhadosztály) tevődött össze.

A „budapesti csoport" jobb szárnyán a 18. lövészhadtest, közepén a 37. lövészhadtest, bal szárnyán pedig a 75. lövészhadtest helyezkedett el. Az arcvonal a déli összekötő vasúti hídon átvezető vasútvonal, a jelenlegi Bartók Béla út és a vasútvonal kereszteződése, Sashegy, Orbánhegy, Zöldmál, Árpád-híd budai hídfője terepszakaszon húzódott. Budán az ellenség ellenállása még hevesebbé és elkeseredettebbé vált. A január 18-án megkezdett harmadik felmentési kísérlet ugyanis újból felélesztette a körülzártakban a kiszabadulás reményét. A IX. SS-hegyihad-

BUDAPEST OSTROMA

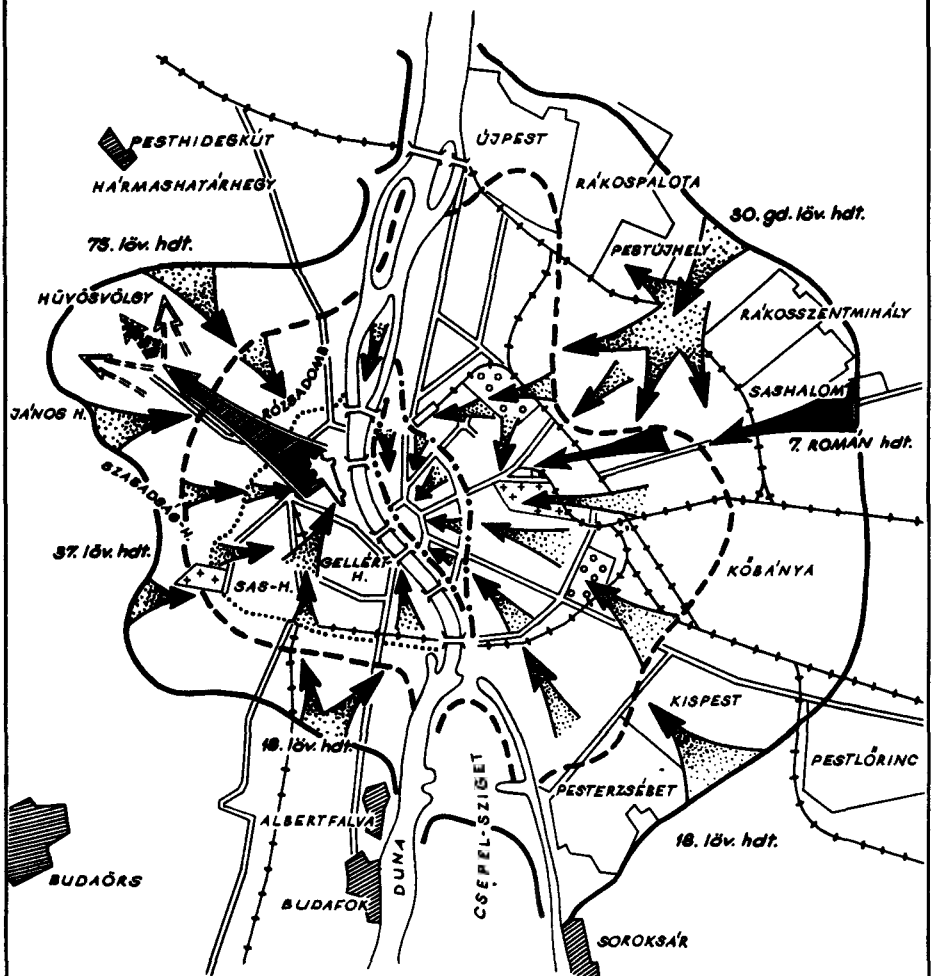

JELMAGYARÁZAT

A SZOVJET CSAPATOK HELYZETE:

- 1. 1-ÉN
- 1. 9-ÉN
- 1. 15-ÉN
- 1. 18-ÁN
- 2. 6-ÁN

SZOVJET CSAPATOK TÁMADÁSÁNAK IRÁNYA

NÉMET KITÖRÉSI KÍSÉRLET 2. 11-ÉN

test parancsnoksága rendszeresen tájékoztatta a csapatokat a csapás kezdeti sikereiről. „Az utolsó lövészgödörig eljutott a Gilléről szóló hír. Ő az, aki bármelyik pillanatban áttörheti az ellenség gyűrűjét. Mindenütt ő volt az erkölcsi támasz" – írja erről a harcok egyik német résztvevője.[46] A megújuló remény a körülzártakat körömszakadtáig való védekezésre kényszerítette.

Managarov altábornagy, aki a január 20-án megsebesült Afonyin vezérőrnagytól átvette a „budapesti csoport" parancsnokságát, az ellenséges védelem áttörésének, feldarabolásának és részenkénti megsemmisítésének feladatát állította csapatai elé. A 18. lövészhadtest átkelése a Duna nyugati partjára és felkészülése az ostromra, valamint a hadtestek közötti sávhatárok módosulásával járó átcsoportosítások több napot vettek igénybe. Ezért a „budapesti csoport" magasabbegységei nem egyidőben, hanem részenként kapesolódtak be a meginduló harctevékenységekbe.

Január 19-én a Margitsziget északi részén partra szállt egy szovjet rohamcsoport, és harcot kezdett a szigetet védő ellenséges erők megsemmisítéséért. A 75. lövészhadtest ugyanezen a napon a Vörösvári út és Törökvész út, a 37. lövészhadtest pedig a Törökvész úttól a Farkasréti temetőig terjedő szakaszon kezdte meg a támadást. A németek a Margitszigeten, a Vérhalomnál, a Farkasréti temetőben és a Sashegyen fejtették ki a legnagyobb ellenállást. Az arcvonal több pontján harckocsikkal támogatott ellenlökéseket indítottak a szovjet csapatok megállítására. Hindy vezérezredesnek, a magyar csapatok főparancsnokának utasítására a maradék magyar erőket is bevetették. A 10. gyalloghadosztály maradványai a Bors utca irányából, Billnitzer altábornagy vezetésével pedig egy vegyes magyar harccsoport a Böszörményi útról próbálta megállítani a szovjet előretörést. Az ellenlökés azonban nem járt eredménnyel.

A szovjet csapatok támadása miatt egyre nehezebbé váló helyzetben újra különös súllyal merült fel az ellátás problémája, melyet a „budapesti erőd" parancsnoksága már politikai kérdésként kezelt. A január 19-i megbeszélésen Winckelmann SS-tábornok első vezérkari tisztje kijelentette: „. . . a magyar ellenálló erő a fővárosban összeroppan, ha nem sikerül az ellenséges légiuralmat elhárítani. A nyilaskeresztesek segítésétől a fővárosban nem lehet elzárkózni." Kérte, hogy a légierő repüljön „az erőd fölé is", ne csupán a harcászatilag fontos tüzérségi állásokat bombázza. „A saját légierő megjelenése erkölcsi támasz a védők számára" – jelentette ki.[47]

Kívánalmai jól tükrözik a védősereg mind kilátástalanabb helyzetét, erkölcsi erejének gyengülését s a lakosság ellenállásától való félelmet. Ám kérése jámbor óhaj maradt. A 4. légiflotta ugyanis az időjárástól függően csupán azt tudta vállalni, hogy éjszakánként néhány gép – így például január 20-án 24 – bizonyos mennyiségű lőszert és üzemanyagot juttat a védőknek. Arra már nem volt ereje, hogy légi támogatást is nyújtson a körülzárt csapatoknak. Még inkább képtelen volt arra, hogy a nyilasok helyzetét erősítendő, élelmiszert szállítson a polgári lakosság számára.

Január 25-ig váltakozó harcok folytak Budán. A 75. és 37. lövészhadtest rohamcsoportjai szünet nélkül ostromolták az ellenséges védelem támpontjait, és háztömbről háztömbre nyomultak előre. A Margitsziget északi felét teljesen megtisztították, s a védőket a déli részre szorították vissza. A Vérhalomért vívott harcokban az I. egyetemi rohamzászlóalj szinte teljesen megsemmisült, s csupán roncsai maradtak a 10. gyalloghadosztálynak is, amelyet veszteségei miatt ki kellett vonni az arcvonalból. A IX. SS-hegyihadtest jelentése már január 20-án leszögezi: „Saját veszteségek jelentősek." Január 25-én pedig azt közli, hogy a következő napokban kénytelen lesz lerövidíteni jelenlegi 25 km-es arcvonalát. Január 26-án tovább súlyosbodott az ellenség helyzete. „Mély betörés az északi arcvonalba a part és a Bécsi út között, a Vérhalom környékén és délen, a Kis-Svábhegy környékén" – ez a megállapítás olvasható a napijelentésben, melyből világos, hogy a tervezett arcvonalrövidítés nem annyira a tervszerű elhatározás, sokkal inkább a kényszer következménye volt. A jelentés szerint január 26-án a sebesültek száma elérte a 11 000 főt.[48] Január 27-én a 18. lövészhadtest is bekapcsolódott az ostromba. Ezzel az ellenség helyzete teljesen kilátástalanná vált. Az arcvonalnak nem volt többé egyetlen nyugodt szakasza sem, a Dunántúlon pedig megkezdődött a 3. Ukrán Front ellencsapása, amely a német felmentési kísérletek következményeinek felszámolását célozta és eredményezte.

A 18. lövészhadtest támadása új lendületet adott az ostromnak. A szovjet csapatok a Kis-Svábhegynél és a Rókus-hegynél mélyen betörtek a védelembe. A Kis-Svábhegy visszafoglalására az I. hadtestparancsnokság bevetette utolsó tartalékát, de eredménytelenül. A német parancsnokság a 13. páncéloshadosztály még mozgatható részeit és a maradék tartalékot vetette be, hogy a Rézmáltól és a Vérhalomtól nyugatra vezetett ellenlökéssel leszűkítse a betörést. Az ellenlökés azonban vajmi keveset változtatott a helyzeten, mert Pfeffer-Wildenbruch arra az elhatározásra jutott, hogy „... január 28-ról 29-re virradó éjszaka egy erősen lerövidített fő ellenállási vonalra kell visszavenni az északi arcvonalat". A Vérhalomtól nyugatra harcoló szovjet csapatok szándékát úgy ítélte meg, hogy minden bizonnyal a hídfő felhasítására és az északi részben összpontosított támadással az első vonalban védő német erők szétzúzására törekednek. Jelentésében megállapítja: „A helyzet nagyon komoly... Az ellenség újonnan bevetett páncélos kötelékekkel folytatott támadásával az éjszaka és a holnapi nap folyamán számolni lehet... Saját támadás egyre nehezebb. A sebesültek száma túllépi a harcolók számát... 34 000 német és magyar katona ellátótér nélkül van."[49] A védők helyzete teljesen reménytelenné vált. Ellátásuk megoldatlansága és a sebesültek nagy száma világossá kellett, hogy tegye a német hadvezetés előtt: már csak rövid ideig képesek tartani magukat. Ennek ellenére Hitler január 27-én az OKH útján megismételte korábbi parancsát: „Továbbra is tartania kell a védőseregnek Budapestet, amíg a felmentés órája elérkezik."[50] Hitler parancsa minden bizonnyal összefüggésben van január 22-i

döntésével, mely szerint az Ardennekből feltöltésre kivont 6. SS-páncéloshadsereget Magyarországra kell átdobni és ott új támadást előkészíteni a Dráva–Duna–Balaton közének megtisztítása céljából. Arra számítani azonban, hogy a Budán körülzárt csapatok a március elejére tervezett új ellentámadásig képesek lesznek kitartani, kalandorság és az erők tudatos feláldozása volt.

Pfeffer-Wildenbruch mégis teljesítette a parancsot, erejük végső megfeszítésére késztetve csapatait. Az összefüggő védelem fenntartása érdekében az arcvonalat január 28-án éjszaka a hídfő északi részén a Szemlő-hegy magasságáig tervezte visszavonni. A Balck hadműveleti csoport vezérkari főnöke emellett szükségesnek tartotta a nyugati arcvonalszakasz visszavételét is a Vár és a Citadella körzetébe.

Ezeket az elképzeléseket sorra illuzórikussá tették a szovjet csapatok következő napokban elért sikerei. Január 29-én a 75. lövészhadtest Óbuda felől előnyomuló egységei elérték a Margit-híd budai hídfőjét; a 37. lövészhadtest a Kis-Svábhegy, Orbán-hegy, Márton-hegy, Farkasréti temető terepszakaszon támadott; a 18. lövészhadtest a Hamzsabégi út–vasútvonal mentén kiépített ellenséges állásokat rohamozta. „A csata a Várhegyért megkezdődött... A helyzet nagyon kritikus" – olvasható a IX. SS-hegyihadtest másnapi jelentésében, amely azt is kénytelen megállapítani, hogy a fő ellenállási vonal visszavétele a Várhegy és a Citadella környékére csupán illúzió. S még egy figyelemre méltó bejegyzés: „Január 29-ről 30-ra virradó éjszaka a magyar csendőrség és honvédség nagy része zárt kötelékben átment az ellenséghez."[51]

A magyar katonák nagy része már a pesti hídfőben is mindent elkövetett, hogy kivonja magát a harcból. Január végére Budán ez a törekvés már – mondhatni – általánossá vált. Az alakulatok többsége igyekezett elkülönülni a németektől s kapcsolatot keresett a szovjet csapatokhoz, előkészítve az átállást.

Január 30-án az Orbán-hegyet támadó erők betörtek az ellenség fő ellenállási vonalába, más csapatok pedig a Vérmező délnyugati részén elfoglalták a Várhegyet fedező két támpontot. „Az ellenség erős nyomása tovább tart" – állapította meg az I. hadtestparancsnokság jelentése.

Másnap a szovjet rohamcsoportok befejezték a Margitszigeten harcoló ellenséges erők felszámolását. A 75. és a 37. lövészhadtesttel szemben védő német csapatok a Mártírok útja, Kékgolyó utca, Istenhegyi út eleje vonalra szorultak vissza. Másnap, február 1-én, a 18. lövészhadtest részei a Sas-hegytől délre beékelődtek a védelembe, s megkezdték ennek a legerősebb ellenállási csomópontnak a bekerítését. A németek minden erőfeszítésük ellenére sem bírták már elreteszelni a védelemben keletkezett rést. Az északról, nyugatról és délről támadó szovjet csapatok egyre összébb szűkítették a hídfőt. Kozma ezredesnek, a budapesti légvédelmi tüzércsoport parancsnokának január 31-i jelentése szerint: „Buda-észak, Margit-körút, Kékgolyó utca és Istenhegyi útig a Margitszigettel együtt elveszett. A Vár és a Krisztina romokban. Vadászvédelem nulla. Légvédelmi tüzérosztály gyalogharc-

ban. Az ellenség nyomása igen erős és nyomasztó. A csapatok fáradtak és kimerültek. Élelmezés gyenge. Összesen 3 vontató és 2 tehergépkocsi van, a többi szétrombolva. Lövegállomány: 22 darab ágyú és 29 darab gépágyú."[52] A németek helyzetét a február 1-i jelentés így érzékelteti: „Az ellátási helyzet elviselhetetlen. Étlap a következő: 5 napra naponta és fejenként 5 gramm zsír, 1 szelet kenyér és lóhús. Az ellátás fokozása a csapat harci készenlétének fenntartásához elengedhetetlen."[53]

Ezt azonban a 4. légiflotta nem bírta megoldani, sőt ezekben a napokban a légi ellátás lényegében csődöt mondott. Február 2-re virradó éjjel ugyanis, csupán 2,5 tonna utánpótlást dobott le néhány repülőgép ejtőernyőre erősített tartályokban, de másnap már semmit. A kilátástalan helyzetben a német csapatok erkölcsi ereje egyre fogyott, harckészsége csökkent. A katonák csak most kezdtek rádöbbenni, hogy a hadvezetés sorsukra hagyta őket. „A csapatok nyugtalanok, mert a Wehrmacht-jelentések két nap óta nem említik Budapest védőőrségét" – olvasható a február 2-ai jelentésben. Két nap múlva pedig már arról adnak hírt, hogy „Az ellenség roppant anyagi fölénye és a hazai háborús események erősen deprimáló hatást gyakorolnak a csapatokra". Az egészségügyi állapotokat így érzékeltetik: „A kiütéses, lázas megbetegedések a siralmasan szűk barlangokban és kazamatákban egyre szaporodnak, és ezt már semmiféle rendszabállyal nem lehet meggátolni."[54] Az események hatása végre Pfeffer-Wildenbruchhal is megértette a helyzet teljes kilátástalanságát, a harc folytatásának értelmetlenségét. Ezért rádiótáviratot intézett a Balck hadműveleti csoport parancsnokságához: „A Führer parancsának azt a jelszavát, hogy harc a felmentésig, az ismert nehézségek miatt már nem lehet teljesíteni. Szabad kezet kérek minden rendszabályra". A hadműveleti csoport vezérkari főnöke úgy vélte, a körülzártak előtt két lehetőség áll: tervszerű kitörés összefogott erőkkel, vagy átszivárgás egyes csapatokkal. Hamarosan megérkezett azonban az OKH válasza, amely határozottan leszögezte: „A Führer parancsa, hogy Budapestet a legvégsőkig kell tartani, nem változott."[55]

Február 3-án este Angelo Rotta pápai nuncius, a budapesti diplomáciai testület doyenje hivatalos látogatást tett Pfeffer-Wildenbruchnál. Ez alkalommal a nuncius a diplomáciai képviseletek nevében nyomatékosan felhívta a birodalom és a hadsereg vezetőit arra, hogy legyenek tekintettel a polgári lakosság mérhetetlen szenvedéseire és tömeges pusztulására. Másnap reggel Pfeffer-Wildenbruch rádiótáviratban tett jelentést a nuncius küldetéséről a Balck hadműveleti csoport parancsnokságának. A hadműveleti csoport vezérkari főnöke haladéktalanul tájékoztatta erről az OKH-t. A beszélgetés során Guderian vezérezredes egyetértett azzal a véleménnyel, hogy ez ügyben semmiféle intézkedés nem szükséges. Ez az epizód is jól érzékelteti, milyen gátlástalanul áldozta fel a hitlerista hadvezetés Budapestet, mennyire nem befolyásolta cselekedeteiben a főváros népének sorsa.

Az időközben lefolyt harccselekmények következtében megállíthatatlanul közeledett a védők végső pusztulásának ideje. Február 5-én a 37. lövészhadtest a Sas-

hegyért északról is támadást indított és másnap befejezte az ott védekező ellenséges csoport felszámolását. Részei ugyanakkor betörtek a Várhegy és a Gellérthegy között kiépített tüzérségi állásokba, s elvágták az összeköttetést a két magaslat védői között. A Sas-hegy elfoglalása meggyorsította a szovjet csapatok előnyomulását a budai hídfő teljes szélességében. Mindenekelőtt szabaddá vált az út a Farkasréti temetőben hetek óta keményen védekező ellenséges csoport bekerítésére, s megkezdődhetett a Kis-Gellérthegy és a Déli pályaudvar ostroma is. A támadás súlypontja a 18. és a 38. lövészhadtest sávjában volt, a hídfő nyugati és délnyugati szakaszán az Erzsébet-híd irányában mért főcsapással. A bal szárnyon a 75. lövészhadtest a jelenlegi Mártírok útjáról szintén a Duna felé nyomult előre a Margit-híd és a Széna tér közötti szakaszon.

Február 7-én a körülzárt csoportosításnak már csupán három-négy napra elegendő lőszere maradt. 6-án éjszaka érkezett utoljára utánpótlás, összesen 16 tonna. A február 8-i jelentés egyik legfontosabb megállapítása: a csapatok teljesen kiéheztek. Ezen a napon a szovjet csapatok különösen a Németvölgyi temetőnél fejtettek ki erős nyomást, és elérték az Avar utcát. A Sas-hegy irányából támadó erők a Kis-Gellérthegyig jutottak előre. A helyzetet értékelve Pfeffer-Wildenbruch úgy döntött, hogy február 9-én hajnalra a fő ellenállási vonalat a Vérmező északi és délkeleti szegélye, Karátsonyi utca, Győző utca, Mészáros utca, Hegyalja út, Kis-Gellérthegy, Bajnóczi utca vonalra veszi vissza.

Február 9-én a szovjet csapatok támadása további jelentős sikereket eredményezett. Elfoglalták a Déli pályaudvart, a Várhegy és a Gellérthegy között kiépített tüzérségi állásokat, a Kis-Gellérthegyet és a Farkasréti temetőt. Az ellenség birtokában csupán két ellenállási góc: a Várhegy és a Gellérthegy maradt. A szovjet csapatok azonban háztömbről háztömbre haladva megállíthatatlanul törtek előre és világos volt, hogy a védők sorsa megpecsételődött. Február 10-én Pfeffer-Wildenbruch így jelentett a helyzet alakulásáról: „Az ellenfélnek sikerült a betörést a Gellérthegy nyugati részén kibővíteni és a Duna felé északra áttörni. Előrevetett ellenséges részek szilárdan állnak a Dunától nyugatra. Elkeseredett harcok a Citadelláért és annak nyugati, délnyugati előteréért."[56] Másnap befejeződtek a Citadelláért folyó harcok. A szovjet csapatok körülzárták a Gellérthegyet, majd minden irányból megrohamozták és megsemmisítették az ott védekező németeket. Egyidejűleg megtisztították a jelenlegi Kosztolányi tér, Móricz Zsigmond körtér környékét és a Műegyetem épületeit. Harc nélkül került kezükbe a Gellért Szálló és környéke, melyet az ott települt magyar egységek – a budapesti légvédelmi tüzércsoport és a 10. hadosztály maradványai – megtisztítottak az SS-ektől és nyilasoktól, s átadtak a szovjet csapatoknak.

A Vár és környékére összeszorult ellenség üzemanyaga és tüzérségi lőszere teljesen elfogyott, gyalogsági lőszere is alig maradt. Nem volt több élelem, gyógyszer és kötszer. A sebesülteket nem tudták ellátni, a halottak temetetlenül hevertek az

utcákon és a pincékben. Az élőket teljesen legyengítette és demoralizálta az éhezés. További ellenállásra már nem volt lehetőség. A védők két megoldás között választhattak. Megadhatták magukat, ami a hadifogsággal együtt az életben maradást jelenthette számukra, vagy pedig megkísérelhették a kitörést, amely kudarc esetén az öngyilkossággal válhatott egyenlővé.

A IX. SS-hegyihadtest parancsnoksága a kitörés mellett döntött. A csapást a Vár körzetéből tervezte az Ostrom utcán és a jelenlegi Szilágyi Erzsébet fasoron, majd a budai hegyeken keresztül. A terv két iránnyal számolt: Budakeszi–Budajenő–Perbál–Tinnye, vagy Pesthidegkút–Solymár–Pilisvörösvár–Pilisszántó–Pilisszentlélek felé, Pfeffer-Wildenbruch és törzse azt remélte, hogy sikerül áttörni a szovjet csapatok harcrendjét és Szomor–Máriahalom, illetve a Pilisszentlélektől északnyugatra eső terepszakaszon egyesülhetnek a gyűrűn kívül harcoló német erőkkel.

Pfeffer-Wildenbruch február 10-én délután elrendelte a még harcképes csapattöredékeknek: gyülekezzenek a Vár területén. Ennek a parancsnak a maradék magyar egységek többsége nem tett eleget. Február 11-én délelőtt ismertették a kitörés tervét a hadosztályok vezérkari főnökeivel, akik a kapott utasításnak megfelelően 16 órakor tájékoztatták az ezredparancsnokokat. A csapatokkal közvetlenül az akció kezdete előtt közölték a kitörés időpontját és irányát. E rendszabályokkal a teljes titoktartást és a szovjet csapatok meglepetését akarták elérni. Még Hindy vezérezredes, a magyar erők főparancsnoka is csak 11-én késő délután értesült a készülő kitörésről. Pfeffer-Wildenbruch személyesen tájékoztatta őt arról, hogy két oszlopban – északnyugati és nyugati irányban – hajtják végre az akciót a 8. SS-lovashadosztály és a 13. páncéloshadosztály vezetésével. A két oszlopot a 22. SS-lovashadosztály fedezi, majd a jobb szárnyhoz csatlakozik. Egyidejűleg egy 500 fős csoport eddig az oroszok által fel nem fedezett csatornahálózaton keresztül észrevétlenül kijut a szovjet csapatok hátába, hogy a kitörésben részt vevők előrejutását megkönnyítse. Február 12-én hajnalban Tinnye és Perbál között, ahol a felderítési adatok szerint román csapatok védenek (ez az értesülés valótlan volt) egy magyar hadosztály mér szemben csapást, s vele egyesülnek a kitörő erők. Visszatérve az Alagútban berendezett harcálláspontjára, beosztott parancsnokai előtt Hindy annak a véleményének adott hangot, hogy azért kapta ily későn a tájékoztatást, hogy az idő rövidsége miatt már nem gyülekezhető magyar alakulatok kössék le a szovjet csapatokat a kitörés végrehajtásáig.[57] Hindy véleményében feltétlenül van igazság, hiszen Pfeffer-Wildenbruch csak az általános gyakorlatot követte, mikor magyar katonák feláldozása árán igyekezett menteni saját csapatait. Emellett minden bizonnyal közrejátszott a magyarokkal szembeni bizalmatlanság is. A sorozatos átállások miatt Pfeffer-Wildenbruch attól tarthatott, hogy a kitörés terve időnek előtte a szovjet parancsnokság tudomására jut.

Pfeffer-Wildenbruch azonban nemcsak az alárendelt Hindyt, hanem az elöljáró

Balck hadműveleti csoport törzsét is csak akkor tájékoztatta elhatározásáról, amikor már minden előkészület megtörtént a kitörésre. Február 11-én 19 óra 45 perckor leadott rádiótáviratában jelentette: „Kapituláció, vagy harcban való megsemmisülés, ez a választása a budapesti védőőrségnek." A táviratban ismertette a kitörés tervét, irányát és a német csapatokkal tervezett találkozás terepszakaszait. Csapatai állapotáról a következőket jelentette: 23 900 német, ebből 9600 sebesült; 20 000 magyar, ebből 2000 sebesült, és 500 nyilas.[58]

Február 11-én 20 órakor a Várból és a Vérmezőről megindult a kitörők lavinája. Az akció azonban a szigorú titoktartás ellenére sem érte váratlanul a „budapesti csoport" parancsnokságát. Ma még nincsenek adatok róla, hogyan szerzett tudomást a szovjet vezetés a tervezett kitörésről, de tény, hogy a meglepés, amiben Pfeffer-Wildenbruch annyira reménykedett, elmaradt. „Pontosan 20 órakor az oroszok elkezdték a Várat és környékét elképesztő pergőtűzzel borítani. Egyidejűleg a Vár minden kapuján és kijáratán tódult a kitörő tömeg. Gránátok, bombák, a félelmetes hírű Sztálin-orgona lövedékei zuhogtak az embertömeg közé, amely a szűk utcákon összezsúfolódott. Teljes képtelenség volt a kapukon kijutni, mert úgy feltornyozódtak előttük a hullák és gépkocsironcsok, hogy a kijáratokat teljesen eltorlaszolták" – írja a kitörés egyik résztvevője.[59]

A kitörés tehát már a kezdetekor meghiúsult, annak ellenére, hogy Dörner SS-Standartenführer rendőrezredének maradványai és a budapesti őrzászlóalj a Szilágyi Erzsébet fasorban áttörték a 75. lövészhadtest 180. lövészhadosztályának védelmét. Így a kitörők közül mintegy négyezren kijutottak a budai hegyekbe. Őket azonban az erdők többszöri rendszeres átfésülése során megsemmisítették vagy foglyul ejtették. A „budapesti csoport" parancsnoksága az erők egy részét e feladat végrehajtására alkalmazta, miközben három hadtest lezárta a hegyeken átvezető utakat. A „Dél" hadseregcsoport hadműveleti naplójának bejegyzése szerint: „...február 16-ig mindössze 624 főnek sikerült a német vonalakig eljutnia."[60] Egy másik forrás 785 főről tesz említést.[61] A kitörési kísérlet során elesett Rumohr SS-tábornok, a 22. SS-lovashadosztály parancsnoka, Zehender SS-tábornok, a 8. SS-lovashadosztály parancsnoka pedig öngyilkos lett. Pfeffer-Wildenbruch, aki a főváros pusztulásáért, a lakosság mérhetetlen szenvedéseiért, tízezreinek haláláért felelős, fogságba esett, miután az Ördögárok-csatornán keresztül kijutott a Budakeszi út elejéig. Hindy vezérezredest és kíséretét a volt Bolyai Akadémián fogták el a szovjet katonák.

Wöhler tábornok, a „Dél" hadseregcsoport parancsnoka a kitörési kísérletről készített zárójelentésében a következőket írja: „Megadásra való többszöri felszólítás elhárítása után és csak amikor már a puskában az utolsó lövés, az ágyúcsőben az utolsó gránát és az igen szűkös élelmezés elhasználtatott, a légi úton való ellátás időjárási okokból nem volt többé lehetséges és a védősereg maradványainak megsemmisülése elkerülhetetlen volt, adta át Budapest védelmezője, Pfeffer-Wilden-

bruch SS-Obergruppenführer és a Waffen-SS tábornoka a körülbelül 10 000 német és 2000 magyar sebesültet a pápai nuncius védelmébe, s határozta el magát a saját vonalunkhoz való áttörésre, hogy az utolsó harcképes csapatokat megőrizze."[62]

A szépen hangzó jelentés mint hősi elhatározást értékeli Pfeffer-Wildenbruchnak, „Budapest védelmezőjének" döntését. A szép szavak azonban nem másíthatják meg azt a tényt, hogy az adott körülmények között a kitörési kísérlet bűnös kalandorság volt, amely csak növeli Pfeffer-Wildenbruch felelősségét. Neki ugyanis látnia kellett, hogy az adott erőviszonyok mellett a kitörési kísérletnek szükségszerűen kudarcba kellett fulladnia, tehát semmiképpen nem eredményezhette „az utolsó harcképes csapatok megőrzését". Az egyetlen ésszerű elhatározás az adott helyzetben a fegyverletétel lett volna, legalább az utolsó pillanatban megmentve még néhány tízezer ember életét. Ehelyett Pfeffer-Wildenbruch a biztos halálba küldte maradék csapatait.

A kitörési kísérlet felszámolásával egyidejűleg a „budapesti csoport" főerői folytatták a még ellenséges kézen maradt Vár környéki objektumok ostromát, s február 13-án délben befejezték a budai oldal elfoglalását.

Hazánk fővárosa másfél hónapos nehéz harcok eredményeként felszabadult. Véget értek a háborús szenvedések, pusztítások, a német–nyilas uralom borzalmai. A nagy győzelmet Moszkva 324 löveg 24 össztüzével köszöntötte. A Legfelsőbb Főparancsnokság különparancsban üdvözölte a győztes csapatokat, s közülük a legkiválóbbakat a „budapesti" elnevezéssel tüntette ki.

A BUDAI ÖNKÉNTES EZRED SZEREPE A FŐVÁROS FELSZABADÍTÁSÁBAN

Az ostrom alatt a magyar katonák és tisztek egy része határozottan azért állt át a szovjet csapatokhoz, hogy az igazi ellenség: a német fasiszták és nyilas cinkosaik ellen fordíthassa fegyverét, részt vehessen az ország felszabadításáért folyó harcban. Már a pesti hídfőben is többször előfordult, hogy a parancsnokaik vezetésével és teljes fegyverzettel átállt alakulatok kérték a szovjet parancsnokságot: engedélyezze bekapcsolódásukat a fasiszták elleni harcba. Így tett többek között az I. hadtest karhatalmi zászlóaljának két százada, a 72. határvédelmi műszaki zászlóalj két százada, a 10. és a 12. gyaloghadosztály egy-egy százada és más alegységek. Kérésük ekkor még nem teljesülhetett. Mindaddig, amíg Magyarország és a Szovjetunió között formailag fennállt a hadiállapot, a hadviselés szabályairól 1907-ben elfogadott nemzetközi egyezmény értelmében a szovjet parancsnokság nem engedélyezhette, hogy magyar egységek harcolhassanak a szovjet csapatok oldalán. Az önként

jelentkező magyar katonák egy része egyenként, mint a Vörös Hadsereg harcosa kapott módot arra, hogy a fasiszták ellen fordítsa fegyverét, illetve részt vegyen a felvilágosító munkában.

A Debrecenben megalakult Ideiglenes Nemzeti Kormány 1944. december 28-án hadat üzent a fasiszta Németországnak, majd 1945. január 20-án aláírta a fegyverszüneti egyezményt a szövetséges hatalmakkal. A fegyverszüneti egyezmény lehetővé tette, hogy Magyarország fegyveres erővel bekapcsolódjék az antifasiszta felszabadító háborúba. Az új magyar hadsereg felállítását a Szövetséges Ellenőrző Bizottság oly módon is támogatta, hogy engedélyezte a toborzást a magyarországi hadifogolytáborokban, és lehetővé tette a „budapesti csoport" parancsnokságának, hogy önként jelentkezőkből magyar alegységeket szervezzen Budán.

1945. január 20–február 13. között több mint 30 magyar önkéntes századot állítottak fel, létszámuk egyenként 120–140 fő között mozgott.[63] A szervezésben részt vettek korábban egyénileg átállt katonák és tisztek: Krupiczer Ferenc honvéd, Illés László zászlós, Kohánszky Béla hadnagy és mások. Az eddigi adatok szerint a szervezési központok a Tárogató utcában, a Budakeszi Tüdőszanatóriumban, a Budafoki Pincegazdaság épületeiben és a kelenvölgyi általános iskolában működtek. A századokat önálló alegységként egy-egy szovjet ezredhez osztották be, a magyar parancsnokok mellé szovjet összekötő tiszteket rendeltek ki. A katonák szovjet fegyvereket kaptak, ellátásuk és jogállásuk azonos volt a szovjet harcosokéval. Saját egyenruhájukat viselték, megkülönböztető jelvényként a század számával ellátott fehér karszalagot vagy a sapkára és a köpenygallérra tűzött vörös szalagot hordtak. Megszervezésük után a századok egy része néhány napot a hűvösvölgyi villákban töltött, ahol a szovjet parancsnokságok gondoskodtak pihenésükről és ellátásukról. Az elcsigázott, kiéhezett s a hitleristáktól lenézett, csupán golyófogónak tekintett magyar katonák a szovjetellenes rágalmakkal és rémhírekkel ellentétben napról napra tapasztalhatták az igazi bajtársiasság ezernyi jelét.

A szovjet parancsnokok és harcosok nagyra becsülték azt a tényt, hogy magyar katonák és tisztek önként vállalták a fegyveres harcot a fasiszták ellen. Az egykori önkéntesek visszaemlékezései számos epizódot felidézve örökítették meg a megbecsülés és bajtársiasság megnyilvánulásait. De ezt tükrözik a korabeli, szűkszavú szovjet intézkedések is. A 83. önálló tengerészgyalogos dandár törzsfőnöke a 7. és a 8. magyar önkéntes század beosztásakor az illetékes zászlóaljak parancsnokait utasította: „Vegyék őket teljes állományba, kezeljék őket mint velünk egyenlőeket."[64] A szovjet parancsnokság az új magyar hadsereg részeiként kezelte a századokat. A harcparancsok külön határozták meg feladataikat, harctevékenységüket, veszteségeiket külön pontban tüntették fel a harcjelentések.

A századokon kívül önálló szakaszokban is harcoltak kisebb csoportokban átállt magyar katonák a szovjet csapatok oldalán. E szakaszok létrejöttét rendszerint nem előzte meg szervező munka. Olyan kisebb csoportok, amelyek oroszul tudó

katonák révén idejekorán felvették a kapcsolatot valamely harcolva közeledő szovjet egységgel és előre megállapodtak az átállásban, a találkozás után rögtön csatlakoztak, és velük harcoltak tovább. Sok ilyen szakasz létesült, számukat ez ideig még nem sikerült megállapítani. Ezek a szakaszok már 1945. január 20-án ott voltak egy-egy ellenséges objektum ostrománál. Közibük tartozott Váradi Kázmér tartalékos tüzér százados szakasza, valószínűleg az első magyar önkéntes alegység, mely a Farkasréti temető környékén január 21-én bekapcsolódott a harcba. Tagjai, két súlyos sebesült kivételével, életüket áldozták Buda felszabadításáért.

A legkorábban megalakult önkéntes századok a Magyar Optikai Művek környékén kerültek bevetésre, a többiek folyamatosan a Sas-hegy, Márton-hegy, Orbán-hegy, Istenhegy vonalából támadtak a Duna felé. Részt vettek a Kis-Gellért-hegy, a Királyhágó utcai kórház, a Déli pályaudvar, a Gellért-hegy és a Citadella, a Naphegy, a Vérmező, a Vár és más ellenállási gócok ostromában, házról házra, utcáról utcára küzdve magukat előre.

Bekapcsolódásuk a küzdelembe nem csupán katonailag volt jelentős, mivel megkönnyítette számos ellenséges objektum elfoglalását, és ezzel megrövidítette a lakosság szenvedéseit. A magyar önkéntes századok harctevékenységének mindenekelőtt erkölcsi és politikai jelentősége a számottevő, mégpedig két vonatkozásban is. Harcbalépésük nagy hatással volt a németektől leszakadni még nem tudó vagy a megtorlástól félve nem merő magyar katonákra. Eleven cáfolata volt a szovjet hadifogságról terjesztett rágalmaknak, és megmutatta a helyes cselekvés útját a tétovázóknak. Egy-egy önkéntes század feltűnésekor a harcból magukat már korábban kivont és megbújt katonák százával csatlakoztak, s számos olyan eset is előfordult, hogy a harcra kényszerített katonák a németekkel fegyveresen szembefordulva teremtették meg az átállás feltételeit. Így például Sömjén Rezső századának felhívására állt át Novák Ernő alegysége, Pagony Iván századához mintegy 80 magyar katona csatlakozott. Harc árán állt át a többi között a Bem József I. légvédelmi tüzérosztály két ütege és több légvédelmi tüzér alegység. A német és nyilas védőőrség lefegyverzése után csatlakoztak a szovjet csapatokhoz a Gellért Szállóban elhelyezett magyar egységek maradványai, s a példákat még sorolhatnánk. A tömeges átállások, a magyar csapatok szembefordulása ugyanakkor gyengítette a hitleristák harckészségét, fokozta bennük a harc kilátástalanságának érzését, a reménytelenség és teljes elszigeteltség tudatát. Az önkéntes századok bekapcsolódása a harcokba nagy hatással volt a lakosságra is. A sokat szenvedett, megfélemlített, rémhírektől gyötört emberek számára segített kézzelfogható valósággá változtatni a Vörös Hadsereg felszabadító küldetését, erősítette az életbe s a jövőbe vetett hitet.

Az önkéntes századok szervezésében fordulatot hozott 1945. február 11-e, mikor a Gellért Szállóban települt egységek, a 10. gyaloghadosztály közvetlen alakulatai-

nak a Körtéren elszállásolt, valamint a 6. gyalogezred a mai Bartók Béla út elején elhelyezkedett maradványai fegyverzetükkel és felszerelésükkel együtt átálltak a szovjet csapatokhoz. A szovjet parancsnokság úgy döntött, hogy a már harcoló és a még megalakuló századokat egy ezredbe vonja össze és magyar vezetés alá helyezi. Az ezredparancsnoki tisztségre Variházy Oszkár alezredest, a 6. gyalogezred korábbi parancsnokát kérte fel. Variházy alezredes a felkérésnek eleget tett, s másnap, 1945. február 12-én megalakult a Budai Önkéntes Ezred.[65]

A Budai Önkéntes Ezrednek csaknem valamennyi alegysége részt vett a kitörési kísérlet felszámolásában, a budai erdők több napig tartó módszeres átfésülésében. Tevékenységük szép eredményekkel járt. Ezt jól érzékelteti az a tény, hogy egyedül Novák Ernő százada 800 foglyot ejtett.

A magyar önkéntesek létszámukhoz képest nagy veszteségeket szenvedtek a harcok során. Több század elvesztette állományának 50–80 százalékát, a hősi halottak száma a becslések szerint 600 főre tehető. A szovjet parancsnokság méltóképpen értékelte a Budai Önkéntes Ezred hősi helytállását, a főváros felszabadításáért hozott véráldozatait. Az önkéntes századok többször kaptak dicséretet, s a Vár elfoglalása után a szovjet parancsnokság elrendelte, hogy a szovjet lobogó mellé tűzzék ki a 6. gyalogezred zászlaját is, amely a Budai Önkéntes Ezred ideiglenes zászlaja volt.

A Budai Önkéntes Ezred pontos létszámát, úgyszintén a hősi halottak pontos számát és nevét nem lehet megállapítani. A katonák egy része a harcra jelentkezésekor, de még a bevetés előtt orosz nyelvű igazolványt kapott, más részük azonban csak a harcok befejezése után. A századparancsnokoknak bevetés előtt általában nem volt módjuk névsort készíteniük. Esetleg a szakasz- és rajparancsnokok értek rá erre. Közülük sokan hősi halált haltak, az életben maradottak pedig nem mind őrizték meg e névsorokat. Egy-egy század katonái más-más alakulatban szolgáltak korábban, ezért nem ismerhették egymást. A századok egy része a harcok idején többször is kiegészült olyan átállt katonákkal, akik aztán szintén elestek, így senkinek nem volt módja névsorba venni őket. Mindebből az következik, hogy az igazolványokat kiállító szovjet parancsnokságok sem rendelkeztek teljes névsorral a magyar önkéntesekről. Ezért a Styemenko hadseregtábornok memoárjában szereplő 2534 fős adat is csupán közelíti, de nem tükrözi a valóságos létszámot, hiszen a hősi halottak jelentős részét nem foglalja magában.[66]

A harcok befejezése után a Budai Önkéntes Ezred alegységeit rövid pihenőre Kelenvölgyben vonták össze. Onnan az Ideiglenes Nemzeti Kormány kérésére február végén Jászberénybe irányították, ahol az új magyar hadsereg 1. hadosztályának magvát képezte. Itt ért véget rövid története, amely a fasizmus elleni fegyveres harc egyik szép fejezete, ezen belül a magyar katonai ellenállás legkiemelkedőbb, legjelentősebb része.

HETEDIK FEJEZET

MAGYARORSZÁG FELSZABADÍTÁSÁNAK BEFEJEZÉSE

A NÉMETEK ELLENTÁMADÁSÁNAK VISSZAVERÉSE A BALATON TÉRSÉGÉBEN. ÁLTALÁNOS HELYZET 1945. FEBRUÁR VÉGÉN–MÁRCIUS ELEJÉN ÉS A SZEMBEN ÁLLÓ FELEK TERVEI

A 3. Ukrán Front csapatai miután meghiúsították a németek felmentési kísérleteit, megerődítették az elfoglalt terepszakaszokat. A 2. Ukrán Front csapatai Budapest elfoglalása és az ott bekerített csoportosítás felszámolása után a 3. Ukrán Front csapatainak egy részével együtt folytatták egyes kisebb kitört ellenséges csoportok megsemmisítését.

1945 második hónapját írták. A szovjet hadsereg és a szövetséges hadseregek minden újabb győzelme erősítette Európa népeinek és az egész haladó emberiségnek a hitlerista Németország elkerülhetetlen összeomlásába vetett meggyőződését. A Szovjetunió, az USA és Anglia vezetőinek február elején megtartott krími konferenciáján megvitatták és egybehangolták a fasiszta Németország szétzúzásának befejezésére irányuló további hadműveletek terveit.

A kiadott közlemény szerint: „Teljes egyetértéssel jóváhagytuk és részleteiben megterveztük azoknak az új és még sokkal hatalmasabb csapásoknak időpontjait, méreteit és koordinációját, amelyeket hadseregeink, valamint légierőink fognak Németország szívére mérni kelet, nyugat, észak és dél felől... meg vagyunk győződve arról, hogy a három vezérkar között ezen az értekezleten elért igen szoros, tevékeny együttműködés közelebb hozza a háború végét."[1]

Bár véres ütközetek álltak még a szövetséges hadseregek előtt, nyilvánvaló volt, hogy a hitlerista rezsim napjai meg vannak számolva.

A szovjet hadseregnek délen kivívott nagy győzelmei mozgásba hozták a Délkelet-Európában élő néptömegeket egy új, népi demokratikus rend megteremtése érdekében.

Romániában, Bulgáriában és Magyarország felszabadított keleti országrészeiben már megkezdődött ennek az új rendnek az építése. A román és bolgár hadsereg bekapcsolódott a fasiszta Németország elleni harcba, az 1. és a 4. román hadsereg a 2. Ukrán Front, az 1. bolgár hadsereg a 3. Ukrán Front alárendeltségében. A magyar Ideiglenes Nemzeti Kormány is megkezdte a demokratikus hadsereg szervezését, hadat üzent a hitleri birodalomnak és részt szándékozott venni az ellene folytatott küzdelemben. Magyarország nyugati részében azonban tovább kegyetlenkedett a hitlerista megszállási rendszer. A szovjet hadsereg támadása ösztönző

hatással volt a magyar nép harcára a még megszállt területeken is. A lakosság elszökdösött a védelmi munkákról. Fokozódott a harc az erőszakos kiürítések és a katonai behívók ellen. A magyar katonák egyre gyakrabban tagadták meg az esküt a Szálasi-kormányra. Tovább növekedett a szökések száma a hadseregből.

A szovjet csapatok sikeres előnyomulása következtében Ausztriában is feszültebbé vált a helyzet. A fasiszta Németország számára a háború továbbfolytatásához a még kezén levő magyar területeken kívül rendkívül fontos volt Ausztria megvédése és megtartása, mert évek során a német hadiipar jelentős bázisát hozták itt létre. Ezenkívül Bécs és az osztrák területek elvesztése utat nyitott volna a szovjet csapatoknak Dél-Németországba, majd a birodalom központi körzetei felé.

A további hadműveletek tervezésekor a Legfelsőbb Főparancsnokság az arcvonal déli szárnyán kialakult helyzeten kívül figyelembe vette az általános helyzetet is. Ebben az időben – 1945. február végén, március elején – a berlini fő hadászati irányban a szovjet hadsereg az Odera partján állt, mintegy 60 km-re Berlintől. Folyamatban volt a németek Kelet-Pomerániában elhelyezkedő „Visztula" hadseregcsoportjának megsemmisítése. Az amerikai–angol csapatok a Rajna partján álltak és előkészítették új támadó hadműveleteiket. Az Észak-Olaszországban még védekező német fasiszta csapatok helyzete kilátástalan volt.

Az arcvonal déli szárnyán a bécsi irányban végrehajtandó támadás rendkívül fontos volt azért, hogy segítséget nyújtson a Berlint keletről támadó csapatoknak és az ellenséget dél felől fenyegesse. A főparancsnokság és a vezérkar úgy irányították és koordinálták a frontok tevékenységét, hogy csapásaik nehéz helyzetbe hozzák az ellenséget, erői szétforgácsolására és a haditevékenység számára kedvezőtlen formáknak alkalmazására kényszerüljön. „Februárban – írja Styemenko hadseregtábornok, a vezérkar hadműveleti osztályának volt főnöke – a főhadiszállás és a vezérkar különös figyelmet szentelt a nyugati és délnyugati irány együttműködésének."

Ennek megfelelően meg kellett gyorsítani a támadást a bécsi irányban. Ezt elősegítette a 4. Ukrán Front sikeres tevékenysége a Kárpátokban. Ezért a Főparancsnokság Budapest bevétele után már február 17-én azt a feladatot tűzte ki a szovjet csapatok elé, hogy fejezzék be Magyarország felszabadítását, foglalják el Bécset és Csehszlovákiában folytassák támadásukat.

E támadás végrehajtásába a 2., a 3. és a 4. Ukrán Frontok csapatait vonták be.

A 2. Ukrán Frontnak azt a feladatot írták elő, hogy a Dunától északra készítsen elő és hajtson végre támadást, eközben főcsapását Érsekújvár, Malacky, Znojmo irányában mérje, vegye birtokba Pozsonyt és a hadművelet 20. napjára foglalja el Brnót, majd a front bal szárnyának a Duna déli partján végrehajtott támadásával a 3. Ukrán Front csapataival együttműködve foglalja el Ausztria fővárosát, Bécset. A támadás kezdetét március 15-ére tűzték ki. A 3. Ukrán Front azt a feladatot kapta, hogy főerőivel a Balatontól északra mérjen csapást és délről kerülje meg Bécset.

A 4. Ukrán Frontnak az 1. német páncéloshadsereget kellett szétzúznia, majd fel kellett szabadítania a Moravska Ostrava-i iparvidéket és utat kellett nyitnia Csehszlovákia mélyébe.

A helyzet azonban közben lényegesen megváltozott. A direktíva kiadásának napján, február 17-én egy nagy ellenséges csoportosítás, amelynek állományában 400 harckocsi és rohamlöveg volt, nagy erejű csapást mért a 2. Ukrán Front 7. gárdahadseregének csapataira, amelyek Esztergomtól északra a Garam folyó nyugati partján létesített hídfőállásaikat védték. Az ellenség csapása váratlan volt. A hadsereg súlyos harcok után február 24-én kénytelen volt kiüríteni a hídfőt és visszavonulni a Garam keleti partjára. A felderítés megállapította, hogy a támadásban részt vett a németek 6. SS-páncéloshadseregének két páncéloshadosztálya is. Ez és más tények azt bizonyították, hogy az ellenség nyugatról a keleti arcvonalra – Magyarországra dobta át ezt a páncéloshadsereget. Ez jelentős mértékben megváltoztatta a helyzetet, különösen a 3. Ukrán Front sávjában.

A 6. SS-páncéloshadsereg megjelenése Magyarországon a helyzet nagyon komoly új elemét képezte. Megjelenésére senki sem számított. Marshall tábornok, az amerikai szárazföldi haderő vezérkari főnöke február 20-án azt közölte Antonov hadseregtábornokkal, a szovjet hadsereg vezérkari főnökével, hogy a németek ellentámadásra készülnek, és a keleti arcvonalon két csoportosítást hoznak létre: az egyiket Pomerániában a Toruń irányában mérendő csapáshoz, a másikat pedig Bécs és Moravska Ostrava körzetében a lódzi irányban végrehajtandó támadáshoz. Marshall szerint a 6. SS-páncéloshadsereg a déli csoportosítás állományába tartozott.

Az ellenség meggondolatlanul járt el, amikor a 6. SS-páncéloshadsereg erőinek csak egy részét alkalmazta a 2. Ukrán Front 7. gárdahadserege ellen. Igaz, hogy megfosztotta a frontot a Bécs elleni támadás egy olyan kedvező terepszakaszától, mint a Garam-hídfő volt, de elvesztette a siker legfontosabb tényezőjét – a meglepést. A szovjet parancsnokság figyelme azonnal a 6. SS-páncéloshadseregre irányult, és ez lehetővé tette a német parancsnokság szándékainak és elgondolásainak a felfedését. A szovjet felderítés újabb adatokat szerzett az ellenségről. Ez lehetőséget nyújtott annak gyors megállapítására, hogy Budapesttől délnyugatra a Balaton térségében nagy ellenséges erőket vontak össze, amelyek magvát a harckocsik képezték.

A 6. SS-páncéloshadsereg várható alkalmazásával kapcsolatos angol adatok, akárcsak az amerikaiak, pontatlanoknak bizonyultak, és az események további menete nem támasztotta alá őket. „Nincs kizárva annak lehetősége – írta Antonov tábornok a Marshall tábornoknak Dean vezérőrnagy útján küldött válaszában –, hogy egyes információs források félre akarták vezetni mind az angol–amerikai, mind pedig a szovjet parancsnokságot, el akarták terelni a szovjet parancsnokság

figyelmét arról a térségről, ahol a németek a keleti front fő támadó hadműveletét előkészítették."[2]

A megváltozott helyzet és az új tények arról tanúskodtak, hogy a német fasiszta hadvezetésnek aktív jellegű elgondolásai vannak Magyarország nyugati részében, többek között a Balaton térségében. Február második felében a Legfelsőbb Főparancsnokság már pontos és eléggé teljes adatokkal rendelkezett az ellenségnek a Balaton körzetében összpontosított, főként páncélos csoportosításáról és annak szándékairól.

Nyilvánvaló volt, hogy a hitlerista főparancsnokság a budapesti hadműveletben elszenvedett súlyos vereség ellenére továbbra is meg akarta tartani magának Magyarországot és Ausztriát. A Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállása rendelkezésére álló értesülések, továbbá a 3. Ukrán Front törzsének az elfogott német tisztek kikérdezéséből szerzett adatai megalapozott következtetésekhez adtak alapot az ellenség terveivel kapcsolatosan.

A Balaton körzetében előkészített ellentámadással a német vezetés szét akarta zúzni a 3. Ukrán Front csapatait, hogy kiszorítsa őket a Duna nyugati partján levő hídfőből, és hosszú időre megállítsa a szovjet előnyomulást Délkelet-Európában. A fasiszták abban reménykedtek, hogy ennek a feladatnak a megoldása lehetővé teszi számukra Magyarország és Ausztria olajforrásainak megtartását, az Ausztria és Dél-Németország iparvidékeit fenyegető veszély felszámolását, az utolsó szövetséges, Magyarország megtartását és a Legfelsőbb Főparancsnokság kénytelen lesz erőket elvonni a berlini irányból. Miután a védelem megszilárdult a Duna vonalánál, a németek a páncéloshadosztályokat a központi irányba akarták átdobni.[3]

Emellett Guderian szerint a német vezetés arra számított, hogy a német csapatok magyarországi sikere esetén reális lehetőség nyílik arra, hogy konfliktus keletkezzen az oroszok és a Görögországban partra szállt angolok között.

Nincs kizárva annak a lehetősége sem, hogy a magyarországi ellentámadással Hitler meg akarta mutatni a harc folytatására irányuló eltökéltségét és erősíteni a német nép erkölcsi állapotát.

Mindez együttvéve magyarázatot adhat arra, hogy a hitleristák miért védelmezték olyan szívósan Magyarország kezükben maradt részét, és miért dobtak át oda válogatott páncéloshadosztályokat.

Az ellentámadás elgondolása szerint három csapást kellett mérni. A főcsapást a 6. SS-páncéloshadsereg erőivel a Velencei-tó és a Balaton között délkeleti irányban azzal a céllal, hogy Dunapentele, Dunaföldvár, Szekszárd szakaszán kijussanak a Dunához és ezzel két részre vágják a 3. Ukrán Front csapatait. A továbbiakban a 6. SS-páncéloshadsereg csapatainak észak és dél felé kellett támadniuk a Duna nyugati partja mentén. A második csapást a 2. páncéloshadsereg mérte Nagykanizsa körzetéből Kaposvár irányában; a harmadikat az „F" hadseregcsoport állo-

mányából kijelölt csapatok a Dráva jobb partjáról Donji Miholjac körzetéből a 6. SS-páncéloshadsereg csapataival találkozó irányban.

A német fasiszta parancsnokság arra számított, hogy a csapások eredményeképpen bekerítik és megsemmisítik a 3. Ukrán Front főerőit és csapataik kijutnak a Dunához.[4]

Természetesen 1945 februárjában a Legfelsőbb Főparancsnokság csak főbb vonalakban alakította ki ezt az elgondolást, sok részlete csak később vált ismertté, de ami nagyon fontos, az ellenség főcsapásának irányát pontosan és időben megállapította.

Az ellentámadás végrehajtásához az ellenség a Gánt, Balaton szakaszon összpontosította a 6. SS-páncéloshadseregen kívül a „Dél-Ukrajna" hadseregcsoport alárendeltségében levő Balck-csoport főerőit is. Az ellentámadásra kijelölt erők összesen – a 2. páncéloshadsereg és a Dráva déli partján tevékenykedő „F" hadseregcsoport egységeit és magasabbegységeit is figyelembe véve – 31 magasabbegységből álltak, közülük 11 páncéloshadosztály volt. A csoportosítás állományába 431 ezer katona és tiszt, 5630 löveg és aknavető, 877 harckocsi és rohamlöveg, mintegy 900 páncélozott szállító jármű és 850 repülőgép tartozott.[5]

A 3. Ukrán Front öt összfegyvernemi és egy légi hadsereggel rendelkezett, amelyek 37 lövész- és 6 bolgár gyaloghadosztályt, két harckocsihadtestet, egy gépesített és egy lovashadtestet foglaltak magukban. Állományukba mintegy 407 ezer katona és tiszt, 6890 löveg és aknavető, 407 harckocsi és rohamlöveg, továbbá 965 repülőgép tartozott.[6]

Amint látható, az általános erőviszony emberek, tüzérség és repülőgépek tekintetében csaknem egyenlő, de harckocsikban az ellenség kétszeres túlerőben volt. A főcsapás irányában ebből következően jelentős erő- és eszközfölényt hozhatott létre. A Balaton és a Velencei-tó közötti sávban az ellenséges harckocsik sűrűsége több mint 43 darabot ért el arcvonal-kilométerenként. Ez a körülmény előre meghatározta a hamarosan kibontakozó ütközet jellegét, ami főleg az ellenség tömeges harckocsitámadása elleni szüntelen megfeszített harcot jelentette.

A kialakult helyzetben a Legfelsőbb Főparancsnokság megparancsolta a 3. Ukrán Front parancsnokának, hogy a támadási előkészületek továbbfolytatásával párhuzamosan az előre berendezett védelmi terepszakaszokon verjék vissza az ellenség ellentámadását, ezt követően mérjenek nagy erejű csapást, zúzzák szét a német fasiszta csapatokat, fejezzék be Magyarország egész területének felszabadítását, és fejlesszék ki a támadást a bécsi irányban.

A 3. Ukrán Front bonyolult feladat előtt állt. A front csapatainak hadműveleti szünet nélkül egymást követően két feladatot kellett végrehajtaniuk – egy védelmit és egy támadót. Ennek sikeres megoldásához a frontnak úgy kellett vezetnie a védelmi hadműveletet, hogy biztosítsa a kívánt sikert és egyben megőrizzék a csapásmérő erőket és eszközöket az ezt követő támadó hadművelethez.

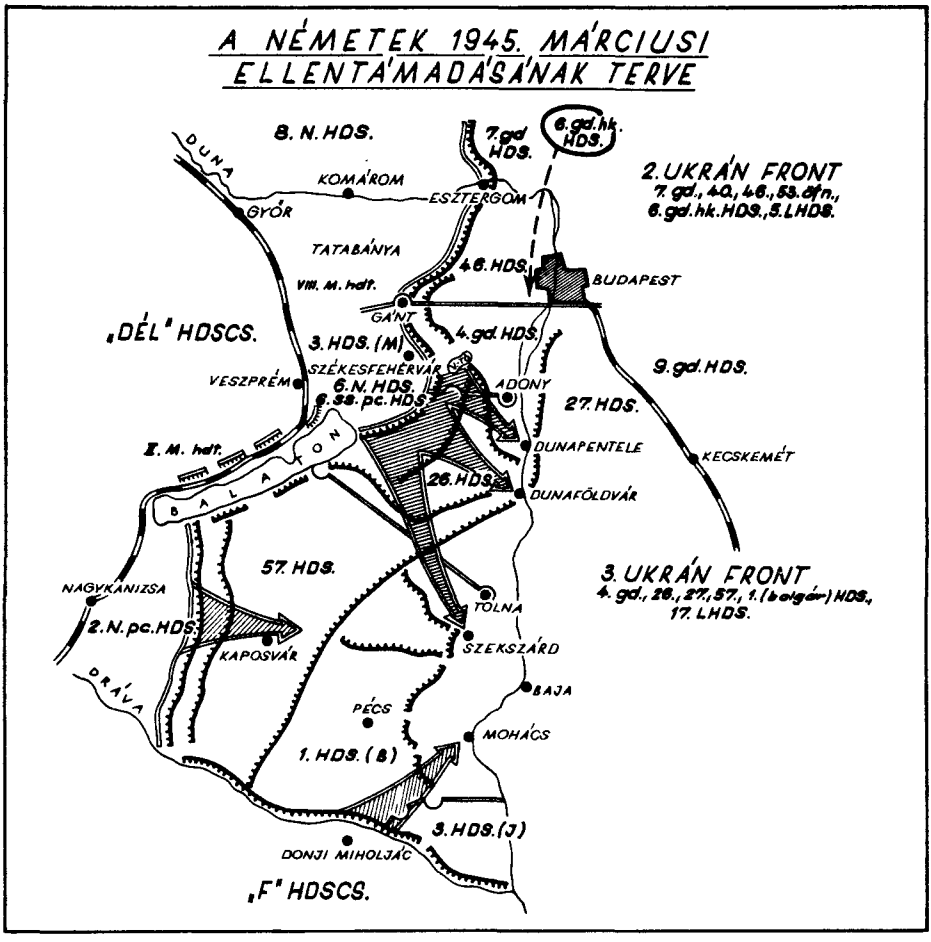

A Front helyzetének bonyolultságát még fokozta néhány kedvezőtlen körülmény. A csapatok egy olyan hídfőben tevékenykedtek, amelynek mélysége a Balatontól délre kb. 120 km, északon pedig 25–30 km volt. A csapatok hátában levő vízi akadály, a Duna nehézségeket gördített a védelem megszervezése, manőverek végrehajtása és a csapatok anyagi ellátása elé.

A terep a német fasiszta csapatok támadásához a Velencei-tótól északra, továbbá a tó és a Balaton között volt a legkedvezőbb. Itt a terep lehetővé tette az ellenség számára nagy páncélos csoportosítások alkalmazását. E csapatok kijutása a Dunához a hídfő két egymástól elszigetelt részre vágását eredményezhette volna.

A 3. Ukrán Front törzse mindezt figyelembe vette a helyzet értékelése és az elhatározás kidolgozása során.

A VÉDELEM MEGSZERVEZÉSE A 3. UKRÁN FRONT SÁVJÁBAN

Amint már említettük, a szovjet felderítés időben felfedte a német fasiszta csapatok támadási előkészületeit. Ez lehetőséget biztosított megfelelően erős védelem létrehozásához. Tolbuhin marsall, a front parancsnoka még február 20-án meghozta elhatározását a védelemre, és március 3-ra tűzte ki a teljes készenlét időpontját. A védelmi hadművelet tervét szintén februárban terjesztették fel a Főparancsnokságnak.[7] Az elhatározás lényege abban összegezhető, hogy először korábban előkészített terepszakaszokon létrehozott szívós védelemmel, az erők széles körű manővereivel fel kell morzsolni és el kell véreztetni az ellenség csapásmérő csoportosítását, majd ezután át kell menni támadásba a csoportosítás végleges szétzúzása és a sikernek a bécsi irányban való kifejlesztése céljából.

Figyelembe véve a nagy harckocsisűrűséget az ellenségnél, a frontparancsnok megkövetelte, hogy különös figyelmet fordítsanak a mélyen lépcsőzött, elsősorban páncélelhárításra berendezett védelem létrehozására. A hadseregeknek és magasabbegységeknek erős páncélelhárító tartalékokat kellett létrehozniok.

A front a főerőkifejtést a 4. gárda- és 26. hadsereg védelmi sávjában összpontosította, ott ahol az ellenség főcsapása várható volt. A 27. hadsereg a 26. hadsereg mögött, második lépcsőben helyezkedett el, az 57. hadsereg és az 1. bolgár hadsereg tartották a Balaton–Barcs, illetve a Dráva északi partján húzódó védelmi terepszakaszt. A frontparancsnok tartalékát két harckocsihadtest, egy gépesített és egy lovashadtest, egy lövészdandár és néhány tüzérdandár képezte.

A 4. gárdahadsereg (a 20., a 21. és a 31. gárda-lövészhadtest és az 1. gárda megerődített körlet) Zahvatajev altábornagy parancsnoksága alatt a Gánt, Seregélyes, Adony, Budafok körzetet védte. A hadsereg csapatai azt a parancsot kapták, hogy szilárdan tartsák védelmi sávjukat, akadályozzák meg az ellenség Székesfehérvár körzetéből Budapest általános irányban támadó harckocsijainak és gyalogságának az áttörését, északról biztosítsák a 26. és a 27. hadseregek védelmi hadműveletét és álljanak készen az ellenség várható csapásainak elhárítására a Velencei-tó, Ercsi terepszakaszon.

A 26. hadsereg (a 30., a 135., a 104. lövészhadtest és a 21. lövészhadosztály) Gagen altábornagy parancsnoksága alatt az alárendelt hat tüzérdandárral és három tüzérezreddel (összesen 1213 löveg és aknavető), tíz lövészhadosztály-erővel védte a Seregélyes, Zamárdi, Tolna, Adony közötti sávot. A sáv szélessége 44 kilométer volt. A főerőkifejtést a Seregélyes-nyugat, Alsótarnóca, Dunaföldvár, Adony sávban összpontosították azzal a feladattal, hogy megakadályozzák a német fasiszta csapatok áttörését Polgárdi, Alsótarnóca körzetéből Dunaföldvár irányában és Mezőszentgyörgy körzetéből a Sárvíz-csatorna nyugati partja mentén.

A 27. hadsereg (a 33., a 35. gárda- és a 37. lövészhadtest) Trofimenko altábornagy parancsnoksága alatt két hadtesttel a 26. hadsereg mögött foglalt védelmi terepszakaszt a Velencei-tó és Dunapentele között, a 33. lövészhadtest pedig a Duna bal partján helyezkedett el Ráckevétől északkeletre. A hadsereg azt a parancsot kapta, hogy két hadtestével szilárdan tartsa az elfoglalt állásokat. Egy hadtestet a frontparancsnok utasítására a front csapatainak megerősítésére kellett alkalmazni az ellenség várható főcsapásának irányában.

Az 57. hadsereg (6. gárda-lövészhadtest és a 64. lövészhadtest, a 32. gárda gépesített dandár, a 3. és az 53. motorkerékpáros ezred) Sarohin vezérezredes parancsnoksága alatt a Zamárdi, Balaton, Keresztúr, Ötvöskónyi, Kadarkút körzetet védték. A hadsereg fő erőkifejtését a 60 km kiterjedésű Balatonkeresztúr, Ötvöskónyi arcvonal megtartására összpontosította. A hadsereg feladata: szilárd védelemmel megakadályozni az ellenség áttörését Kaposvár irányában és ezzel biztosítani a front csapatait egy esetleges délről mért csapás ellen.

A Balaton délkeleti partját egy önálló kétéltű zászlóalj és két motorkerékpáros ezred védte.

Az 57. hadseregtől balra a Dráváig és tovább a bal part mentén Torjáncig az 1. bolgár hadsereg védett: parancsnoka Sztojcsev altábornagy volt. A hadsereg két hadtestből állt (hat gyaloghadosztállyal).

A bolgár csapatok két, a leginkább veszélyeztetett szakaszokon pedig három védőövet hoztak létre. A magyar területen tartózkodó 1. bolgár hadseregnek nehézségei voltak csapatainak anyagi-technikai biztosításában. Ezért a bolgár hadsereg utánpótlását és ellátását a 3. Ukrán Front katonai tanácsa szervezte meg. A német támadás kezdetére az 1. bolgár hadsereg minden szükségessel rendelkezett a harchoz és a mindennapi élethez. Nagy segítséget nyújtottak a bolgár harcosoknak azok a szovjet tisztek és katonák, akik átadták nekik gazdag tapasztalataikat. 1945. március 5-én a 3. Ukrán Front parancsnoka, Tolbuhin marsall felkereste a bolgár hadsereg törzsét Szigetváron, és személyesen beszélte meg a küszöbönálló védelmi harcokkal kapcsolatos utasításait. Aktívan készültek a védelmi harcokra a 3. jugoszláv hadsereg csapatai is, amelyek a bolgár hadsereg bal szárnyát biztosították.

A 3. Ukrán Front hadműveleti felépítése megfelelt a kialakult helyzetnek, és biztosította, hogy a front csapatai visszaverhessék a német fasiszta csapatok ellentámadását.

A front törzse – figyelembe véve az ellenség csapásainak valószínű irányait – a csapatok tevékenységének több változatát dolgozta ki a küszöbönálló ütközetre.

A hadseregekben, a lövészhadtestekben és a hadosztályokban megtervezték a saját csapataik alkalmazásának változatait.

A védőövek és terepszakaszok előkészítését a csapatok a kialakult helyzettől függően hajtották végre. Az 57. hadsereg és az 1. bolgár hadsereg magasabbegységei például már 1944 decemberében megkezdték az elfoglalt terepszakaszok meg-

erődítését, a 4. gárdahadsereg január második felében, a 26. hadsereg pedig csak 1945. február 11-től kezdve. Ilyenképpen a védelem előkészítésére a főirányban 20–40 nap, a mellékirányban pedig mintegy 2,5 hónap állt rendelkezésükre.

A védőövek és terepszakaszok berendezését az 1943 nyarán Kurszk alatt folytatott védelmi tevékenység tapasztalatainak figyelembevételével tervezték és végezték.

A 4. gárdahadsereg csapatai három védőövet és néhány közbeeső és reteszállást készítettek elő.

A fővédőöv az első (fő), második (tartalék) és reteszállásokból és az itt berendezett század- és zászlóalj védőkörletekből állt. Az első állásban két-három, a másodikban egy-két árok készült el, amelyeket közlekedőárkok kötöttek össze.

A második védőöv a fővédőöv peremvonalától 8–12 km-re épült, és egy állásból állt, amelyet két árokkal hoztak létre. 20–25 km mélységben a hadseregtartalékok védőövét (harmadik védőöv) készítették elő.

A fő- és a második védőöv között, továbbá a második és a hadsereg védőöv között két közbeeső állást rendeztek be.

A 26. hadsereg sávjában is három védőöv épült ki. A jobb szárnyon és a középső szakaszon a fővédőöv két állásból állt. Az első állást két, helyenként három árokkal rendezték be. Nagyszámú rajfészek készült el. Az állás kb. 1,5–2 km mély volt. A második állás a fővédőöv peremvonalától 2,5 km-re húzódott, két árokból állt, mélysége 1,5–2 km között változott.

A hadsereg bal szárnyán (a 104. lövészhadtest sávjában) három, nem teljesen kiépített állás épült. Az első és második állás mélysége 1,5–2 km-t tett ki.

A harmadik állás 6–6,5 km távolságra volt a peremvonaltól, egyik árka összefüggő, a másik pedig nem volt teljesen kiépítve.

A fővédőöv teljes mélysége 5–7 kilométer volt.

A második védőöv a fővédőöv peremvonalától 8–12 km-re húzódott, és két árokból állt, melyeket közlekedőárkok kötöttek össze egymással. Az e védőövben levő települések nagy részét körkörös védelemre rendezték be. A védőöv mélysége 3–5 kilométer volt.

A hadsereg jobb szárnyán és középső szakaszán a peremvonaltól 15–25 km-re létesítették a 3–4 km mély hadsereg-védőövet.

Az 57. hadsereg fő-, második és harmadik-védőövet rendezett be. Ezek mindegyike két-három állásból állt.

A hadsereg védelmének harcászati mélysége elérte a 10–15 km-t.

A 26. hadsereg sávjában a fővédőöv peremvonala előtt, az ellenség várható főcsapásának irányában harckocsi- és gyalogsági aknákat telepítettek. Átlagos sűrűségük 730 harckocsi- és gyalogsági akna, a legfontosabb harckocsiveszélyes irányokban pedig 2700 harckocsi- és 2500 gyalogsági akna volt arcvonal-kilométerenként.

A védelem műszaki kiépítettsége biztosította az emberek és a technika rejtett

elhelyezését, a nagy kiterjedésű árok- és közlekedőárok-rendszer pedig a csapatok rejtett manőverezését. Ez jelentős mértékben fokozta a védelem szilárdságát.

A tüzérség elosztását a frontparancsnok a hadseregek védelemben betöltött szerepéből és helyéből kiindulva határozta meg. A megerősítő tüzérség nagy részét, többek között csaknem az egész páncéltörő tüzérséget a 4. gárdahadseregnek és a 26. hadseregnek rendelte alá. E hadseregek sávjában a Gánt–Balaton terepszakaszon, 83 kilométer szélességben összpontosították az egész tüzérségnek csaknem 64 százalékát. Itt a tüzérség hadműveleti sűrűsége átlagosan 56–57 löveg és aknavető arcvonal-kilométerenként.

A Sárvíz-csatorna, Balaton szakaszon a tüzérség hadműveleti sűrűsége 39 löveg és aknavető volt arcvonal-kilométerenként.

A tüzérség mélységi lépcsőzése lehetővé tette a szívós harcokat a védelem mélységében és abban az esetben, ha az ellenség áttöri a fővédőövet, sőt az egész harcászati mélységet. A tüzérség csoportosítása biztosította erőinek állandó növelését az ellenség főcsapásának irányában más, nem támadott szakaszokról végrehajtott manőverekkel.

A front légi biztosítását a 3. Ukrán Front 17. légi hadserege hajtotta végre Szugyec vezérezredes parancsnoksága alatt. Vitruk vezérőrnagy Jugoszláviában működő repülőcsoportjának figyelembevételével a 17. légi hadsereg több mint 900 repülőgéppel rendelkezett.

A vadász- és csatarepülő egységek repülőterei 40–50 kilométerre, a bombázó repülőgépeké pedig az arcvonaltól 75–100 kilométerre települtek. Ez biztosította az összes repülőfegyvernemek hatékony alkalmazását.

Nagy figyelmet fordítottak a törzsek a mozgó zártelepítő osztagok szervezésére, amelyek tevékenysége nélkülözhetetlen a páncélelhárítás rendszerében. Mozgó zártelepítő osztagot valamennyi hadseregnél, hadtestnél, hadosztálynál és ezrednél létrehoztak, a harckocsiveszélyes irányokban helyezkedtek el a védelem peremvonalától 1–10 kilométer távolságra.

A frontparancsnok utasításainak megfelelően nagy gonddal szervezték meg a páncélelhárítást.

A század páncélelhárító támpontok zászlóalj-páncélelhárító csomópontokban egyesültek, amelyeket megerősítettek ezred- és hadosztálytüzérséggel, egyes harckocsikkal és rohamlövegekkel. A harckocsiveszélyes irányokban a század páncélelhárító támpont három–öt lövegből, egy-két harckocsiból, páncéltörő puskás és aknavető szakaszból állt.

A front védelmének egész 30–35 km-es mélységében ezenkívül a magasabbegységek szárnyain és csatlakozásán külön is erős páncélelhárító körleteket hoztak létre. Nagy részük a Velencei-tó és a Sárvíz-csatorna közötti harckocsiveszélyes irányban, a fővédőövben jött létre.

A páncélelhárító körletek alapját a páncéltörő és ágyús tüzérség képezte (mind-

egyik körletben legalább egy ezred). A nehéztüzérséget ütegenként alkalmazták a legfontosabb harckocsiveszélyes irányokban.

Az összfegyvernemi magasabbegységekben és hadseregekben erős páncélelhárító tüzértartalékokat hoztak létre, például a 4. gárdahadsereg három páncéltörő tüzérezredből; a 26. hadseregé két páncéltörő tüzérezredből állt.

A páncéltörő tüzérség átlagos hadműveleti sűrűsége a 4. gárdahadsereg és a 26. hadsereg sávjában elérte az arcvonal-kilométerenkénti 18 löveget.

Két harckocsihadtest és egy gépesített hadtest a frontparancsnok közvetlen alárendeltségében maradt. Ezeket a 26., később a 27. hadsereg védelmének megerősítésére alkalmazta. A front védelmében összesen 407 harckocsi és rohamlöveg volt.

A csapatok anyagi-technikai biztosításának körülményei nehezek voltak, mivel a front fő csoportosítása a Duna nyugati partján elfoglalt hídfőben helyezkedett el.

Az anyagi eszközök utánszállítását a dunai átkelőhelyeken keresztül kellett megvalósítani, ezeket azonban az ellenséges légierő csapásai, illetve február második felétől a jégzajlás is veszélyeztette.

A védelmi hadművelet megszervezésének kezdetekor a Dunán több ideiglenes átkelőhely volt: két, egyenként 16 tonna teherbírású úszóhíd, egy 10 tonnás úszóhíd és egy kompátkelőhely, két, egyenként 16 tonna teherbírású komppal. A kompátkelőhelyek gyakran az ellenséges légierő tevékenysége miatt teljesen beszüntették működésüket.

Az átkelőhelyek működőképessé tétele érdekében nagy munkát fejtettek ki a front vasúti és közúti csapatai.

A kompátkelőhelyek nem biztosították nagy mennyiségű hadianyag átszállítását, ezért a 3. Ukrán Front katonai tanácsa határozatot hozott ideiglenes dunai vasúti és közúti hidak építésére és egypályás átkelőhely létesítésére Baja körzetében vasúti szerelvények közlekedéséhez. A vasúti csapatok e célra nehézpontonokat alkalmaztak. Korábban mindössze két eset fordult elő, hogy pontonokat használtak fel vasúti átkelőhelyek létesítéséhez. Az átkelőhely szakaszán a Duna 800 méter széles, magas vízállással – áradáskor gyakran mintegy 18 méter mély volt és a folyása nagyon gyors. A front vasúti csapatai ennek ellenére gyorsan elkészítették az átkelőhelyet.

Ezenkívül a front közúti csapatai a lőszerszállításhoz felépítettek egy drótkötélpályát, az üzemanyag átjuttatásához pedig egy csővezetéket. A drótkötélpálya és a csővezeték üzembe helyezése, az úszóhidak és dunai átkelőhelyek biztosították a front csapatainak ellátását az összes anyagi eszközökkel, főként lőszerrel meg üzemanyaggal, és biztosították a sebesültek és betegek hátraszállítását is.

A 3. Ukrán Front hadtápjának felépítése megfelelt a hadművelet elgondolásának. A hadseregházhadtáp a Duna nyugati partján helyezkedett el, a front tüzérségi és üzemanyag-raktárai pedig a folyó keleti partján voltak.

A hadtápszervek megfeszített munkájának eredményeképpen az ellenség ellen-

támadásának kezdetéig alapjában véve sikerült a szükséges lőszer- és üzemanyagkészleteket felhalmozni.

Egyes lőszerfajtákból mégis hiány volt. Ez különösen vonatkozik a 122 mm-es ágyúkra, a 203 mm-es tarackokra és az 57 mm-es páncéltörő lövegekre.

Ez azzal magyarázható, hogy az ilyen űrméretű lövedékekből nagy volt a lőszerfogyasztás a budapesti csoportosítás felszámolása folyamán, és utánszállításuk is nehézségekbe ütközött. A dunai átkelőhelyek átbocsátóképessége a február végén kezdődő jégzajlás és az utak járhatatlansága miatt jelentősen csökkent. A hadsereg és a front gépkocsizó szállító egységei minden tőlük telhetőt elkövettek, hogy időben ellássák lőszerrel a front csapatait. Egyes esetekben a lőszert szállító repülők juttatták el a rendeltetési helyekre. Februárban a váratlanul megindult erős jégzajlás és áradás miatt a front szállítórepülői 924 tonna anyagot juttattak el a Duna jobb partján levő csapatokhoz és ebből 794 tonna lőszer volt.

A lőszer, üzemanyag és más anyagi eszközök utánszállításának terhe a balatoni védelmi hadművelet előkészítése és végrehajtása során a front, a hadseregek, a magasabbegységek és egységek szállító állományára hárult. A hadművelet előkészítésének az időszakában a frontnál és a hadseregeknél 2316 tehergépkocsit és 336 tartálykocsit üzemeltettek 5785 tonna összteherbírással (ebben nincsenek benne a hadosztályok szállítóeszközei).

Az anyagi eszközök folyamatos utánszállításának biztosításában fontos szerepet játszottak a front és a hadseregek közúti csapatai, amelyek nemcsak a dunai átkelőhelyek, hanem a katonai gépkocsiutak építésében és fenntartásában is nagy munkát végeztek. Minden hadseregnek egy-két katonai gépkocsiútja volt. A front alárendeltségébe három katonai gépkocsiút tartozott. A katonai gépkocsiutak fenntartását és kiszolgálását három front közlekedési főnökség végezte, amelyek rendelkeztek az ehhez szükséges erőkkel és eszközökkel. Ilyenképpen a hadtáp összes csapatai és intézetei megfeszített munkájának eredményeképpen a front csapatait ellátták lőszerrel, üzemanyaggal, élelmiszerrel és más szükséges eszközökkel, ami lényegesen hozzájárult a hadművelet sikeres végrehajtásához.

Nagy munkát végeztek a front, a hadseregek, magasabbegységek és egységek hadtápegységei (alegységei) és -szervei a sérült harci technikai eszközök helyreállítása, továbbá a sebesültek és betegek hátraszállítása és gyógyítása érdekében a védelmi hadművelet előkészítése és végrehajtása folyamán.

A tavaszi sáros időszak sok nehézséget okozott, különösen a frontrepülők repülőtér-hálózatának telepítésében.

Teljesen érthető, hogy a Legfelsőbb Főparancsnokság számtalan rendszabályt foganatosított a 3. Ukrán Front megerősítésére. Február 20-án a 2. Ukrán Front állományából átadták neki a 27. hadsereget, továbbá több megerősítő egységet a Főparancsnokság tartalékából. A 3. Ukrán Front csapatainak légi biztosítására

bevonták a 2. Ukrán Front Gorjunov vezérezredes parancsnoksága alatt álló 5. légi hadseregének jelentős részét is.

Mindez természetesen megteremtette a siker feltételét, és nagymértékben előre eldöntötte a balatoni védelmi hadművelet kimenetelét.

Emellett a csapatoknál állandó és céltudatos politikai munka folyt.

Ennek alapját a magas fokú küzdőszellem és a védelemben tanúsítandó szívósság kialakítása, a szovjet harcosok felszabadító küldetésének megmagyarázása képezte.

A parancsnokok, a politikai szervek és a pártszervezetek hangsúlyozták, hogy a szovjet harcosok feladata, hogy végleg megsemmisítsék a hitlerista csapatokat és szövetségeseiket Magyarország területén, és segítsék az ország dolgozó népét abban, hogy megszabaduljon a fasisztáktól és saját árulóitól – a kapitalistáktól és földesuraktól.

„A Vörös Hadsereg harcosainak szent kötelessége – hangoztatta az 57. hadsereg katonai tanácsának egyik felhívása – leszámolni az ellenséggel a harcmezőn, szétzúzni és megsemmisíteni hadseregét, ha nem adja meg magát, közelebb hozva ezáltal az igazi háborús bűnösökkel való leszámolás óráját."[8]

A katonai tanácsok és politikai szervek aktív munkát fejtettek ki a felszabadított körzetek lakossága körében is. Ennek legfontosabb formája a front és a hadseregek katonai tanácsainak a felhívásai voltak. A helyi lakosság számára folyamatosan kiadták a *Magyar Újság című* lapot és a *Hírek című tájékoztató* füzetet.

1944 októberétől 1945 áprilisáig egyedül csak a 2. Ukrán Front 121 különféle anyagot és röplapot adott ki, több mint 12 millió példányban.[9]

Hatalmas jelentősége volt annak az önzetlen segítségnek, amelyet a frontok katonai tanácsai nyújtottak a lakosságnak a szovjet kormány határozata alapján élelmiszerben, gyógyszerben, tüzelőanyagban.

A szervezett és helyes politikai munka eredményeképpen Magyarország lakossága egyre inkább együttműködött a szovjet parancsnokságokkal, és sokoldalú segítséget nyújtott nekik.

Az ellenség támadásának kezdetére a front csapatai műszakilag jól kiépített védelmet hoztak létre. Az ellenség főcsapásának irányában megszállták a fő-, a második és harmadik védőövet, és készen álltak az ellenség csapásának az elhárítására. A csapatok körében végzett politikai munka biztosította a parancsnokságok utasításainak eredményes végrehajtását.

A 3. Ukrán Front védelmi hadművelete 10 napig, 1945. március 6-tól 15-ig tartott. Március 6-án éjjel az ellenség az arcvonal déli szakaszán megkezdte a támadást. Két csapást mért: az elsőt Valpovo, Donji Miholjac körzetéből az 1. bolgár hadsereg csapataira és a 3. jugoszláv hadsereg egységeire, a másodikat Nagybajom körzetéből az 57. hadsereg magasabbegységeire.

Az első csapást az ellenség három gyaloghadosztály erővel mérte Mohács általános irányban. A Dráva folyón Donji Miholjac körzetében átkelt ellenség 297. és 104. gyaloghadosztályai tüzérségi előkészítés nélkül rohamoztak, és észak felé szorították a folyótól az 1. bolgár hadsereg 11. és 3. gyaloghadosztályainak egységeit.

A harc eredményeképpen a németek kijutottak a Drávacsehi, Drávaszabolcs terepszakaszra, miután a Dráva északi partján mintegy 10 km széles és 5 km mély hídfőt létesítettek.

Valpovo körzetében szintén sikerült erőszakos átkelést végrehajtaniuk a Dráván, visszavetni a jugoszláv hadsereg egységeit, és mintegy 9–10 km széles és 4–5 km mély hídfőt foglalni az északi parton.

A nap végére az egységek ebben az irányban kijutottak Novi-Bezdan, Bolman terepszakaszra.

Mivel a német fasiszta csapatoknak sikerült hídfőket létesíteni a Dráván, és lehetőségük nyílt a további támadásra, az a veszély fenyegetett, hogy az 57. hadsereg hátába kerülnek, és keleti irányban előnyomulva átkelőhelyeket létesítenek a Dunán.

A kedvezőtlen helyzet láttán a frontparancsnok elrendelte, hogy a 133. lövészhadtestet Pécs körzetében vonják össze az eredeti helyzet helyreállítására az 1. bolgár hadsereg sávjában. A hadtestet átadták az 57. hadsereg alárendeltségébe. A hadtest azt a feladatot kapta, hogy március 8-án reggel kezdjen támadást Harkány–Drávaszabolcs irányban, és a nap végére számolja fel az ellenségnek a Donji Miholjac körzetében levő hídfőállását.

Mivel a hadtest 122. lövészhadosztálya még menetben volt, csak a 84. önálló hadosztály ment át támadásba. Bunyasin vezérőrnagy parancsnoksága alatt, leküzdve az ellenség ellenállását, a hadosztály egységei egy nap alatt 1–1,5 kilométert nyomultak előre.

Március 9-én harcba lépett a 122. hadosztály is. Az ellenség szívósan ellenállt, és nem sikerült megsemmisíteni a hídfőben levő csoportosítását.

Az e körzetben és a Valpovótól északra levő ellenséges hídfő felszámolása március 22-ig tartott. Végül a jelentős veszteségeket szenvedő ellenség kénytelen volt visszavonulni a Dráva déli partjára.

E harcokban mind a szovjet, mind a bolgár csapatok magas fokú tudást, bátorságot és önfeláldozást tanúsítottak. Így például a főparancsnoksági tartalékhoz tartozó 1891. rohamlövegezred személyi állománya a 122. hadosztály egységeivel együttműködve sikeresen támogatta a gyalogságot. Elsőként törtek be a Drávacsehiben és Drávapalkonyában berendezett ellenséges támpontokba.

Egyedül a március 14-ől 19-ig folyó harcokban a rohamlövegezred 25 löveget és aknavetőt, 865 katonát és tisztet semmisített meg, és 117 ellenséges katonát és tisztet foglyul ejtett.[10]

Egyidőben az első csapással, az ellenség március 6-án három lövészhadosztályával, amelyeket harckocsik támogattak, támadást indított az 57. hadsereg csapatai ellen is Nagybajom körzetéből Kaposvár irányában. Hét órakor, egyórás tüzérségi előkészítés után mintegy hat ezrednyi gyalogság, amelyeket 35–40 harckocsi és rohamlöveg támogatott, csapást mért az 57. hadsereg Kravcov vezérőrnagy parancsnoksága alatt álló 64. lövészhadtestének harcrendjére. A mintegy 5 km széles arcvonalon egyidejűleg mintegy 15 gyalogzászlóalj, 500 löveg és aknavető tevékenykedett.

A támadó ellenséget erős tüzérségi tűz fogadta. A német csapatok jelentős veszteségeket szenvedtek, de ennek ellenére folytatták előnyomulásukat. A németek kihasználták, hogy a 299. lövészhadosztály ezredei közötti csatlakozást nem biztosították kellőképpen, áttörték a fővédőövet és 5 km mélyen beékelődtek a 64. lövészhadtest védelmébe.

Azok a rendszabályok, amelyeket a hadosztályparancsnok az áttörés felszámolására hozott, a helyzet kellő ismeretének hiányában nem bizonyultak elegendőnek. A hadosztály második lépcsőjének ellenlökése azért hiúsult meg, mert a parancsnok nem jól választotta meg az ellenlökés időpontját, az együttműködés kellő megszervezése nélkül készítette elő és gyenge tüzérségi biztosítással hajtotta végre.

Az 57. hadsereg parancsnoka intézkedéseket tett annak érdekében, hogy a 64. hadtest sávjában helyreálljon az eredeti helyzet. 17 órakor a 113. lövészhadosztály – a hadtest második lépcsője – sikeres ellenlökést hajtott végre. A hadosztály erős csapást mért Jákó körzetéből Kutas irányába, megállította az ellenség előnyomulását, és 1–1,5 kilométerre visszavetette annak egységeit.

A védelem megerősítésére az ellenség főcsapásának az irányában a hadseregparancsnok utasítására március 7-re virradó éjjel a 64. hadtestet a 6. gárda-lövészhadtest állományából megerősítették másfél ezrednyi tüzérséggel és egy lövészezreddel.

Az ellenség március 8-án 7 óra 30 perckor négy gyalogezreddel, 50 harckocsival és rohamlöveggel felújította támadását Nagybajom, Jákó terepszakaszról Balázska, Kiskorpád irányában.

A 64. hadtest csapatai és az alárendeltségében levő 12. bolgár gyaloghadosztály sorozatosan visszaverték az ellenség rohamait.

A harckocsik elleni harcra a szovjet csapatok általában nagy űrméretű ágyús tüzérséget alkalmaztak, azonban az ellenség nagy veszteségeket szenvedett a kis űrméretű 57 és 75 mm-es lövegektől is, melyek rendszerint oldalazó tűzzel lőtték a harckocsikat.

A csapatok, hogy az ellenség páncélosait a páncéltörő lövegek tüzébe tereljék, valószínű mozgási irányukban aknamezőket telepítettek, vagy színlelt tüzelőállásokat rendeztek be, amelyek elvonták a támadó harckocsi figyelmét a főcélokról.

Az ellenség március 9-én egész nap szakadatlanul fokozta erőfeszítéseit Nagybajomtól délre, hogy kimélyítse a sikert Kaposvár irányában. Azonban a hadseregparancsnok tartaléka és a 64. hadtest csapatai visszaverték az ellenség összes rohamát.

A következő napokban az ellenség kétszer változtatta csapásainak irányát az 57. hadsereg védelmi sávjában, de a hadsereg csapatai sikeresen visszaverték a rohamokat.

A harcok folyamán a harckocsitámadások visszaverésében nagy szerepet játszott a mozgó zártelepítő osztagok jól megszervezett tevékenysége.

Nagybajomtól délre a harckocsiveszélyes irányok lezárása céljából a zártelepítő osztagok 1350 harckocsi- és 300 gyalogsági aknát telepítettek március 6-ig, március 7-re virradóra még 3260 harckocsiaknát. Március 10-én ezeken az aknamezőkön 5 harckocsi, 16 rohamlöveg és 8 páncélozott szállító jármű robbant fel.

A hitleristák azokon az aknákon szenvedték a legnagyobb veszteségeket, amelyeket közvetlenül a harckocsik mozgási irányában telepítettek a mozgó zártelepítő osztagok rendszerint éjjel, gyakran közvetlenül az ellenség körletében. Ezeket a műveleteket bátor, jól kiképzett, harcokban edzett műszaki harcosok végezték.

Szükség esetén a mozgó zártelepítő osztagok robbanó zárakkal fedezték a tüzérségi tüzelőállásokat, ezzel arra kényszerítették az ellenséges harckocsikat és rohamlövegeket, hogy a páncéltörő tüzérség hatásos tüzelési sávjában manőverezzenek.

Azok a kísérletek, hogy a mellékirányban indított támadások sikerre vezessenek a 3. Ukrán Front bal szárnyának csapatai ellen, március 25–26-a között meghiúsultak. Az ellenség mintegy 6–8 km mélységben beékelődött ugyan a védelembe, de tovább előnyomulni nem tudott.

A Balatontól délre végrehajtott ellenséges támadásnak csak elterelő jellege volt. A fő események az arcvonal középső szakaszán a Velencei-tó és a Balaton között zajlottak le.

Itt ugyancsak március 6-án 8 óra 47 perckor ment át támadásba a német fasiszta csapatok főcsoportosítása: a 6. SS-páncélos- és a 6. tábori hadsereg.

A szovjet csapatok védelmének áttörését a Seregélyes, Alsótarnóca terepszakaszon tervezték. A csapás a 26. hadsereg 30. lövészhadteste ellen irányult.

Seregélyes irányában az ellenség a 44. és a 356. gyaloghadosztály két ezrednyi erejével, több mint 30 harckocsi támogatásával rohamozott. A Sárvíz-csatorna és a Balaton közötti szakaszon az 1. és a 12. SS-páncéloshadosztályok egységei, a 25. magyar gyaloghadosztály, a 3. és a 4. lovashadosztályok támadtak.

A támadó ellenség szívós ellenállásba ütközött. A tüzérség hevesen lőtte az ellenség élőerejét, harckocsijait és tüzérségét, a 17. légi hadsereg repülői csapásokat mértek harcrendjére.

Az ellenség azonban kihasználva erő- és eszköz-, különösen harckocsifölényét, egyes szakaszokon beékelődött a védelembe.

Mintegy három ezrednyi erő a Velencei-tótól délre elkeseredett harcokban visszaszorította a szovjet csapatokat, és elfoglalta Seregélyest. A Sárvíz-csatornától nyugatra a front magasabbegységei az ellenség nyomására 1–1,5 km-t visszavonultak. Az ellenség ezután fokozta erőkifejtését, mert ki akarta szélesíteni az áttörést a szárnyak irányában, és előre akart jutni a mélységbe.

A rés lezárására és az ellenség előnyomulásának megakadályozására a hadtestparancsnok, Lazko vezérőrnagy megparancsolta a tartalékban levő 104. gárdalövészezrednek, hogy március 7-re virradóra menjen át védelembe a 159,0 magaslat, Sárkeresztúr-észak vasútállomás terepszakaszon.

Műszaki szempontból itt a védelem előkészített jellegű volt, két teljesen kiépített árokból állt, amelyeket közlekedőárkok kötöttek össze egymással. A terep járható volt a harckocsik számára.

Abban a pillanatban, amikor a lövészezred megszállta a kijelölt terepszakaszt, az ellenség csapást mért az 1. zászlóalj harcrendjére, és elfoglalta az első árkot. A zászlóalj és jobb szomszédja között 700–800 m-es rés keletkezett, amelyet az ellenség igyekezett tágítani. A 104. gárda lövészezred szakaszán elkeseredett harcok bontakoztak ki. Súlyos harcokban vettek részt a 30. lövészhadtest többi hadosztályai is.

Különösen véres küzdelem bontakozott ki a 155. lövészhadosztály sávjában. A szovjet harcosok szívós ellenállása megtörte az ellenségnek mintegy 70 harckocsival végrehajtott összes rohamát. A harcokban rendkívüli hősiességet tanúsítottak a 436. lövészezred harcosai és tisztjei. Amikor az ellenséges harckocsik beékelődtek a 436. lövészezred 1. századának a harcrendjébe, sikeres ellenlökéssel visszaállították az eredeti helyzetet.

A 436. lövészezred sikeresen visszaverte az ellenség összes rohamát és megtartotta védelmi terepszakaszát.

A támadás első napján az ellenség Seregélyes körzetében 3–4 km mélységben és 3,5 km széles arcvonalon beékelődött a védelembe, a Sárvíz-csatornától nyugatra pedig mintegy 2 km mély betörést ért el.

A 26. hadsereg parancsnokának utasítására a tartalékban levő 21. lövészhadosztályt átadták a 30. lövészhadtestnek. Március 7-én reggelre a hadosztály szétbontakozott a hadsereg második védőövében, ami jelentősen megerősítette a védelmet az ellenség főcsapásának irányában.

A 3. Ukrán Front parancsnoka értékelte a kialakult helyzetet, és ennek megfelelően rendszabályokat léptetett életbe.

A 18. harckocsihadtestnek Sárosd körzetében tevékenykedő 110. és 170. harckocsidandárait előrevonták a második védőövbe Seregélyes-kelet és -délkelet térségébe, ahol lesállásokat foglaltak el. Baracska körzetéből ugyanide dobták át a 35. gárda-lövészhadtest 3. gárda-légideszanthadosztályát. Gorjacsev altábornagy a hadtest harcálláspontját áttelepítette Pusztaszabolcs térségébe, hogy összeköttetést teremtsen az 1. gárda megerődített körlettel.

Az 1. gárda gépesített hadtest harckocsiezrede lesállásokkal előkészített védelmi terepszakaszt szállt meg Sárkeresztúr körzetében.

A 33. lövészhadtest – amelynek Szemjonov vezérőrnagy volt a parancsnoka – Dunaföldvár körzetében gyülekezett azzal a feladattal, hogy a helyzettől függően felkészüljön alkalmazásra a Sárvíz-csatornától keletre vagy nyugatra.

Március 6-án tehát megkezdődött a 3. Ukrán Front védelmi ütközete, amely két, egymástól távol eső irányban folyt. A főcsapást az ellenség, amint az várható volt, a Balaton és a Velencei-tó között mérte, vagyis ott, ahol a 3. Ukrán Front védelme a legszilárdabb volt.

Március 7-én reggeltől az ellenség továbbfokozta erőkifejtését a főcsapás irányában, hogy mielőbb áttörje a védelmet, és kijusson a Dunához. A 26. hadsereg sávjában ezen a napon a németek összesen mintegy tíz ezrednyi gyalogságot, és több mint 170 harckocsit és rohamlöveget vetettek harcba vadászrepülők és bombázók támogatásával.

A harcok egyre feszítettebb jelleget öltöttek. A front csapatai szívósan védelmezték állásaik minden méterét.

Amilyen mértékben tisztázódott az ellenséges főerők tevékenységének az iránya, a frontparancsnok és a hadseregparancsnokok olyan mértékben irányították oda nemcsak a rendelkezésükre álló tartalékokat, hanem az ellenség által nem támadott arcvonalszakaszokról elvett egységeket is. Például március 6–7-én a front tartalékából és a 4. gárdahadsereg védelmi sávjából három páncéltörő tüzérezredet irányítottak a Velencei-tótól délre folyó harcok körzetébe.

Az ellenséges páncélosok megsemmisítésében hatásosan vettek részt a harckocsi- és a gépesített magasabbegységek, valamint a rohamlövegegységek.

A földi csapatoknak nagy segítséget nyújtottak a 17. és az 5. légi hadsereg repülői, melyek gyakran bocsátkoztak sikeres légi harcokba, számszerű fölényben levő ellenséges repülőkötelékekkel is.

Az első két napon az ellenség nem tudta megvalósítani célját – a 3. Ukrán Front

két részre vágását, a részek bekerítését és megsemmisítését. Mintegy 100 harckocsi és 4 ezer katona elvesztése árán az ellenség mindössze 4–7 km mélységben ékelődött be a védelembe.

A németek március 8-án harcba vetették a 2. SS-páncéloshadosztályt Seregélyes, Adony általános irányban. A Balaton és a Velencei-tó között az ellenségnek mintegy 250 harckocsija és rohamlövege tevékenykedett. Keskeny szakaszon 40–50 harckocsit összpontosítottak arcvonal-kilométerenként, és mindenáron áttörni igyekeztek. A 3. Ukrán Front védelmének középső szakaszán elkeseredett harcok bontakoztak ki.

A tüzérség és légierő egybehangolt csapásai a páncélelhárító körletek szívós ellenállása és a csapatok ellenlökései nagy veszteségeket okoztak az ellenségnek. A 3. Ukrán Front csapatainak szívós ellenállása, az erők és eszközök széles körű manővereztetése és az erős páncélelhárítás ellenére is az ellenség egyes szakaszokon lassan közeledett a Dunához.

Különösen nehéz helyzet alakult ki a Velencei-tótól délre a 30. lövészhadtest sávjában.

A hadtest 68. gárda-lövészhadosztálya a túlerőben levő ellenséggel vívott kemény harcokban jelentős veszteségeket szenvedett, és kénytelen volt visszavonulni a Sárvíz-csatorna keleti partjára. Ezt kihasználva az ellenség átcsoportosítást hajtott végre, és megkezdte a támadás kifejlesztését a csatorna nyugati partja mentén Simontornya irányában.

A 30. lövészhadtest jobb szárnyán az egységek között hézag keletkezett, amelyen át egy harckocsikkal támogatott ellenséges zászlóalj a hadtest egységeinek hátába került.

Március 9-re virradó éjjel és egész nap folytak itt a harcok. A németek – kihasználva a 30. hadtest egységei közötti szakadást – nagy páncélos erőkkel ki akartak jutni Henrik-major körzetébe. Az ellenség a 9. SS-páncéloshadosztály harcbavetésével mintegy 40 harckocsi- és rohamlöveg-sűrűséget hozott létre arcvonal-kilométerenként, és másfél kilométeres szakaszon nagy erővel rohamozta a 30. hadtest 36. gárda-lövészhadosztályának a harcrendjét Aba és Sárkeresztúr irányában. Sikerült is visszaszorítania a hadosztály első lépcsőjének egységeit, azonban a sikert nem tudta kifejleszteni.

A 155. lövészhadosztály egységei eközben teljesen megsemmisítették a csapatok hátába került ellenséges zászlóaljat.

A harcokban nagy szerepet játszott a tüzérség, amely a csatarepülőkkel szoros együttműködésben sikeresen verte vissza a németek tömeges páncélosrohamait.

Amint valamelyik arcvonalszakaszon felmerült az ellenséges harckocsik áttörésének veszélye, a front- és hadsereg-parancsnokságok azonnal rendszabályokat foganatosítottak olyan tüzérségi sűrűség létrehozására, amely szükségesnek mutatkozott a harckocsik elleni sikeres harchoz.

VÉDELMI HADMŰVELETEK A 3. UKRÁN FRONT JOBBSZÁRNYÁN

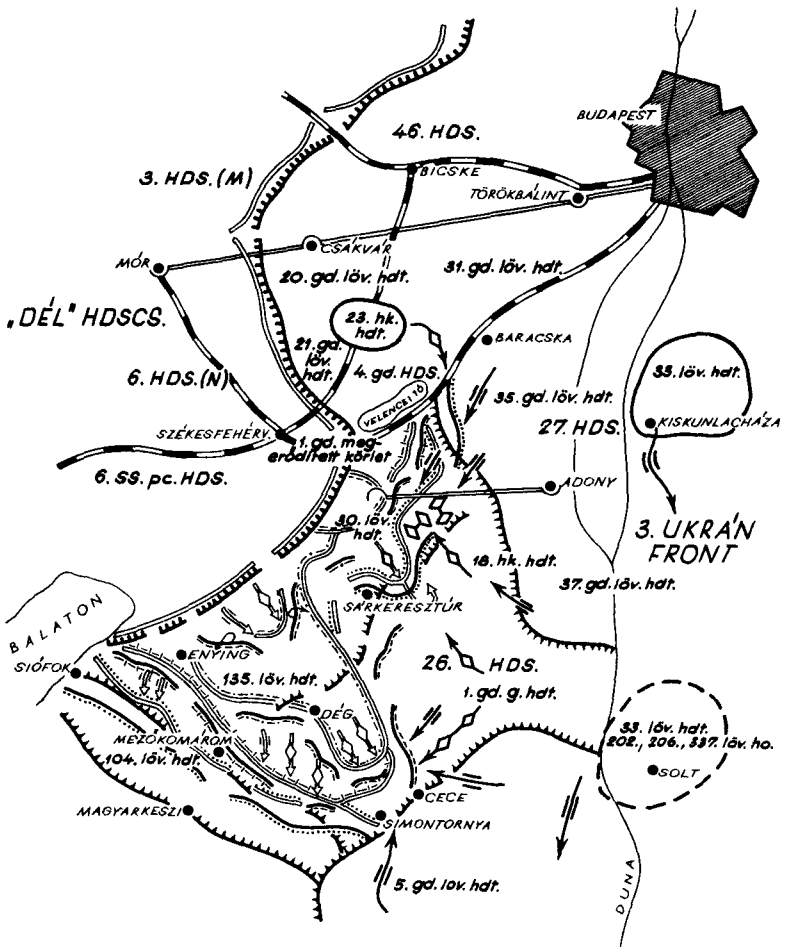

JELMAGYARÁZAT

HELYZET

- 3. 5-ÉN
- 3 7-ÉN
- 3 9-ÉN
- 3. 10-ÉN
- 3. 15-ÉN
- VÉDŐÖVEK

Az ellenséges harckocsik elleni harcban sikeresen vett részt a légvédelmi tüzérség is.

Március 9-én a 26. hadsereg csapatai ellen mintegy 320 ellenséges harckocsi és rohamlöveg tevékenykedett.

Ezen a napon a legfenyegetőbb helyzet a Sárvíz-csatornától nyugatra a 135. lövészhadtest sávjában alakult ki, ahol az ellenség az 1. és a 12. SS-páncéloshadosztály erőivel keskeny szakaszon áttörte a 26. hadsereg fő- és második védőövét, a nap végére kijutott a Fancs, Dég, Újhódos-puszta, Enying-észak terepszakaszra.

Ebben a helyzetben a frontparancsnok a Velencei-tó, Sárvíz-csatorna szakasz védelmét a 27. hadseregre bízta. Átadta neki a 30. lövészhadtestet és a 33. lövészhadtest 206. lövészhadosztályát. A hadseregnek alárendeltek még egy rohamlövegdandárt, egy gépesített és két harckocsihadtestet.

A 26. hadseregre hárult a Sárvíz-csatorna és Balaton közti sáv védelme. A hadseregnek alárendelték a 33. lövészhadtestet (a 206. lövészhadosztály kivételével), amely felváltotta az 5. gárda-lovashadtestet.

Az 5. gárda-lovashadtestet a frontparancsnok tartalékába helyezték, és Pálfa, Vajta, Bikács körzetében összpontosult.

A Cece, Simontornya terepszakaszon az ide irányított 209. rohamlöveg-dandárral, egy harckocsiezreddel és két páncéltörő tüzérezreddel erősítették meg a védelmet.

A frontparancsnok intézkedései következtében az ellenség főcsapásának irányában március 9-re erősödött az ellenállás. A harcba vetett tartalékok súlyos veszteségeket okoztak az ellenségnek. A március 9-i harcokban a szovjet katonák mintegy 3500 fasisztát, 150 harckocsit és rohamlöveget semmisítettek meg.

A fasiszta csapatok a jelentős veszteségek ellenére makacsul folytatták támadásukat. Az ellenség egyidejűleg igyekezett kimélyíteni a sikert a Sárvíz-csatorna nyugati partja mentén, és nagy erőket összpontosított Seregélyes körzetében a Velencei-tótól délre végrehajtandó támadáshoz.

A túlerőben levő hitlerista csapatokkal vívott háromnapos szünet nélküli harcok meggyengítették a szovjet csapatokat. Csaknem az összes tartalékot harcba vetették, többek között a harckocsi-, gépesített és a rohamlövegegységeket és magasabbegységeket is. Egyre nehezebbé vált újabb tartalékok képzése a nem támadott szakaszokról elvont erőkből is, mivel a német támadás arcvonala egyre inkább kiterjedt. A 27. hadsereg erői szintén bekapcsolódtak a harcokba. A 3. Ukrán Front főerőinek sávjában a helyzet rendkívül feszültté vált. Ilyen körülmények között Tolbuhin marsall azzal a kéréssel fordult a Legfelsőbb Főparancsnoksághoz, hogy engedélyezze a 9. gárdahadsereg igénybevételét a védelem megerősítésére. Ez a hadsereg ebben az időben már átkelt a Dunán, Budapesttől délnyugatra helyezkedett el, és a bécsi irányban végrehajtandó támadásra készült fel.

A Legfelsőbb Főparancsnokság arra a következtetésre jutott, hogy az ellenség erőfeszítései a végüket járják, és a 3. Ukrán Front csapatai képesek egyedül is megállítani támadását.

A Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállása március 9-i utasításában nem engedélyezte, hogy a 9. gárdahadsereg beavatkozzék a védelmi harcokba. A 3. Ukrán Front csapatai pedig azt a parancsot kapták, hogy végleg állítsák meg a németek támadását, és március 15–16-án menjenek át támadásba a Balatontól északra levő ellenséges csoportosítás végleges szétzúzása és a siker bécsi irányban való kifejlesztése céljából.

A frontparancsnok újabb parancsokat adott a feladat végrehajtására. A 4. gárdahadsereg második lépcsőjének lövészhadteste védelmet foglalt a Velencei-tó és a Duna között a Kisvelence, Ercsi terepszakaszokon. Ahmaszov altábornagy 23. harckocsihadtestét Kisvelence körzetébe irányították. Malinovszkij marsall 2. Ukrán Frontjának légiereje együttműködött a 17. légi hadsereg repülőivel.

Március 10-én reggel Seregélyes-észak körzetében az ellenség harcba vetette a 3. páncéloshadosztályt. A Velencei-tó, Balaton arcvonalszakaszon ezen a napon mintegy 40 ellenséges harckocsi és rohamlöveg támadott.

A kibontakozó harcok roppant feszítettek voltak. A német harckocsik és rohamlövegek ellen összpontosították a 27. és a 26. hadsereg védelmi sávjában levő tüzérség tüzét. Nagy segítséget nyújtott a légierő, amely bombatámadásokat intézett az ellenséges páncélosok gyülekezési körletei ellen. Mivel nem értek el sikert Seregélyes körzetében, a németek heves rohamokat intéztek a Sárvíz-csatorna nyugati partja mentén védekező csapatok ellen. A nagy veszteségek ellenére sem állították le támadásaikat. A foglyok azt vallották: a csapatok olyan parancsot kaptak, hogy legkésőbb március 10-ig bármi áron jussanak ki a Dunához.

Március 10-én a Velencei-tó és Sárvíz-csatorna közötti szakaszon az ellenség kijutott Gárdony, Agárd, Kilicsány terepszakaszra. A Sárvíz-csatornától nyugatra a hitleristák mintegy öt ezred gyalogsággal és lovassággal, több mint 170 harckocsival, a tüzérség és légierő támogatásával folytatták támadásukat Simontornya általános irányban, és a nap végére elérték Sáregres, Lajoskomárom, Enying nyugati pereme, Balaton vonalát.

A támadás öt napja alatt a német fasiszta erők áttörték a 3. Ukrán Front csapatainak fő- és második védőövét. A front csapatait azonban nem sikerült elválasztaniuk, és nem tudtak kijutni a Dunához. Ehhez le kellett volna még küzdeniük a hadsereg-védőövet és a front védelmi terepszakaszát is.

Március 11-én a hitleristák hét páncélos-, két gyalog- és két lovashadosztály erővel, összesen mintegy 500 harckocsival, amelyeket a légierő és tüzérség is támogatott, folytatták támadásukat a Balaton és a Velencei-tó között.

A németek a 6. páncéloshadosztály kivételével már összes páncéloshadosztályukat harcba vetették. Hét hadosztály a Balaton és a Velencei-tó között támadott, há-

rom pedig a Velencei-tótól északra tevékenykedett a 4. gárdahadsereg csapataival szemben. A Velencei-tótól délre támadó csoportosítás a nagy veszteségek következtében jelentősen meggyengült. Egyes hadosztályok elvesztették emberállományuknak és haditechnikai eszközeiknek több mint 60 százalékát. Feltöltésük a Velencei-tótól északra tevékenykedő hadosztályok harckocsijaiból és rohamlövegeiből és a 6. SS-páncéloshadsereg önálló harckocsi-zászlóaljaiból történt.

A fő erőkifejtés most a Velencei-tótól délre levő szovjet csapatok védelmének áttörésére irányult.

A németek első rohamukat Agárd, Felsőbesnyő irányában indították a 78. és a 163. lövészhadosztály ellen. Mindkét hadosztály a 35. gárda-lövészhadtesthez tartozott. Az ellenség mintegy három gyalogezredet és több mint 50 harckocsit irányított Gárdony és Agárd körzetébe, megkísérelte a szovjet csapatok védelmének áttörését és a Dunához való kijutást Ercsi térségében. A támadást 30 perces tüzérségi előkészítés előzte meg. A roham nem járt sikerrel. Az ellenséges harckocsik, amelyeket erős tüzérségi tűz fogadott, visszafordultak, mielőtt elérték volna az első állás első árkát, a gyalogság pedig lefeküdt. De a németek mintegy 60 harckocsival és rohamlöveggel felújították támadásukat, és a nap végéig még hatszor rohamoztak, míg végül egyes szakaszokon 500–600 méterre sikerült beékelődniük a 35. gárda-lövészhadtest védelmébe. A kemény küzdelemben a szovjet harcosok tömeges hősiességet és helytállást tanúsítottak és magas fokú katonai tudásról tettek tanúbizonyságot.

A Velencei-tótól délre levő csapatok védelmének megerősítésére a 35. gárda-lövészhadtest védelmi sávjába manőverezett át a 23. harckocsihadtest, a 207. rohamlövegezred és három páncéltörő tüzérezred.

Ezek az egységek és magasabbegységek jelentősen meggyengültek az előző harcokban. A 23. harckocsihadtestben mindössze 28 harckocsi és rohamlöveg volt.

A Sárvíz-csatornától nyugatra az ellenség két páncélos- és egy gyaloghadosztály erőivel folytatta támadását Simontornya általános irányban. Délután sikerült elfoglalnia Simontornya vasútállomást, de néhány óra múlva a szovjet harcosok ellenlökése kiverte őket onnan.

Március 12-én a német fasiszta csapatok kitartóan rohamozták a Balatontól a Velencei-tóig húzódó egész arcvonalat. A 27. hadsereg védelmi sávjában két gyaloghadosztály erőivel, az 1. és a 3. és 23. páncéloshadosztály 150 harckocsijával a Gárdony–Szerecsenypuszta terepszakaszról nagy erejű csapást mértek a 30. lövész- és a 35. gárda-lövészhadtestek harcrendjére. A több ízben megismételt kemény rohamok eredményeképpen a nap végére sikerült hátraszorítani a szovjet csapatokat és erőik egy részével megkezdeni a harcot a hadsereg-védőöv első állásáért. Minden további igyekezet azonban, amely a támadás folytatására irányult, kudarcot vallott.

A 26. hadsereg sávjában, a Sárvíz-csatornától nyugatra, a német fasiszta csapatok ezen a napon elfoglalták Simontornyát. Mintegy két századnyi gyalogságuk erőszakos átkelést hajtott végre a Sió-csatornán, és a déli parton Ádándtól 4 km-re keletre kis hídfőt hoztak létre.

Március 13-án főként a Velencei-tótól délre Gárdony körzetében bontakoztak ki a harcok. Itt az ellenség több mint 120 harckocsit és rohamlöveget vetett harcba, és ismét csapást mért a 35. gárda-lövészhadtest 78. és 163. lövészhadosztályainak harcrendjére. Ezen a szakaszon az ellenség rohamai nem szüneteltek egész nap. A német fasiszta csapatoknak sikerült elfoglalniuk Tükrös-pusztát a hadseregvédőöv első állásában, de minden további kísérlete, hogy kijusson a Dunához, kudarcba fulladt.

Az ellenséges páncélosok ellen vívott sikeres harcban nagy jelentőségű volt a 4. gárda- és a 27. hadsereg tüzérségének hatalmas erejű tüze, továbbá a légierő csapásai.

A csapatoknak itt is nagy segítséget nyújtottak a mozgó zártelepítő osztagok. Amikor az ellenség éjjel hajtotta végre harckocsijainak összpontosítását a megindulási állásokba a következő nap reggelén indítandó támadáshoz, a mozgó zártelepítő osztagok megközelítették ezeket a körleteket, és rejtve aknát telepítettek a várható mozgási irányokban. Például március 13-ára virradóan az ellenség Belső hajdú-tanya körzetében mintegy 30 harckocsit és rohamlöveget összpontosított. A tanya körzetébe előrevont mozgó zártelepítő osztag mintegy 200 harckocsiaknát telepített az ellenséges páncélosok várható előremozgási útvonalán.

Amikor a németek március 13-án megkezdték támadásukat, aknákra futottak. Miután több harckocsit elvesztettek, kénytelenek voltak visszavonni őket a megindulási körletbe, és eközben veszteségeket szenvedtek a tüzérség tüzétől is. A március 10-től 13-ig tartó harcok alatt a hitleristák a Velencei-tótól délre mintegy 250 harckocsit és rohamlöveget vesztettek.

A Sárvíz-csatornától nyugatra március 13-án délután a hitleristák elfoglalták Sáregrest, a nap végére pedig kijutottak a Hatvan-puszta, Simontornya, Mezőkomárom terepszakaszra.

Március 14-én a fasiszta parancsnokság még egy kísérletet tett arra, hogy áttörje a szovjet csapatok védelmét a Velencei-tótól délre. Bevetették a 6. páncéloshadosztályt és a 3. SS-páncéloshadosztály erőinek egy részét. A 300 harckocsiból és rohamlövegből álló páncélos csoportosítás csapást mért a 27. hadsereg jobb szárnyára és közepére, azonban ezúttal sem sikerült áttörniük, kijutni a Dunához.

Mivel nappal nem értek el sikert, ez alkalommal a németek éjjel kísérelték meg az áttörést. Az ellenség éjszakai tevékenysége nagy erőfeszítéseket követelt a szovjet csapatoktól.

Az egységeknél és magasabbegységeknél intézkedtek a gyalogsági fegyvereknek

és a tüzérségnek éjszakai tüzelésre való előkészítésére. Minden tüzérütegnél éjszakára a tüzelőállásoktól 300–400 m-re fülelőőrsöket állítottak fel. A terep megvilágítására máglyákat készítettek elő gyúlékony anyagokból. Ügyeletes ütegeket jelöltek ki a gyors tűzmegnyitásra.

Március 14-én és 15-én a Sárvíz-csatornától nyugatra a német fasiszta csapatoknak sikerült erőszakos átkelést végrehajtani a Kaposon, és kis hídfőt foglalni a déli parton.

A védelem megerősítése céljából a frontparancsnok megparancsolta, hogy nyissák meg a Sió zsilipjeit a Balatonnál, ennek eredményeképpen 60 centiméterrel emelkedett a vízszint. Ez megnehezítette az ellenség átkelését.

Március 15-én a németek elfoglalták Mezőkomáromot. A többi szakaszon nem tudtak sikert elérni.

Március 15-én estére a főcsapás irányában a Balaton, Velencei-tó közötti arcvonalszakaszon az ellenség kijutott Gárdony, Pusztaszabolcs-nyugat, Sáregres 2 km kelet, Sárosd 2 km nyugat, Henrik-major, Sárkeresztúr 1 km észak, Hatvanpuszta, Simontornya, Mezőkomárom, Balaton vonalra. Ennél tovább nem is jutottak.

Tíznapos elkeseredett harccal a német fasiszta csapatoknak sikerült áttörniük a szovjet egységek fő- és második védőövét, a Velencei-tótól délre mintegy 12 km, a Sárvíz-csatornától nyugatra mintegy 30 km mélyen sikerült beékelődni a 3. Ukrán Front védelmébe, de az ellentámadás célját nem sikerült elérniük. Nagy mennyiségű élőerő és technika elvesztése után az ellenség csapásmérő csoportosítása március 15-én védelembe ment át az elért terepszakaszon. További támadásra már nem voltak megfelelő erői és eszközei.

A március 6-tól 15-ig tartó harcokban az ellenség mintegy 45 ezer katonát vesztett halottakban és foglyokban, továbbá több mint 300 löveget és aknavetőt, mintegy 500 harckocsit és rohamlöveget, csaknem 500 páncélozott szállító járművet, mintegy 250 repülőgépet és több mint 1300 gépjárművet.

A Balaton körzetében végrehajtott ellentámadással kapcsolatosan az ellenség nemcsak abban reménykedett, hogy délen megállítja a szovjet hadsereg támadását és megtartja Magyarországot, hanem hogy észak felől biztosítja a Jugoszláviában tevékenykedő „F" hadseregcsoportot is, amelynek stabilizálni kellett a Boszniában és Horvátországban húzódó arcvonalat.

A balatoni ellentámadás kudarcát vizsgálva Erich Richberg, az „E" hadseregcsoport volt törzsfőnöke az „Utolsó ütközet a Balkánon" című könyvében a következőket írta: „Ez volt a német délkelet megmentésének utolsó, kétségbeesett kísérlete. Ha a támadás akárcsak ideiglenes sikert eredményezett volna, ez magával hozta volna a jugoszláviai helyzet enyhülését is. A „Dél" hadseregcsoport hadműveleteinek kudarca nemcsak eltemette a Duna és Kárpátok térségében a

helyzet helyreállításának a reményét, hanem újabb erőket vont el Magyarországra az „E" hadseregcsoport állományából."[11]

A szovjet csapatok sikeres tevékenysége Magyarországon – többek között a balatoni hadműveletben – nemcsak meghiúsította a hitlerista hadvezetésnek Magyarországgal és a szovjet–német arcvonal egész déli szárnyával kapcsolatos terveit, hanem megsemmisítő csapást mért a fasiszta Németország diplomáciai cselszövéseire is, amelyek a különbéke megkötésére irányultak az USA és Anglia reakciós köreivel.

A balatoni védelmi hadművelet alapvető sajátossága az volt, hogy a Bécs irányában indítandó támadás előkészítésével egyidejűleg vívták meg. A hadművelet ragyogó példája annak, hogy miként használta fel a szovjet hadsereg a hídfőkben vívott harcok felhalmozódott tapasztalatait.

Ebben a hadműveletben a szovjet csapatok megmutatták magas fokú manőverezőképességüket, kiváló erkölcsi-politikai tulajdonságaikat és kiképzettségüket.

A balatoni hadművelet egyik sajátossága abban állt, hogy a 3. Ukrán Front csapatai egyidejűleg két, egymástól távol eső irányban vívtak védelmi ütközetet. Ilyen körülmények között nagy jelentősége volt annak, hogy a frontparancsnokság időben és helyesen használja fel a tartalékokat, és folyamatos összeköttetése legyen a csapatokkal.

A hadműveletben az összfegyvernemi seregtestek és magasabbegységek sikeresen verték vissza az ellenség nagy páncélos csoportosításainak csapásait. A gyalogság az árkok és állások kihasználásával és ügyes manőverekkel, más fegyvernemekkel együttműködve, huzamos időn át sikeresen szállt szembe az ellenség tömeges harckocsirohamaival.

A németek jelentős harckocsifölényük ellenére sem bírták a sikert kifejleszteni egyetlen szakaszon sem. A 3. Ukrán Front tartalékainak manőverezési üteme rendszerint gyorsabb volt a német csapatok támadási üteménél.

Mindez lehetővé tette, hogy a szovjet csapatok mindig helyreállítsák védelmüket az ellenséges áttörések szakaszain.

Amint megállapították az ellenség főcsapásainak irányát és erejét, harcba léptek először a hadosztály-, majd a mélységből előrevont tartalékok. Az áttörési szakaszokhoz csoportosították át a front tartalékában és a nem támadott szakaszokon levő tüzéregységeket is.

A védelmi ütközet folyamán 45 tüzéregység és magasabbegység hajtott végre manővert, egyrészt a hadtesteken és hadseregeken belül, másrészt a hadseregek között és a fronttartalékokból.

Sajátos a páncélos- és gépesített csapatok tevékenysége. A harckocsikat és rohamlövegeket a védelem szilárdságának fokozására alkalmazták, és főként lesállásokból működtek. A harckocsicsoportok az ellenséges páncélosok való-

színű előremozgási irányában helyezkedtek el. A harckocsikat a tüzérség támogatta.

A harckocsikat és rohamlövegeket páncélelhárító tüzértartalékokként is alkalmazták.

A védelmi harcok alatt nagy jelentősége volt a mozgó zártelepítő osztagok és a műszaki zárak széles körű manővereztetésének. Március 6. és 15. között az ellenségnek mintegy 130 harckocsija és rohamlövege, több mint 850 katonája, sok páncélozott szállító járműve és gépkocsija robbant fel a mozgó zártelepítő osztagok által létesített aknamezőkön.

A balatoni védelmi hadművelet sikert hozott a szovjet csapatoknak. A hadművelet rövid idő alatt zajlott le, roppant feszített jellegű volt, nagy erőfeszítéseket és magas fokú tudást követelt a csapatoktól. A hídfő korlátozott mélysége és az ellenség harckocsifölénye ellenére a 3. Ukrán Front csapatai a 17. légi hadsereg és a szomszédos 2. Ukrán Front 5. légi hadserege egy részének támogatásával sikeresen teljesítették feladatukat.

A német fasiszta csapatoknak a Balaton térségében végrehajtott ellentámadása következtében az arcvonal helyzetében változások következtek be, különösen a Velencei-tótól délre. Ami a 2. és a 3. Ukrán Front bécsi irányban indítandó támadásának határidejét illeti, az a korábbi maradt (1945. március 15–16-a).

A bécsi hadművelet eredeti tervét azonban módosították. A változások lehetővé tették, hogy a csapatok hadműveleti szünet nélkül mérjenek csapást az ellenségnek a védelembe beékelődött erőire és kifejlesszék a támadást Bécs irányában.

A jogos büszkeség érzése töltötte el a szovjet harcosokat, de az ellenség feletti teljes győzelem még előttük állt. Az ehhez vezető út a 4., a 2. és a 3. Ukrán Front harcosai számára Bécsen, Prágán keresztül vezetett. A harc folytatódott.

AZ UTOLSÓ CSAPÁSOK. HELYZET A NÉMET ELLENTÁMADÁS BUKÁSA UTÁN ÉS A SZEMBEN ÁLLÓ FELEK ELGONDOLÁSAI

A sikertelen ellentámadás következményeként Magyarországon és Csehszlovákia déli körzeteiben a fasiszta csapatok hadászati-hadműveleti helyzete tovább romlott.

A jelentős veszteségeket szenvedett csoportosítás rendkívül kedvezőtlen helyzetbe került, mivel a 3. Ukrán Front jobb szárnyának és közepének csapatai átkarolták a 6. SS-páncéloshadseregnek a szovjet védelembe betört magasabbegységeit. Elegendő volt egyetlen erős csapást mérni a hátába ahhoz, hogy teljes bekerítésbe kerüljön.

A „Dél" hadseregcsoport parancsnoka Wöhler tábornok, aki a Hitler követeléseit teljesíteni nem tudó, és azért leváltott Friessner tábornok helyére lépett, minden erejével igyekezett megállítani a szovjet csapatok támadását Magyarország nyugati részén és Csehszlovákia déli körzeteiben. Ezért gyorsan megerősítette az Esztergom és Székesfehérvár között húzódó arcvonalat, és új védelem jött létre a márciusban elfoglalt Székesfehérvár, Simontornya, Balaton terepszakaszon. A hitleristák összesen három védőövet és egy sor közbeeső terepszakaszt létesítettek.

A fővédőöv a Dunától északra, a Garam mentén húzódott, a Dunától délre pedig a Vértes hegység keleti lejtőin, Székesfehérvár, Balaton, Barcs, Eszék (Osijek) vonalán. A mélysége 5–7 km-t tett ki. A fővédőöv árkokból és lövészgödrökből állt, a peremvonal előtt akadályok és aknamezők voltak. A települések többségét az ellenség körkörös védelemre rendezte be. A legnagyobb mértékben Székesfehérvárt erősítette meg. A fővédőöv peremvonalától 10–20 kilométerre Kocs, Bokod, Várpalota, Fűzfő vonalán készítették elő a második védőövet, amely ellenállási csomópontok és támpontok rendszeréből állt.

A hadműveleti mélységben a Rába nyugati partján közbeeső védelmi terepszakaszt rendeztek be. A folyó átkelőhelyeinél, amelyek nehezen leküzdhető akadályt jelentettek a harckocsik és a gépesített csapatok számára, az ellenség erős hídfőállásokat hozott létre. Győrt szintén erős ellenállási góccá építette ki. Az ellenséges védelem harmadik védőöve az osztrák–magyar határ mentén húzódott. Első állása három drótakadályokkal védett árokból állt.

Az Esztergom–Székesfehérvár arcvonalszakaszt a 8. magyar hadtest és a németek 4. SS-páncéloshadteste védte, több mint tíz hadosztállyal, s mintegy 300 harckocsival és rohamlöveggel, valamint 1230 löveggel és aknavetővel.

Székesfehérvártól délre a Balatonig a korábban itt támadó csoportosítás ment át védelembe, az 1. és a 2. SS-páncéloshadtest, összesen mintegy hét páncélos-, három gyalog- és két lovashadosztállyal.

A Dunától északra a 2. Ukrán Front balszárny- és középső csapataival szemben a 8. német hadsereg erői tevékenykedtek, a Balatontól délre pedig a Dráva folyó déli partja mentén a németek 2. páncéloshadserege és a Jugoszláviában tevékenykedő „E" hadseregcsoport erőinek egy része védett.

Vannak olyan tényezők, amelyek elősegítik a sikeres támadást, és vannak, amelyek akadályozzák. Az egyik ilyen tényező a terep jellege. És meg kell jegyezni, hogy Magyarország és Ausztria ama területei, amelyen a frontoknak támadniuk kellett, nem tartoznak a könnyen leküzdhetők közé. Itt a Dunától délre húzódik az erdőkkel borított Magyar-Középhegység. A Budapestről Bécsbe vezető utak hegyeken át haladnak. Ráadásul a szovjet csapatok harctevékenységének körzetét a Duna két részre osztotta. A németek maximálisan igyekeztek kihasználni az

erdős-hegyes terep előnyeit, és ezeket a mesterséges akadályok rendszerével még fokozták is.

Az előkészített védelem jelentős nehézségeket gördített a 2. és a 3. Ukrán Front csapatainak útjába. Csupán a Balaton és a Velencei-tó közötti szakaszon volt viszonylag gyenge az ellenség védelme, ott ahol nem volt elegendő ideje a műszaki berendezésre.

A német parancsnokság egy sor rendszabályt is foganatosított egységeinek és magasabbegységeinek személyi és harci technikával való feltöltésére.

A terepet jól ismerő és erre vállalkozó emberekből különleges osztagokat hoztak létre a szovjet csapatok hátában végzendő diverzánstevékenységre.

A legnehezebb feladatot a csapatok erkölcsi erejének és harcértékének fokozása jelentette.

Azok után a kudarcok után, amelyek Magyarországon, Jugoszláviában és az egész szovjet–német arcvonalon érték az ellenséget, 1945 januárjától a német és a szálasista magyar csapatoknál egyre inkább hanyatlott a harci szellem és a fegyelem. Megértették, hogy csoda már nem történik, a háborút elvesztették. Egyre gyakrabban fordult elő, hogy egész magasabbegységek, többek között SS-hadosztályok is elhagyták állásaikat.

Ez szokatlan volt a válogatott hitlerista csapatok részéről, de így történt. „A nagy siker mindennemű esélye szertefoszlott – írta Guderian 1945 tavaszán... Az SS-hadosztályok mind ez ideig megőrzött magas fokú küzdőszelleme megtört. A szívósan védekező páncélosok fedezete alatt a parancsok ellenére egész magasabbegységek futamodtak meg. Ezekre a hadosztályokra többé már nem lehetett számítani."[12]

„Ebben a pillanatban – ismételte meg Guderian szavait Tippelskirch – olyan esemény történt, amely úgy meglepte Hitlert, mint a derült égből a villámcsapás. Az e támadásban alkalmazott csapatok (a németek balatoni ellentámadásáról van szó), többek között személyes őrségének csapatai, akikben szilárdan bízott, meghátráltak, kimerült hitük és erejük. Hitler eszeveszett dühkitörésében megparancsolta, hogy távolítsák el róluk megkülönböztető karjelzéseiket."[13]

Milyen messzire állnak ezek a kijelentések azoktól a kérkedő nyilatkozatoktól, amelyeket a hitleristák a háború előestéjén vagy elején oly hivalkodva tettek. Emlékeztetőül idézünk néhányat:

„Minden német – jelentette ki 1941 májusában Lipcsében Schirach, az egyik hitlerista főkolompos – a felsőbbrendű kulturális értékek hordozójának születik. Győzelmet kell aratnia és győzelmet fog aratni az egész világ fölött... Aki ebben a világban nem szeret minket, az féljen tőlünk."[14] Így akarták, de egészen másként végződött. Most mindnyájan: az államférfiak, tábornokok, tisztek és katonák halálos rettegésben voltak további sorsukat illetően.

A Szovjetunió elleni háború kezdetén a hitlerista katonák maguk is a felsőbb-

rendűséget hirdették. Nem kételkedtek a győzelemben és gondolkodás nélkül mentek a háborúba. „... Magabiztosan, örömmel és bátran megyek e harcba és büszkén viselem a megpróbáltatásokat"[15] – jelentette ki Herman Stracke német katona 1941. június 22-én a Szovjetunió elleni támadás napján. 1945 tavaszán a náci propaganda már kevéssé hatott a katonák tudatára.

A német hadsereg tagjai 1945-ben egyre többet gondoltak arra, hogy miként kerülhetik el a pusztulást, és türelmetlenül várták a háború végét. Az egyetlen dolog, ami még a harc folytatására késztette őket, a megtorlástól való félelem volt, amely azokat sújtotta, akik nem akartak tovább részt venni a harcokban, és önkényesen elhagyták állásaikat.

A német fasiszta parancsnokság többé már nem bízott csapatai erkölcsi szilárdságában és kemény rendszabályokat alkalmazott annak érdekében, hogy a katonákat ellenállásra kényszerítse.

A hadbíróságok nemcsak a megadás vagy az állások önkényes elhagyása esetén ítélték halálra a katonákat, hanem sok egyébért is, például pánikkeltő és vereséggel kapcsolatos híreszteléseként is. Szinte állandósultak a megtorlások a magukat megadó katonák és tisztek családjaival szemben. A német és magyar egységek első lépcsőinek hátában különleges osztagok helyezkedtek el, amelyeknek fegyverrel kellett megakadályozniuk a csapatok visszavonulását.

E rendszabályok eredményeképpen a német parancsnokságoknak 1945 márciusában és áprilisában sikerült a szovjet–német arcvonal déli szakaszán fokozni csapataik harckészségét és azok a halálraítéltek szívósságával védekeztek.

A szovjet csapatok helyzete és állapota a támadás előestéjén Magyarországon, Csehszlovákiában és Ausztriában kedvezőbb volt az ellenség helyzeténél és állapotánál. A 4., a 2. és a 3. Ukrán Frontok nagyobb erőkkel rendelkeztek, mint a velük szemben álló ellenség. Az erkölcsi állapot magas szinten állt. A szovjet harcosokat az az eltökéltség hatotta át, hogy teljesítik az előttük álló feladatot: Magyarország és Csehszlovákia felszabadítását, kiűzik az ellenséget Ausztria keleti körzeteiből és elfoglalják Bécset.

A csapatok arcvonala a német ellentámadás szakszától eltekintve majdnem változatlan volt. A 2. Ukrán Front 46. hadserege és a 2. gárda gépesített hadtest a Dunától délre Esztergom és Gánt között helyezkedett el. A 7. gárdahadsereg, az 53. hadsereg és az 1. gárda lovas-gépesített csoport a Dunától északra a Garam mentén voltak védelemben. A front második lépcsőjében, Budapesttől nyugatra a 6. gárda-harckocsihadsereg összpontosult.

A 3. Ukrán Front csapatai a 4. gárda-, a 27., a 26., az 57. és az 1. bolgár hadsereg a Gánt, Velencei-tó, Simontornya, Balaton, Babocsa, Torjánci terepszakaszt szállták meg. Tovább a Dráva északi partja mentén Eszékig (Osijekig) továbbra is a 3. jugoszláv hadsereg csapatai tevékenykedtek.[16]

1945. március 8-án a főparancsnokság átadta a frontnak a 9. gárdahadsereget.

A front csapatainak az állományában továbbra is megmaradt a 18. és a 23. harckocsihadtest, az 1. gárda gépesített és az 5. gárda-lovashadtest.

A 2. Ukrán Front csapatait az 5. légi hadsereg, a 3. Ukrán Front tevékenységét pedig a 17. légi hadsereg támogatta.

A Magyarország katonapolitikai helyzetében a német ellentámadás csődje következtében végbement változások azt a sürgető feladatot állították a szovjet csapatok elé, hogy haladéktalanul kezdjenek támadást a védelmükbe beékelődött németek ellen, hogy ne tudjanak megkapaszkodni az elért terepszakaszon. A harc kedvező menete esetén nemcsak Magyarország gyors felszabadításával, hanem a Bécs irányában végrehajtandó támadás sikeres kifejlődésével is számolni lehetett.

Már a védelmi ütközet folyamán március 9-én a főparancsnokság új feladatokat állított a 2. és a 3. Ukrán Front csapatai elé a küszöbönálló támadással kapcsolatosan. A bécsi irányban a főcsapást nem a 2., hanem a 3. Ukrán Frontnak kellett mérnie.

A frontnak március 15–16-ánál nem később jobbszárny-csapataival támadásba kellett átmennie, szét kellett zúznia a Balatontól északra levő ellenséget, és ki kellett fejlesztenie támadását a Pápa, Sopron általános irányban.

A 2. Ukrán Front számára a március 9-i direktíva előírta, hogy miután jobb szárnyának csapatai kijutottak a Garam folyóhoz, a Dunától északra eső szakaszon menjen át védelembe. Bal szárnya – a 46. összfegyvernemi, a 6. gárda-harckocsihadsereg és a 2. gárda gépesített hadtest március 17–18-án menjen át támadásba, hogy a 3. Ukrán Fronttal együttműködve szétzúzzák az ellenségnek a Dunától délre elhelyezkedő csoportosítását és kifejlesszék a támadást Győr általános irányban. Ez volt a bécsi hadművelet általános elgondolása.

Az elhatározás kidolgozásához Malinovszkij és Tolbuhin marsall, valamint törzseik még február közepén hozzáláttak. Ez a munka nem szünetelt a balatoni védelmi hadművelet idején.

A 2. Ukrán Front parancsnokának elhatározása a következőket tartalmazta: a főcsapást a 46. hadsereg[17] és a 2. gárda gépesített hadtest méri. A hadseregnek a balszárny-csapatok erőivel 12 kilométeres szakaszon át kellett törnie az ellenség védelmét, és ki kellett fejlesztenie támadását Dad és Győr irányában. Erői egy részével ki kellett jutnia Komárom körzetébe, hogy elvágja az Esztergomtól délnyugatra levő ellenség visszavonulási útjait, a Dunához szorítsa és a dunai flottillával együttműködve megsemmisítse őket. A hadművelet első napján az ellenséges védelem harcászati mélységének áttörése és az Által-ér leküzdése után tervezték Szviridov altábornagy 2. gárda gépesített hadtestének az áttörésbe vetését.

A 46. hadsereg jobbszárny-csapatainak a Dunától Csabdiig terjedő szakaszon kellett támadniuk és a 2. gárda gépesített hadtesttel és a 83. tengerészgyalogos dandárral együttműködve meg kellett semmisíteniük az ellenséget Esztergom délnyugati körzetében.

A 6. gárda-harckocsihadsereg azt a feladatot kapta, hogy a front főcsapása irányában fejlessze ki a sikert. A harckocsi-hadsereget azonban március 16-án a 3. Ukrán Front alárendeltségébe utalták és ott új feladatot kapott.

A támadás kezdetére a 46. hadsereg 12 lövészhadosztállyal, 2686 löveggel és aknavetővel, 165 harckocsival és rohamlöveggel rendelkezett. Ebből 99 harckocsi és rohamlöveg a 2. gárda gépesített hadtest állományába tartozott.[18]

A hadsereg arcvonala előtt az ellenség hét gyaloghadosztálya és egy páncélosegysége védett. Ezek állományában 619 löveg és aknavető, 85 harckocsi és rohamlöveg volt.

Az általános erőviszonyok a 46. hadsereg támadási sávjában a következők voltak: élőerőben 1,3 : 1, lövegekből és aknavetőkből 4,4 : 1, harckocsikból és rohamlövegekből 1,7 : 1 a szovjet csapatok javára. A dunai flottilla 29 páncélos, 7 aknarakó, 10 aknaszedő-naszádból, egy önálló repülőszázadból – 78 vadászrepülővel – és egy tengerészgyalogos egységből állt.[19]

A Dunától északra tevékenykedő 7. gárdahadsereg azt a feladatot kapta, hogy amint kifejlődött a 46. hadsereg támadása, mérjen csapást Pozsony irányában. E hadsereggel együtt kellett támadásba átmennie az 53. hadsereg bal szárnyán levő magasabbegységeknek is.[20]

A támadás légi biztosítása a 2. Ukrán Front 5. légi hadseregére hárult.

A 2. Ukrán Front főerőinek a Bécs és Pozsony irányban indítandó támadásával a frontparancsnokság elérhetőnek vélte az ellenség Dunától délre tevékenykedő nagy páncéloscsoportosításának az elvágását a német fasiszta hadsereg többi erőitől és Németország területétől, továbbá Bécs gyors elfoglalását. Azonkívül, így a szovjet csapatok megkerülték a Kis-Kárpátok hegyvidékét, ami nagy jelentőségű volt a front további sikeres tevékenysége szempontjából.

A hadművelet során a 2. Ukrán Front balszárny-csapatainak szorosan együtt kellett működniük a 3. Ukrán Fronttal, amely délkeleti irányból mérte főcsapását Bécs irányában.

Tolbuhin marsall, a 3. Ukrán Front parancsnoka elhatározta, hogy főcsapását Veszprém irányában méri a front jobb szárnyának erőivel. A 9. és a 4. gárdahadsereggel áttöri az ellenség védelmét, bekeríti és megsemmisíti az ellenség páncéloscsoportosítását Székesfehérvár-dél és délnyugati körzetében. Ezt követően kifejleszti a támadást Bécs irányában, a főcsapást Pápa, Sopron irányában mérve, az erők egy részével pedig Szombathely és Zalaegerszeg irányában, hogy észak felől átkarolják az ellenség nagykanizsai csoportosítását.

Az arcvonal középső szakaszán tevékenykedő 27. és 26. hadsereg támadását akkor tervezték megkezdeni, amikor befejeződött az ellenség 6. SS-páncéloshadseregének a bekerítése. A hadseregeknek Polgárdi általános irányban kellett támadniuk és a front csapásmérő csoportosításával együttműködve meg kell semmisíteniük a védekező ellenséget.[21]

A front bal szárnyának csapatai – az 57. hadsereg és az 1. bolgár hadsereg – azt a feladatot kapták, hogy támadjanak a Balatontól délre, zúzzák szét a 2. német páncéloshadsereget Nagykanizsa körzetében. A front tartalékában volt az 5. gárdalovashadtest, amely a 26. hadsereg bal szárnya mögött Siófok körzetében helyezkedett el.

A támadás légi biztosítása a front 17. légi hadseregére hárult.

A 3. Ukrán Front a balatoni védelmi hadművelet idején készítette elő a támadást. A front törzse mindent megtett, hogy a 4. gárdahadsereget, és a védelmi ütközet során a frontnak átadott 9. gárdahadsereget ne kelljen bevonni a védelmi harcokba, mert ezeknek kellett képezniük a front csapásmérő csoportját a küszöbönálló támadásban. E hadseregeket feltöltötték élőerővel és technikával. Ez nem volt könnyű feladat, mert a front védekező egységei és magasabbegységei is rászorultak volna a tartalékokra és a kiegészítésre.

A támadás kezdetére a 4. gárdahadsereg lövészszázadainak az átlagos létszáma elérte a 80, a 9. gárdahadseregben pedig a 142 harcost. A 4. gárdahadseregnél növelték a harckocsik és rohamlövegek számát is. A német ellentámadás kezdetekor a hadseregben mindössze 28 páncélos volt, március 16-ra, a védelmi hadművelet végére pedig a harckocsik és rohamlövegek mennyisége 122-re nőtt.

A főcsapás irányában az erő- és eszközfölényt a front főerőinek összpontosításával biztosították.

Ezek a példák korántsem merítik ki a 3. Ukrán Frontnak a támadás előkészítésével kapcsolatos tevékenységét, a törzs nagy munkát végzett a csapatok átcsoportosítása és rejtett összpontosítása, az egységek és magasabbegységek feltöltése és a készletek felhalmozása terén is.

A front, valamint a 9. és a 4. gárdahadseregek katonai tanácsai és politikai szervei által végzett folyamatos, céltudatos politikai munka nemcsak a magas fokú támadószellemet biztosította ezeknél a hadseregeknél, hanem a hadművelet rejtett előkészítését is.

A támadás kezdetére a 3. Ukrán Front csapásmérő csoportosítását képező 4. és 9. gárdahadseregekben 18 lövészhadosztály, 3900 löveg és aknavető, 197 harckocsi és rohamlöveg volt.

A két hadsereg arcvonala előtt mintegy 7 német gyalogos- és páncéloshadosztály, 430 löveg és aknavető, 185 harckocsi és rohamlöveg védekezett.

Bár a bécsi hadművelet előkészítése nehézségekbe ütközött, a 3. Ukrán Front csapatai sikeresen oldották meg a kitűzött feladatot és sokoldalúan felkészültek a küszöbönálló harcokra. Jól felkészültek a 2. Ukrán Front 46. hadseregének csapatai is.

A támadás 1945. március 16-án kezdődött. A 3. Ukrán Front jobb szárnyának csapatai megrohamozták a védelemben levő ellenséget a Zámolytól Székesfehérvárig húzódó 14 kilométeres arcvonalszakaszon. Az erős tűzcsapás által megrendített hitleristák kezdetben számos szakaszon nem tanúsítottak komoly ellenállást.

A 9. és a 4. gárdahadsereg azonban nem használta ezt ki, és nem tudta a támadást gyors ütemben kifejleszteni. A harc nem folyt kellő szervezettséggel. Gyakran megszakadt a gyalogság és a tüzérség közötti együttműködés, és ez csökkentette a támadás ütemét.

A csapatok lassú előrejutása lehetővé tette, hogy az ellenség bizonyos idő múlva helyreállítsa a tüzérségi tűz és a légierő csapásai által megbontott vezetést, és az egész arcvonalon megszervezze az ellenállást. Több szakaszon kis gyalogos- és harckocsicsoportokkal még ellenlökésekre is vállalkozott.

Tolbuhin marsall utasítására a támadás ütemének fokozása céljából a 9. gárdahadseregnek éjszaka is folytatnia kellett a támadást, és erőszakos átkelést végrehajtva a Sárvíz-csatornán meg kellett semmisítenie a Magyaralmás körzetében levő ellenséget, hogy a nap végére kijusson Mór, Balinka, Isztimér, Csór terepszakaszra.

Az ellenség esetleges ellenlökéseinek elhárítása céljából a 4. gárdahadsereg páncélelhárítást szervezett a Sós-tó, Dinnyés terepszakaszon. Ezenkívül Tolbuhin marsall megkövetelte a hadseregparancsnoktól, hogy tegyen határozott intézkedéseket Székesfehérvár délről történő átkarolására és birtokbavételére.

Március 16-án estére az előnyomulás nem haladta meg a 3–7 kilométert. A csapatok nem hajtották végre az első napi feladatot. A főparancsnokság utasítására ezen a napon átadták a 3. Ukrán Frontnak Kravcsenko vezérezredes 6. gárda-harckocsihadseregét, amely Budapesttől délnyugatra összpontosult. A főparancsnokság direktívája megszabta, hogy a hadsereget a front jobb szárnyán a csapás kifejlesztésére kell alkalmazni, és a 27. hadsereg csapataival együttműködve részt kell vennie az ellenség páncéloscsoportosításának szétzúzásában.

A frontparancsnok elrendelte, hogy a 6. gárda-harckocsihadsereg Zámoly, Pátka körzetében összpontosuljon és legyen készen arra, hogy március 18-án hajnalban ütközetbe lépjen a Balinka, Guttamási terepszakaszról. 17-én reggeltől újult erővel folytatódtak a kemény harcok. Az éj leple alatt az ellenségnek sikerült a 4. gárdahadsereg ellen összevonnia mintegy 70 harckocsit és rohamlöveget és harcrendjét megerősítette az 52. SS önkéntes lovasezreddel.[22] A két tó között tevékenykedő fasiszta csapatok erős tűzzel és megismétlődő ellenlökéseikkel szívós ellenállást fejtettek ki. Az 1172. páncéltörő tüzérezred és a 171. gárdatüzérezred harcosai az elhárítás során tizenegy ellenséges harckocsit lőttek ki és gyújtottak fel.

A front jobb szárnyának csapatai leküzdve az ellenség szívós ellenállását, már-

cius 17-én 30 km-re szélesítették az áttörést és több mint 10 kilométert nyomultak előre. Székesfehérvárt azonban nem bírták elfoglalni. Az ellenség szívós ellenállást tanúsított a város előterében. A 4. gárdahadsereg parancsnokának utasítása szerint a hadsereg főerői nem bocsátkoztak elhúzódó harcokba Székesfehérvárért, hanem a várost északról és délről megkerülve kifejlesztették a támadást délnyugati irányban, és csupán az erők egy része folytatta a városért vívott harcot azzal, hogy legkésőbb március 18-án birtokba vegye. Ilyenképpen meghiúsult a hitleristáknak az a szándéka, hogy Székesfehérvárnál lekössék a támadó csapatok jelentős részét.

Március 18-án a 9. gárdahadseregnek át kellett törnie az ellenséges védelem harcászati mélységét, és ki kellett jutnia a Mór, Nagyveleg, Bakonycsernye, Isztimér, Bakonykuti, Csór terepszakaszra.

A front jobbszárny-magasabbegységeinek támadása ezen a napon lassan bontakozott ki. A 9. és a 4. gárdahadsereg 36 kilométerre szélesítette ki az áttörést, és 5 kilométert nyomult előre. A nap végére az egységek kijutottak a Mór, Bodajk, Fehérvárcsurgó, Székesfehérvár északi szegélye terepszakaszra.

A lassú támadási ütemet az magyarázza, hogy a 4. és a 9. gárdahadsereg első lépcsőjében támadó lövészhadosztályok kevés gyalogságot közvetlenül támogató harckocsival rendelkeztek.

Ezenkívül a 9. gárdahadsereg, amely a 3. Ukrán Front csapásmérő csoportosításának alapját képezte, erdős-hegyes terepen tevékenykedett, ami kedvezőtlenül hatott és fékezte a lövészcsapatok támadási ütemét. Glagoljev vezérezredes, hadseregparancsnok jelentette a fronttörzsnek, hogy mivel a hadseregnek kevés a harckocsija és rohamlövege, az ellenségnek sikerült az áttörés helyére irányítania tartalékait és a nem támadott arcvonalszakaszokról átdobott egységeket. Számtalan ellenlökést hajtott végre, és új védelmi terepszakaszokat hozott létre.

Március 18-án a gárdahadsereg 38. gárdahadtestének 106. gárda-lövészhadosztálya a támadást kifejlesztve elkeseredett harcokban felszabadította Mórt.

Mivel a helyzet megkövetelte a támadás ütemének fokozását, a frontparancsnok elhatározta, hogy március 19-én reggel ütközetbe veti Balinka, Guttamási terepszakaszról a 6. gárda-harckocsihadsereget azzal a feladattal, hogy a nap végére jusson ki Veszprém, Berhida, Öskü körzetébe és fejezze be a Székesfehérvártól délkeletre, valamint délnyugatra levő ellenséges csoportosítás bekerítését.

Március 17-én estére a 6. gárda-harckocsihadsereg befejezte csapatai összpontosítását a megadott körzetben, és felkészült az ütközetbe vetésre.

A német fasiszta parancsnokság attól tartott, hogy a 6. SS-páncéloshadsereg főerői Székesfehérvártól délkeletre bekerítésbe kerülnek. Ezért azonnal megkezdte a 26. és a 27. hadsereg arcvonala előtt tevékenykedő gépesített gyalogságának és páncélosainak a kivonását, és északnyugatra dobta át őket azzal, hogy szervezzenek védelmet a 9. és a 4. gárdahadsereg támadási sávjában.

Kravcsenko vezérezredes a 6. gárda-harckocsihadsereg parancsnoka március 19-én reggel egylépcsős hadműveleti felépítésben vetette ütközetbe a hadsereget.

A 9. gárda gépesített hadtest Bakonycsernye, Zirc irányában támadott azzal a feladattal, hogy a nap végére birtokba vegye Veszprém, Fűzfő, Papkeszi, Balinka körzetét. Az 5. gárda-harckocsihadtest, amely a hadsereg fő csapásmérő erejét képezte, Várpalota, Berhida irányában támadott, azzal a feladattal, hogy elfoglalja és megtartsa Berhida, Várpalota körzetét, és megakadályozza a német fasiszta csapatok esetleges áttörését Székesfehérvár körzetétől északnyugat felé.

A 6. gárda-harckocsihadsereg tehát két csapást mért széttartó irányban: a nyugati irányban Balinka, Zirc felé azzal a feladattal, hogy létrehozza a külső bekerítési arcvonalat, délnyugati irányban Guttamási felé pedig azzal, hogy létrehozza a belső bekerítési arcvonalat a 6. SS-páncéloshadsereg főerői körül.

A 9. gárdahadsereg azt a feladatot kapta, hogy a 6. gárda-harckocsihadsereg nyomában támadva március 19-én estére vegye birtokba Csetény, Tés, Öskü, Berhida terepszakaszát, foglaljon átkelőhelyeket a Séd-patakon, és akadályozza meg, hogy az ellenség északnyugati irányban kitörést hajtson végre. A 4. gárdahadsereg feladata a korábbi maradt.

A 6. gárda-harckocsihadsereg csapatai heves ellenállásba ütköztek, és nem bírták fokozni támadásuk ütemét. Sem a harckocsi-hadsereg, sem a 9. gárdahadsereg csapatai nem bírták végrehajtani feladatukat. Csupán a Sövénykút, Bakonykuti terepszakaszra jutottak ki, és harcokat folytattak Inotáért.

A támadás lassú ütemét nemcsak az erdős-hegyes terep és az ellenség szívós ellenállása magyarázta, hanem az is, hogy a harckocsi- és gépesített magasabbegységek vezetése nem volt eléggé határozott. Gyors előretörés helyett elhúzódó harcokba bocsátkoztak az ellenség kis gyalogos és páncélos csoportjaival, és ezzel szétforgácsolták erőfeszítéseiket.

A kialakult helyzetben a frontparancsnok azt követelte a 6. gárda-harckocsihadseregtől és a 9. gárdahadseregtől, „hogy gyorsítsák meg támadásukat, és a legrövidebb idő alatt fejezzék be az ellenség 6. SS-páncéloshadseregének a bekerítését. Egyidejűleg elhatározta, hogy március 20-án reggel a 4. gárdahadsereg erőinek egy részével, továbbá a 27. és a 26. hadseregekkel csapást mér Berhida, Polgárdi, Lepsény irányában. Ennek az elgondolásnak a sikeres megvalósítása súlyos helyzetbe hozhatta az ellenség egész Balaton körzetében tevékenykedő csoportosítását: ily módon az bekerítésbe került és két egymástól elszigetelt részre szakadt volna. Az első a Velencei-tótól délre, a másik a Balatontól délkeletre.

A 4. gárdahadsereg március 20-án ütközetbe vetette a második lépcsőben levő 31. gárda-lövészhadtestet, csapást mért Szabadbattyán irányába, hogy átkelőhelyeket és hídfőt foglaljon a Sárvíz-csatornán az Urhida, Szabadbattyán közötti szakaszon azzal a céllal, hogy elvágja az ellenség visszavonulási útvonalait. E céllal folytatta támadását a 20. gárda-lövészhadtest is. A 21. gárda-lövészhadtest (41. és

62. gárda-lövészhadosztály), a 80. gárda-lövészhadosztállyal együtt Székesfehérvárért folytatott harcokat.[23] Ezen a napon különösen heves és szívós harcok lángoltak fel a Székesfehérvártól 4 km-rel délkeletre levő magaslatért. Innen jól át lehetett tekinteni és tűz alatt lehetett tartani a városból kivezető összes fontosabb utat. A 62. gárda-lövészhadosztály március 20-ra virradó éjjel megrohamozta és elfoglalta a magaslatot. Az ellenség másnap reggel egymás után kilenc ellenlökést indított visszafoglalására zászlóaljtól ezredig terjedő erőkkel harckocsik támogatásával.

A németek nagy veszteségeket szenvedtek élőerőben és páncélosokban, de nem bírták visszavenni a magaslatot.

Az ellenség a számtalan folyó, csatorna és völgy mentén kiépített ellenállási gócokat és páncélelhárító terepszakaszokat kihasználva szívósan védekezett. Igyekezett elkerülni csapatainak teljes bekerítését és fedezni azok visszavonulását.

Március 20-án este a 9. gárdahadsereg jelentősen előrenyomult, és harcokat folytatott Sur, Csősz-puszta, Várpalota, Lampert-major és Csór-dél terepszakaszon. A 4. gárdahadsereg csapatai Székesfehérvárott utcai harcokat vívtak, erőik egy részével pedig elérték a Székesfehérvár, Lepsény vasútvonalat.

Este a 3. Ukrán Front parancsnoka ismét azt a követelményt támasztotta a főcsoportosítással szemben, hogy gyorsítsa meg a támadás ütemét, és akadályozza meg az ellenség főerőinek visszavonulását Székesfehérvár-délnyugat körzetéből. Megparancsolta, hogy a csapatok éjszaka is folytassák a harcot.

Március 21-én a németek egész nap heves ellenlökéseket hajtottak végre ezrederejű egységekkel 40–60 harckocsi és rohamlöveg támogatásával. A foglyok azt vallották, hogy az oroszok feltartóztatását és a 6. SS-páncéloshadseregnek a keletkezett zsákból való kiszabadítását az 5. SS-páncélos-, az 1., a 3. és a 23. páncélos-, valamint a 44. gyaloghadosztályra bízták.

A 26. hadsereg 104. lövészhadteste Filippovszkij vezérőrnagy parancsnoksága alatt különösen kemény harcokat vívott március 21-én az Enying községben levő támpontért.

A hadtest 66. gárda-lövészhadosztálya és a 151. lövészhadosztály a frontális támadás és megkerülés egybehangolásával, a légierő és harckocsik támogatásával március 21-én délután felszabadították Enyinget.

Estére leküzdve az ellenség szívós ellenállását a 9. gárdahadsereg csapatai kijutottak Ácsteszér, Szapár, Jásd, Várpalota, Ősi terepszakaszára, a 4. gárdahadsereg egy része pedig kijutott a Nádasdladány, Székesfehérvár terepszakaszra, más részei még mindig Székesfehérvárott harcoltak.

A támadásba lendült 27. hadsereg kijutott a Polgárdi vasútállomáshoz, a 26. hadsereg pedig Lepsényhez.

Ilyenképpen március 21-én estére a 6. SS-páncéloshadsereg főerői beszorultak Berhida, Székesfehérvár, Szabadbattyán, Polgárdi, Balatonfőkajár körzetébe. De

ebben a körzetben nem sikerült teljesen megsemmisíteni őket, mert a hitleristák ebből a „zsákból" ki tudták vonni élőerejük és technikájuk jelentős részét.

A Székesfehérvárt védő német fasiszta csapatok a 4. gárdahadsereg csapásai alá kerültek. A 7. gárda-légideszant-, a 80., a 41. és a 62. gárda-lövészhadosztályok szorosra zárták a bekerítés gyűrűjét. Március 22-re virradóra robbanások hallatszottak és tüzek keletkeztek – a hitleristák menekülésük kezdete előtt igyekeztek szétrombolni a várost. 23-án három órára Székesfehérvár újra, és ez alkalommal véglegesen felszabadult a német fasiszta csapatok uralma alól.

A 9. gárdahadsereg és a 6. gárda-harckocsihadsereg egységei teljesen megtörték az ellenség ellenállását a Bakonyban, és megkezdték a Rába mentén húzódó közbülső terepszakaszra visszavonuló ellenséges csapatok üldözését.

Ezen a napon a szovjet csapatok felszabadították Veszprém városát is, amely fontos vasúti és közúti csomópont és nagy ellenséges támpont volt.

Március 23-án a 3. Ukrán Front csapatai még egy sor helységből űzték ki a németeket, többek között Zircből is.

Március 23-án a főparancsnokság kevés változtatással jóváhagyta a front további tevékenységének a tervét. A frontparancsnok a 4. gárdahadsereg átcsoportosítását határozta el Mór nyugat és északnyugat körzetébe azzal a feladattal, hogy a 9. gárdahadsereggel és a 6. gárda-harckocsihadsereggel együttműködve fejlesszék ki a sikert Pápa, Sopron irányába.

A 26. hadseregnek Szombathely, a 27. hadseregnek pedig Zalaegerszeg irányában kellett támadnia.

Az 57. szovjet és az 1. bolgár hadsereg elé azt a feladatot állították, hogy legkésőbb április 5–7-re vegye birtokba Nagykanizsa körzetét.[14]

Március 18-án támadásba mentek át a 2. Ukrán Front 46. hadseregének főerői és menetből átkeltek az Által-éren. Az ellenség szívósan védekezett, de nem tudta megállítani a szovjet csapatok támadását. 19-én reggel ütközetbe lépett a 2. gárda gépesített hadtest is.

A támadás kezdetekor a 2. gárda gépesített hadtest, amelynek Szviridov altábornagy volt a parancsnoka, Tatán heves ellenállásba ütközött. A kitűzött feladat teljesítéséhez először fel kell számolni az ellenség e fontos ellenállási gócát.

A 2. gárda gépesített hadtest 6. gárda gépesített és a 37. gárda-harckocsihadosztálya megkerülő manőverrel és frontális csapással megsemmisítette a tatai helyőrséget és március 19-én estére teljesen megtisztította a német fasiszta csapatoktól. Ez után már március 20-án délben a hadtest egységei kijutottak a Dunához, és ezzel délnyugat felől mélyen átkarolták az ellenség esztergomi csoportosítását. A szovjet csapatok szoros gyűrűjébe került a 96. és a 711. német gyaloghadosztály, a 23. magyar gyaloghadosztály, egy német lovashadosztály és egy gépkocsizó dandár. E csoportban összesen több mint 20 ezer katona és tiszt, nagy mennyiségű harci technikai eszközök és más hadifelszerelési anyag volt.[25]

Március 21-én a 2. gárda gépesített hadtest 4. gárda gépesített dandára, miután gyors megkerülő manővert hajtott végre, elfoglalta Neszmélyt.

Ugyanezen a napon a 46. hadsereg 75. lövészhadtestének 180. lövészhadosztálya felszabadította Felsőgallát.

A 46. hadsereg csapatai folytatták a támadást a győri irányban, erőik egy részével pedig hozzáláttak a bekerített ellenséges csoportosítás felszámolásához. Az első kísérletek, amelyek arra irányultak, hogy áttörjék e csoportosítás arcvonalát, nem jártak sikerrel. Az ellenség kétségbeesetten védekezett, március 21-én este felmerült annak a veszélye, hogy áttöri a bekerítés külső gyűrűjét. A német gyalogság egy nagy csoportosítása, melyet 130 harckocsi és rohamlöveg támogatott, Tárkony körzetéből mért csapással megkísérelte a bekerített csapatok felmentését. A 18. gárda-lövészhadtestnek ebben az irányban védekező egységeit visszaszorították. Az előrevont tartalékok azonban helyreállították az eredeti helyzetet és az arcvonal ezen a szakaszon stabilizálódott.

A következő napokban a 46. hadsereg csapatai a dunai flottillával együttműködve teljesen felszámolták az ellenség esztergomi csoportosítását. A szovjet csapatok megtisztították a Duna déli partját Esztergomtól Dunaalmásig.[26]

E hadművelet végrehajtásában jelentős szerepet játszottak a Dunai Flottilla deszantműveletei. A deszant jól kiképzett tengerészgyalogos egységekből állt. Annak ellenére, hogy a tevékenységi körzetben sok elsüllyedt hajó volt, és az ellenség jól megerősítette a Duna mindkét partját, a flottilla sikeresen végrehajtotta feladatát.

A légierő és tüzérség által támogatott hajók támadásokat intéztek az ellenség állásai ellen és deszantot tettek partra Tata körzetében. A hídfőt foglalt egységek több mint három napig visszaverték az ellenség elkeseredett rohamait és március 22-én egyesültek a 2. gárda gépesített hadtest és a 46. hadsereg beérkezett egységeivel.

A sikernek Győr irányában való kifejlesztéséhez a 2. Ukrán Front alárendeltségébe utalták a 3. Ukrán Front állományából a 23. harckocsihadtestet, amely a 46. hadsereg állományába került, és március 22-én estére befejezte összpontosítását Szend és Szák körzetében.

Március 16-tól 25-ig a két front csapatai áttörték az ellenség védelmét a Duna és a Balaton között, leküzdötték a Vértes és Bakony hegységet és 120 kilométert nyomultak előre, ezzel megteremtették a feltételeket a Bécs irányában indítandó támadáshoz. Most gyorsabban és energikusabban kellett üldözni az ellenséget, nem hagyva neki lélegzetvételnyi szünetet ahhoz, hogy megkapaszkodjon egy újabb terepszakaszon.

A 3. Ukrán Front csapatai folytatták előnyomulásukat. Március 26-án felszabadították Pápát.

Más csapatok estére elfoglalták Devecser községet.

A BÉCSI TÁMADÓ HADMŰVELET
(1945. 3. 16 – 4. 4-IG)

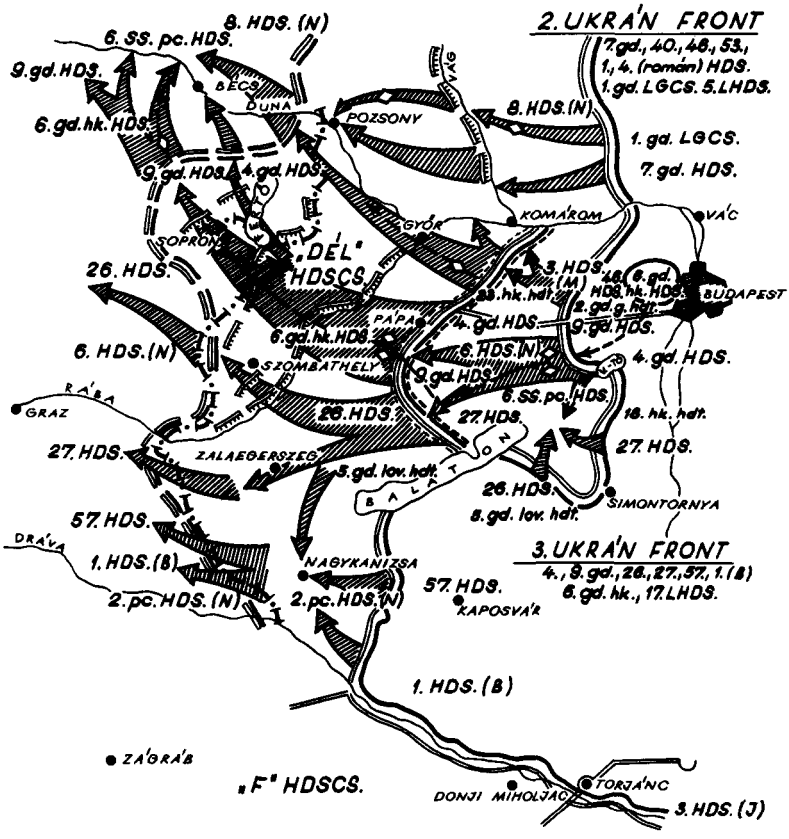

JELMAGYARÁZAT

HELYZET:

- 3. 16-ÁN
- 3. 25-ÉN
- 4. 4-ÉN

Március 26-án a 2. Ukrán Front 46. hadserege és a 3. Ukrán Front jobb szárnyának csapatai az egész arcvonalon áttértek a fasiszták üldözésére.

Az ellenség a Rába folyó nyugati partján előkészített védelmi terepszakaszon megkísérelte a szervezett ellenállást, de a szovjet csapatok menetből leküzdötték ezt a vízi akadályt, és folytatták támadásukat.

A hadsereg csapatai ezután március 27-én estig 18 kilométert nyomultak előre, és elfoglalták Csorna közúti és vasúti csomópontot. A fasiszta parancsnokság kemény rendszabályokat léptetett életbe, hogy fokozza csapatai kitartását. A megtorló rendszabályok azonban a kialakult helyzetben nem vezettek, és nem is vezethettek az arcvonal megszilárdításához. A következő három napon a hadsereg csapatai tovább üldözték a visszavonuló nácikat és március 31-e reggelén kijutottak az osztrák–magyar határra. Az ellenség feladta Kapuvárt.

Március 28-án a 46. hadsereg elfoglalta Komárom és Győr városokat és teljesen megtisztította a német csapatoktól a Duna déli partját az Esztergom és a Rába folyó torkolata közötti szakaszon.

E napon szabadult fel Sárvár is.

Március 29-én a 3. Ukrán Front bal szárnyán támadásba ment át az 57. szovjet és az 1. bolgár hadsereg. A hadseregek csapatai és az 5. gárda-lovashadtest csoport magasabbegységei megtörték az ellenség ellenállását és április 2-án elfoglalták Nagykanizsát – a magyar olajvidék központját. A hitleri Németország elvesztette utolsó legfontosabb olajforrását.

Március 29-én egész sor nyugat-magyarországi város szabadult fel, többek között: Zalaegerszeg, Kőszeg, Nagybajom.

Nagy esemény volt ezen a napon Nyugat-Magyarország egyik legnagyobb városának, Szombathelynek a felszabadítása.

Sikeresen bontakozott ki a szovjet csapatok támadása a Dunától északra Pozsony és Brno irányában is.

Március végére a 2. és a 3. Ukrán Front támadása több mint 300 kilométeres szakaszon bontakozott ki Zólyom (Zvolen) városától a Dráva folyóig.

A német fasiszta csapatok több kísérletet tettek arra, hogy a közbeeső védelmi terepszakaszon feltartóztassák a támadást, majd ennek kudarca után az osztrák–magyar határ mentén akartak megkapaszkodni. Március 30-án azonban a 3. Ukrán Front gyorsanmozgó magasabbegységei a 17. légi hadsereg támogatásával menetből áttörték a Soprontól délre levő határ menti erődvonalat, és behatoltak Ausztria területére.

Április 1-én a Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállása megparancsolta a 3. Ukrán Frontnak, hogy a 9. és a 4. gárdahadsereg és a 6. gárda-harckocsihadsereg erőivel foglalja el Bécset, és legkésőbb 1945. április 12–15-én jusson ki a *Tulln, St. Pölten, Lilienfeld* terepszakaszra.

A MAGYARORSZÁGI HADMŰVELETEK

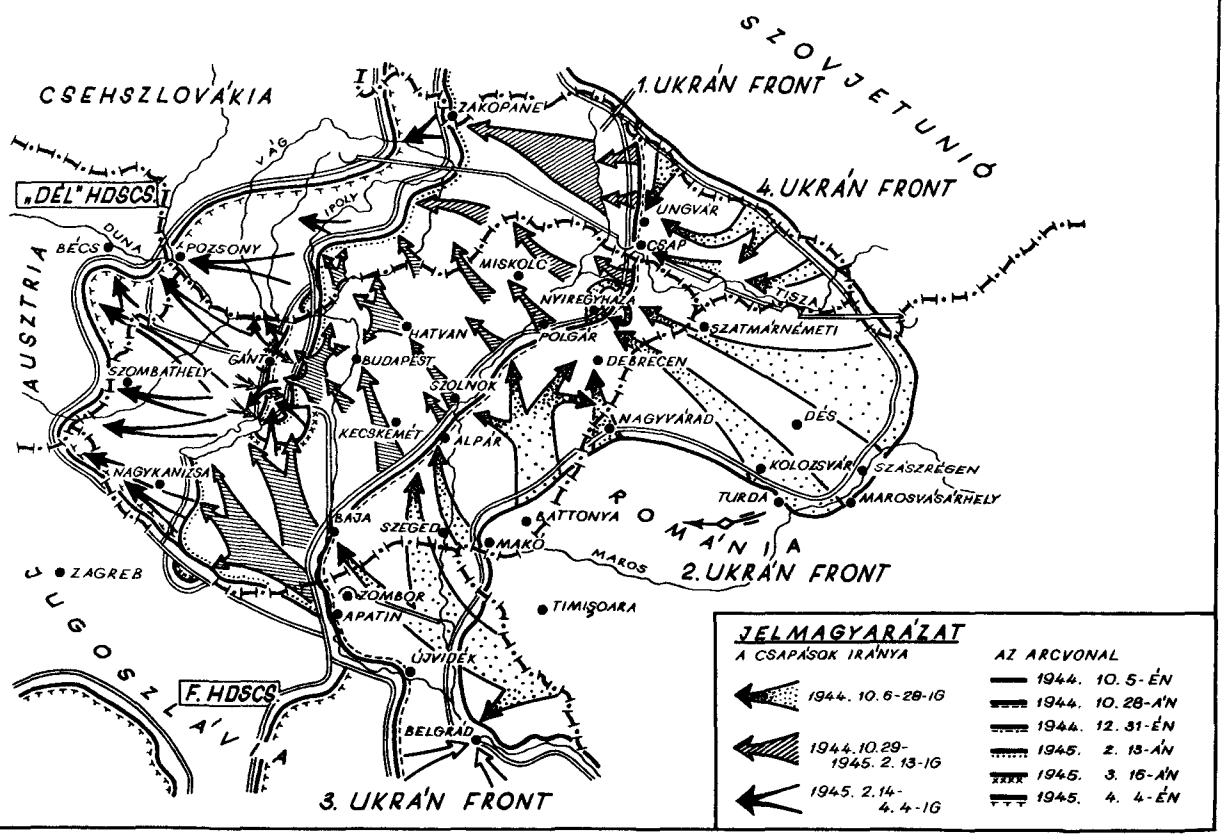

JELMAGYARÁZAT

A CSAPÁSOK IRÁNYA

- 1944. 10. 6-28-IG
- 1944. 10. 29-1945. 2. 13-IG
- 1945. 2. 14-4. 4-IG

AZ ÁRCVONAL

- 1944. 10. 5-ÉN
- 1944. 10. 28-ÁN
- 1944. 12. 31-ÉN
- 1945. 2. 13-ÁN
- 1945. 3. 16-ÁN
- 1945. 4. 4-ÉN

A 26., a 27. és az 57. hadseregnek, valamint az 1. bolgár hadseregnek el kellett foglalnia Gloggnitz, Bruck, Graz, Maribor városokat, és szilárdan meg kellett kapaszkodnia a Mürz, Mura és Dráva folyók mentén.

A 46. hadsereg a 2. gárda gépesített hadtesttel és a 23. harckocsihadtesttel együtt azt a feladatot kapta, hogy támadjon a Bruck, Bécs általános irányban és a 3. Ukrán Front csapataival együttműködve vegyen részt a város elfoglalásában.

A 3. Ukrán Front támadási sávját jelentősen szélesítették, bele tartoztak a Bécshez vezető déli megközelítési útvonalak is. A 4. gárdahadsereg, amely befejezte az átcsoportosítást Mór és Ácsteszér körzetében, azt a feladatot kapta, hogy támadjon a 9. gárdahadseregtől jobbra Sopron, Bécs irányában.

A 3. Ukrán Front jobb szárnyának csapatai megtörték az ellenség szívós ellenállását, április 1-én elfoglalták Sopront, és megközelítették Bécset.

A 2. Ukrán Front 46. hadserege elérte Petronell, Fertő-tó északi partja terepszakaszt.

Visszavonulás közben a fasiszták szétrombolták az utakat, sok akadályt létesítettek, makacs ellenállást tanúsítottak, mindezek ellenére sem bírták megállítani a szovjet csapatok előnyomulását. A légierő jelentős segítséget nyújtott a támadó csapatoknak, különösen a városok ostroma során és olyan esetekben, amikor a tüzérség lemaradt.

Minél jobban közeledett a német és szálasista magyar csapatok végleges kiűzésének időpontja, annál jobban kirabolták az országot. A Szabad Nép abban az időben a következőket írta: „A hitleri fasizmus utolsó csepp vérünket akarja, hogy meghosszabbítsa saját gyilkos életét."[27]

Romba döntött gyárak, kifosztott falvak, elpusztított ország – ez volt Magyarország számára a németek délkelet-európai és a magyar uralkodó osztályok „nemzeti" politikájának végeredménye, amely teljesen alárendelte Magyarországot a hitleri Németország katonai érdekeinek.

A Bécs felé visszavonuló fasiszta csapatok nagy veszteségeket szenvedtek. Március 30-tól április 3-ig egyedül a 3. Ukrán Front jobb szárnyának csapatai több mint 30 ezer ellenséges katonát és tisztet ejtettek foglyul. Gyakran egész egységek és alegységek estek fogságba.[28]

1945. április 4-e nevezetes esemény a magyar nép életében – a Vörös Hadsereg befejezte Magyarország felszabadítását a német fasiszta csapatok uralma alól.

A szovjet hadsereg harcosai sok vért hullajtottak a Magyarország függetlenségéért vívott harcok során. Több mint 140 ezer szovjet katona és tiszt nyugszik magyar földben.[29]

A Magyarország felszabadítása során tanúsított bátorságáért és hősiességéért 289 katona, tiszt és tábornok kapta meg a Szovjetunió Hőse megtisztelő kitüntetést.

A Budapestért, Szegedért, Debrecenért, Miskolcért kitüntető címet a szovjet csapatok több mint 120 magasabbegysége és egysége nyerte el. A magyar földön

folyó harcok 6 hónapja alatt Moszkvában 21-szer adtak le tüzérségi dísztüzet Magyarország nagy települései felszabadításának tiszteletére.

A felszabadult ország lehetőséget nyert arra, hogy saját kezébe vegye sorsának irányítását.

„1945. április 4-én – állapította meg később Kádár János, a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának első titkára – amikor a győzelmesen előnyomuló szovjet hadsereg kiűzte a hitlerista hordák utolsó maradványait az ország területéről, új korszak nyílt nemzetünk történetében."[30]

E korszak gyökeresen megváltoztatta a magyar dolgozók életét. A szovjet hadsereg – a német és magyar fasiszta rendszer szétzúzásával megteremtette Magyarország számára a feltételeket ahhoz, hogy a demokratikus fejlődés útjára lépjen. Ez a magyarországi felszabadító hadműveletek egyik legfontosabb következménye.

NYOLCADIK FEJEZET

A MAGYARORSZÁGI ELLENÁLLÁSI ÉS PARTIZÁNMOZGALOM A FELSZABADÍTÓ HADMŰVELETEK IDEJÉN

A fegyveres antifasiszta ellenállási mozgalom hazánkban később bontakozott ki, és nem vált olyan átfogó méretűvé, mint Európa más megszállt országaiban. A kommunisták vezette haladó erők egészen a német megszállásig lehetőséget láttak arra, hogy az uralkodó osztályokat politikai eszközökkel a háborúból való kiválásra, s a németekkel való szembefordulásra késztessék.

Követelték, hogy a kormány lépjen ki a háromhatalmi szövetségből, kérjen különbékét, csatlakozzon az antifasiszta koalícióhoz, s rendelje haza katonáinkat a frontról. Ezzel együtt Magyarországon bizonyos politikai, szociális és társadalmi kérdések megoldására kellett sort keríteni.

E célok elérésére széles körű tömegmozgalomra, minden háború- és németellenes erő összefogására, aktív tevékenységére – antifasiszta népfrontra volt szükség.

A kommunisták vezette függetlenségi mozgalom 1942. eleji fellendülése, a tüntetések, tömegmegmozdulások után a kormány kíméletlen szigorral igyekezett felszámolni a békemozgalmat. Százakat fogtak el, börtönöztek be, kínoztak meg és ítéltek halálra. A békéért, haladásért és függetlenségért küzdőket az elpusztítás szándékával büntetőszázadok kötelékeiben a frontra küldték. A függetlenségi mozgalom, a kommunista párt ismét elvesztette legjobb vezetőit, szervezőit. Az antifasiszta mozgalom fejlődése megtorpant, és időlegesen visszaesett.

A Bácskában és a Muraközben azonban nem sikerült helyreállítaniuk a nyugalmat. A terület délszláv, magyar és más nemzetiségű lakosai harcra keltek a Horthy-fasiszták ellen. Kisiklatták a vonatokat, felgyújtották a terményt, akciókat hajtottak végre a megszálló erők ellen. Illegális szervezetek alakultak, partizánsejteket és csoportokat hoztak létre. Harcukat a Jugoszláv KP vezette.

Az ország másik forró pontja Kárpátalja volt. Az ukrán lakosság testvéri érzéseivel számolva a szovjet szervek is figyelemmel fordultak e térség felé. Az ott átvezető utak és vasutak ellenőrzése, esetleges rombolása közvetlenül kihatott a front helyzetére.

A Volga menti Kazányban már a háború első időszakában partizániskola működött, ahol a megszállt és csatlós országok területére küldendő harcosokat képez-

ték ki. A Szovjetunióban élő, a Vörös Hadseregbe szolgálatra jelentkező magyar kommunisták közül többeket speciális partizánkiképzésben részesítettek.

1941. július 8-án ejtőernyős csoportot tettek ki Marosvásárhely–Brassó körzetében. Szeptember 3-án Miskolcnál ereszkedtek le Szlovákiába irányított partizánok. November 24-én Jabloncánál tíz ejtőernyős ért földet. Más csoportok tevékenységéről csupán szórvány adatokból tudunk.[1]

1942. január 4-én szállt le Körösmező vidékén a Borkanyuk csoport. Tagjai a rádiós kivételével valamennyien magyarországiak voltak.

A katonai, a csendőri és a defenzív szervek azonban ezeket a csoportokat felszámolták.

A hadihelyzet alakulása nyomán 1942 második felétől 1943 nyaráig a partizánok bevetése alábbhagyott, de 1943 derekától már újra több csoport kelt útra. A Rózsa Richárd, Fodor Zoltán, Visontai Ilona-féle csoport 1943. június 2-án, Kilián György július 25-én indult el küldetése teljesítésére. Turjanica Anna csoportja ugyancsak augusztus folyamán repült el az ellenség hátába.

Pataki Ferenc és hét társa 1943. augusztus 18-án Huszt közelében ért földet. Ez a csoport sikeresen teljesítette feladatát – megerősödött, kiterebélyesedett. Működése 5 hónapja alatt 250 fős hálózatot hozott létre a Kárpátalján, Kassán, Debrecenben, Budapesten és az ország más részein.[2]

Ezek a csoportok elsősorban nem a nyílt harcra, hanem a felderítő és politikai szervezőmunkára voltak alkalmasak, s többségüknek ez volt a feladata is.

1941–1943-ban az ország számos pontján, gyárakban, üzemekben került sor szabotázsra. Leégett pl. a máramarosszigeti honvéd élelmezési raktár, a mátyásföldi gépkocsiszertár, a hadsereg komáromi és debreceni szénatelepe. Bár az egyes akciók végrehajtói személyeire közvetlen adatunk nincsen, a bevezetett nyomozások is bizonyították, hogy nem véletlen esetekről van szó, mögöttük az ellenállási mozgalom embereit kell keresni.

Az angol titkosszolgálat is megkezdte magyarországi ügynöki, hírszerző- és szabotőrhálózatának kiépítését.[3]

A Vörös Hadsereg megjelenése a Kárpátok előterében, a keleten Németország számára kedvezőtlenül alakuló hadihelyzet, s a magyar uralkodó köröknek a nyugatiak felé történő béketapogatódzásai 1944 elején arra késztették Hitlert, hogy biztosítsa a Harmadik Birodalom magyarországi pozícióit, a csatlós ország háborús kihasználásának további lehetőségeit.

Március 19-én a németek megszállták Magyarországot. Ezt követően betiltották a baloldali, demokratikus pártokat, a szakszervezeteket, a munkások egyesületeit. Az SS, SD és a Gestapo – a magyar politikai rendőrséggel karöltve – kíméletlen hajszát indított az ország haladó, demokratikus, baloldali, sőt a polgári radikális elemei ellen. Április végéig 8225 németellenesnek ismert személyt tartóztattak le, hurcoltak fogságba.[4] Ezek között ismert emberek voltak, olyanok is, akik a szer-

veződő ellenállás polgári csoportjainak vezetői lehettek volna. A fasiszták a számukra legveszélyesebb elemeket koncentrációs táborokba szállították.

Ez a csapás kevésbé érte a kommunistákat, akik akkor már régen illegalitásban voltak. A nácik tudatos terrorintézkedései azonban mintegy lefejezték a szerveződő ellenállást.

A drasztikus fellépés a polgári ellenzék egy része előtt is világossá tette a kommunistákkal való összefogás szükségességét.

A németek az ország gazdaságát „gleichschaltolták", bekapcsolták a Harmadik Birodalom „életterébe". Vérben és búzában egyre súlyosabb áldozatokat követeltek.

Március 19. az ellenállási mozgalom történetében fontos határkőnek, egy új periódus kezdetének számít. A korábbi helyzet gyökeresen megváltozott.

Az események nyilvánvalóvá tették, hogy a politikai küzdelem – ami korábban a fő harci eszköz volt – már nem elegendő a háborúból, a német szövetségből való kiszakadáshoz. Nemzeti összefogásra, széleskörűen kibontakoztatott népi ellenállásra, fegyveres harcra van szükség.

A kommunista párt, amely ekkor Békepárt néven folytatta tevékenységét, már a megszállás napján izzó hangú kiáltványban fordult a nemzethez: „Ne legyen se éjjele, se nappala hazánk földjén a német megszállóknak! Ne hagyjatok nekik egy nyugodt pillanatot sem. Gyújtsátok rájuk a házat, pusztítsátok őket tűzzel-vassal" – hangzik a felhívás.[5]

Március 19-cel megkezdődött, s az év derekától egyre jobban kibontakozott a fegyveres küzdelem. Élén a Magyar Front nevű szervezet állt, amely 1944 májusában a kommunisták kezdeményezésére alakult meg. Az a feladat várt rá, hogy legfelsőbb szinten vezesse és politikailag irányítsa a nemzet szabadságharcát.

A VKF sátoraljaújhelyi börtönében mintegy 400 magyar, délszláv, szlovák és román kommunistát őriztek. Mikor a német csapatok elérték a várost, a foglyok elhatározták, hogy kitörnek a fegyházból, és csatlakoznak a szlovák partizánokhoz. Március 22-én részben lefegyverezték őreiket, azonban az őrök segítségére hamarosan magyar és német katonaság érkezett.

A kiszabadult foglyoknak csak egy kisebb csoportja juthatott el a város mögötti hegyekbe. Ott kegyetlen hajtóvadászat kezdődött utánuk. Leverték a börtönben maradt rabok lázadását is. A harcok és a megtorlás során, valamint a rögtönítélő bíróság ítélete következtében 65 fő vesztette életét.[6]

1944 nyarának végén a Vörös Hadsereg már a Kárpátok külső lejtőjén állt.

A szovjet partizánmozgalom egyik jellemző sajátossága, hogy a partizánok tevékenységét egyeztették a frontok hadműveleteivel. A magasabbparancsnokságok, törzsek és tervező szervek most is előretekintettek. Nyilvánvaló volt, hogy Magyarország földjén rövidesen megkezdődnek a felszabadító harcok. A partizánmozgalomnak a 4. Ukrán Front haditanácsa mellett működő, Pogrebenko ezredes

vezette törzse és a Partizánmozgalom Ukrán Törzse, Sztrokacs altábornagy parancsnoksága alatt ezért előkészületeket tett, hogy a lengyel, szlovák, magyar és román területeken – már a kibontakozó hadműveletek előtt – felszítsa a partizánháború tüzét. A testvérpártok vezetőinek kérésére az Ukrán Kommunista Párt KB június 12-én határozatot hozott, hogy támogatja a határon túl kibontakozó szabadságharcokat.[7]

Vas Zoltán becslése szerint a szovjet partizánmozgalomban mintegy 400 magyar vett részt. Közöttük – valamint a Vörös Hadseregben és a más területen harcolók között is – az alábbi rétegeket találjuk: – A fehérterror elől a Szovjetunióban menedéket talált „öreg" kommunista emigránsok. – A hazai viszonyokat közvetlenül ismerő, átállt, hadifogságba került munkásmozgalmi emberek, vagy a fogságban az antifasiszta mozgalomhoz csatlakozó, s önkéntesen harcra jelentkező honvédek. – A harmadik csoportot a fogságba esett tisztek és katonák alkották. Egy részük telve volt gyűlölettel, elkeseredéssel a németek iránt. Közülük sokan elvállalták azokat a katonai és politikai feladatokat, amelyeket a partizánok vagy a Vörös Hadsereg bízott rájuk.

A szovjet és lengyel partizánmozgalomban néhány, szervezetten is együtt élő és együtt harcoló magyar csoport is volt. A Vörös Hadsereg előnyomulása folytán ezek rendre átkerültek a már felszabadított területekre.

1944. május elején Rovnóban, majd a közelében fekvő Obarov falucskában megkezdődött a magyar partizánok összpontosítása. Az ideérkezettek közül később 30-an megkapták a „Nagy Honvédő Háború partizánja" emlékérmet. Különböző nemzetiségű hallgatókkal itt kezdte meg munkáját egy partizánkiképző iskola, amelynek már kezdetben 60 magyar résztvevője volt. Később a Kijev melletti Szvjatosinóba költöztek át, ahol soraikat kiegészítették az antifasiszta iskolákról jövő, vagy a hadifogságban önkéntesen harcra jelentkező magyarokkal. Létszámuk 666 fő volt.[8]

Vihogyec ezredes parancsnoksága alatt tapasztalt szovjet kiképzők készítették fel őket a partizánélet nehézségeire. Megismerték a szovjet fegyvereket, aknákat, a partizánharc és a diverzió módjait. Gyakorolták az ejtőernyős ugrást, a robbantások különböző változatait. Politikai nevelésükkel kezdetben Vas Zoltán, majd – mint a magyar partizáncsoport parancsnoka – Nógrádi Sándor foglalkozott.

Augusztus elején lehetővé vált a magyar csoportok harci bevetése. A partizánok megkapták felszerelésüket, kijelölték az alkalmazás körzeteit, a parancsnokok kidolgozták a földreszállás és a későbbi akciók terveit. A szovjet vezetéstől speciális szakembereket, képzett törzsparancsnokokat, rádióst, orvost, robbantó szakembert kaptak megerősítésül.

E csoportok bevetése már a magyarországi felszabadító hadművelet sikere érdekében történt.

Ezért az alábbi feladatokat kapták: – Szervezzék meg, bontakoztassák ki a népi

ellenállást, töltsék fel osztagaikat, s hozzanak létre új csoportokat; – vessék meg a lábukat, teremtsenek szilárd partizánbázisokat; – folytassanak harci és romboló tevékenységet, semmisítsék meg az ellenség élőerőit, harceszközeit; – végezzenek aktív felderítő munkát; – tapasztalataikat jelentsék a központi törzsnek; – folytassanak politikai munkát a lakosság és a partizánok körében.

A magyar csoportok harci alkalmazásának terve abból a feltételezésből indult ki, hogy az országban megérett a helyzet a tömeges, nagyméretű partizánmozgalom kibontakoztatására. Valójában az volt a helyzet, hogy a Horthy-rendszer ekkor még képes volt minden ellene irányuló tevékenység felszámolására.

A lakosság nagy részét megfélemlítették, vagy illúziókat tápláltattak a rendszer iránt. A nacionalista-soviniszta uszítás még el tudta terelni a figyelmet az ország valódi problémáiról. Néhány határ menti rész kivételével Magyarország területe sem nyújtott különösen kedvező természeti adottságokat a partizánharcmód alkalmazására. A belső feltételekben csak 1944. október 15-e után állt elő új helyzet.

Augusztus első hetében két ejtőernyős csoport már fel is készült a hazatérésre. Indulás előtt a partizánok esküt tettek a szabad, független és demokratikus Magyarországra.

Sztrokacs altábornagy parancsára az első bevetésre kerülő, Rákóczi nevét viselő magyar osztag élére Uszta Gyula kárpátaljai erdészt nevezték ki. Politikai helyettese Hamburger Sándor volt. Uszta előzőleg Fjodorov tábornok csernyigovi partizánegységében járta ki a nehéz harci iskolát.

Augusztus 8-án éjjel indult el az első, 14 fős részleg, hogy földre szálljon Munkács körzetében. A németek fölfedezték a bevetést, ezért a csoport sietve átvonult a Buzsora és a Martinszkij Kameny hegy környékére.

Egy újabb 22 fős csoport I. Sz. Priscsepa vezetésével augusztus 25-én indult utánuk két Douglas-géppel. Ezekkel jött az Uszta-csoport második fele is. Az egyik repülő a cél előtt lezuhant és elégett. A Priscsepa-osztagból végtére csak 9 harcképes ember maradt, akik egyesültek az Uszta-csoporttal, melynek létszáma ekkor már 94 fő volt. Ez később 168-ra növekedett.

A „Rákóczi"-egység partizánjai rajtaütöttek a gépkocsikon, a menetoszlopokon, aknákat telepítettek, és több szerelvényt felrobbantottak. A Vilok–Beregszász vasútvonalon egy 8 m hosszú híd levegőbe röpítésekor megsemmisült az áthaladó mozdony és 30 vagon is.

A sorozatos út- és vasútrobbantásokkal hosszabb időn át megakadályozták az után- és a hátraszállítást.

Tucatnyi községre terjesztették ki fegyveres védelmüket. Állandó harctevékenységükkel egy teljes gyaloghadosztály erejét kötötték le.[9]

Összesítő jelentésük szerint a „Rákóczi"-egység a Vörös Hadsereg csapataival történő egyesülésig, október 26-ig egyebek között 7 vasúti szerelvényt siklatott ki,

49 hadfelszereléssel telt vagont semmisített meg. A fasisztáknak ezalatt 1064 főnyi veszteséget okozott.[10]

Az Uszta-egység egyike volt a legsikeresebben tevékenykedő magyar partizáncsoportnak. Kihasználva a kedvező terepadottságokat, a helyi lakosság segítségét, bátorságukra és fegyvereik erejére támaszkodva bebizonyították, hogy milyen félelmetes is a partizánmozgalom.

Ugyancsak 1944. augusztus 8-án került bevetésre a Szőnyi Márton vezette partizáncsoport. Szőnyi, a Horthy-hadsereg repülő zászlósa a hadifogságban csatlakozott az antifasiszta mozgalomhoz. Partizánnak jelentkezett, s később a lengyel Satanowski ezredes osztagában küzdött. Politikai helyettese Ősz-Szabó János volt, akit a VKF bírósága 1941-ben először halálra ítélt, majd egy büntetőszázaddal az arcvonalba küldött.

Az egyik csendőrségi jelentés szerint a nyolc magyar és öt szovjet partizán feladata „a vasútvonalak, műtárgyak és katonai szállítmányok robbantása, valamint a Borsod megyei iparvidék szabotálása, a munkásság és a lakosság beszervezése" volt.[11]

A csoport szerencsétlenül ért földet Domaháza és Járdánháza között. Leszállásukat felfedezték, s elfogatásukra katonai, csendőri és levente erőket mozgósítottak. A csoport részekre szakadt, többeket elfogtak közülük. Sehol nem tudtak megkapaszkodni, szüntelenül nyomukban voltak, üldözték őket. „Állandóan *küldtek szikratáviratokat a harc meneteről. Magam olvastam* őket Kijevben – írja Nógrádi. – Rendkívül drámai küzdelem volt."[12]

Ősz-Szabó János és Novotnyij főhadnagy hősi halált halt. Az árulással kézre kerített Szőnyi Mártont a csendőrök lőtték agyon. Csupán néhány szovjet harcosnak sikerült átvergődnie a szlovák partizánokhoz. Négy elfogott magyart a soproni hadbíróság ítélt halálra.

Augusztus 17-én újabb csoport indult Magyarországra, már nem Kijev mellől, hanem Csernovicból. A 14 fős csoportban német, spanyol, lengyel, szovjet és magyar partizánok voltak. A résztvevő Kovács Imre szerint azt a feladatot kapták, hogy szervezzenek újabb partizáncsoportokat, robbantsák fel a Tisza hídjait és az olajtartályokat.

A kedvezőtlen természeti környezetben, sűrűn lakott vidéken ledobott csoportot hamar fölfedezték. Nem sikerült a gyülekezőjük sem. Többeket elfogtak közülük, másokat agyonlőttek. A Szolovszkij vezette csoport rövid idő alatt megsemmisült.

A Naumov tábornok szovjet partizánegységében harcolt Dékán Istvánt bízták meg annak a 14 főből – köztük 9 magyarból – álló partizánosztagnak a parancsnokságával, amely augusztus 21-én éjjel indult el az ellenség hátába. Máramarosszigettől északra dobták le őket, eléggé pontatlanul. A megbeszélt helyen csak 3 ember gyűlt össze. Voltak olyanok, akiknek az ejtőernyője fennakadt a fán,

többen zúzódásokat szenvedtek. Súlyos csapás volt, hogy a csoport elvesztette rádióját, így nem tudtak hírt adni magukról.

Reggel a hegyet elözönlötték a magyar és német katonák és a csendőrök. Több partizánt sebesülten fogtak el. Ezeket arra akarták kényszeríteni, hogy jegyzőkönyvbe mondják: leitatva, részegen tették őket a repülőgépre. A bátor harcosok inkább a halált vállalták, semhogy árulóvá legyenek.

A megfogyatkozott csoporthoz később néhány szökött szovjet hadifogoly és román katona csatlakozott. A lakosság körében politikai munkát végezve, lassan kelet felé vonultak. Óradnánál találkoztak a Vörös Hadsereggel.

Szeptember 6-án a Bükkben Ajnácskő községben, a szovjet Kuznyec és a magyar Molontay Károly hadnagy parancsnoksága alatt egy 21 főnyi szovjet–magyar ejtőernyős csoport került bevetésre. Kevéssel a földet érés után megtámadták őket. Egy részük elesett, mások fogságba estek. Többen – látva, hogy magyar földön nem sikerül megkapaszkodniuk – átvágták magukat a Szlovák Nemzeti Felkelés területére, ahol már folyt a népi szabadságharc.

A Molontay-csoport tevékenységéről, az emberek további sorsáról kevés megbízható adatunk van. Minden bizonnyal hozzájuk tartoztak azok a bátor partizánok is, akiket a nyilas hadbíróság 1944. november 4-én Sopronban kivégeztetett.[13]

Néhány elszórt, jelzésszerű adatot kivéve szinte semmit sem tudunk arról a 13 partizánról, akiket szeptember 10-én Sarkad határában tettek földre.

Békés megyében azonban már ezt megelőzően is történt egy bevetés. Ennek dátuma ismeretlen. A Csendőrség Központi Nyomozó Parancsnoksága összesítő jelentése augusztus 17-én mindenesetre arról tudósít, hogy „...a közelmúltban szovjet repülőgépről több ejtőernyős partizánt dobtak le Békés megyében". Az irat megállapítja, hogy felkutatásukat a lakosság félrevezető információi megnehezítették. „Olyan hangok hallatszottak, hogy miért segítsük mi a partizánokat felkutatni, mikor azok a mi segítségünkre jöttek ide".[14]

Keveset tudunk arról a 20–25 partizánról is, akik szeptember 15-én Királyhelmec vidékén szálltak földre. 18-án a királyhelmeci erdőben tűzharcot vívtak az ellenük kivezényelt karhatalmi erőkkel. Ennek során 3 csendőr és egy német katona meghalt, egy német megsebesült. Néhány partizán az üldözők kezére jutott. Ezekről a csendőrség jelentése azt írja, hogy valamennyien „orosz fogságba került magyar honvédek."[15]

Az utóbb említett három csoportot feltehetően nem a Partizánmozgalom Ukrán törzse, hanem más szovjet szervek indítottak el Magyarországra.

A magyar partizánok egy újabb részlege szeptember 17-én repült el két géppel a kijevi repülőtérről. Az összpontosítás körzete Margittától (Marghita) délre, 20 km-re lett volna. A téves navigáció miatt az egyik gépen levőket Debrecentől keletre dobták le. A kiugrás helye is rossz volt; némelyek az egyik falu házaira estek. A földre szállást így nyomban észrevették. Az erdőbe menekülő partizáno-

kat a kivezényelt katonák aknavetővel lőtték. Így csaknem valamennyien ott pusztultak.

A második gépen levők földet érve két csoportra szakadtak. Az elfogás veszélyétől tartva megsemmisítették a rádiót és a rejtjelkulcsot, így a központtal már nem is tudtak kapcsolatba lépni. Ezek a partizánok keletnek tartva később találkoztak a Vörös Hadsereggel.

Egy kisebb részlegük a szakadatlan üldözés ellenére is sikerrel tevékenykedett. Megöltek több fasiszta katonát, elpusztítottak 4 gépkocsit, kisiklattak egy vasúti szerelvényt. Agitációjuk eredményeként egy magyar zászlóalj elszéledt, 60 levente pedig megszökött.

Bondarev ezredes, a Partizánmozgalom Ukrán Törzse hadműveleti osztályának vezetője szerint az osztag „a rendkívül bonyolult körülmények, a kis létszám, és az állandó ellenséges üldözés ellenére sem vesztette el a fejét, ügyesen, manőverezve vívta harcát".[16]

A Rékai-Riszdorfer Miklós vezette 13 fős partizáncsoport elsődleges feladatául azt kapta, hogy kutassa fel az elveszettnek hitt Dékán-csoportot, létesítsen partizán bázist, szervezzen új osztagokat.

A szeptember 20-i éjszakai földreszállás után a csoport egy fő kivételével sikerrel gyülekezett. Megkezdték feladataik teljesítését. Aknasugatagon (Ocna Şugătag) illegális csoportot hoztak létre, szökött katonákat vettek fel soraikba; keresték a Dékán-csoportot. Létszámuk 22 főre növekedett. Október 9-én Ur-Tatarul körzetében a csendőrökkel és katonákkal újabb tűzharcot vívtak. Elesett a rádiós, és a készülék az ellenség kezére jutott.

Tevékenységük során lefegyvereztek 18 magyar katonát, számos fegyvert zsákmányoltak, és a lakosság körében politikai munkát végeztek.

Október 7-én a Börzsöny hegységben, Örley Zoltán hadapród őrmester vezetése alatt egy 10 főnyi csoport került alkalmazásra. Két szovjet harcos – az egyik a rádiós volt – és egy kanadai magyar is jött velük. A katonai és csendőri erők kíméletlen hajszát indítottak ellenük. A csoport hosszabb ideig tartotta magát, de váratlanul rajtaütöttek, s többeket elfogtak közülük. Örleyt lábánál fogva egy fára kötötték, és tüzes vassal kínozták. Sopronkőhidán halálra ítélték, de végül sikerült megszöknie. A többiek sorsáról nincs tudomásunk.

Észak-Magyarországon Sárospatak és Sátoraljaújhely között október 13-án kezdte meg tevékenységét egy szovjet–magyar felderítő csoport. Ezeket a moszkvai ún. „62-es számú törzs" indította el Magyarországra. A helyi erdész azonban felfedezte titkos búvóhelyüket, és elárulta őket a csendőröknek. Váratlan rajtaütéssel, árulás nyomán fogták el őket.[17]

A kijevi partizántörzstől utolsóként a V. V. Bujanov és a magyar Lencsés János parancsnoksága alatt álló csoport indult el Magyarországra. A naptár október

tizenötödikét mutatott. A 23 ember a sztanyiszlavi repülőtérről szállt fel, s Munkácstól 22 km-re északra ért földet.

Az volt a feladatuk, hogy a partizánövezet kiszélesítése céljából jussanak ki Sárospatak körzetébe. Ezt a megbízatást nem sikerült teljesíteni. Portyázásaik során több alkalommal összecsaptak az ellenséggel. Október 24-én éjjel felrobbantották a 600 kW teljesítőképességű ungvári villanytelepet. Leszereltek egy teljes állományú tüzérüteget is.

Az Ung folyón való átkelés során a csoport kettészakadt, de elkülönülve is eredményesen tevékenykedtek tovább. Az egyik 70, a másik kb. 40 főre növekedett, míg egyesültek a felszabadító csapatokkal.[18]

Október közepén a Vörös Hadsereg olyan lendületesen tört előre, hogy a Partizánmozgalom Ukrán Törzse már nem látta szükségesnek újabb csoportok bevetését magyar területre. Így az időközben felkészített és bevetésre tervezett 5 csoport, 196 fővel már visszamaradt a bázison, s más irányú háborús feladatokat kapott.

Augusztus 29-én kirobbant a Szlovák Nemzeti Felkelés. A Magyarországon küzdő partizáncsoportok némelyike is utasítást kapott, hogy szlovák elvtársaik segítségére vonuljon nyugat felé. A már felszabadult területekre légi úton több magyar csoport is bevetésre került. Azzal a szándékkal jöttek, hogy a felkelő övezetre támaszkodva, megerősödve rendezik soraikat, majd átvonulnak Magyarországra, s ott hajtanak végre harci feladatokat.

V. M. Kozlov és a magyar Grubics Zoltán százados vezetése alatt szeptember 19-én 17 szovjet és 10 magyar harcosból álló szervező osztag érkezett Szlovákia területére. Az alábbi feladataik voltak: – partizánosztagok szervezése; – akciók végrehajtása a közlekedési utak, hírközlő rendszerek és más létesítmények ellen; – újabb partizánbázisok teremtése; – szakadatlan felderítés.

A megérkezés után Magyarország felé vették az utat. Az volt a céljuk, hogy kijussanak a salgótarjáni bányavidékre. A csoport közben a helyi lakosságból, a szökött katonákból feltöltődött, s mire átlépték a magyar határt, létszámuk 100 körül járt. Később a szlovákiai Babinyec falu lett a támaszpontjuk. Itt – mint jelentésükben írják – „magyarok, szlovákok, ruszinok, csehek és más nemzetiségiek találtak egymásra, hogy együtt harcoljanak a fasizmus ellen."

November 9-én partizán magasabbegységgé alakultak át, amely törzsből, kiegészítő részlegekből és 3 harci osztagból tevődött össze. Ezek közül a legerősebb a 274 fős, magyarokból álló „Petőfi Sándor"-osztag volt. Kezdetben Grubics százados, majd annak halála után a komisszár, Fábry József volt a parancsnok.

Felrobbantották a rimabányai vasmű kompresszorát, egy hidat, és megrongálták a vasútvonalat. A lakosság körében politikai munkát végeztek. „Magyar partizáncsapatok parancsnoksága" aláírással nyomtatott röpcédulák ezreit terjesztették. Kapcsolatot építettek ki az illegális pártszervezetekkel, amelyektől anyagi, erkölcsi támogatást és újabb harcosokat kaptak.

Az osztag hadműveleti naplója napról napra pontosan rögzíti harci cselekményeiket. Salgótarjánnál egy magyar század gyűrűjéből vágták ki magukat.

Reste falunál rajtaütöttek egy visszavonuló szekéroszlopon. Az utakon, vasutakon aknákat helyeztek el, elfogtak, szétvertek járőröket, kisebb osztagokat. Rozsnyónál csellel birtokba kerítettek egy tüzérségi figyelőállást. A bernádi szénbánya munkásait rábírták a termelés beszüntetésére. Rudnokfürdőn felrobbantották a fasiszták egyik lőszerraktárát stb.

A „Petőfi" egyike volt a legeredményesebben tevékenykedő magyar partizánosztagoknak. Megsemmisítették az ellenség 942 emberét, felrobbantottak 6 gépkocsit és egy lőszert szállító vonatot, 38 gépfegyvert, 196 puskát, 24 géppisztolyt és egy gépkocsit zsákmányoltak.

A tél beálltával helyzetük nehezebbé vált. Derékig érő hóban meneteltek, szabadban éjszakáztak, sokat éheztek. Az ellenség támadásait, az időjárás nehézségeit legyűrve, a hős partizánok 1945. január 25-én találkoztak a Vörös Hadsereg csapataival.[19]

Nógrádi Sándor október 8-án átadta Révész Gézának a kijevi partizániskola magyar részlegének parancsnokságát, s maga is szlovák területre repült. Mint írja, feladata volt: „...a megszálló ellenséget pusztítani; tömeges partizánmozgalmat szervezni a lakosság körében; a kommunistákat felkutatni; ahol lehet, illegális pártszervezeteket létrehozni; németellenes, fasisztaellenes propagandát kifejteni."[20]

A határ menti Divényben telepedve meg, élénk felvilágosító munkát végeztek a magyar katonák körében. Ennek rohamosan meg is lett az eredménye, mert több szökött honvéd jelentkezett náluk. Kapcsolatot teremtettek a magyar kommunistákkal, sőt futáraik pártmegbízatással Budapestre is eljutottak.

A Szlovák Nemzeti Felkelés ellen indított német támadás elől visszavonultak Zólyomba, majd Besztercebányára. Létszámuk ekkor már 60 fő volt. Tureckán kettéosztották, s újjászervezték a csoportot. Ezt követően az Alacsony-Tátra nyugati nyúlványain át indultak el a célul kitűzött salgótarjáni medence felé.

Bányászok, szökött katonák, harcra kész fiatalok csatlakoztak hozzájuk. Huszonnyolc, a vlaszovistáktól menekülő oroszt és 52 szökött honvédet is felvettek az alakulatba. A környékbeli szervezett fegyveres csoportokat is magukhoz vonzva, december 20-án egységgé alakultak át. A bányavidék lakossága messzemenően támogatta őket. Gyógyszerrel, élelemmel, hírekkel segítették harcaikat. Három nappal később már csaknem 90 fő letette az esküt a debreceni Ideiglenes Kormányra.

December 28-án Abroncsos-pusztán megütköztek egy visszavonuló SS-zászlóaljjal. A több órás harcban a németek jelentős veszteségeket szenvedtek, de a Nógrádi-csoportnak is 7 hősi halottja lett. December 29-én találkoztak a román csapatokkal, majd másnap a Vörös Hadsereg katonáival.

A magyar ellenállási mozgalom a német megszállás után új, teljesen megváltozott helyzetben találta magát. Ez a periódus október 15-ig tartott.

A náci fasizmus itt is megkezdte az „európai új rend" bevezetését. Deportálták a vidéki zsidóságot, 512 ezer magyar állampolgárt.[21] Többségüket meggyilkolták. A fővárosban visszamaradt zsidóságot a rendelkezések az emberi lét legalsó határára szorították.

Tízezreket hívtak be katonai szolgálatra, megkezdődtek a bombázások, égtek a főváros és a vidék ipartelepei, pályaudvarai. Egyre rosszabb lett az ellátás, az ország nyersanyagkincseit és élelmét Németországba hurcolták. Az uralkodó körök addigi politikája súlyos válságba került.

A frontokon kialakuló hadihelyzet egyre pontosabban kirajzolta a fenyegető vereség körvonalait.

Ezekben a nehéz hetekben ismét csak a kommunisták voltak azok, akik megmutatták a katasztrófából kivezető utat.

A baloldali pártok, szakszervezetek és más németellenes csoportok részvételével 1944 májusában létrejött a Magyar Front:

„Mi, e galádul elárult és idegenek prédájának vetett ország föld alá kényszerült demokratikus pártjai új szabadságharcot, új népháborút hirdetünk" – írták 1944 júniusában, közös kiáltványukban.[22]

A Magyar Front alapító pártjai és szervezetei közül némelyek arra számítottak, hogy Horthy kellő időben kiválik majd a háborúból, s átmegy a szövetséges hatalmak oldalára. Ezért a kivárás álláspontjára helyezkedtek, s vonakodtak a fegyveres harc megkezdésétől. Egyedül a Békepárt volt az, amely saját erőre támaszkodva is lépéseket tett ez irányba.

Pálffy György és propagandacsoportja a Magyar Front égisze alatt már a nyár elejétől intenzív felvilágosító munkába kezdett a hadsereg és a tisztikar soraiban. Előkészületek történtek, hogy egy, az ügynek megnyert híradó század segítségével a Bükkben és a Pilisben partizánbázist hozzanak létre.[23]

A helyzet a horthysták számára közben egyre kedvezőtlenebbül alakult. A fronton egyik vereség a másikat érte. Lazult a hadsereg fegyelme, sokan megtagadták a bevonulást, szökések fordultak elő. Országszerte romlott a hangulat, munkabeszüntetésekre, sztrájkokra került sor. Szeptember 21-én pl. a diósgyőri munkások tiltakoztak egy tömeggyűlésen a háború további folytatása ellen.

A Békepárt 1944 nyarán úgy ítélte meg, hogy a nácikkal való szembefordulás érdekében fegyveres felkelésre van szükség. Ennek feltételei azonban még nem minden tekintetben értek meg. Különösen a munkásosztály és a hadsereg körében kellett fokozni a politikai felvilágosító és szervező munkát. A Horthy-rendszer

– most már a Gestapo erejével is támogatva – még elég erős volt, hogy az antifasiszta mozgalmat letörje.

Bár napról napra nőtt a fasisztáktól elfordulók tábora, az ellenállás sorai még gyengének és szervezetlennek bizonyultak.

Szeptember elejétől a Békepárt ismét Kommunista Párt néven folytatta tevékenységét. Újjáalakulását bejelentő röpiratában a munkásokat öntevékeny cselekvésre, szabotázsra, tüntetésre hívta fel. „Készüljetek az általános sztrájkra, és a fegyveres felkelésre..." A honvédeket arra ösztönözte, hogy adjanak fegyvert a munkások és parasztok kezébe.

A budapesti fegyveres harc nyitányának azt a kézigránátos támadást tekinthetjük, amelyet a KP „Táncsics" partizánsejtje 1944. szeptember 22-én a Wesselényi utcai német SS-laktanya ellen intézett. „Ez az első komolyabb példája a németek elleni fegyveres ellenállásnak" – írta akkor az illegális Szabad Nép.

Pálffy Györgynek, a jól képzett honvédtisztnek a vezetése alatt szeptember végén megalakult a KP Katonai Bizottsága. Az új szervezet kétirányú munkát végzett: egyrészt kis létszámú, 5–7 fős partizáncsoportokat, ún. akciógárdákat szervezett és vetett harcba Budapesten, másrészt fegyveres felkelés céljából tömegszervezést folytatott.

Pálffy és társai kapcsolatot teremtettek munkáscsoportokkal, antifasiszta szervezetekkel, nemzetőri és honvéd egységekkel. Az ellenállók részére fegyvereket szereztek és juttattak el, dolgoztak a felkelés tervein. A későbbiekben szorosan együttműködtek a Magyar Front kezdeményezésére életre hívott Felszabadító Bizottsággal.

A Katonai Bizottság irányította és vetette harcba azokat a könnyen mozgó, operatív csoportokat, amelyek különösen alkalmasak voltak a nagyvárosi körülmények között folytatandó partizánharcra. Közvetlen irányításukat Fehér Lajos látta el.

Az akciógárdák tagjai fedőnevet viseltek. A Marót-csoportot Padányi Mihály mérnökhallgató, a Szir-csoportot Weinberger Dezső, a Laci-csoportot Jambrich Mihály ifjúmunkás vezette.

Olyan taktikát alkalmaztak, amely a budapesti adottságok és lehetőségek mellett is sikerrel kecsegtetett. Fő fegyverük a kézigránát és a robbanóanyag volt. A nyílt utcán mintegy 28 esetben intéztek támadást a német járművek, harci eszközök, menetoszlopok és kisebb katonai csoportok ellen. Váratlanul csaptak le, majd a keletkező zűrzavarban gyorsan visszavonultak. A német gépkocsik megsemmisítésére sikerrel alkalmazták a vizesüvegbe rejtett, könnyen gyulladó foszfort.[24]

A Marót-csoport október 6-án egy merész akcióval felrobbantotta a magyar fasizmus szálláscsinálójának, Gömbös Gyulának a szobrát. A darabokra zúzott fehérmárvány emlékmű az emberek szemében a gyűlölt Horthy-rendszer pusztulását szimbolizálta.

A Szir-csoport, nem utolsósorban demonstratív céllal, kézigránátos támadást intézett a Hűség Háza, a Forgách utcai nyilasház és az Antibolsevista Ifjúsági Tábor központja ellen. A Metropol Szálló halljában végrehajtott akció alkalmával 19 német tiszt vesztette életét.

A Városi Színház ellen két alkalommal hajtottak végre támadást. Először a bejárati részt pusztították el, majd december 3-án Maróték egy sikeres robbantássorozattal lehetetlenné tették a nyilas párt nagygyűlésének megtartását. Felrobbantották a hungaristák Kossuth Lajos utcai könyvesboltját is.[25]

Sikeres volt a fővárosba betorkolló és összekötő vasúti vonalak elleni robbantássorozat is. „Osztályom detektívjei 12 rendbeli vasútrobbantás, illetve rongálás kísérlete tárgyában folytatnak nyomozást" – jelentette Hain Péter 1944. november 29-én a BM-nek.

A nyilas sajtó tajtékzó dühvel fordult a legváratlanabb helyen és időben támadó partizánok ellen. „Eljött az ideje, hogy a belső vörös frontot tökéletesen és gyökeresen felszámoljuk" – írta az Összetartás 1944. október 14-én.

Az 1944 őszén újjáalakult Kommunista Ifjúsági Szövetség is a fegyveres harci csoportok szervezését tekintette legfőbb feladatának. „Munkánk célja a munkásifjúság harci gárdába való szervezése és előkészítése a nemzeti szabadságharc készülő, döntő ütközetére" – olvasható a KISZ megalakulását bejelentő röplapban.

A KISZ által szervezett fegyveres csoportok nagyjából az előzőekhez hasonló létszámúak és szervezésűek voltak, s azonos harceljárást követtek. Közülük néhányat később átadtak a párt felnőtt vonalára.

A Várnai Ferenc – illegális nevén „Homok" – vezette „Petőfi"-gárda különösen sikeres akciókat folytatott. A Lehel piacnál pl. német katonai autókra dobtak gránátot. Megtámadtak három körzeti nyilasházat is. A Dráva utcában a katonai gépkocsitelep ellen hajtottak végre kézigránátos támadást. Ha mód nyílt rá, éles késsel felhasogatták a gépkocsik kerekeit.

A Vasas tornászaiból szerveződött meg a Turcsányi Lajos és Kende István vezette „Ságvári"-gárda. A 20 fiatal hamis iratokkal egyenruhát szerzett, s egy vegyi zászlóalj törzsének álcázva magát, a Lendvay utca sarkán álló Volksbund házba szállásolt be.

Erről a jól őrzött bázisról indultak el nap nap után akciókra, portyára, járőrözésre. Kézigránáttal megtámadták a Rökk Szilárd utcai nyilasházat s a Tisza Kálmán téri német parancsnokságot. Megrongálták a Rákóczi téren álló német szállító gépkocsikat. A Hunyadi téren lelőttek egy SS-katonát, a Víg utcában pedig lefegyvereztek egy nyilas csoportot. A Paulay Ede utcában német parancsnoki híradó vonalat szakítottak meg. A Köröndön felrobbantották az Andrássy utat védő légvédelmi ágyút.

Eredményesen tevékenykedett még a Kelen Béla s a Lakatos Béla vezette újpesti, és a Hazai Jenő által irányított pesterzsébeti KISZ-partizángárda.

1944 őszén a fiatalok körében számos antifasiszta ifjúsági szervezet alakult. Ilyenek voltak pl. a Nemzeti Ellenállás Diákmozgalom, a Demokrata Diákfront, a Szabad Élet Diákmozgalom, és más egyesületek. Ezek közösen hívták életre a Magyar Diákok Szabadságfrontját. A kommunista munkásifjak és a fiatalok szervezetével, a KISZ-szel együtt ez a tömörülés alapító tagja volt a Magyar Ifjúság Szabadságfrontjának, amely csatlakozott a Magyar Fronthoz és a Bajcsy-Zsilinszky Endre vezette Felszabadító Bizottsághoz.

A romániai antifasiszta fordulat után hamarosan nyilvánvaló lett, hogy a Vörös Hadsereg rövidesen megkezdi felszabadító küldetését Magyarországon. Míg korábban mindkét fél azzal számolt, hogy ez az északkeleti Kárpátokon át fog megtörténni, most egyszeriben délkeletről nyílt kapu az ország belseje felé. A 4. Ukrán Frontnál összpontosított magyar antifasisztákat, frontpropagandistákat, politikai munkásokat ezért részben átvezényelték a 2. és a 3. Ukrán Front állományába.

Románia, Finnország és Bulgária kiválása a tengelyhatalmak szövetségéből, aktivitásra késztette a horthysta uralkodó köröket is. Szeptember közepétől az ún. „kiugrási iroda" is fokozta tevékenységét. Osztályuralmuk átmentése érdekében, forradalmi változásoktól félve, mindenekelőtt a nyugatiakkal való különbékét szorgalmazták. Náday István vezérezredes missziója után azonban nyilvánvalóvá lett, hogy érdemi tárgyalások ügyében az országnak a Szovjetunió útján kell a szövetségesekhez fordulnia. Ennek megfelelően a titokban Moszkvába kiutazott delegáció október 11-én aláírta az előzetes fegyverszünetet.

A Magyar Frontba egyesült pártok tömegbefolyása a nyár végén, ősz elején, egyre fokozódott. Két alkalommal is memorandumot juttattak el a kormányzóhoz, amelyben vázolták a háborúból való kiválás, a németekkel való szembefordulás és a demokratikus változások feltételeit.

Ez időben reálisnak látszott, hogy Horthy a Magyar Front támogatásával – a hadsereget is felhasználva – rászánja magát a különbéke megkötésére. Többszöri kapcsolatfelvétel után Horthy személyesen tett ígéretet az október 17-i cselekvésre, a munkásság felfegyverzésére.[26]

Az október 15-i események a tömegeket és a hadsereget váratlanul és felkészületlenül érték. A proklamáció az uralkodó osztályok árulásának újabb bizonyítéka lett. Horthy megszegte a Magyar Front képviselőinek adott ígéretét is. A németek számára legkedvezőbb időpontban vallott színt Horthy. Így a már jól előkészített Szálasi-puccs teljes sikerrel járt.

Október 15-én a várpalotát védő testőrség fegyveresen állt ellen a német támadásnak. Tűzharc robbant ki az Andrássy-laktanyát átvenni készülő nyilas különítmény és az ott levő huszártisztek között. A Reiter Ferenc utcában elszállásolt munkaszolgálatos alakulat emberei felfegyverezték magukat. Megmozdulásukat csak jelentős karhatalmi erőkkel sikerült letörni.[27] A katonai raktárakban dolgozó

„muszos" csoportok némelyike a főváros több pontján harcot kezdett a németek és nyilasok ellen.

„Az Eskü téren kézigránátot dobtak a menekülő német katonák közé... Ezt megelőzően az Üllői úton történt incidens... Több helyen türelmetlen zsidók rálőttek a német katonákra. Így a Körúton, a Royal Szállónál történt hasonló incidens" – olvasható a Magyarság című nyilas lap 1944. október 17-i számában.

A nyilas puccs után több alakulat parancsnoka szélnek eresztette embereit, a katonák tömegesen szöktek meg, nem tették le az esküt Szálasira. Sok tiszt beteget jelentett, nyugdíjazását kérte, megtagadta az áttelepülést elrendelő parancsot. A nyilasok letartóztatták Tóth Mihály alezredest, aki katonáit felszólította, hogy ne szolgálják a „csőcselék kormányt". Győrffy Gyula alezredes is ellenszegült a hatalomátvételnek, ezért a nyilasok elfogták, és hadbírói ítéletre agyonlőtték.

A Kárpátokban harcoló 1. hadsereg parancsnoka, Dálnoki Miklós Béla vezérezredes átállt a 4. Ukrán Front oldalára. Az október 15-ét követő napokban mintegy 20 000 katona szüntette be itt a kilátástalan harcot, és ment át a felszabadító erők oldalára.

A nyilas puccs után a hadsereg erkölcsi állapota megrendült, elkezdődött egyre gyorsuló felbomlása.

A Magyar Front, az antifasiszta pártok, ellenállási szervezetek és csoportok ekkor önerőből tettek lépéseket a nemzeti ellenállás kibontakoztatására. A hadsereg egyes ellenzéki csoportjai, és a Horthyban csalódott uralkodó körök is, lázasan keresni kezdték a kapcsolatot a Magyar Fronttal.

November első felében Bajcsy-Zsilinszky Endre vezetésével megalakult a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága nevű szervezet. A Bizottság célja, hogy immár gyakorlatilag szervezze és vezesse az ellenállást, a nemzet szabadságharcát. „A magyar nép karjával, az üzemi munkások, katonák, parasztok karjával fogunk cselekedni, amikor a nemzetgyilkos fegyvert a hitleri Németország és azok magyarországi bérencei ellen fordítjuk" – hangzik a szervezet felhívása.

A Felszabadító Bizottság nem ismerte el a Szálasy-kormányt, s önmagát tekintette a magyar nép akarata megtestesítőjének, a főhatalom letéteményesének.

Megszervezték a Felszabadító Bizottság Katonai Vezérkarát, amelynek élén Kiss János altábornagy és Nagy Jenő ezredes állt.

Számos tiszti és katonai ellenállási csoport csatlakozott hozzájuk. Pálffy György, a KP Katonai Bizottságának vezetője is szorosan együttműködött velük.

A Katonai Vezérkar összefogta a már küzdő csoportokat, s újakat hozott létre. Kidolgozta egy budapesti antifasiszta felkelés stratégiai terveit, és a gyakorlati megvalósítás módozatait. Ennek lényege az volt, hogy a hadsereg egységei és a felfegyverzett munkáscsoportok adott jelre megszállják a német és nyilas parancsnokságokat, a közintézményeket, a főváros stratégiai pontjait, köztük a pályaudvarokat és hidakat. Ezzel az akcióval egyidejűleg a harcoló csapatok Budapest

déli részén megteremtik az összeköttetést a szovjet erőkkel, folyosót nyitnak részükre, és azt mindaddig tartják, amíg a Vörös Hadsereg alakulatai beérkeznek a fővárosba.

A Felszabadító Bizottság és a Katonai Vezérkar által folytatott szervezkedés meglehetősen előrehaladott állapotban volt, amikor a Számonkérő Különítmény árulás folytán tudomást szerzett a mozgalomról.

November 22-én este elfogták Bajcsy-Zsilinszky Endrét, Kiss János altábornagyot, Nagy Jenő ezredest, és a mozgalom többi vezető személyiségét. A Tartsay lakásra megbeszélésre igyekvő hazafiakat kelepcébe csalták.

A december 8-i főtárgyaláson a szervezkedés katonai vezetőit, Kiss Jánost, Nagy Jenőt, Tartsay Vilmost halálra ítélték és kivégezték. Több más személy súlyos börtönbüntetést kapott. Bajcsy-Zsilinszky Endre életét pár héttel később, december 24-én, Sopronkőhidán oltották ki.

Ezzel meghiúsult az utolsó kísérlet is, hogy az ország központi irányítás alatt álló fegyveres felkeléssel, szervezett tömegmozgalommal, országszerte kibontakoztatott ellenállással forduljon szembe a német megszállókkal és nyilas kiszolgálóikkal.

Az október 15-e után egyre féktelenebbé váló terror, az ország tervszerű kirablása és elpusztítása, a zsidók, katonaszökevények, kitelepülni nem akarók szakadatlan üldözése, s nem utolsósorban a háború elvesztése miatt érzett kilátástalan helyzet az emberek nagy tömegeit fordította szembe a Szálasi rendszerrel. A belső feltételek minden korábbinál kedvezőbbre fordultak az ellenállás kibontakozásához. Ezzel a lehetőséggel azonban korántsem állt egy szinten a mozgalom szervezettsége.

Az ellenállás és a partizántevékenység Budapesten öltött a legnagyobb méreteket. Az ország területén eddig ismert 38 különböző nagyságú partizáncsoportnak csaknem a fele a fővárosban működött. Százak és ezrek vonultak illegalitásba, szereztek fegyvert, és bekapcsolódtak valamilyen formában a cselekvésbe.

A Kommunista Párt a helyzettel egy percig sem megbékélve röplapjaiban, kiadványaiban szüntelenül harcra buzdította, s ténylegesen is ellenállásra szervezte a nemzetet. Nem véletlen, hogy elsősorban a főváros külső munkáskerületeiben – ahol a pártnak nagy befolyása volt – jöttek létre a legjelentősebb partizáncsoportok.

Ezek a külvárosi csoportok többnyire a peremkerületekben alakultak, ahol az emberek a gyárból, a közös mozgalmi munkából, a hétköznapok életéből jól ismerték egymást. A csoportok magva köré szökött katonák, munkaszolgálatosok, fiatalok, üldözöttek, illegalitásban élő személyek csatlakoztak. Létszámuk gyakran a 40–110 fő között mozgott. A harci csoportok mellett a barátokból, hozzátartozókból, fiatalokból, nőkből, öregekből kiépült a támogatók széles hálózata, akik a felderítésben, élelmezésben, fegyver- és lőszerszerzésben, a sajtó- és propagandamunkában vettek részt.

Az ilyen nagy létszámú csoportok szervezett együtt tartása, élelmezése, fegyverrel, ruhával, igazoló papírokkal való ellátása roppant nehézségekkel járt. A párt és a KISZ ekkor az ún. „beépülési taktikát" ajánlotta az antifasiszta harcosok figyelmébe. „A munkásságnak be kell hatolnia a Szálasi-bábkormány összes fegyveres vagy polgári alakulataiba, hogy belülről rombolják és bénítsák meg működésüket" – hangoztatja a KP október 28-i nyílt levele.

Feladatul adta meg, hogy a munkásoknak meg kell nyerniük a katonákat – „be kell nyomulni a laktanyákba" – s meg kell teremteni a dolgozók és a honvédek közös harci frontját.

E törekvések jegyében a párt beküldte tagjait, s a harcra kész egyéneket a nemzetőri, kisegítő karhatalmi, az egészségügyi, a légoltalmi és más egységekbe, sőt a hadsereg alakulataiba is. Megkísérelték a maguk oldalára vonni őket, parancsnokait befolyásolni, vezető pozíciókat szerezni. Az ellenállók, partizánok, látszatból, félrevezetésül maguk is létrehoztak ilyen – formálisan a rendszerhez tartozó, valójában a hazafiak érdekeit szolgáló – katonai vagy félkatonai alakulatokat. Ezek minden lehető alkalommal keresztezték, meghiúsították a fasiszták céljait, sőt az önálló bátor vállalkozások egész sorát hajtották végre.

Az újpesti partizánok tevékenysége a kerület munkásmozgalmából sarjadt ki. Földes László vezetésével a Vilmos-laktanyai kisegítő karhatalmi egységnél 22 emberüket öltöztették egyenruhába, akik mint „kihelyezett őrség" léptek fel. Létszámuk a felszabadulásig 67 főre növekedett.

Bátor harci tettek sorát hajtották végre. Megmentették az elpusztítástól az újpesti víztornyot és a villanytelepet. A nyilasházból kiragadtak 48 politikai foglyot, majd még ugyanazon éjjel felrobbantották a hírhedt bűnbarlangot. Oltalmazták a kerület gyárait, a vízművek telepét. Járőrözéseik során irtották a nyilasokat, rombolták a híradó vonalakat. Védelmet biztosítottak az üldözötteknek, a katonaszökevényeknek. Sikeres akciókat folytattak újabb fegyverek, egyenruhák és katonai felszerelések megszerzésére.

Az újpesti partizánokkal szorosan együttműködött a rákospalotai kommunisták nemzetőri és légószázadnak feltüntetett 30–40 főnyi csoportja.

A munkások fegyvert, egyenruhát szereztek, megszakították a németek híradó vonalait, rongálták járműveiket. Tervük volt, hogy kapcsolatot teremtenek, s utat nyitnak a Vörös Hadseregnek. Bár ez a cél nem sikerült, az egyik szovjet parancsnoksággal mégis érintkezésbe léptek, s helyi ismereteikkel segítették őket. Részt vettek a kerület megtisztításában, majd ezután belőlük szerveződött meg az első karhatalom és a helyi rendőrség.

Angyalföldön eredményesen tevékenykedtek a KP Katonai Bizottsága Fehér Lajos vezette akciócsoportjai, és a KISZ harci gárdái. Ezek mellett a kerületben több felsőbb kapcsolat nélküli csoport is működött önállóan. A Bodor utcában egy krétagyár telephelyén Seres Géza és társai építettek ki bázist az ellenállók,

üldözöttek és katonaszökevények részére. November 18-án a nyilasok rajtuk ütöttek, több embert elhurcoltak és kivégeztek.

Egy másik csoport Somkuti János vezetésével a Teve utcai légó KISKA-egységbe beépülve kezdett dolgozni. A Madarász telepen Viola Zoltán és elvtársai szervezkedtek. Gáspár Sándor és Biszku Béla segítségével jutottak fegyverekhez. A csoportok kisebb diverziókat hajtottak végre; a gépkocsikat megrongálva lehetetlenné tették a tűzoltó felszerelés elhurcolását, kézigránátokat dobtak a csőgyár közelében álló német autókra. Hamis igazolvánnyal számos szökevény és üldözött életét mentették meg. Segítséget adtak, hogy a fogságból megszökött szovjet katonák visszajuthassanak övéikhez. Mulató János és az angyalföldi fegyveres csoportok néhány tagja részt vett a Margitsziget megtisztításában.[28]

A kőbányai partizáncsoport létrehozása ugyancsak a KP érdeme. Kiss Károly kezdeményezésére P. Horváth István és Hajdók Béla kezdte el a szervezést a kerület baloldali munkásai, antifasisztái körében. A 6 fős kicsiny sejt a későbbiekben 45 emberből álló csoporttá növekedett.

A társaság szabályos katonai alakulat látszatát igyekezett kelteni. Sági Gyula segítségével egy visszavonuló alakulat három vagonnyi felszerelését „vételezték" fel. A Szent László téri iskolában elhelyezkedő csoport a II/3. híradó század törzsének adta ki magát.

A kőbányaiak kézigránátot dobtak a német autókra, elvagdosták a telefonvezetékeket, nyilas járőrökkel ütköztek meg. Kiemelkedő tettük volt, hogy december 31-én felrobbantották a kispesti nyilasházat. Ügyük támogatására megnyerték Domokos zászlós közelükbe települt légvédelmi ütegét. A katonák nem lőttek a szovjet gépekre, e helyett vaktában tüzeltek.

Amikor megindultak a harcok a terület felszabadításáért, a finánclaktanyánál hátba támadták a németeket, mire azok ezen a szakaszon kénytelenek voltak gyorsan visszavonulni.

A kőbányai partizánok Kispest területére is kiterjesztették akcióikat, s ott számos merész vállalkozást hajtottak végre. Voltak itt más, önálló csoportok is, amelyek történetét sajnos még ma sem ismerjük eléggé. A nyilasok felgöngyölítették pl. Károly Gyula munkásokból szervezett ellenálló csoportját. Házi Árpád vezetésével is harcolt ott egy partizán részleg, amelyik az egész környékre kiterjesztette akcióit. Ezekhez csatlakozott Matusek Tivadar 10 főnyi gárdája is. Ez a csoport felrobbantotta a villamos fővezeték tartóoszlopát, majd a Duna-parton megrongálta egy német páncélos futóművét. Az egyik KISKA-egység a kispesti malomnál tűzharcot vívott a nyilasokkal, de sajnos veszteségeket szenvedett.

A kispesti ellenállók tevékenységét a Vörös Hadsereg is elismerte. „A szovjet katonatisztek meglátták kézigránátjainkat, pisztolyainkat. Miután megmutattuk nekik a titkos nyomdánkat is, csakhamar nagy barátságba kerültünk velük. Fegyvereinket el sem szedték" – írja visszaemlékezésében Tatár Aladár.

Itt tevékenykedett Illinger János is, akit a Vörös Hadsereg küldött át az arcvonalon bizalmas feladattal.

Az ismeretlenség homályában maradnak a Rákoskeresztúron végrehajtott partizánakció résztvevői. A helyi csendőrség október 24-én arról jelent, hogy „valószínűleg kommunisták" felrobbantották a vasúti sínt egy Rákos felé haladó vonat mozdonya alatt. Egy másik adat szerint az egyik Gestapo-besúgó arra vállalkozott, hogy 2000 pengőért és egy öltönyért elárulja azokat a kommunistákat, akik a temető melletti kocsmában szoktak gyülekezni.[29]

Rákoshegyen Szekeres Pál irányításával szerveződött egy 24 fős kommunista partizáncsoport. Ezek megakadályozták 180 katonaköteles férfi behívását. A pályaudvaron gabonával, építőanyaggal teli vagonokat tartottak vissza. Szabotázscselekményekkel híradó vonalakat rongáltak meg. A Ferihegyi repülőtéren is eredményes robbantást szerveztek.

December 25-én megkezdték a környéken található mintegy 60 német katona, helyi fasiszta lefegyverzését.

Együttműködtek a községbe települt „Táncsics Mihály" egyetemi KISKA-zászlóaljjal is, akik Szűr Mihály vezetésével lefegyverezték a helyi nyilasház őrségét.

Az ellenállók és a „Táncsics"-zászlóalj tevékenysége eredményeképpen Rákoshegyet minden harc nélkül szabadította fel a Vörös Hadsereg.

A szomszédos Pestlőrincen Matolai Zoltán vezetésével alakult ellenállási csoport. Szakasits Árpád révén kapcsolatban álltak a Magyar Fronttal is.

Lőrincen a repülőgépeket gyártó PIRT-üzemben gyakran került sor szabotázsra, munkakésleltetésre. Amikor elrendelték a gyár kitelepülését, az antifasiszták, ellenállók rábírták a szakmunkásokat, hogy a kiadott parancs ellenére se hagyják el városukat.

A Pesterzsébeten szerveződő ellenállást Hazai Jenő irányította. Egy másik csoportosulás Konok Ferenc esztergályos köré tömörült. Mindketten az ellenállás kommunista vonalához kapcsolódtak. Nehéz körülmények, bonyolult viszonyok közepette dolgoztak. Az ott lakó munkások tisztánlátását ugyanis hosszabb időn át megzavarta az antifasiszta harc kérdésében is a párt irányvonalával szemben fellépő azzal ellentétesen cselekvő, szélsőbalos Demény-féle frakció.

Az erzsébeti ellenállóknak az volt a terve, hogy rést nyitnak az arcvonalon, és segítséget nyújtanak a városrész felszabadításához. Kapcsolatba léptek Sugár Istvánnal, aki a Vörös Hadsereg titkos megbízatásával jött. A Számonkérő Különítmény nyomozói december közepén lecsaptak szervezkedésükre. A foglyokat a Margit körúti börtönbe hurcolták, és ott az elfogott kommunistákat kegyetlenül megkínozták.

A Bessenyei utca 84. szám alatti partizántanyát a helybeli nyilas pártszolgálatosok számolták fel.

Kisebb méretű ellenállás bontakozott ki Sashalmon is. A filmgyárban egy 76 fős csoport szerveződött meg, mely a leleplezés elkerülésére szabályos honvédségi jelleget öltött. Közelebbi tevékenységük sajnos nem ismeretes előttünk.

A szomszédos Mátyásföldön az egyik katonai alakulat mintegy 40 férfit, köztük 21 munkaszolgálatost vett fel soraiba, és nyújtott így részükre teljes biztonságot az elhurcolás elől.

A Valéria-telepen és a Wekerle-telepen Lantos József csoportja szervezkedett. Bázisuk az Aszódi utca 27. számú házban volt. Eleinte a VI/2 KISKA-alakulatba beépülve tevékenykedtek, később önállósították magukat.

Tömegével készítették a „Halál a német megszállókra!" szövegű röpcédulákat. A ferencvárosi pályaudvaron feltörték a vagonokat, fegyvert, lőszert zsákmányoltak. Ugyanitt egy német harckocsit is megrongáltak. A felszabadulás után egy lovaskocsi rakomány fegyvert, felszerelést adtak át a Vörös Hadseregnek.

Az Epreserdő területére légi úton ledobott utánpótlást is rendszeresen pusztították. A benzintartályokat kilyukasztották, a lőszer- és fegyverküldeményeket a vízzel telt bombatölcsérekbe húzgálták.

Január 4-én a rendőrség rajtaütött a rejtekhelyükön, de a csoportnak sikerült kicsúsznia a gyűrűből. A Valéria-telep lakói elrejtették őket.

A magyar ipar fellegvárában, a Vörös Csepelen is kibontakozott az ellenállás. A munkások szabotálták a termelést, sztrájkokat, megmozdulásokat szerveztek. Kézről kézre jártak a KP röplapjai, a földalatti sajtó termékei.

Az illegális Szabad Nép is megemlékezett arról, hogy az ottani dolgozók felgyújtották a gyár magnézium készletét, és ezzel jelentős kárt okoztak a hadiipari termelésben.

Október 15-ét követően a gyár kommunista-szocialista munkásaiból megalakult az ún. „13-as bizottság". Azt a célt tűzték maguk elé, hogy fegyvert szereznek, gyári őrséget állítanak fel, s a fontos ipari komplexumot megvédik a pusztítás, a leszerelés és elhurcolás elől. Zavarni akarták a közeli csapatok hírközlését, utánszállítását is. A honvédeket meg akarták nyerni, hogy ne harcoljanak tovább a Vörös Hadsereg ellen.

A kőbányai repülőgépgyárban dolgozó csepeli kommunisták lehetetlenné tették a gépek nagy részének elszállítását. Megmentették 13 ott dolgozó szovjet hadifogoly életét is. A WM-gyárban kibontakozó széles körű szabotázzsal megakadályozták az ún. „Szálasi-röppentyű", egyfajta páncélelhárító fegyver tömeggyártását. A nyilas parancsnok szerint naponta csak 50 db készült, holott a termelést 1000-re lehetett volna fokozni.

Igazgatók, műszakiak, mérnökök, munkások, vasutasok és hajósok minden lehetőt elkövettek a gyáróriás gépeinek, felszerelésének, nyersanyagának és késztermékeinek megmentésére. Bár a fasiszták sok mindent elhurcoltak, a munkások több más mellett megmentették a nagy turbinát, a martinüzem ötvöző anyagait és két kemencéjét, rengeteg gépet, anyagot és felszerelést.

December 4-én a katonai vezetés elrendelte a városrész kiürítését. Csepel népe két napon át tartó tüntetéssel tiltakozott ez ellen. A kirendelt karhatalom tehetetlennek bizonyult a tömeggel szemben. Az emberek leszaggatták a plakátokat, felvonultak, fegyvert kértek és kaptak is az ott állomásozó nyíregyházi huszároktól. A fegyveres ellenállók – írja a Szovjet Tájékoztató Iroda – „miután kézbevették a fegyvereket, jelentős kárt okoztak a németeknek és a nyilasoknak". Egy akció során kiszabadították 8 elfogott társukat is.

Más csepeliek sikerrel teremtettek kapcsolatot a Vörös Hadsereggel. A felszabadítókat a város előtt népes üdvözlő delegáció fogadta.

Az óbudai ellenállást Tóth Ignác szervezte meg. Beépülve a helyi nemzetőrségbe, mintegy 50 baloldali munkást fegyvereztek fel. Elsődleges feladatuknak az életfontosságú vízművek és a gázgyár védelmét tekintették. A felszabadulás után az ott tevékenykedő antifasisztákból szerveződött meg Óbuda első rendőrsége.

Mint Európa annyi más országában, hazánkban is a kommunista párt volt az ellenállás és partizánharc legfőbb vezetője és szervezője. A kommunisták hozták a legtöbb áldozatot, ők harcoltak a legodaadóbban. A fasiszta terrorszervek tucatjai folytattak ellenük irtó hadjáratot. A KP a sok száz mártírja, a fasizmus és a reakció ellen folytatott, a partizánharcban betöltött kiemelkedő szerepe lévén vált az új Magyarország vezető erejévé.

A népfrontpolitikának megfelelően ott küzdöttek azonban mellettük más pártokhoz, egyesületekhez, csoportokhoz, szervezetekhez tartozó hazafiak, vagy éppen magányos harcosok is. Ezeknek sokszor eltérő véleménye volt a harc útjairól, módjairól, s főleg a jövő kilátásairól; – de mindez nem zárta ki azt, hogy a legfontosabb kérdésben, a fasiszták elleni tenniakarásban együtt ne működhessenek a kommunistákkal.

Bár e csoportok között is többféle árnyalat fordult elő, összefoglaló néven polgári csoportoknak szoktuk nevezni őket.

A Magyar Hazafiak Szabadság Szövetsége nevű szervezettel állt szoros kapcsolatban a Visegrádi utca 36. szám alatti házban, egy könyvkiadó vállalat helyiségeiben berendezkedett, Radó Imre és Magyari Béla vezette ellenállási csoport. Jórészt üldözöttek tartoztak hozzájuk, akik főleg emberek mentésével, rejtésével, antifasiszta propagandával és fegyverek gyűjtésével foglalatoskodtak.

A csoport nagy kiterjedésű hálózatot hozott létre, amelyben nyomdászok, vésnökök, s a hamis okmányok, iratok készítésének mindenféle „szakemberei" megtalálhatók voltak. Az általuk készített papírokkal emberek százait helyezték biztonságba, mentették meg.

A magányosan kószáló hungaristák ellen több fegyveres akciót is végrehajtottak. A nyilas kísérők megsemmisítésével Óbudán egy tömeges kivégzést akadályoztak meg.

A Radó-csoport december 29-én árulás következtében lebukott. Az illegális

találkozóra érkező személyeket már SS-katonák várták. Az elfogottakat a Wesselényi utcai német laktanyába hurcolták, ott 81 embert kínoztak meg és végeztek ki, egy hadbírói látszattárgyalás után.

A magyar ellenállási csoportok közül a Radó-féle szervezkedést érte a legsúlyosabb vérveszteség.

A Nobel-díjas Szent-Györgyi Albert professzornak a nácizmussal szembeni ellenérzése ország- és városszerte ismert volt. Szent-Györgyi tudományos tekintélyére, népszerűségére építve, ezt az antifasiszta ellenállási körök is fel akarták használni. A kiugrás útját kereső horthysták ugyanakkor a nyugatiak felé teremtett jó kapcsolataira akartak építeni. Természetesen mindez nem maradt titok sem a Gestapo, sem a magyar defenzív szervek előtt.

A Szent-Györgyi nevével fémjelzett ellenzéki politikai tömörülés főleg az értelmiségiek között s a horthysta állami és társadalmi élet repezentáns személyiségei körében eresztett gyökeret. Népi kapcsolatai szinte alig voltak. Tevékenysége úgyszólván egyetlen téren sem jutott el a gyakorlati cselekvésig.

1944 nyarán végre együttműködést teremtettek a Várnai Zseni írónő nevét viselő ellenállási csoporttal. Ez egy baloldali szervezkedés volt, harcra kész egyénekkel, sokirányú kapcsolatokkal az üzemi munkások között és az aktívan tevékenykedő csoportokkal.

A Szent-Györgyi–Várnai csoport fegyvereket, lőszert szerzett és gyűjtött össze a Ferenchegyi barlangban. Akciócsoportjuk kézigránátos támadást intézett a nyilasok ellen. Az egyik alkalommal a Filatori-gátnál is tűzharcot vívtak. Foszforos készítményeikkel több német autót borítottak lángba. A Lovas úton, a Budafoki és a Balatoni út mentén is akciókat hajtottak végre.

Dávid Tamás szerkesztésében kiadták a „Márciusi Magyarország" című földalatti lapot. Ezenkívül 10–15 ezer példányban röpcédulákat is készítettek, amelyeket városszerte terjesztettek.

A szervezkedéshez csatlakozott katonatisztek segítségével a Nagymező utcai „Taurus"-üzemben a munkások részére fegyveres kiképzést tartottak. Október 15-én a nyilasok rajtuk ütöttek, és gyorsan felszámolták ezt a fontos bázist. December közepén a nyilasok fegyveres harccal elfoglalták a csoport raktárát, legfontosabb bázisát, rejtekhelyét, a Ferenchegyi barlangot.

Az elfogott partizánokat később a Radeczky-laktanyában és a Margit körúti fegyházban kivégezték.[30]

Seres Géza és Bauer Miklós szervezte meg az „Ellenállás" nevű, jórészt polgári értelmiségieket tömörítő csoportot. Ennek volt tagja Boldizsár Iván is. Tevékenységük többirányú volt.

– A jugoszláv partizánoknak gyógyszereket, kötszereket juttattak, sebesültjeiket hamis SS-rendszámú kocsival kezelésre Budapestre szállították.

– Ezeknek, s az üldözött zsidóknak, katonaszökevényeknek, mesterien készült hamis iratok tömegét juttatták.

– 1944 nyarától kéthetenként 5–600 példányban megjelentették, és teljes sikerrel terjesztették az Ellenállás című földalatti lapot.

Az összegyűjtött fegyvereket és robbanóanyagot a Kommunista Pártnak és egyes harcoló csoportoknak adták át. A Bodor utcai telepüket – ahol ellenállókat is bújtattak – november 18-án a nyilas pártszolgálatosok számolták fel.

A budapesti ellenállás történetében még számos fehér folt akad. Vannak olyan partizáncsoportok, amelyekre csak szórványos, töredék adatokkal rendelkezünk. Ennek főleg az az oka, hogy a résztvevők nagy része vagy mindegyike elpusztult a harcokban.

A budapesti nyilas pártszolgálat vezetője arról vallott, hogy leverték a Gyömrői úti téglagyárban szerveződött partizáncsoportot. „Mindenkit kivégeztünk, akit ott találtunk" – mondta Kaesmann Baritz István. A Gizella-malom ellenállási csoportját is felgöngyölítették. Partizánok tevékenykedtek a solymári erdőben is. A fasiszták december 23-én felszámolták a csoportot. Az elfogott szabadságharcosokat a helyszínen agyonlőtték.

Nem ismerjük még részleteiben a központi Városházán Horváth Árpád színházi rendező irányításával kibontakozott szervezkedést, a zuglói ellenállás történetét, a Kovács Pál amerikai hírszerző tiszt vezetése alatt álló „Dallam" fedőnevű csoport tevékenységét. Ezt a megmozdulást a Gestapo és a magyar defenzív szervek együttesen tiporták el. A csoport vezetőjét, számos tagját, köztük Tóth Potya Istvánt, a neves labdarúgót, közvetlenül a felszabadulás előtt a BM pincéjében kivégezték.

A német megszállást követően Budapesten több olyan polgári jellegű szervezet, egyesület és csoportosulás jött létre, amelyek hazafias, náci-, nyilas- és háborúellenes elveket vallottak. Tagjaik jórészt a felvilágosult polgárság képviselői, a horthysta államvezetés március 19. után félreállított emberei, értelmiségiek, művészek és üldözött zsidók voltak. Gyakran a mozgalmi vonalról leszakadt munkások, sőt más kapcsolatot nem találó kommunisták is csapódtak hozzájuk.

Ilyen tömörülés volt a Supka Géza vezette „Szabadság, Emberiesség, Magyarság" mozgalom; a Pálffy Gézához csatlakozott ún. „PEM"-csoport; a néhai Teleki Pál híveinek szervezkedése, az ún. Teleki-csoport; a Pisky Schmidt Frigyes szervezte „Magyar Szabadság Mozgalom", amely megjelentette a Feltámadás című lapot, s beszervezte a Stollár Béla vezette fegyveres KISKA-egységet. A „Magyar Függetlenségi Mozgalom" főleg a Horthy család bizalmi embereiből verbuválódott, akik az ún. „kiugrási iroda" köré tömörülve a régi rendszer átmentésén fáradoztak.

A Szovjetunió Magyarországi Barátainak Egyesülete nevezetű szervezet köré számos munkás, haladó gondolkodású értelmiségi csatlakozott. A szervezet képviseltette magát a Felszabadító Bizottságban is. Kiadványaival sokban hozzá-

járult, hogy a magyar nép barátként, felszabadítóként fogadja a Vörös Hasereget. Vezetőjét, Fisch Emilt, a nyilas hadbíróság végeztette ki Sopronkőhidán.

Szervezettségben, létszámban és a végzett munka nyomán a Magyar Hazafiak Szabadság Szövetségét tehetjük az első helyre. Vezetője Magyari Ferenc volt. Tagjai a legkülönbözőbb társadalmi rétegekből kerültek ki. Volt köztük 1919-es kommunista, számos munkás, de horthysta államtitkár és aktív katonatiszt is. A szervezet ideológiai képe is rendkívül vegyes volt. Kapcsolatban álltak a Felszabadító Bizottsággal, számos ellenálló csoporttal, katonai egységgel, de a horthysta adminisztrációval is. Közreműködésükkel jutott el Moszkvába az Aczél Ede vezette nem hivatalos delegáció a fegyverszüneti lehetőségek kipuhatolására. A szervezet megbízásából adták ki a Szabadságharc című illegális lapot. Szerkesztőjét, Kóródi Béla újságírót, a nyilas hadbíróság ítélte halálra.

E jórészt polgári jellegű csoportok és szervezetek harci tevékenysége nem volt jelentős. Főleg politikai síkon mozogtak. Bemutatásukat ezért inkább csak a kép teljessé tétele érdekében tartottuk szükségesnek.

1944. szeptember 26-án a katonai vezetés rendeletet adott ki a félkatonai jellegű Nemzetőrség felállítására. Ez az intézmény később Kisegítő Karhatalom, népszerűen említve KISKA néven működött tovább.

A kommunisták szorgalmazta ún. beépülési taktikának megfelelően a baloldali erők, antifasiszta csoportok, kommunisták megkísérelték, hogy felvétessék magukat a KISKÁ-ba, ott sejteket, csoportokat szervezzenek, kézbe vegyék a parancsnoki posztokat, és befolyásolják az egységek tisztjeit. A KISKA nevet fedőszervül használva, nemegyszer maguk hoztak létre ilyen fegyveres csoportokat. Néhány századot teljesen kisajátítottak, parancsnokaik révén kézbe vették.

Így aztán fegyverhez, felszereléshez jutottak, szervezetten együtt maradtak, létüket hivatalos papírokkal fedezhették, sőt még élelmezésüket is a fasiszták biztosították. Fegyvereiket nyíltan hordhatták és szabadon mozoghattak. A KISKA szervezeti keretei a nehéz viszonyok közepette is legalitást nyújtottak számukra.

Az V. kerületben sikerrel tevékenykedett a Stollár Béla sportújságíró által szervezett KISKA-egység. A Klotild u. 22. számú házba szállásoltak be. Az volt a feladatuk, hogy megvédjék az önálló áramfejlesztő teleppel is rendelkező Légrády nyomdát.

Stollárék kapcsolatba álltak Szakasits Györggyel, a kőbányai partizánokkal, és a Magyar Függetlenségi Mozgalom nevű szervezettel.

Az egység hamis katonai okmányokkal látta el az arra rászorulókat. Rendszeresen portyázott, járőrözéseik során számos nyilast agyonlőttek.

Az V. kerületi hungaristák árulás nyomán felfigyeltek a csoportra, s december 25-én rajtuk ütöttek. A kibontakozó véres harcban, az egyenlőtlen küzdelemben, Stollárék alulmaradtak. A csoport 24 embere, köztük a kőbányai partizán Hullai

Jenő, Schweiger János és a parancsnok, Stollár Béla, hősi halált halt. Stollárt az új demokratikus honvédség post mortem főhadnaggyá léptette elő.

A józsefvárosi kiskásokat Ferenczy József szervezte meg. Egységükben számos baloldali ember, üldözött, katonaszökevény talált menedéket. A század tagjai röplapokat készítettek és terjesztették, fegyvert gyűjtöttek. Nyilas járőröket lőttek le, tettek ártalmatlanná. A Lehel piacon géppisztolyos támadást intéztek az oda települt légvédelmi üteg ellen. A Népszínház utcában és a Cyklop-garázsban német gépkocsikat rongáltak meg, rakományukat kézre kerítették. Akciójuk során hét hősi halottuk volt.

A nyilasok 1945. január 6-án rátörtek szálláshelyükre. Az embereket letartóztatták, s a vezetőket elhurcolták.

A Déry Jenő főhadnagy vezette VI. kerületi KISKA a Lovag utcában vert tanyát. Ide épült be a Valéria-telepi fiatalok egy csoportja, akik a századtól fegyvert és hamis okmányokat szereztek. A KISKA-században előforduló baloldali cselekmények miatt a nyilasok Déry főhadnagyot később letartóztatták. A Számonkérő Különítmény ezután Budapest felszabadulásáig fogva tartotta.[31]

A VII. kerületben Mátray Máthé Ferenc vezetése alatt működött a KISKA. A Mosonyi utcai csendőrlaktanyából kiszabadították Kabók Lajos szociáldemokrata képviselőt, és öt más ellenállót.

Budapest egyik legjelentősebb munkáskerületében, Angyalföldön szerveződött meg a XIII/1. KISKA-zászlóalj. Parancsnoka Gidófalvy Lajos főhadnagy volt. Az egyes századok élére szökött katonák, antifasiszták kerültek. Az egység az illegitim személyek, ellenállók gyűjtőhelyévé vált. Ezek a zászlóaljon belül több önállóan akciózó csoportot szerveztek.

Gidófalvyék hamis okmányokat adtak ki, védelmezték a kerület gyárait, üzemeit, őrséget állítottak a fontos vasúti létesítményekhez. Támadást intéztek a Petneházy utcai nyilasház ellen, leszerelték a Ferdinánd-híd és az Aréna úti felüljáró robbantótölteteit. Állandó őrséget biztosítottak több védett házhoz, megmentették a Vilma királynő úti gyermekotthon kicsiny lakóit.

A zászlóaljat a nyilasok felszámolták. Gidófalvy főhadnagy a fasiszták elleni harcban néhány társával együtt életét áldozta. Gidófalvy főhadnagyot a felszabadulás után – post mortem – őrnaggyá léptették elő.[32]

Zuglóban Zsabka Kálmán hozta létre a XIV/2 nevet viselő KISKA-századot. Nagy számban léptek be hozzájuk katonaszökevények, üldözöttek, üzemi dolgozók, a munkásmozgalomban tevékenykedő emberek. A csoport történetét jól ismerjük, mert a felszabadulás után írásba foglalták tetteiket.

Cselekményeik sorából említsük meg itt a legjelentősebbeket. Miután a nyilasok 9 emberüket elfogták, agyonverték őket, s a holttesteket kirakták a Stefánia útra, válaszul december 25-én megszállták a Thököly úti nyilasházat. Az ott tartózkodó pribékeket elfogták, s gyilkosság vádjával átadták a városparancsnokságnak. Meg-

védték a felrobbantás elől a Sportcsarnokot, oltalmaztak több védett házat, a nyomorék gyermekek otthonát, s a Földtani Intézetet. Fegyvereik erejét, egyenruhájuk tekintélyét mindenkor az emberi méltóság védelmének szolgálatába állították.

Varga Károly parancsnokhelyettes segítségével tevékenykedett az alakulaton belül – részint annak tagjaiból szerveződve – a kommunista, szocialista fiatalokból álló Vörös Brigád nevű partizáncsoport. Tagjai Zugló körzetében több alkalommal hajtottak végre kézigránátos támadást, merész rajtaütést, a németek, a nyilasok és a nyilas járőrök ellen. December 24-én pl. agyonlőtték a nyilas körzetvezetőt. Kimentettek két fogságba esett szovjet katonát. Lebukásuk annak következménye volt, hogy a Gestapo felfigyelt az e körzetben sűrűn előforduló fegyveres támadásokra.

Nyomozni kezdtek, s a Vilma királynő út egyik romos épületének pincéjében felfedezték rejtekhelyüket. Január 6-án a Vörös Brigád tagjait letartóztatták. Az elfogottakat a királyi várban székelő Gestapo és Számonkérő Különítmény elé hurcolták, és ott embertelenül megkínozták őket. Közvetlenül Buda felszabadulása előtt a fasiszták a Vörös Brigád tizennégy elfogott emberét, valamennyi vezetőjét kivégezték.[33]

Január 7-én a reggeli órákban a nyilasok és a németek lecsaptak a XIV/2 KISKA-század Garay téri körletére, elfogták és a vár kazamatáiba hurcolták az egység 220 emberét, köztük Zsabka Kálmán parancsnokot és szűkebb törzsét. Ezek közül többeket megkínoztak és kivégeztek. Az ellenállásnak ezt a fontos alakulatát ezzel sikerült szétzúzniuk.

Orvos, bölcsész, jogász, közgazdász egyetemi hallgatókból, szökött katonákból, üldözöttekből alakult meg az egyetemi Nemzetőr, majd a későbbi Táncsics Mihály nevét viselő 3–400 fős KISKA-zászlóalj. Parancsnokuk Várhelyi József volt. Sólyom László révén kapcsolatban álltak a KP Katonai Bizottságával, amely az egységet a tervezett budapesti felkelésre kívánta alkalmazni. Az alakulat megszervezésére és későbbi alkalmazására nagy befolyással volt a Magyar Ifjúság Szabadságfrontja nevű szervezet.

A fiatalok gépkocsikat szereztek, robbantásokat hajtottak végre, üldözötteket mentettek, hamis iratokkal látták el az arra rászorulókat. A később Rákoshegyre vezényelt alakulat sikerrel működött együtt a helyi ellenállókkal. Ez irányú tevékenységükről már korábban szóltunk.

Január elején, amikor a helyzetük tarthatatlanná vált, embereiket hamis papírokkal ellátva, szélnek eresztették.

A Magyar Diákok Szabadságfrontja kezdeményezésére baloldali egyetemi hallgatók, munkás- és tanoncfiatalok épültek be a fasiszta Prónay-alakulatba. Úgy látták, hogy annak szervezeti keretei kellő fedezetet és legalitást nyújtanak a fegyveres harcra. Mikó Zoltán százados segítségével kézbe vették a parancsnoki, a tiszti posztokat, és a Szentkirályi utcai részleget megbízható embereikkel töltötték fel.

A baloldali ellenállási szervezetek mintegy 240 fiatalt irányítottak ide. Parancsnokuk Csohány Endre volt.

Feladatuk szintén az volt, hogy kiképzett és felfegyverzett állományukkal adandó alkalommal bekapcsolódjanak a tervezett felkelésbe. Akció esetén fel kellett volna morzsolniuk a valódi Prónay-különítményt. A fasiszta elhárító szervek rájöttek, hogy soraikban 10 szökött munkaszolgálatos rejtőzik, akiket egy razzia alkalmával ki is szűrtek. Ezeket később a Margit körúti börtönben egytől egyig agyonlőtték.

A zászlóalj úgy menekült meg a leleplezéstől, hogy váratlanul kitelepült a Börzsönybe. Itt a sikeres partizáncselekmények egész sorát hajtották végre. Megmentették a felrobbantástól az Ipoly-hidat, szabotázzsal megakadályozták a márianosztrai bánya gépeinek elszállítását. Kapcsolatot teremtettek a Vörös Hadsereggel, s részükre fontos felderítési, hírszerzési adatokat juttattak át. 10–15-ös csoportokban, szovjet felderítőkkel együtt dolgozva, mélyen kikémlelték a német front mögötti területet. Megbízásuk teljesítése után az egész egység átvonult Nagybörzsönybe, a Vörös Hadsereghez.

A fegyveres tevékenységgel egyidőben Budapesten kibontakoztak a népi ellenállás olyan kevésbé látványos, de tömegében mégis roppant hatásos formái is, mint a bevonulási parancsok megtagadása, szökések a hadseregből, ellenszegülés a nyilasok kiürítési rendelkezéseinek és így tovább. Ezrek és ezrek mentették a pusztítás és elhurcolás elől a gyárak gépeit, anyagait, a kommunális és egészségügyi intézményeket, a múzeumok kincseit, a főváros értékeit; – az új élet megindításának lehetőségét biztosító nemzeti vagyont. Az emberek, főleg a peremkerületekben, megtagadták a részvételt a város erődítésében, semmibe vették a munkakötelezettségi parancsokat, kényszer ellenére sem hagyták el lakóhelyüket.

Fel nem becsülhető eredménnyel járt az a küzdelem, amelyet a haladó erők, vagy sokszor csak a jó szándékú becsületes emberek folytattak az illegalitásban élők, körözött személyek, üldözöttek, szökött katonák, az itt élő lengyelek, jugoszláv és román munkaszolgálatosok, szovjet hadifoglyok, menekült franciák, angol–amerikai repülők megmentése érdekében.

Budapesten a házak rengetege, az emberek sokasága, a társadalmi intézmények szövevénye képezte azt az „erdőt", ahol a partizánok, ellenállók megbújhattak, ahonnan kiindulva sikerrel tevékenykedhettek, ahová később visszavonulhattak. A fővárosnak társadalmi-politikai súlyánál, az ország életében betöltött szerepénél fogva a magyar ellenállásban és partizánharcban is kiemelkedő szerepe volt.

Ha térképre rajzoljuk a magyar partizánok vidéken kifejtett tevékenységét, kiviláglik, hogy az jobbára az erdős-hegyes megyékre, a nehezen járható területekre, a jelentősebb szénmedencékre és az ország fontos ipari körzeteire korlátozódik. A mai három északi megyében pl. az átlagosnál sokkal kedvezőbbek voltak a természeti feltételek a partizánmozgalom számára. Itt a terület 22,6 %-át erdő borítja,

míg ez az Alföldön csak 7,4%-ot tesz ki. Az északi területekről szükség esetén könnyen visszavonulhattak Szlovákia járhatatlan hegyei közé is.

A miskolci és ózdi munkások, a borsodi és a salgótarjáni bányászok biztosították részükre azt az eleven népi kapcsolatot, támogatást, amely minden szabadságharcos mozgalom éltető eleme.

Nem véletlen tehát, hogy a már említett ejtőernyős csoportok közül is számos éppen erre a vidékre került.

A miskolci dolgozók forrongó hangulatát jelezte az ágyúgyár munkásainak 1944. szeptember 21-i tömegtüntetése. Jelszavaikban a békét, a háborúból való kilépést követelték. Ez a népi megmozdulás már arra a jól szervezett politikai mozgalomra támaszkodott, amelyet a Békepárt bontakoztatott ki a város kommunista-szocialista munkásai körében.

1944. október 15-e után kezdett itt terebélyesedni az a Tóth Béla által indított szervezkedés, amelyet Magyarországi Kommunisták Antináci Komitéja, népszerűen MOKAN-Komité néven ismerünk.

Mint őket szolgáló fegyveres erőt magukhoz csatlakoztatták a gyári és a városi nemzetőr-századokat is.

A MOKAN-tagjai – más rokonszenvezők segítségével – megakadályozták a miskolci, diósgyőri gyárak gépeinek elhurcolását, az üzemek leszerelését, a csarnokok felrobbantását.

Szökött katonákat csatlakoztattak magukhoz, s tőlük fegyvereket szereztek. Jándy Géza főhadnagy pl. egy egész tüzérüteg felszerelését bocsátotta rendelkezésükre. Az ellenállók több nyomdai úton előállított röpcédulát jelentettek meg, és politikailag sikeresen befolyásolták a város lakosságát.

A MOKAN fegyveres része rombolta a német hírhálózatot, megakadályozta a Szinva-híd felrobbantását, gátolta a nyilasok önkényeskedését. Kapcsolatba léptek a szovjet hadsereggel, s kérésükre felderítették, majd térképre rajzolták a német csapatok, ütegek elhelyezkedését. A fontos anyagot rövid időn belül sikerült átjuttatniuk a Vörös Hadsereghez.

A MOKAN elismerését tükrözi, hogy a Vörös Hadsereg meghagyta fegyvereit, és belőlük szerveződött meg a helyi rendőrség és a honvédség első alegysége.

A Salgótarján közelében fekvő Karancs-lejtős aknánál november 22-én a bányászok az elehurcolás és a katonai bevonulás elleni tiltakozásul összegyűltek a tárna bejáratánál. Elhatározták, hogy nem hagyják el szülőföldjüket. Fegyverrel, paxittal, élelemmel, világító anyaggal felszerelve több mint 300-an levonultak a tárnák mélyére. Népi tiltakozás volt ez a Szálasi-rendszer kényszerintézkedései ellen. Másnap csatlakozott hozzájuk 22 felfegyverzett katona is. Ezek segítettek megtanítani a munkásokat a fegyverek kezelésére. Az akna bejáratához erős őrséget állítottak.

Ez a tömeges ellenszegülés a fasiszták számára nagy erkölcsi vereség volt. A megtorlás gyorsan be is következett. A nyilasok kikapcsolták az áramot, le-

állították a szellőzőgépeket. Először a hozzátartozókat küldték oda különböző ajánlatokkal, majd csendőrök segítségével próbálták letörni az ellenállást. Mikor a bányászok minderre nemet mondtak, a németek befalaztatták a légaknákat, felrobbantották a bejáratot és közölték, hogy gázzal füstölik ki őket.

Amikor a föld alatt az életkörülmények elviselhetetlenné váltak, először 270-en, majd később 35-en, a felszínre jöttek. Ezek közül a fasiszták 3 bányászt és 2 honvédet a helyszínen agyonlőttek. A többieket a salgótarjáni laktanyába vitték, ahol a négy legfiatalabbat kiválasztották közülük, és rövid úton kivégezték.

Tizenkét mindenre elszánt bányász azonban a föld alatt maradt. Ezek később kitörtek a napvilágra, és a környékbeli hegyekben várták be a szovjet csapatokat.[34]

A Salgótarjánt övező hegyekben több partizáncsoport alakult. Bányászok, szökött katonák, bevonulást megtagadó férfiak tömörültek soraikba. Az ellenük kivezényelt karhatalom a pétervásári erdőben pl. hat partizánt lőtt agyon. A Ragyolcon, Abroncsospusztán szerveződő csoportok később Nógrádi Sándor egységéhez csatlakoztak.

A bányászok körében folyó illegális munkát 1943 végétől a KP Bányászbizottsága vezette. Különösen a dorogi és tatai szénmedence községeiben sikerült létrehoznia aktív szervezeteket.

A bányászok szabotálták a termelést, fegyvert, robbanóanyagot gyűjtöttek, arra készültek, hogy partizánharcot robbantanak ki. A mozgalom vezetői „erős szervezetek kiépítésére, a fiatal bányamunkások felfegyverzésére, forradalmi harcra való kiképzésre, és szabotázscselekmények elkövetésének vállalására fektették a fő súlyt" – állapította meg jelentésében a csendőrség nyomozó osztálya.

A mozgalom már kiterjedt szervezet- és aktívahálózattal rendelkezett, amikor sikerült kapcsolatot teremteniük a Környebányán őrzött hadifoglyokkal. Ezek kitörést terveztek, s ehhez a helyi ellenállóktól élelmet és térképet akartak kapni. Augusztus 24-én Környebányán közös megbeszélést tartottak, amelyről a csendőrség tudomást szerzett. A németek körülvették az épületet, s a résztvevőket mind elfogták.

Szeptember 8-át követően, az általános felgöngyölítés során, a tatai medence községeiből 58 főt tartóztattak le. Ezek közül 40 bányászt a csendőrség csillaghegyi nyomozócsoportjához hurcoltak.

A hamarosan újra megjelenő röpiratokból és a Harcoló bányász című lapból megállapíthatta a csendőrség, hogy a párt tovább él, és újra dolgozik a tatai-dorogi bányavidéken.

A csendőrnyomozók kiderítették, hogy a szervezkedést Budapestről a KP Központi Bizottsága irányította. Gondosan követték a fővárosba vezető szálakat, a feltehetően oda menekülők nyomait. Így rövid időn belül a szervezkedés valamennyi, még szabadon maradt vezetőjét elfogták, s később németországi táborokba deportálták. Többségük ott is halt mártírhalált.

Sárisápon különösen erős volt a KP Bányász Bizottságának a befolyása. A falut a környékbeliek csak „kis Moszkvá"-nak nevezték. A nagy letartóztatási hullám szétzilálta kapcsolataikat, úgy, hogy önállóan léptek a cselekvés útjára.

Október 15-e után a helyi vezetők illegalitásba vonultak. Egy régi vízimalomban tartott gyűlésükön elhatározták, hogy Zgyerka Jánossal és Gurin Lajossal az élen partizáncsoportot alakítanak. Létszámuk később 34 főre növekedett.

A faluban ekkor egy 400 honvédből álló magyar egység állomásozott. Az ellenállók meggyőző szavára 160 ember kivételével elhatározták, hogy nem mennek tovább nyugatra. Ezek fegyvereiket, felszerelésüket átadták a helyi lakosoknak. A bányászok a tárnák mélyén rejtették el őket.

A partizánok a nyilasok és az átvonuló németek ellen akciókat hajtottak végre. Megsemmisítettek nyolc géppuskafészket és öt aknavető állást. Károkat okoztak a fasiszták fegyver- és lőszerkészletében is.

A nácik bosszúból lángba borították a fél falut, embereket lőttek agyon, köztük a partizánok között harcoló Zgyerka Fábián szüleit is.

Sárisáp csupán rövid időre szabadult fel, majd a németek újra elfoglalták. Ekkor a partizánok a bánya földalatti járatain át újra felvették a kapcsolatot a Vörös Hadsereggel. A tüzéreknek pontosan megadták, s rakétával jelezték a német állások helyét. Több robbantást hajtottak végre, az utakon aknákat helyeztek el, végül megakadályozták a bánya felszerelésének elhurcolását.

Legszebb harci tettük az volt, hogy a Vörös Hadsereg támadásával egyidejűleg erejükhöz mérten, ők is bekapcsolódtak a község felszabadításába. Harcaik során a bátor partizánok közül több hősi halott lett.[35]

A háború alatt a mecseki szénbányákban is kibontakozott az ellenállás. A munkások ellen több esetben indult hadbírói eljárás az ún. „ellenséges" rádióadók hallgatása, szabotázscselekmények, a hadiüzemekből való távolmaradás címén. A bányászok 1943-ban megünnepelték május 1-ét. 950 ember helyett csak 54-en jelentek meg munkahelyükön. Erről a napról 1944-ben is megemlékeztek. Kapcsolatot teremtett a komlói szénvidékkel a KP Bányász Bizottsága is. Utasításai nyomán a bányákban 3–5 fős akció-gárdákat hoztak létre.[36]

A Vörös Hadsereg hamar elérte, és gyorsan fel is szabadította Dél-Magyarországnak ezt a körzetét. A fegyveres tevékenység kibontakozására így kevés idő maradt. Ennek ellenére Pécs vidékén néhány csoport mégis akcióba lépett. Ezeknek nem utolsósorban a hősiesen küzdő jugoszláv hazafiak adták a példát.

Az illegális kommunista Krantz Pál és három fős csoportja a Mecsekben és Dél-Baranyában portyázott. Ennek során megszakították a német kábeleket, a távbeszélő- és távíróvezetékeket. A lakosságot a termény elrejtésére biztatták. Postavölgyben egy láda kézigránátot, fegyvereket, géppisztolyokat szereztek. Szalánta és Pogány vidékén katonai berendezéseket rongáltak meg. Hesz-tanya mellett pedig

egy lőszerszállítmányt robbantottak fel. A Pécs felé igyekvő németek között, azok félrevezetésére, azt a hírt terjesztették, hogy a várost már elfoglalták a szovjet csapatok.

Szó esett a Dél-Baranyában tevékenykedő partizánokról a nyilas parlament ülésén is. Szőlősi miniszterelnök-helyettes közölte, hogy a Pécs megerősítésére útba indított német hadosztály beérkezését egy sikeres vasútrobbantás két napig késleltette, s emiatt a várost kénytelenek voltak feladni.[37]

Pécsett a bőrgyári munkások jelentős mennyiségű nyersanyagot és késztermékeket tartottak vissza a nyugatra hurcolás elől. A terület hadműveleti kormánybiztosa ugyanakkor a vasutasokra panaszkodik, hogy „kevés kivétellel szabotálnak".

A pécsieknek és a dél-magyarországiaknak jelentős szerepe volt a jugoszláv partizánokhoz történő szökések elősegítésében, az oda irányuló élelem- és gyógyszerszállítmányok továbbításában. Az itt kiépült futárlánc segítségével több harcolni kész magyar jutott le Tito partizánjaihoz. A felszabadulás után 58 baranyai fiatal jelentkezett önként a fasizmus elleni harcra. A Dráván átkelve ezek a „Petőfi Sándor" rohamdandárhoz csatlakoztak.

A bánya- és iparvidékek mellett az ország más körzeteiben is sor került partizán- és ellenállási cselekményekre, vagy kísérlet történt megvalósításukra.

1944 tavaszán a kassai csendőrnyomozó osztály Nyíregyházán 8 személyt tartóztatott le, mert fegyvereket és lőszert szereztek. A csoport, mint a róluk szóló jelentés közli, a Kárpátokba akart vonulni, hogy ott különböző szabotázscselekményeket kövessen el. Tervbe vették egyedül haladó német katonák megtámadását is. A beszerzendő csavarkulcsokkal a vasúti síneket akarták fellazítani.

Ezt az ellenállási gócot azonban a csendőrnyomozók még a szervezkedés kezdeti szakaszában felszámolták.

Jórészt feltáratlan még a kecskeméti ellenállók története. Csak azt tudjuk, hogy 11 gyári munkás, köztük Gyertyás Faragó János, a városért folyó október 10-i harcok során a Vörös Hadsereget támogatva lőtte a német fasisztákat. A csendőrök Faragót elfogták, s agyonlőtték. Élettársát, Sandrik Zsófiát, a helyi rendőrségen kínozták halálra.

Az utóbbi évek kutatásai tárták fel a Szekszárdon kibontakozott antifasiszta mozgalmat. A Selye Sándor vezetése alatt álló csoport – amelyhez lengyel menekültek és munkaszolgálatosok is tartoztak – arra készült, hogy megtámadja a német helyőrséget, megakadályozza a fasiszták pusztítását, menti a demokrata és üldözött személyeket, segíti a Vörös Hadsereget.

A titkos mozgalomba bevont emberek adatokat gyűjtöttek az őcsényi német repülőtéren levő gépek számáról, a légvédelem erejéről és elhelyezkedéséről, az üzemanyag-tárolókról. A híreket egy ismeretlen férfival közölték, aki azokat ismeretlen megbízóinak továbbította.

A gettó üldözötteinek és a munkaszolgálatosoknak eljuttatták a semleges követ-

ségek Budapestről érkező védleveleit. A pogrom és a német elhurcolás elől megmentették egy lelőtt angol gép pilótáját is.

Október 15-én a helyi kiegészítő parancsnokság tisztjeit a maguk oldalára állítva, felfegyverkeztek. Arra készültek, hogy lerohanják az iskolában levő német alakulatot. A Szálasi-puccs után azonban a tisztek visszaléptek, így a tervtől el kellett állni.

Az ellenállók a felszabadulás után számottevő segítséget nyújtottak a helyi közigazgatás, a Nemzeti Bizottság, a rendőrség és a pártok megalakításához. Gondoskodtak a város élelmezéséről, a szovjet sebesültekről. Szekszárd első polgármestere is az ellenálló Selye Sándor lett.

Október 15-e után a nyilasok Székesfehérvárról kb. 20 baloldali egyént hurcoltak el. November 30-án újabb 30 munkásmozgalmi embert internáltak, majd szállítottak koncentrációs táborba. Ezek a csapások azonban nem törték meg a város haladó erőit. A felszabadulás után, mint róluk a Szálasi-féle rendőrség jelentése írja, „a polgári hatalmat a KP gyakorolta". A párt Fehérvári Hírek címmel lapot adott ki, amelynek 6 száma jelent meg. A város visszafoglalása után a fasiszták a szovjet csapatokkal együttműködők körében kivégzések és atrocitások egész sorát hajtották végre. Meggyilkolták Koch Lászlót és Benke Ferencet, akik a pártszervezet vezetői voltak, s mindvégig a többször is gazdát cserélő városban maradtak. Az Alba Regia című filmből ismert Hornyánszky Károly dr. hőstette, aki a szovjet felderítésnek nyújtott értékes segítséget.

A Dunavarsányba való Kelemen testvérek kezdetben Budapesten tevékenykedtek. Vonatkisiklatásra szolgáló vaspofákat készítettek, gépkocsival illegális sajtótermékeket szórtak.

Hazatérve Dunavarsányba egy 16 fős csoportot szerveztek. A fegyvergyárból és a katonáktól több puskához jutottak. Ezekkel ártalmatlanná tették a helyi nemzetőrséget, lefegyvereztek egy 50 fős huszáralakulatot, megakadályozták a leventék nyugatra hurcolását.

A felszabadulás után az ellenállási csoport látta el a rendészeti teendőket, s belőlük szerveződött meg a helyi közigazgatás is.

A nyugat felé visszavonuló fasiszták az internált személyeket, politikai foglyokat, őrizeteseket a komáromi Csillag-erődben gyűjtötték össze. November közepére kb. 6–7 ezer embert zsúfoltak itt össze. Sok fogolynak sikerült megszöknie. Ezekből, a helyi lakosokból és dezertált katonákból alakult meg a Szabó Dezső vezetése alatt álló 22 fős partizáncsoport, amely a Komárom környéki erdőkben, a Vág mentén, Érsekújvár környékén több rajtaütést hajtott végre a visszavonuló németeken.

Ezen a vidéken működött a kommunista Patkó Béla által szervezett 16 fős csoport is.

A magyar antifasiszta ellenállási és partizánmozgalom a környező országokéval összevetve számos egyedi, eltérő vonást mutat. Lényegét tekintve azonban – abban, hogy vezető ereje a KP volt, népfrontos jelleget öltött, a fasiszták elleni kíméletlen

harc szándéka vezette, internacionalista vonásai voltak – megegyezik más országokéval, s így része az európai népek második világháború alatt folyt nagy szabadságküzdelmének.

Egyedi vonás, hogy a külföldi országokban küzdő magyarok száma jóval felülmúlja a hazai mozgalomban résztvevőkét. Harcoltak Belgiumban, 119 a magyar hősi halottak száma Franciaországban, s a háború vihara elsodorta őket még a távoli Dániába is. Küzdöttek a lengyel csoportokban, és segítették a varsói felkelőket. Vérüket ontották a brjanszki erdőkben, több ezren voltak Szlovákia hegyei között, és Tito partizánjainak soraiban. Sok száz magyar küzdött a Hitler-ellenes koalíció államainak hadseregeiben is. De még a koncentrációs táborokban is részesei voltak az ott kibontakozott szolidaritási mozgalomnak.

A külföldön levő magyarok közül – becslés szerint – 5–7 ezer fő vehetett részt a náciellenes mozgalomban és a partizánharcokban.

Kiemelendő, hogy a magyarországi ellenállás, részben az idő rövidsége miatt, nem jutott el a fejlődésnek arra a fokára, hogy megteremthette volna a központi irányítást, a centralizált vezetést. Az erre tett kísérletet derékon törték. Nálunk az antifasiszta harcosok többségükben elszigetelten, közvetlen felsőbb vezetés és irányítás nélkül, lelkiismeretük szavától indíttatva, önnön tapasztalataikon tanulva léptek a cselekvés útjára. Többnyire csak a párt általános irányvonalát ismerték, s ehhez alkalmazkodva önállóan dolgozták ki harci taktikájukat. A sok izzó parázs így nem tudott összeolvadni egyetlen lángoló tűzzé: – az ellenállás nem jutott el a népi felkelés fokára.

Hozzájárult ehhez a negyedszázad alatt kialakult, s a háború vége felé egyre fokozódó fasiszta terror is. A szabadságharcosok hallatlanul nehéz körülmények között, tapasztalt osztályellenséggel szemben küzdöttek. Ezek a Német Birodalom támogatását is maguk mögött érezték. A jól szervezett államrend az elnyomó szervek segítségével így mindvégig biztosítani tudta az ország mögöttes területeit.[38] Ehhez a félrevezető propaganda segítségével a lakosság egy részének támogatását is sikerült megnyerniük.

A politikai feltételek is meglehetősen későn, csak október 15. után tették az emberek számára egyértelművé a fegyveres harc szükségességét. Több országrészben a felszabadulásig csak hetek álltak rendelkezésre a népi ellenállás kifejlődéséhez. Ez az idő nagyon kevés. Az ellenállási mozgalom nemzetközi tapasztalata viszont éppen az, hogy a harci és szervezeti formák a kezdetlegesebbtől fokozatosan fejlődnek ki a magasabb szintű tevékenységig.

A fegyveres küzdelem mellett nálunk az emberek tízezrei folytatták az ellenszegülésnek azt a formáját, amit közkeletűen „passzív rezisztencia" néven ismerünk. Ide tartoznak a szabotázs és a munkamegtagadás; a szállítás bénítása; a gyárak, üzemek gépeinek, felszereléseinek, nyersanyagainak és késztermékeinek az elhurcolás és pusztítás előli mentése; a nemzeti vagyon megóvása. A parasztság véd-

te és oltalmazta terményeit, állatait. Az emberek nem hagyták el szülőföldjüket, megtagadták a fasiszták kiürítési és bevonulási parancsait. Kivonták magukat az erődítési és sáncmunka alól. Mentették az üldözött személyeket, segítették a szövetséges hatalmak katonáit.

A fegyveres küzdelem nálunk korántsem vált annyira általánossá, mint a népi tiltakozásnak ezek a formái. Adataink szerint Magyarország akkori területén 38 – különböző erejű és jelentőségű – partizáncsoport működött. Az ebben részt vevők számát hozzávetőleg 2500 emberben adhatjuk meg. Nem vettük itt számba a katonai jellegű egységeket, a Vörös Hadsereg oldalára átállt, és ott küzdő magyarokat.

Az ellenállási és partizánmozgalomról szóló rövid áttekintés azt bizonyítja, hogy népünk fiai hol kisebb, hol jelentősebb mértékben kivették részüket a fasizmus ellen folyó gigászi küzdelemből. Ezzel a magyar szabadságküzdelmek legszebb hagyományainak folytatóivá váltak.

Az antifasiszta mozgalom, az illegális munka és a fegyveres harc rendkívül kemény iskola volt, Itt nőttek fel és edzőttek meg azok az erők, amelyek hazánkat a demokratikus. majd később a szocialista fejlődés irányába a legodaadóbban segítették.

KILENCEDIK FEJEZET

A MAGYAR NÉPHADSEREG MEGALAKULÁSA

AZ ÁLTALÁNOS HELYZET MAGYARORSZÁGON A TISZÁNTÚL FELSZABADÍTÁSA UTÁN

Az ország felszabadított területein, az 1944. október közepétől kibontakozott népi demokratikus forradalomban, új – jellegét tekintve antifasiszta, demokratikus – magyar hadsereg született.

Létrehozásának eszméje a kommunisták vezette ellenállási mozgalomban fogant. A Kommunista Párt Moszkvában tevékenykedő Külföldi Bizottsága szervezte és irányította a magyar hadifoglyok antifasiszta mozgalmát. Az antifasiszta és partizán iskolán több száz hazafi készült fel a fegyveres harcra. A hazai ellenállási mozgalom elé a német megszállást követően a Békepárt (Kommunista Párt) Kádár János vezette Központi Bizottsága tűzte ki a feladatokat. A párt Katonai Bizottságának vezetésével, illetve kezdeményezésére alakultak meg az újpesti, a kőbányai, a budapesti harci csoportok. Kommunisták vezették a fegyveres harcot a német megszállók és a nyilasok ellen Miskolcon, Pécsett, a tatai és a salgótarjáni szénmedencében. A kommunisták kezdeményezték az antifasiszta polgári erők és a fegyveres erők harcának összekapcsolását a Magyar Font által, ők tettek javaslatot a hadsereg átállítására, s a Magyar Front és a hadsereg képviselőiből alakítandó kormány kinevezésére is.

Miközben országszerte kibontakozóban volt az antifasiszta ellenállás, a Vörös Hadsereg 1944. október 6-án megkezdte Magyarország felszabadítását.

Az ezt megelőző hónapokban a magyar katona számára, aki nem akart a hitleristák oldalán harcolni, nem adódott egyéb lehetőség, csak a hadifogság. Ettől azonban érthető okokból féltek az emberek. 1944 októberétől viszont új lehetőség kínálkozott: visszatérés a családi otthonba s ott elrejtőzni. De a haza igyekvő katonára ekkor is száz veszély leselkedett: a csapatok mögött a tábori csendőrök vadásztak a szökevényekre. 1944 októberében akasztott katonák tetemei jelezték például a 2. magyar hadsereg visszavonulási útját. Akiben az ilyen látvány ellenére is volt bátorság és aki tehette, mégis hazament és a maga részéről befejezte a német fasiszták oldalán viselt háborút.

Ezzel egyidőben egy ellentétes irányú mozgás is kezdődött. A falvakból és városokból a Vörös Hadsereg közeledésének hírére nemcsak a megvert német és magyar katonai alakulatok maradványai menekültek el, hanem a közigazgatás vezetői, a

régi államhatalom helyi fegyveres emberei és ezek támogatói is: a főispánok, alispánok, főszolgabírók, főjegyzők és egyéb tisztségviselők; a csendőrök, nyomozók besúgók, nyilas pártszolgálatosok, háborús bűnösök és más elemek; továbbá a vagyonosabb polgárok és a rendszer ilyen vagy olyan haszonélvezői. És persze nem kevés az ismert fasiszta burzsoá hazugsággal, a „bolsevik veszedelemmel" megrémített ember.

A lakosság, ha nem is egyik napról a másikra, és ha különböző rétegei nem is egyidőben, de felfogta a közelgő változás lényegét. Az emberek egy részének tudatában a közeli szovjet bevonuláshoz a rendszerváltozás lehetőségének a reménye kapcsolódott. Leginkább és leghamarabb a munkás- és az agrárszocialista mozgalom harcosai eszméltek – főleg a fiatalok és a középkorúak. De a javakorabeli emberek egy része is várta az „oroszokat". Közülük mindenekelőtt azok, akik egy negyedszázaddal korábban idehaza és Szovjet-Oroszországban a nagy forradalmi események tanúi vagy tevékeny résztvevői voltak. Abból a százezer magyarból, aki 1917-től 1920-ig a polgárháború frontjain mint vöröskatona harcolt, és azokból a tízezrekből, akik az 1919-es Magyar Tanácsköztársaságért küzdöttek, még sokan éltek. Ezek az emberek 25 éven át titkolni kényszerültek munkásmozgalmi és vöröskatona múltjukat, de most a Vörös Hadsereg közeledtekor egyre szabadabban nyilatkozhattak, mondván: ez a hadsereg felszabadító hadsereg. Hitték: a szovjet emberek nem felejtették el, hogy a „vörös magyarok" az orosz bolsevikok oldalán védték a nemzetközi proletariátus közös hazáját. Szovjet-Oroszországot a nemzetközi imperializmus intervenciósai ellen. Ezek a szovjetbarát magyarok írták plakátjaikra Tiszántúl-szerte 1944 októberében: „Urak fussatok, parasztok maradjatok! Jön a Vörös Hadsereg!"

A Vörös Hadsereg felhívással fordult a felszabadított területek lakosságához: „Amikor a Vörös Hadsereg magyar területre lép, nem az a cél vezeti, hogy annak bármely részét elfoglalja, vagy hogy megváltoztassa Magyarország jelenlegi társadalmi rendjét. A szovjet csapatok bevonulását Magyarország területére kizárólag az a katonai szükségszerűség tette elkerülhetetlenné, hogy a német csapatok és a Németországgal szövetséges Magyarország hadereje továbbra is ellenállnak... A Vörös Hadsereg nem mint hódító jött Magyarországba, hanem mint a magyar nép felszabadítója a német iga alól."[1]

A bevonuló Vörös Hadsereg nem avatkozott be az ország belügyeibe. A harcoló szovjet csapatoknak nem is rendszerváltozásra, hanem legelőször is műszaki és építő munkaerőre, élelemre, pihent, jó erőben levő lovakra, szekerekre és egyéb szállítóeszközökre, javítóbázisokra s mindezekhez sok-sok munkáskézre és a termelői tevékenység folytatására volt szükségük. A szovjet katonai parancsnokok minden felszabadított helységben közzétették:

„ELRENDELEM:

1. Minden polgári hatóság folytassa kötelessége teljesítését.

2. Minden kereskedelmi és iparvállalat tulajdonosa folytassa tevékenységét. Az áruk, az élelmiszerek stb. árai olyanok maradnak, amilyenek voltak a szovjet csapatok bevonulásáig. A szeszes italok árusítása további intézkedésig tilos.

3. A helyi hatóságok és a polgári lakosság minden eszközzel segítse elő az iskolák, a kórházak, az orvosi segélyhelyek és egyéb kulturális közintézmények és vállalatok szabályszerű működésének biztosítását.

4. Az istentiszteletek megtartásának a templomokban és az imaházakban akadálya nincs.

5. A lakosság köteles a birtokában levő fegyvert, lőszert, hadianyagot és egyéb katonai jellegű javakat és a rádiókészülékeket a katonai parancsnokságnak beszolgáltatni.

6. Minden raktár és raktárhelyiség, amely a német és magyar katonai hatóság tulajdonában volt, az összes benne található javakkal együtt a szovjet parancsnokság rendelkezése alá kerül.

7. Az utcai közlekedést 5 órától 21 óráig engedélyezem.

8. Éjjel kötelező a város elsötétítése!"[2]

Bár a szovjet parancsnokságok akként intézkedtek, hogy a régi helyi hatóságok folytassák működésüket, ez a parancs nem valósulhatott meg. Ami nem volt, az nem is működhetett. A 25 évig fennállt rendszer, amely még hónapokkal korábban sokak szemében örökkévalónak tűnt, egyik napról a másikra, a Vörös Hadsereg közeledésének a puszta hírére, összeomlott. Városok, falvak maradtak vezetőség nélkül. Voltak községek, ahol az egy paraszti származású bírón és a papokon kívül a régi vezetők közül senki sem maradt.

A felszabaduláskor megalakulhattak és szabadon tevékenykedhettek az illegalitásba kényszerített antifasiszta pártok. Elsőnek a Magyar Kommunista Párt alakult meg. A Magyar Kommunista Párt Moszkvában élő tagjai közül Gerő Ernő, Révai József és Vas Zoltán októberben már hazatértek, s jelentősen segítették a párt újjászervezését. A másik munkáspárt a Szociáldemokrata Párt november közepén, a Nemzeti Parasztpárt december első napjaiban, a Független Kisgazda, Földmunkás és Polgári Párt december közepén, a Polgári Demokrata Párt pedig még ennél is később kezdte meg szervezeteinek újbóli kiépítését – valamennyi párt úgyszólván a kommunisták biztatására. A kommunista párt negyedszázados illegalitás, üldöztetés ellenére azért tudta szervezeteit oly gyorsan életre hívni és azért válhatott az antifasiszta erők vezetőjévé, bátorítójává, mert a pártnak az ország jövőjét illetően megalapozott, egyértelmű, az összes antifasiszta és demokratikus erők számára elfogadható programja volt. S mivel a bekövetkezett események igazolták a kommunisták korábbi állásfoglalását, most ez is erősítette őket. Szavuknak súlya lett, a lakosság elsősorban tőlük várt útmutatást.

Sok volt a tennivaló. A városokban biztosítani kellett a minimális élelmiszerellátást, a víz- és gázszolgáltatást, az üzemek újraindítását. A mezőgazdaságban be kellett fejezni a harcok átvonulása miatt félbemaradt munkákat.

A munkások és parasztok hősies helytállása lehetővé tette a feladatok megoldását. A munkások üzemi bizottságaik vezetésével nekiláttak a szétdúlt üzemek és erőművek helyreállításának. A termelést rövid időn belül újra megindították. Megkezdték a vasútvonalak és a hidak újjáépítését. A parasztok birtokba vették a nagybirtokok állatállományát s gondozták őket. Az őszi munkákat – ahol lehetett – elvégezték.

A falvak és városok lakossága, miután megérezte, majd megértette a változás lényegét, és egy idő után már az ágyúszót sem hallotta, egyre bizonyosabbá lett abban, hogy a régi urak már nem jönnek vissza, és szabadon nyilvánította véleményét. A tanácskozások, a népgyűlések mindennapossá váltak, s az emberek közvetlenül részt vettek a helyi ügyek intézésében. Különféle elnevezésű népi bizottságok alakultak, amelyek mint legfőbb helyi hatóságok intézkedtek: maguk alá rendelték az újjászervezett közigazgatási apparátust, megszervezték a rendőrséget, az élet megindítására mozgósították a lakosságot; támogatták a Vörös Hadsereget.

A bizottságok a munkás-paraszt tömegek erejére támaszkodva működtek, munkájukban százezrek vettek részt, voltaképpen ebből merítették erejüket. A népi bizottságok a munkások és a parasztok helyi diktatúráját valósították meg a lehető legdemokratikusabb formában. E bizottságokban állandó megbeszélések folytak a sürgős teendőkről, körültekintő és gyors döntések születtek, amelyeket mindjárt végre is hajtottak.

A tanácskozásokon, a vitákon kirajzolódtak a fontosabb országos tennivalók is. A mindennapos politikai küzdelemben nemcsak az azonnali földosztás szükségességének a gondolata érlelődött. A munkás-paraszt tömegek egyre szélesebb rétegei értették meg azt is, hogy a fasiszták elleni harc az ő legszemélyesebb ügyük. Tudatosult a másik fontos feladat is: nemcsak munkával és anyagi eszközökkel kell támogatni a Vörös Hadsereget, de fegyverrel is harcolni kell az ország felszabadításáért.

A munkások, a parasztok, az értelmiségiek, a dolgozó emberek által végbevitt tettek: a népi hatalmi szervek életrehívása és ezek felelősségteljes intézkedései a tisztességgel és az esetek többségében lelkesedéssel is végzett romeltakarítási és helyreállítási munkák, a kisebb közösségek öntevékenysége: mindezek a demokratikus rendszer életrevalóságának, továbbá egy nép érettségének és élni akarásának olyan megnyilvánulásai voltak, amelyek az 1944. végi Magyarországon alapul kínálkoztak a régi rendszer igazgatási és uralmi rendszerétől lényegében különböző, új típusú hatalmi rend megteremtéséhez. A tömegmozgalom 1944. végi kibontakozása lehetőséget teremtett arra, hogy a felszabadult Magyarországon megkezdjék

az új típusú, az antifasiszta erőket tömörítő, és az osztályharcos munkásokat és parasztokat is soraiba hívó és soraiba fogadó magyar néphadsereg felállítását.

A népgyűlések színhelyein, a pártokban, a szakszervezetekben és a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség szervezeteiben nap nap után együtt volt a városok és falvak katonai szolgálatra alkalmas férfilakossága, s a már-már katonasorba lépő, a forradalmi eszméket befogadó fiatalsága. A formálódó új központi hatalom az év végén már számolhatott azzal, hogy a „forradalom iskolájába" naponta eljáró, az ország ügyeit egyre inkább értő, fegyverfogásra képes emberek önként beállnak a hadseregbe és elmennek harcolni a fasiszták ellen – ha hívják őket.

1944 végére a felszabadított országrészben így alakultak ki a reguláris antifasiszta magyar fegyveres erő felállításának szubjektív feltételei. Ez időre a pártok is előkészítették egy demokratikus magyar kormány megalakítását, amelynek feladata lesz az új magyar honvédség felállítása.

AZ IDEIGLENES NEMZETI KORMÁNY MEGALAKULÁSA ÉS KATONAI CÉLJAI

A Magyar Kommunista Párt 1944. november 30-án nyilvánosságra hozott programja ugyan még nem szólított fel antifasiszta magyar csapatok szervezésére – ehhez a külpolitikai feltételek az időre még nem alakultak ki –, de elsődleges, döntő feladatként hangsúlyozta, hogy az ország valamennyi erőforrását latba kell vetni az ország felszabadításáért. A program szerint: „A magyar nép létérdeke, Magyarország újjáépítésének elengedhetetlen feltétele a nemzet cselekvő részvétele az ország felszabadításában a német iga alól. Azonnal szakítanunk kell Németországgal és elleni fordulni! Minden késlekedés halálos. A magyar népnek minden erejét meg kell feszítenie, az ország minden erőforrását mozgósítani kell, hogy hozzájáruljon a szabadságszerető népek győzelméhez, a barbár német fasizmus megsemmisítéséhez.

A legmesszebbmenő támogatást kell nyújtani a Vörös Hadseregnek, mely kiűzi a magyar földről a német elnyomókat."[3]

A felszabadított országrészen működő, illetve megalakulásban levő pártok vezetői kisebb módosítással elfogadták a Magyar Kommunista Párt programját és Szegeden politikai szövetséget kötöttek: megalakult a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front. Mindegyik párt e program jegyében, a nemzeti függetlenségért és a demokráciáért vívott harc jelszavával igyekezett magának megnyerni az ország lakosságát.

Időközben Moszkvában és Debrecenben már bizonyos előkészületek is történtek egy demokratikus magyar kormány megalakítására.

Miután az 1944. október 15-e utáni napokban nyilvánvalóvá vált, hogy Horthy Miklós kormányzónak a háborúból való kilépésre irányuló kísérlete hajótörést szenvedett, Moszkvában felmerült az a gondolat, hogy Magyarország felszabadított részén kormányt alakítsanak. Rövidesen megkezdődtek a tárgyalások.[4] A megbeszéléseken magyar részről részt vettek a Horthy kormányzó által Moszkvába küldött, majd ott rekedt fegyverszüneti bizottság tagjai: Faraghó Gábor vezérezredes, gróf Teleki Géza (gróf Teleki Pál, volt magyar miniszterelnök fia) és Szentiványi Domokos rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter; továbbá az októberi nyilas hatalomátvétel után a Vörös Hadsereg oldalára átállt két magyar tábornok, dálnoki Miklós Béla vezérezredes, az 1. magyar hadsereg volt parancsnoka és Vörös János vezérezredes, a honvédség volt vezérkari főnöke. Bekapcsolódott a tanácskozásokba a Tildy Zoltán által a Magyar Front megbízottjaként Moszkvába küldött Simonffy Tóth Ernő vezérkari százados, és végül Tarnay István, a bukaresti magyar követség titkára, valamint a Miklós Bélával együtt átállt Kéry Kálmán ezredes, az 1. magyar hadsereg volt vezérkari főnöke.

Miközben Moszkvában folytak a tanácskozások, idehaza a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front pártjai is egyeztették véleményüket a megalakítandó új kormányról. Gerő Ernő a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front kormányprogramjával december első napjaiban megérkezett Moszkvába, és ezt követően a hosszadalmas tárgyalásokat egy nap alatt be is fejezhették. December 5-én délelőtt Kuznyecov vezérezredes, a szovjet vezérkar főnökének helyettese, éjfél után pedig Molotov, a Szovjetunió külügyminisztere fogadta a magyarokat. Gerő Ernő ismertette a végrehajtandó programot: megalakul az előkészítő bizottság, megtartják a választásokat, összeül a nemzetgyűlés, a nemzetgyűlés megválasztja a kormányt, a kormány kiad egy deklarációt. Gerő Ernő felolvasta a kiáltványt, majd ismertette a leendő miniszterek névsorát.

A javaslatot a jelenlevők vita nélkül elfogadták.

Még egy kérdésben kellett dönteni: hol alakuljon meg a magyar kormány? A magyarok nem Szegedet javasolták, bár ezt a várost elkerülte a háborús pusztítás, és itt alakult meg a Magyar Függetlenségi Front. Demokratikus örökségéért is Debrecent ajánlották. Kossuth Lajos 1849. április 14-én Debrecenben mondatta ki az akkori országgyűléssel a Habsburg-dinasztia trónfosztását és kiáltotta ki a köztársaságot. Ezért hitték, hogy Debrecen jobban megfelel az Ideiglenes Nemzetgyűlés és Kormány székhelyéül, mint Szeged. Nem volt ellenvélemény. A javaslatot egyhangúlag elfogadták.

Hat napig tartó út után, 1944. december 12-én a kora reggeli órákban befutott a debreceni pályaudvarra az a moszkvai különvonat, amely hazahozta a kormány-

alakítási tárgyalás résztvevőit és a kíséretükben levő személyeket. Hazaérkezett az emigrációból a miniszternek kiszemelt Gábor József és Nagy Imre is.

A szerelvényen érkeztek meg a szovjet kormány megbízottai is: Szuszajkov vezérezredes, Puskin követ, Grigorjev követségi titkár és mások.

Ettől kezdve Debrecen lett a fontos események színhelye. December 13-án megalakult a Bizottság, amely előkészületeket tett a képviselők megválasztására, a nemzetgyűlés összehívására és a kormány megalakítására.

Ekkor már döntöttek arról, hogy lesz új magyar hadsereg, csak a sajtóközlemény nem jelent meg róla. Még közel volt az arcvonal és a németek dunántúli repülőterekről felszálló gépeikkel könnyen elérhették a tiszántúli városokat. A debreceni előkészületeket a legnagyobb titokban kellett tartani, hogy a fasiszták bombazáporba ne fojtsák az Ideiglenes Nemzetgyűlést.

Vörös János vezérezredes ez időben már mint leendő honvédelmi miniszter tevékenykedhetett. Már december 12-én fogadta őt Szuszajkov, a 2. Ukrán Front katonai tanácsának tagja.[5]

Vörös János tájékoztatta őt arról, hogy milyen elvek szerint képzeli el az új magyar honvédség felállítását és előterjesztette kéréseit a leendő magyar honvédség személyi és anyagi szükségleteire vonatkozóan. Szuszajkov kilátásba helyezett német fegyvereket, német felszerelést a zsákmányanyagból (németet, mert a magyar eredetű szovjet zsákmányanyag szerinte elhasznált és nagyjavításra szorul), megígérte, hogy az átállt és fogolytáborokban levő magyar hadifoglyok átadása ügyében eljár a szovjet kormánynál. Naplójegyzetének tanúsága szerint Vörös János elégedett volt, mert a szovjet vezetők részéről a legnagyobb előzékenységet tapasztalta.

Az Előkészítő Bizottság tagjai a Vörös Hadseregtől kapott teherautókon sorra járták a felszabadított területek városait és nagyobb községeit. A helyi nemzeti bizottságok segítségével megtartották a választásokat, és december 20-ára a képviselőkkel együtt már vissza is érkeztek Debrecenbe. December 21-én a százados hagyományokat őrző református kollégium oratóriumában megnyílt az Ideiglenes Nemzetgyűlés, amely még aznap megválasztotta az Ideiglenes Nemzeti Kormányt.

A nemzet akaratából összeült Ideiglenes Nemzetgyűlés már közelített az új magyar fegyveres erő felállításának a meghirdetéséhez, amikor így szólt a magyar *néphez*: „*Ezer sebből vérző, végveszélybe került hazánk megmentésére rendkívüli erőfeszítésekre van szükség!* – Az nem lehet, hogy nemzetünk elsüllyedjen a sírban, amelynek szélére taszított bennünket a Németországgal kötött általános szövetség! Nem akarjuk, hogy... elpusztuljon nemzedékek munkája... Ezért szabadságharcot hirdetünk a függetlenségünket letipró, a hazánkat dúló németek ellen! Bocskai, Bethlen, Rákóczi Ferenc, Kossuth Lajos zászlaja alá hívjuk újra a magyar népet; ragadjon fegyvert, lépjen a kurucok, a 48-as honvédek nyomába! Szabad-

ságharcunkkal csatlakozunk a demokratikus népek küzdelméhez, a német zsarnokság ellen."

A nemzetgyűlés felhatalmazása alapján az Ideiglenes Nemzeti Kormány már 1944. december 22-én tartott első ülésén határozatot hozott a hadsereg ügyében. Nyilatkozatában közölte, hogy „A német elnyomók elleni harc és hazánk felszabadításának meggyorsítása érdekében... megszervezi az új nemzeti haderőt, a magyar függetlenség és az állami szuverenitás egyik legfőbb biztosítékát".

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés a nemzet jövője szempontjából egyenesen meghatározó jelentőségűnek ítélte a magyar nép mielőbbi bekapcsolódását a fasiszták elleni háborúba. A nyilatkozatok szerint: „Magyarország jövő sorsának alakulása attól függ, milyen mértékben veszünk részt a rabló hitleristák és a hazaáruló nácibérencek kiverésében." Továbbá: „Legmélyebb meggyőződésünk, hogy hazánk jövője attól függ, vajon sikerül-e a háborúnak e végső befejező szakaszában cselekvően kivenni részünket a német náci barbárok elleni küzdelemből és így a magyar fegyverek erejével is hozzájárulni saját magunk felszabadításához." Kijelentették: „...büszke örömmel járulunk hozzá ahhoz, hogy az új magyar hadsereg együtt harcoljon a vitéz Vörös Hadsereggel és segítse kiverni a német bitorlókat ebből az országból és segítse leverni Szálasi banditáit."

Nem volt más vélemény! A választott képviselők szükségesnek és ugyanakkor halaszthatatlan nemzeti feladatnak tekintették az új magyar fegyveres erő mielőbbi megszervezését.

Egységes volt a nézet – legalábbis szavakban és legalábbis egyelőre – a tekintetben is, hogy milyen jellegű legyen az új magyar honvédség.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány azt vállalta programjában, hogy „megszervezi a nemzeti haderőt". A Magyar Kommunista Párt 1944. november 30-án kiadott programja ugyancsak a nemzeti, az antifasiszta erők összefogását sürgette, s ezeknek az erőknek a hadseregbe hívásáról volt szó akkor is, amikor az új magyar fegyveres erők megszervezésének a gondolata napirendre került. A Magyar Kommunista Párt katonapolitikájának lényege az volt: a magyar nemzet előtt álló fő kérdés és egyúttal a nemzet létkérdése is: „Kiverni a németeket magyar földről, együtt harcolni a Vörös Hadsereggel, fegyvert fogni és segíteni a Vörös Hadsereget..." Ez a háború a magyar nép részéről nemzeti felszabadító háború, s ebbe a küzdelembe az összes antifasiszta erőt be kell vonni, az antifasiszta tiszteket is. Az adott helyzetben a tisztikar németellenes részének támogatása nélkül egyébként nem is lehetett hadsereget szervezni. Révai Józsefnek, az MKP egyik vezetőjének 1944 decemberében kifejtett véleménye szerint: „Ha mi most magyar vörös hadsereget szerveznénk, akkor nem nemzeti szabadságharcot indítanánk, hanem felidéznénk a polgárháborút és a német fasiszták malmára hajtanánk a vizet. Ma nem vörös, hanem nemzeti hadsereg szervezése van napirenden."

A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt 1945. január 30-i közös javaslata[6] az előbbiekkel egyezően hangsúlyozta, hogy a honvédséget a „nemzet akarata" hívja életre, s ez a honvédség ennek következtében „az egységes magyar nemzet védereje..."

Ez a program a leendő új magyar hadsereg népi jellegét is rögzíti, mondván: „a honvédség néphadsereg..." A munkáspárti program készítői szerint az új magyar honvédség olyan néphadsereg lesz, amely az antifasiszta erőket fogadja soraiba, azokat, akik hajlandók harcolni a hitleristák és csatlósaik ellen. Az 1944–45-ös év fordulóján így tehát egy antifasiszta magyar néphadsereg szervezése volt napirenden.

Legalábbis a hivatalos programok szerint, mert hiszen az állásfoglalástól még hosszú az út – időben is – a megvalósulásig.

A debreceni kormány tagjai a hadsereg személyi állományát toborzás és sorozás útján akarták biztosítani. Tudták azonban, hogy tiszteket és kiképzett közkatonákat elsősorban a szovjet hadifogolytáborokból kaphatnak, s ezért a leendő magyar hadsereg alapállományának a Szovjetunió által átadandó hadifoglyokat tartották.

Mint ismeretes, a magyar hadsereg átállítása nem sikerült 1944 októberében, de az események hatására egyre több lett az egyéni szökés és a kisebb kötelékek alkalomszerű átállása. Egyszer-egyszer parancsnokok által szervezett és végrehajtott átállások is előfordultak: ezredeket, zászlóaljakat vezettek át a Vörös Hadsereg oldalára.

Megemlítjük a jelentősebb átállt magyar kötelékeket.[7] Miután 1944. október 16-án az Északkeleti-Kárpátokban védelemben levő 1. magyar hadsereg parancsnoka, dálnoki Miklós Béla vezérezredes és a hadsereg vezérkari főnöke, Kéry Kálmán vezérkari ezredes átment a 4. Ukrán Fronthoz, több ezred- és zászlóaljparancsnok egységével, illetve alegységével együtt követte őket. Így például októberben az 1. magyar hadsereg 1. hegyidandárából még csak néhány üteg, novemberben Ungvár környékén már a 13. magyar gyaloghadosztály 7. és 9. gyalogezrede és a 38. gyalogezred II. zászlóalja is átállt. Hasonlóan történt ez az Észak-Erdélyben alkalmazott 2. magyar hadseregnél is. Október 16-án a németek letartóztatták a hadsereg parancsnokát, dálnoki Veress Lajos vezérezredest, ezt követően a 4., 5., 6., 10. és 14. székely határvadász-zászlóalj, továbbá a 25. gyaloghadosztály, a 9. póthadosztály és a 2. páncéloshadosztály részei, valamint a kolozsvári 60. portyázó osztály kivált a harcból és átment a Szamos-völgyében szemben álló szovjet erőkhöz. A 3. magyar hadseregből – noha ízig-vérig fasiszta vezetése szinte mindent megtett, hogy a csapatokat a hazaáruló Szálasi és a hitleristák oldalán megtartsa – Dunaföldvárnál a 23. hadosztály 201. önálló zászlóalja, Jászkarajenőnél a 20/II. tábori pótzászlóalj állt át a Vörös Hadsereghez. Ez a jelenség 1944 végén és 1945 első hónapjaiban is folytatódott. A budapesti hadművelet során a 30. szovjet hadtest sávjában több mint 20 ezer magyar ment át önként a Vörös Hadsereg oldalára.

Később átállt a 24. hadosztály is. Őrtilosnál a pécsi 64. portyázó zászlóalj a bolgár erőkhöz csatlakozott.

A magyar parancsnokok az említett esetekben a szovjet kötelékek parancsnokainak adott előzetes értesítés, több esetben megegyezés alapján hajtották végre az átállást. Ez időre a magyar tisztikar egy része – mindenekelőtt a harcokban részt vett csapatok tisztjeinek jelentős többsége – a saját tapasztalatai alapján már látta, hogy a fasiszták elvesztették a háborút és Magyarországnak is érdeke, hogy szembeforduljon a hitleristákkal. Ezért vezették át csapataikat, alegységeiket a Vörös Hadsereg oldalára.

A szovjet hadifogolytáborokban 1944 végén tehát voltak már olyan magyar tisztek, akikre rá lehetett bízni az új magyar hadsereg szervezését és vezetését. Ott voltak azok a munkás-paraszt katonák is, akik ugyancsak önként mentek a Vörös Hadsereg oldalára. Ezeknek jelentős többségével szintén úgy lehetett számolni, hogy vállalják a fasiszták elleni harcot, ha engedik, és ha hívják őket.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány az új hadsereg anyagi alapjait két forrásból akarta előteremteni. Elhatározta, hogy a lakosságot belügyminiszteri rendelettel kötelezi a birtokában levő katonai felszerelési tárgyak, fegyverek és a lőszer beszolgáltatására. Tudta azonban, hogy a szükséges mennyiséget csakis a Vörös Hadsereg zsákmányanyagából lehet biztosítani.

A kormány ilyen elgondolásokat is érvényesített, amikor 1944. december végén elküldte megbízottait Moszkvába, hogy ott aláírják a Szövetséges Hatalmak által Magyarország számára kidolgozott fegyverszüneti feltételeket. Ezek jogot adhattak arra, hogy Magyarország felállítsa saját nemzeti haderejét. A bizottság tagjaként utazott Vörös János honvédelmi miniszter is. Távollétében Faraghó Gábor vezérezredes, közélelmezésügyi miniszter látta el a honvédelmi miniszteri feadatokat. Debrecenben néhány honvédtiszt már elkezdte a lehetőségek adta katonai szervező munkát. A csapatok felállításához természetesen még nem foghattak hozzá, azzal várniuk kellett a fegyverszüneti egyezmény aláírásáig.

Antifasiszta magyar katonai alakulatok felállítását a hadifogolytáborok önkénteseiből a Vörös Hadsereg frontparancsnokságai szervezték már 1944 december végén.

MAGYAR ALAKULATOK A 2. ÉS A 3. UKRÁN FRONT KÖTELÉKÉBEN

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalakulása után a hazánkat felszabadító 2. és 3. Ukrán Front parancsnokai lehetővé tették, hogy a hozzájuk átállt és a hitleristák elleni harcra önként jelentkező magyarokból az arcvonal szükségleteinek megfelelően alegységeket, csapatokat, magasabbegységet szervezzenek. Ezek voltak: az 1. Magyar Vasútépítő Hadosztály; a 3. Magyar Vasútépítő Dandár; Első (temesvári) Önkéntes Magyar Hadosztály; „Budai Önkéntes Ezred".

Az 1. Magyar Vasútépítő Hadosztály[8] Debrecenben alakult. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés szózata és az Ideiglenes Nemzeti Kormány felhívása – amely többek között azt is hírül adta, hogy lesz új magyar honvédség – 1944. december végére eljutott a debreceni Pavilon-laktanyába is, amely akkor szovjet hadifogolytábor volt. December 27-én a tábor magyarjai gyűlést tartottak, és elhatározták: kérelemmel fordulnak a kormányhoz és a tábor szovjet parancsnokához, hogy helyezzék át őket az alakuló új magyar hadseregbe.

A határozatot írásba foglalták, aláírták és a táborparancsnokságnak azzal adták át, hogy továbbítsák a helyben székelő új magyar kormánynak. A tábor parancsnoka december 31-én már közölte is a foglyokkal: a magyar Ideiglenes Nemzeti Kormánnyal egyetértésben az önként jelentkezőkből a szovjet tisztek két vasútépítő zászlóaljat szerveznek. Oly sok volt a jelentkező, hogy nem két, hanem négy zászlóaljat alakítottak. A szervezés során találkoztak a szovjet és a magyar törekvések: a fogolytábor magyar tagjai szabadságra vágytak, a 2. Ukrán Frontnak pedig munkáskezekre volt szüksége, pl. Kárpát-Ukrajna háború alatt megrongált vasútvonalainak a helyreállításához is. Ezért állították fel Gyöngyössy Gábor százados parancsnoksága alatt az említett négy zászlóaljból álló 1. Magyar Vasútépítő Ezredet, amely kiváló munkateljesítményéért már februárban elnyerte az 1. Magyar Vasútépítő Hadosztály nevet.

A vasútépítésre felállított alegységek katonái egyelőre nem rendelkeztek a szükséges szakértelemmel, munkaeszközökkel, de még téli ruházattal sem. 1945. január első napjaiban útba indították a négy zászlóaljat. Kétnapi vasúti szállítás és háromnapi gyalogmenet után 1945. január 12-e és 18-a között megérkeztek munkahelyükre és a lengyelországi Jamna, Tatarov, Voronyenka, Havasalja, Körösmező és ettől kezdve a Tisza völgyében Kevele, Tiszaborkút, Rahó, Máramarossziget helységeket összekötő vasútvonal mentén álltak munkába. A magyarok hónapokon át együtt dolgoztak Belajev vezérőrnagynak, a 2. Ukrán Front vasútépítő csapatai parancsnokának katonáival. A mostoha körülmények között is valamennyien helytálltak: a szálláshelyükül kijelölt, a háború által megrongált, ajtó és ablak nélküli épületeket lakhatóvá tették; a munkához szükséges szerszámok egy részét maguk készítették.

A szovjet parancsnokság lehetőségei szerint pótolta a hiányzó és gyorsan kopó ruházatot, a bakancsokat és gondoskodott a magyar katonák élelmezéséről is, bár a háború által sújtott vidéken ez sok gondot okozott. Könnyített a helyzeten, hogy Szatmárnémeti, Máramarossziget, Királyháza és más községek lakossága élelemmel, ruházattal és gyógyszerrel segítette katonafiait.

A közösen végzett munka és az együttélés hatására a szovjet és magyar katonák között fokozatosan megszűnt a kezdeti bizalmatlanság. Február 9-én a magyar tisztikar, felelősséget vállalva embereiért és az anyagokért, átvette a vezetést. A szovjet tisztek ezután csak tanácsadóként működtek a magyar századparancsnokok mellett. A hadosztály-parancsnokság Vasútépítők címen időszaki folyóiratot is kiadott, kultúrcsoportokat szervezett, könyvtárat állított fel. Bevezette a közös járőrözést. Február 22-től magyar őrség látta el a szolgálatot a magyar hadosztály-parancsnokság előtt, s ezután nem egy esetben előfordult még az is, hogy magyar honvéd állt őrt a szovjet parancsnokság előtt. A szovjet és magyar parancsnokok és katonák az ünnepnapokon kölcsönösen megtisztelték egymást. Február 23-án a szovjet parancsnokság látta vendégül a magyar parancsnokságot, március 15-én pedig a magyarok ünnepségén és díszebédjén együtt éltették a két nép barátságát. A magyar hadosztály katonái viselhették kitüntetéseiket (de nem tették fel őket!), s a falvakban a magyar parancsnokságok épületeire kitűzhették a magyar nemzeti lobogót. Magyar és szovjet katonák nem egy esetben tartós, napjainkig élő barátságot kötöttek.

A munkákat szovjet mérnökök tervei alapján és többnyire szovjet szakemberek vezetésével végezték el. A magyar katonák részt vettek a Jamna, Máramarossziget közötti 117 km vasútvonal helyreállításában; ugyanitt két vasúti híd felépítésében; két berobbantott alagút kitisztításában és használhatóvá tételében; a felrobbantott támfalak és az új rakodók építésében. Jórészt magyarok építették újjá és adták át a forgalomnak a máramarosszigeti vasúti pályaudvart. A szovjet és magyar vasútépítő katonák és a munkára kirendelt helyi lakosság 1945. január közepétől március végéig be is fejezték a Tisza felső folyása mentén a vasúti hidak s a vasútvonal újjáépítését. Így lehetővé vált, hogy a 2. Ukrán Front részére a Kárpátokon át is megindulhasson az anyagi utánpótlás.

A 3. Magyar Vasútépítő Dandár[9] túlnyomó többségben budapesti fa- és vasipari szakmunkásokból alakult.

Az 1. Magyar Vasútépítő Hadosztály zászlóaljai már dolgoztak a Jamna, Máramarossziget vasútvonalon, amikor – 1945. február elején – a 2. Ukrán Front megbízottai újabb magyar építő zászlóaljak szervezését kezdték el önként jelentkezőkből a gödöllői és a ceglédi hadifogolytáborokban. A Gödöllőn és Cegléden felállított magyar építő zászlóaljak dandárkötelékbe kerültek. A dandár, ismereteink szerint, 55 főből álló törzsét már a szervezés kezdeti időszakában megalakították. Parancsnokul Cseney Iván ezredest jelölték ki. A dandárban négy – egyenként 800–800

főből álló – vasútépítő zászlóaljat és egy 500 fős híradó építő zászlóaljat szerveztek. A dandár rendszeresített létszáma, eddigi ismereteink szerint 3755 fő volt.

A szovjet műszaki tisztek csak a zászlóaljak szervezésével megbízott magyar tiszteket jelölték ki, akik aztán a szovjet szervezési táblázat alapján végezték el a további feladatokat.

A 3. Magyar Vasútépítő Dandár 1. és 2. vasútépítő zászlóaljat 1945. február közepén állították fel a gödöllői hadifogolytáborban. Az 1. zászlóalj parancsnoka Kassay Károly százados lett, a 2. zászlóalj parancsnokául pedig Pásztor Béla századost nevezték ki.

Itt alakították meg, Veég Andor ezredes parancsnoksága alatt, a dandár híradó építő zászlóaljját is. Cegléden a hadifogolytáborban február végén Radványi Imre százados parancsnoksága alatt felállították a dandár 4., Németh Gyula százados parancsnoksága alatt pedig a dandár 5. zászlóaljját.

A magyar dandárparancsnok nem irányította a kötelékébe tartozó zászlóaljak munkáját. Tevékenysége a fegyelmi és az állományszervezési kérdésekre korlátozódott. A magyar zászlóaljakat a hasonló szervezésű és rendeltetésű szovjet zászlóaljak ikerzászlóaljaiként a szovjet parancsnokok alárendeltségében hagyták. A magyar zászlóalj feladatát a szovjet zászlóalj parancsnoka jelölte ki. A két zászlóaljparancsnokság mindig azonos helységben települt. A magyar parancsnokság helyét a nemzeti zászló kitűzésével jelölték meg. Tolmácsot mindkét parancsnok mellé rendszeresítettek; s a magyar zászlóaljnál néha két szovjet tanácsadó: egy mérnök és egy politikai munkás is tartózkodott.

A dandár 1. és 2. zászlóalja február végén a szovjet ikerzászlóaljjal együtt Váctól kiindulva kezdte el a vasútvonal helyreállítását, és folytatta Zebegényen át Szobig. Szobnál az Ipolyon egy hét alatt hidat vertek majd innen a Szob, Érsekújvár, Pozsony, Brno, Prága vasúti fővonalat építve követték a front előremozgását. Megjavították a felszaggatott vasúti pályát és helyreállították a Garam, a Nyitra, a Vág és a Morava megrongált hídjait.

Szob után az első nagyobb munka Érsekújvárnál várta a hídépítőket.

A dandár 3., híradó zászlóaljját megosztva alkalmazták: egyrészt helyreállították a híradást az Óbuda és Komárom közötti vonalszakaszon, másrészt rendbe hozták és vagonokba rakták Budapest Rákosrendező pályaudvaron egy szovjet híradó alakulat anyagát.

A dandár eddig nem említett alegységei: a 4. és az 5. vasútépítő zászlóaljat ez időben a dandár többi alegységétől távol alkalmazták. E két zászlóaljat megalakításuk után Ceglédről azonnal Munkácsra vitték, és ott márciusban vasúti rakodókat építettek. Április első napjaiban Budapesten át a dandár többi alegysége után irányították őket és április közepén bekapcsolódtak az érsekújvári híd építésének munkájába.

A dandár Érsekújvárnál felszabadult erői – az 1. és a 2. vasútépítő zászlóalj – továbbmentek a Vág és a Morava hídjai, majd Pozsony s onnan Brno felé.

Brno még lángokban állt, amikor a magyar vasútépítők odaértek.

A dandár katonái Brnóban találkoztak egy általuk eddig nem ismert, a dandár kötelékébe nem tartozó, önálló magyar építő alegységgel, a jászberényi fogolytáborban február 19-én felállított 1. honvéd műszaki és távbeszélő építő zászlóaljjal. Ez a zászlóalj megalakulását követően Losoncon (Lučenec), Mátyásfalván és Zólyomban (Zvolen) dolgozott, onnan irányították a Morava menti Veselibe. Ezt követően Brnóban ez a zászlóalj is bekapcsolódott a dandár munkájába.

A 3. Magyar Vasútépítő Dandár zászlóaljai a háború végéig elérték a Morava menti városokat. Néhány zászlóalj pedig Brnóból dél felé haladva átlépte Ausztria határát és Laa an der Thayáig jutott el.

Az Első (temesvári) Önkéntes Magyar Hadosztály Temesvárott, az aradi országút menti hadifogolytábor önként jelentkező magyarjaiból 1944. december végén alakult. A hadosztály élére és a vezető posztokra a 3. Ukrán Front megbízottai antifasiszta meggyőződésű katonákat állítottak. A hadosztály parancsnoka Szigethy Zoltán folyamőr százados lett, és a törzs beosztottai elsősorban a folyamőrségtől vele átállt tisztek és katonák. Horváth István volt a vezető propagandista a hadosztálynál és a 30 tagot számláló kommunista pártszervezet munkáját is ő irányította. Soós Albert a hadosztályparancsnok első orosz tolmácsa, Pártos Imre a politikai munkások vezetője. Pálmai Imre pedig a hadosztály belső állandó őrségének parancsnoka lett.[10]

A temesvári antifasiszta magyar hadosztálynak jó kapcsolatai voltak a helyi városi kommunista pártszervezettel, a város román és magyar vezetőivel, csak úgy, mint Szeged várossal. A szegediek rendszeresen küldtek a hadosztálynak napilapokat. Naponta megkapták a Szovjet Tájékoztató Iroda jelentéseit és egyszer-egyszer hozzájutottak a debreceni és a budapesti lapokhoz is. Pártos Imre és Barbasin őrnagy, mint a hadosztály futártisztjei, nemegyszer voltak Debrecenben, hogy az ottaniakat tájékoztassák a hadosztály helyzetéről. A temesvári hadosztálynak saját újságja is volt (amelyeket Feleki László, az ismert újságíró szerkesztett). Így tehát a katonák nemcsak a háború eseményeiről, hanem a magyarországi politikai, társadalmi változásokról is tájékozódhattak, s abban a tudatban készültek a frontra, hogy ők is a Debrecenben megalakult új, ideiglenes demokratikus kormány katonái.

A hadosztály megalakulásának híre eljutott a felszabadított Magyarországra és a temesvári magyar katonákhoz messze földről érkeztek látogatók. Nem egy látogatóba jött fiú beállt az apja mellé.

1945 januárjától márciusig a hadosztályt felkészítették harci alkalmazásra. Naponta várták az indulási parancsot, de az, talán a tífuszos megbetegedések miatt, egyre késett. Végül is a hadosztály egy részét a temesvári hadiüzemekbe osz-

tották be, más részét pedig a 3. Ukrán Front utánpótlását biztosító hadtápszervekhez vezényelték.

Az ismertetett alakulatokon kívül egyéb magyar kötelékek is tevékenykedtek a Vörös Hadsereg oldalán, így például a Budai Önkéntes Ezred és a Szovjetunió területén 1945 tavaszán szervezett „Kossuth Lajos" antifasiszta gyalogezred. Az önkéntesek az Ideiglenes Nemzeti Kormány harcra hívó felszólítására jelentkeztek a fasizmus elleni harcra. A szovjet parancsnokságok az önként jelentkezett és a jelentkezés után politikai szempontból is megrostált, kiválogatott emberekből felállított kötelékeket maguk is magyar alakulatoknak tekintették és akként is kezelték. Ez úgyszólván mindenben megmutatkozott, kezdve azon, hogy engedélyezték részükre a kapcsolat felvételét a Honvédelmi Minisztériummal, egészen az eredeti rangjelzések viseléséig és a magyar nemzeti lobogó használatáig.

A fasizmus elleni harcra jelentkezett katonák és tisztek elhatározásában, tetteiben népünk legnemesebb törekvései nyilvánultak meg. Ebben van az említett csapatok megalakulásának és működésének jelentősége.

AZ ÚJ MAGYAR HADSEREG SZERVEZÉSÉNEK FŐBB ESEMÉNYEI 1944. DECEMBER 22-TŐL 1945. MÁJUS 9-IG

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány nehéz feladatra vállalkozott, amikor elhatározta, hogy megszervezi az antifasiszta magyar néphadsereget.

Az új magyar hadsereg nem úgy alakult meg, mint a jugoszláv, mivel a magyar ellenállási mozgalom nem nőtt át partizánháborúvá, antifasiszta népfelkeléssé. Nem is úgy, mint a román, amely az augusztusi sikeres átállás után a régi királyi hadseregből fokozatosan vált antifasiszta hadsereggé. Jugoszláviában a kommunista párt vezette forradalmi népfelszabadító hadsereg már eredményesen harcolt a megszállók ellen, amikor a 3. Ukrán Front csapatai odaérkeztek; Romániában pedig a sikeres átállás eredményeként az új kormánynak nemcsak működő vezérkar, alsóbb fokú katonai irányító szervek és anyagi bázisok álltak rendelkezésére, de intakt csapatok is. S ami még említésre méltó: a hazánk földjére lépő Vörös Hadsereg kötelékében nem volt magyar magasabbegység – mint a lengyelek, csehszlovákok és a románok esetében –, amely a születő magyar hadsereg magva lehetett volna. Továbbá: mivel a Vörös Hadsereg harcolva érkezett Magyarországra, a régi magyar hadsereg területhez kötött közigazgatási szervei és intézményei megsemmisültek; állományuk elmenekült, fogságba esett, hazament vagy szétszóródott. Ha a különféle katonai intézetek, szervek épületeit, anyagait, felszereléseit, iratait

esetenként el is kerülte a háborús pusztítás, és a Vörös Hadsereg csapatai sem tartottak rá igényt, a gazdátlanul maradt javak jelentékeny része a felszabadulást követő néhány hónap során az enyészet martaléka lett. A debreceni kormánynak rendelkezésére álltak a Szovjetunió területén a magyar és szovjet szakemberek által kiképzett, majd hazaküldött magyar partizánok, de az új hatalom nem örökölt a régi magyar hadseregtől csapatokat, intézeteket. Így tehát az Ideiglenes Nemzeti Kormánynak szinte semmije sem volt a hadsereg felállításához, s ezért a hadseregszervezést teljesen elölről kellett kezdenie.

Szemléletes képet kapunk erről már akkor is, ha a minisztérium megalakulását vizsgáljuk.[11]

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalakulásakor a miniszterelnökség és az összes minisztérium elfért egyetlen épületben, a debreceni pénzügyi palotában. A katonák mindössze néhány szobát kaptak a felállítandó Honvédelmi Minisztérium számára. Minthogy Vörös János vezérezredes, az Ideiglenes Nemzeti Kormány honvédelmi minisztere a fegyverszüneti tárgyalásokra kiküldött kormánydelegáció tagjaként 1944. december végétől Moszkvában tartózkodott, a minisztérium létrehozása Kéry Kálmán vezérkari ezredes, katonai főnök irányításával kezdődött el.

A minisztériumnak 1945. január 2-án még csak néhány tagja volt: Vörös János honvédelmi miniszter, B. Szabó István honvédelmi államtitkár, a 4. Ukrán Fronttól Debrecenbe érkezett Kéry Kálmán vezérkari ezredes, a HM katonai főnöke, Vörös Tibor vezérkari százados, a miniszter fia, Török József repülő őrnagy és végül Himmler Márta gépírónő. A 2. Ukrán Front január közepén átadta a propagandamunkára igénybe vett Simonffy Tóth Ernő és Pálffy Muhorai Zoltán vezérkari őrnagyokat. A többi tiszt csak január vége felé érkezett.

A minisztériumnak januárban nem volt fegyverzete, gépkocsija is csak egy. Sem lova, sem motorkerékpárja, sem távbeszélő-összeköttetése nem volt.

Az alakuló Honvédelmi Minisztérium tisztjei januárban irodai munkát végeztek. Simonffy Tóth Ernő vezérkari őrnagy kidolgozta a Szolgálati Szabályzat módosítására vonatkozó javaslatokat, és azokat a pártok országos vezető szerveinek megbízottaival megvitatták és jóváhagyták. Elkészítették a területi katonai szervek – a 6. (debreceni), a 7. (miskolci), az 5. (szegedi) honvéd kerületi parancsnokságok – megalakítására vonatkozó terveket; kidolgozták a felállítandó hadosztályok hadrendjét, a szervezési táblázatokat. A lakóhelyükön tartózkodó tiszteket azonban ekkor még nem szólították fel jelentkezésre, a csapatok felállítását sem kezdhették el. Ezekkel egyelőre várni kellett.

Vörös János vezérezredest Moszkvában 1945. január 9-én fogadta Kuznyecov vezérezredes, akinek Vörös előadta az új magyar hadsereg felállításával kapcsolatos kéréseit, amelyeket Debrecenben már egy hónappal azelőtt Szuszajkov vezérezredesnek, a 2. Ukrán Front katonai tanácsa tagjának is előterjesztett. Vörös János kérését egyébként már ismerték Moszkvában, hiszen ezen a január 9-i talál-

kozón éppen Kuznyecov közölte Vörössel: „A szovjet kormány már hozzájárult egy magyar hadosztály megalakításához, Malinovszkij marsall megkapta az erre vonatkozó utasításokat... A magyar kormány és parancsnokság az általunk meghatározott felépítésnek megfelelően egy hadosztályt alakít mind a nemrég fogságba esett, mind pedig a már régebben fogságban levő magyar hadifoglyokból. A Malinovszkij marsall birtokában levő zsákmányolt felszerelést a magyar hadosztály megalakítása céljára rendelkezésére bocsátják."[12]

Vörös János Kuznyecov közlése után továbbra is a magyar hadsereg felállításának a programját fejtegette, ezért Kuznyecov megismételte: „most egy hadosztály felállításának módozatairól beszélek. Ez a hadosztály magyar hadifoglyokból alakul meg, felszerelése zsákmányolt fegyver, továbbá zsákmányolt szállítóeszköz és lóállomány lesz. Megalakítani azonban a magyaroknak kell.

Csak egy hadosztály szervezéséről van tudomásom, de úgy vélem, továbbiak szervezése attól függ, miként hajtják végre ennek a hadosztálynak a felállítását."[13]

Január 15-én kézbesítették a debreceni honvédelmi minisztérium részére Vörös János Moszkvából küldött táviratát: „Meg kell kezdeni az első magyar honvédhadosztály szervezését, mely három gyalogezredből áll."[14] Ezt az utasítást azonban ekkor még nem lehetett végrehajtani. A hadifoglyok kiválogatása a 2. Ukrán Front jászberényi és gödöllői hadifogolytáboraiban már megkezdődött, de még nem indították útba őket Debrecenbe, az elsőként felállítandó hadosztály körletébe. Azt is figyelembe kell venni, hogy bár toborzás útján össze lehetett volna gyűjteni az embereket a falvakból és városokból, a magyar kormány nem adhatta ki a toborzási felhívást a fegyverszüneti egyezmény megkötése, illetve aláírása előtt. Még ha a népi szervek vállalták volna is a „csöndes toborzást", akkor is megmaradt volna a kérdések egész sora: hogyan biztosítsák a katonák ruházatát? honnan vegyenek fegyvereket? hogyan, mi módon, honnan gyűjtsék össze a szükséges tiszteket?

A Vörös Jánostól érkezett távirat nem biztosíthatta a frontra küldendő első magyar hadosztály szervezésének elkezdését. Mégis hasznos volt, mert kimondatlanul is tolmácsolta a szovjet vezetők jószándékát: a Szovjetunió kormánya már a fegyverszüneti egyezmény megkötése előtt tíz nappal engedélyezte egy magyar antifasiszta hadosztály szervezését, sőt a 2. Ukrán Front parancsnokának utasítást adott, hogy segítse a magyarokat abban, hogy ténylegesen fel is állíthassák.

Nemsokára újabb jó hír érkezett. Január 19-én arról értesültek a hadsereg szervezői, hogy a magyar kormány megbízottai hamarosan aláírhatják Moszkvában a fegyverszüneti okmányt. Ekkor a minisztertanács engedélyt adott a HM politikai államtitkárának, hogy nyomdába küldje a kormány toborzási felhívásának szövegét.[15] Másnap pedig, amikor megtudták, hogy aláírták a fegyverszüneti egyezményt, a Vörös Jánost helyettesítő Faraghó Gábor vezérezredes utasította a főispánokat, hogy a megyeszékhelyeken állítsák fel a területi hadkiegészítés szerveit, a honvéd kiegészítő parancsnokságokat. Ez volt az új Honvédelmi Minisztérium első rende-

lete, az első hivatalos irat, amelyben a megyék első tisztviselőit a hadseregszervezés megkezdésére kötelezte.[16]

A fegyverszüneti egyezményt a kormány megbízottai 1945. január 20-án írták alá. Gyöngyössy János, az Ideiglenes Nemzeti Kormány külügyminisztere mint a fegyverszüneti egyezményt aláíró magyar kormánydelegáció vezetője, Moszkvában 1945. január 18-án a Szovjetunió, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok képviselői előtt nyilatkozatban közölte kormányának kéréseit. A nyilatkozat zárómondataiban leszögezte: „Égünk a megtorlás vágyától, s ezért kormányunk első feladatának tartotta, hogy hadat üzenjen a németeknek. Kérjük a szövetséges hatalmakat, tegyék lehetővé, többek között a fegyverszüneti feltételekkel, hogy minél nagyobb erők bevetésével részt vegyünk a hitlerizmus elleni végső csatában, s ezáltal örökre lemossuk a gyalázatot, amelyet az előző kormányok bűnös politikája hozott ránk."[17] Az egyezmény katonai előírásai a magyar kormány törekvéseinek megfelelően készültek. A fegyverszüneti egyezmény mint kötelezettséget írta elő nyolc gyaloghadosztály felállítását. Az egyezmény ezzel lényegében jogot biztosított arra, hogy Magyarország megszervezze saját nemzeti haderejét, állami szuverenitásának legfőbb biztosítékát. Ez a kötelezettség megfelelt az érdekeinek is.

A fegyverszüneti egyezmény előírta: „A fegyverszünet egész időtartamára Szövetséges Ellenőrző Bizottságot létesítenek Magyarországon, mely a Szövetséges (szovjet) Főparancsnokság képviselőjének elnöksége alatt és az Egyesült Királyság és az Egyesült Államok képviselőinek részvételével szabályozni és ellenőrizni fogja a fegyverszüneti feltételek végrehajtását."

Az említett feltételek teljesítése megkövetelte, hogy megkezdjék a szervező munkát. A Honvédelmi Minisztériumban 1945. január végén már kialakultak azok a legfontosabb csoportok, amelyek a tervező-szervező munka elkezdését – bár az alacsony létszám miatt csak elemi fokon – lehetővé tették.[18] 1945. január 30-án Vörös János honvédelmi miniszter visszaérkezett Debrecenbe. Megérkeztek a Vorosilov marsall vezette Szövetséges Ellenőrző Bizottság szovjet (majd rövidesen az angol–amerikai) tagjai is. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány igazgatása alá tartozó felszabadított magyar területeken most már el lehetett kezdeni a magyar hadosztályok felállítását is.

Ez a debreceni kormány toborzási felhívásának kiadásával kezdődött. A toborzási plakátokat 1945. január 30-án, és az azt követő napokban ragasztották ki a felszabadított országrész városaiban és falvaiban. A kormány fegyverbe szólította a felnőtt lakosságot:

„Fogjon fegyvert minden magyar a haza s a magyar nép felszabadítása érdekében. Még vannak magyarok, akik felszabadításra várnak. Részt akarunk venni a szovjet hadsereggel együtt a világbékét háborgató fasiszta Németország leverésében."

A toborzási felhívás kiadását követő napokban a magyar honvédelmi miniszter

kiadta rendeleteit a katonai kerületi parancsnokságok és a hadosztályok felállítására; kinevezte a kerületi és hadosztályparancsnokokat.

Februárban országszerte toborozták az önkénteseket.

A demokratikus sajtó lelkesen támogatta ezt a munkát. Révai József, a Magyar Kommunista Párt Központi Vezetőségének tagja például ezeket írta a Szabadság című lap 1945. február 8-i számában: „Minél nagyobb számú önkéntes jelentkezik az új magyar nemzeti hadseregbe, annál inkább fogja látni ország-világ, hogy valóban szakítunk a múlttal, hogy valóban el vagyunk szánva rá, új életet kezdeni a romokon, hogy a magyar szabadság és függetlenség nem ölünkbe hullott ajándék, hanem megérdemeljük, mert áldozni tudunk érte."

A Magyar Kommunista Párt Központi Vezetőségének titkársága 1945. február 4-én hozott határozatában arra kötelezte a pártszervezeteket, hogy egy-egy vezetőségi tagot és alapszervezetenként 15–20 tagot küldjenek a néphadseregbe.[19]

Amint megjelent a felhívás, a magyar ifjúság egységes szervezete, a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség országszerte gyűléseket szervezett, tagjai egyéni agitációt folytattak a toborzás sikere érdekében. Szegedről a MADISZ tagjai már január 7-i alakuló gyűlésükről azt táviratozták Debrecenbe az Ideiglenes Nemzeti Kormánynak, hogy „... a szegedi ifjúság egységesen fog felsorakozni a nemzeti hadsereg zászlaja alá."[20] A MADISZ debreceni szervezete, amikor az ország fővárosából megérkezett a hír a német és magyar fasiszták pusztításairól, röplapokon is felszólította a környék fiataljait a németek elleni harcra, az új hadseregbe való jelentkezésre. „Ki bosszulja meg Budapestet? Fegyverbe, magyar fiatalság! Sorakozzatok a magyar néphadsereg zászlaja alá."[21] Január 7-én a debreceni Csokonai Színházban gyűlést tartottak a fiatalok és hangsúlyozták: készek fegyverrel harcolni a fasiszták ellen. Budán még folytak a harcok, amikor február 9-én Pesten a Magyar Színházban a MADISZ toborzó gyűlést rendezett.

A Magyar Kommunista Párt, a koalíciós pártokkal közösen, a városoktól a legkisebb településekig gyűléseket szervezett. A felszabadult országrész felnőtt lakosságát önkéntes jelentkezésre szólították fel. A Szabadság 1945. február 22-i száma közölte: „Mindenütt ezrek jelentek meg... és a felhívásra százával jelentkeztek a néphadseregbe." A jelentkezésben élen jártak a kommunisták és a MADISZ fiataljai. Februárban Nádudvaron például 245-en, Hajdúszoboszlón 127-en iratkoztak fel a MADISZ-ból.[22]

A legtöbben Békés és Hajdú megyében, továbbá Miskolcon és környékén jelentkeztek a fasizmus elleni fegyveres harcra – elsősorban a nagyipari munkások és az agrárproletárok soraiból. Döntő többségük 18–20 éves volt. Ezeknek a fiataloknak parancsolták meg a fasiszták 1944 szeptemberében, hogy a közeledő Vörös Hadsereg elől mint leventekötelesek oktatóikkal az élen zárt rendben meneteljenek nyugat felé. Közülük sokat valóban sikerült is nyugatra kényszeríteni. A bátrabbak azonban visszaszöktek (a miskolciak közül számosan beálltak az ottani MOKÁN-

partizánok közé), és a toborzás során szabad elhatározásból – többségük ekkor már mint a MADISZ tagja és neveltje – jelentkeztek az új rendszer szolgálatára.

A Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség Ságvári Endrének, az antifasiszta magyar ifjúság 1944-ben mártírhalált halt vezetőjének példáját, tanítását is követte, amikor a felszabadulás első hónapjaiban egységbe tömörítette az ország fiatalságát, és nevelte, harcra lelkesítette őket a fasiszták ellen. Az ifjúság felkészítése a fasizmus elleni fegyveres harc vállalására és a toborzás oroszlánrészének eredményes elvégzése – ez volt a MADISZ első nagy tette az új Magyarország érdekében.

Az önkéntesek számára vonatkozóan csak hiányos adatok maradtak fenn. Ezek szerint a debreceni honvéd kerületben 3333, a szegediben 5239, Miskolcon és az észak-magyarországi iparvidéken pedig 21 036 volt a jelentkezők száma.[23] Nagy szám ez, ha figyelembe vesszük, hogy önkéntesekről van szó. A Honvédelmi Minisztériumba 1945 tavaszán beérkezett adatok szerint a 2. és a 3. Ukrán Front záróvonalától – a Hernád völgye, Miskolc, Szolnok, Kiskunfélegyháza, Kiskunhalas, Baja vonalától – keletre eső felszabadított országrészben 30 ezer ember ment el szabad elhatározásából egyenként és külön-külön a községi és a városi hivatalokba és iratkozott fel az önkéntesek listájára. Ez időben az ország felnőtt férfilakosságának egy része még mindig a régi honvédségben szolgált a hitleristák oldalán, egy másik része a hadifogolytáborokban várt további sorsára, ismét mások szétszóródtak Európában és a világban. Lakóhelyükön jórészt csak az idősebb emberek és a katonai szolgálatra a régi rendszer által be még nem hívott fiatalok tartózkodtak. Ezt a tényt ismerve, a Honvédelmi Minisztérium vezetői elégedettek voltak a toborzás eredményével.[24]

A tervezett magasabbegységek felállítása azonban ekkor még megoldásra váró feladat volt.

A 6. és az 1. gyaloghadosztály felállítása és hadműveleti területre küldése vált márciusban a legsürgősebb feladattá. A Szovjetunió 1945 februárjától a hadifogságban levő, a fasiszták elleni harcra önként jelentkezett magyar állampolgárok egy részét az Ideiglenes Nemzeti Kormány rendelkezésére bocsátotta, később hadianyag átadásával és más módon is segítette a hadosztályok felállítását. A Szovjetunió kormányának és a Szövetséges Ellenőrző Bizottságnak az engedélye és segítsége, valamint a 2. és a 3. Ukrán Front támogatása nélkül Magyarország egyetlen valamirevaló katonai alegységet sem tudott volna felállítani, nemhogy hadosztályt. Az új magyar honvédség a szovjet hadsereg támogatásával, annak védőszárnyai alatt alakult meg.

Kuznyecov vezérezredes 1945. január 9-i, a szovjet kormány nevében Vörös Jánosnak adott ígéretei 1945. február első napjaitól kezdtek megvalósulni. A Szovjetunióból és a Budapest környéki hadifogolytáborokból egymás után érkeztek a

szerelvények az Ideiglenes Nemzeti Kormány székhelyére, Debrecenbe, és a Tiszántúl városaiba.

Február közepén megérkeztek a Szovjetunióból a partizán-és antifasiszta iskolát végzettek több száz fős csoportjai. A partizánharcokban – így pl. a szlovák nemzeti felkelésben – részt vett magyarok közül számosan ugyancsak Debrecenbe jöttek. Elsősorban belőlük alakult meg a kormányhivatalok védelmére szervezett őrzászlóalj, az új magyar állam első katonai alegysége.[25]

Februárban négy zászlóaljnyi önkéntes érkezett a szovjet hadifogolytáborokból. Belőlük szerveztek meg Debrecen környékén – pontosabban: Nyíregyházán, Nyírbátorban, Berettyóújfaluban és Hajdúhadházon – a 6. gyaloghadosztály első alegységeit.[26]

Februárban Szász Ferenc ezredes vezetésével hazatértek azok a magyar katonák, akikből az 5. hadosztály békéscsabai ezredének egyik zászlóalja megalakult.[27]

Február első napjaiban a 2. Ukrán Front gödöllői és jászberényi hadifogolytáboraiból 8000, a fasiszták elleni harcra jelentkezett (a budapesti kommunisták segítségével is megválogatott) férfit vasúton a debreceni Pavilon-laktanyába szállítottak. Ezeket a hadifoglyokat 1945. március 4-én Bezugli ezredes, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság képviselője ünnepélyes külsőségek között átadta a Honvédelmi Minisztérium képviselőjének, Székely László vezérkari ezredesnek, a 6. hadosztály (1945. február első napjaiban) kinevezett parancsnokának.[28]

A már február végén megszervezett alegységekből – a nyíregyházi, a berettyóújfalui, a nyírbátori és a hajdúhadházi zászlóaljakból –, továbbá a Székely László által március 4-én átvett katonákból alakult meg az új magyar hadsereg első magasabbegysége, a 6. gyaloghadosztály.

Március első felében, a 2. Ukrán Front további magyar hadifoglyokat adott át az Ideiglenes Nemzeti Kormánynak. Ezt követően Jászberényben megkezdték az 1. gyaloghadosztály felállítását.

A budai harcok befejezése után a Jászberénybe irányított Budai Önkéntes Ezred és a pesti önkéntesekből szervezett ún. „Szabadság" zászlóalj az 1. hadosztály részévé vált. Ez utóbbi alegységnek Szalvay Mihály őrnagy lett a parancsnoka.

Március elején az országnak a Tiszától keletre eső városaiból és községeiből, továbbá Jászberény környékéről bevonultatták a csapatokhoz a toborzás során önként jelentkezett fiatalokat. Belőlük egészítették ki az 1. és a 6. gyaloghadosztály személyi állományát.[29]

Ezekben a napokban egy különösen fontos, elvi jelentőségű esemény is történt a hadseregben: a minisztériumtól az alegységekig nevelőtiszteket és nevelő tiszthelyetteseket (politikai munkásokat) neveztek ki.[30]

A Honvédelmi Minisztérium 1945. március első napjaiban politikai iskolát állított fel. A hallgatók között voltak a harcokból megtért partizánok, munkás- és parasztfiatalok, akiket a munkásmozgalom nevelt. Valamennyien katonák, tettre

kész antifasiszták. Belőlük lettek az új hadsereg első politikai vezetői, a nevelőtisztek.

A hadseregben döntő jelentőségű volt a tevékenységük. Tájékoztatták a katonákat a hadszínterek eseményeiről és minden közérdekű hírről, amely eljutott hozzájuk. Nemcsak szóban, de az általuk szerkesztett és a parancsnokok által sem cenzúrázott csapatújságokban is harcoltak a katonák politikai jogainak biztosításáért. Ellenőrizték a parancsnokok munkáját, s még a minisztérium vezetőit is a tollukra tűzték, ha közerkölcsöt sértő jelenségről értesültek.

Bátorságuk onnan fakadt, hogy a kommunista párt megbízottai voltak a hadseregben. A minisztérium nevelőosztálya és a hadosztályok nevelőtörzsei az irányítást a pártközpontból, Révész Gézától kapták. Jelentősebb döntéseiket a hadosztályok nevelőtörzseinek gyűlésein hozták, és naponta tanácskoztak a katonákkal, véleményeiket, javaslataikat meghallgatva a végrehajtásba is bevonták őket. A politikai ellenfelekkel vívott mindennapos harcban vált a nevelőtiszti intézmény az induló forradalom hatásos fegyverévé a hadseregben.

Az 1. és a 6. hadosztály önkéntesei március közepétől már türelmetlenül várták kiszállításukat a hadműveleti területre. Küldöttségeik a Honvédelmi Minisztériumban a fegyverek kiosztását és az útbaindító parancs kiadását kérték-követelték. Az önkéntesek kérése azonban már csak azért sem volt teljesíthető, mert a minisztérium ekkor még nem rendelkezett elegendő fegyverrel.[31]

Debrecenből a Szövetséges Ellenőrző Bizottság által kijelölt és Anyegin ezredes vezette bizottság, valamint a honvédelmi miniszter által kijelölt Görgényi Dániel őrnagy vezette bizottság 1945. március 15-én délután Budapestre érkezett, hogy a 2. Ukrán Front Zsákmányügyi Hivatalától a már előzetesen kapott lista alapján átvegye a fegyvereket, és Debrecenbe, illetve Jászberénybe szállíttassa.

A kőbányai vasúti pályaudvar raktárában 1945. március 16-án megkezdték a fegyverek átvételét. Több ezer fegyvert vételeztek: puskákat, golyószórókat, géppuskákat, könnyű aknavetőket és 75 mm-es német páncéltörő ágyúkat. A meghibásodott lövegeket a 2. Ukrán Front műhelyében, a többi fegyvert Zuglóban, a Danuvia Angol utcai üzemében javították meg. A Vörös Hadsereg Máriabesnyőn települt alakulatának gépkocsijai a március 20-a körüli napokban már meg is érkeztek az első szállítmány fegyverrel Debrecenbe és Jászberénybe.[32]

Március 24-ig az 1. és a 6. hadosztály fegyverszükségletének mintegy 40%-át kapta meg. Ekkor a magyar honvédelmi miniszter arra kérte a Szövetséges Ellenőrző Bizottságot, tegye lehetővé a hadosztályok kiszállítását a harctérre, mert a csapatok felfegyverzésének és felszerelésének befejezése az arcvonal közelében könnyebben megoldható.[33]

Az ország teljes felszabadításakor Miklós Béla magyar miniszterelnök táviratban kérte Sztálint, hogy engedélyezze a magyar hadosztályok hadműveleti területre küldését.[34]

Április 7-én a Vörös Hadsereg vezérkari főnöke, Antonov hadseregtábornok táviratot küldött Vorosilovhoz, a Szovjetunió marsalljához, a Magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnökéhez Debrecenbe, és Tolbuhinhoz, a Szovjetunió marsalljához, a 3. Ukrán Front parancsnokához: „A Legfelsőbb Főparancsnok engedélyezte, hogy a felállított 1. és a 6. magyar gyaloghadosztályt felkészültsége fokának megfelelően átadják a 3. Ukrán Front állományába."[35]

Időközben Budapestről tovább folyt a fegyverszállítás Debrecenbe és Jászberénybe. Április 16-án már az ötödik szállítmánnyal érkeztek meg a szovjet gépkocsivezetők a 6. és az 1. hadosztály parancsnokságára.

Április 13-án elindult a vonat a debreceni ún. „kisállomás"-ról a 6. hadosztály 16. gyalogezredével Ausztria felé. Napokon belül az egész hadosztály mozgásban volt. Április végén az 1. hadosztályt is útba indították.

Mind az 1., mind a 6. magyar hadosztályba három gyalogezredet, egy tüzérezredet, egy utászzászlóaljat, egy híradó századot és egy légvédelmi tüzérüteget, továbbá kiszolgáló alegységeket szerveztek. A lőszer és az élelem szállítására fogatolt járműveik voltak. Összességében a két hadosztály viszonylag szerény erőt jelentett, nem is annyira létszámviszonyaik, sokkal inkább felszereltségük és fegyverrel való ellátottságuk hiányai, továbbá kiképzésük gyenge színvonala miatt.

A 6. HADOSZTÁLY FEGYVERZETE
1945. ÁPRILIS 16-ÁN ÉS MÁJUS 10-ÉN[36]

Megnevezés	Állomány-tábla szerint kell	Van	
		IV. 16.	V. 10.
Pi.	1481	—	1481
Gpi.	3469	—	86
Pu.	5280	6393	7644
Gsz.	355	238	358
Gp.	108	46	105
81 mm av.	36	36	36
120 mm av.	24	15	15
75 mm pct. á.	24	24	26
105 mm á.	24	—	—
40 mm lgv. á.	6	—	—
grv.	—	—	—

Az 1. gyaloghadosztály szervezése megegyezett, fegyverrel való ellátottságának foka pedig megközelítően azonos volt a 6. hadosztályéval.[37]

A két magyar hadosztály személyi állománya nagy lelkesedéssel ment Ausztriába, ahol – 1945. május első napjaiban – a jó hangulat fokozódott: a 3. Ukrán

Front tábornokai, tisztjei és harcosai testvéri módon fogadták a magyarokat. Tolbuhin marsall utasítására a 3. Ukrán Front 26. és 27. hadseregének parancsnokai – akiknek a magyar hadosztályokat alárendelték – megkezdték az anyagi hiányok pótlását.

Az élelmezés azonnal megjavult. Az önkéntesek a civil ruhákat katonaruhára cserélték fel. A hadosztályok műszaki és egészségügyi felszerelést kaptak. A meglevő fegyverekhez kiutalták a megfelelő mennyiségű lőszert. A parancsnokok megkezdték a fegyverek belövetését. A 6. hadosztály parancsnoka jelentette a honvédelmi miniszternek: „A szovjet összekötő törzsekkel a viszony igen szívélyes. Súrlódások eddig egyetlen alkalommal sem merültek fel, sőt a szovjet katonai hatóságok részéről mindig a legnagyobb előzékenység tapasztalható."[38] A magyar hadosztályok kedvező körülmények között kezdték meg a kiképzés hiányosságainak pótlását.

A háború azonban rövidesen befejeződött, s a magyar hadosztályokat már nem vetették ütközetbe. Az alakulatok az osztrák Alpok hegyeiben és erdőségeiben bujkáló fasiszta katonai csoportok és az ún. „kopjás" bandák felszámolásával járultak hozzá a hitleristák ellen vívott győzelmes harchoz.

Az események e vázlatos felsorolásából is látható, hogy a magyar hadosztályok felállítása elhúzódott, s a vállalt nyolc helyett csak kettőt sikerült frontra küldeni.

Nem ismertettük részletesen azokat a személyi és főleg anyagi gondokat, amelyek a hadseregszervezést nehezítették, csupán egyet-kettőt villantottunk fel, ám ezek is világossá teszik számunkra, hogy a két hadosztály felállítása és hadműveleti területre küldése mögött tiszteletreméltó erőfeszítések húzódnak meg.

Nem a személyi gondokon, nem az emberhiányon múlt (bár volt emberhiány is), hogy a magyar kormánynak csak két, és nem több hadosztályt sikerült a fasiszták elleni harcba küldeni, hanem sokkal inkább a fegyverek, a felszerelés és szállítóeszközök hiányán. Miután a minisztérium Debrecenben március 4-én, Jászberényben néhány nappal később megkapta a hadifoglyokat, mindjárt bevonultatta a falvak és városok önkénteseit is, s így mind az 1., mind a 6. hadosztályt hetek alatt felállították. A legszükségesebb kiképzést is elvégezték. Fegyverekkel és szállítóeszközökkel azonban ez időben még alig rendelkeztek.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormánynak nem voltak fegyverraktárai. A hiányokat gyűjtéssel sem lehetett pótolni. Megkísérelték, de az eredmény lesújtó volt, mert a visszavonuló német és magyar katonák által hátrahagyott fegyvereket a lakosság már korábban összegyűjtötte és beszolgáltatta a helyi szovjet parancsnokságoknak. Még a rendőrség sem tudott megfelelő mennyiségű fegyverhez jutni. Maradt tehát az egyetlen lehetőség: kérni kellett a Szovjetuniótól, illetve a Szövetséges Ellenőrző Bizottságtól. De a Magyarország felszabadításáért küzdő 2. és 3. Ukrán Frontnak megvoltak a maga gondjai. A harctéri események is hátrányosan befolyásolták a magyar hadosztályok felfegyverzését. A szovjet csapatok

1945 januárjában és február első felében súlyos harcokat vívtak a magyar főváros felszabadításáért. Ezzel egyidejűleg elhárították a Buda felé irányuló felmentési kísérleteket. Később a garami hídfőt támadó, majd a 3. Ukrán Front védelmét áttörni igyekvő német páncélosok rohamait verték vissza. Eközben kellett felkészülni a bécsi támadó hadműveletre is. Természetes, hogy az ez időben gyorsan talpraálló magyar hadiüzemek a 2. és a 3. Ukrán Front számára dolgoztak, s az anyagi utánpótlást csakis az arcvonal felé irányíthatták.

Hogy az 1. és a 6. magyar hadosztály szervezését, melyek mielőbb harctérre küldése nagyobbrészt a fegyverek kiutalásának és a kiszállítás engedélyezésének függvénye volt[39], voltaképp mennyire gyorsan sikerült megoldani, mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy a Honvédelmi Minisztérium egyidejűleg más alakulatokat is felállított.

Az 5. gyaloghadosztály szervezését Szegeden és környékén kezdték meg, Örley Zoltán ezredes, kerületi parancsnok vezetésével. Március végén az általuk összegyűjtött 5300 lelkes fiatalt az éppen felszabadult Hajmáskérre vitték. A szovjet hadsereg oldalára átállt 24. honvéd hadosztály maradványait szintén ide irányították, és Miskolcról is küldtek kiegészítésül 2000 önkéntest. Április végére befejeződött a hadosztály személyi feltöltése Hajmáskéren – Szász Ferenc ezredes, hadosztályparancsnok irányításával.[40]

Debrecenben 1945 márciusában felállították az 1. vasút- és hídépítő zászlóaljat. Márciusban már szervezték a határ menti önkéntesekből a határportyázó századokat, és áprilisban már öt ilyen század teljesített szolgálatot. Debrecenben, Szegeden, Pécsett és Miskolcon egy-egy vasútbiztosító századot állítottak fel, amelyek katonái a vonatokat védték a fosztogatók ellen. Budapesten megszervezték a leendő folyamőrség első alegységét, amely készült a Duna és a Balaton aknamentesítésére. Felállították a honvédség kórházait is.

Az európai háború befejezése után az 1. és a 6. hadosztály visszatért Magyarországra. Hazajött az 1. Magyar Vasútépítő Hadosztály és a 3. Magyar Vasútépítő Dandár is, amelyek a 2. Ukrán Front számára dolgoztak.

A magyar honvédség létszáma ekkor csaknem ötvenezer fő volt.

Az 1945 tavaszán, az antifasiszta háborúban és a népi demokratikus forradalomban született új magyar hadseregnek két szembetűnő sajátossága volt. Az egyik, hogy ebben a hadseregben a népi demokráciáért aktívan harcolni kész munkások és parasztok több tízezres tábora volt jelen. A másik sajátossága pedig az volt, hogy összetartó erejét a kommunista nevelőtisztek (az új hadsereg első politikai munkásai) és a köréjük tömörült forradalmi erők képezték.

Az új hadsereg létrehozása történelmi szükségesség volt. Az Ideiglenes Nemzeti Kormánynak az antifasiszta fegyveres erő felállítására irányuló tevékenysége talál-

kozott a magyar munkásosztály, a parasztság, az értelmiség antifasiszta, forradalmi demokratikus osztály- és rétegérdekeivel, valamint nemzeti függetlenségi törekvéseivel.

Az államalapítástól eltelt ezer év óta sokféle had lépett a magyar földre, s ezek közt a legveszélyesebbnek az ismétlődő német hódító hadjáratokat tartották. A magyar nép leggyötrelmesebb történelmi küzdelmei a német hódítók elleni szabadságharcok voltak. A második világháború alatt és már előtte is, a kezdeti hitlerista sikerek, majd győzelmek, a német fegyverek erejével való fenyegetés ügyes összekapcsolása annak az illúziónak a terjesztésével, hogy a területi revízióra irányuló törekvések a hitleristák oldalán valósulhatnak meg és még sok egyéb, háttérbe szorította a magyar nép fő törekvéseit. A háborús tapasztalatok keservesen bebizonyították, hogy a német és magyar fasiszták megosztották a magyar népet, a magyarokat és szomszédaikat kijátszották egymás ellen. Amikor nyilvánvaló lett, hogy a hitleristák elvesztik a háborút, felszínre törtek a magyar nép történelmi nemzeti függetlenségi törekvései. A debreceni kormány felhívására jelentkezett honvédtiszteket éppen ez, az adott helyzetben törvényszerűen antifasizmussá fejlődött nemzeti függetlenségi törekvés tette alkalmassá a csapatok szervezésére és vezetésére.

A magyar értelmiség jelentős részét nemcsak nemzeti függetlenségi eszméi, hanem forradalmi demokratizmusa, sőt – kisebbik részét – szocialista eszméi parancsolták a nép, és különösen a proletariátus mellé.

A munkásosztályt osztálytörekvései állították a felszabadító Vörös Hadsereg és az új magyar hadsereg ügyének szolgálatába. Magyarországon a Vörös Hadsereget olyan munkásosztály várta-fogadta, amely 1919-ben már hősies csatát vívott a burzsoázia ellen. Nem véletlen, hogy a munkások áldozatvállalása Magyarországon 1945-ben is nagy eredményeket hozott. A munkások a háború által megrongált gyárakat, üzemeket gyorsan helyreállították, s az általuk életre hívott üzemi bizottságok útján abban a tudatban igazgatták a létesítményeket, hogy azok az övék lesznek. Támogatták a felszabadító szovjet csapatokat, s támogatták az új magyar hadsereget is.

Az új hadsereg szervezésének az észak-magyarországi iparvidék mellett a Tiszántúl volt a bázisa. E vidék agrárproletariátusa és szegényparasztsága már az 1890-es évektől aratósztrájkokkal, tüntetésekkel harcolt a nagybirtok fojtogatása ellen. Az agrárszocialista mozgalom – a legszegényebb paraszti rétegeknek ez a forradalmi demokratikus mozgalma – egyes helyeken már a múlt században is földosztást követelő mozgalommá fejlődött.

A Tiszántúl legnyugtalanabb vidékén, a Viharsarokban rendezték meg 1944 februárjában a szegényparaszti küldöttek országos találkozóját, a Parasztszövetség Országos Földmunkás Szakosztályának rendezésében. E vidék parasztsága felkészült a nagy változásra. A parasztság számára egyértelmű volt a történelmi helyzet.

A falvakban így fogalmazták: „Ha az oroszok győznek, földosztás lesz, ha a németek győznének, maradna az úri világ, maradna a grófi birtok." S mert a felszabadulás lehetővé tette a magyar parasztság évszázados álmának megvalósulását, a parasztság támogatta a Vörös Hadsereget. S amikor megindult az új magyar hadsereg szervezése, a munkások és parasztok tömegei léptek be a magyar „Vörös Hadseregbe", mert az ő tudatukban a Szovjetunió Vörös Hadserege oldalán harcba vetendő magyar katonaság csakis „vörös" lehetett. Mindmáig így mondják: „Én is elmentem Ausztriába, szolgáltam a Vörös Hadseregben."

A munkás és paraszt önkéntesek azzal az elhatározással álltak az új magyar hadseregbe, hogy harcolni fognak a fasiszták ellen, és védelmezni fogják a parasztoknak földet és a munkásoknak szabadságot adó, kizsákmányolásmentes új rendszert.

Az osztálytudatos munkások és parasztok tömegei és a nevelőtiszti rendszermeghonosítása az új magyar hadseregben azt eredményezte, hogy ez az új magyar fegyveres erő az állam jellegével egyezően jött létre: az új magyar hadsereg tehát antifasiszta, demokratikus néphadseregként született meg.

Magyarország számára 1945 tavaszán elsősorban erkölcsi kérdés volt, hogy lesz-e elegendő önkéntes jelentkező a fasizmus elleni harcra. A magyar nép felismerte és átérezte nemzeti feladatát: százak, ezrek álltak be az új magyar fegyveres erő soraiba. Mindazok, akik beléptek a magyar honvédségbe és a szovjet hadsereg oldalán vállalták a fasizmus elleni harcot, történelmi hivatást teljesítettek: a nemzeti becsületért álltak helyt. Ennek most harmincöt éve. Harmincöt éve, hogy megszületett Magyarországon az antifasiszta, demokratikus néphadsereg, amely a felszabadulás utáni években hagyományaival és kádereivel a belőle felnövő szocialista néphadseregnek alapjává vált.

ZÁRSZÓ

A Magyarország felszabadítását eredményező hadműveletek több mint hat hónapig – összesen 194 napig – tartottak. Ennek oka az itt levő német erők nagyságában, a velük szemben működő szovjet frontok erejében és a felek által meghatározott célokban keresendő.

Német részről a magyarországi politikai válság megoldására tett valamennyi intézkedést, a hadműveletek során hozott valamennyi döntést a háború folytatása szempontjából rendkívül fontos két tényező indokolja.

Egyrészt a magyarországi olaj, a német haderő és hátországa szempontjából életfontosságú egyéb anyagok és termékek biztosítása, másrészt hazánk területének mint előtérnek tartása, ha szükséges, gátlás nélküli feláldozása azért, hogy a szovjet hadsereg csapatait távol tartsák az ausztriai, dél-németországi és a cseh területektől. Ez az elhatározás összefüggött a Balkánon levő, és ott súlyos harcokat vívó fasiszta csapatok további sorsával is.

Ezek a feladatok és várt eredményeik indokolják, hogy a német hadászati vezetés megkülönböztetett gonddal figyelt a Magyarország területén folyó hadműveletekre és a magyar politikai helyzetre. Ezt az arcvonalszakaszt esetenként előtérbe helyezte mások rovására. Ezt példázzák a szívós, heves és véres összecsapások a Tiszántúlon, a Budapesten körülzárt erők felmentésére tett sorozatos kísérletek, vagy a Balaton térségében indított ellentámadás, amelyhez az Ardennekből ide dobták át a 6. SS-páncéloshadsereget.

A Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállása hasonlóan fontosnak és sürgősnek ítélte meg a Magyarországért és Magyarországon folyó hadműveleteket annál is inkább, mert felismerte azokat az indokokat és gyakorlati intézkedéseket, amelyeket a németek e térségért tettek.

Ezért az itt működő seregtesteknek feladatként adta a német erők szétzúzását, megsemmisítését, Magyarország kiléptetését a háborúból, és ezzel annak a lehetőségnek megteremtését, hogy csapatai kijussanak Ausztriába, majd tovább támadhassanak Dél-Németország felé. A hadműveletek szünet nélküli folytatásával kellett megakadályozni, hogy a németek újabb és újabb védelmi terepszakaszokat szálljanak meg és hogy rendezhessék soraikat. A gyors, erőteljes támadó tevékeny-

ség alkalmas volt arra is, hogy kiegyenlítse a szovjet csapatok hátrányos helyzetét, amelyek feltöltést, utánpótlást csak a legszükségesebb mértékben kaptak.

Köztudott, hogy a magyarországi irány másodrendű volt, a szovjet főerők a Kárpátoktól északra a Visztula mentén összpontosultak a varsó–berlini hadászati főirányban megindítandó támadáshoz. A Magyarországon mért csapásoknak a „Dél" hadseregcsoport szétverésével, Németország délkeleti, hátsó „kiskapujának" megnyitásával kellett hozzájárulni a stratégiai főirányban tervezett tevékenységek sikeres megindításához és végrehajtásához.

A másodrendű irány tehát elérendő céljait és az összarcvonalra kialakított elképzelésekben elfoglalt helyét és szerepét illetően a háború utolsó szakaszában rendkívül nagy jelentőségű volt.

A szovjet vezetés természetesen számolt azzal, hogy a németek adott esetben más arcvonalszakaszokról erőket irányítanak a „Dél" hadseregcsoporthoz. Ez egyébként így is történt.

Mindez érthetővé teszi, hogy miért kellett a felszabadító szovjet hadseregnek úgyszólván minden kilométer területnyerésért elkeseredett harcokat folytatni.

Igaz viszont, hogy a hazánk területén folyó megszakítás nélküli súlyos és heves harcok-hadműveletek miatt a német hadvezetés nem tudott ebből a térségből – elgondolásainak megfelelően – erőket átdobni a hadászati főirányba.

A németek ebben a háborúban utolsó – a Balaton térségében – végrehajtott ellentámadásának pedig határozottan ez volt a célja. Az OKW és az OKH is világosan látta, hogy a varsó–berlini irányban az Oderát és Neissét elért szovjet frontok ellen egy ellentámadás már elkésett, célszerűtlen, és nem kecsegtet a siker reményével. Azzal viszont még számoltak, hogy a 3. Ukrán Front főerőit a dunántúli hídfőben aránylag könnyen megsemmisíthetik, hiszen a támadáshoz, elsősorban a főirányban, a szükséges erőfölényt és sűrűséget biztosítani tudták. A kívánt eredmény az arcvonal megszilárdítása lett volna a Duna vonalában. Ha ezt elérik, Magyarországról a stratégiai főirányba Berlin elé dobtak volna át négy páncélos- és négy gyaloghadosztályt a 6. SS-páncéloshadseregtől, illetve a „Dél" hadseregcsoporttól. Tervezték egy hadosztály átvitelét a „Délkelet" főparancsnokságtól is.

A 3. Ukrán Front sikeres védelmi hadműveletet és az ezt azonnal követő bécsi támadó hadműveletet ettől az utolsó lehetőségtől is megfosztotta a fasiszta vezérkart.

A hitleri Harmadik Birodalom fölött aratott győzelem sok nép közös erőfeszítésének, áldozatos harcának eredménye volt. A háború főterhét azonban a hadba lépés pillanatától a Szovjetunió és hadserege viselte. A háború folyamán mindvégig a szovjet–német arcvonal eseményei voltak a döntőek, mind az arcvonal kiterjedtsége, nagysága, mind az itt alkalmazott erők és eszközök mennyisége, mind a fegyveres harc hevessége és változatos formái és a hadművészet fejlődése tekintetében is.

A magyarországi arcvonal szinte sűrítve mutatja mindezt. A hazánk területén lezajlott hadműveletek nemcsak politikai, hanem hadművészeti eredményeik miatt is jelentősek és figyelmet érdemlők.

A debreceni és a budapesti hadművelet példája az ellenség hadászati védelme áttörése után sorra kerülő, a nagy hadműveleti mélységben lezajló folyamatos hadműveletnek.

A védők és a támadók irányokban tevékenykedtek, a harccselekmények úgyszólván szünet nélkül nappal és éjszaka is folytak. A csapatok mozgását, harctevékenységét a helyzet gyors változásaiból következő manőverek jellemezték, és ez a vezetés minden szintjén rugalmasságot, határozottságot és gyors intézkedőképességet követelt. Mindez feltételezte a törzsek összekovácsoltságát, kiváló szervező munkáját.

A 2. Ukrán Front állományába tartozó 6. gárda-harckocsihadsereget és a Plijev lovas-gépesített csoportot ott, ahol az ellenség védelmének rendszere, kiépítettsége lehetővé tette és indokolta, az áttörés meggyorsítására a hadműveleti első lépcsőben alkalmazták. Ez egyben a támadás ütemének fenntartását is eredményezte. Megfosztotta az ellenséget annak lehetőségétől, hogy átcsoportosításait minden esetben időben hajthassa végre, és képes legyen a védelem olyan mérvű újraszervezésére és megszilárdítására, amellyel a támadó csapatoknak véglegesen útját tudta volna állni.

Ennek nem mond ellent az a tény sem, hogy a harctevékenységek általában elhúzódó és különösen elkeseredett jellegűek voltak, és hogy támadás és védelem gyorsan váltakozva követték egymást. Ezt érthetővé teszi az, hogy a hadműveleteket, elsősorban a budapestit, a szovjet csapatok jelentősen alacsonyabb hadműveleti sűrűségekkel vívták meg, mint például a hadászati főirányban folyókat.

A sorozatos felmentési kísérletek elhárítása arra kényszerítette a 3. Ukrán Front parancsnokát, hogy erőinek mintegy 70 százalékát a külső arcvonalon alkalmazza, ez természetesen időben lassította a bekerített budapesti csoportosítás megsemmisítését.

A szovjet parancsnokok és harcosok a Budapesten vívott véres és kegyetlen városharc alatt szinte mesteri tökélyre emelték e sajátos tevékenységi formát. És bár minden erővel és eszközzel, mindenütt ahol ellenállt és elérték, pusztították a fasiszta csapatokat, a város polgári lakosságával szemben messzemenően emberséget, szocialista humanizmust tanúsítottak, kímélték életét – és ezért gyakran a sajátjukat áldozták –, igyekeztek a pusztulást a legkisebbre csökkenteni, míg a német és a nyilas alakulatok nyomában a felesleges vérontás, ártatlan életek kioltása és esztelen rombolás járt.

A balatoni védelmi hadműveletben sikeresen alkalmazták a kurszki védelem gazdag tapasztalatait. A mélyen lépcsőzöttség, a maximális páncélelhárító és ma-

gas fokú manőverezőképesség szerencsésen és döntő módon ötvöződött a harcosok bátorságával, az állások szilárd védelmével, a győzniakarással.

A bécsi támadó hadművelet első szakaszát a bekerítésre törekvés, majd a határozott nagy ütemű üldözés jellemezte, miközben a csapatok és magasabbegységek, a lövészek és elsősorban a gyorsan mozgó alakulatok merészen manővereztek.

A hazánk területén vívott hadműveletek egyértelműen bizonyították, hogy a gyors változásokkal járó korszerű hadművelet és harc, a magas fokú manőverezés sokoldalú megpróbáltatásnak veti alá a harcosokat, a parancsnokokat és a törzseket. A hadművelet és harc feszített, folyamatos, ezért határozott, gyors döntéseket és parancsokat követel, amelyek meghozatalára a parancsnoknak és végrehajtására a csapatoknak kevés idő áll rendelkezésre.

Nem becsülendők le azok a tapasztalatok, amelyeket a Legfelsőbb Főparancsnokság a koalíciós vezetés megvalósításában szerzett, hiszen a két front kötelékében bolgár és román magasabbegységek, később magyar alakulatok is harcoltak.

Így sűrítik magukba a magyarországi harci és hadműveleti tevékenységek a hadművészet értékes és figyelemreméltó tapasztalatait, melyek a Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erőinek ma is a tanulmányozandó kérdések gazdag tárházát jelentik.

A szovjet csapatok sikerei a Tiszántúlon, a Duna–Tisza közén, majd a Dunántúlon kedvezően hatottak a háború befejező szakaszának katonai eseményeire.

A sikeres bécsi támadó hadművelet Magyarországon indult. Eredményeként szétverték a „Dél" hadseregcsoportot. Ausztria és Csehszlovákia jelentős területei váltak szabaddá, megnyílt az út Dél-Németország felé. A győzelem javította Jugoszlávia katonapolitikai helyzetét. Az 1945. március közepén–április elején lezajlott események következtében a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg eredményesen fejezhette be hazája még megszállt területeinek felszabadítását.

A Magyarországon és Ausztriában végrehajtott hadműveletek előmozdították az amerikai–angol hadseregek és az ellenállási mozgalom 1945. évi tavaszi sikereit Észak-Olaszországban. 1945. március végére a szövetséges csapatok teljes hosszában elérték a Rajnát, hídfőket foglaltak Remagen és Oppenheim körzetében, és a kedvező helyzetet értékelve az amerikai–angol hadvezetés elhatározta, hogy az arcvonal teljes szélességében megindítja a támadást Németország belseje felé.

A szovjet–német arcvonal déli szárnyának összeomlása lehetővé tette a berlini irányban összpontosult szovjet főerőknek, hogy felkészülésüket nyugodtan befejezve indítsák meg a fasiszta Németország elleni utolsó hadműveletet. 1945. április 30-án a Reichstagon megjelent a szovjet nép és a Vörös Hadsereg dicsőségét, és a fasiszta Németország vereségét hirdető vörös zászló.

Amikor a szovjet csapatok az utolsó német katonát és nyilas pártszolgálatost is kiűzték hazánk területéről, a felszabadult magyar nép szeme elé döbbenetes látvány tárult. A német fasiszta csapatok és magyar cinkosaik kifosztott, lerombolt

felperzselt országot hagytak örökül maguk mögött. A gyárak és üzemek 90 százalékát érte károsodás, elhurcolták a vasúti gördülőanyag háromnegyed részét, összes hajónkat, elpusztult az állatállomány 70–80 százaléka. A nyugat felé menekülő fasiszták kifosztották a bankokat, a múzeumokat, templomokat és magánlakásokat, felbecsülhetetlen értékű műkincseket hurcoltak magukkal. A háborús károk 22 milliárd aranypengő értéket tettek ki. A legnagyobb és a legfájdalmasabb veszteség azonban az volt, hogy elpusztult több mint félmillió ember. Mohács óta nem volt ilyen nyomorúságos, katasztrofális helyzetben az ország.

És mégis, a felszabadulás első perceiben, óráiban már megfogalmazódott a legfontosabb: a szovjet hadsereg győzelmével népünk történelmének legnagyobb fordulatához teremtette meg a feltételeket.

„A magyar népnek az a felszabadulása, melyet teljességében csak órák óta élvezünk, olyan kincs nemzetünknek, melytől soha megválni nem akarunk, és soha nem fogunk" mondta ki az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. április 8-án a magyar néphez intézett kiáltványban.

„A magyar nép legjobbjainak évszázados álma valósult meg" – hirdette a kiáltvány. – Tudni kellett élni a szabadsággal, meg kellett valósítani az álmokat. „...Lesz magyar újjászületés!... ha minden becsületes magyar összefog..., ha a nép veszi kezébe az ország vezetését, akkor Magyarország nem volt, hanem lesz!" – szögezte le a Magyar Kommunista Párt javaslata az ország demokratikus újjáépítésének programjában.

A felszabadító hadműveletek eredménye nemzeti függetlenségünk visszanyerése, a régi, országvesztő uralkodó osztályok uralmának és erőszakszervének széttörése volt. Szabadon rendezhettük be új életünket. A magyar nép határtalan lelkesedéssel fogott hozzá ehhez a munkához.

Népünk a felszabadulás óta történelmileg rövid idő alatt hatalmas utat tett meg.

A romokban heverő országból pártunk vezetésével merőben új, minden dolgozójának munkát, megélhetést biztosító szocialista Magyarországot építettünk. Határaink biztonságát Néphadseregünk őrzi, amely az Egyesített Fegyveres Erők tagjaként rendelkezik mindazokkal az eszközökkel, amelyek feladatai és kötelessége ellátásához szükségesek.

Április 4-e, a felszabadulás napja a forrása minden eddig elért eredményünknek.

Ezzel a nappal véget ért a magyar nép gyakran céltalannak látszó küzdelmeinek sora, amelyekkel kiutat keresett az évszázados elmaradottságból. Megszűnt a fasiszta félfeudális-tőkés rendszer megingathatatlannak vélt uralma. Felszámoltuk a nagybirtokrendszert, a föld azé lett, aki megműveli. A néphatalom megteremtése, a gyárak, üzemek, bankok államosítása, a társadalmi élet szocialista alapokra helyezése, átalakítása lehetővé tette a korszerű népgazdaság létrehozását, az emberek

egyéni és közösségi, anyagi, szociális és kulturális életének megváltoztatását. Nemzeti felemelkedésünk, a szocialista táborhoz tartozásunk eredménye országunk elismert nemzetközi tekintélye.

Hazánk gazdasági, politikai életét ma a kiegyensúlyozott, dinamikus fejlődés jellemzi. A népgazdaság szilárdsága, gyors ütemű fejlődése megteremtette a biztos alapokat a népjólét fokozatos növeléséhez.

„A felszabadító szovjet nép, a harcunkat támogató nemzetközi osztálytestvéreink segítsége nem volt hiábavaló: a magyar földön ma szabad nép él, amely a szovjet néppel, a szocializmust építő többi testvéri néppel együtt megingathatatlanul halad előre történelmi útján" – mondotta Kádár János az SZKP XXV. kongresszusán.

Népünk tudja, hogy 1945. április 4-e az új Magyarország születését jelentette. Általános érvényű tanulság, hogy eddigi fejlődésünknek és a jövőbeli további előrehaladásunknak alapvető feltétele és biztos záloga pártunk vezető ereje; határozott politikája; a Szovjetunióhoz fűződő testvéri barátság és szövetség: „A baráti együttműködés elvein alapuló szerződés, békénk, biztonságunk záloga..."

Az elmúlt évtizedek bizonyították, hogy a Szovjetunió nemcsak a felszabadító, hanem az azóta is önzetlen, segítségre mindig kész barát, harcostárs és szövetséges is.

Három és fél évtized telt el a felszabadító hadműveletek befejezése óta. Népünk élni tudott a történelem adta lehetőséggel, élni tudott a szabadsággal: „A felszabadulás népünk számára felér egy új, második honfoglalással, s április 4. méltán lett népünk legnagyobb nemzeti ünnepe – mondotta Kádár János 1970. április 13-án az Országgyűlés ünnepi ülésén. – Amit azon a napon visszanyert, azt birtokolja; ami akkor még csak lehetőség volt számára, azóta megvalósult. Leigázottból és jogfosztottból a hatalom birtokosa, sorsának ura lett a magyar nép, s ma független, szabad hazájában a szocialista társadalom teljes felépítésén dolgozik. Az egész utat áttekintve... elmondható, hogy érdemes volt küzdeni, harcolni, dolgozni..."

JEGYZETEK

ELSŐ FEJEZET

1 *Werth Henrik:* Felső vezetés. I. Elméleti rész. HM kézi nyomda. Budapest, 1929. 4–5. old.
2 1941. március 30-án a Jugoszlávia elleni támadás megindulása előtt a német és magyar vezérkar megállapodott, hogy a felső szintű összeköttetés biztosítására az OKH Budapesten törzset létesít, melynek parancsnokává Kurt Himer vezérőrnagyot nevezték ki. A törzset 1941. augusztus elején oszlatták fel. Naplója – „Kriegstagebuch des deutschen Generals beim Oberkommando der Kgl. Ungar, Wehrmacht" – Magyarország hadba lépésével kapcsolatban értékes adatokat tartalmaz. A naplót Kun József fordította magyarra, és a Századok 1965. évi 6. számában közölte.
3 Országos Levéltár (a továbbiakban: OL), K–64, Küm. Res. Pol. iratok, 9/1 csomó. 1941. 4. tétel; 416/Res. Pol. sz. VKF helyzetjelentés 1941. VI. 14-én.
4 Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) VKF 1. oszt. iratanyag, 262. doboz, 16 057. Eln. 2. VKF nyílt. 1941. 591. lap és az 5351. sz. ügyirat 7–8. lap.
5 Magyarország és a második világháború. Titkos diplomáciai okmányok a háború előzményeihez és történetéhez. (Az iratokat összegyűjtötte és a bevezető tanulmányokat írta: Ádám Magda, Juhász Gyula, Kerekes Lajos.) Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 1959. 354–355. old.
6 OL, K–64, Küm. iratok. 81. csomó, 1941. 24. tétel. Lásd erre vonatkozóan Sztójay Döme berlini magyar követnek 395, 403, 424, 437, 441, 443, 458, 489, 499 és 527/Res. Pol. sz. magyar miniszterelnökhöz küldött táviratát és Bárdossy László 206, 210 és 431/Res. pol. sz. válaszsürgönyeit.
7 A Belügyminisztérium Levéltára (a továbbiakban BML). Háborús bűnösök pere, V–93320. Werth Henrik peranyaga. Bárdossy László vallomása. Lásd még erre vonatkozóan Karsai Elek: Országgyarapítás – országmentés. Második rész 1939–1945. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1961. 89. old.
8 A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944. (Összeállították, sajtó alá rendezték és a bevezető tanulmányokat írták: Ránki György, Pamlényi Ervin, Tilkovszky Lóránt, Juhász Gyula.) Budapest, Kossuth Könyvkiadó. 1968. 593–594. old. 411–412. sz. iratok. Erdmannsdorff német követ táviratai.
9 A magyar fővezérséghez beosztott német tábornok naplója – Századok – 1965. évi 6. sz. 1239–1240. old.
10 Ugyanott.
11 *Karsai Elek:* I. m. 93. old.
12 BML, Bárdossy László elleni perv. V–128 424/a. Kristóffy 7026/1941. sz. számjeltávirata.
13 A Wilhelmstrasse és Magyarország. I. m. 515–516. sz. iratok, 596–597. old.
14 HL VKF I. oszt. ag. 260. doboz. Helyzetjelentések 1941. június 20-ról. 14. és 18. old.
15 Ugyanott, 254. doboz. M. kir. honvéd légierők parancsnoka. 56 097/eln. le. mü., 1941. VI. lö. Az utasítás utolsó mondata: „A szükséges festékanyagot még VI. 19-én igényelje."

16 MSZMP KB Párttörténeti Intézet Archivum 654. f. 1/24. ö. e.

17 Magyarország hadba lépésével kapcsolatban lásd *Ránki György:* Emlékiratok és valóság Magyarország második világháborús szerepéről. (Horthysta politika a második világháborúban.) Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1964.; *Juhász Gyula:* Magyarország külpolitikája 1919–1945. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1969. 226–241. old.

18 Horthy 1941. szeptember elején elfogadta Werth Henrik vezérkari főnök lemondását, és helyére szeptember 5-én Szombathelyi Ferenc vezérezredest nevezte ki. A vezérkari főnöki cserét 1942. március 7-én a miniszterelnöki és 1942 szeptemberében a honvédelmi miniszteri követte.

19 HL VKF iratok. Összefoglaló helyzetjelentés a Szovjetunióról 1941. VII. 1-X. 31-ig. 262. doboz, 47–71. old.

20 A Történelmi Emlékbizottság tevékenységének legjelentősebb eredménye az 1942. március 15-i első jelentős háborúellenes megmozdulás megszervezése és irányítása volt. A tüntetés után a belügyi szervek hajszát indítottak a kommunisták és a háború ellenzői ellen. Áprilisban és májusban mintegy 500 kommunistát tartóztattak le, köztük a párt illegális vezetőit, Rózsa Ferencet, Schönherz Zoltánt. Közülük mintegy 150-nek az ügyét a vezérkari főnök bírósága tárgyalta. A letartóztatott és elítélt kommunistákat, antifasisztákat az úgynevezett különleges büntető munkásszázadokba osztották és kivitték Ukrajnába, ahol úgy bántak velük, hogy lehetőleg egyikük se térhessen vissza.

21 *Horthy Miklós* titkos iratai: (Az iratokat sajtó alá rendezte, magyarázó szöveggel és jegyzetekkel ellátta: Szinai Miklós és Szűcs László.) Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1962. 346–349. old.

22 Az 1943. szeptember 9-i előzetes egyezményben a Kállay-kormány vállalta, hogy fokozatosan csökkentik a katonai és a gazdasági együttműködést Németországgal; visszavonják a magyar csapatokat a Szovjetunióból; elősegítik a német hadicélpontokat bombázó szövetséges légierő átvonulását Magyarország felett; Magyarország ellenáll minden, Németország részéről történő megszállási kísérletnek; átszervezik a magyar hadvezetést, hogy a honvédség képes legyen a németeket megtámadni az adott helyzetben; Magyarország – a megfelelő pillanatban – összes erőforrásait, közlekedési hálózatát a szövetségesek rendelkezésére bocsátja a Németország elleni harc folytatására; a szövetségeseket rendszeresen tájékoztatják a német–magyar helyzetről. Magyarország és a második világháború. I. m. 421. old. A Kállay-kormány 1943. évi külpolitikájára vonatkozóan lásd *Juhász Gyula:* Magyarország külpolitikája. I. m. 256–306. old.

23 *Ránki György:* Emlékiratok és valóság Magyarország második világháborús szerepéről. I. m. 202–219. old.

24 A Wilhelmstrasse és Magyarország. I. m. 749. old.

25 Magyarország és a második világháború. I. m. 460–462. old. „A... Balkánon nagyon súlyos volt a katonai helyzet... vallotta Ribbentrop. A másik oldalon természetesen ott volt az orosz előnyomulás, amely mind közelebb és közelebb ért a magyar területekhez... és ebben a helyzetben a Führer nagyon félt, hogy Magyarország átáll, különbékét köt, hogy ez az egész rendet felborítaná és a Dél-Balkánt, Kelet-Balkánt, vagyis Romániát és természetesen Horvátországot, Görögországot stb. egy teljesen lehetetlen helyzetbe sodorná."

26 *Juhász Gyula:* I. m. 303. old.

27 Magyarország és a második világháború. I. m. 445–446. old.

28 Az ország német megszállására vonatkozóan lásd *Ránki György:* 1944. március 19. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1968; *Juhász Gyula:* I. m. 306–324. old.; *Kun József:* Magyarország német katonai megszállásának előkészítése és lefolyása 1943. szeptember–1944. március. – Hadtörténelmi Közlemények 1963. évi 1. sz.

1 A Wilhelmstrasse és Magyarország. I. m. 794–795. old. 599. sz. irat.
2 *Horthy Miklós* titkos iratai. I. m. 457–464. old.
3 *Hennyey Gusztáv:* Magyar erőfeszítések a második világháború befejezésére. Köln, 1965. 9. old.
4 A Wilhelmstrasse és Magyarország. I. m. 878–893. old.
5 Hitlers Lagebesprechungen. Die Protokollfragmente seiner militärischen Konferenz 1942–1945. Stuttgart, 1962. S. 589.
6 OL MT Jkv. 1944. augusztus 25.
7 Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht 1941–1945. Band IV. 1944–1945. Erster Halbband. (A továbbiakban KTB (OKW) Frankfurt am Main – S. 834–835.)
8 *Kádár Gyula* nyilatkozata. A szerző birtokában.
9 Dokumentumok a magyar párttörténet tanulmányozásához. (A továbbiakban dokumentumok...) 5. köt. 1939. szeptembertől 1945. áprilisig. Szikra, Budapest, 1955. 197. old.
10 *Horthy Miklós:* Emlékirataim. Buenos Aires, 1953. 262. old.
11 A kapcsolatot Bakách-Bessenyeyvel a vezérkari főnök, Vörös János vezérezredes megbízottja – Kuthy László vk. ezds. tartotta Rakolczay vk. ezds. berni katonai attasé útján. Augusztus 30. után az irányítást a vezérkari főnöktől a külügyminiszter vette át. Az üzenetek közvetítésének útja azonban továbbra is a vezérkar és a berni katonai attasé maradt. A Honvédelmi Minisztérium Központi Irattára. Rep. ag. 11/k. a. 1946. sz. alatt. „Svájcban folytatott fegyverszüneti tárgyalásokról jelentés" című dossziéban maradt fenn ez az értékes anyag, amely leplezi Horthyék játékát a fegyverszünettel. A jelentésben megtalált táviratokat dr. Csima János rendezte sajtó alá. Megjelent a Hadtörténelmi Közlemények, 1965. évi 4. sz. 730–735. old. Lásd még Hennyey Gusztáv: I. m. 22–24. old.
12 *Hennyey Gusztáv:* I. m. 12., 16. old.
13 Ugyanott, 23–24. old.
14 HL Tanulmányok 262/2599. sz. Kéry Kálmán visszaemlékezése.
15 Ugyanott. A békeelőkészítő bizottság katonai iratai. 1. doboz, VII/2. 0326. lap.
16 A memorandumot közli: *Nagybaconi Nagy Vilmos:* Végzetes esztendők 1938–1945. Körmendy Nyomda, Budapest, 1947. 215–211. old.
17 OL Mt. jkv. 1944. augusztus 26.
18 OL Küm. ag. 91. csomó. 35. tétel. Katonai ügyek.
19 Közli *Kállai Gyula:* A magyar függetlenségi mozgalom 1939–1945. Szikra, Budapest, 1955. 250–251. old.
20 *Hennyey Gusztáv:* I. m. 19–20. old.
21 OL Mt. jkv. 1944. szeptember 8.
22 *Hennyey Gusztáv:* I. m. 24. old.
23 *Hennyey Gusztáv:* I. m. 24. old. és a Hadtörténelmi Közlemények 1965. 4. sz. 733. old.
24 *Macartney, C. A.:* Oktober Fifteenth a History of modern Hungary 1929–1945/Edinburg. At The University Press, 1957. Port. II. p. 341–343.; Lásd még *Karsai Elek:* A budai Vártól a gyepűig. Táncsics, Budapest, 1965. 511–514. old.
25 Archiv MO SZSZSZR f. 240. op. 11206. gy. 516. li. 556. Vörös János vezérezredes nyilatkozata a szovjet csapatokhoz történt átmenete után. Lásd még *H. Friessner:* Verratene Schlachten. Die Tragödie der deutschen Wehrmacht in Rumänien und Ungarn, Halsten Verlag, Hamburg, 1965.
26 HL Filmtár, 1258. sz. tekercs. Kriegstagebuch der Heeresgruppe Südukraine. (A továbbiakban KTB/HGr. Süd) 6605. sz. irat.

27 Ugyanott, 658.6 sz. irat. Guderian Op. 9728. g. Kdos. jelzésű távmondata. 2. sz. melléklet.
28 Vnyesnyaja Polityika Szovjetszkovo Szojuza v period Otyecsesztvennoj vojnü. 2. köt. Goszpolitizdat, Moszkva, 1946. sztr. 210.
29 *Churchill W. S.:* The Second World War. VI. London, 1954. p. 131.
30 Ugyanott, 133–134. és 137. old.
31 HL Filmtár, 1258. sz. tekercs, KTB/HGr. Süd. 6620. és 6675. sz. irat.
32 Október 4-én Kuthy ezredes arról tájékoztatta a berni katonai attasét, hogy szeptember 27-én és 30-án Náday táviratát vették, de megfejteni még mindig nem tudták. A rendszeres rádiókapcsolat felvételére és fenntartására adatokat közölt. Mindezek ellenére Nádayval a rádióforgalmazás ismételten megszakadt. A kabinetiroda ekkor a moszkvai magyar fegyverszüneti bizottságon keresztül október 12-én a szovjet kormány segítségét kérte, hogy Nádayval az összeköttetést megteremtse.
33 Archiv MO SZSZSZR, f. 240. op. 2779. gy. 1056. li. 176–178.
34 HL Filmtár, 1252. sz. tekercs. Friessner Ia. Nr. 186/44. g. K. Chefs. nov. 5-i jelentése Hitlernek a magyar haderő állapotáról.
35 Minaszjan, N. N.: Oszvobozsdenyije narodov Jugovosztocsnoj Jevropi. Vojenizdat, Moszkva, 1967. sztr. 194.
36 Archiv MO SZSZSZR, f. 341. op. 5337. gy. li. 39–40.
37 HL Filmtár, 1258. sz. tekercs. KTB/HGr. Süd. 6776. sz. irat.
38 Moszkva és Budapest 1944. október 5–16. között váltott rádiótáviratait és a magyar fegyverszüneti bizottság Szovjetunió kormányához eljuttatott szóbeli jegyzékeit Macartney professzor közölte a Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte 1966. évi 1. sz. 79–103. old. Hazánkban a táviratokat Karsai Elek ismertette a Magyarország 1967. április 23-i és az 1972. október 8. és 15-i számaiban.

HARMADIK FEJEZET

1 HL Filmtár, 1258. sz. tekercs. KTB/HGr. Süd. 6707. sz. irat. *Friessner* Ia Nr. 3723/44. g. Kdos. helyzetmegítélése. Lásd még *Ölvedi Ignác:* A budai Vár és a debreceni csata. (Horthyék katasztrófapolitikája 1944 őszén.) Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1970. 103–106. old.
2 Ugyanott, 6742. sz. irat. Guderian I/A Nr. 440608/44. sz. utasítása. A hadtörténelmi irodalomban a Margit-vonalat gyakran az Érdtől a Balatonig húzódó állások rendszerére korlátozzák. Ténylegesen a Bükk, Mátra, budai hegyek, Vértes, Balaton és attól délre a Dráváig húzódott. Legjobban kiépített az Érd Balaton szakaszon volt.
3 A német „Dél" hadseregcsoportba négy tábori hadsereg: a 8. német, a 2. magyar, a 6. német, a 3. magyar, összesen 29 hadosztály, három dandár, 3500 löveg és aknavető és 300 harckocsi tartozott. Létszáma megközelítette a 400 000-et, ebből 250 000 német volt. A csapatokat a 4. légiflotta támogatta 550 repülőgéppel.
4 HL Filmtár, 1258 sz. tekercs KTB/HGr. Süd, 6790. sz. irat.
5 A 3. Ukrán Front Bulgária felszabadítása után főerőit Vidin térségében összpontosította azzal a céllal, hogy a jugoszláv népfelszabadító hadsereg egységeivel együttműködésben Bregevo körzetéből Bor–Palanka–Belgrád irányú támadással szétverje az „F" hadseregcsoport balszárnyát, és felszabadítsa a jugoszláv fővárost.
6 A délnyugati hadszíntéren fő irányban tevékenykedő 2. Ukrán Frontot szeptember második felében jelentékenyen megerősítették. A front állományába a csapatok beérkezése után a debreceni hadművelet megindulása előtt 40 lövészhadosztály, két megerődített körlet, kilenc

lovashadosztály, három harckocsi- és két gépesített hadtest, egy harckocsidandár, egy légi hadsereg és 17 román magasabbegység tartozott. Összesen 68 hadosztály, 825 harckocsi és rohamlöveg, 10 200 löveg és aknavető, 1200 repülőgép. Hadosztályokban és repülőgépekben 2:1, harckocsikban és tüzérségben viszont csaknem háromszoros volt az arány a szovjet csapatok javára.

7 1944-ben Belorussziában és Magyarországon gépesített (harckocsi-) és lovashadtestekből ún. „lovas-gépesített csoportot" (LGCS) szerveztek. Ezek front-gyorscsoport minőségben tevékenykedtek. Állományukban rendszerint egy gépesített vagy harckocsi- és egy-két lovashadtest volt.

8 Archiv MO SZSZSZR, f. 240, op. 2779, gy. 1190, li. 1970.; 339, op. 5179, gy. 24, li. 13.

9 Ugyanott, f. 240, op. 2779, gy. 992, li. 920.; f. 409, op. 10057, gy. 342, li. 34.

10 Ugyanott, f. 240, op. 2779, gy. 992, li. 121; f. 278, op. 1519, gy. 24, li. 6.

11 A 6. gárda-lovashadtest Kisjenő, Székudvar, Sikló és Simánd térségében, a 4. gárda-lovashadtest pedig Szentmárton, Lökösháza és Mácsa területén összpontosult. A két lovashadtesttől délre Kisiratos, Dombegyháza és Nagyiratos körzetében a 7. gépesített hadtest csapatai foglaltak megindulási körletet. Ennek távolsága a német–magyar állásoktól 5, de egyes esetekben mindössze 2 km-re volt. Megszállása ezért kizárólag éjszaka történt.

12 Archiv MO SZSZSZR, f. 240, op. 2779, gy. 992, li. 119–121.

13 A frontanyagi alap a hadszíntér kedvezőtlen viszonyai miatt a csapathadtáp-raktáraktól 500–600 km-re lemaradt. Szeptember végén a széles nyomtávú vasútvonal csak a Szeret folyó vonaláig működött Roman, Rimnicu és Marasesti központokkal. Az 1280 vagon lőszert és az 500 harckocsit, amit a front az új hadművelet biztosításához kapott, ezekben a körzetekben kellett kirakni. Innen központilag alkalmazott szállító egységek végezték az anyagok utánszállítását az előretolt frontanyagi alapokra, az alárendeltek felé. Különösen megnehezítette a szállítást a kevés gépkocsi és az úthálózatban szegény erdős-hegyes terep. A Kárpátok szűk, nehezen járható szorosai, Erdély keskeny erdős-hegyes útjai nagy feladat elé állították a hadtápszerveket és az utánszállítást végző gépkocsioszlopokat.

14 Magyarország felszabadításának történetét a hadműveletek jellegének és tartalmának megfelelően három szakaszra osztjuk: *a)* a debreceni hadművelet (Tiszántúl felszabadítása) 1944. október 6–28-ig; *b)* az ellenség budapesti csoportosításának bekerítése, megsemmisítése és a felmentési kísérletek elhárítása 1944. október 29 -1945. február 13-ig; *c)* a balatoni védelmi hadművelet és a Nyugat-Dunántúl felszabadítása (a bécsi támadó hadművelet első szakasza) 1945. február 13-tól április 4-ig.

15 1944. október 9. és 20-a között a 2. Ukrán Front és a „Dél" hadseregcsoport főerői Nagyvárad–Debrecen térségében csaptak össze. Innen a debreceni hadművelet, illetve a debreceni csata elnevezés.

16 HL Filmtár, 1258. sz. tekercs. KTB/HGr. Süd. 6835. és 6847. sz. irat.

17 Archiv MO SZSZSZR, f. 278, op. 1519, gy. 23, li. 8–11.

18 HL Filmtár, 1258. sz. tekercs. KTB/HGr. Süd. 6865. irat.

19 Ugyanott, 6841. és 6855. sz. irat.

20 Szoobscsenyije Szovjetszkovo Informbjuro. Izd. Szovinformbjuro, Moszkva, 1945. tom. 5. sztr. 193, 195, 198.

21 Pesti Hírlap, 1944. évi október 11. sz.

22 HL Filmtár, 1258. sz. tekercs. KTB/HGr. Süd. 6872., 6873., 6881., 6890., 6915. sz. iratok.

23 Ugyanott, 6894. sz. irat.

24 Archiv MO SZSZSZR, f. 240, op. 2779, gy. 1190, li. 35–38.

25 Ugyanott, f. 240, op. 2779, gyp. 1190, li. 5. Gyirektyiva Sztavki VGK № 220239 ot 8. 10. 44. g. 02. 4; li. 38; f. 278. op. 1519, gy. 23, li. 12; d. 24, li. 11–12.

26 HL Filmtár, 1258. sz. tekercs. KTB/HGr. Süd. 6865. sz. irat.
27 *Teleki Géza:* A moszkvai fegyverszüneti tárgyalásokról. (Amerikai magyar népszava, 1955. szeptember 3.)
28 HL Filmtár, 1258. sz. tekercs. KTB/HGr. Süd. 6889. irat. Friessner Ia/Nr. 3933/4. g. Kdos. távmondata.
29 A debreceni csatára vonatkozóan lásd: *Ölvedi Ignác:* I. m. 131–152. old.
30 Archiv MO SZSZSZR, f. 240, op. 2778, gy. 992, li. 50.
31 *Macartney* C. A. I. m. 95. old.
32 Ugyanott.
33 Archiv MO SZSZSZR, f. 240, op. 2779, gy. 1190, li. 51.
34 HL A Békeelőkészítő biz. kat. iratai. VII/19. Vattay Antal altábornagy vallomása.
35 Ugyanott, Filmtár, 1258. sz. tekercs. KTB/HGr. Süd. 6919. sz. irat. Vörös János vezérezredes a Nr. 1224/44 g. Kdos. jelzésű távirata Guderianhoz.
36 KTB/OKW. I. m. 844–856.
37 Lásd: *Korom Mihály:* A fasizmus bukása Magyarországon. Kossuth Kiadó, Budapest, 1961; *Rozsnyói Ágnes:* A Szálasi-puccs, Kossuth Kiadó, Budapest, 1962; *Karsai Elek:* A budai vártól a gyepűig, Táncsics Kiadó, Budapest, 1965; *Tóth Sándor:* A szovjet hadsereg felszabadító harcai Magyarországon. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1965.
38 „Vezérkari főnöktől 14-én 20 órakor a következő jegyzeket kaptuk: Utassy ezredes teljesen tájékozatlan ember, ezért tárgyalásokat nem tudta lefolytatni. A magyar állam kérte a szovjet kormánytól a Budapest irányában folytatott támadás megállítását, hogy saját erőinek egy részét kivonva, Budapestre vigye. Szovjet a kérést teljesítette, azonban Magyarország nem vonta ki csapatait, de ehelyett Szolnok környékén erős aktivitást fejtett ki. Fentiek bizonyítják, hogy a magyar kormány fegyverszüneti feltételeket valószínűleg nem akarja teljesíteni. Ezért szovjet főparancsnokság követeli, hogy Magyarország 48 órán belül teljesítse magára vállalt kötelezettségeket, és különösen: 1. Szakítson meg minden viszonyt Németországgal, és kezdje meg ellene az aktív hadműveleteket; 2. Kezdje meg a csapatok kivonását román, jugoszláv és csehszlovák területről; 3. Október 18-án 8 órára küldjön Szegedre az orosz főparancsnoksághoz teljes adatokat a német és a magyar erők helyzetéről, és pontos tájékoztatást a fegyverszüneti feltételek teljesítésének állapotáról. Kérem a fentieket pontosan teljesíteni és engem részletesen tájékoztatni." Macartney C. A.: I. m. 84. old.
39 HL A békeelőkészítő biz. kat. iratai. VII/2. László Dezső vezérezredes vallomása.
40 *Friessner, H.:* Verratene Schlachten (Die Tragödie der deutschen Wehrmacht in Rumänien und Ungarn.) Holsten-Verlag, Hamburg, 1956.
41 HL Filmtár, 1252. sz. tekercs, KTB/HGr. Süd. „Anlage-2" Ia Nr. 181/44. g. K. Chefs. Jelentés a magyar csapatok október 15-e utáni állapotáról és harci szelleméről. Abban, hogy a magyar katonák tömegesen mentek fogságba, nagy szerepe volt a szovjet hadsereg politikai szerveinek és a frontpropagandisták munkájának, a sok ezer különböző röpcédulának, amelyek felnyitották a harcosok szemét. „A megadás nem szégyen! – mondja az egyik röplap. – Nem a magyar zászlót hagyják el, hanem Hitler horogkeresztes lobogóját. ... Sőt állíthatjuk, hogy éppen ezzel a cselekedetükkel emelik fel a Hitler által sárba tiport magyar lobogót." „Tábornok Urak! Önökön múlik, hogy mi lesz a magyar honvéd hadsereg és hazájuk sorsa: pusztulás Hitler őrületéért a háború utolsó napjaiban, vagy élet és jobb jövő, ha... szakítanak Hitlerrel és híveivel." „Az Önök kezében van az erő, a fegyver és a szervezettség. Önök Magyarországon többen vannak a németeknél... Cselekedjenek!" – Árokay Lajos: Felszabadulásunk a szovjet hadsereg röpcéduláinak tükrében. – Hadtörténelmi Közlemények, 1955. évi 2. sz.
42 A hadsereg 10. és 37. lövészhadtestei október 22-én felszabadították Alpárt, Jászszent-

lászlót, Kiskunmajsát, Jánoshalmát, 23-án pedig Kiskunhalast és Kiskunfélegyházát. Az elért terepszakaszon igyekeztek helyzetüket megszilárdítani, és készültek az általános támadásra. Jelentősebb eseményre a Duna–Tisza közén a budapesti hadművelet megindítása előtt már nem került sor.

43 Archiv MO SZSZSZR, f. 240, op. 2779, gy. 1190, li. 92.

44 *Friessner, H.:* I. m. 151. old.

45 Filmtár, 1258. sz. tekercs. KTB/H. Gr. Süd. Friessner vezérezredes 1944. október 22-én keltezett napiparancsa. „Fel katonák a végső, késhegyig menő harcra."

46 Az arcvonal október 28-án Vitka, Pusztadabas, Nyírparasznya, Papos, Kántorjánosi, Nyírbátor, Nyírbogát, Nagykálló-dél, Újfehértó-dél, Hajdúhadház-délkelet, Nagybogáta, Újszentmargit, Tiszacsege, Tiszadorogma, Tisza keleti partja, Nagykörü, Szajol, Tiszavezseny, Újbög, Tisza jobb partja, Alpár, Kiskunfélegyháza, Jánosszentlászló, Kiskunhalas. Jánoshalma, Baja vonalában és attól délre a Duna keleti partján húzódott.

NEGYEDIK FEJEZET

1 A debreceni hadművelet kezdetén a német hadosztályok létszáma 4000–6000 fő volt. Október 27-én már csupán két hadosztály állománya haladta meg a 3000 főt, egy hadosztályé pedig a 2000-t; a többi létszáma 850–1900 között mozgott. A magyar hadosztályok létszáma 3500–5000-ről 700–2000-re csökkent. Csak három hadosztály harcértéke volt 3000-nél magasabb. Lásd HL Filmtár, 1252. tekercs. KTB/HGr. Süd. 181/27. 10. 44. sz. Összerő: 280 000 ember, 2160 löveg és aknavető, 380 harckocsi és rohamlöveg, 350 repülőgép.

2 HL Filmtár, 1252. tekercs. KTB/HGr. Süd. 4241. sz.

3 Archiv MO SZSZSZR, f. 240, op. 2779, gy. 1196, li. 3. A front állományába 90 magasabbegység tartozott, összesen 578 000 emberrel, 9300 löveggel és aknavetővel, 707 harckocsival és rohamlöveggel, 925 repülőgéppel.

4 *Styemenko Sz. hadseregtábornok:* Európa szívében II. Fáklya, XVI. évfolyam 10. számának melléklete, 7. old.

5 Ugyanott.

6 Hazánk felszabadulása. 1944–1945. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1970. 132–133. old. *Zaharov M. V.:* Délkelet- és Közép-Európa felszabadítása 1944–1945. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1973. 216. old.

7 Ugyanott.

8 Archiv MO SZSZSZR, f. 240, op. 2779, gy. 1191, li. 7.

9 Ugyanott, gy. 180, li. 264–265.

10 Ugyanott, f. 240, op. 2779, gy. 1196, li. 6.

11 Filmtár, Hl 1252. tekercs. KTB/HGr. Süd. 4363. sz.

12 Ugyanott, 4367. sz.

13 Ugyanott, 4280. sz.

14 Ugyanott, 4368. sz.

15 Archiv MO SZSZSZR, f. 240, op. 2779, gy. 1196, li. 5.

16 HL Filmtár, 1252. tekercs. KTB/HGr. Süd. 4322. sz.

17 *Friessner:* I. m. 167–168. old.; *Kern Erich:* Die letzte Schlacht in Ungarn 1944–1945. Welsermühl, Wels, 1960. S. 84. Mint a tények bizonyítják, ezek a vélemények messze elrugaszkodnak a valóságtól.

18 HL Filmtár, 1252. tekercs. KTB/HGr. Süd. 4361. sz.

19 *Friessner:* I. m. 176. old.

20 HL Filmtár, 1252. tekercs. KTB/HGr. Süd. 1944. XI. 13-i napijelentés.
21 HL Filmtár, 1252. tekercs. KTB/HGr. Süd. 1944. XI. 13. Vö. *Friessner:* I. m. 175. old.
22 Archiv MO SZSZSZR, f. 240, op. 2779, gy. 992, li. 145.
23 Ugyanott, f. 240, op. 2779, gy. 1197, li. 6–7.
24 Ugyanott, f. 48/a, op. 1795, gy. 346, li. 240 242.
25 HL Filmtár, 1252. tekercs. KTB/HGr. Süd. Napi jelentések 1944. XII. 5.; *Friessner:* I. m. 190. old.
26 Archiv MO SZSZSZR, f. 240, op. 2779, gy. 1027, li. 442.
27 HL Filmtár, 1268. tekercs. KTB/HGr. Süd. 7559. sz.
28 Felszabadulás, 1944. szeptember 26–1945. április 4. Dokumentumok. Szerk. Dér László, Mayer Mária, Szikra, Budapest, 1955. 202–207. old.

ÖTÖDIK FEJEZET

1 HL Filmtár, 1251. sz. tekercs, Anlage 66. 19. sz. irat. A Margit-vonalat Guderian utasítására 1944 szeptemberében kezdték építeni.
2 Archiv MO SZSZSZR, f. 243, op. 20371, gy. 64, li. 32–35.
3 HL Filmtár, 1252. sz. tekercs. KTB/HGr. Süd. 1944. 11. 28., 5. old.: Archiv Vojnoistorijskog Instituta JNA, Belgrád, NOR. állag. 215. doboz 3. csomó. 18/25. sz. távmondat. Ezzel egyidőben a jugoszláv legfelsőbb parancsnokság utasította a horvátországi alakulatokat, hogy fokozzák akciójukat a Belgrád, Zágráb közötti vasúti és közúti hálózat ellen.
4 1667/Főv. hdm. 44. 17. sz. intézkedés.
5 HL Filmtár, 1252. sz. tekercs. KTB. 1944. 11., 23., 7. old. Anlage HGr. Süd. I. a. Nr. 4529/44. g. Kdos.
6 Ugyanott, KTB 1944. 11. 10; 4. old. Anlage I. a Nr. 4368/33. g. Kdos.
7 HL Filmtár, 1252. sz. tekercs. KTB. 1944. 11. 6., 6. oldal.
8 Archiv MO SZSZSZR, f. 413, op. 10372, gy. 516, li. 6.
9 Ugyanott, li. 37–38.
10 Ugyanott.
11 Ugyanott.
12 HL Filmtár, 1252. sz. tekercs. KTB. 1944. 12. 4. 10–11. old.
13 Pesti Hírlap, 1944. december 3. sz.
14 Ugyanott, 1944. december 5. sz.
15 Archiv MO SZSZSZR, f, 243, op. 2912, gy. 50, li. 58.
16 A „Dél" hadseregcsoport az irányelveket I. A. Nr. 198/44. g. Kdos. Chefs. jelzéssel iktatta. KTB. 1944. 12. 11. Idézi: *Borus József:* Fejér megyei történeti évkönyv, 3. köt. Székesfehérvár, 1970, 17. old.
17 Ugyanott, I. a. Nr. 4835/44. g. Kdos. 1944. 12. 15.
18 Archiv MO SZSZSZR, f. 243, op. 2912, gy. 129, li. 238–241.
19 HL Filmtár, 1253. tekercs. KTB. 1944. 12. 20.
20 Ugyanott, 1944. 12., 22., 8., 9., 16. old.
21 *Friessner, H.:* Verratene Schlachten. Holsten Verlag, Hamburg, 1956.
22 Ugyanott, 200–208. old.
23 Archiv MO SZSZSZR, f. 401, op. 9511, gy. 495.
24 KTB 1944. 12. 28.; 8. old.
25 KTB 1944. 12. 24.; 11. old.
26 *Borus József:* I. m. 30. old.
27 KTB 1944. 12. 29.; 14–15. old.

28 Fejezetek hazánk felszabadításának történetéből. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1960. 66–67. old. (a továbbiakban: Fejezetek...)
29 Archiv MO SZSZSZR, f. 320, op. 4522, gy. 279, li. 1.
30 Ugyanott.
31 Fejezetek... 70. old.
32 KTB 1945. 1., 3., 7., 9., 12. old.
33 KTB 1945. 1., 4., 8. old.
34 Ugyanott, 9. old.
35 Fejeztek... 74. old.
36 KTB 1945. 1. 6., 8–10. old.
37 *Zaharov M. V.:* Délkelet- és Közép-Európa felszabadítása. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1973. 235. old.
38 KTB 1945. 1. 11., 6–12. old.
39 *Felix Steiner:* Die Freiwilligen. Idee und Opfergang. Göttingen, 1958. 298. old. Idézi: Tóth Sándor: A szovjet hadsereg felszabadító harcai Magyarországon. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1965. 217. old.
40 KTB 1945. 1. 9.; 7. old.
41 Fejezetek... 92. old.
42 Archiv MO SZSZSZR, f. 320, op. 4522, gy. 185, li. 93.
43 *Zaharov, M. V.:* I. m. 245. old.
44 Fejezetek... 93. old.
45 *Grolman* 1945. 1. 13. jelentése az OKH-nak: I/a Nr. 450008/g. Kdos. jelzéssel; ugyanez: KTB 1945. 1. 13.; 7. old.
46 KTB 1945. 1. 18.; 1. old.
47 KTB 1253. sz. te. Ia. 211/45 g. Kdos. sz. irat, kiegészítés az 1945. 1. 18. jelentéshez, 1945. 1. 19-én 09.00-kor.
48 Fejezetek... 101. old.
49 *Zaharov M. V.:* I. m. 249. old.
50 KTB 1945. 1. 22.; 24. és 27. old.
51 KTB 1945. 1. 28.

HATODIK FEJEZET

1 HL Filmtár, 1252. tekercs, KTB/HGr. Süd. 1944. XI. 23-i bejegyzések.
2 OL K. 428823. XI. 15.
3 *Szirmai Dezső:* Fasiszta lelkek. Budapest, Faust Kiadó, 1946.
4 A Szálasi-per, 52. old.
5 HL Filmtár, 1252. tekercs. KTB/HGr. Süd. 1944. XI. 26-i bejegyzések.
6 Sorsforduló. Iratok Magyarország felszabadulásának történetéhez. I. köt. 1944. szeptember–1945. április. Szerk. Karsai Elek és Somlyai Magda. Budapest. 1970. 41–43. és 52–56. old.
7 HL Filmtár, 1252. tekercs. KTB/HGr. Süd. 1944. XII. 23-i bejegyzések.
8 Új Látóhatár, 1973. 1. sz. 47. old.
9 Archiv MO SZSZSZR, f. 20, op. 2779, gy. 1781, li. 89, 94. A jelentés a magyar zászlóaljakat nem részletezi, csupán összesített számukat adja meg. Említi azonban a 60. gépesített és 19. gyaloghadosztályt, a 959. tüzér-, 13. légvédelmi tüzér- és a 127. műszaki dandárt. Ezekre még adat nem került elő.
10 HL Filmtár, 1252. tekercs. KTB/HGr. Süd. 1944. XII. 30. Melléklet 32/45. sz. A 2. Ukrán

Front összefoglaló jelentése a Budapesten elesett és hadifogságba került személyek létszámát 188 000 főben jelöli meg. Archiv MO SZSZSZR, f. 240, op. 32505, gy. 2, li. 52.

11 Ugyanott, f. 486, op. 67020, gy. 1, li. 1–15; f. 464, op. 33376, gy. 1, li. 1.

12 HL Filmtár, 1252. tekercs. KTB/HGr. Süd. 1944. XII. 27-i bejegyzések. Az idézett kijelentés minden bizonnyal arra vonatkozott, hogy a csekély harcértékű és megbízhatatlannak tartott magyar csapatokat sorsukra kell hagyni a kiürítés után.

13 Ugyanott, 1944. XII. 28-i bejegyzések.

14 Archiv MO SZSZSZR, f. 240, op. 2779, gy. 1798, li. 158–160.

15 E parancsnak nem maradt meg egyetlen példánya sem. Pfeffer-Wildenbruch utasítására valamennyit megsemmisítették a kitörési kísérlet előtt. Létezését a tábornok nem tagadja, de azt állítja, nem volt szó benne a parlamenterek elleni fegyveres fellépésről. Dr. Gyalog Ödön tartalékos százados, egykori ütegparancsnok egyike azoknak a magyar tiszteknek, akik annak idején kihirdetésre megkapták a parancsot. A szerzőhöz írott levelében kijelenti: a parancs határozottan leszögezte, hogy a parlamentereket is ellenségként kell kezelni. Márpedig ezt a megfogalmazást egyértelműen fegyveres fellépésre való felszólításnak kell tekinteni.

16 Steinmetz Miklós 1913-ban Pécsett született. Apja 1918–1919-es forradalmi tevékenysége miatt a család emigrációba kényszerült, s előbb Argentínában, majd az 1930-as években a Szovjetunióban telepedett le. Steinmetz Miklós fiatalon bekapcsolódott az Argentin Kommunista Párt Ifjúsági Szövetségének munkájába, majd a moszkvai Komszomol-szervezetben tevékenykedett. Az elektrotechnikus szakma elsajátítása mellett Moszkvában kitüntetéssel elvégezte a Nyugati Egyetemet és a Frunze Katonai Akadémiát. Anyanyelvén kívül tökéletesen beszélt spanyolul, olaszul, franciául, németül és oroszul. Felelős és bizalmas beosztásban vett részt a spanyol polgárháborúban. Többszöri jelentkezés után, 1944 tavaszán hívták be katonai szolgálatra a szovjet hadseregbe.

17 Osztapenko 1904-ben született, az ukrajnai Zseleznyák nevű faluban. Kőolajipari munkás volt. 1940-ben a Déloroszországi Kőolajipari Munkások Szakszervezete központi bizottságának titkárává választották. 1942 januárjától teljesített katonai szolgálatot.

18 *Nyecseporuk N. A.:* A magyar föld felszabadítása. – Hadtörténelmi Közlemények, 1967. évi 1. sz. 108. old.

19 Steinmetz Irén közlése.

20 *Csebotarjov G. Sz.:* A parlamenter halála. – Hadtörténelmi Közlemények, 1967. évi 4. sz. 724–725. old.

21 Magyar Híradó, Wien. 1965. évi I. 1-i szám.

22 Ugyanott.

23 Új Látóhatár, 1973. évi 1. sz. 49–50. old.

24 Ugyanott, 56. old.

25 Archiv MO SZSZSZR, f. 240, op. 2779, gy. 1798, li. 141–142.

26 Ugyanott, f. 248, op. 212506, gy. 3, li. 255–264; f. 486, op. 67020, gy. 1, li. 1–15.

27 HL Filmtár, 1253. tekercs. KTB/HGr. Süd. 1945. I. 3-i bejegyzések.

28 Ugyanott, 1945. I. 6-i bejegyzések.

29 Ugyanott, 1945. I. 8-i bejegyzések.

30 Ugyanott, 1945. I. 10-i bejegyzések.

31 A beszélgetés szövegét lásd HL Filmtár, 1253. tekercs. KTB/HGr. Süd. 1945. I. 10-i bejegyzések.

32 Archiv MO SZSZSZR, f. 240, op. 2769, gy. 215, li. 37. A budapesti csoportot a frontparancsnokság két lövészhadosztállyal, hat nehéztüzérdandárral, egy harckocsidandárral erősítette meg, s egy csatarepülő hadtestet rendelt támogatásukra. A csoport tehát egy össz-

fegyvernemi hadseregnek felelt meg. Vezetését azonban Afonyin vezérőrnagy saját hadtesttörzsével látta el, ami nagy megterhelést rótt a törzs tisztjeire.

33 Ugyanott, f. 464, op. 264486, gy. 1, li. 4.
Csima János: A 7. román hadtest a Budapest felszabadításáért vívott harcokban. Hadtörténelmi Közlemények, 1965. évi 1. sz.

34 Archiv MO SZSZSZR, f. 464, op. 264486, gy. 1, li. 1–2.

35 *Gosztony:* Endkampf an der Donau 1944–45. München, S. 148.

36 Az adatokat a frontparancsnokság, a 7. gárdahadsereg és a 18. hadtest politikai szerveinek jelentéseiből állítottam össze. Lásd: Archiv MO SZSZSZR, f. 32. op. 11306, gy. 582, li. 116; f. 341, op. 5337, gy. 265, li. 80; f. 464, op. 366670, gy. 1, li. 38.

37 Ugyanott, f. 464, op. 366670, gy. 1, li. 31; f. 32, op. 11306, gy. 582, li. 36; f. 486, op. 82857, gy. 1, li. 38.

38 HL Filmtár, 1253. tekercs. KTB/HGr. Süd. 1945. I. 13-i bejegyzések.

39 Ugyanott, 1945. I. 13-i bejegyzés.

40 Ugyanott, 1945. I. 14. 53/54. sz. melléklet. 166/45. sz. melléklet.

41 Ugyanott, 1945. I. 15-i bejegyzés.

42 Ugyanott, 756/45. sz. melléklet.

43 Ugyanott, 1318. sz. távirat.

44 Ugyanott, 1945. I. 17-i bejegyzések.

45 Új Látóhatár, 1973. 1. sz. 59. old.

46 Idézi Gosztony: Der Kampf um Budapest 1944/45. München, 1964. S. 66.

47 Az idézetekre lásd HL Filmtár, 1253. tekercs. KTB/HGr. Süd. 1945. I. 19-i bejegyzések.

48 Ugyanott, 1945. I. 26-i bejegyzések.

49 Ugyanott, 1945. I. 27-i bejegyzések.

50 Ugyanott, 1572/45. sz. melléklet.

51 Ugyanott, 1945. I. 30-i bejegyzések.

52 Új Látóhatár, 1973. évi 1. sz. 61–62. old.

53 HL Filmtár, 1253. tekercs. KTB/HGr. Süd. 1945. II. 1-i bejegyzések.

54 Ugyanott.

55 Ugyanott.

56 Ugyanott, 1945. II. 10-i bejegyzések.

57 HL Kézirattár: Billnitzer Ernő visszaemlékezése.

58 HL Filmtár, 1253. tekercs. KTB/HGr. Süd. 1945. II. 11-i bejegyzések.

59 *Gosztony:* I. m. 155. old.

60 HL Filmtár, 1253. tekercs. KTB/HGr. Süd. 1944. II. 13-i és 16-i bejegyzések.

61 Wolf H. alezredes levele. *Gosztony:* I. m. 155. old.

62 HL Filmtár, 1253. tekercs. KTB/HGr. 1945. II. 16.

63 Eddigi kutatásaim során a szovjet parancsnokságok által kiállított igazolványok és a visszaemlékezések alapján 32 századparancsnok nevét sikerült kideríteném. Ezek: Ágotai István hadnagy, Baczonyi Ottó főhadnagy, Baráth András százados, Bartal főhadnagy, Bánki Béla főhadnagy, Butyka Géza hadnagy, Eskütt István hadnagy, Farkas Ferenc hadnagy, Gáll Dezső tart. főhadnagy, Galkó Ernő százados, Garai Béla százados, Horváth főhadnagy, Jankó Ferenc hadnagy, Kertész Gyula százados, Kohánszky Béla hadnagy, Kovács százados, Kubicza János százados, Lakatos István tart. zászlós, Nagy János főhadnagy, Novák Ernő főhadnagy, Pagony Iván százados, Pálhidi Gyula főhadnagy, Rajczy százados, Soltész Béla hadnagy, Sömjén Rezső hadnagy, Szabados Antal százados, Szűcs Miklós főhadnagy, dr. Tary Miklós főhadnagy, Varga József főhadnagy, Veréb főhadnagy, Zajtai Antal főhadnagy, Zalai János főhadnagy.

64 A parancs szövegét lásd: Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen. Szerk. Harsányi János. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1966. 725. old.

65 Variházy Oszkár 1897. március 12-én született Budapesten. Hivatásos tiszt volt, részt vett az első világháborúban, majd szolgált a Tanácsköztársaság Vörös Hadseregében. Emiatt leszerelték, s csak 1927-ben került ismét a hadseregbe. 1942-ben zászlóaljparancsnokként részt vett a Don menti harcokban. Ottani tapasztalatai a vezetés bírálatára késztették, emiatt hadosztályparancsnoka hadbírói eljárást rendelt el ellene. A hadbíróságtól kórházba kerülése mentette meg. Felgyógyulása után büntetésből Sárbogárdra helyezték, és zászlóaljpótkeret-parancsnokká nevezték ki. 1944. március 19-én nem tett eleget a németek lefegyverzési parancsának. Később a 18. gyalogezred parancsnoklásával bízták meg, de mivel nem tette le az esküt Szálasira, november 15-én leváltották. Egy személygyűjtő törzs megszervezését kapta feladatul a 10. hadosztálynál. E beosztásban katonai nyomtatványokkal látott el az ellenállási mozgalomban részt vevő személyeket. 1945 januárjában a 6. gyalogezred parancsnokává nevezték ki. Összekötő útján már a pesti hídfőben kapcsolatot teremtett egy szovjet hadosztály-parancsnoksággal, de ekkor még nem sikerült végrehajtania egysége átállását. Budán megtagadta a Vár védelmére szóló parancsot, s ezredének maradványaival a szovjet parancsnokságon jelentkezett, harcolni a fasisták ellen. Ekkor vállalta a Budai Önkéntes Ezred parancsnokságát. A budai harcok befejezése után az 1. gyalogezred, 1946 februárjában pedig az 1. hadosztály parancsnokává nevezték ki. Időközben ezredessé, majd vezérőrnaggyá léptették elő. 1959. május 9-én hunyt el.

66 *Styemenko Sz. M.:* Európa szívében III. Fáklya, 1972. XVI. évfolyam 11. számának melléklete, 11. oldal.

HETEDIK FEJEZET

1 Teherán, Jalta, Potsdam. Dokumentumgyűjtemény. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1969 161–162. old.

2 Sztálin üzenetváltása az Egyesült Államok és Nagy-Britannia kormányfőivel 1941–1945. 1. köt. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1958. 381. old.

3 Archiv MO SZSZSZR, f. 243, op. 266912, gy. 1, li. 71, 182, 183.

4 Archiv MO SZSZSZR, f. 243, op. 266912, gy. 1, li. 11.

5 A Nagy Honvédő Háború Története 1941–1945. 5. köt. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest, 1967. 162. old.

6 Ugyanott, 163. old.

7 Archiv MO SZSZSZR, f. 243, op. 20370, gy. 80, li. 1–29.

8 Archiv MO SZSZSZR, f. 240, op. 2772, gy. 59, li. 303.

9 Partyijno-polityicseszkaja rabota v Szovjetszkih Vooruzsonnih Szilah v godi Velikoj Otyecsesztvennoj vojni 1941–1945. Vojenizdat, Moszkva, 1968. 417. old.

10 Archiv MO SZSZSZR, f. 413, op. 162020, gy. 29, li. 449.

11 *Erich Schmidt-Richberg:* Der Endkampf auf dem Balkan. Heidelberg, 1955. 151. old. Az „F" hadseregcsoport törzsét 1945. március 23-ával feloszlatták. Jugoszlávia még német kézen levő területein ettől kezdve csak az eddig neki alárendelt „E" hadseregcsoport működött. (A szerk.)

12 *Guderian, H.:* Erinnerungen eines Soldaten, Kurt Vowinckel Vlg. Neckargemünd; Geschichte des Zweiten Weltkrieges. Bonn, 1960. 381. old.

13 *Tippelskirch, K.:* Isztorija vtoroj mirovoj vojni. Moszkva, 1956. 477. old.

14 Völkischer Beobachter, 1941. évi május 12. sz.

15 Kriegsbriefe gefallener Studenten. Tübigen und Stuttgart, 1952. 51–52. old.

16 1945. március 1-én a Jugoszláv Népi Felszabadító Hadsereg elnevezést jugoszláv hadseregre, a fő törzsét pedig a jugoszláv hadsereg vezérkara elnevezéssel cserélték fel.
17 A 46. hadsereget 1945. február 20-án 24 órakor átadták a 3. Ukrán Front állományából a 2. Ukrán Frontnak.
18 Archiv MO SZSZSZR, f. 240, op. 80961, gy. 2, li. 179-182.
19 A Dunai Flottillát február 20-án a 3. Ukrán Front állományából átadták a 2. Ukrán Frontnak.
20 Archiv MO SZSZSZR, f. 240, op. 80961, gy. 2, li. 198-200.
21 Archiv MO SZSZSZR, f. 243, op. 2070, gy. 72, li. 323, 333.
22 Archiv MO SZSZSZR, f. 320, op. 4522, gy. 304, li. 75.
23 Archiv MO SZSZSZR, f. 320, op. 4522, gy. 289, li. 85–90.
24 Archiv MO SZSZSZR, f. 243, op. 2912, gy. 145, li. 30–34.
25 Archiv MO SZSZSZR, f. 401, op. 264, 811, gy. 3, li. 104.
26 Ugyanott, li. 109.
27 Szabad Nép, 1945. III. 31.
28 Archiv MO SZSZSZR, f. 243, op. 265386, gy. 5, li. 145–152.
29 Isztorija Kommunisztics eszkoj partyii Szovjetszkovo Szojuza. Polityizdat, Moszkva, 1970. V. köt. 599. old.
30 Ugyanott.

NYOLCADIK FEJEZET

1 HL VKF 1941. 260. doboz. Helyzetjelentések, 207. lap; Borsodi Szemle, 1971. évi 4. sz. 41. old.; VKF 1941. 261. doboz. Helyzetjelentések, 66. lap.
2 Hadtörténelmi Közlemények, 1969. évi 2. sz. 338. old.
3 Utalok itt az ún. „győri szabotázs"-esetre. Vö.: *Saly Dezső:* Szigorúan bizalmas. Anonymus Kiadó, Budapest, 1945. Lásd 1942. március 23-nál; Csendőrségi Lapok, 1942. április 15.
4 DZA. – Potsdam. Nürnberger Prozesse. Fall XI. Dokumentenbuch, 207/A, 478 BAND. 78. old.
5 Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből, 1935–1945. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1964. 494. old.
6 *Bazsik Renáta:* Mire az erdők kizöldülnek. Magvető, Budapest, 1972; Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen. Szerk. Harsányi János. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1966. 258. old.
7 *Vas Zoltán:* Hazatérés. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1970. 121. old.
8 Hadtörténelmi Közlemények, 1976. évi 4. sz. 716. old.
9 *Uszta Gyula:* Rákóczi neve alatt. Lásd: Harcok, emlékek. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1969. 138. old.
10 Magyar szabadságharcosok... 339, 350 362. old.
11 Ugyanott, 343. old.
12 *Csorba Barna:* A Szőnyi-csoport. MHS. Miskolc, 1964; Magyar Nemzet, 1964. 120., 123., 125., 126. sz. és 1965. 101. sz.; *Nógrádi Sándor:* Történelmi lecke. Kossuth Kiadó, Budapest, 1970. 269. old.
13 Magyar–orosz történelmi kapcsolatok. Művelt Nép kiadó. Budapest, 1956. 440. old.; *Nógrádi Sándor:* Emlékeimből. Kossuth Kiadó, Budapest, 1961. 249., 252., 264. old.
14 Dokumentumok a magyar... 532. old.
15 Párttörténeti Intézet (PI) Archivuma, A. VII/2. 82.

16 Magyar szabadságharcosok... 403, 404. old.
17 PI Archívuma, Hp. 65.
18 Magyar szabadságharcosok... 323. old.; Fegyverrel a fasizmus ellen. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1968. 129. old.
19 Ugyanott, 413–451. old.; *Fábry József:* Harcok, emlékek. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 226–236. old.; Néphadsereg, 1959. 79. sz., 1962. 34. sz.; – Hadtörténelmi Közlemények, 1967. 1. sz.; *Baktai Ferenc:* Az égből hulltak. Kossuth Kiadó, Budapest, 1959.
20 *Nógrádi Sándor:* Történelmi lecke. 223. old.
21 *Lévai Jenő:* Zsidósors Magyarországon. Magyar Téka, Budapest, 1947. 467. old.
22 *Pintér István:* A Magyar Front és az ellenállás. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1970. 48. old.; Dokumentumok a magyar forradalmi... 508. old.
23 Magyar szabadságharcosok... 367. old.; *Pintér István:* A Magyar Front... 37. old.
24 *Fehér Lajos:* Harcunk Budapestért. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1969.
25 *Csillik Gábor:* Budapesten harcoltunk. Magvető, Budapest, 1964.; Szabadság, 1954. 28. sz.; Magyar Nemzet, 1949. 53. sz.; Új Március, 1955. 2. sz.
26 Szakasits Árpád nyilatkozata az „Éjszakára hajnal" című dokumentumfilmben.
27 Fegyverrel a fasizmus ellen. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1968. 202. old.; HL HM 1945. eln. szü. 33299.; – Hadtörténelmi Közlemények, 1971. 1. sz. 93–106. old.
28 A szabadság hajnalán. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1965. 202. old.
29 PI Archívum A. VII. 2/69.; Népbírósági Közlöny, 1945. november 17.
30 *Dezsényi Miklós:* Örvények a Dunán. Móra Kiadó, Budapest, 1964.; *Várnai Zseni:* Nem volt hiába. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1962.; Tett, 1946. március 18.
31 *Déry Jenő* visszaemlékezése.; Magyar Nemzet, 1965. április 11.
32 *Gazsi József:* Egy zászlóalj krónikája. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1972.
33 *Horváth Zsóka:* Napkelte előtt. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1962.; Népszava, 1949. február 26.; Magyar szabadságharcosok... 544., 682., 697. old.
34 *Pintér István:* A bányászok harca a fasizmus és háború ellen... Történelem, 4. sz.; Szabad Nép, 1954. 323. sz.; Karancslejtős Nógrád megyei pártbizottság kiadása. Salgótarján, 1953.
35 A szabadság útján. Tatabánya, 1969. 40., 45. old.; – Népszabadság, 1965. március 11.; *Pásztor János:* A tárnák katonái. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1964.
36 Tanulmányok Baranya és Pécs történetéhez. 1944–1960. Városi Tanács kiadása, Pécs, 1961. 80–83. old.
37 *Tóth Sándor:* A szovjet hadsereg felszabadító harcai Magyarországon. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1965. 191. old.
38 *Hollós Ervin:* Rendőrség, csendőrség, VKF. 2. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1971.

KILENCEDIK FEJEZET

1 Felszabadulás, 1944. szeptember 26–1945. április 4. Dokumentumok. (A továbbiakban: Felszabadulás.) Szikra, Budapest, 1955. 5. old.
2 Ugyanott, 7. old.
3 Ugyanott, 171–172. old.
4 A moszkvai tárgyalások és a nemzetgyűlés előkészítésének hazai eseményeit lásd: A debreceni feltámadás. Szerkesztette Paál Jób és Radó Antal. Debrecen, 1947. – Az események elemzését lásd *Korom Mihály:* Az Ideiglenes Nemzeti Kormány létrejöttének előzményeihez. – Párttörténeti Közlemények, 1965. március.
5 HL *Vörös Tibor* naplója.

6 HL Tanulmánygyűjtemény, 2668.
7 Az átállásokat lásd *Csima János:* Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához (1938-1945). A Honvédelmi Minisztérium Központi Irattár kiadása, 1961. (A továbbiakban: Adalékok... 284–285., 244–245. old.)
8 HL 1. Magyar Vasútépítő Hadosztály iratanyaga. – A hadosztályparancsnok jelentese az Ideiglenes Nemzeti Kormánynak. Ugyanott, HM 1945. évi Eln. ir. 22692. szám. – A hadosztályt Fedorcsuk őrnagy és Lugin százados közreműködésével Ljubavin mérnök alezredes állította fel. A zászlóaljak parancsnokai: Ébli Imre százados, Horváth Bálint hadnagy, Abrudbányai Aladár százados és Fekete Andor százados. Ezred- (hadosztály-) törzsparancsnok lett: Dr. Lénárt Benő százados.
9 A dandár törzsének teljes iratanyaga nem maradt fenn. Töredékanyagok a HL-ban: HM 1945. Eln. ir. 28047., 28390. szám. Továbbá Cseney Iván visszaemlékezése. – A dandárparancsnok helyettesei lettek: Sombereki Gusztáv, Szűcs István ezredes és Kováts Alajos MÁV-igazgató.
10 HL A temesvári hadosztály anyaga: a hadosztály lapjának előkerült példányai, néhány korabeli irat, sajtóközlemény, családi levelek, visszaemlékezések.
11 HL Tanulmány- és kéziratgyűjtemény. 2599. sz.
12 Magyar–szovjet kapcsolatok 1945–1948. Dokumentumok. A Szovjetunió és a Magyar Népköztársaság külügyminisztériumainak kiadványa. (A továbbiakban: Szovjet-magyar kapcsolatok...) 27-30. old.
13 Ugyanott.
14 HL *Vörös Tibor* naplója.
15 Ugyanott.
16 HL HM 1945. Eln. ir. 20035. sz.
17 Magyar–szovjet kapcsolatok... 34. old.
18 HL HM 1945. Eln. ir. 20034. és a 20136. sz. 1945. február 11-én a HM állományában volt: 1 vezérezredes, 4 ezredes, 3 alezredes, 6 őrnagy, 13 százados, 24 hadnagy és főhadnagy, 22 tiszthelyettes, 12 tisztes és honvéd, valamint 39 polgári alkalmazott; összesen 124 fő. Ugyanott, 20136. sz.
19 MSZMP PI Archívuma 1/3–1 őe. (Közölte: *Mucs Sándor:* A magyar néphadsereg megszervezése és fejlődése 1945–1948. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1963. 54. old.)
20 Egységbe, ifjúság! Válogatott iratok a magyar ifjúsági mozgalom történetéből 1944. október–1948. március. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1973. 136. old.
21 Ugyanott, 14. old.
22 Hajdú-Bihar megyei Levéltár. (A továbbiakban: H.-B. m. L.) XXII. 402/a. Hajdúszoboszló polgármesteri ir. 461/1945. Ugyanott a XXIV. 202/g. 20. cs.
23 HL HM 1945. Eln. ir. 20607. 22373. sz.
24 HL HM 1945. Ált. ir. 6109. sz.
25 *Kun Ferenc:* A debreceni zászlóalj megalakulása. – Alföld, 1967. április.
26 HL A 6. hadosztály iratanyaga.
27 Szász Ferenc visszaemlékezése. – Hadtörténelmi Közlemények, 1973. évi 4. sz.
28 Honvéd Híradó, a 6. hadosztály lapja, 1946. évi március 3. sz.
29 HL HM 1945. Eln. ir. 22866. sz. (Az 1. ho-hoz 2100 főt hívtak be.)
30 1945. január 20-án a nevelőcsoport már működött a HM-ben. HL HM 1945. Eln. ir 20034. sz.
Az 1. hadosztály vezető nevelőtisztje Elek Tibor, a 6. hadosztályé pedig Szeremley Gyula volt.

Az 1. hadosztály időszaki sajtóját Tarján Imre, a 6. hadosztályét Nagy Gábor szerkesztette. Az 1. hadosztály pártszervezője Német András, a 6. hadosztályé pedig Kiss András volt.

31 Szívós Péter és mások visszaemlékezése. - A szerző birtokában.

32 Görgényi Dániel visszaemlékezése. Lásd: Új haza, új hadsereg. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1970. 74. old.

33 HL HM 1945. Eln. ir. 20659. sz.

34 HL HM 1945. Eln. ir. 22996. sz.; Magyar–szovjet kapcsolatok 56. old.

35 Ugyanott, 57. old.

36 HL HM 1945. Eln. ir. 22947. és 24940. sz.

37 HL HM 1945. Eln. ir. 23630. sz.

38 HL HM 1945. Eln. ir. 24940. sz.

39 Lásd a Fegyverszüneti Egyezmény I/c pontját. Felszabadulás... 22. old.

40 HL Az 5. hadosztály iratai a HM 1945. Eln. iratokban.

BIBLIOGRÁFIA

Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához. (1938–1945). Összeállította: *Csima János*. HM. Központi Irattár, Bp., 1961.

A második világháború. 1939–1945. 1–2. kötet. Zrínyi Katonai Kiadó, Bp., 1963.

A felszabadult Budapest tizenöt éve, 1945–1949. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1959.

A Nagy Honvédő Háború története. 1941–1945. 4. kötet. Zrínyi Katonai Kiadó, Bp., 1966.

Berend T. Iván–Ránki György: Magyarország gyáripara a második világháború előtt és a háború időszakában. Akadémiai Kiadó, Bp., 1958.

Churchill, Winston Spencer: The Second World War (VI. Triumph and Tragedy) Boston, 1953.

Csatári Dániel: Forgószélben. (Magyar–román viszony 1940–1945). Akadémiai Kiadó, Bp., 1968.

Csillik Gábor: Budapesten harcoltunk. Magvető, Bp., 1964.

Czebe Jenő–Pethő Tibor: Magyarország a második világháborúban (A háborús évek katonai története). Új Magyarország, Bp., 1946.

Darvas József: Város az ingoványon. Szikra, Bp., 1945.

Dokumentumok Magyarország felszabadításáról. 1944–1945. Válogatta és magyarázó szöveggel ellátta: Mátrai Esti Béla. Corvina, Bp., 1975.

Fábry József: A szabadságért harcoltunk. Visszaemlékezések. Zrínyi Katonai Kiadó, Bp., 1973.

Fegyverrel a fasizmus ellen. (Tanulmányok a magyar ellenállás és a partizánharcok történetéből.) Zrínyi Katonai Kiadó, Bp., 1968.

Fejezetek hazánk felszabadításának történetéből. (Válogatta: *Szücs Miklós.*) Zrínyi Katonai Kiadó, Bp., 1960.

Felszabadulás. 1944. szeptember 26–1945. április 4. (Dokumentumok hazánk felszabadulásának és a magyar népi demokrácia megszületésének történetéből). Összeállította: *Dér László, Mayer Mária, Szabó Éva.* Szikra, Bp., 1955.

Felszabadult hazánk. Zrínyi Katonai Kiadó, Bp., 1955.

Forradalmárok, katonák (Szerkesztette: *Hetés Tibor*). Kossuth Könyvkiadó–Zrínyi Katonai Kiadó, Bp., 1968.

Fehér Lajos: Harcunk Budapestért. (Második átdolgozott kiadás). Zrínyi Katonai Kiadó, Bp., 1969.

Friessner, Hans: Verratene Schlachten. (Die Tragädie der deutschen Wehrmacht in Rumänien und Ungarn.) Holsten Verlag, Hamburg, 1956.

Gazsi József: Egy zászlóalj krónikája. (Ellenállók Angyalföldön). Zrínyi Katonai Kiadó, Bp., 1972.

Gazsi József: Fények a Börzsönyben. (Egy antifasiszta zászlóalj története.) Zrínyi Katonai Kiadó–Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1976.

Godó Ágnes: Drávától a Muráig. Az 1. Bolgár Hadsereg harcai Magyarországon 1944–1945. Zrínyi Katonai Kiadó, Bp., 1965.
Godó Ágnes: Magyarok a jugoszláv népfelszabadító háborúban. Zrínyi Katonai Kiadó, Bp., 1972.
Godó Ágnes: Magyar–lengyel kapcsolatok a második világháborúban. Zrínyi Katonai Kiadó–Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1976.
Gosztonyi Péter: Der Kampf um Budapest 1944–45. Ungarisches Institut München, Zürich, 1964.
Gosztonyi Péter: Endkampf an der Donau 1944–1945. Fritz Molden Verlag, Wien–München–Zürich, 1969.
Grecsko, A. A.: A Kárpátokon át. Zrínyi Katonai Kiadó, Bp., 1977.
György István: Kétezerötszázan voltak. Magvető, Bp. 1970.
Harsányi János: Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen. (Dokumentumok a magyar antifasiszta ellenállási mozgalom történetéből 1941–1945.) 2. kiadás. Zrínyi Katonai Kiadó, Bp., 1969.
Hazánk felszabadulása 1944–1945. (Szovjet, román, jugoszláv, bolgár művekből válogatott gyűjtemény) Zrínyi Katonai Kiadó, Bp., 1970.
Hennyey Gusztáv: Magyar erőfeszítések a második világháború befejezésére. Köln, 1965.
Horthy Miklós: Emlékirataim. Buenos Aires, 1953.
Horthy Miklós titkos iratai. (Sajtó alá rendezte: magyarázó szöveggel és jegyzetekkel ellátta: *Szinai Miklós* és *Szücs László*). Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1965.
Horváth Zsóka: Napkelte előtt. A Vörös Brigád krónikája. Zrínyi Katonai Kiadó, Bp., 1962.
Juhász Gyula: Magyarország külpolitikája 1919–1945. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1969.
Juhász Gyula: Magyarország külpolitikája a második világháború kitörésének időszakában 1939–1940. (Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945). Akadémiai Kiadó, Bp., 1962.
Kádár Gyula: A Ludovikától Sopronkőhidáig. Magvető, Bp., 1978.
Kállai Gyula: A magyar függetlenségi mozgalom 1936–1945. (5. kiadás). Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1956.
Kállay Miklós: Hungarian Premier. A Personál Account of a Nations' Struggle in the Second World War. New York, 1954.
Karsai Elek: „Országgyarapítás" országvesztés. (II. Rész. 1939–1945). Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1961.
Karsai Elek: A budai Vártól a Gyepűig. 1941–1945. Táncsics Könyvkiadó, Bp. 1965.
Karsai Elek: „Szálasi naplója". (A nyilas mozgalom a 2. világháború idején.) Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1978.
Karsai Elek–Somlyai Magda, M.: A felszabadulás krónikája 1944 ősze–1945 tavasza. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1970.
Kis András: Az antifasiszta magyar katonai hagyományokról 1945. Akadémiai Kiadó, Bp., 1978.
Kissel, Hans: Die Panzerschlachten in der Puszta im Október 1944. Kurt Vowinckel Verlag. Neckergemünd, 1960.
Korom Mihály: A fasizmus bukása Magyarországon. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1961.
Laczkó Miklós: Nyilasok, nemzetiszocialisták. 1935–1944. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1966.
Macartney, C. A.: October Fifteenth a History of modern Hungary 1929–1945. Part II. Edenburg, 1956.
Magyar–brit titkos tárgyalások 1943-ban. Összeállította, sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta: *Juhász Gyula*. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1978.
Magyarország és a második világháború. (Titkos diplomáciai okmányok a háború előzményeihez és történetéhez.) Az iratokat összegyűjtötte és a bevezető tanulmányokat írta: *Ádám Magda, Juhász Gyula, Kerekes Lajos*. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1959.

Malinovszkij, R. J.: Budapest–Bécs–Prága. Moszkva, 1965.
Minoszjan, M. M.: Oszvobozsgyenije narodov Jugo-vosztocsnyoj Jevropi. Vojennoje Izdatyelsztvo. Moszkva, 1961.
Mucs Sándor: A Magyar Néphadsereg megszervezése és fejlődése 1945–1948. Zrínyi Katonai Kiadó, Bp., 1963.
Nagybaczoni Nagy Vilmos: Végzetes esztendők 1938–1945. (Emlékirat). Körmendy, Bp., 1947.
Nemes Dezső: Magyarország felszabadulása. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1960.
Ölvedi Ignác: A Budai Vár és a debreceni csata. (Horthyék katasztrófapolitikája 1944 őszén.) Zrínyi Katonai Kiadó, Bp., 1974.
Paál Jób és Radó Antal: A debreceni feltámadás. Debrecen, 1947.
Pásztor János: A Drávától az Alpokig. Zrínyi Katonai Kiadó, Bp., 1961.
Pásztor János: A tárnák katonái. Zrínyi Katonai Kiadó, Bp., 1964.
Pintér István: Magyar kommunisták a hitlerellenes nemzeti egységért. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1968.
Pintér István: A Magyar Front és az ellenállás. (1944. március 19–1945. április 4.) Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1970.
Pintér István: Magyar antifasizmus és ellenállás. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1975.
Puskás, Andrej, I.: Magyarország a 2. világháborúban. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1971.
Ránki György: Emlékiratok és valóság Magyarország második világháborús szerepéről. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1964.
Ránki György: 1944. március 19. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1968.
Ránki György: A második világháború története. Gondolat, Bp., 1973.
România in razboiul antihitlerist. 23. august. 1944–9. mai. 1945. Editure Militarä, Bucuresti 1966.
Rozsnyói Ágnes: A Szálasi-puccs. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1962.
Somlyai Magda: Nagy csaták után. (Az új élet kezdete Magyarországon 1944–45.) Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1975.
Sorsforduló. Iratok Magyarország felszabadulásának történetéhez. 1944. szeptember, 1945. április.
Szerkesztette: *Karsai Elek* és *Somlyai Magda.* Bp., 1970.
Styemenko, Sz. M.: A vezérkar a háború éveiben. (Hetedik fejezet.) Zrínyi Katonai Kiadó– Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1975.
Szmirnov, Sz.: Harcban Budapestért. Szikra, Bp., 1955.
Teleki Éva: Nyilas uralom Magyarországon. (1944. október 16–1945. április 4.) Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1974.
Tóth Sándor: Budai Önkéntesek. Zrínyi Katonai Kiadó, Bp., 1961.
Tóth Sándor: A szovjet hadsereg felszabadító harcai Magyarországon. Zrínyi Katonai Kiadó, Bp., 1965.
Tóth Sándor: Budapest felszabadítása 1944–1945. Zrínyi Katonai Kiadó, Bp., 1975.
Urbán Ernő: Eleven történelem. Corvina, Bp., 1975.
Vágvölgyi Tibor–Hinora Sándor: Budapest felszabadítása. (Tanulmányok Budapest múltjából.) 14. köt. Akadémiai Kiadó, Bp., 1961.
Veress D. Csaba: A balatoni csata. (Veszprém m. felszabadításának katonai története. 1944. december 1–1945. márc. 30.) Veszprém, 1976.
A Wilhelmstrasse és Magyarország. (Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944.) Összeállította: *Ránki György, Pamlényi Ervin, Juhász Gyula, Tilkovszky Lóránt.* Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1968.
Zaharov, M. V.: Délkelet- és Közép-Európa felszabadítása 1944–45. Zrínyi Katonai Kiadó, Bp., 1972.
Zamercev, I.: Emlékek, arcok, Budapest. (Egy szovjet városparancsnok visszaemlékezései.) Zrínyi Katonai Kiadó, Bp., 1969.

TARTALOM

ELŐSZÓ *(N. G.)* 7

ELSŐ FEJEZET

A NÉMET–MAGYAR KATONAPOLITIKAI VISZONY ALAKULÁSA A SZOVJETUNIÓ ELLENI HADBA LÉPÉSTŐL MAGYARORSZÁG NÉMET MEGSZÁLLÁSÁIG *(Ö. I.)* 9

MÁSODIK FEJEZET

MAGYARORSZÁG A FELSZABADÍTÓ HADMŰVELETEK MEGINDÍTÁSA ELŐTT *(Ö. I.)* 43

HARMADIK FEJEZET

A TISZÁNTÚL FELSZABADÍTÁSA *(Ö. I.)* 101

NEGYEDIK FEJEZET

A DUNA–TISZA KÖZE ÉS ÉSZAK-MAGYARORSZÁG FELSZABADÍTÁSA *(T. S.)* 157

ÖTÖDIK FEJEZET

HARCOK A DUNÁNTÚLON *(N. G. és V. GY.)* 195

HATODIK FEJEZET

A BUDAPESTEN KÖRÜLZÁRT ELLENSÉGES ERŐK MEGSEMMISÍTÉSE, A FŐVÁROS FELSZABADÍTÁSA *(T. S.)* 245

HETEDIK FEJEZET

MAGYARORSZÁG FELSZABADÍTÁSÁNAK BEFEJEZÉSE *(M. M.)* 285

NYOLCADIK FEJEZET

A MAGYARORSZÁGI ELLENÁLLÁSI ÉS PARTIZÁNMOZGALOM A FELSZABADÍTÓ HADMŰVELETEK IDEJÉN *(G. J.)* 331

KILENCEDIK FEJEZET

A MAGYAR NÉPHADSEREG MEGALAKULÁSA *(K. A.)* 367

ZÁRSZÓ *(SZ. P.)* 397

JEGYZETEK 403

BIBLIOGRÁFIA 419